

DEMOGRÁFIA

felte

1994. XXXVII. ÉVF.

1

1994. 01. 25.

DEMOGRÁFIA

37. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
1994

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

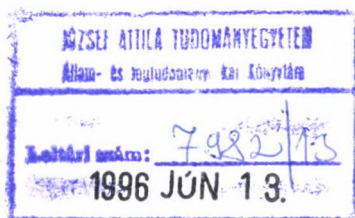
KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14/18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

A Magyar Köztársaság Kormányának 1031/1994. (IV. 30.) korm. határozata a távlati népesedéspolitikai alapelvekről	7
Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencia, 1994	14
<i>Juhász Judit</i> : A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás	32

KÖZLEMÉNYEK

<i>Hablicsek László</i> : Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010	60
<i>Gál Gergely—Strényer Ibolya</i> : Változások Kínában a demográfia tükrében I. Családtervezéssel összefüggő társadalmi kérdések	85
<i>Dr. Károssy Csaba—Dr. Puskás János</i> : Egy határmenti nemzetiségi falu néhány demográfiai jellemzője a temető sírfeliratai alap- ján	100

FIGYELŐ

Dr. Horváth Róbert (1916—1993)	109
<i>Eckenrode, J.—Gore, S.</i> (szerk.): Stress between Work and Family. (A munka és a család közötti stressz.) The Plenum Series on Stress and Coping. Plenum Press. New York and London, 1990. 223 p. (<i>Dr. Hoóz István</i>)	112
Hírek	114

IRODALOM

KÖNYV

<i>Teauber, C.M.</i> : Sixty-Five Plus in America. (65 éven felüliek Amerikában.) US Bureau of the Census, Current Population Reports, Special Studies, P23—178RV, Washington, DC, 1992. 156 p. (Sz.Zs.)	116
--	-----

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Höhn, Ch.</i> : Aktuelle Bevölkerungsfragen in Europa und in den anderen Industrielländer. (Aktuális népesedési kérdések Európában és más ipari területeken.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/3. 271—289. p. (<i>F.J.</i>)	118
<i>Terra Abrami, V.—Sorvillo, M.P.</i> : La fécondité en Italie et dans ses régions: analyse par période et par génération. (A termékenység Olaszországban és régióiban: időszakonkénti és generációnkénti elemzés.) Population, 1993/3. 735—752. p. (<i>R.G.</i>)	119
<i>Dumani, B.</i> : Politiques démographiques et fécondité en Albanie. (Népe- séspolitika és termékenység Albániában.) Population, 1993/3. 760—770. p. (<i>G.M.</i>)	120
<i>Courbage, Y.</i> : Contrastes démographiques en Israel: tendances récentes. (Demográfiai különbségek Izraelben: újabb tendenciák.) Population, 1993/3. 754—766. p. (<i>G.M.</i>)	121

<i>Rele, J.R.</i> : Fertility levels and trends in South Asia: an assessment and prospects. (Termékenységi szintek és trendek Dél-Ázsiában: értékelés és előrejelzés.) <i>Genus</i> , 1992/1—2. 133—154. p. (R.G.)	122
<i>Zeng Yi—Tu Ping et al.</i> : Causes and Implication of the Recent Increase in the Reported Sex Ratio at Birth in China. (A bejelentett születéskori nemi arány jelenlegi növekedésének okai és következményei Kínában.) <i>Population and Development Review</i> , 1993/2. 283—302. p. (Sz.Zs.)	123
<i>Sander, W.</i> : Catholicism and marriage in the United States. (Vallás és házasság az Egyesült Államokban.) <i>Demography</i> , 1993/3. 373—384. p. (M.F.)	124
<i>Fukurai, H.—Alston, J.P.</i> : Ecological determinants of divorce: a structural approach to the explanation of Japanese divorce. (A válás területi különbségei Japánban.) <i>Social Biology</i> , 1992/3—4. 257—277. p. (M.F.)	125
<i>Declich, G.</i> : People rights in health services: the changing scene. (Az emberek jogai az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele során: a változó kép.) <i>World Health Forum</i> , 1993/4. 376—380. p. (M.F.)	126
<i>Störtzbach, B.</i> : Übergang in eine neue Lebensphase — Erwartungen für das Leben im Alter. (Atmenet az élet egy új szakaszába — elvárások az időskori étellel kapcsolatban.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1992/3. 291—313. p. (F.J.)	127
<i>Girard, Ch.</i> : Age, gender, and suicide: a cross-national analysis. (Életkor, nem és öngyilkosság: nemzetközi összehasonlító elemzés.) <i>American Sociological Review</i> , 1993/4. 553—574. p. (M.F.)	129
<i>Kremer, M.</i> : Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. (Népességnövekedés és műszaki fejlődés: i.e. 1 millió—1990.) <i>The Quarterly Journal of Economics</i> , 1993. 681—716. p. (R.G.)	130
<i>Seather, A.</i> : Otto Diederich Lütken — 40 Years Before Malthus? (Otto Diederich Lütken — 40 évvel Malthus előtt?) <i>Population Studies</i> , 1993. 511—517. p. (Sz.Zs.)	131
<i>Panicker, D.</i> : Economic development and fertility: an empirical analysis using cross-national data. (Gazdasági fejlettség és termékenység: országok keresztmetszeti mintájára épülő tapasztalati elemzés.) <i>Genus</i> , 1992/3—4. 109—118. p. (Ny.Zs.)	132

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	133
Demography	133
European Journal of Population	134
Journal of Marriage and the Family	135
Notas de Poblacion	136
Population	136
Population and Development Review	137
Population Index	138
Population Studies	138
Population Trends	139
Studia Demograficzne	139

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Decision of the Government of the Hungarian Republic on the principles of long-range population policies	7
International Conference on Population and Development, 1994	14
<i>Judit Juhász</i> : International migration in Hungary	32

ARTICLES

<i>László Hablicsek</i> : Family and household projection, 1990—2010	60
<i>Gergely Gál—Ibolya Strényer</i> : Changes in reflection of the demography in China I. Social issues with relation to family planning	85
<i>Dr. Csaba Károssy—Dr. János Puskás</i> : Some demographic characteristics of a border nationality village on the basis of epitaphs in cemetery	100

CHRONICLE

Dr. Róbert Horváth (1916—1993)	109
<i>Eckenrode, J.—Gore, S.</i> (ed.): Stress between Work and Family. The Plenum Series on Stress and Coping. Plenum Press. New York and London, 1990. 223 p. (<i>Dr. István Hoóz</i>)	112
News	114

REWIEV

BOOK

<i>Teauber, C.M.</i> : Sixty- Five Plus in America. US. Boreau of the Census, Current Population Reports, Special Studies, P23—178RV, Washington, DC, 1992. 156 p. (<i>Zs. Sz.</i>)	116
---	-----

ARTICLES

<i>Höhn, Ch.</i> : Aktuelle Bevölkerungsfragen in Europa und in den anderen Industrieländern. (Current demographic problems in Europe and other industrial regions.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/3. 271—289. p. (<i>J.F.</i>)	118
<i>Terra Abrami, V.—Sorvillo, M.P.</i> : La fécondité en Italie et dans ses régions: analyse par période et par génération. (Fertility in Italy and her regions: analysis by periods and generations.) Population, 1993/3. 735—752. p. (<i>G.R.</i>)	119
<i>Dumani, B.</i> : Politiques démographiques et fécondité en Albanie. (Population policy and fertility in Albania.) Population, 1993/3. 767—770. p. (<i>M.G.</i>)	120
<i>Courbage, Y.</i> : Contrastes démographiques en Israel: tendances récentes. (Demographic differences in Israel: recent tendencies.) Population, 1993/3. 754—766. p. (<i>M.G.</i>)	121
<i>Rele, J.R.</i> : Fertility levels and trends in South Asia: an assessment and prospects. Genus, 1992/1—2. 133—154. p. (<i>G.R.</i>)	122

<i>Zeng Yi—Tu Ping et al.</i> : Causes and Implications of the Recent Increase in the Reported Sex Ratio at Birth in China. <i>Population and Development Review</i> , 1993/2. 283—302. p. (Zs.Sz.)	123
<i>Sander, W.</i> : Catholicism and marriage in the United States. <i>Demography</i> , 1993/3. 373—384. p. (F.M.)	124
<i>Fukurai, H.—Alston, J.P.</i> : Ecological determinants of divorce: a structural approach to the explanation of Japanese divorce. <i>Social Biology</i> , 1992/3—4. 257—277. p. (F.M.)	125
<i>Declich, G.</i> : People rights in health services: the changing scene. <i>World Health Forum</i> , 1993/4. 376—380. p. (É.G.)	126
<i>Störtzbach, B.</i> : Übergang in eine neue Lebensphase — Erwartungen für das Leben im Alter. (Transition to a new phase of life — Expectations of life in old age.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1992/3. 291—313. p. (J.F.)	127
<i>Girard, Ch.</i> : Age, gender, and suicide: a cross-national analysis. <i>American Sociological Review</i> , 1993/4. 553—574. p. (F.M.)	129
<i>Kremer, M.</i> : Population Growth and Technological Change: One Million B.C. to 1990. <i>The Quarterly Journal of Economics</i> , 1993/3. 681—716. p. (G.R.)	130
<i>Seather, A.</i> : Otto Diederich Lütken — 40 Years Before Malthus? <i>Population Studies</i> , 1993/3. 511—517. p. (Zs.Sz.)	131
<i>Panicker, D.</i> : Economic development and fertility: an empirical analysis using cross-national data. <i>Genus</i> , 1992/3—4. 109—118. p. (Zs.Ny.)	132

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	133
Demography	133
European Journal of Population	134
Journal of Marriage and the Family	135
Notas de Poblacion	136
Population	136
Population and Development Review	137
Population Index	138
Population Studies	138
Population Trends	139
Studia Demograficzne	139

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

**A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG KORMÁNYÁNAK
1031/1994. (IV. 30.) KORM. HATÁROZATA
A TÁVLATI NÉPESEDÉSPOLITIKAI ALAPELVEKRŐL¹**

A Kormány álláspontja szerint hazánk népesedési helyzete nagyfontosságú társadalmi ügy, amelynek megoldásában együttes politikai felelősségnek, a Kormány egységes tevékenységének és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie. Ezért a Kormány a népesedési helyzet alakulására tekintettel, figyelembe véve a családok stabilitásának, valamint a születési és halálozási mutatók kedvezőtlen alakulását a nemzet jövőbeni fennmaradásáért érzett felelősségről vezérelve az alábbi határozatot hozta:

I. A családok stabilitása érdekében:

- I.1. A társadalom alapintézményének a családnak kiemelt anyagi és erkölcsi támogatása a Kormány, az önkormányzatok, valamint a nem állami szervek és az egyházak feladata.
- I.2. Elő kell segíteni a fiatalok házasságkötésének erkölcsi és anyagi megalapozottságát, a felelősség tudat fokozását, és egyben a felelősségvállalás lehetőségének megfelelő biztosítást is. A megfontoltabb és megalapozottabb családalapítás csak a családi összetartó erő növekedése, új életfelfogás, erkölcsi megújulás nyomán alakulhat ki. Ehhez a nevelés eszközei mellett intézkedéseket kell tenni a fiatal házások lakáshoz jutásának elősegítése érdekében a pénzügyi támogatások bővítésének segítségével, a magántőke, a biztosító- és hitelintézetek részvételével. Nagyobb mértékben kell támogatni a növekvő létszámú családok nagyobb méretű lakáshoz jutását.
- I.3. Törvényben kell kimondani a gyermekek és az ifjúság alapvető jogait, a nemzetközi egyezményekkel összhangban. A gyermeki jogok megvalósulásának alapjául azt kell megjelölni, hogy a gyermek elsősorban saját családjában nevelkedjen.

¹A Kormány a népjóléti miniszter előterjesztésében 1994. április 30-án tárgyalta a távlati népesedéspolitika irányelveiről és azokat kormányhatározatban rögzítette. Összeállításunkban a kormányhatározat szövegét és az ennek alapjául szolgáló előterjesztés indokló részét közöljük (a Szerk.)

Ezért minden veszélyeztettségi esetben először a család helyzetének stabilitását kell megcélózni, anyagi, erkölcsi, gondozási, tanácsadási eszközökkel. A gyermek családból való kiemelését csak végső esetnek szabad tekinteni.

- I.4. Meg kell teremteni azokat a feltételeket, amelyek előmozdítják, hogy a szülők a saját megegyezésük alapján egyenlően viselhessék a családi és elsősorban gyermeknevelési terheket.
- I.5. Ki kell dolgozni a részmunkaidős foglalkoztatás szélesebb körű alkalmazásának lehetőségét, amely az egyéni foglalkozási pálya és a családi teendők, a gyermeknevelés harmonikus egyeztetésének, továbbá a munkanélküliség kezelésének hatásos aktív eszköze lehet. Ennek érdekében szorgalmazni kell a részmunkaidős közalkalmazotti és köztisztviselői munkahelyek kialakítását is.

II. A születendő gyermekek számának növelése érdekében:

- II.1. Tekintettel arra, hogy a születendő gyermekek száma évtizedek óta nem biztosítja a népesség egyszerű reprodukcióját, a Kormány kiemelt népesedési feladatnak tekinti a gyermekvállalási kedv ösztönzését.
- II.2. A születendő gyermekek számának növelése érdekében törvényes biztosítékokat kell teremteni a szülők kettős szerepvállalásának: a munkavégzési és a szülői feladatok párhuzamos ellátásának anyagi és erkölcsi feltételeihez. E mellett nagyobb szerepet kell kapnia a nevelésnek is a gyermekvállalás és gyermekgondozás feladataira való felkészítésben mind a közoktatásban, mind pedig a tömegtájékoztatóban.
- II.3. A gyermekvállalás és a gyermeknevelés segítését összehangoltan és célhoz kötötten kell kialakítani mind a lakástámogatás, mind a gyermekgondozási feltételek anyagi és intézményi biztosítása, mind az iskoláztatás lehetőségei, a munkafeltételek javítása, valamint a szülői munkamegosztás tekintetében. A meglévő gyermekintézmény hálózat megtartása és továbbfejlesztése fontos társadalmi cél. A fentiek megvalósítása csak komplex stratégia birtokában lehetséges.
- II.4. Gazdaságpolitikai intézkedésekkel törekedni kell arra, hogy egy keresetből el lehessen tartani egy családot, így a nők — esetleg akarattuk ellenére is — ne kényszerüljenek munkába állni. A családok pénzbeli támogatásának alapvető eszközét, a családi pótlék rendszerét a jövedelemadó-rendszerrel összehangoltan úgy kell átalakítani, hogy a gyermekes családok jövedelmi helyzete ne romoljon. A gyermekes családok jövedelemplótó támogatása, valamint az eltartott házastárs válás, illetve megözvegyülés esetén történő megélhetésének

biztosítása rövid időn belül éreztetné hatását és lehetővé tenné, hogy minél több nő válassza a gyermeknevelést, illetve az idős családtagok gondozását "főhivatásként".

Ugyanakkor, a dolgozó nők gyermekvállalásának elősegítésére, a gyermekvállalással járó családi jövedelemkiesés ellensúlyozására átalakított, megújított formában fenn kell tartani az anyasághoz kapcsolódó kereset-, illetve jövedelempótló támogatások intézményeit is.

- II.5. Olyan adó-rendszert kell megvalósítani, amely jobban igazodik a családok összetételéhez és az eltartottak számához.
- II.6. Biztosítani kell annak feltételeit, hogy növekedjen a tervezett és kívánt terhességek, és csökkenjen a nem tervezett és nem kívánt terhességek száma. Javítani kell a várandóságra való felkészítést, a terhesség gondozását, a szülést, valamint az újszülöttellátás feltételeit, elsősorban egészségnevelési és pszichológiai téren. Ennek érdekében az egészségügyi és oktatási intézmények tevékenységébe be kell vonni az iskolai és iskolán kívüli egészségnevelés, valamint a tömegtájékoztatás minden eszközét.

III. A halandóság csökkentése érdekében:

- III.1. Összehangolt és hatékony közép- és hosszú távú egészség- és szociálpolitikai intézkedéseket kell előkészíteni annak érdekében, hogy javuljon az ország népességének egészségi állapota és élettartama jelentősen közeledjen az európai országok többségének szintjéhez.
- III.2. Különös gondot kell fordítani a leggyakoribb halálozást okozó megbetegedések megelőzésére, illetve hatékonyabb gyógyítására. Ennek érdekében társadalmi összefogással, megfelelő oktatással, propagandával, valamint közvetlen kormányzati intézkedésekkel el kell érni, hogy az egészségi állapotot károsan befolyásoló életvitel megváltozzon, a piacgazdaságban hatékony környezetvédelmi intézkedések útján pedig csökkenjen a környezet-, különösen a levegőszennyeződés.
- III.3. A halandósági mutatók javulásához a munkakorú népesség — elsősorban a férfi lakosság — egészségi helyzetének mielőbbi javítása vezet.
- III.4. Kiemelt feladat a gyermekek és a fiatalok egészségének megőrzése, az egészséges életmód megismertetése a nevelés és a megelőzés eszközeinek felhasználásával.
- III.5. A jövő nemzedékek egészségének javításával párhuzamosan a megelőző, a felvilágosító és a gyógyító intézkedések biztosításával tovább kell csökkenteni a jelenleg is magas csecsemőhalandóságot, elsősorban a koraszülések magas arányát kiváltó

- helytelen életmódi szokások és egyéb okok, pl. a művi vetélések visszaszorításával.
- III.6. Meg kell teremteni az időskorúak otthoni gondozásának jogi-pénzügyi feltételeit.
- III.7. Ki kell dolgozni a megfelelő jogszabályi háttérrel a különböző okokból saját munkakörében munkaképtelenné vált népesség rehabilitációjára, élet- és munkakörülményeik javítására, emberhez méltó jövőt biztosítva még hátrányos helyzet — idős kor, vagy tartós betegség — bekövetkezése esetén is.

IV.

A Kormány felhívja az érintett minisztereket, hogy

- a) az ország gazdasági erőforrásai bővülésének megfelelően fokozatosan valósítsa meg a határozatban foglalt követelményeket,
határidő: folyamatos
- b) a határozatban foglalt célkitűzéseket és alapelveket vegye figyelembe minden — népesedést befolyásoló — jogszabályelőkészítő tevékenységében,
határidő: folyamatos
- c) a végrehajtásra vonatkozó részletes munkatervet a népjóléti miniszter elsődleges felelőssége mellett (az érdekelt miniszterek bevonásával) terjesszék a kormány elé,
határidő: 1994. szeptember 30.

*ELŐTERJESZTÉS A KORMÁNY RÉSZÉRE
A TÁVLATI NÉPESEDÉSPOLITIKA IRÁNYELVEIRŐL
(részlet)*

I.

A társadalom, a nemzet stabilitásának egyik alapja a demográfiai egyensúly. A társadalom tagjainak jövőre orientáltságát, értékrendszerét mutatja a megszületendő gyermekek száma. Hazánkban súlyosan megromlott a demográfiai egyensúly, kevés gyermek születik, középkorú generációk idő előtt halnak meg. Sürgető feladat az állam népesedéspolitikai elveinek újrafogalmazása.

A hetvenes évek elején felismerték, hogy a csökkenő születésszám, a születésekénél olykor kétszeresre több terhességmegszakítás káros következményei felmérhetetlenül nagyok, s ezzel a kérdéssel az államnak foglalkoznia kell. Ezért született meg a népesedéspolitikai határozat 1040/1973. (X. 18.), valamint a 2014/1984. (X. 3.) MT határozat a népesedéspolitikai feladatokról, s ezzel egyidőben kezdtek el beszélni a háromgyerekes családmódelről, mint kiemelten támogatandó kívánatos célról.

Nem kellett egy évtized sem, s kiderült, az állam a gazdaság adott helyzetében nem tudja teljesíteni a kitűzött célt.

A gazdasági átalakulás nehézségei ellenére szembe kell néznünk a népességfogyás kihívásaival. A már korábban is aggasztó jelek után 1993-ban a születések száma oly mértékben csökkent, a halálozás pedig oly mértékben növekedett, hogy a kérdés alapos elemzése, megfelelő cselekvési terv kidolgozása és Kormány, illetve országgyűlési határozattá emelése tovább nem halasztható. Minden aktuális gazdasági nehézség ellenére újra kell gondolnunk, hogy mi kapjon elsőbbséget. A megoldás keresésének halogatása nemcsak tovább rontja a helyzetet, hanem egyre nehezíti a szükséges lépések megtételét.

Az úgynevezett nagy elosztó rendszerek közül a nyugdíj-rendszer társadalmi szerződésre, a nemzedékek közötti szolidaritásra épül. A mindenkori aktív nemzedék befizetései szolgálnak az idősebbek, a munkát már nem vállalók megélhetésének biztosítására. A munkavállalók ezen kívül gyermekeiket is eltartják. E kettős helytállás a magyarországi alacsony bérszínvonal mellett nem tette elérhetővé azt az életszínvonalat, amelyre az emberek többsége vágyott. Feltételezhető, hogy társadalmunkban azért is csökkent a születések száma, mert csak így emelkedhetett, ha mérsékelten is, az életszínvonal.

Jövőnket veszélyeztetheti, hogy a munkaképes korú népesség számának csökkenése miatt az aktív generációkra egyre növekedő eltartási teher hárul, s valószínűsíthető, hogy a nyugdíjak kifizetéséhez szükséges értéket a jövő

nemzedékek már nem fogják megtermelni. A nyugdíjrendszer ebből eredő összeomlása az egész gazdaság összeomlását vonhatja maga után. A nemzet fogyása azonban nemcsak gazdasági vonatkozásai miatt okoz nehézségeket, hanem a társadalom egyensúlya is megkívánja a generációk egyensúlyát.

A jelenlegi és a jövő generációkért felelős kormányzatnak tehát minden tőle telhetőt meg kell tennie az előre látható veszély elkerüléséért. Tisztán kell látnunk helyzetünket, az okok feltárásával pedig meg kell alapoznunk egy olyan cselekvési programot, amelynek hatására a káros folyamatok mérséklődnek vagy megszűnnek.

Mindez azt jelenti, hogy hatékony, hosszú időn át érvényes népesedéspolitikára van szükség.

Tisztában kell viszont lennünk azzal, hogy népesedéspolitika ma sokak számára azt a tevékenységet jelenti, amely a népességrobbanás elkerülése érdekében a fogamzásgátlás eszközeinek világméretű elterjesztésén fáradozik, a legális terhességmegszakítást biztonságosnak tartja és félti a sok szülés okozta egészségkárosodástól. Ez a népesedéspolitika a családi életet értéknek tekinti, ám meg van győződve, hogy a családok boldogságának feltétele a gyermekek számának tervezhetősége.

Kétségtelen ellentmondás van a világ népességének robbanásszerű emelkedéséről szóló prognózisok és egy adott országban a népesség csökkenése miatt bekövetkező társadalmi-gazdasági problémák között. Nyilvánvaló azonban, hogy más a gazdasági hatása a növekvő népességben bekövetkező növekedési ütemcsökkenésnek, mint egy tényleges népességszám fogyásnak. Az egyes országoknak tehát saját körülményeikből kell kiindulniuk, hiszen a kormányok felelőssége saját népük iránt nagyobb, mint amennyi felelősség a világméretű problémák megoldásában rájuk hárul.

Minden országnak saját szempontjai szerint magának kell kialakítania népesedéspolitikáját, s ebben lehetőleg konszenzusra kell törekedni nemcsak a politikai erőknél, hanem a társadalom egészénél, beleértve az egymás mellett élő különböző nemzedékeket is.

A világméretű és a helyi érdek közötti ellentmondás elméletileg egy teljesen szabad bevándorlást lehetővé tevő jogszabállyal is megoldható, de a tapasztalatok arra utalnak, hogy távoli népek keveredése, mégha az mindkét nép érdekében áll is, nagyon sok problémát vet fel, s helyenként az idegengyűlölet kiváltását eredményezi. A szomszédos országok magyar népességének esetleges tömeges áttelepedésével, s annak hatásaival tudatosan nem kívánunk foglalkozni, úgy ítéljük meg, hogy e magyar népesség életfeltételeinek javulását jelenlegi lakóhelyén kell elérni. A magyar demográfiai helyzet elemzésekor tehát a be- és kivándorlások hatásának tanulmányozását nem mellőzhetjük, a kérdést azonban a közelmúltban megnyugtatóan szabályozta a "Külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról" szóló 1993/86. sz. törvény.

Számos nemzetközi egyezmény kötelezi Kormányunkat a gyermekek jogainak fokozottabb figyelembevételére, így többek között az ENSZ Gyermek jogairól szóló New Yorkban 1989. november 20-án kelt Egyezmény, amelyet az Országgyűlés az 1991. évi LXIV. törvénnyel

kihirdetett, "A gyermekek túlélésével, védelmével és fejlődésével" kapcsolatos 1990 szeptemberében kelt nyilatkozat és annak akcióterve és az Európai Tanács Szociális Chartája.

A népesedéspolitika hosszú távú alapelveinek megfogalmazása elengedhetetlen feladat, mert azonnali cselekvés nélkül — amennyiben az utóbbi években mutatkozó kedvezőtlen népesedési folyamatok változatlanok maradnának — az ország népességszáma 2020-ra további 830 ezer fővel csökkenne és kevesebb mint 9,5 millió főt tenne ki és a népességnek már 22 százaléka időskorú lenne. A folyamatok rosszabbodásának figyelemre méltó jele az, hogy a születésszám 1993-ban történelmi mélypontot ért el, csak 116 ezer gyermek született.

Az alapelvek megfogalmazása és az ezen alapuló intézkedéssorozat azért sem várható magára, mert ezek nélkül a népesedési helyzet rosszabbodása csak fokozódhat, e romlás megállítása később már egyre nehezebb lenne és csak nagy ráfordításokkal valósulhatna meg. A szükséges tennivalókat az ország gazdasági erőforrásai bővülésének megfelelően, fokozatosan kell megvalósítani. A népesedéspolitikának elő kell azokat a társadalmi önmozgásokat segítenie, amelyek a népesedési helyzet javítása irányába hatnak.

A népesedéspolitika egészségügyi vonatkozásait bővebben tárgyalja "A távlati népesedéspolitika alapelveiről" szóló előterjesztéssel együtt a Kormány elé benyújtott "A népességügy legfontosabb célkitűzéseiről és tennivalóiról az ezredfordulóig" szóló előterjesztés.

Az előterjesztés alternatívát fogalmaz meg a Kormány számára, hogy Országgyűlési Határozat formájában, vagy Kormányhatározat formájában kívánja a "Távlati népesedéspolitika alapelveiről" szóló határozat tervezetet tárgyalni.

Budapest, 1994. március.

**DECISION OF THE GOVERNMENT OF THE HUNGARIAN
REPUBLIC ON THE PRINCIPLES OF LONG-RANGE
POPULATION POLICIES**

NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI ÉS FEJLESZTÉSI KONFERENCIA 1994

A NÉPESEDÉSEL KAPCSOLATOS ORSZÁGOS BESZÁMOLÓ

I. Demográfiai összefüggések

Az elmúlt évtizedek magyar népességfejlődése két jól elkülöníthető időszakra osztható. Egy mérsékelt ütemű népességnövekedési időszakra, amely 1980-ig tartott és egy olyan időszakra, amikor tényleges népességcsökkenés lépett fel, amely 1981-től kezdődően jelenleg is tart. Az ország népességszáma 1980-ban tetőzött 10 710 ezer fővel, 1980—1989 között 3,1%-kal, 1990—1993 között további 1%-kal csökkent. A legjelentősebb a fogyás a gyermek- és fiatalkorúaknál, mérsékeltebb a középkorúaknál. A 60 éven felüliek létszáma viszont az elmúlt évtizedben is emelkedett. A népesség fogyása tehát a népesség további öregedésével párhuzamosan megy végbe.

A termékenység szintje hullámzásokkal tarkítva ugyan, de alapvetően csökkenő irányzatot mutatott az elmúlt évtizedekben. A II. világháborút követően Európában Magyarországon csökkent először a termékenység a reprodukciós szint alá és ez a helyzet a leghosszabb ideje — több mint harminc éve — tart. Mindemellett a termékenység jelenlegi szintje nem tartozik Európában a legalacsonyabbak közé. A teljes termékenységi arányszám 1,75 körüli értéke mintegy 15%-kal, a generációs befejezett termékenység 1,85—1,90 közötti átlagos gyermekszáma 10%-kal marad el az egyszerű reprodukciótól.

Az 1970-es évek közepe óta fokozatosan visszaesett, az utóbbi néhány évben viszont rohamosan csökkent a házasságkötési kedv. Ennek demográfiai vetületei igen sokrétűek. Jelentősen visszaestek a házasságkötési arányszámok mind az először házasulóknál, mind az újránházasulók között. Emelkedik a házasságon kívül együttélők és a nem házasságból született gyermekek aránya. A jelenlegi 16%-os arány a század folyamán a legmagasabb. Jelentősen csökkent a fiatalok termékenysége, és ezzel párhuzamosan gyakoribbá vált a terhességmegszakítás körükben.

Sajátos vonása a magyar népesedési helyzetnek, hogy az ország társadalmi, gazdasági, kulturális szintjéhez képest méltatlanul magas a halandóság. A halandóság színvonala az 1960-as évek közepéig folyamatosan javult, azóta viszont jelentősen romlott. 1964—1980 között a nyers halálozási arányszám 36%-kal emelkedett. Ennek több mint egyharmada a halandóság tényleges romlásából adódott a többi pedig a népesség öregedéséből. Az 1980—1990 közötti újabb 3,5%-os emelkedés a népesség öregedésének

tudható be. Az 1990-es évek elején a halandósági mutatók egy újabb romlási irányzatot jeleznek. Az összhalandóságban észlelt romlás 85%-át a férfiak mortalitás emelkedése okozta, körükben is elsősorban a középkorú (30—59 évesek) férfiak életésélyeinek a csökkenése. A születéskor remélt átlagosan 64,5-es életév a férfiak körében jelenleg 2 évvel kevesebb, mint huszonöt évvel ezelőtt volt. A nők 73,7-es átlagos élettartama jelenleg stagnálást mutat, de nemzetközi viszonylatban ez is az alacsonyak közé tartozik.

A csecsemőhalálozás folyamatosan csökkent az elmúlt évtizedekben, 1990-ben első ízben esett 15 ezrelék alá, jelenleg 12 ezrelék körül mozog. A csecsemő-, gyermek- és fiatalkori halálozás együttesen (30 éven aluliak) az összhálózás 3%-át teszi ki, így a szükségszerű további jelentős javulás mellett sem tud érdemben változtatni a összhálózási viszonyokon. A halandóságban jelentősek a társadalmi, területi és kulturális különbségek. Az egészség társadalmi értéke jelentősen devalválódott az elmúlt évtizedekben, a romló halandóságban a népesség kialakult életmódjával és életvitelével együttjáró rizikófaktorok nem csekély szerepet játszanak.

Az 1989—1990. évi politikai és társadalmi-gazdasági rendszerváltás összességében nem okozott lényeges változást a demográfiai folyamatokban. Az elmúlt évtizedekben kialakult kedvezőtlen trendek folytatódtak ugyan, de sem a termékenység területén sem a halandósági viszonyokban nem történtek olyan drámai változások, mint a többi volt szocialista országban. Más szóval a termékenység nem csökkent, a halandóság pedig nem romlott olyan jelentős mértékben, mint ezekben az országokban.

Az egyszerű reprodukció alatti tartós termékenység, a magas halandóság és az ezek következtében kialakult népességstruktúra meghatározó erővel bír a jövőbeni népesedési folyamatokra is. A legújabb népességelőreszámítások valamenyi reálisnak tűnő változata további tartós és jelentős népességcsökkenéssel számol. Az 1992. évi termékenységi és halandósági viszonyok mellett az eddigiekhez képest növekvő mértékben folytatódik a népességfogyás és 2020-ban a népesség száma 8%-kal (827 ezer fővel) lenne kevesebb, mint 1993-ban és 11,5%-kal (1,2 millió fővel) alacsonyabb mint 1980-ban, amikor a csökkenés folyamata megindult. Ezzel együtt a népesség öregedési folyamata tovább folytatódik. A csökkenés mértéke a fiataloknál (0—19 évesek) a legjelentősebb, 18%-os, a 60 éven felüliek száma és aránya ugyanakkor tovább emelkedne és mintegy 22%-ot tenne ki az össznépességen belül. A népesség korösszetétele oly módon alakulna, hogy a létszámcsökkenés egyre inkább megállíthatatlan, öngerjesztő folyamattá válna.

A népességelőreszámítás azon változata, amely jelentős élettartam emelkedést, de a termékenység további csökkenését feltételezi, 2020-ra 26% fölé emelné a 60 éven felüliek arányát. Ez a változat azt mutatja, hogy a dinamikus élettartam-emelkedés egy ideig képes ellensúlyozni a gyermekszám csökkenést azzal a következménnyel, hogy a népesség jelentősen elöregedik. Nem képes azonban hosszabb távon sem a népességcsökkenés megállítására, ami lényegében azonos lenne 2020-ra mint a korábbi változatnál.

II. A népesedési politika és program kerete

A. A népesedési kérdésekkel kapcsolatos országgon belüli nézetek

A népesedési folyamatok tudatos befolyására törekvő népesedéspolitika már hosszú múltra tekinthet vissza Magyarországon. Az állam már a II. világháborút megelőzően is intézkedéseket tett arra vonatkozóan, hogy megváltoztassa a népesség demográfiai magatartását, főleg a születésszám fokozatos csökkenésének megállítása érdekében. Pronatalista célzatúak voltak a II. világháborút követő különböző eszközrendszerrel elfogadó közép- és hosszú távú ún. népesedéspolitikai koncepciók is. Így az 1953-as, az 1973-as és 1984-es ilyen témájú kormányhatározatok is.

A kormányzat jelenlegi álláspontja az, hogy az ország népesedési helyzete nagyfontosságú nemzeti, társadalmi ügy, amelynek megoldásában összkormányzati felelősségnek és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie. A népesedési célok között szerepel a népességcsökkenés folyamatának mérséklése, majd megállítása, és kedvezőbbé váló népességi korstruktúra mellett mérsékelt népességgyarapodás elérése. Ennek érdekében fontos feladatnak tekinti a termékenység emelését, valamint a halandósági viszonyok javítását és a családok anyagi, társadalmi helyzetének erősítését. E célokat folyamatos, sokrétű és lépéseiben összehangolt, jól időzített intézkedések révén kívánja elérni.

Különböznek a vélemények abban, hogy a népesedéspolitika intézkedési rendszerén belül melyik népesedési folyamat kapjon elsőbbséget. Vannak akik főleg a születés-termékenység társadalmi befolyásolását tekintik a népesedéspolitika fő céljának, mások úgy vélik, hogy a kedvezőtlen halandóságon kellene elsősorban javítani.

Nincs egységes vélemény a tekintetben, hogy a népesedéspolitika prioritást élvezzen-e az általános család és/vagy szociálpolitikán belül, amit újabban egyre inkább szegénységpolitikaként fogalmazznak meg. A kérdés az, hogy az eszközrendszer kialakításánál a népesedéspolitikai cél, vagy a jövedelemkiegyenlítés, a szegények helyzetének javítása, a sokgyermekesek jövedelmének az átlaghoz történő közelítése élvezzen-e prioritást. Ezzel kapcsolatban egyesek azt mondják, hogy a népesedéspolitikának szegénységpolitikává történő degradálása valójában megszüntetné a népesedéspolitikát. Más vélemény szerint e két célt egymástól elkülönítve lehetne csak hatékonyan kezelni: meghatározva a pronatalista intézkedések rendszerét, azokat állampolgári jogon biztosítva, és külön kiegészítő szociális hálót kialakítani azok számára, akik egy bizonyos jövedelemhatár alatt élnek.

B. A népesedés vagy a népesedéssel kapcsolatos politika jelenlegi helyzete

B.1 A népesség egészségi állapotát érintő törvények

A Magyar Köztársaság Alkotmánya az egészséghez és a testi épséghez való jogot állampolgári jogként ismeri el. Ezen túlmenően a népesség egészségi állapotát közvetlen módon érintő jogszabály nincs. Az Egészségügyi Törvény és a kapcsolódó jogszabályok, az Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálatot létrehozó szabályozás, a Népjóléti Miniszter rendeletei — összességében az egészségügyet bármely módon érintő szabályozás — közvetve a népesség egészségi állapotát is befolyásolják.

A népesség egészségi állapotának javítását, fejlesztését szolgáló nemzeti program "Az egészségesebb nemzetért" elnevezést viseli. A program a tervek szerint kormányhatározat alapján, illetve az Országgyűlés munkatervének megfelelő időpontban Országgyűlési Határozatként kíván széles körű konszenzuson alapuló legitimitást nyerni. A szükséges egyetértésnek megvan a lehetősége, mivel a népesség egészségi állapotának ügye valamennyi politikai párt és a társadalom valamennyi rétegének érdeke. Így a tennivalók megválasztása, azok stratégiai összehangolása egyike a legsúlyosabb politikai kérdéseknek Magyarországon. A népesség egészségi állapotában mutatkozó folyamatok arra utalnak, hogy ezen a területen csak hosszabb távon és csak mérsékelt ütemben növekvő eredményekkel lehet számolni, ennek megfelelően a mindenkire kiterjedő, az adott életkornak megfelelő teljes "egészség" mielőbbi elérésének célul tűzése helyett a program a tennivalókra, illetve a helyzet lehetőség szerinti javítására törekvő aktivitásra helyezi a fő hangsúlyt.

Az "Egészségesebb nemzetért" c. program elsősorban az elsődleges megelőzésre törekszik, figyelemmel van azonban arra is, hogy az egészségügy gyógyító tevékenységet végző szakterületei, továbbá más ágazatok, az öntevékeny szerveződések és a helyi önkormányzatok, illetve a munkahelyi vezetés is megtalálhassa a lehetőséget a megfelelő pontokon a kapcsolódásra. A részletes, az egészség védelmének és fejlesztésének valamennyi területére kiterjedő ún. átfogó egészségpolitikai program kidolgozása a közeljövő további feladata, melyet a kormányzat rendkívül fontosnak ítél.

B.2 A bevándorlásra vonatkozó törvények

Magyarország a nemzetközi népességmozgásban földrajzi helyzeténél és történelmi hagyományainál fogva közvetítő szerepet tölt be. Az elmúlt években a korábbi küldő országból befogadó országgá vált. Ennek a változásnak a kezeléséhez szükséges gyakorlat még nem alakult ki teljesen. 1993-ban az Országgyűlés elfogadott két, a külföldiekre vonatkozó meghatározó törvényt:

— A külföldiek beutazásáról, magyarországi tartózkodásáról és bevándorlásáról szóló törvény további szigorítást és a rendezett jogállás követelményét tűzi célul az emigráció nem kívánatos hatásai visszaszorítása

érdekében, a bevándorlás oldaláról pedig az önálló életfeltételek kialakulását — lakhatás és munkavégzés lehetőségét —, az állampolgárság megszerzését segíti elő.

— Az állampolgársági törvény három kategóriában határozza meg azt a várakozási időt, ami az állampolgárság megszerzéséhez — más feltételek mellett — szükséges. Az általános várakozási idő (8 év) megfelel a nemzetközi gyakorlatnak, azonban akik magyar állampolgárok voltak, rövidebb idő alatt szerezhetnek ismételt magyar állampolgárságot.

A bevándorlás gyakorlata előnyben részesíti a magyar nemzetiségűek, a kvalifikáltak és a gazdasági beruházási eszközökkel rendelkezők letelepedését, de ennek alkalmazási és tudatosítási szintje még következtelen. Magyarország emigrációs politikáját meghatározó módon befolyásolják a nemzetközi intézkedések és a szomszédos országokban kialakult helyzet.

Magyarország lett Európa emigrációs térképén 1992-től a kontinens előszobája és az előtt a probléma előtt áll, hogy vagy lezárja keleti határait (ami ellentmondana a történelmi, etnikai kapcsolatok elvárásainak), vagy nemzeti érdekeken alapuló szelektív befogadást alkalmaz — összhangban a nemzetközi előírásokkal. Ez utóbbiakban meghatározó a Genfi Konvencióhoz való csatlakozásunk, valamint a hólabda elven működő Ausztria, Magyarország, Románia között megkötött ún. tolonc egyezmény (folyamatban van Szlovákia csatlakozása). 1991 januárjában az érintett miniszterek a Bécsi Értekezleten tekintették először át az európai nemzetközi vándorlási helyzetet és utoljára — ez évben — Budapesten tartott tanácskozásukon állapotok meg a fegyver- és embercsempészség, valamint a drogkereskedelem elleni közös fellépésről.

Magyarország a természetes népességcsere során érzékeny veszteségeket szenved el azáltal, hogy a népesség egy — hasznosítható tudással rendelkező — fontos része a világ fejlettebb régióiba távozik, miközben egyre nagyobb vonzerőt gyakorolunk a nálunk fejletlenebb országok lakosságának mobil csoportjaira.

B.3 Az abortuszra vonatkozó törvények

A magyar történelemben először hozott az Országgyűlés olyan törvényt 1992. december 17-i ülésnapján, amely normának a magzati élet védelmét, a nő önrendelkezési jogosultságát, a magánélethez, a családalapításhoz, illetve a családi élethez való jogosultságát tekinti, míg az abortusz csupán megszületett korlátok között tolerálja és nem ismeri el a születésszabályozás, a családtervezés eszközeinek.

A magyar Alkotmánybíróság ezt megelőzően döntött arról, hogy a terhességmegszakításról szóló korábbi rendelet nem megfelelő szintű jogi szabályozás, és 1992. december 31-én hatályát veszti. Az indoklás kimondja, hogy összeegyeztethetetlen az Alkotmánnyal az abortusz teljes tiltása, de teljes legalizálása is. A törvényhozásnak kell meghatároznia azokat az eseteket, ahol az abortuszt legálisnak tekinti.

Az 1953-ban megfogalmazott rövid életű, kártékony, totális szigorítás eltörlését követően Magyarországon az abortusz könnyen elérhetővé vált. Az abortuszok száma rövid idő alatt jelentős mértékben emelkedett és az 1960-as évek végén érte el csúcspontját, amikor 100 éveszületésre 134 terhességmegszakítás jutott. A korszerűnek számító fogamzásgátlási eszközök (elsősorban a pill), az 1960-as évek második felétől már hozzáférhető, de széleskörűen elterjedt az 1970-es évek közepétől válik. Az 1980-as években viszont az IUD használata növekszik dinamikusan. Mindezek eredményeként a korszerű fogamzásgátlási eszközök használata válik dominánssá a védekező nők körében. Az 1990-es évek elején a szülőképes korú házasságú nők mintegy 70 százaléka védekezett a nem kívánt terhesség megakadályozására, ezen belül a pill használata 30, az IUD alkalmazása 20, a condomé pedig 10 százalékra becsülhető. További 10 százalék a természetes védekezési módokat alkalmazta. A fogamzásgátlásra vonatkozóan, a sterilizációt kivéve, nincs külön jogi szabályozás, a pill gyógyszertárakban orvosi rendelvényre kapható, az IUD orvosi felügyelet mellett használható. Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a terhességmegszakítások száma jelentősen csökkent az 1970-es évek elejéhez képest, de a korszerű védekezési eszközök használata arányához képest és a nyugat-európai országokhoz viszonyítva még mindig magas. 1992-ben 100 éveszületésre 73 terhességmegszakítás jutott.

Az abortusz a családtervezés elfogadhatatlan módszere. Kívánatos volna, hogy a nem kívánt terhesség létre se jöjjön. Ezért fontos a megelőzés. A vetélszabályozás eszköze a fogamzásszabályozás, a fogamzás megelőzése kell, hogy legyen. A társadalmi konszenzus alapeleme az, hogy a fogamzásgátlás minden elfogadott eljárása használható és hozzáférhető legyen.

A jelenleg érvényben levő törvény értelmében a terhesség a 12. hétig, egyes különleges esetekben pedig a 20., illetve 24. hétig szakítható meg. Az állapotos nő terhességmegszakítás iránti kérelmét a Családvédelmi Szolgálat munkatársa előtt személyesen köteles előterjeszteni. A Szolgálat munkatársa felvilágosító és tanácsadó beszélgetést folytat a kérelmező nővel, aki ezt követően — a háromnapos kötelező várakozási, gondolkodási időt felhasználva — szabadon dönt, hogy terhességét megtartja-e, vagy súlyos válsághelyzetre hivatkozva annak megszakítását kéri. Egészségi indoknál orvosi konzílium dönt a kérelemről a terhes nő által választott kórházban. Egészségi indoknál, illetve bűncselekmény esetén a terhesség megszakítása ingyenes, annak költségeit az Egészségbiztosítási Alap fedezi. Válsághelyzet esetén a műtét végrehajásának díja az egyhavi nettó átlagkereset kb. egynegyede, de a kérelmező nő szociális helyzetére tekintettel ennek összege mérsékelhető.

Az 1993. évi adatok azt mutatják, hogy az előző évhez viszonyítva 15 százalékkal csökken a terhességmegszakítások száma. A csökkenés főleg a házasságú és gyermekes nőknél, valamint a korábban már abortuszon átesett nőknél figyelhető meg, körükben a visszaesés mértéke magasabb az említett aránynál, viszont kisebb mértékű volt a hajadon fiataloknál és az első ízben terheseik körében.

C. Az anyai és gyermekkedvezmények rendszere, az anya és gyermekegészségügyi szolgáltatások

C.1 A központi és helyi állami szervek által finanszírozott támogatások rendszere

A gyermekvállalás támogatása, ill. a gyermeces családok anyagi helyzetének segítése érdekében számos intézkedés történt a közelmúltban és az utóbbi két és fél évtizedben. A támogatások anyagi fedezetének túlnyomó többségét a központi költségvetés, kisebb hányadát a társadalombiztosítás fedezi. A helyi önkormányzatok a szociális segélyezésben és a gyermekintézmények fenntartásában, ill. támogatásában játszanak jelentős szerepet. A jelenleg (és a közelmúltban) rendelkezésre álló intézményrendszer legfontosabb elemei a következők.

1. Anyasági segély
2. Szülési szabadság
3. Gyermekgondozási szabadság
4. Családi pótlék
5. Adókedvezmények
6. Munkával kapcsolatos kedvezmények
7. Gyermekintézmények
8. Anya és gyermekegészségügyi szolgáltatások

1. Az anyasági segély 1992-ig fennálló eszköz volt, ami a szülés után kifizetett egyszeri pénzbeni támogatásként jelentkezett. Régebben csak a dolgozó anyát illette meg, legutóbb állampolgári jogon járt minden szülő nőnek. Összege 1992-ben a havi nettó átlagkereset kétharmadával volt egyenlő. 1993-tól ezt az egyszeri kifizetést felváltotta a várandósági pótlék, amely a terhesség 4. hónapjától jár a születendő gyermek utáni családi pótlékra való jogosultság hónapját megelőző hónap utolsó napjáig. A várandósági pótlék összegét a családi pótlék összegének megállapítására vonatkozó szabályok szerint úgy állapítják meg, hogy a gyermekek számánál eggyel nagyobb gyerekszám alapján számított egy gyermekre eső családi pótlék összegével azonos, gyermekszámtól függően a havi nettó átlagkereset 20–30%-a.

2. A szülési szabadság a dolgozó anya kedvezménye, amely idő alatt a szülő nő teljes előző bérét kapva (terhességi-gyermekágyi segélyként), otthon maradhat gyermeke gondozására. Ennek időtartama 24 hét, amelyből 4 hetet a szülést megelőzően kell igénybe venni.

3. A magyar jogban jelentkezett elsőként — már 1967-ben — a szülési szabadságot kiegészítő gyermekgondozási segély (GYES) intézménye. Jelenlegi rendszerében a dolgozó és tanuló anya otthon maradhat gyermeke gondozására annak 3 éves koráig, súlyosan beteg, fogyatékos gyermek esetén 10 éves koráig. A gyés havi összege a női átlagbér mintegy felét tesz ki,

gyermekszámtól függően kismértékben emelkedik. 1985-től a gyés — részben — felváltásra került a gyermekgondozási díjjal (GYED). Ez a gyessel szemben nem egy egységes havi ellátmány, hanem az anya szülést megelőző utolsó évi átlagkeresete 75 százalékaival egyenlő (rövidebb foglalkoztatás esetén 65 százalék). Folyósítása a gyermek 2 éves (24 hónapos) koráig történik. Ezt követően az anya egy további évig (a gyermek 3. születésnapjáig) igénybe veheti a gyest.

1993-tól ez még kiegészül a gyermeknevelési támogatással, azon családoknál, akiknek egy főre jutó havi jövedelme az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének háromszorosát nem haladja meg és lehetővé teszi az anya otthonmaradását, ha saját háztartásában otthon három vagy több kiskorú gyermeket nevelnek és legkisebb gyermekük 3 és 8 év között van. A támogatás havi összege azonos az öregségi nyugdíj minimumával.

4. A legáltalánosabb támogatási eszköz a családi pótlék, amely havi rendszeres támogatásként jelentkezik és az után a gyermek után jár, aki 16 évesnél fiatalabb, ill. 16 évesnél idősebb, de 20 évnél fiatalabb és alap- vagy középfokú oktatási intézményben tanul, vagy aki tartósan beteg, ill. testi vagy értelmi fogyatékos. Gyakorlatilag állampolgári jogon jár (általában az apa jogán, de gyermekét egyedül nevelő anya esetén az anya részére folyósítják). Jelenlegi rendszerében valamennyi gyermek — születési sorszámtól függetlenül — részesül családi pótlékban, de ennek összege gyermekszám szerint differenciált. Az egygyermekesek családi pótléka közel 30, a kétgyermekes családoké — gyermekeként — 15 százalékkal kisebb, mint a 3 és többgyermekes családok egy gyermekre jutó családi pótléka. A gyermeküket egyedül nevelő szülők relatíve magasabb összegű családi pótlékban részesülnek.

5. A jövedelemadó rendszer megalkotásakor már felmerültek a gyermekes családok adókedvezményei. Tekintettel arra, hogy a magyar adórendszer a személyi és nem a népesedéspolitikai megfontolásból célravezetőbb családi jövedelemből indul ki, az évenkénti jövedelemadó törvények különböző megoldásokat fogadtak el a gyermekes adózók kedvezményezésére.

6. A dolgozó nők munkaviszonyával kapcsolatban többfajta kedvezményben részesül. Ha a dolgozó nő gyermekét szoptatja munka-időkedvezményben részesül, amelynek időtartama naponta kétszer egy óra a gyermek 6 hónapos koráig és ezt követően napi egy óra a 9. hónap végéig. Szabadság-időnövelést kap az anya, akinek 16 éven aluli gyermeke van, ez évente egy gyermek esetén 2, két gyermek esetén 4, három gyermek esetén 7 nap pótszabadságot jelent.

Betegápolási táppénz illeti meg az anyát (vagy az apát), ha beteg gyermekét ápolja. A gyermek egy éves kora előtt ezt korlátlanul igénybe veheti. Az egy évnél idősebb gyermek ápolása címén járó, de igénybe nem vett napok a következő évre átvihetők, így összesen 350 nap táppénz keret áll gyermekeként az anya rendelkezésére, a gyermek 1 és 10 éves kora között.

7. A gyermekintézményekbe járó gyermekek utáni térítési díjak a család jövedelmi helyzetétől és a családban nevelt gyermekek számától függően

differentiáltak. A család szociális helyzetét figyelembe véve az intézmények fenntartói így főleg a helyi önkormányzatok a teljes ingyenességig mérsékelhetik a térítési díjat.

8. Az anya és gyemekegészségügyi szolgáltatások rendszere rendkívül sokoldalú és fejlett. Az állapotos anya terhessége teljes időtartama alatt orvosi felügyelet alatt áll, a terhesgondozási tanácsadást szüksége szerint bármikor igénybe veheti, bizonyos számú megjelenésre kötelezve is vannak az állapotos anyák. A terhesgondozás állampolgári jogon térítésmentes. Terhesség esetén a dolgozó nőket munkaügyi kedvezmények illetik meg. A kórházi, szülészeti intézményi szülések aránya 99,4%, de az ezeken kívül szülő anyák és gyermekek is orvosi felügyelet alá kerülnek. Jól szervezett védőnői hálózat működik országszerte. Feladatuk között szerepel az anyák otthoni látogatása a terhesség időtartama alatt és a szülést követően. A védőnőknek gondozói, tanácsadói szerepet vállalnak a szülésre történő felkészítésben, a szülést követően pedig a csecsemő gondozásában. A csecsemők és gyermekek orvosi (egészségügyi) ellátása ingyenes. Az intézményekbe járó gyermekek ugyancsak rendszeres orvosi felügyelet alatt állnak a bölcsődében, óvodában és az iskolában és kiépültek az ún. iskolaorvosi szolgálatok.

A tudatos családtervezést és a terhességre való felkészülést speciális intézmények, családtervezési klinikák segítik elő. Itt lehetőség van a meddség kezelésére, a kívánt gyermeknek a tervezett időben való megszületésére, és egyénre szabott, igények és adottságok szerinti fogamzásgátlási módszerek alkalmazására. Ezeknek az intézményeknek a száma jelenleg még kevés, így szolgáltatásaik nem országszerte és nem mindenki számára hozzáférhetőek.

9. A családok jövedelmi helyzetétől függően az önkormányzatok rendszeres és eseti pénzbeli és természetbeni támogatást adhatnak, amelyben a kormányzat pénzügyi támogatást nyújt részükre. Jövedelmi helyzettől függően támogatják az önkormányzatok a lakhatást, továbbá a jelentős a hitelfelvételi lehetőség lakásszerzés és lakásépítés céljából növekvő gyermekszám esetén.

C.2 A nem kormányzati szervek programjai

A nem kormányzati szervezetek (NGO) száma jelentősen meggyarapodott az utóbbi években. Az így létrejött egyesületek, társaságok, alapítványok stb. tevékenysége szerteágazó és sokoldalú. Ezek közül a családdal foglalkozó szervezetek alapvetően négy nagyobb csoportra oszthatók. A gyermek és ifjúságvédelemmel foglalkozó szervezetek, a különböző sérültekkel, fogyatékosokkal foglalkozó szervezetek, az egyházi szervezetek, valamint a nőszervezetek.

Az említett szervezetek közül a Nagycsaládosok Országos Egyesülete, a Magyar Nők Szövetsége, a "Pro Life" szervezetek közül a Magzatvédő

Társaság, valamint az egyházak főbb tevékenységi köre az alábbiakra terjed ki:

— A Nagycsaládosok Országos Egyesülete (NOE) egy komplex szervezet, mert a családot érintő minden kérdéssel találkozik a magzati élettől az időskorig. Fő tevékenységi körébe tartozik a házasságelőkészítő tanfolyamok, családkongresszusok, családakadémiák rendezése, folyamatos szociális érdekvédelem és információ szolgáltatás, beszélgetőszolgálat azok számára, akik kétségek között várják gyermeküket. A NOE fontos szociális érdekvédelmi szervezet és egyre nagyobb mértékben szociális információs központ is, valamint önszervező feladatokat is ellát.

— A Magyar Nők Szövetsége (MNSZ) programjaiban kitüntetett szerepet szán a gyermek- és anyavédelem és a női egészséggel összefüggő kérdéseknek. Ennek keretében tanfolyamokat szervez a családtervezés, a párkapcsolatok, és a gyermekvállalás egészségügyi lélektani kérdéseiről, a szülői szerepre való felkészülésről. Konferenciákat szervez a terhességmegszakítás és a születésszabályozás témakörében, a terhes nők és a fiatalok munkaegészségügyi helyzetével, problémáival kapcsolatban. Felvilágosító munkát végez az AIDS megelőzésére, foglalkozik a változás korában levő nők speciális egészségügyi kérdéseivel, a szükséges és lehetséges terápiás eljárásokkal.

— A Magzatvédő Társaság jelentős szerepet vállalt a magzati védelmi törvény előkészítésében: konferenciák rendezésével, rölapokkal, saját folyóiratával, vitaesteken való részvételével próbálta az eddig teljesen elnémitott vonalat, a magzat védelmét, képviselni. Bár a meglévő törvényes szabályozást nem tartja mindenben kielégítőnek, nagy súlyt fektet a további felvilágosításra. Az anyaság megbecsüléséért küzd. Segít a problémák feltárásában és megoldásában (krízis-tanácsadás, ingyenes terhességi teszt). Szorgalmazza kismama-otthonok felállítását, hogy szociális indok miatt senki se kényszerüljön terhességmegszakításra.

— Az egyházak nyilatkozataikkal igyekeztek kedvezően befolyásolni a törvényalkotók munkáját. Jelentős részt vállalnak a házasságra való felkészítésben (jegyes kurzusok, jegyes megbeszélések), a családi életre nevelésben. Nagy súlyt fektetnek a tudatformálásra, a megfogant élet védelmére, a problémák megelőzésére, illetve megoldására (telefonos segélyszolgálat, tanácsadás, gondozói hálózat kiépítése). Támogatják a kismama-otthonok felállítását, javasolják a gyermekek örökbefogadásának az új rendezését, hogy a gyermekek lehetőleg családban nőhessenek fel.

A családdal foglalkozó NGO szervezetek általános jellemzője, hogy tagjaik elkötelezettsége miatt, az általuk ellátott feladatokat általában lényegesen kevesebb pénzből oldják meg, mint az állami intézmények. Gyakran küzdenek finansziális gondokkal, emellett a politika és az NGO-k viszonya csak kialakulóban van és még nem eléggé harmonikus.

D. Egyéb népesedéssel kapcsolatos tevékenység

A magyar nők gazdasági aktivitásának színvonala a munkaképes korú népesség között hosszú idő óta magas (jelenleg 78%) és ez lényegében azonos, mint a férfiaké. A magyarországi nők helyzete nem csupán a piacgazdaságokéhoz, hanem a környező kelet-európai országokéhoz viszonyítva is kivételes. A nemzetközi gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy ahol a nők gazdasági aktivitása a magyarországihoz hasonló szintet ér el, ott a nők jelentős része részmunkaidőben dolgozik. Nálunk a részmunkaidőben dolgozók aránya elenyésző. Ilyen körülmények között a gyermeket vállaló dolgozó nők helyzetének védelme kiemelt szempont.

A nők helyzetére meghatározó, hogy a Munka Törvénykönyve a gyermekgondozás (gyed, gyés) ideje alatt is biztosítja számukra a munkahely fenntartását. A munkanélküliek között a nők aránya hosszabb idő átlagában 41% körül mozog. A nőket a munkanélküliség kevésbé érinti, mint a férfiakat, hiszen a nők aránya az aktív keresők között 46%. Ennek megfelelően a munkanélküli arány jelenleg 9,4 % a nőknél és 12,4% a férfiak körében.

Az 1991. év elején elfogadott foglalkoztatási törvény előírja, hogy a terhességi, gyermekágyi segélyben, gyermekgondozási díjban, illetve a gyermekgondozási segélyben részesülő munkanélküliek munkanélküli járadéka az anyasági ellátás időtartama alatt szüneteljen.

A magyarországi munkanélküliség egyik legaggasztóbb jelensége a pályakezdők magas száma és aránya a munkanélküliek között (11%). A pályakezdők munkához való segítségét a törvény kiemelten kezeli. A pályakezdők előnyt élveznek a különböző munkaerőpiaci programok indításakor, különösen az (át)képző programok esetében. Ha a 18 évesnél idősebb pályakezdő számára képzés nem biztosítható, maximum 6 hónapig munkanélküli segélyben részesülhet.

A felsorolt rétegek esélyei javító programok megvalósulását számos alapítvány is segíti. A Foglalkoztatási Alapból elsősorban olyan alapítványokat támogatunk, amelyek a pályakezdők és a csökkent munkaképességűek érdekében jöttek létre.

E. A tapasztalatok elemzése és a leszűrt tanulságok

Az elmúlt két és fél évtized népesedési célú intézkedéseinek értékelésénél általános az a vélemény, hogy a koncepciójellel sokszor csak szavakban mutatkozott és csak azok elfogadása időpontjában jelentett átfogó jellegű általános intézkedés-sorozatot. Ezt követően a népesedést befolyásoló (kormány vagy miniszteri) intézkedések egymástól elszigetelten jelentek meg, sokszor teljesen függetlenül az alapkoncepció célkitűzéseitől, sőt nemegyszer az ellen hatottak. Az intézkedések általában csak az adott rövid távú eszközrendszer határozták meg, emiatt közvetlen hatásuk is főleg az intézkedést követő néhány évre korlátozott, a népesedési magatartást

alapvetően nem tudták megváltoztatni. A pénzbeli, anyagi jellegű intézkedések gyakran vesztek vonzerejükből, mivel reálértékük megőrzésére csak igen ritkán került sor.

Általános tapasztalat az, hogy hosszú távra szóló népesedéspolitikát a jövőben sem lehet megfelelő infrastruktúra nélkül hatékonyan és megalapozottan működtetni. Ezért biztosítani kellene a népesedéspolitika elkülönített anyagi feltételeit, pl. önálló bevételekkel, ami a népesedési folyamatokat közvetve befolyásoló kormányintézkedések anyagi eszközeit is befolyásolni tudja. Ehhez a megfelelő adminisztratív keretet egy tárcáktól független Népesedéspolitikai Tanács tudja biztosítani, amely a Kormány tanácsadó szerve lenne minden a népesedési folyamatot befolyásoló társadalmi/állami döntés koordinálásában. Tevékenységének alapja a jelenleg előkészítés alatt álló, az Országgyűlés által elfogadott hosszú távú átfogó népesedéspolitikai koncepció lesz, amely meghatározza a közép- és hosszú távú célokat és ehhez rendelt prioritásokat és állást foglal az eszközrendszer alapelvei tekintetében is. Mindez megszüntethetné azt a több évtizedes gyakorlatot, hogy még közvetlen népesedéspolitikai intézkedések is szektorális tárcaelőterjesztésként jelennek meg (mint család-, ifjúsági-, nő-, társadalombiztosítási-, egészség-, foglalkoztatás-, szociál-, oktatás-, lakás-, vándorlás-, öregpolitika stb.), holott a szektorális céljaikon kívül mindezek alapvető népesedési hatásokat is gyakorolnak. Koordinátlanságuk és szétszórtságuk miatt azonban ezek egymás és gyakran az alapvető demográfiai célok ellen hatnak.

F. A Világ Népesedési Akcióterv és más eszközök szerepe és aktualitása

A magyar népesedéspolitika eddigi gyakorlatában követte az 1974. évi és az 1984. évi Világ Népesedési Akcióterv ajánlásait és azok szellemében tevékenykedett figyelembe véve a magyar népesedési helyzet sajátos körülményeit és a magyar népesedés érdekeit. Az ajánlások hangsúlyozottan fontos alapelve hogy bármilyen népesedéspolitika — akár a termékenység csökkentését, akár annak növelését célozza — csak a demokratikus alapokon, az emberi jogok és család elhatározásának tiszteletben tartásával működjenek. Mind a fejlődő országokban alkalmazott termékenység csökkentését célzó politikák, mind pedig az egyes európai országokban a termékenység növelését célzó kormányzati intézkedések tapasztalatai azt mutatják, hogy csak az érintett egyének, illetve házaspárok, családok motivációinak, gyermekvállalással kapcsolatos véleményének a megváltozása esetén érhetők el tartós eredmények. Ezt az alapelvet és felismerést a magyar gyakorlat, eddig is és a további népesedéspolitikája során is figyelembe fogja venni. A jelenleg kidolgozás alatt álló és egy hosszú távra szóló népesedéspolitika alapelemeit tartalmazó akcióterv ugyancsak ezeken az alapelveken nyugszik és figyelembe veszi az 1993. évi Európai Népesedési Konferencia ajánlásait.

III. A népesedéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés

A. Menekültügy és migráció

Magyarország 1988-ban csatlakozott a menekültek státuszával kapcsolatos 1951-es genfi Egyezményhez (Convention relating to the Status of Refugees), valamint az e dokumentumot kiegészítő 1967-es New-York-i a menekültek státuszával kapcsolatos jegyzőkönyvhöz (Protocol relating to the Status of Refugees). A magyar diplomácia már 1987 végén kereste az együttműködést az ENSZ Menekültügyi Főbiztosával (UNHCR). Szakértőink Genfben tanulmányozták a szervezet tevékenységét, elsősorban a magyar menekültügy intézményes megszervezése és a menekültügyi eljárás kidolgozása céljából.

A Konvenciót — a rendelkezései adta lehetőséggel élve — ún. földrajzi megszorítással írtuk alá. Röviden ez azt jelenti, hogy a Konvenció rendelkezéseit csak az európai menedékkörre alkalmazzuk. (Rajtunk kívül jelenleg Törökország, Málta, Madagaszkár és Monaco él ezzel a fenntartással.)

Az Egyezmény aláírásával és a hazai Menekültügyi Hivatal 1989 márciusában történő megszervezésével Magyarország a volt szocialista országok közül gyakorlatilag elsőként kapcsolódott be a menekültügy nemzetközi mechanizmusába. E rövid idő alatt a menedékkérőkről és a menekültekről való európai színvonalú gondoskodás nagy elismerést vívott ki az európai államok körében.

Az UNHCR-en kívül nagy jelentőséget tulajdonítunk a regionális együttműködésnek is. 1990-ben megalakult az akkori Pentagonale Migrációs Munkacsoportja, amely elnevezésétől függetlenül, menekültügyi kérdésekkel is foglalkozott. A Munkacsoport — magyar elnök irányításával (most már Közép-európai Kezdeményezés formájában) kidolgozta a résztvevő államok közötti rendszeres információcserét a belső jogszabályokról, a menedékkérők állampolgárságuk szerinti számának alakulásáról, a jóváhagyott, ill. elutasított kérelmekről. Hasonló tartalmú informális együttműködés és konzultáció történik a Visegrádi Hármak, ill. 1993. január 1-jétől a Visegrádi Négyek keretén belül is.

Az UNHCR az éves magyar programhoz biztosítja az erőforrások nagy részét (1992-ben pl. 9,1 millió dollárt kaptunk a donorországoktól, tekintettel a hazánkban tartozkodó délszláv menekültekre). Ugyanakkor időnként szükség van további külföldi anyagi források felkutatására és bevonására, miután a kormány évi 1 milliárd forint összegű Menekültügyi Alapja kevés a feladatok megoldásához.

A délszláv menekülteket nem számítva, 1991-től fokozatosan csökkent a menedékkérők száma. Magyarországot a többi volt szocialista országgal együtt ún. safe country-vá, biztonságos állammá nyilvánították, ami azt jelenti, hogy ezekben az országokban elvileg megszűntek a genfi Egyezményben meghatározott, az üldöztetést kiváltó okok, így ezen országok állampolgárai a hagyományos befogadó országokban menekült státuszt nem

élvezhetnek. A tény önmagában örvendetes, azonban újabb kihívást jelent a magyar diplomáciának.

Külön kell foglalkozni a volt Jugoszláviából, a háborús események miatt, Magyarországra menekült délszlávok problémakörével. 1991 nyarától 1992 végéig 63 506 délszláv menekültet regisztráltak hatóságaink. Magyarország kezdettől fogva befogadta a menekülteket, a megfelelő elhelyezésükről gondoskodott. Határainkat nyitva tartottuk, hogy a hozzánk érkezők vagy területünkön más befogadó országokba áthaladók akadálymentesen mozoghassanak. Tettük ezt annak ellenére, hogy más határos országok szigorították befogadásuk lehetőségét. A legtöbb menekült Horvátországból érkezett. A horvát kormánnyal és az UNHCR-rel 1992 elején háromoldalú megállapodást kötöttünk, amelynek fő célja a horvátországi menekültek repatriálása.

Az újfajta kelet-nyugati migráció erősen nyomasztja a manapság is nagy terheket viselő dél-észak irányú mozgásoknak kitett nyugati befogadó országokat. Ezen a területen korábban is jelentős szerepet játszott már a Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM), amelyhez Magyarország 1991-ben csatlakozott. Országunk aktívan részt vett a migráció összeurópai szinten, komplex módon kezelő ún. bécsi folyamat és az illegális migráció visszaszorítását kezelő ún. berlini folyamat munkájában.

B. ENSZ-szervezetek

A népesedéssel kapcsolatos nemzetközi együttműködés sokoldalú és szoros az érintett nemzetközi szervezetekkel, elsősorban az ENSZ-szel és annak szakosított szerveivel. Ez az együttműködés már a korábban kialakult, így Magyarország részt vett az 1974. évi bukaresti, és az 1984. évi mexikói Népesedési Világkonferencián, sőt az utóbbi után házigazdája volt az európai régió szemináriumának.

Készséggel együttműködünk a továbbiakban is a demográfia nemzetközi projektjeiben, ahogy eddig is részt vettünk az ENSZ és szakosított szerveinek számos munkájában. (Így pl. a világtermékenységi vizsgálatban, az ENSZ Népesedési Alapjának halandósági vizsgálatában, a fejlődő országok családtervezési gyakorlatával kapcsolatos témakörben, a demográfiai adatbázisok kialakításában és korszerűsítésében.) A nemzetközi együttműködésről szólva megállapítjuk, hogy anyagi eszközeinkhez képest már eddig is, hozzájárultunk ennek finanszírozásához, így pl. az ENSZ Népesedési Alapja keretében, melynek rendszeresen hozzájárulást fizetünk. Országunk nehéz gazdasági és pénzügyi helyzetére tekintettel rákényszerültünk arra, hogy az ENSZ-szervezeteknek folyósított önkéntes felajánlásainkat az elmúlt évben több mint felére csökkentjük, mindazonáltal az ENSZ Népesedési Alapjának tett önléntes felajánlásunk szinten tartását és értékállóságát sikerült megőriznünk.

Különösen fontosnak tartjuk ebben a témakörben az Európán belüli együttműködést. Ezt az is indokolja, hogy az európai országok népesedési problémái merőben eltérőek a más kontinensek és régiók, s különösen a

fejlődő országok problémáitól. Ezért értelemszerűen az európai régió belüli multilaterális és bilaterális együttműködést tartjuk a legfontosabbnak mind kormányzati szinten, mind pedig a tudományos és szakmai szervezetekben.

IV. Összefoglaló és következtetések

A Magyar Kormány a népesség több mint egy évtizede mutatkozó fogyására tekintettel és azon felelősségtől vezetve, melyet a magyar népesség fennmaradásának, a mai szinten tartásának biztosítása iránt érez, szükségesnek tartja egy egyértelmű és összehangolt távlati népesedéspolitikai kialakítását. Ennek alapvető célja a népességfogyás megállítása és olyan eszközrendszer kialakítása, amely hosszabb távon egy olyan mérsékelt növekedést biztosít, amely megállítja az öregedési folyamat gyorsulását és elősegíti a gazdaság fejlődését.

A célok egyértelmű megfogalmazása mellett a Kormányzat világosan látja az ezek megvalósításához szükséges eszközök bevezetésének anyagi korlátait. A szociális-, család- és népesedéspolitikai célokra fordítható összegek nagysága alapvetően az ország gazdasági helyzetétől, a gazdaság jövőbeni teljesítő képességétől függ.

A Kormány álláspontja szerint Magyarország népesedési helyzete nagyfontosságú nemzeti, társadalmi ügy, amelynek megoldásában együttes politikai felelősségnek, a Kormány egységes tevékenységének és társadalmi összefogásnak kell érvényesülnie. A Kormány számít a társadalom erkölcsi megújulására, az alulról szerveződő közösségek és az egyházak e megújulásban játszott növekvő szerepére.

Mindezek alapján a Kormány a következő évtizedekre szóló népesedéspolitikai távlati alapelveit a következőképpen határozza meg:

A termékenység növelése érdekében:

1. A Kormány a legfontosabb népesedési feladatnak tekinti a gyermekvállalási kedv ösztönzését. A termékenységi szint emelésénél olyan társadalmi légkört kell kialakítani és olyan sokrétű eszközrendszert fenntartani, hogy rövidebb távon az egyszerű reprodukciót, majd hosszabb távon — lehetőség szerint a következő évszázad első évtizedeiben — az azt meghaladó szintet biztosító családonkénti gyermekszám folyamatosan megszülessen, ami a népesség mérsékelt emelkedését biztosítani tudja.

2. A termékenység növelése érdekében segíteni kell a szülőket kettős szerepük: a munkavégzési és a szülői feladatok párhuzamos ellátásában. Az eddiginél sokkal nagyobb szerepet kell kapnia a nevelésnek a gyermekvállalás és gyermekgondozás feladataira való felkészítésben mind a közoktatásban, mind pedig a tömegkommunikációban, elsősorban egy gyermek- és családbarát környezet kialakításában a társadalom minden területén.

3. A gyermekvállalás és a gyermeknevelés segítségét a jövőben az eddiginél összehangoltabban és célhoz kötöttebben kell támogatni: így a lakáshelyzet javítása, a gyermekgondozási feltételek anyagi és intézményi

biztosítása, a munkafeltételek javítása, a szülői munkamegosztás jobb kialakítása tekintetében.

4. A családok pénzübeni támogatásának eszköze a jövőben is a családi pótlék, amelynek rendszerét a kormányzat a differenciálódó jövedelmi helyzet, a gyermeknevelés költségeinek figyelembevételével kívánja továbbfejleszteni.

5. A dolgozó nők gyermekvállalásának elősegítésére, illetve az ezzel járó családi jövedelemkiesés ellensúlyozására a mai gyermekgondozási segély és gyermekgondozási díj intézményét kormányzati döntés alapján korszerűsíteni kell oly módon is, hogy folyósítása a gyermek 3 éves koráig történjen.

6. A Kormány a jövőben a személyi jövedelemadó rendszer újraszabályozásánál a gyermekek és más eltartottak helyzetét fokozottan figyelembe vevő adózás kialakítására törekszik.

7. Megfelelő kormányintézkedésekkel, önkormányzati, szociális, gazdasági és egyházi intézmények támogatásával biztosítani kell, hogy a gyermekek megfelelő szintű és minőségű gyermekintézményekben — bölcsődékben, óvodákban, iskolai napközi otthonokban — elhelyezhetők legyenek és azok költségeit a szülők viselni tudják.

8. A távlati egészségpolitika kialakításánál alapelveként kell kimondani és minden lehetséges eszközzel biztosítani, hogy növekedjen a tervezett és kívánt terhességek száma és csökkenjen a nem tervezett és nem kívánt terhességeké. Javítani kell a terhesgondozás, a szülés és az újszülött ellátás feltételeit.

9. A magzati élet védelméről szóló törvény alapelveiből kiindulva azt kell elérni, hogy a gyermeket váró nők további fokozott gondozásban részesüljenek, biztosítva azokat a feltételeket, amelyek az egészséges gyermekek világra hozatalához szükségesek.

10. További intézkedéseket kell hozni annak érdekében, hogy az egyének és a házaspárok szabadon és felelősségteljesen gyakorolhassák a gyermekeik számára és a gyermekek szülésének idejére vonatkozó jogukat. Biztosítani kell a megfelelő ismeretek elsajátítását, a minőségi tanácsadás fejlesztését.

11. Az abortuszok számának csökkentése és a tudatos családtervezés érdekében biztosítani kell a modern fogamzásgátlási eszközök nagyobb mérvű és kulturált használatát, beleértve a természetes családtervezés módszereinek elterjesztését. A felvilágosítás és a családtervezési hálózat fejlesztése mellett a modern fogamzásgátlás elterjesztéséhez biztosítani kell az ahhoz való gyors és olcsó hozzájutás lehetőségét is, a fiatalok és a legjobban rászorultak esetében az ingyenes hozzájutás lehetőségét.

A családok stabilitása érdekében:

12. Az eddiginél határozottabban elő kell segíteni a házasságkötések megalapozottságát, megfelelő előkészítettségét. Ehhez a nevelés eszközei mellett egyértelműbb intézkedéseket kell tenni a fiatal házások lakáshoz jutásának biztosítása érdekében. Ugyancsak nagyobb mértékben kell biztosítani a családalapító és a gyermekes családok megfelelő nagyságú

lakáshoz jutását, a lakáscsere, ill. az örökösödési jogszabályok módosítását is figyelembe véve.

13. A jog eszközeit is igénybe kell venni a házasságok stabilitásának fokozása érdekében. Így csökkenteni kell a megalapozatlan korai házasságkötéseket, de a megromlott házasságok esetleges kibékítését, egybetartását nemcsak a családjog eszközeivel kell elősegíteni. Családi tanácsadó és családsegítő hálózatok jobb kiépítésével és ebben a társadalom minden intézményének fokozott részvételével lehetne a jelenlegi helyzeten javítani.

14. Törvényekben kell biztosítani a gyermekeknek és az ifjúságnak alapvető jogait. A gyermeki jogok megvalósulásának alapjául azt kell megjelölni, hogy a gyermek saját, jól működő családjában nevelkedjen.

15. Abból a célból, hogy a nemek közötti egyenlőség biztosítva legyen, újabb jogszabályokkal is támogatni kell azokat a feltételeket, amelyek előmozdítják a férfiak és nők társadalmi, gazdasági és politikai egyenjogúságát, beleértve azt a szülői felelősséget is, hogy saját megegyezésük alapján egyenlően viseljék a családi és elsősorban gyermeknevelési terheket.

A halandóság csökkentése érdekében:

16. Hathatós intézkedéseket kell tenni annak érdekében, hogy javuljon az ország népességének egészségi állapota és összehangolt hosszú távú egészség- és szociálpolitika eredményeként távlatilag közeledjen a magyar népesség élettartama az európai országok többségének szintjéhez. Ennek érdekében olyan intézkedés-sorozat kidolgozása és egyértelmű, folyamatos bevezetése szükséges, ami a romló folyamatot megállítja és fokozatosan javítja a népesség egészségi állapotát és ennek következtében csökkenti a halandóság szintjét és növeli az élettartamot.

17. A halandóság csökkentésére irányuló népesedéspolitikának a leggyakoribb halálozást okozó megbetegedések megelőzésére és hatékonyabb gyógyítására kell irányulnia. Megfelelő eszközrendszert kell kidolgozni — a megelőző orvostudomány fejlesztésétől, a gyógyeljárások és gyógyítási eszközök modernizációjáig, a gondozási rendszerek jobb elterjesztésén keresztül — annak érdekében, hogy csökkenjenek a jelenleg még gyakori és korai halált okozó megbetegedések. Szükségesnek és indokoltnak látszik a leggyakrabban halálozást, ill. tartósan súlyos megbetegedést okozó betegségek megelőzése érdekében a szűrővizsgálati rendszerek széles körű elterjesztése és hozzáférhetőségük bővítése.

18. A megelőzés és gyógyítás fejlesztése mellett megfelelő oktatással, propagandával, de közvetlen kormányzati intézkedésekkel és társadalmi összefogással el kell érni, hogy az egészségi állapotot károsan befolyásoló életvitel megváltozzon. Ezért szükséges a károsító szokások — túlzott dohányzás és alkoholfogyasztás, helytelen étkezési szokások, mozgáshiány, túlzott munkaterhelés — elterjedésének csökkentése, visszaszorítása.

19. A munkaképes korú népesség — elsősorban a férfiak — egészségi helyzetének mielőbbi javítása vezethetne elsősorban a halandóság mielőbbi csökkentéséhez. De a tartósan kedvezőbb jövőbeni halandóság a mai fiatalok egészségi állapotától, életmódjától függ. Ezért a legfontosabb feladat a

gyermek és a fiatalok egészségi állapotának megőrzése, körükben az egészséges életmód elterjesztése, a nevelés, a megelőzés, a szűrések minden célszerű eszközével.

20. Különös gondot kell fordítani az egyes veszélyeztetett rétegek egészségi állapotának javítására. Így megfelelő megelőző, felvilágosító és gyógyító intézkedések biztosításával tovább kell csökkenteni a még mindig magas csecsemőhalandóságot, elsősorban a koraszülések magas arányát kiváltó okok visszaszorításával.

21. Az időskorúak megfelelő gondozásával, a többgenerációs családok együttléte biztosításával, a családtagok nagyobb arányú részvételének jogszabályokkal való biztosításával kell javítani egészségi állapotukat és így a növekvő élettartam miatt megnövekedett éveket egészséges évekké lehetne átalakítani. Nagyobb hangsúlyt kell adni a különböző okokból munkaképtelenné vált népesség rehabilitációjának fokozására és ezzel a társadalomba való visszahelyezésükre, és élet, munka és környezeti körülményeik javítására.

INTERNATIONAL CONFERENCE ON
POPULATION AND DEVELOPMENT, 1994

A MAGYARORSZÁGOT ÉRINTŐ NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS

JUHÁSZ JUDIT

A szabadság szó arra szolgál, hogy feszültséget fejezzen ki, talán a legfontosabbat. Mennénk mindig el, s ha nincs neve annak hogy hová is, ha meghatározhatatlan, s ha úgy látjuk nincs határa semmi, akkor azt úgy nevezzük: szabadság. (Elias Canetti)

I. TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Migráció a középkori Magyar Királyságban

A nemzetközi vándorlási mozgások végigkísérik Magyarország államalapítás óta eltelt történelmét.

Az Európába való integrálódás a honfoglalást követően a pogány magyarok letörését, letelepítését feltételezte, s ehhez külföldi papok és fegyveresek segítségét vették igénybe. Első királyunk uralkodása idején a bevándorlást, betelepítést már elsősorban gazdasági szempontok motiválták. Megérkeztek az első tollforgatók, külföldi kereskedők, kézművesek, mezőgazdasági telepések.

A bevándorlás akkori jelentőségét jelzi, hogy I. István fiához intézett intelmeiben kiemelten kezeli a kérdést:

"Amiként különb-különb tájokról és tartományokból jönnek a vendégek, úgy különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli ... Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked fiam, hogy a jövevényeket gyámolítsad és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben lakjanak, mintsem másutt."

Annak, hogy — mint a krónika írja — Magyarországra "özönlöttek a vendégek" történeti elemzések három fő okot tulajdonítanak. Ezek: a jó föld, azaz termelési adottságok, a gazdasági érvényesülés lehetősége ("Egy lengyel, cseh, német vagy "olasz" paraszt csak Magyarországon remélhette, hogy belátható időn belül lovagol, mint otthon a nemesek, és kocsival rendelkezik, mint a nagygazdák ..." (Gyórfy, 1983)) és a stabilitás: a szilárd jogbiztonság, egységes jogrend. Kétségtelen ugyan, hogy a legújabbkori nemzetközi

vándorlási folyamatok az eltérő történelmi, társadalmi háttér, a nemzetállamok létezése stb. miatt nehezen hasonlíthatók össze a középkorival, a vándorlás motivációiban mégis szembeszökő a hasonlóság.

A középkor magyar vándormozgalmaiból nem hiányzott az *elvándorlás* sem, bár indítékai többnyire eltértek a bevándorlásétól, s az érintett társadalmi csoportok köre szűkebb, összetétele más volt. Jellemző példaként említhetjük, hogy a céhlegények mesterségbeli tudásuk elmélyítésére nyugat-európai vándorutat tettek, vagy hogy fiatalok külföldi egyetemeken tanultak tovább. (Itáliában, Angliában, Lengyel- és Németföldön. A XV. században a bécsi egyetemisták többsége budai patríciuscsaládokból került ki (Zolnay, 1983).)

Kelet-európai történeti sajátosságok a migrációban, a nemzetállamok kialakulása

A XVI. századtól a mai közép- és kelet-európai nemzetállamok és egyes nyugat-európai területek az egységes *Habsburg Birodalom* részei voltak, s így a belső vándorlási folyamatokba belefért németek vagy akár vallonok Magyarországra telepítése, vándorlása. A birodalmon belül a mozgás természetes volt; a Lombardiától Galíciáig terjedő terület közigazgatási, politikai értelemben lényegében egy térséget alkotott.

A birodalmon belül *tudatos telepítések* is folytak. Magyarország déli vidékeire *Mária Terézia* pl. jelentős számban telepített a XVIII. század első felében németeket. Ez, de még a vallonok idetelepítése is belső — birodalmon belüli — vándorlás volt.

Természetes volt a vándorlás az *Osztrák-Magyar Monarchia* országai között is. (A tisztviselői réteg egy részénél különösen.) A Monarchia rövidebb ideig állt fenn ugyan, mint a Habsburg Birodalom, de nem kevésbé *intenzív* — a Monarchia országai, területei közötti — *belső migráció jellemezte*. A századfordulón Ausztriában 270 ezer magyar, Magyarországon több mint 200 ezer osztrák élt. Különösen nagy volt a két főváros közti mozgás, de pl. érkeztek Magyarországra zsidók Galíciából, az erdélyi székelyek közül pedig sokan Romániában kerestek munkát. A közlekedés fejlődése, a gazdasági élet átalakulása következtében a korábbi évek, évszázadok végleges áttelepülésével szemben a migráció jelentős része *ideiglenessé* vált. Ekkor már a *vándorlás irányának kelet-nyugati jellege* is megfigyelhető. (Csak részben magyarazza ezt Bécs elsődleges központ jellege. Nem csak magyarok éltek többen Ausztriában mint fordítva, de az osztrákok közül is többen vándoroltak a Német Birodalomba, mint viszont.)

A közép-kelet-európai térségben ma végbemenő határokat átszelő vándormozgások értelmezésénél figyelembe kell venni azt is, hogy a *nemzetalakulás módja e térségben a Nyugattól eltérő volt*.

"A nemzetalakulás eltérő módja okozta, hogy Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymás közti határai bizonytalanok váltak. Míg Nyugat- és Észak-Európában a történeti status quo megtartotta a maga nemzetelhatároló

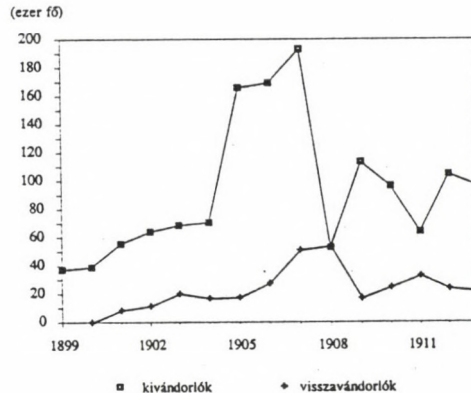
jelentőségét, addig Közép- és Kelet-Európában a nemzetek egymás közti határai vagy teljesen elsüllyedtek a történelem viszontagságai között (a Balkánon), vagy az összetartó erejük gyengült meg (Lengyel-, Magyar- és Csehország esetében), s helyettük az esetek túlnyomó többségében a nyelvi határ vált a nemzetek elhatárolójává" (Bibó, 1986). A nyelvi határokra való áttérés azonban nem, vagy ellentmondásosan valósulhatott csak meg. (Vegyes nyelvű területeken ez szinte megoldhatatlan is.) Ez az ellentmondásos fejlődés máig ható konfliktusforrást jelent, ami — erőszakos vagy önkéntes — vándorlásokban, rosszabb esetben háborúkban is kifejeződött.

Ez a vázlatos visszapillantás arra figyelmeztet, hogy a legutóbbi idők kelet-európai vándorlási folyamatait elemezve nem szabad megfeledkeznünk Közép-Kelet-Európa politikai térképének alakulásáról, a Monarchia felbomlásáról, területi változásokról, politikai, földrajzi határok módosulásairól.

Általános vándorlási helyzetkép az utolsó 100 évben

Magyarország legújabbkori történelmében — egészen a legutóbbi évekig — a határokat átszelő mozgások közül a kivándorlás, azon belül három nagy kivándorlási hullám volt jellemző.

A gyakran "sorscsapásként", "keserű magyar tradícióként" emlegetett tömeges modern népvándorlás Magyarországról a múlt század utolsó negyedében indult meg. 20 év alatt 300 ezer ember vándorolt ki Amerikába, az első világháborút megelőző 15 évben pedig a kivándorlók száma elérte a másfél milliót.

Forrás: Történelmi Statisztikai Idősorok KSH, 1992.

I. Ki- és visszavándorlás a Magyar Birodalomból (1899–1913) Emigration and remigration from and back to the Hungarian Empire (1899–1913)

Gazdasági indítékok; a kibontakozó agrárválság s az amerikai meggazdagodás reménye késztetett tömegeket távozásra. Az elvándorlók háromnegyede *vidéki*, nagy részük *agrárproletár*, körülbelül 20%-uk pedig önálló termelő kisbirtokos volt (Puskás, 1986). Az iparból inkább a szakképzetlenek vándoroltak ki, értelmiségiek pedig igen kevesen távoztak. A különböző *nemzetiségekhez tartozók* számarányukhoz képest lényegesen többen hagyták el az országot, mint a magyarok. (Az 1880 és 1914 között Magyarországról az USA-ba érkezetteknek egyharmada volt magyar anyanyelvű.)

A kivándorlók többsége eredetileg átmeneti céllal távozott, önálló birtokra, vállalkozásra valót akart összegyűjteni. Közel negyedük vissza is tért. Jellemző volt, hogy egy-egy térségből, faluból *együtt* (illetve egymást követve) távoztak s tértek vissza az emberek.

A világháború kitörése radikálisan véget vetett ezeknek a vándormozgásoknak, *a háborút lezáró trianoni béke pedig speciális tartalmat adott a migráció és a nemzeti kisebbségek kérdéskörének. Hatása meghatározó a térséget érintő mai vándormozgásokban*, s erősen átszövi a mindennapi politikát. A határokon kívül élő magyar kisebbségek problematikája jelenleg is a politikai érdeklődés előterében, egyes pártok politikájának központjában áll, a vándorlási politika alakításának pedig egyik fő kérdése.

A trianoni békében megrajzolt új határokkal Magyarország területe a korábbiak 29%-ára, lakosainak száma 36%-ára zsugorodott. A magyar etnikumú lakosság határokon kívül rekedése új — jelentős mértékben erőszakos — migrációs mozgásokkal járt: 1919 és 1923 között a Romániához csatolt Erdélyből 200 ezer magyar nemzetiségű kitelepített és menekült érkezett Magyarországra.

A kivándorlás az I. világháborút követően *igen korlátozott* mértékű volt. Az 1919-es eseményeket követően néhány ezren politikai okokból hagyták el az országot. Az USA-ban 1924-ig 25 ezer kivándorlót fogadtak. A világgazdasági válság újabb lökést adott a kivándorlásnak, az Egyesült Államokba azonban 1924-től már nem engedték be az érkezőket. Később néhány más országban is szigorú feltételeket vezettek be, kvótákat állapítottak meg. Ez korlátozta a kivándorlást, s változtatott annak irányán is: az USA helyett előbb Kanada, majd Dél-Amerika lett a cél. 1925 és 1941 között 51 ezer ember hagyta el az országot s 14 ezren tértek haza.

A kivándorlók száma nem volt ugyan túl magas, nagyobb jelentőséget kölcsönöz viszont az időszak emigrációjának az, hogy megváltozott az országot elhagyók *társadalmi összetétele*. Lényegesen nőtt a magasan képzettek aránya, a kivándorlók több mint egyötöde *értelmiségi* (jelentős részük zsidó) volt.

Kivándorlók és hazatérők¹ 1925—1941
Emigrants and repatriates 1925—1941

Év	Kivándorlók			Be-, illetve visszavándorlók		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
1925	3 519	309
1926	5 856	400
1927	5 586	555
1928	3 939	1 565	6 651	767
1929	5 952	3 709	9 937	624
1930	3 623	2 626	6 556	813
1931	644	812	1 583	1 212
1932	328	471	799	2 215
1933	320	527	847	1 422
1934	353	556	909	1 687
1935	481	629	1 110	1 439
1936	442	638	1 080	990
1937	632	901	1 533	485
1938	675	935	1 610	233
1939	1 013	1 122	2 135	105	73	178
1940	592	569	1 161	79	73	152
1941	184	181	365	26	45	71
1925—1941	19 178	15 241	51 237	210	191	13 552

¹Történeti statisztikai idősorok, 1867—1992. I. KSH, Budapest, 1992.

A trianoni békében megállapított új határok a belső vándorlás irányában is változásokat hoztak. Ennek fő oka, hogy a regionális funkciókat ellátó nagyvárosok jelentős része a magyar állam határain kívülre került. Ezek helyett a központi térségek, elsősorban Budapest felé irányultak a mozgások, ma is kárhoztatott túlzott növekedést indítva el.

1945—1949

A második világháború, az azt követő békék a ki- és betelepítések újabb migrációs hullámot eredményeztek, s módosítottak Kelet-Közép-Európa etnikai térképén. (A statisztikai adatok szerint a kelet-európai etnikai kisebbségek aránya radikálisan, az 1930-as 26%-ról 1960-ra 7%-ra esett vissza (Kovácsi, 1991). Az utóbbi szám feltehetően alábecsüli a tényleges arányt, de a csökkenés kétségtelen.) Magyarországról 186 000 német nemzetiségűt telepítettek ki, s további 20 000 önként hagyta el az országot. 73 ezer szlovák távozott kényszerűen a "népességcsere" keretében, Csehszlováki-

ából ugyanakkor 68 000 magyar etnikumút telepítettek ki Magyarországra, s 45 ezren érkeztek önként. 125 ezer ember települt át Erdélyből, 45 500 Jugoszláviából (a Vajdaságból) s 25 000 a Szovjetunióból.

Mindezek mellett a háború befejezését követő három évben a *Magyarországról menekültek* száma feltehetőleg meghaladta a 100 ezret. (A Nemzetközi Menekültügyi Szervezet 62 000 magyart regisztrált.)

Néhány éven belül a *politikai motivációjú* kivándorlásnak több hulláma is kialakult: először a II. világháborúban kompromittálódott elemek (pl. nyilasok), a korábbi uralkodó osztály tagjai hagyták el az országot, majd a közelgő kommunista uralom, a szovjet csapatok elől távoztak sokan. Ez utóbbiak társadalmi összetétele már sokkal heterogénabb. Kivándorolt a túlélő zsidók jelentős része is.

A *kommunista hatalomátvételt* követően a *határokat hermetikusan lezárták*. A migrációt államhatalmi eszközökkel határárral, szögesdróttal, aknazárral akadályozták. Az ország illegális elhagyása, a kintmaradás bűncselekménynek minősült. A *kivándorlást* csak *kivételes* esetekben engedélyezték.

Az újabb nagy exodus, 1956

Az országot lezáró hermetikus búra 1956-ban rövid időre megrepedt. Alig 3 hónap alatt közel 200 ezer ember hagyta el az országot. Több mint felerészük Budapestről távozott (a főváros lakosságának több mint 4%-a), további 30%-uk a Dunántúlról, az ország fejlettebb nyugati feléről. Volt olyan határszéli város, amelyik lakosságának 12%-át veszítette el így. A távozók társadalmi demográfiai összetétele az abszolút számokhoz képest nagyobb veszteségre utal: a *menekülők egynegyede értelmiségi* volt, s a fizikai dolgozók közül is az átlagosnál magasabb szakképzettségűek adták a döntő többséget. A mérnökök 10%-a, közülük a 30–39 évesek 25%-a, az orvosok öt százaléka, az egyetemisták 10%-a hagyta el az országot. A *menekültek csaknem kilenc-tizede 40 évesnél fiatalabb volt* (KSH, 1957).

A forradalomtól a rendszerváltásig

1957-ben ismét lezárultak a határok. A *kivándorlás minimálisra szűkölt*, s ennek mértékéről sem igen kerültek nyilvánosságra adatok. A kivándorlás ténye a *politikai rendszerrel való szembenállásra* utalt (még akkor is, ha gazdasági, egzisztenciális okok álltak mögötte), s az erre vonatkozó adatokat titkosan kezelték. A csak mostanában nyilvánosságra hozott adatok szerint 1963 és 1979 között 20 ezer magyar települt külföldre legálisan, s mintegy 50 ezren "disszidáltak". A 80-as években a belügyminisztérium adatai szerint évente 4–6 ezer, egyes szakértők szerint évi 10 ezer fő hagyta el az országot.

A kivándorlók száma a 80-as években sem nőtt dramatikusan, annak ellenére, hogy liberálisabb kiutazási, útlevel szabályok léptek érvénybe. Igaz, ekkor már nem várták tárt karokkal Nyugaton a letelepedni szándékozókat, s még mindig számolni kellett azzal, hogy végleges döntést kell hozni: a kiutazás gyakorlatilag minden magyar állampolgár számára lehetővé vált ugyan, a kintmaradás azonban továbbra is törvénybe ütközött, s ha egy disszidens mégis hazatért, komoly következményekkel — még a 80-as évek második felében is legalábbis útlevel bevonással — kellett számolnia.

A *bevándorlás* az államközi egyezmények keretei között folyt, család-egyesítések kapcsán valósulhatott meg — gyakran névházasságokkal —, néhány esetben politikai döntések következménye volt (pl. a görög vagy chilei menekültek esetében), s ez sem kapott túl nagy nyilvánosságot. (1949 után 3171 görög, 1973 kb. 1200 chilei menekült érkezett az országba².)

A szigorúan őrzött határok, a meglevő vízumkötelezettségek, a "tolonc"-egyezmények (a szocialista országok között egymás állampolgárainak visszaadásáról kötött egyezmények), s a környező országok kiutazási korlátozásai miatt Magyarország nemcsak a *migránsokat befogadó, de még tranzitországgként sem igen jött szóba*.

A korszak migrációs mozgásait statisztikai adatokkal illusztrálni meglehetősen nehéz. A határátlépéseket pontosan regisztrálták ugyan, ez azonban nem statisztikai, hanem rendőrségi "állambiztonsági" célokat szolgált. Az ország elhagyását — nem is alaptalanul — úgy tekintették, mint ami rossz fényt vethet a rendszerre (a kivándorlók "lábbal szavaznak") így erről nem sok szó esett. Az országot illegálisan elhagyók számáról csak mostanában hoztak nyilvánosságra adatokat. Az utolsó három évtized végleges vándorlásait — a kivándorló útlevelemmel és illegálisan távozó, valamint a bevándorló külföldi állampolgárok és a visszatelepülők számát — a következő táblázat mutatja.

Alig rendelkezünk információkkal a *külföldön foglalkoztatottak* számáról. Államközi egyezmények és külkereskedelmi szerződések keretében foglalkoztattak magyarokat a volt KGST országokban (főként az NDK-ban és a Szovjetunióban), s tanultak ezekben az országokban magyar diákok is. Az ország nyitott gazdasága szükségessé tette külkereskedők és egyéb szakemberek nyugati jelenlétét is.

A hetvenes évek végétől a kutató-értelmiség számára lehetővé vált, hogy részt vegyenek a nemzetközi tudományos életben, esetenként rövidebb-hosszabb ideig külföldön tartózkodjanak. "A kutatóemigráció különböző "puha" fajtái (tartós ösztöndíjak stb.), .. valószínűsíthető realitássá válnak. A migráció mint lehetőség, mint elvi megoldási mód ... már legalább a 80-as évek elejétől szervesen beépülni látszik a kutatói életút elképzelések közé" (*Tamás P*, 1993). 1979 és 1989 között Magyarországról tudományos munkavégzésre vagy ösztöndíjjal 13 388 fő utazott nyugati országokba. (Az

²Ifjúsági Szemle, 1983/4. (Franka).

évtized második felében évente kb. 3000, míg korábban 3–600 fő (MTA, 1990).)

A be- és kivándorlók száma (1963–1989)³
Number of immigrants and emigrants (1963–1989)

Év	Kivándorlók			Bevándorlók		
	legális	illegális	együtt	hazatérők	bevándorlók	együtt
1963	2 344	687	3 031	—	1 130	1 130
1964	2 663	2 392	5 055	—	1 256	1 256
1965	1 848	3 393	5 241	—	792	792
1966	1 865	2 188	4 053	—	674	674
1967	2 116	1 617	3 733	—	617	617
1968	1 928	2 236	4 164	—	644	644
1969	1 954	3 068	5 022	—	583	583
1970	2 369	3 718	6 087	—	767	767
1971	2 020	3 517	5 537	—	839	839
1972	2 240	3 364	5 604	—	979	979
1973	2 335	2 891	5 226	605	1 588	2 193
1974	2 312	2 176	4 488	589	1 508	2 097
1975	2 456	1 541	3 997	827	1 572	2 399
1976	2 259	1 660	3 919	800	1 687	2 487
1977	2 229	1 858	4 087	629	2 001	2 630
1978	1 987	1 805	3 792	735	1 994	2 729
1979	1 788	2 614	4 402	773	1 958	2 731
1980	1 898	4 657	6 555	680	1 912	2 592
1981	1 839	4 108	5 947	746	1 487	2 233
1982	1 637	2 676	4 313	865	1 326	2 191
1983	1 490	2 239	3 729	987	1 880	2 867
1984	1 349	2 136	3 485	1 029	318	1 347
1985	1 303	2 584	3 887	945	112	1 057
1986	1 282	3 295	4 577	907	147	1 054
1987	1 476	4 923	6 399	916	1 239	2 155
1988	1 358	3 506	4 864	515	5 744	6 259
1989	1 299	—	1 299	901	10 180	11 081

³Forrás: BM ORFK adatközlése.

II. A LEGÚJABB TENDENCIÁK

A kelet-európai radikális politikai, társadalmi változásokat követően az utóbbi néhány évben a Magyarországot érintő *népességmozgások mérete és jellege megváltozott.*

A környező országok kiutazási korlátozásainak feloldása, az ezekben fennálló gazdasági, politikai, társadalmi helyzet és az etnikai konfliktusok nagymérvű kivándorláshoz vezettek. Magyarországon ez teljesen új helyzetet eredményezett: az ország a nyugatra készülő tranzitállomása s — részben a nyugat-európai országok korlátozó intézkedései miatt — a *bevándorlók célországává vált*.

Bevándorlás

Politika, közvélemény

Miközben az elvándorlás (feltételezhetően főként a magasabb szakképzettségűek körében) folytatódik, az elmúlt három-négy év során a *bevándorlás a magyar társadalom igen jelentős — és látványos — szociális, gazdasági, politikai problémájává vált*.

A szóhasználat — bevándorlók, itt élő külföldiek, menekültek, idegenek — a mindennapokban, a zsurnalisztikában sőt a politikai megnyilvánulásokban is keveredik, ami bizonytalanságot jelez, de e fogalmak jogi megfeleltetése is gondot okoz. A nemzetközi migráció problémaköre az elmúlt 2—3 év során a kisebbségi magyarok ügyére kihegyezve, rendészeti kérdésként, időnként a hazai munkanélküliséggel összefüggésben, vagy éppen egy-egy szenzációs ügy kapcsán került terítékre a politikai nyilvánosság különböző szintjein és a közgondolkodásban.

A helyzet hirtelen megváltozása, a történelmi rutin hiánya is magyarázza azt, hogy a nemzetközi migrációval összefüggő társadalmi, gazdasági, demográfiai folyamatok kezelésére kiforrott *stratégiával, technikákkal* a magyar politikai intézményrendszer, a közigazgatás mind a mai napig nem rendelkezik.

Annak, hogy szembenézhessünk azzal a kihívással, amit korunk népvándorlása jelent, s megfelelő társadalompolitikát alakíthassunk ki, feltétele a helyzet részletes ismerete, az ide érkező, itt tartózkodó külföldiek tényleges sokféleségüknek megfelelő figyelembe vétele. Ehhez azonban ma még nem állnak rendelkezésre a migrációs folyamatok méreteire, skálájára, strukturálódására, az abban részt vevők társadalmi, demográfiai összetételére, életmódjára vonatkozóan megfelelő ismeretek.

A mai történelmileg új helyzetben a bizonytalanság nem meglepő. Akkor, amikor éppen csak túljutottunk a demokratizálódás első lépésein, meglehetősen nehéz az emberi jogokat korlátozó intézkedéseket hozni. Ugyanakkor az intolerancia, a "mássággal," a kisebbségekkel szembeni vádoló magatartás a válsághelyzetek, romló életkörülmények jellegzetes, történelmileg ismert " mellékterméke", ami viszont a bezárkózásra, korlátozó intézkedésekre sarkallhat. Emellett az Európához csatlakozás szándéka is szolgálhat, a nyugat-európai országok jelenlegi politikáját szemlélve,

hivatkozási alapul a bezárkózásra. Ilyen vonatkozásban érthetőek azok a vélemények, melyek nem kívánják átvállalni a nyugat által elhárított terheket.

A bevándorlás, a külföldiek jelenléte vitathatatlanul szélsőséges érzelmeket is kivált. A határozottan előítéletes gondolkodás azonban csak szélsőséges politikai erőket jellemez, esetenként nyíltan "nemzetvédő" állásponttal.

Nem tagadható, hogy a mindennapi gondolkodás bizonytalan értékrendjében felerősödtek bizonyos előítéletek. Ennek jeleivel találkozhatunk a mindennapi életben, időnként agresszív megnyilvánulásokban, vagy falfeliratokon, de jelzik ezt kutatási eredmények is. A közvélemény-kutatási eredmények és a sajtó elemzése arra enged következtetni, hogy a lakosság *túlbecsüli a bevándorlás jelentőségét*, nemigen tesz különbséget az itt tartózkodó külföldiek egyes csoportjai között, a térség többi országához hasonlóan a térség többi országához hasonlóan a *tolerancia* meglehetősen *alacsony* és az egyes speciális csoportokkal szemben korábban megnyilvánult rokonszenv (például az erdélyi magyarok esetében) is erősen lecsökkent (*Sík, Závecz*, 1992). Az adott helyzetben, a nehéz gazdasági körülmények között talán könnyű az érzelmeket ebbe az irányba terelni. Mindenestre veszélyes kísértés lehet ez egyes politikai erők számára.

Igen fontos lenne, hogy a vezető politikai erők tisztán lássák, hogy a passzív semlegesség elégtelen, hogy az adott nehéz helyzetben egyértelmű, határozott anti-diszkriminatív magatartásra van szükség még akkor is, ha a tolerancia hirdetése a közvélemény egyes rétegeiben népszerűtlen lehet.

Veszélyes illúzió lehet az a nem ritkán hangoztatott álláspont, mely szerint éppen a közvélemény megnyugtatása, a xenofób érzelmelek csillapítása, intolerancia csökkentése érdekében szükséges a korlátozó intézkedések fokozása, a szigorítás. Ez a logika könnyen a feje tetejére állhat és bumeráng hatásként inkább az előítéletek további erősödését válthatja ki. (Hisz ha valakit nem engedünk ide, logikus, hogy azt feltételezzem ez azért van, mert ha itt lenne, az legalábbis nem lehet hasznos.) Nem igazolt az a vélemény sem, mely szerint az idegenek számának növekedése eredményezi az idegengyűlölet növekedését. A közelmúlt tapasztalata ennek inkább ellentmondani látszik: Míg 1990-től a bevándorlók, s az utóbbi két évben a menekültek száma is csökkent, a legújabb közvélemény-kutatási eredmények szerint az előítéletek, xenofóbia nőtt.

A korábbi évekhez képest a *bevándorlók száma* valóban *radikálisan nőtt*. Az itt élő külföldiek száma azonban ma sem olyan magas, ami indokolná a vészharangok félreverését. Szükségessé teszi viszont a *megfelelő jogi és intézményi háttér, politika* kialakítását.

Bevándorlás a számok tükrében

Ha a rendelkezésre álló adatok nem is teszik lehetővé minden bevándorló számbavételét, nagyjából jól tükrözik a tartós — és legális — bevándorlás folyamatait. A Belügyminisztérium nyilvántartása szerint 1993-ban 96 000 külföldi élt Magyarországon egy évnél hosszabb ideje. 80 000 olyan külföldi állampolgárt tartottak számon, aki 1988 és 1991 között lépett be az országba s egy évnél hosszabb ideig tartózkodott itt. A legtöbben, csaknem 30 ezren 1990-ben érkeztek. A számok ezt megelőzően folyamatos növekedést, az utolsó két évben csökkenést jeleznek. (Az egy éven túl Magyarországon tartózkodók állampolgárság szerinti összetételét a belépés ideje szerint a mellékelt 2. tábla szemlélteti.)

1993-ban tartózkodási engedéllyel 74 ezer külföldi élt az országban tartós jelleggel⁴. A nyolcvanas évek végétől a bevándorlók túlnyomó többsége magyar nemzetiségű volt (Romániából szinte kivétel nélkül magyarok érkeztek), ez lehet a magyarázata annak, hogy igen sokan kértek magyar állampolgárságot. Az 1990 és 93 között állampolgárságot kérők száma 30 ezer körül volt⁵.

A történeti sajátosságok hatásai

A történeti előzmények jelzik, hogy a közép-európai migrációt — annak bizonyos szegmenseit — nem lehet ugyanúgy kezelni mint sok más térségben. Egy sor olyan folyamat játszódik le itt, ami a belső és külső vándorlás határán van, s az etnikai indíttatás súlya nagyobb, a migráció jellege, kategóriái, motívumai összetettebbek, nehezen tisztázhatók. Jól jellemezheti ezt az alábbi önvallomás.

"Magyar anyanyelvű külföldinek mondtam magam egyszer; később született külföldinek. Kínos pedantériával részletezve ez azt jelenti, hogy külföldivé vált helyen született, közép-európai illetőségű, egyébiránt félig

⁴Ez a szám azokra vonatkozik, akik 1993-ban már legalább egy éve tartózkodási engedéllyel éltek Magyarországon, vagy egy éven túli tartózkodási engedéllyel rendelkeztek, illetve bevándorlási engedélyt kaptak. Az menekülteket, menedékeseket, akiknek ilyen jellegű engedélyük (menedékes igazolvány) van, nem tartalmazzák a számok.

⁵Az állampolgárságot kaptak számáról nincsenek pontos ismereteink. A Belügyminisztérium illetékes osztályáról kapott információ szerint az állampolgársági kérelmek száma 930 volt 1989-ben, 2000 1990-ben, 3500 1991-ben és 11 300 1992-ben. Figyelembe véve, hogy a kérelmek családokra vonatkoznak, a BM becslése szerint kb. negyvenötezen kértek magyar állampolgárságot. Más források szerint az állampolgársági és "visszahonosítási" kérelmek száma 1989-ben 2800, 1990-ben 9500, 1991-ben 13 400, 1992-ben 15 000 és 1993 első félévében 11 400 volt (Nagy B., 1993.).

német származású, Magyarországon élő, most éppen Franciaországban okító romániai emigráns vagyok."

(Zirkuli Péter: Izzalmas ország)

Ha egy erdélyi magyar Magyarországra költözik, az nehezen hasonlítható ahhoz, mintha Amerikába, Franciaországba vagy akár Ausztriába távozna. Bár definíció szerint az országhatárt átlépő, tehát nemzetközi vándorlásról van szó (s jogi aktusát tekintve így is van), kulturálisan, társadalmi tartalmát figyelembe véve ez inkább a belföldi vándorláshoz áll közel. Jellemző azonban az is, hogy az áttelepült erdélyi magyarokat románnak mondják (ami nem kifejezetten pozitív érzelmeket takar). Ellentmondásnak tűnik ugyan, de ez a gyakorlatban igen jól megfér azzal, hogy — amíg ide nem jönnek — "elrabolt" magyaroknak tekintsek őket.

Egy kicsit túllépve azonban a nemzetközi jelleg hangsúlyozásán láthatjuk azt is, hogy a belföldi vándorlásnál is létezik ez a szemléletmód. Különösen kisebb, zártabb településeken jellemző az, hogy a betelepülőket — még évtizedek elteltével is — "gyűttmentnek" nevezik.

Problematikus a *bevándoroltak számának mérése* is. Az ENSZ által ajánlott mutató, a külföldi születési helyűek száma Magyarországon és a térség több más országában nem feltétlenül a külföldről bevándoroltakat mutatja, sőt gyakran egyáltalán nem áll mögötte helyváltoztatás.

Magyarázként elég idézni a közismert viccet, amiben Kohn bácsi elmeséli az életét: — A Monarchiában születtem, Magyarországon jártam iskolába, Csehszlovákiában aztán a Szovjetunióban éltem.

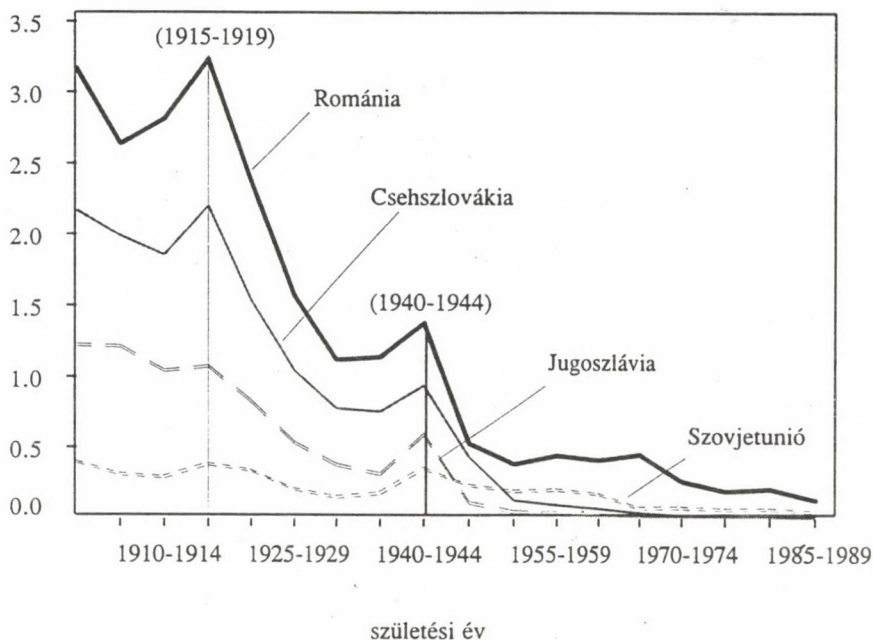
— *Akkor maga nagy világcsavargó volt.*

— *Dehogyan. Ki se tettem a lábam Ungvárról.*

A Magyarországon élő külföldi születési helyűek életkori megoszlását mutató következő ábra jól érzékelteti a fentieket.

A külföldön születettek között azok a generációk képviselnek nagyobb arányt (az összes hasonló korúhoz képest), akik még "országon belül" költöztek, vagy akkor, amikor határrevíziókra került sor, illetve a "népességcserek" idején. Ezek az adatok tehát, amik sok helyütt a bevándorlás leginkább használatos jelzőszámai, itt egyáltalán nem tükrözik a határokat átszelő migrációt, hisz a tényleges mozgás még/már egy országon belül történt.

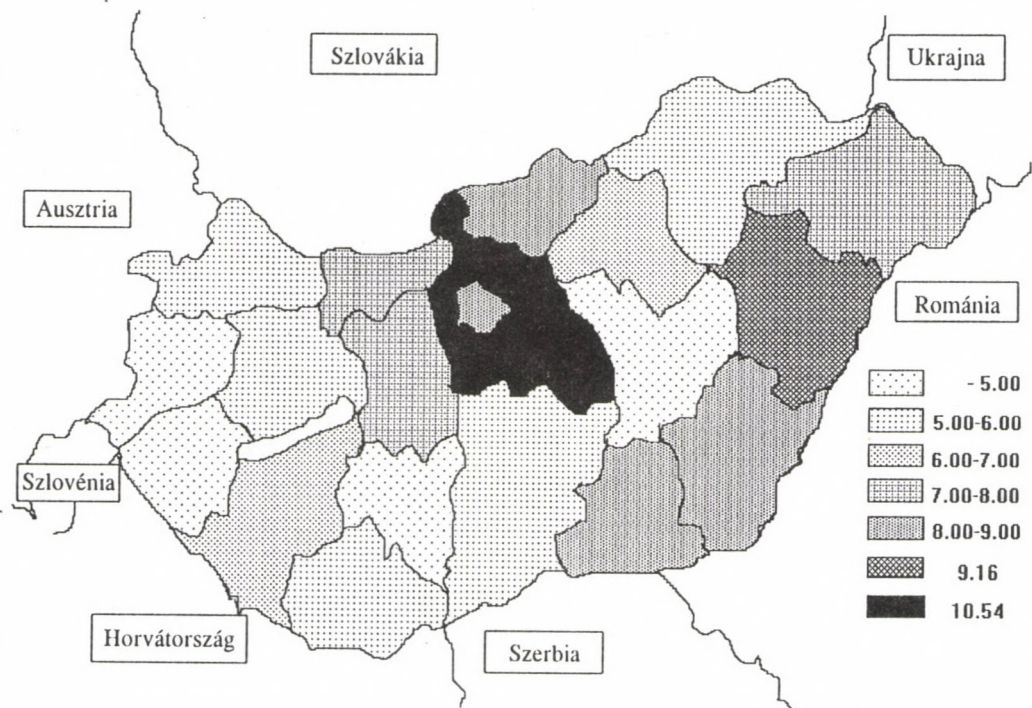
külföldön születettek 100 ezer lakosra

*II. A mai országterületen kívül születettek
100 000 megfelelő születési évjáratú lakosra
(1990. évi népszámlálás, kiválasztott országok szerint)
Persons born out of the present territory of the country
per 100 000 population of the corresponding birth-cohort
(according to the 1990 population census by selected countries)*

Hol élnek bevándorlók?

A bevándorlók többsége a fővárost és a környező településeket választja lakóhelyéül, de — különösen a végleg letelepedők közül — sokan költöznek a román határhoz közeli területekre. A véglegesen letelepedők (bevándoroltak) közül viszonylag többen költöznek a fejlettebb térségekbe, így az agglomerációból Budapestre és a keleti régiókból nyugat felé.

III. Az ország térségei, a külföldiek által lakott települések aránya szerint
 Regions of the country by the rate of settlements lived by foreigners

Kilépők

A belföldi vándorlások elemzésénél magától értetődő, hogy nemcsak az oda, de az elköltözéseket, s a mozgás állandó vagy ideiglenes jellegét is figyelembe vesszük. A nemzetközi migráció értékelésekor azonban gyakran kimarad a távozók számbavétele. Igaz, hogy a redszerváltást követően a végleges áttelepülés szándékával érkeztek a legtöbben, s a többségben levő magyar nemzetiségűeknél ma is ez a várható magatartás⁶. A határok nyitottsága azonban az ideiglenes vándorlásoknak is nagyobb teret enged. A növekvő számban érkező vállalkozók, diákok, s különféle ideiglenes munkavállalók azonban rövidebb-hosszabb tartózkodás után távoznak az országból, s előfordul, hogy a letelepedést kérők is hazatérnek, vagy harmadik országba távoznak. 1990 és 1992 között az egy évnél tovább Magyarországon élő külföldi állampolgárok közül 11 600-an hagyták el az országot.

1985 és 1991 között a kilépők száma és belépőkhöz viszonyított aránya a következőképpen alakult: (állampolgárság szerint lásd a mellékelt 1. táblát)

Év	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Szám	2795	4430	4312	4020	4867	4670	3372
Százalék	37,4	53,3	57,4	24,7	28,3	15,6	18,3

Menekültek, menedékesek

Meglehetősen nehéz a menekültek és a bevándorlók, migránsok elkülönítése. A rendszerváltás idején, illetve azt közvetlenül megelőzően a térség országaiból érkezettek szinte automatikusan menekültnek számítottak, ha ezt kérték. Így inkább az információk, lehetőségek mint a tényleges helyzet alapján került valaki az egyik vagy a másik kategóriába. Az újonnan alakult Menekültügyi Hivatal pedig igyekezett a jelentkezőket regisztrálni. A helyzet lényegesen módosult a délszláv konfliktus kirobbanásával, amikor többségbe kerültek a háborús menekültek.

1988 és 1992 között a Menekültügyi Hivatal 118 ezer menedéket kérőt regisztrált. Számuk és származási ország szerinti összetételük a következő⁷.

⁶A népességnyilvántartásba letelepedési engedéllyel bekerült külföldiek száma.

⁷Az adatokat a Menekültügyi Hivatal jelentése alapján közöljük.

Év	Fő	Származási ország	
		Románia	Jugoszlávia és utódállamai
		az összes regisztrált %-ában	
1988	13 200	99	
1989	17 500	98	
1990	18 300	95	
1991	53 400	10	87
1992	16 200	5	93

Az első két évben csaknem kizárólag magyar nemzetiségűek érkeztek, többségük letelepedett, fele részük megkérte a magyar állampolgárságot. Az 1990-ben és 1991 első felében érkezettek zöme az országban maradt. Ekkorra a nemzetiségi összetétel már színesebb. 1991 elején a regisztráltak 65%-a volt magyar nemzetiségű. A Menekültügyi Hivatal jelentése szerint csak kétezeren tértek vissza hazájukba, s hatezren távoztak harmadik országba.

1992-ben 16 200-an kértek menedéket. Tizenötezeren a volt Jugoszláviából érkeztek (47%-uk boszniai muzulmán, 34% magyar, 12% szerb). A Menekültügyi Hivatalhoz segítségért folyamodóknak csak 5%-a volt román állampolgár, 1,5% a volt Szovjetunióból, 90 fő más országokból érkezett.

A háború elől menekülők közül sokan — más megoldást találva, vagy mert félnek a hatóságokkal kapcsolatba kerülni — nem jelentkeznek a Hivatalnál, mások viszont többször, vagy több helyen is megjelennek, sokan pedig csak rövidebb ideig tartózkodnak itt. A jelenleg az országban tartózkodó menekültek számát meglehetősen nehéz felmérni. Egyes becslések 100—150 ezer főt emlegettek, mások tízezernél is kevesebbet. Tény, hogy az 1993 első félévében végrehajtott igazolványcseréknél 7600-an kérték menedékes igazolványuk meghosszabbítását.

Kivándorlás

Kivándorlási politika, jogi szabályozás

A magyar kormány a politikai demokrácia alapintézményeit megteremtve megszüntetett minden a szabad mozgást korlátozó intézkedést. 1989 őszén — tehát már a szabad választásokat megelőzően — törvény született a kivándorlásról⁸, mely a nemzetközi joggyakorlatnak megfelelően adminisztratív úton nem korlátozza a magyar állampolgárok ki- és beutazását. Az ekkor

⁸1989. évi XXVIII. törvény a külföldre utazásról és az útleveleiről (1989. október 19.).

végzett közvélemény-kutatások szerint⁹ a liberalizálás jelentősen változtatott ugyan a kivándorlás megítélésén (a törvény életbe lépését követően a kérdezettek 46%-a, míg fél évvel korábban 59%-a értett egyet azzal, hogy "az ember semmilyen körülmények között nem hagyja el hazáját"), nem számítottak viszont a kérdezettek arra, hogy ezután többen hagynák el az országot.

Az új útlevéltörvény tervezete alapján a kivándorlás (kitelepülés) további liberalizálása várható. (Az egyik javasolt változat szerint megszűnne ez a jogi kategória.)

Ugyanakkor a kormányzat nem is alakított ki a kivándorlásra vonatkozó markáns politikát, a kérdés tulajdonképpen terítékre sem került. Pedig egy amúgyis eléggé csökkenő népességű országban, ahol magas a halálozás és alacsony a születések száma, a kivándorlás hosszú távon komoly veszteséget jelenthet. Az elvándorlás jellegzetességeit, a résztvevők összetételét, magasabb képzettségét, a brain-drain lehetséges hatásait figyelembe véve ez még akkor is igaz lehet, ha a migránsok száma viszonylag alacsony.

De nemcsak a kormányzati magatartás meglehetősen passzív e téren, a közvéleményt se igazán foglalkoztatja ez a kérdés, legfeljebb egy értelmiségi szakmai közvélemény partikuláris problémájaként került felszínre¹⁰. Nem folyt komoly társadalomtudományi kutatás a kivándorlókról, a potenciális emigrációról.

A kérdéskört többnyire övező csend azonban nem azt jelenti, hogy ne lenne igény a kivándorlásra. Egy-egy feltűnő lehetőség ezeket hoz lázba — igaz, ez ritkán fordul elő. Ilyen volt például az az eset, amikor — jól megalapozottnak tűnő forrásból — felreppent az a hír, hogy Dél-Afrikába magyar vendégmunkásokat várnak. Másnapra sokezren álltak sorba a követség előtt hogy jelentkezésüket beadják.

A diszkrécióban szerepe lehet annak, hogy röstellik; a magyarokat nem várják feltétlenül tárt karokkal, a korlátozások alól mi sem vagyunk kivételek.

Az utóbbi évek kivándorlásairól nem rendelkezünk átfogó statisztikai adatokkal. Egészen a múlt év végéig (az új lakcím-nyilvántartási törvény életbelépéséig¹¹) nem volt szükséges az ország elhagyását bejelenteni, a külföldi munkavállalást nem kell itthon engedélyeztetni. A személyi jövedelemadó bevallásnál fel kellene ugyan tüntetni a külföldről származó jövedelmet akkor is, ha az adómentes, az adatok azonban — nem túl

⁹A Magyar Közvéleménykutató Intézetben 1989 első és második felbén 1000—1000 fős mintán végzett felmérések. Magyar Nemzet. 1990. január 10.

¹⁰A Magyar Tudományos Akadémia egy 1991-ben készült jelentésében foglalkozott a brain-drain jelenségével, potenciális hatásaival. (A tudományos kutatók tömeges kivándorlásának megelőzése.) Az MTA jelentése. Magyar Tudomány. 1991/6.

¹¹1992. évi LXVI. törvény a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról.

meglepően — azt jelzik, hogy nagyon kevesen tartják magukat ehhez. Az új lakcímtörvény előírja ugyan, hogy a 3 hónapot meghaladó külföldi tartózkodást be kell jelenteni, de mivel az előírások be nem tartása gyakorlatilag semmilyen következménnyel nem jár, az itt kapható információk megbízhatósága is kérdéses. Egyelőre a társadalombiztosítási járulékfizetés alapján se igazodhatunk el jobban, mivel a külföldi foglalkoztatás bejelentéséhez — főként a fiatalabbaknál — nem fűződik különösebb érdek. Megbízhatóbbak a fogadó országokból kapott információk (lásd a mellékelt 3. táblát). Ezek az adatok a kivándorlást nyilván *lényegesen alábecsülik* — már csak azért is, mert nem minden országból kaptunk adatot (a kelet-európai országokból egyáltalán nem). Ezt figyelembe véve elmondható, hogy *1990-ben legalább 100 ezer magyar állampolgár tartózkodott legálisan külföldön*. Ez a szám önmagában is indokoltá tenné, hogy többet foglalkozzunk a kivándorlás jelenségével.

Az egyes években ki-, illetve belépők számának összevetése azt jelzi, hogy a kivándorlók száma meghaladja a bevándorlókét. Igaz, ez az adat nehezen értelmezhető, mert nem tudjuk, hogy hányan tértek haza, hogy a vándorlások milyen része ideiglenes.

A kivándorlás jellege, típusai, motivációk

A meglevő adatok, mindennapi tapasztalatok s a már említett közvélemény-kutatások arra engednek következtetni, hogy akik elmennek, többnyire ideglenesre, rövid távúra tervezik kintlétüket, nem letelepedési szándékkal indulnak útnak.

Kérdés, hogy akik visszajönnek, azért teszik ezt, mert nem találnak érvényesülési lehetőséget, illetve akik kint maradtak megtalálták-e a tényleges tudásuknak megfelelő posztokat, vagy alacsonyabb szintű munkát végeznek ugyan, de nem vállalják a hazatéréssel együttjáró rosszabb anyagi feltételeket. Különösen fontos lenne tudni erre a választ a kutatók, magasan képzett szakemberek esetén. Példákat mindkét esetre tudunk, de részletesebb információkkal nem rendelkezünk.

A vándorlási statisztikákból nem követhető ugyan, de egyértelműen megindult egy *új típusú* gazdasági indíttatású *kivándorlás* is. Ez a mozgás kapcsolódik a volt Szovjetunió országaiban és a kelet-európai térségben szerveződő *magyar vállalkozói tevékenységhez*, melynek első jelei (Oroszország, Közép-Ázsia területén) már jól érzékelhetők. A moszkvai repülőtéren egy-egy budapesti gép érkezésekor valóban látható ez az kint dolgozó réteg; kisvállalkozók, vegyes vállalatok menedzserei, gazdasági társaságok képviselői. A balkáni térségben még nincsenek meg a a tulajdonszerzés és a beruházások kellő jogfeltételei, de ott is megjelentek már magyar vállalkozók. Várhatóan — persze nem függetlenül attól, hogy az egész térség helyzete és belső viszonyai hogyan alakulnak — az ilyen típusú tevékenységnek növekszik a jelentősége. Ez Ukrajna vonatkozásában szinte bizonyos, s ha a délszláv

háború véget ér, akkor a Balkánon is. A nem túl gazdag és vékony magyar tőkés réteg számára igen hamar előnyösebb lesz mondjuk Romániában befektetni, mint Magyarországon. Ez pedig állandó jelenlétet is igényel, esetenként néhány ember 1—2 éves tartózkodását.

Az európai viszonyok nyitottabbá válásával a *politikai típusú motiváció úgyszólván megszűnt* vagy sporadikussá vált. Igaz ennek már a rendszerváltás előtti években sem volt nagyobb jelentősége.

Fontos új jelenség az *oktatási célú migráció*. A felső-közép és a felső réteg már tudatosan törekszik arra, hogy külföldön járassa esetenként már középiskolába, de elsősorban *egyetemre* a gyermekeit. (Előfordul az is, hogy könnyebb jó külföldi egyetemre bejutni, s még ösztöndíjat is szerezni, mint itthon.) Az egyetemre való bejutás, a kiugró karrier alapfeltétele ma már a megfelelő nyelvtudás, s ez is ösztönöz arra, hogy a gyerekeket akár más módon (O-paire girls stb.) 1—2 évre külföldre küldjék. Számos gazdasági vállalkozás foglalkozik fiatalok közvetítésével o-paire girl-nek, baby-sitternek, illetve nyelvtanfolyamokra, utaztatásuk, szállásolásuk intézésével. Ilyen jellegű hirdetésekkel naponta találkozhatunk az újságokban.

Ez az elsődlegesen oktatási célú vándorlás egyértelműen az utóbbi egy-két év fejleménye, s nyilván a felsőbb rétegeket érinti. A *gazdasági szempontok által motivált migráció természetesen ma is elsődleges,* de lehetősége a fogadó országok korlátozásai miatt nemigen bővül.

Míg a Magyarországra bevándorlásnál (Romániából, Ukrajnából) az ismeretségnek, személyes kapcsolatoknak nagy szerepük van, úgy tűnik, hogy az *emigráció* egyre inkább *nuklearizálódik* és *individualizálódik*, kevésbé épít rokon kötélekekre. Ennek oka lehet a rokon kapcsolat megszünése, lazulása — hisz a nagy kiáramlások óta hosszú idő telt el — de a meghatározóak inkább a lehetőségek. Ma a kapcsolatok közül inkább a *szakmai ismeretiségek* jelentősége lehet nagyobb. Ezek pedig többnyire nem magyarokkal való kapcsolatok. Lényeges a *toborzók* megjelenése is. Tevékenységük korábban csak szórványos volt és jól körülhatárolt területre (szinte kizárólag az építőipari vállalkozásokra) terjedt ki, most ez a magasan képzett szakemberektől a prostituáltakig terjed, s eléggé meghatározó jelenség.

Államközi egyezmény keretében évente 13—1500 magyar dolgozik vállalkozási szerződéssel, 1—2 ezren pedig egyéni munkavállalóként Németországban. A kutató migráció jelenségéről már korábban szóltunk. A bűnözés nemzetközivé válásával ma már az sem egészen szórványos jelenség, hogy a jobb lehetőségek vonzásában ilyen céllal távoznak különböző országokba rövidebb-hosszabb távra magyarok (s nem csak hozzánk érkeznek bűnöző külföldiek).

Kik a (potenciális) kivándorlók?

Az utóbbi évek migrációs folyamatai *két hipotézis* megfogalmazását teszik lehetővé.

Az egyik — s Magyarország esetében ez a valószínűbb —, hogy a *kvalifikált, felső-közép osztálybeliek* kelnek útra. Ez térbelileg is elég jól meghatározza a kibocsátó térségeket: elsősorban a főváros és néhány vidéki nagyváros jöhet szóba.

A másik lehetséges réteget a hazai munkaerőpiaci helyzet határozza meg: *munkanélküliek*, illetve *munkanélküliség által fenyegetettek*. Az ország krízistérségeiből, a fejletlenebb keleti területekről, a "szocialista ipar" valaha volt — s mára becsukott — fellegréiből kerülnek ki.

Ki kell emelni az életkor szerepét. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a (potenciális) migránsok a *fiatalabbak* között találhatók. A fiatalok migrációjánál speciális ok lehet a kalandvágy, jellemző az érvényesülési lehetőség keresése, de a perspektívátlanág is.

A nyugati emigráció

A politikai rendszerváltás után, annak természetéből logikus módon következően alapvetően megváltozott a magyar kormányzat viszonya a *nyugatra vándorolt magyarokhoz*, illetve a nyugati emigráció szervezeteihez. Jellemző, hogy az új politikai elitbe számos a II. világháború után, illetve 1956-ban kivándorolt magyar személyiség bekerült.

A közép- és kelet-európai országok rendszer-változásának, a válságokkal, konfliktusokkal terhes átmeneti szakasznak jellegzetes velejárója a *nacionalizmusok* felerősödése, agresszívvé válása. Ez is motiválja a magyar kormányzat megkülönböztetett figyelmét a *Magyarok Világszövetsége* tevékenysége iránt. A különböző politikai hátsó gondolatok mellett, illetve azok ellenére az elmúlt fél évtizedben vitathatatlanul intenzívebbé, nyílttá váltak a kulturális, tudományos és emberi kapcsolatok Magyarország és a magyar emigráció között.

Megkülönböztetett jelentősége van a Magyarországról kivándorolt vállalkozók beruházásainak. Egyes becslések szerint az elmúlt három évben a Magyarországra beáramlott tőke közel fele kapcsolatba hozható emigráns magyarokkal.

Magyarázattal szolgálhat mindez arra is, hogy a mai politikai viták egyik megkülönböztetett témája — természetesen nem partikuláris politikai érdekek nélkül — az, hogy ki kapjon szavazati jogot a kivándoroltak, az emigráció tagjai közül.

Miért nincs tömeges kivándorlás?

Meglehetősen leegyszerűsítő, s alighanem hamis az a nyugati szerzők által többször képviselt felfogás (pl. *Morokvasic, Tinguay, 1992*) mely a magyarok nyugodtabb, helyben maradó természetét hangsúlyozza. Nem lehet helyes a magyarázat már csak azért sem, mert — mint láttuk a történeti

áttekintésben — ha az itthoni körülmények és a külföldi lehetőségek úgy hozták, meglehetősen nagy tömegek keltek innen útra.

A korlátozottabb mértékű kivándorlás okait tudományos alapossággal nem tudjuk magyarázni, néhány tényező azonban felsorolható, mely nagy valószínűséggel hozzájárul a folyamatok eltérő alakulásához. Ilyenek:

- *jobb információk, realizmus, a korlátozott esélyek ismerete,*
- *elviselhető életszínvonal,*
- *nagyobb fokú stabilitás,*
- *a személyes, rokoni kapcsolatok kisebb jelentősége, lazább volta* (bár a nyugati magyar emigráció gazdaságilag talán erősebb mint a lengyel, a személyes kapcsolatok jelentősége nem oly nagy),
- *korábbi nyitottság, kivándorlási lehetőségek* (a népesség mobilabb része már korábban elment, ha nagyon akart). Romániában eddig erre egyáltalán nem volt mód, teljesen be voltak zárva, s most nyíltak csak ki a szelepek.

A magyarok általában tudják, mire számíthatnak. A nagyobb nyitottság, a turistautak lehetővé válása a 60-as évek végétől s különösen a legutóbbi évtizedben lehetővé tették, hogy feltérképezzék a terepet. Még a korábbi években is az illegálisan távozók (kint maradók) többsége legális turistautak során készítette elő kintlétét. Az itthoni még elviselhető életszínvonal, viszonylagos stabilitás s a kinti körülmények ismerete miatt csak akkor indulnak útnak, ha van biztos fogadó. Egy magyar esetenként a migrációval többet veszíthet, mint nyerhet. Túl nagy a kockázat, amit a többség nem tart érdemesnek vállalni.

Kivételes helyzetben van néhány speciális réteg, ahol reális az esély néhány év nyugati tartózkodásra. Beletartozik ez egy mai fiatal értelmiségi életút elképzeléseibe, de tényleges döntési helyzetet jelenthet mondjuk a "jobb" prostituáltak vagy a bűnözők számára is.

A Magyarországról történő kivándorlás mindennek ellenére természetesen egyáltalán nem elhanyagolható. Sőt a mellékelt 1. és 3. tábla összehasonlításából az adódik, hogy a be- és kivándorlók számának nagyságrendje azonos. Mégis a kivándorlás — úgy tűnik — jobban szabályozott, előkészített jellege, a résztvevők magasabb képzettsége miatt kevésbé *feltűnő*. Valószínűsíthető azonban, hogy ha több lehetőség nyílna, nagyobb lenne a migránsok száma.

*1. Az egy évnél hosszabb ideig Magyarországon tartózkodó
külföldi állampolgárok állampolgárság és a belépés éve szerint¹²*

Ország (állam- polgárság)	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	Össze- sen
Szám													
Ausztria	2	11	10	6	27	19	18	67	39	151	107	115	572
Bulgária	30	54	95	75	76	68	68	71	74	78	110	69	868
Csehszlovákia	177	207	232	226	479	299	317	234	175	214	198	177	2935
Egyesült Királyság	1	11	15	13	21	33	27	42	55	88	144	160	610
Egyiptom	12	30	47	14	18	38	69	81	134	104	121	61	729
Görögország	6	5	15	10	16	12	16	20	52	175	242	344	913
Izrael	7	3	3	7	7	6	25	29	41	98	143	167	536
Japán	11	22	26	37	26	17	32	24	51	49	63	106	464
Jemen	26	42	50	40	73	86	114	116	138	102	47	10	844
Jordánia	17	8	7	8	43	113	164	246	147	86	54	35	928
Jugoszlávia	43	67	90	83	97	106	124	418	509	541	410	2841	5329
Kína			3		10	16	12	364	26	56	649	1793	2929
Kuba	28	277	508	502	197	1217	1000	187	62	32	37	32	4079
Lengyel- ország	206	395	1022	589	793	2071	2612	1500	1164	1255	746	175	12518
Lsbia	4	120	169	184	110	116	116	65	53	108	76	53	1174
NDK	402	388	439	470	500	461	377	338	250	208			3833
NSZK	29	31	45	166	205	212	211	218	283	401	506	410	2717
Románia	78	78	136	220	668	649	1086	1275	10654	10360	22873	8493	56570
Szíría	21	23	33	27	48	70	84	88	100	93	133	69	789
Szovjetunió	696	652	615	580	636	749	717	891	1028	908	1292	1616	10380
Szudán	11	23	13	14	16	23	37	59	100	163	109	66	634
Egyesült Államok	12	13	25	33	83	64	70	113	129	167	444	393	1545
Vietnam	61	62	82	87	94	203	165	204	278	773	112	62	2183
Egyéb európai	32	33	76	70	72	63	96	129	144	252	372	389	1728
Egyéb ázsiai	202	211	186	197	264	317	355	382	317	485	581	513	4010
Egyéb amerikai	30	42	58	54	84	77	88	80	65	71	129	115	893
Egyéb afrikai	89	151	124	147	150	164	238	229	167	122	190	96	1887
Egyéb és istheretlen	24	8	18	30	58	106	73	45	43	57	64	60	586
Összesen	2257	2957	4142	3889	4871	7375	8311	7515	16278	17197	29952	18420	123183

¹² Az adatok azokra a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárokról vonatkoznak, akik legalább egy évet Magyarországon töltöttek vagy egy évnél hosszabb időre szóló tartózkodási engedélyt kaptak.

2. Az egy éven túl Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok állampolgárság, nem és a belépés éve szerint¹³

Ország (állampolgárság)	1980—1984		1985—1989		1990		1991	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
	Szám							
Ausztria	30	26	241	53	66	41	90	25
Bulgária	185	145	229	130	68	42	43	25
Csehszlovákia	527	794	635	604	78	120	73	104
Egyesült Királyság	30	31	151	93	78	66	90	70
Egyiptom	74	47	315	111	82	29	49	12
Görögország	30	22	188	87	156	86	211	133
Izrael	26	1	145	54	88	55	99	68
Japán	63	59	83	90	34	29	65	41
Jemen	207	24	460	96	42	5	9	1
Jordánia	75	8	720	35	50	4	29	6
Jugoszlávia	227	151	1 380	315	257	153	1 899	942
Kína	10	3	431	43	452	197	1 305	488
Kuba	402	1 110	909	1 589	11	26	14	18
Lengyelország	2 356	639	8 074	528	658	88	118	57
Líbia	550	37	286	172	52	24	35	17
NDK	622	1 575	464	1 170				
NSZK	254	221	714	608	276	230	217	193
Románia	511	667	13 120	10 899	11 633	11 240	4 172	4 321
Szíria	139	13	407	28	115	18	60	9
Szovjetunió	1 057	2 115	1 760	2 530	587	705	730	886
Szudán	68	9	302	80	87	22	47	19
Egyesült Államok	92	74	307	235	2443	201	217	176
Vietnam	322	64	745	877	76	36	39	23
Egyéb európai	154	129	408	275	229	143	234	155
Egyéb ázsiai	838	220	1 374	480	383	198	351	162
Egyéb amerikai	181	87	238	143	73	56	62	53
Egyéb afrikai	615	45	839	100	171	19	80	16
Egyéb és ismeretlen	56	82	168	156	39	25	40	20
Összesen	9 701	8 399	35 093	21 582	16 094	13 858	10 379	8 041

¹³ Az adatok azokra a tartózkodási engedéllyel rendelkező külföldi állampolgárokra vonatkoznak, akik legalább egy évet Magyarországon töltöttek vagy egy évnél hosszabb időre szóló tartózkodási engedélyt kaptak.

A tábla nem tartalmazza azokat, akiknek a neme nem derült ki a nyilvántartásból.

2. táblázat folytatása

Ország (állampolgárság)	1980—1984		1985—1989		1990		1991	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő

Százalék

Ausztria	53,6	46,4	82,0	18,0	61,7	38,3	78,3	21,7
Bulgária	56,1	43,9	63,8	36,2	61,8	38,2	62,3	37,7
Csehszlovákia	39,9	60,1	51,3	48,7	39,4	60,6	41,2	58,8
Egyesült Királyság	49,2	50,8	61,6	38,0	54,2	45,8	56,3	43,8
Egyiptom	61,2	38,8	73,9	26,1	76,0	24,0	80,3	19,7
Görögország	57,7	42,3	68,4	31,6	64,5	35,5	61,3	38,7
Izrael	96,3	3,7	72,9	27,1	61,5	38,5	59,3	40,7
Japán	51,5	48,4	48,0	52,0	54,0	46,0	61,3	38,7
Jemen	89,6	10,4	82,7	17,3	89,4	10,5	90,0	10,0
Jordánia	90,4	9,6	95,2	4,6	92,6	7,4	82,9	17,1
Jugoszlávia	59,7	39,7	81,3	18,6	62,7	37,3	66,8	33,2
Kína	76,9	23,1	90,9	9,1	69,6	30,4	72,8	27,2
Kuba	26,5	73,4	36,4	63,6	29,7	70,3	43,8	56,3
Lengyelország	78,7	21,3	93,9	6,1	88,2	11,8	67,4	32,6
Líbia	93,7	6,3	62,4	37,6	68,4	31,6	67,9	32,1
NDK	28,3	71,6	28,4	71,6				
NSZK	53,4	46,4	53,9	45,9	54,5	45,5	52,9	47,1
Románia	43,3	56,5	54,6	45,4	50,9	49,1	49,1	50,9
Szíria	91,4	8,6	93,6	6,4	86,5	13,5	87,0	13,0
Szovjetunió	33,2	66,5	41,0	58,9	45,4	54,5	45,2	54,8
Szudán	88,3	11,7	79,1	20,9	79,8	20,2	71,2	28,8
Egyesült Államok	55,4	44,6	56,5	43,3	54,7	45,3	55,2	44,8
Vietnam	83,4	16,6	45,9	54,0	67,9	32,1	62,9	37,1
Egyéb európai	54,4	45,6	59,6	40,2	61,6	38,4	60,2	39,8
Egyéb ázsiai	79,1	20,8	74,0	25,9	65,9	34,1	68,4	31,6
Egyéb amerikai	67,5	32,5	62,5	37,5	56,6	43,4	53,9	46,1
Egyéb afrikai	93,0	7,0	89,3	10,6	90,0	10,0	83,3	16,7
Egyéb és ismeretlen	40,6	59,4	51,9	48,1	60,9	39,1	66,7	33,3
Összesen	53,5	46,4	61,9	38,1	53,7	46,3	56,3	43,7

3. A Magyarországról kivándorlók száma egyes országokban,
a fogadó országok kimutatásai szerint, 1987–1990

Ország	Az adott évben érkezettek							A magyar állampolgárok száma 1990. I. 1-én
	1987		1988		1989		1990	
	bevándorló	menekült	bevándorló	menekült	bevándorló	menekült	bevándorló	
Ausztria	...	4 689	...	2 510	...	354	...	25 000 ¹⁴
Belgium	172	753
Kanada	717	...	1 201	...	1 003	...	805	...
Csehszlovákia	39	...	55	...	44	...	45	...
Dánia	33	...	39	...	69	...	93	294
Finnország	49	...	40	129	308
Franciaország	53	102	66	58	124	96	97	3 750
NDK	13 424
NSZK	8 938	1 585	12 966	1996	15 372	1 583	16 754	31 627
"népi német"	4 400	...	3 815	...	3 757
Görögország	887
Izland	5	...	7	5	17
Írország
Olaszország	1 151
Liechtenstein	7
Luxemburg	44
Málta
Hollandia	129	...	206	...	321	...	345	1 037
Norvégia	36	...	40	233
Lengyelország	14	...	30	...	10	...	12	...
Portugália	37
Románia	162	...
Spanyolország	700
Svédország	390	...	507	...	713	...	567	3 155
Svájc	298	...	351	...	413	...	445	4 736
Törökország
Szovjetunió	17	...	4	...
Nagy-Britannia	314	3 000
USA	641	...	701	...	844	...	945	...
Jugoszlávia	1	2
Ausztrália	100	...	130	...	110	...	140	...
Új-Zéland	11	...	15	...	8	...	7	...
Együtt	15 818	6 376	20 129	4 664	22 843	2 043	21 085	90 160
Total	22 194	...	24 793	...	24 885	...	21 085	...

Forrás:

- Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottság: Long term migration among member countries of the ECE and selected other countries and areas.
- Recent demographic developments in Europe 1991; Európa Tanács.
- *Jean-Claude Chesnais*: Migration from Eastern to Western Europe; Európa Tanács.
- *M. Poulain*: Recent trends in stocks and flows of migrants in the member states of the Council of Europe, Európa Tanács, 1993.
- *D.A. Colemann*: The world on the Move? International Migration in 1992. ENSZ Európai Gazdasági Bizottság, 1992.

¹⁴ A minimális létszám nagyvonalú becslése a kiadott munkavállalási engedélyek (kb. 10 000), a Bécsben nyilvántartott magyar állampolgárok száma (1990-ben 5900, 1992. I. 1-én 6600 személy) és az eltartottak becsült aránya alapján.

IRODALOM

- A tudományos kutatók tömeges kivándorlásának megelőzése. Az MTA jelentése, Magyar Tudomány, 1991. No. 6.
- Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai. KSH, Budapest, 1957.
- Bibó I.*: Válogatott tanulmányok II. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. Budapest, 1988.
- Brym, R.*: The emigration potential of Czechoslovakia, Hungary and Russia. *International Sociology*, Vol.7 No. 4, 1992, pp. 387—395.
- Dövényi Z. — Vukovich G.*: Hungary and international migration. Working paper. Budapest, 1993.
- Györfly Gy.*: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1983.
- Juhász J.*: A nemzetközi vándormozgalom statisztikai megfigyelésének problémái. *Statisztikai Szemle*, 1994/2. pp. 154—164.
- Kovács Z.*: Nationalism and ethnic tensions in Eastern Europe. *Geographic Review*, 4. 4. 1991. pp. 37—41.
- Közvéleménykutatás a kivándorlásról: A magyarok maradni akarnak. A Szonda Ipsos által végzett közvéleménykutatás. *Népszabadság*, 1991. VI.21.
- Lévai I.*: Nemzetközi migrációs modellek. Főbb típusok és trendek. In: *Tamás P. — Inotai A. (szerk.): Új exodus*. Budapest, 1993.
- Morokvasic, M. — Tinguy, A.*: Az Új migrációs térség. *Európai Szemle*, No.3. 1992.
- Nagy B.*: The refugee situation in Hungary; where now?. Paper presented at the First European Regional ILA Conference, Budapest, 1993.
- Puskás J.*: Hungarian migration patterns, 1880—1930: From macro analysis to micro analysis. In: *Migration across time and nations*. New York, 1986. pp. 231—254.
- Sík E.*: A menekültekkel kapcsolatos előítéletesség növekedésének elkerülhetetlensége a mai Magyarországon. In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 1992.
- Sík E.*: Kivándorlási szándékok. Az 1993. évi háztartási panel vizsgálat eredményei. TÁRKI, 1993.
- Sík E.*: Útkeresők. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 1993.
- Szöke L.*: Hungarian perspectives on emigration and immigration in the new European architecture. *International Migration Review*, 26 (1992) 2, pp. 305—323.
- Tamás P.*: A kutató értelmiség kivándorlási esélyei és stratégiája. In: *Tamás P. — Inotai A. (szerk.): Új exodus*. Budapest, 1993.
- Tóth J.*: A politikai migrácótól a migrációs politikáig. *Mozgó Világ*, 1991. No. 11.
- Závecz T.*: Csökkenő rokonszenv. In: *Menekülők, vándorlók, szerencsét próbálók*. MTA Politikatudományi Intézet, Budapest, 1992.
- Zirkuli P.*: Izgalmas ország.
- Zolnai I.*: Fény és árnyék a középkori Magyarországon. Budapest, 1983.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Vándorlaspolitika

INTERNATIONAL MIGRATION IN HUNGARY

Summary

Following the radical political and social changes in Eastern Europe, the extent and character of population movements into and over the Hungarian territory changed.

The lifting of travel restrictions in the surrounding countries and the economic, political, social and ethnic situation resulted in large outflows from citizens of these countries. As a result of this Hungary became a transit country to the West, and also — partly because of the restrictive policies of the Western European countries — a destination country for immigrants. The immigration in the previous 3—4 years became a significant — and often very visible — social, economic, political problem for the Hungarian society.

To understand better these problems the detailed knowledge of the present situation and the analysis of the historical experience are both necessary.

The first part of the paper gives a short overview of the migration movement of the past centuries and those historical events, which might influence the present migration processes and give a special content to it.

The second part concentrates on the latest events. Using the existing statistical data shows the main trends, the types and characteristics of migrants and reflects some policy implications as well as the possible reasons of the opinions and behaviour of the public.

CSALÁDOK ÉS HÁZTARTÁSOK ELŐRESZÁMÍTÁSA, 1990—2010

HABLICSEK LÁSZLÓ

A KSH Népszámlálási Kutató Intézetében az 1990. évi népszámlálásból induló demográfiai előreszámítások sorában a közelmúltban jelent meg az első család-háztartás előreszámítás (1).

A családok és háztartások előreszámítása — mint megnevezés — az előreszámítás végcélját tükrözi, nevezetesen, hogy mennyi és milyen összetételű család, háztartás várható az előreszámítási feltételezések mellett. Valójában azonban ez egy *demográfiai előreszámítás*, tehát a népességre szól, így a családok, háztartások várható létszámához, összetételéhez a családban, háztartásban élő, különböző családi, háztartási állású személyek számának előrebecslésén keresztül jutunk.

A hazai (és a nemzetközi) gyakorlatban is az az általános, hogy a család-háztartás előreszámítások a népesség nemek és életkorok szerinti előreszámítására épülnek (2, 3). Általános módszerük tehát az, hogy különböző eljárásokkal a jövőre becsült népességszámokat felbontják meghatározott jellemzők (családi állapot, családi állás, háztartásfők stb.) szerint. Ebből a — *de jure* értelemben vett — családi állapot elsődleges jellemzőnek számít, hiszen egyrészt a családok és háztartások létrejötte, fennállása jelenleg és várhatóan még jó ideig a házasság intézményéhez kötött, másrészt, ha a nem-házias felnőtt népesség részaránya számottevő, növekvő, abból egyenesen következik a családtípusok, háztartásformák differenciálódása, a nem-tradicionális típusok térnyerése.

Mindennek megfelelően a család-háztartás előreszámítás tulajdonképpen négy előreszámítást tartalmaz. Alapja a legújabb népességeelőreszámítás (4), mely az 1993. január 1-i statisztikai népességtovábbvezetésből indul ki és az 1992. évi népmozgalmi jellemzők (általános korszpecifikus termékenység és halandóság) változatlanságával számol. Ennek felhasználásával, kiindulva az 1993. január 1-re családi állapot szerint is továbbvezetett népességből, hozzáátve az 1992. évi családi állapotváltozási jellemzőket és *a priori* feltételezve állandósulásukat 1993—2010 között, készült el a népesség családi állapot szerinti előreszámítása. A harmadik elem a családi állás szerinti előreszámítás, végül a negyedik lépésben a családfők és a háztartásfők előrebecslése történt. Ez utóbbiak az 1990. évi népszámlálás *lakónépességre vonatkozó* adatain alapulnak.

A családok és háztartások fenti értelemben vett és publikált előreszámítása tehát *technikai* jellegű és ezért elsősorban rövid távú — 3—5 évre szóló — elemzésekhez ajánlható. Az előreszámítás eredményei alapján lehetséges, azok által inspirált továbbszámítások, alkalmazások, elemzések, kutatások köre rendkívül széles. Utalásképpen említjük csak a családtámogatási rendszerrel, a lakáshelyzettel, a fiatalok családalapításával; az egyszülős családok és az élettársi közösségek helyzetével; az egyedülállók nagy és tovább növekvő táborának életviszonyaival foglalkozó vizsgálatokat.

Hosszabb távon az előreszámítás *figyelemfelhívó* jellegű. Olyan — részben folytatódó, részben új — tendenciákra hívja fel a figyelmet, amelyek stratégiai jelentőségűnek minősíthetők a tágabb értelemben vett népességgazdasági, családpolitika számára. Az előreszámítás lényeges közvetlen *demográfiai* következményeként mutat, így előrevetíti, hogy a családi állapotban bekövetkező változások a gyermekszám további csökkenése, a halandóság további emelkedése irányában hathatnak.

Ennek a tanulmánynak nem lehet célja az adott területi korlátokon belül, hogy részletesen ismertesse az előreszámítás eredményeit. Ehelyett a módszerek, adatok és tendenciák, valamint néhány konklúzió lényegi bemutatására törekszünk.

Az előreszámítás módszerei

A népesség családi állapot, családi állás és háztartásfők szerinti előrebecslésénél alapvetően két szemléletmódot alkalmazhatunk. A családi állás, tehát a háztartásokban élő személyek családhoz kötődése, valamint a háztartásfő, tehát a háztartás tagjainak egy, referenciaként jelzett személye népszámlálási kategóriák, s mint ilyenek, többnyire egy-egy korcsoport népességén belüli arányuk a vizsgálat tárgya. Az a folyamat, ahogyan a családi állás változik, illetve a háztartáson belül a háztartásfő kiválasztódik, nem, vagy ritkán szerepel az elemzésekben, előreszámításokban. Ezzel ellentétben a családi állapot szemlélete, ahol azt többnyire a házasság, válás, halálozás hatására változó kategóriaként értelmezik.

A mostani család-háztartás előreszámításnál a fenti elveket követtük. A családi állapot szerinti előreszámítás dinamikusan, a házasság, válás, özvegyülés, halálozás folyamatainak bevonásával történt. A családi állapot szerint bontott népesség évről évre a házasságkötések, válások, özvegyülések, halálozások számainak előrebecslésével és a népesség ezek alapján történő továbbszámításával készült. A családi állás és a háztartások számának előreszámításánál viszont a szokásos aránymódszert alkalmaztuk, amely a különböző családi állású személyeknek, illetve a háztartásfőknek a korcsoport népességéhez viszonyított állandó vagy változó arányaival számol.

Az ilyen típusú előreszámítások készítése során általában lényeges szerep jut a számolási-korrekciós technikáknak, hiszen a számításoknak minden fázisban számos peremfeltételt kell kielégíteniük. Ilyen peremfeltételek például, hogy a családi állapot szerint előreszámított népesség nemek, életkorok szerinti összegzése pontosan egyezzen meg az alapul vett népesség előreszámítás részszámaival, a házasságra lépők, válók száma legyen azonos a férfi és a női népességben, a házasság felbontásai egyezzenek meg a házasság felbontásaival és megfordítva; legyen azonos a férfiak és feleségek, az élettársak száma stb. Az előreszámítás felépítéséből adódóan a szükséges korrekciók mértéke általában igen csekély volt, így lehetővé vált az egyedi korrekciós programok alkalmazásával a peremfeltételek "főre pontos" kielégítése és ezáltal a statisztikai eljárások pontos szimulálása az előreszámításokban.

a) *A népesség előreszámítása nem, életkor, családi állapot szerint*

A családi állapot szerint megfigyelt népesség továbbhaladása évről évre, életkorról életkorra egy olyan *Markov-lánc* keretében modellezhető, amelyben az átmeneti állapotoknak négy típusa van (nőtlen/hajadon, házas, elvált, özvegy) és egy elnyelő állapot van (halálozás). Az állapottípusok között csak meghatározott átmenetek lehetségesek, ezek a nőtlen/hajadon→házas, házas→elvált, házas→özvegy, elvált→házas, özvegy→házas. Az elnyelő állapot (halálozás) érvényesülése családi állapot szerint nem korlátozott, vagyis bármely családi állapotban meg "lehet" halni. Ugyancsak nem korlátozzuk (elvben) a különböző családi állapotok közötti lehetséges átlépések évközbeni (két életkor közötti) száma sem. Előfordulhat ugyanis, hogy ugyanabban az évben egy nőtlen/hajadon házasságot köt, elválík, újránházasodik és megözvegyül. A többszörös átmenetek kiiktatása, illetve lényeges korlátozása rontaná az előreszámítás valóságértékét.

Itt kell szót ejteni a demográfiában használt többállapotú (multistate) modellekről, melyek tulajdonképpen a Markov-séma lefordításai a demográfiai jelenségekre és a tágabb értelemben vett reprodukciós folyamatra. Az 1970-es évek eleje óta már jól ismertek a többállapotú demográfiai táblák és reprodukciós modellek (5). A multiregionális matematikai demográfia fejlesztése során készültek az első általános számítógépes programok, melyek a régiók mellett analóg módon az állapotok kezelésére, előreszámításra is alkalmasak voltak. Külön ki kell emelni a Nemzetközi Rendszerelemzési Intézet (IIASA) e téren kifejtett tevékenységét (6, 7).

A többállapotú táblamódszerek alkalmazására Magyarországon is számos kísérlet történt (például 8, 9, 10). Rutinszerű felhasználásukat nálunk is gátolta a nagy adatigény és a modellek viszonylagos bonyolultsága. Külön probléma az egymással versenyző állapotváltozások kérdése és a tiszta (független) modellek felépítése. Amíg az olyan egyszerű, hierarchikus esetek, mint például a nőtlenek/hajadonok házasságkötései és elhalálozása (itt a házasságkötés és az elhalálozás "versenyeznek") még jól kezelhetők, a teljes családi állapot változási folyamat minden igényt kielégítő modellezése igen nehéz ("házassági piac" problémája).

A mostani családi állapot szerinti előreszámításnál lényegében a többállapotú táblamódszert követtük, ugyanakkor eltekintettünk egyrészt a modell szokásos mátrix alapú megfogalmazásától és ebből adódóan a mátrixalgebra felhasználásával történő előrebecslési program kidolgozásától, illetve a meglévő programok alkalmazásától, másrészt a realisztikusabb megközelítést szem előtt tartva kísérletképpen "engedélyeztük" az egy év alatti többszöri átmeneteket is (a forgalomban lévő modellekben közvetve vagy direkt módon ezt kizárják). Ezáltal a jelenlegi családi állapot szerinti előreszámítás becslő és formulázó módszerei és az előreszámító program is új fejlesztés eredménye.

A családi állapot szerinti előreszámítási modellt *feltételes perspektivikus átmeneti és elhalálozási valószínűségekre* alapoztuk. Ebből a perspektivikus jelző arra utal, hogy a valószínűségek becslése nem életkorról életkorra, hanem (a megfelelő születési évjáratú népességben) évről évre történt.

A feltételes jelző pedig azt jelenti, hogy a valószínűségek képzése azzal a feltétellel történt, hogy az adott állapotváltozás mellett más állapotváltozás nem

következik be. Például a házások feltételes válási valószínűsége azt jelenti, mi annak az esélye, hogy egy házasság személy elválik, feltéve hogy nem hal meg és nem is özvegyül meg. Valószínűségszámítási jelöléssel, ha A jelenti a házások válásának eseményét, B pedig azt az eseményt, hogy a házások körében elhalálozás és özvegyülés nem történik, akkor a feltételes valószínűség:

$$P(A/B) = \frac{P(AB)}{P(B)},$$

ahol AB jelenti azt az eseményt, hogy mind az A mind a B esemény bekövetkezik (vagyis tulajdonképpen a jelen esetben az A esemény következik be).

A demográfiában ezeket a valószínűségeket időnként "tisztított" valószínűségeknél is nevezik. A feltételes valószínűségeket szemléletben közel állnak az ún. független valószínűségekhez, amelyek a jelenségek kizárásának elvén alapulnak. Példánkban a házások válásának független valószínűsége azt jelentené, hogy milyen gyakorisággal válnának el a házások, ha özvegyülés és halálozás egyáltalán nem létezne, teljességgel ki lenne zárva. Látható, hogy ez utóbbi feltevés sokkal erősebb, mint a feltételes valószínűségnél alkalmazott, tehát, hogy özvegyülés és halálozás létezik, de — az adott életkorban, illetve az adott év folyamán — nem következik be. Így a kétféle valószínűség elvben különböző és mértékeikben sem azonosak.

A többszörös átmenetek engedélyezését egyelőre *heurisztikus* módon valószínűsítettük meg. Vegyük példának az elváltakat. Amikor a statisztika egy adott születési évről a produkálja az év folyamán elváltaként újraházasodók és meghaltak számát, akkor ezekben a számokban együttesen szerepelnek az év elején elvált állapotú népesség és az év folyamán elváltak produktumai. Természetesen az év folyamán elváltak esélye az újraházasodásra és az elhalálozásra kisebb, mint az év elején már elváltak esélye, heurisztikusan azért, mert kevesebb idejük van az események produkálására, vagyis őket kisebb létszámban kell figyelembe venni. Egy más megközelítésben mondhatjuk például azt is, hogy az év közben elváltak fele az év elején válik el és beleszámít az elvált népességbe, másik fele az év végén válik el és nem számít bele az adott évi elvált népességbe, mármint az újraházasodás és az elhalálozás lehetősége tekintetében. A "fél" helyett — kiegészítő statisztikai adatok és más megfontolások alapján — vehetünk más arányokat is, sőt az arányokat az életkortól, családi állapottól is függővé tehetjük.

A feltételes valószínűségeket becslése a fentieknek megfelelően a következő általános formulával történt. Legyen P_x^i az év elején x éves korú és i családi állapotú népesség száma. A családi állapotra alkalmazzuk az n =nőtlen/hajadon, h =házasság, e =elvált, $ö$ =özvegy rövidítéseket, ugyanezen betűk permutációi jelentsék az átmeneteket, például he jelölje a házasság válását. A halálozást jelöljük q -val, így például nq jelentse a nőtlenek/hajadonok elhalálozását. A jelöléseknél a férfiak és a nők megkülönböztetéséért eltekintünk, modellünk ilyen értelemben egynemű. Legyen M_x^{ij} az év elején x évesek közül az év folyamán az i állapotból a j állapotba átlépők száma ($i \neq j$), ahol j lehet az elhalálozás is. Ha m_x^{ij} jelenti az i állapotból a j állapotba átlépés feltételes valószínűségét, akkor ennek becslése:

$$m_x^{ij} = \frac{M_x^{ij}}{P_x^i - \sum_{i \neq j} M_x^{ij} + \frac{1}{2} \sum_{k \neq i} M_x^{ki}}$$

ahol a tört nevezőjében az év eleji népességből egyrészt levonjuk mindazokat, akik az ij átmenetben azért nem vesznek részt, mert szerepelnek más ik átmenetekben és hozzáadjuk azoknak egy részét (egyenletes eloszlást feltételezve a felét), akik az év folyamán kerülnek az i állapotba és így a következő év elejéig még (ugyanolyan) esélyük van a j állapotba kerülésre. A képletben szereplő lehetetlen átmenetekre természetesen az átlépők számát zérusnak vesszük, illetve kizárjuk.

Az általános formula alkalmazásával kilencféle valószínűség adódik, melyeknek becslő képleteit a következő táblázat tartalmazza:

Valószínűség megnevezése	Képlete
Nőtlen/hajadon házasságkötés	$m^{nh} = \frac{M^{nh}}{P^n - M^{nq}}$
Nőtlen/hajadon halálozás	$m^{nq} = \frac{M^{nq}}{P^n - M^{nh}}$
Házások válása	$m^{he} = \frac{M^{he}}{P^h - M^{h\delta} - M^{hq} + \frac{1}{2}(M^{nh} + M^{eh} + M^{\delta h})}$
Házások özvegyülése	$m^{h\delta} = \frac{M^{h\delta}}{P^h - M^{he} - M^{hq} + \frac{1}{2}(M^{nh} + M^{eh} + M^{\delta h})}$
Házások halálozása	$m^{hq} = \frac{M^{hq}}{P^h - M^{he} - M^{h\delta} + \frac{1}{2}(M^{nh} + M^{eh} + M^{\delta h})}$
Elváltak házasságkötése	$m^{eh} = \frac{M^{eh}}{P^e - M^{eq} + \frac{1}{2}M^{he}}$
Elváltak halálozása	$m^{eq} = \frac{M^{eq}}{P^e - M^{eh} + \frac{1}{2}M^{he}}$
Özvegyek házasságkötése	$m^{\delta h} = \frac{M^{\delta h}}{P^{\delta} - M^{\delta q} + \frac{1}{2}M^{h\delta}}$
Özvegyek halálozása	$m^{\delta q} = \frac{M^{\delta q}}{P^{\delta} - M^{\delta h} + \frac{1}{2}M^{h\delta}}$

A valószínűségeket az 1992. I. 1-re az 1990. évi népszámlálásból továbbvezetett, férfiak és nők, életkorok (0-tól 89 évesig korévenként, 90 éves és idősebb együtt) és családi állapot szerint részletezett népességszámokból és az 1992. év folyamán megfigyelt, szintén nemek, életkorok és családi állapot változások részletezett eseményszámokból becsültük (11). A nyers, a kis esetszámok miatt egyes életkorokban erősen ingadozó gyakoriságokat súlyozott mozgó átlaggal simítottuk és helyenként grafikus korrekciót is alkalmaztunk. Az így kiegyenlített valószínűségeket a mellékelt I–IX. ábrákon közöljük.

A feltételes valószínűségek természetesen önmagukban még alkalmatlanok előreszámításra, hiszen ugyanazok az M^{ij} eseményszámok, amelyek a népesség továbbszámításához szükségesek, több formulában is szerepelnek. Vegyük azonban észre, hogy ha a feltételes valószínűségeket, valamint a P^i év eleji népességszámokat ismertnek vesszük, akkor a táblabeli képletekből (*minden egyes életkorra!*) egy kilencismeretlenes lineáris egyenletrendszer adódik az M^{ij} eseményszámokra és ez megoldható. A megoldás menetét, annak demográfiai tartalmát, az előreszámítási formulákat a hivatkozott előreszámítási kiadvány részletesen ismerteti (1).

A számítások férfi, nő, korév, naptári év szerint készültek 2010-ig. Az 1–3. táblázatokban az eredmények közül az 1993., 1995., 2000., 2005., 2010. évekre adunk összesítő kimutatást.

A családi állapot előreszámítása erős peremfeltételek mellett történt. Egyrészt a nemek, korévek (!) szerinti összesítésnek pontosan meg kellett egyeznie a legutóbbi, 1993–2020 időszakra szóló népességelőreszámítás létszámaival. Másrészt a hazai jelenlegi statisztikai gyakorlatban a családi állapot szerinti továbbszámításnál a népesség a házasságkötések és megszűnések szempontjából is "zárt", tehát a férfiak házasságkötéseinek száma megegyezik a nőkével, ugyancsak megegyezik a két nem válásainak száma, valamint az egyik nem házasainak özvegyülései a másik nem házasainak elhalálozásaival. A peremfeltételeket ötlépcsős technikával teljesítettük (1. koréves elhalálozási korrekció, 2. házasságkötések, 3. válások, 4. özvegyülések, 5. kerekítési hibák korrigálása), a technika lényege a megfelelő valószínűségek felszorozása.

Különböző okok miatt a népszámlálásban, és ebből adódóan a népesség-továbbszámításnál is, eltérő a házas férfiak és nők létszáma. Az előreszámításban ezt a különbséget, illetve ennek megszűnését nem tekintettük peremfeltételnek (ezzel is hangsúlyozva a statisztikához való ragaszkodást), így eltér az előreszámított házas férfi és női népesség száma is.

A peremfeltételek teljesítése természetesen azt is jelenti, hogy a kiindulási feltételek is — kismértékben ugyan, de mégis — változnak, tehát az előreszámítás technikai volta és feltételezései azzal a megszorítással értelmezendők, hogy az évről évre történő továbbszámításnál a kiindulási feltételezések változatlanok, az előrebecslési procedura azonban ezen módosít. Ez azt is jelenti, hogy amennyiben a korábban elkészült népességelőreszámításhoz nem ragaszkodtunk volna, akkor a családi állapot szerinti előreszámítás egyúttal egy új népességelőreszámítást is szolgáltatott volna. Innen már csak egy lépés (a születéseknek a nők családi állapota szerinti figyelembevétele) vezet a családi állapottal kombinált népességelőreszámítások készítéséhez.

A családi állapot szerinti előreszámítás összefoglaló adatait az 1—3. táblázatok tartalmazzák.

b) A népesség előreszámítása családi állás szerint

A családok számának, egyes típusainak előrebecsléséhez a családi állás szerinti arányokra épülő előrebecslési módszert alkalmazhatjuk. A családi állás a családban élő személyeknek házaspár esetén a férjhez, egy szülőből és gyermek(ek)ből álló családnál az apához, illetve az anyához fűződő rokonsági vagy egyéb (gazdasági) kapcsolata. Ez a meghatározás a család-háztartásra érvényes, azaz olyan háztartásokra, amelyekben van egy vagy több család, de értelemszerűen kiterjeszthető a nem család-háztartásokra is.

A család-háztartásokon belül családi állás szerint megkülönböztetjük a férjet, feleséget, élettársat, a házastárs, élettárs nélkül gyermekével, gyermekeivel együtt családot alkotó apát, anyát, a gyermekeket, a felmenő és egyéb rokonokat, valamint a nem rokonokat (összesen 8,9 millió fő 1990-ben).

A nem család-háztartásokból kiemelendők az egyedülállók, akik külön háztartásban egyedül élnek, valamint a családot nem alkotó rokon és nem rokon személyek háztartásai, ahol külön vesszük az apát, anyát, mint azokat a szülőket, akik gyermekükkel együtt élnek, de nem alkotnak családot, a gyermekeket, a felmenő és egyéb rokonokat és nem rokonokat (1,3 millió fő 1990-ben).

Az 1990. évi népszámlálás egységesen intézeti lakónak tekintette a nem magánháztartásban élő személyeket (1990-ben 251 ezer fő).

A családi állást családi állapotként vettük figyelembe, az 1990. évi népszámlálás férfi, nő, öt éves korcsoportok (85 és idősebb együtt), családi állapot, családi állás szerinti adatait felhasználva (12, 13). A különböző családi állású személyek számát a megfelelő nem, korcsoport és családi állapot szerinti népességszámhoz viszonyítva kaptuk a családi állás szerinti arányszámokat. Ezeket az arányszámokat 1990—2010 között változatlanak véve és meghatározott években (1995, 2000, 2005, 2010) a nem, korcsoport, családi állapot szerint előrebecsült népességszámokra alkalmazva kaptuk a családi állás technikai előreszámítását.

A különböző családi állású személyek fenti előreszámításának peremfeltétele, hogy megegyezzen a férjek és a feleségek száma, a férfi és női élettársak száma, valamint az is, hogy a nem család-háztartásokban az apák, anyák létszáma ne legyen nagyobb a gyermekek számánál. A korrekciós mechanizmus hasonló a családi állapot szerinti előreszámításához.

A családi állás szerinti előreszámítás terméke többek között a családfejek számának előrebecslése, ami a férjek, férfi élettársak, apák, anyák összessége. A családfejek száma természetesen megegyezik a családok számával.

A családi állás szerinti és az ebből képzett, a család-háztartásokra vonatkozó előrebecslés eredményeit a 4—5. táblázatban foglaljuk össze.

c) A háztartásfők előreszámítása

A családi állás szerinti előreszámítás még nem ad választ arra, hogy mennyi és milyen összetételű háztartás várható a közeljövőben. Elvben — a családi állás szerinti adatokat még a háztartás családszáma szerint is megbontva — lehetőség lett volna a családok és a háztartások egy menetben történő előreszámítására, ahogyan az az 1980-as években publikált család-háztartás előreszámításoknál történt (2, 3).

Jelen előreszámításnál a háztartásfők számának előrebecslését a családi állás szerinti előreszámításra építve külön végeztük el. Ehhez feldolgoztuk az 1990. évi népszámlásból a háztartásfők számát nem, korcsoport, családi állapot és a háztartás típusa szerint (13). A figyelembe vett háztartástípusok a következők voltak: család-háztartás, azon belül 1, 2, 3, 4 és többszalados háztartás, egyszemélyes háztartás, egyéb nem család-háztartás.

A háztartásfő arányok módszerét úgy alkalmaztuk, hogy az 1990. évi népszámlálásból a család-háztartások háztartásfőit a családfekhöz viszonyítottuk, az egyéb nem család-háztartások háztartásfőit pedig az ezen háztartásokba tartozó (nem, életkor, családi állapot szerint jellemzett) személyek számához. Az egyszemélyes háztartások "háztartásfői" megegyeznek a családi állás szerinti előreszámításban az egyedülállók népességével.

Az 1990. évre számított arányokat változatlanul alkalmazva számítottuk előre a háztartásfőket az 1995., 2000., 2005., 2010. évekre nem, korcsoport, családi állapot és háztartástípus szerint. Peremfeltételként itt azt kellett figyelembe venni, hogy a különböző családszámú háztartásokból visszaszámítva a családok száma egyezzen meg a családi állás előreszámításából kapott értékkel. A minimális eltéréseket az egyszemélyes háztartásokon korrigáltuk.

Az 6. tábla közli a háztartásfők, illetve az ebből derivált háztartások előreszámításának összefoglaló mutatóit.

Eredmények

Magyarország népességének száma 1993 elején 10 millió 310 ezer fő volt, ebből a 15 éves és idősebb népesség száma 8,4 millió, a házások száma 4,9 millió, az elváltak 650 ezren, az özvegyek 943 ezren voltak. 1992 folyamán 57 ezer házasságot kötöttek, a válások száma 22 ezer volt és házastársuk halála következtében 66 ezren özvegyültek meg.

Az előreszámítás szerint *folytatódik a házasság számának 1980 óta tartó csökkenése* és ez lesz a következő 10–15 év egyik markáns tendenciája. 2010-ig a házasság családi állapotúak száma 4,3 millióra, 560 ezer fővel csökken, nagyobb mértékben, mint a népesség teljes száma (400 ezer fő). *A népességcsökkenés mellett is növekszik a nőtlenek/hajadonok, az elváltak és kisebb mértékben az özvegyek száma.* 2010-re a jelenleginél 100 ezer fővel több 15 éves és idősebb nőtlen/hajadon, ugyanennyivel több elvált becsülhető, létszámuk 2 millió, illetve 750 ezer fő körül jelezhető. Az özvegyek száma 2005-ig még növekszik, utána viszont csökkenni kezd

és várhatóan 1 millió fő alatt marad. A házások aránya a 15 éves és idősebb nők körében 51 százalékra, a férfiaknál 57 százalékra csökken.

Ezek a változások önmagukban jelentősek, ugyanakkor arányukban *mérsékeltebbek*, mint az 1980-as évek folyamán megfigyeltek. Ennek oka az előreszámítás feltételei mellett az, hogy az 1990-es évek második felétől az 1970-es években született nagylétszámú generációk kerülnek házassodási korbá és emiatt a jelenleginél lényegesen *több házasságkötésre lehet számítani*.

Az alacsony első házasságkötési és újránházassodási gyakoriságok miatt a nőtlen, hajadon és az elvált népesség nemcsak létszámában növekszik, hanem egyre *zártabbá* válik, egyre többen lesznek közöttük az özvegyekhez hasonlóan a nem-házassodási családi állapotban életük végéig megmaradók. Jellegzetessége lesz a következő időszaknak a *nőtlen, hajadon, elvált népesség jelentős öregedése*. 2010-ig a nőtlenek átlagos kora 4, az elvált férfiak átlagos kora 3 évvel emelkedik. Ugyanezek az értékek a hajadonoknál közel 3, az elvált nőknél csaknem 5 év. Miközben csökken a 40 év alatti elvált népesség száma, 20 százalékkal nő a 40–59 évesek, 70 (!) százalékkal a 60 évesek és idősebbek száma. Közel kétszeresére(!) emelkedik a 40–59 éves nőtlenek, hajadonok száma és megközelíti a 300 ezer főt.

A nem-házassodási népesség alakulásának ezen jellegzetességei azért is figyelemre méltóak, mert a *halandóság további emelkedése irányába hathatnak*, elsősorban a férfiaknál. A házások és a nem-házások közötti halandósági különbségek ugyanis igen nagyok, 30–60 éves kor között a nem házassodási férfiak elhalálozási kockázata közel háromszorosa a házassodási férfiakénak. Az előreszámítás szerint az összházassodáson belül a nem-házassodási elhalálozásai az 1992. évi 55 százalékról 2010-re 61 százalékra emelkednek.

A jövőt érintő másik *markáns tendencia* az előreszámítás szerint a *családok, azon belül a házaspáros családok számának csökkenése* lesz. 1990-ben 2,9 millió volt a családok, azon belül 2,3 millió a házaspáros családok száma. 2010-re a családok összes száma 300 ezerrel, 10 százalékkal, 2,6 millióra csökken. Ennél nagyobb számban (330 ezer) és arányban (14 százalék) fogy a házaspáros családok száma. Feltehetőleg tartós tendencia lesz az *élettársi közösségek számának növekedése*. Lényeges változás viszont a korábbi évtizedekhez viszonyítva az előreszámítás feltételei mellett az, hogy a kialakult félmillió szinten *megáll az egyszülős családok számának emelkedése*.

A családban élők (házastársak, élettársak, szülő, nőtlen/hajadon gyermek) száma 1990-ben 8,4 millió fő volt, a teljes népesség 81 százaléka. A családok számának csökkenésével párhuzamosan kevesebb lesz a családban élők száma is, 2010-ben 7,7 millió fő, a várható népességszám 78 százaléka.

A családban élő gyermekek száma szintén csökkenő. 2010-ig számuk az 1990. évi 3,1 milliónál 120 ezer fővel lehet kevesebb. Ennél nagyobb mértékben, 220 ezer fővel csökken a 0–14 éves gyermekek száma. A 100 családra jutó gyermekek száma viszont enyhén emelkedik, amiben az időskorú, gyermek nélkül élő házaspárok csökkenése játszik szerepet.

Az előreszámítás szerint *új tendencia lesz a családok által képzett háztartások számának jelentős csökkenése*. A család-háztartások száma az 1990. évi 2,8 millióról 2010-re 2,5 millióra változhat, ami kevesebb, mint az 1960-as évek elején volt. A

család-háztartásokon belül leginkább az egycsaládos háztartások száma csökken, miközben már nem változik a többcsaládos háztartások kialakult 3—4 százalékos aránya.

700 ezer fővel csökken a család-háztartásokban élők száma, ami szinte kizárólag a családok, családtagok számának csökkenéséből adódik. A család-háztartásban élő rokonok, egyéb személyek száma ugyanis mintegy 10 százalékos emelkedést mutat. Részben ennek tudható be, hogy az előreszámítás szerint *az egy család-háztartásra jutó személyek száma megemelkedik 317 főről 325 főre*, ami ellentétes az elmúlt évtizedekben megfigyelt változással.

Az összes magánháztartások száma 1990-ben 3,9 millió volt és várhatóan ezen a szinten marad 2000-ig, majd 3,8 millióra csökken 2010-ig, miután *a család-háztartások számának csökkenését 2000-ig teljesen*, majd 2010-ig nagy részben *ellensúlyozza a nem család-háztartások, azon belül különösen az egyszemélyes háztartások számának emelkedése*. Az egyedülállók száma az 1990. évi 946 ezer főről 2010-re várhatóan 1 millió 136 ezer főre emelkedik. Az egyéb, családot nem alkotó rokon és nem rokon személyek által képzett háztartások száma is növekszik, 151 ezerről 167 ezerre. *Összességében a nem család-háztartások aránya az összes magánháztartáson belül 28 százalékról 34 százalékra emelkedhet.*

A háztartásban élők száma a népességcsökkenéssel arányosan mérséklődik, tovább csökken a 100 magánháztartásra jutó személyek száma 260-ról 253-ra. Az egyedülállókon belül másfélszeresére növekszik a nőtlenek, hajadonok, 40 százalékkal emelkedik az elváltak száma. 2010-re az egyedülálló férfiak száma 420 ezer, a nők száma 720 ezer fő körül várható.

Az előreszámítás szerint a nem magánháztartásban élők (intézeti lakók) száma 250—270 ezer fő között lényegében változatlanok mutatkoznak.

Miután az előreszámítás technikai, tehát egy-egy kiválasztott év (1992, illetve 1990) jellemzőin alapul, szükséges megjegyezni, hogy a folyamatokban 1990—1993 között bekövetkezett változások (a gyermekszám, a házasságkötések gyakoriságának jelentős csökkenése), amennyiben folytatódnak, lényeges mértékben módosíthatják az eredményeket. Nem valószínű azonban, hogy az előreszámítás által jelzett *irányokban* következne be módosulás.

Összességében az előreszámítás arra mutat rá, hogy Magyarországon az általános demográfiai változások (népességcsökkenés, öregedés) úgy valósulnak meg, hogy lecsökken azoknak az egységeknek a száma, amelyek a reprodukció szokásos keretét alkotják (házások, házaspáros családok, család-háztartások) és megnövekszik azoknak a formációknak (nem-házások, nem házaspáros családok, egyedülállók) száma és aránya, amelyek az eddigi megfigyelések szerint a reprodukcióban kevésbé vesznek részt. Ezek a változások a jelenlegi feltételek mellett a további gyermekszámcsökkenés, halandóságemelkedés, a tartós és jelentős népességcsökkenés folytatódása irányában hathatnak.

A népességelőreszámítások és a jelen család-háztartás előreszámítás alapján arra következtethetünk, hogy halaszthatatlan egy olyan új családpolitika kialakítása, amely kimondottan preferálja a tartós párkapcsolatokat, azon belül a gyermeket nevelő családokat, függetlenül attól, hogy ezek a kapcsolatok házasságon vagy házasságon kívüli együttélésen alapulnak. Sürgősen változtatni indokolt azon a szemléleten, hogy

a kialakuló piacgazdaság az egyéneken és nem a családokban, háztartásokban élők együttműködésén alapul. Különös figyelmet szükséges fordítani az 1970-es években született generációk családalapítására, gyermekvállalására, miután a magyarországi népességben ők jelentik hosszú ideig az utolsó esélyt a népességcsökkenés belső forrásokból történő mérséklésére, esetleg megállítására.

Két demográfiai következmény

Az előreszámítás demográfiai következményei közül — a tendenciák számszerű bemutatásán és a családi állapot, a családok és háztartások feltehető változásainak összefoglalása mellett — kiemeltük a változások termékenységre és halandóságra gyakorolt lehetséges hatását.

Nyilvánvaló, hogy ha egy jelenség, mint például a halandóság, állapotjellemzők mentén, mint a családi állapot, jelentős differenciákat mutat, akkor az összhalandóság változásában éppúgy benne van a halandóság állapotjellemzők szerinti intenzitásának változása, mint az állapotjellemzők szerinti népességmegoszlás módosulása. Ez utóbbi hatása számszerűsíthető és ebben az értelemben mondtuk, hogy *a családi állapot szerinti megoszlás változása a halandóság emelkedése és a termékenység csökkenése irányában hat abban az esetben (még akkor is), ha egyébként a családi állapot szerinti termékenység és halandóság nem változik.*

Az ily módon értelmezett hatás nagyságának becslésekor tehát arra a következő kérdésre keressük a választ:

Feltéve, hogy a családi állapot szerinti termékenység és halandóság nem változik, tehát azonos az 1992. évivel, mennyi lett volna 1992-ben a születések és a halálozások száma és intenzitása, ha a 2009—2010. évre előreszámított családi állapot szerinti megoszlás lett volna érvényes 1992—1993-ban?

Egy ilyen becslést még abban az esetben is indokolt elvégezni, amikor az állapotjellemzők mentén a jelenség differenciái nem túlságosan nagyok. Különösen indokolt azonban a családi állapot és a halandóság, termékenység esetében, ahol a *különbségek igen számottevőek.*

Az előreszámításnál használt perspektivikus feltételes valószínűségek alkalmasak arra is, hogy a halandósági tábla mintájára elkészítsük a különböző családi állapotokra a feltételes demográfiai halandósági táblákat. Kiindulva egy standard (például 10 000 fős) kezdeti, adott családi állapotú népességből, kiszámíthatjuk csak az elhalálozás figyelembevételével az adott családi állapotban megmaradókat. Például 10 000 házaspár, 20 éves férfiből indulva, az $1 - m_x^{h,q}$ feltételes továbbélési valószínűségekkel életkorról életkorra szorozva kapjuk a házaspár népesség feltételes továbbélési rendjét. Ezekből becsülhetők a teljes táblák, s a családi állapotban véglegesen megmaradókra a különböző életkorokban még várható további élettartamok is (X. ábra). Néhány életkorra a számított értékeket tartalmazza az alábbi táblázat:

Különböző életkorokban várható élettartamok, 1992

feltételezve, hogy az életkortól kezdődően családi állapotváltozás nem következik be

Life expectancies at various ages, 1992

(no changes of family status supposed from the given ages)

Életkor	Nőtlen/hajdon	Házás	Özvegy	Elvált	Együtt
			Férfi		
30	30,30	38,96	29,11	30,40	36,74
35	26,25	34,35	24,99	26,21	31,31
40	22,70	29,91	21,29	22,84	28,15
			Nő		
30	41,29	46,33	41,91	43,32	45,31
35	36,86	41,55	37,32	39,03	40,57
40	32,57	36,89	32,89	34,82	35,99

A táblázat szerint egy 40 éves házás férfi 7–8 évvel hosszabb élettartamra számíthat, mint nőtlen, elvált, özvegy társai. A 40 éves házás nők várható további élettartama is 2–4 évvel több a nem-házás nőkénel és átlagosan 7 évvel élik túl az azonos életkorú házás férfiakat. A nem-házások és a házások közötti, a várható élettartammal kifejezett differenciák mértéke tehát — legalábbis a férfiaknál — akkora, mint mondjuk az összhalandóság tekintetében Magyarország és Ausztria között.

A termékenység esetében hasonlóan számottevő különbségek vannak a nem-házás és a házás nők között.

Az 1992. évi, családi állapot szerint bontott halandóság és termékenység, valamint a 2009–2010. évi családi állapot szerinti előreszámított népességösszetétel együttes alkalmazásával kaptuk a következő táblázatot.

*A halandóság és a termékenység változása
a családi állapotváltozás hatására (becslés)
Changes of mortality and fertility as the consequence of
changing family status (estimation)*

Mutató	1992. évi tény		A családi állapot szerinti 1992. évi halandóság és 2009. évi népességösszetétel alapján	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő
Halálozások éves száma	79 633	69 148	83 674	70 451
Születéskor várható átlagos élettartam	64,55	73,73	63,59	73,47

táblázat folytatása

Mutató	1992. évi tény	A családi állapot szerinti 1992. évi termékenységi és 2009—2010. évi népességösszetétel alapján
Élveszületések	121 724	117 004
Teljes termékenységi arányszám	1,78	1,71

A táblázat szerint, ha 1992—1993-ban nem a tényleges, hanem a 2009—2010. évekre előreszámított családi állapot szerinti megoszlás lett volna érvényes, akkor ennek hatására 4 ezerrel több férfi és másfél ezerrel több nő halt volna meg és az éves halálozásszám lényegesen meghaladta volna a 150 ezer főt. A születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál csaknem egy teljes évvel lett volna kevesebb.

A születések száma 4 ezer fővel lett volna kisebb és az átlagos gyermekszámra (teljes termékenységi arányszámra) 0,7-del alacsonyabb értéket kaptunk volna, azaz a családi állapot szerinti megoszlás módosulásának hatására a 100 nőre jutó végső gyermekszám 178 helyett 171 lett volna.

Ezek a becslések is aláhúzzák azt, hogy a családi állapot (és bizonyára számos más állapotjellemező) szerinti struktúraváltozások hatásai erősítik a demográfiai folyamatok — huzamos ideje egyértelműen kedvezőtlennek minősített — alaptendenciáit. A jobbitó szándékú politikának ezeket az ellenhatásokat mindenképpen figyelembe kell vennie. A népességgazdasági, családpolitika eredményei, illetve eredménytelensége ugyanis az általános felfogás szerint a pozitív, illetve negatív előjelű változások által értékeltek és általában fel sem merülnek az eredmény/eredménytelenség demográfiai állapotokban gyökerező okai. Holott könnyen előfordulhat, hogy a megtett lépések pozitív hatást gyakorolnak, csak éppen egy ezzel párhuzamos struktúra-módosulás ezt részben vagy teljesen elfedi.

Ezért is javasolható, hogy 1. széles körű vizsgálatokkal ismételten fel kellene tárnani a demográfiai jelenségek differenciáltságának mértékeit, magyarázatát, strukturális kihatásait; 2. ennek figyelembevételével kidolgozni, szükségleteiben, hatásában legalább rövid távra előrebecsülni, más politikákkal összehangolni népesség- és családpolitikánkat.

HIVATKOZÁSOK

- (1) *Hablicsek László*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2000. Az 1990. évi népszámlálás és az 1992. évi népmozgalom adatain alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 15. sz. Budapest, 1994/1.
- (2) *Csernák Józsefné—Szabó Kálmán*: Családok és háztartások előreszámítása, 1981—2001. A KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 59. sz. Budapest, 1985/1.
- (3) *Csernák Józsefné—Szabó Kálmán*: A családok és háztartások előreszámítása, 1986—2021. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései, 35. sz. Budapest, 1988/2.
- (4) *Hablicsek László*: Magyarország népességének előreszámítása, 1993—2020. Az 1993. évi népességi és az 1992. évi népmozgalmi adatokon alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 14. Budapest, 1993/1.
- (5) *Gustav Feichtinger*: Stochastische Modelle demographischer Prozesse. Lecture Notes in Operations Research and Mathematical Systems, 44. Springer-Verlag, Berlin-Heidelberg-New York, 1971.
- (6) *Franz Willekens—Andrei Rogers*: Spatial Population Analysis. Methods and Computer Programs. IIASA. Laxenburg. RR—78—18. 1978.
- (7) *Andrei Rogers*: Introduction to multistate mathematical demography. In: Essays in Multistate Mathematical Demography ed. by *A. Rogers*. IIASA. Laxenburg. RR—80—10. 1980.
- (8) *Pallós Emil—Vukovich György*: A magyar házassági mozgalom néhány jellegzetesége: házassági táblák. Demográfia, Vol. 3. 159—191. o.
- (9) *Pallós Emil*: A népesség családi állapot szerinti előreszámítása (Népmozgalmi módszer). Demográfia, Vol. 12. 106—113. o.
- (10) *Szabó Kálmán*: Családok és háztartások demográfiai jellemzőinek előreszámítása. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, 61. sz. Budapest, 1986/1.
- (11) Demográfiai Évkönyv, 1992. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
- (12) *Szűcs Zoltán* (szerk.): 1990. évi népszámlálás. 24. A háztartások és a családok adatai. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1993.
- (13) Statistical DataBase Query program. Az 1990. évi népszámlálás adatai. Központi Statisztikai Hivatal CD-ROM sorozat, No. 3., 1993.

Tárgyszavak:

Család
Háztartás
Népességelőrejelzés

1. A 15 éves és idősebb népesség nemek és családi állapot szerint
1993-2010

Naptári év I.1.	Nőden/hajadon	Házás	Elvált	Özvegy	Népesség összesen
	családi állapotú				
<i>Férfi</i>					
1993	1087899	2434430	266191	153683	3942203
1995	1135458	2384844	272571	155004	3947877
2000	1145375	2306990	283219	157068	3892652
2005	1133139	2237716	289264	158639	3818758
2010	1144157	2152454	289372	158372	3744355
<i>Nő</i>					
1993	792809	2444416	382979	789767	4409971
1995	836577	2394823	396365	798820	4426585
2000	840319	2320122	424269	810867	4395577
2005	831844	2250846	444734	810451	4337875
2010	849519	2165613	457334	798571	4271037
<i>Férfi, nő együtt</i>					
1993	1880708	4878846	649170	943450	8352174
1995	1972035	4779667	668936	953824	8374462
2000	1985694	4627112	707488	967935	8288229
2005	1964983	4488562	733998	969090	8156633
2010	1993676	4318067	746706	956943	8015392
<i>A népességösszesen százalékában</i>					
<i>Férfi</i>					
1993	27.6	61.8	6.8	3.9	100.0
1995	28.8	60.4	6.9	3.9	100.0
2000	29.4	59.3	7.3	4.0	100.0
2005	29.7	58.6	7.6	4.2	100.0
2010	30.6	57.5	7.7	4.2	100.0
<i>Nő</i>					
1993	18.0	55.4	8.7	17.9	100.0
1995	18.9	54.1	9.0	18.0	100.0
2000	19.1	52.8	9.7	18.4	100.0
2005	19.2	51.9	10.3	18.7	100.0
2010	19.9	50.7	10.7	18.7	100.0
<i>Férfi, nő együtt</i>					
1993	22.5	58.4	7.8	11.3	100.0
1995	23.5	57.1	8.0	11.4	100.0
2000	24.0	55.8	8.5	11.7	100.0
2005	24.1	55.0	9.0	11.9	100.0
2010	24.9	53.9	9.3	11.9	100.0

2. A 15 éves és idősebb népesség összevont korcsoportok és családi állapot szerint
1993-2010

Naptári év I. I. . korcsoport	családi állapotú				Népesség összesen
	Nőtlen/hajadon	Házass	Elvált	Özvegy	
<i>A népesség száma</i>					
1993					
15-39	1656099	1833400	219811	21008	3730318
40-59	145453	1992793	321191	177965	2637402
60 és több	79156	1052653	108168	744477	1984454
1995					
15-39	1734291	1715096	202162	19895	3671444
40-59	161774	2023110	351291	182544	2718719
60 és több	75970	1041461	115483	751385	1984299
2000					
15-39	1720205	1624451	177763	17263	3539682
40-59	194489	2012813	397459	192081	2796842
60 és több	71000	989848	132266	758591	1951705
2005					
15-39	1674561	1654541	177781	17287	3524170
40-59	219844	1867784	399173	191560	2678361
60 és több	70578	966237	157044	760243	1954102
2010					
15-39	1646790	1610999	176792	17415	3451996
40-59	272941	1753009	385554	187653	2599157
60 és több	73945	954059	184360	751875	1964239
<i>A 15 éves és idősebb népesség átlagos kora (év)</i>					
<i>Férfi</i>					
1993	25.7	48.4	46.0	70.0	42.8
1995	25.9	48.6	46.5	70.0	42.8
2000	27.3	48.6	47.6	69.9	43.1
2005	28.6	48.5	48.3	69.9	43.5
2010	29.6	48.8	49.0	70.1	43.8
<i>Nő</i>					
1993	26.3	45.1	47.3	69.1	46.2
1995	26.2	45.3	48.0	69.2	46.3
2000	27.1	45.5	49.5	69.3	46.7
2005	28.1	45.6	50.8	69.6	47.3
2010	28.9	46.0	52.0	70.0	47.7
<i>Férfi, nő együtt</i>					
1993	26.0	46.7	46.8	69.3	44.6
1995	26.0	47.0	47.4	69.3	44.6
2000	27.2	47.0	48.7	69.4	45.0
2005	28.4	47.1	49.8	69.6	45.5
2010	29.3	47.4	50.8	70.0	45.9

3. Családi állapot változások a 15 éves és idősebb népességben
1992-2009

	1992	1994	1999	2004	2009
	folyamán				
<i>Férfi</i>					
Nőtlen					
házasságot köt	46239	51755	59827	54618	49848
meghal	6826	7050	7683	8478	9459
Házás					
elváltak	21607	20793	20013	19452	18447
megözvegyül	17158	17038	16870	16728	16418
meghal	48677	47905	46189	44560	42926
Elvált					
házasságot köt	9561	9786	9514	9367	9173
meghal	7867	8093	8758	9320	9693
Özvegy					
házasságot köt	1205	1264	1280	1258	1248
meghal	14991	15179	15166	15294	15367
<i>Összesen</i>					
<i>házasságot köt</i>	57005	62805	70621	65243	60269
<i>meghal</i>	78361	78227	77796	77652	77445
<i>Nő</i>					
Hajadon					
házasságot köt	46379	52597	60481	55168	50851
meghal	4555	4492	4236	4071	4110
Házás					
elváltak	21607	20793	20013	19452	18447
megözvegyül	48677	47905	46189	44560	42926
meghal	17158	17038	16870	16728	16418
Elvált					
házasságot köt	9355	8942	8840	8794	8226
meghal	5146	5294	6128	7210	8294
Özvegy					
házasságot köt	1271	1266	1300	1281	1192
meghal	41315	42487	43551	44313	44966
<i>Összesen</i>					
<i>házasságot köt</i>	57005	62805	70621	65243	60269
<i>meghal</i>	68174	69311	70785	72322	73788
<i>Férfi, nő együtt</i>					
Nőtlen/hajadon					
házasságot köt	92618	104352	120308	109786	100699
meghal	11381	11542	11919	12549	13569
Házás					
elváltak	43214	41586	40026	38904	36894
megözvegyül	65835	64943	63059	61288	59344
meghal	65835	64943	63059	61288	59344
Elvált					
házasságot köt	18916	18728	18354	18161	17399
meghal	13013	13387	14886	16530	17987
Özvegy					
házasságot köt	2476	2530	2580	2539	2440
meghal	56306	57666	58717	59607	60333
<i>Összesen</i>					
<i>házasságot köt</i>	114010	125610	141242	130486	120538
<i>meghal</i>	146535	147538	148581	149974	151233

4. A családok számának, összetételének alakulása, 1990-2010

a) Családok száma, családtípusok

Naptári év I.1.	Családok száma	Házaspáros családok	Élettársi közösségek	Egy szülő gyermekes családok		
				apa + gyermek	anya + gyermek	összesen
1990	2896203	2320948	125393	89125	360737	449862
1995	2805914	2202199	138520	89858	375337	465195
2000	2752478	2128119	149177	90093	385089	475182
2005	2690110	2065254	156295	89055	379506	468561
2010	2602450	1988509	159161	86724	368056	454780

A családok számának százalékában

1990	100.0	80.1	4.3	3.1	12.5	15.5
1995	100.0	78.5	4.9	3.2	13.4	16.6
2000	100.0	77.3	5.4	3.3	14.0	17.3
2005	100.0	76.8	5.8	3.3	14.1	17.4
2010	100.0	76.4	6.1	3.3	14.1	17.5

b) Egyszülős családok a szülő családi állapota, életkora szerint

Naptári év I.1.	A gyermekét egyedül nevelő szülő					
	nőtlen/hajadon	házas	elvált	özvegy	15-39 éves	40 éves és több
1990	25308	131190	159877	133487	204255	245607
1995	31735	122114	171320	140026	189965	275230
2000	39699	121734	172143	141606	184076	291106
2005	46018	118714	168076	135753	190004	278557
2010	50217	113658	163501	127404	188626	266154

Az egyszülős családok százalékában

1990	5.6	29.2	35.5	29.7	45.4	54.6
1995	6.8	26.3	36.8	30.1	40.8	59.2
2000	8.4	25.6	36.2	29.8	38.7	61.3
2005	9.8	25.3	35.9	29.0	40.6	59.5
2010	11.0	25.0	36.0	28.0	41.5	58.5

c) Családban élők, családnagyság

Naptári év I.1.	Férj, apa férfi élettárs	Feleség, anya nő élettárs	Nőtlen/hajadon gyermek	Összes családtag	25-49 éves családfő	0-14 éves gyermek
1990	2535466	2807078	3103919	8446463	1596952	2014739
1995	2430577	2716056	3076267	8222900	1525082	1786243
2000	2367389	2662385	3032204	8061978	1467882	1781455
2005	2310604	2601055	3011445	7923104	1410614	1813178
2010	2234394	2515726	2982268	7732388	1347638	1792368

háztartás, élettárs, szülő	100 családra jutó				összes családtag	100 25-49 éves családfőre jutó 0-14 éves gyermek
	gyermek	0-14 éves gyermek	15 éves és idő- sebb gyermek	összes		

1990	184.5	107.2	69.6	37.6	291.6	126.2
1995	183.4	109.6	63.7	46.0	293.1	117.1
2000	182.7	110.2	64.7	45.4	292.9	121.4
2005	182.6	111.9	67.4	44.5	294.5	128.5
2010	182.5	114.6	68.9	45.7	297.1	133.0

5. A család-háztartások számának, összetételének alakulása, 1990-2010

a) Család-háztartások száma, típusai

Naptári év I.I.	Család-háztartások száma	család- háztartás			A háztartásfő	
		1	2	3 és több	15-39 éves	40 és több éves
1990	2792868	2692764	97100	3004	1008469	1784374
1995	2705705	2608733	93974	2998	885070	1820620
2000	2651765	2554399	94275	3091	843529	1808222
2005	2591538	2496241	92282	3015	879920	1711604
2010	2509121	2418817	87516	2788	872218	1636889

A család-háztartások százalékában

1990	100.0	96.4	3.5	0.1	36.1	63.9
1995	100.0	96.4	3.5	0.1	32.7	67.3
2000	100.0	96.3	3.6	0.1	31.8	68.2
2005	100.0	96.3	3.6	0.1	34.0	66.1
2010	100.0	96.4	3.5	0.1	34.8	65.2

b) Család-háztartásban élők száma, családi állása

Naptári év I.I.	Szülő és gyermek	Felmenő rokon	Egyéb rokon	Nem rokon	Személyek összesen	100 család- háztartásra jut
<i>Szám</i>						
1990	8512820	212665	99386	31007	8855878	317
1995	8285030	221850	101573	31783	8640236	319
2000	8123582	228764	102316	32658	8487320	320
2005	7981585	234985	102289	32610	8351469	322
2010	7787237	238324	102659	32214	8160434	325

Változás 1990-hez képest (1990=100)

1995	97.3	104.3	102.2	102.5	97.6	100.7
2000	95.4	107.6	102.9	105.3	95.8	100.9
2005	93.8	110.5	102.9	105.2	94.3	101.6
2010	91.5	112.1	103.3	103.9	92.1	102.6

c) Család-háztartásban élők száma, családi állapota

Naptári év I.I.	Nőtlen/hajadon	Házias	Elvált	Özvegy	Nem házias	Háziasok aránya
<i>Szám</i>						
1990	3275042	4874319	332076	374441	3981559	0.55
1995	3273851	4620978	357341	388066	4019258	0.53
2000	3255996	4471523	366284	393517	4015797	0.53
2005	3252611	4338165	368039	392654	4013304	0.52
2010	3234330	4174443	365181	386480	3985991	0.51

Változás 1990-hez képest (1990=100)

1995	100.0	94.8	107.6	103.6	100.9	97.2
2000	99.4	91.7	110.3	105.1	100.9	95.7
2005	99.3	89.0	110.8	104.9	100.8	94.4
2010	98.8	85.6	110.0	103.2	100.1	92.9

6. A háztartások számának, összetételének alakulása, 1990-2010

a) Háztartások száma, típusai

Naptári év I.I.	Magán háztar- tások száma	Család-háztar- tások száma	Egyedül- állók	Egyéb nem család-háztartás	A háztartásfő	
					0-39 éves	40 éves és több
1990	3889532	2792868	945973	150691	1276701	2612831
1995	3873415	2705705	1008920	158790	1168758	2704657
2000	3884060	2651765	1068511	163784	1143757	2740303
2005	3867008	2591538	1109882	165588	1192109	2674899
2010	3812309	2509121	1136360	166828	1183340	2628969

A magánháztartások százalékában

1990	100.0	71.8	24.3	3.9	32.8	67.2
1995	100.0	69.9	26.1	4.1	30.2	69.8
2000	100.0	68.3	27.5	4.2	29.5	70.6
2005	100.0	67.0	28.7	4.3	30.8	69.2
2010	100.0	65.8	29.8	4.4	31.0	69.0

b) Háztartásban élők száma

Naptári év I.I.	Magán- háztartásban	Család- háztartásban	Egyszemélyes háztartásban	Egyéb háztartásban	100 magán- háztartásra jut	Intézeti lakó
1990	10123829	8855878	945973	321978	260	250994
1995	9986825	8640236	1008920	337669	258	273786
2000	9902760	8487320	1068511	346929	255	265668
2005	9811389	8351469	1109882	350038	254	258491
2010	9647575	8160434	1136360	350781	253	260095

c) Az egyedülálló, egyéb háztartásban élők és az intézeti lakók száma, családi állapota

Naptári év I.I.	Nőtlen/hajadon	Házass	Elvált	Özvegy	Férfi	Nő
	családi állapotú					

Egyedülálló

1990	216807	99386	201328	428452	339778	606195
1995	245553	94285	228840	440242	365901	643019
2000	276753	92165	251629	447964	389300	679211
2005	298897	89191	270842	450952	406804	703078
2010	320919	85332	283137	446972	419004	717356

Egyéb nem család-háztartásban élők

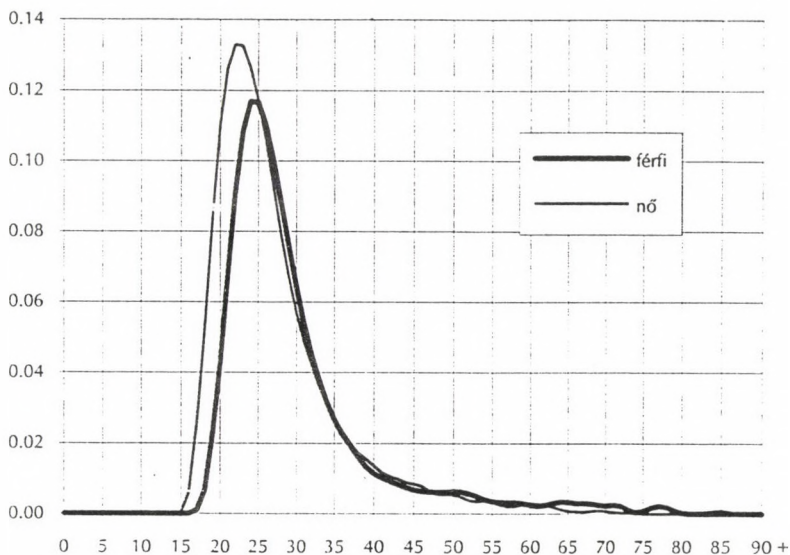
1990	102679	49093	63087	107119	125303	196675
1995	109384	46502	70890	110893	130826	206843
2000	113048	45581	76710	111590	133624	213305
2005	114097	44088	81350	110503	134132	215906
2010	116510	42138	84045	108088	133956	216825

Intézeti lakók

1990	207317	19032	10731	13914	142170	108824
1995	229396	17902	11865	14623	152588	121198
2000	220096	17843	12865	14864	148531	117137
2005	212625	17118	13767	14981	146046	112445
2010	214195	16154	14343	15403	147407	112688

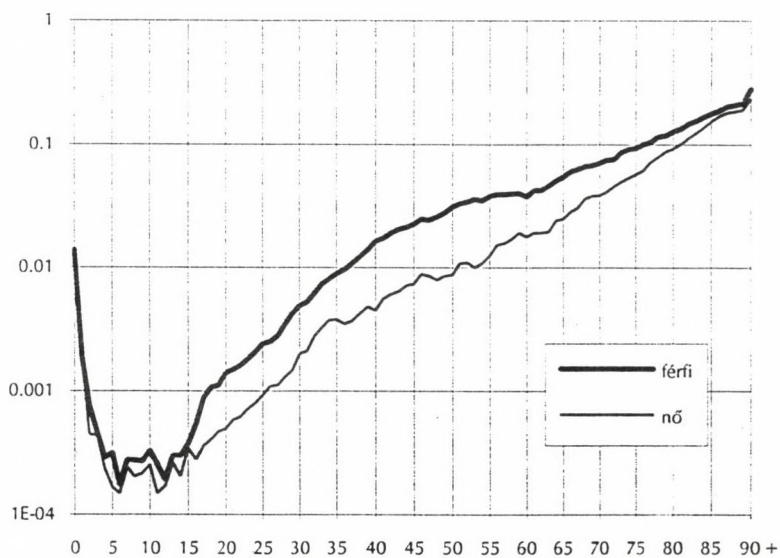
I. A nőtlenek, hajadonok házasságkötési valószínűségei, 1992

Kiegészített perspektivikus, feltételes valószínűségek

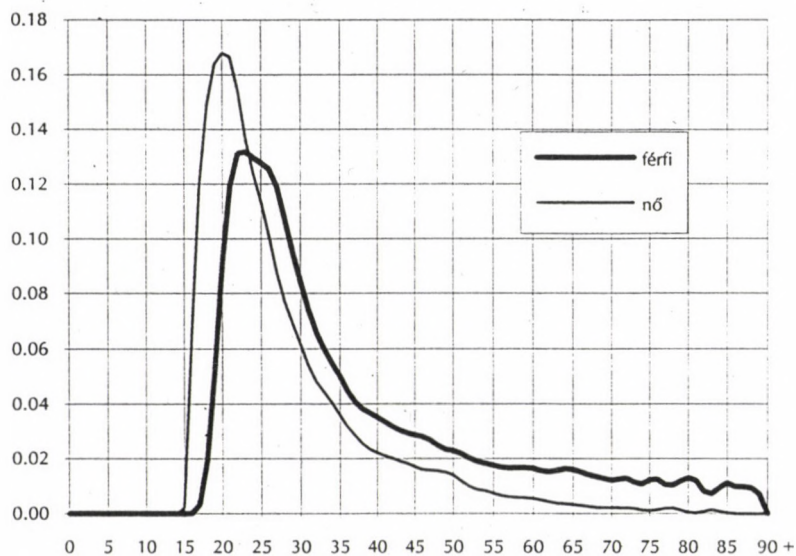
II. A nőtlenek, hajadonok elhalálzási valószínűségei, 1992

Kiegészített perspektivikus, feltételes valószínűségek

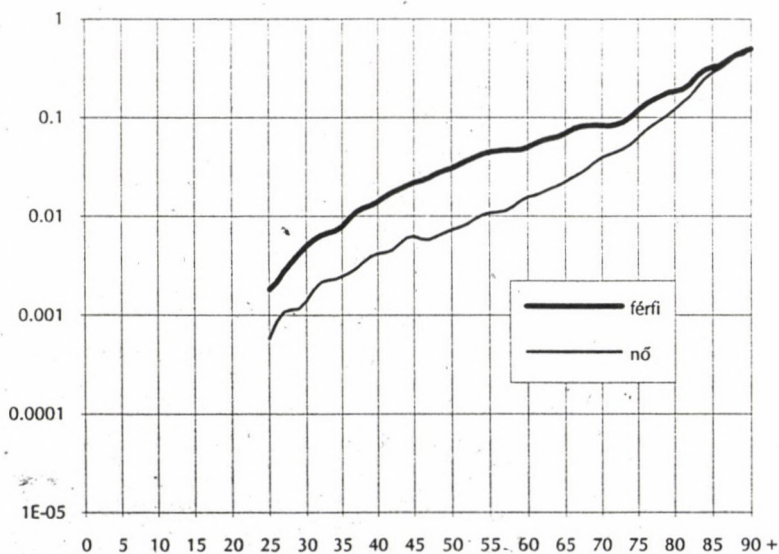
III. Az elváltak újraházasodási valószínűségei, 1992

Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

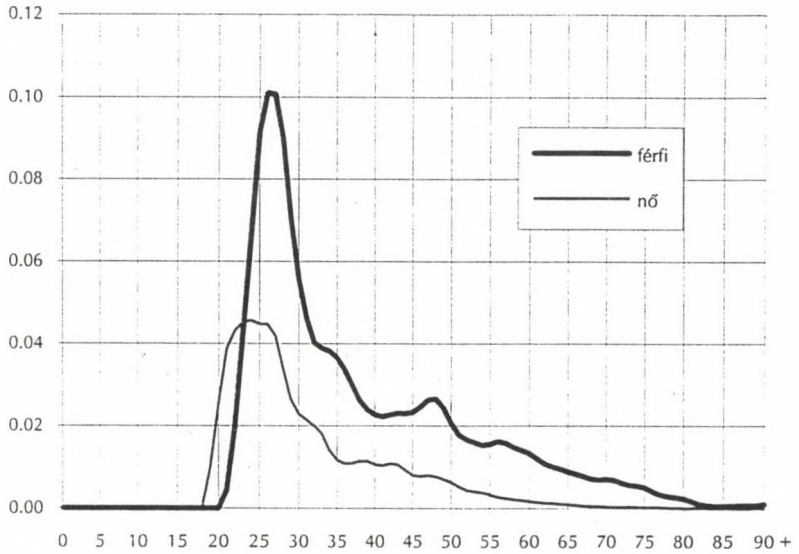

IV. Az elváltak elhalálozási valószínűségei, 1992

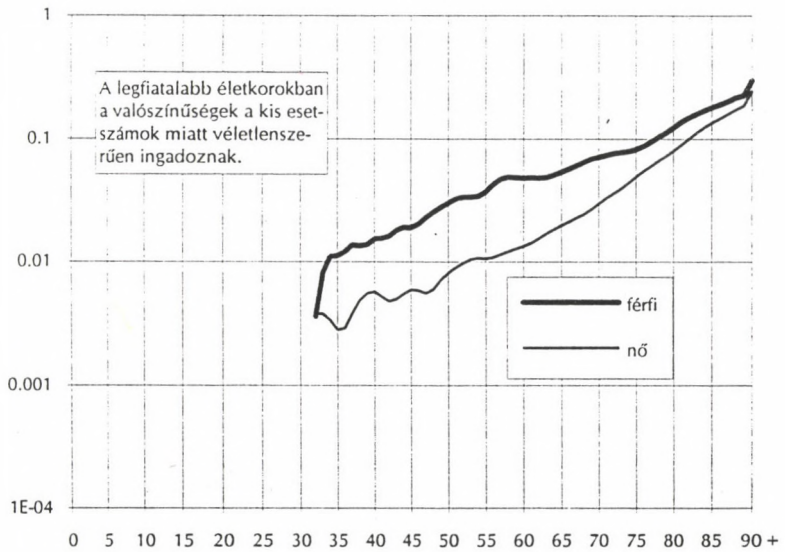
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

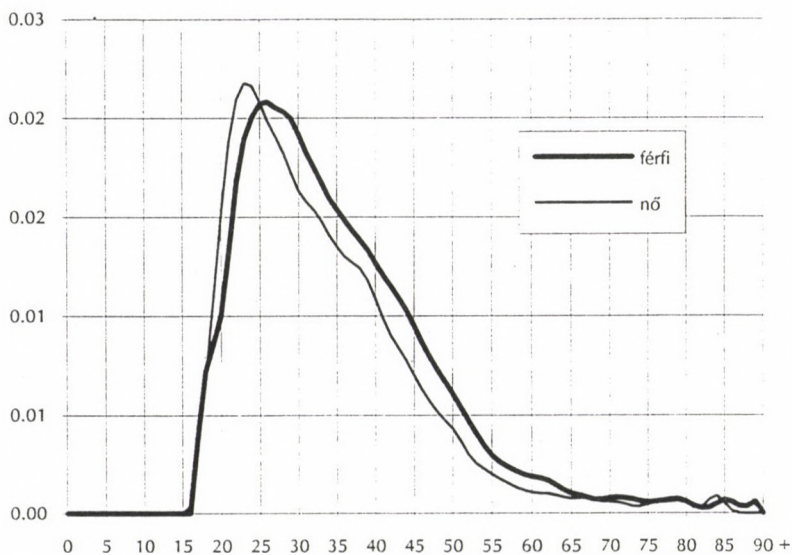
V. Az özvegyek újraraházodási valószínűségei, 1992
Kiegészített perspektivikus, feltételes valószínűségek

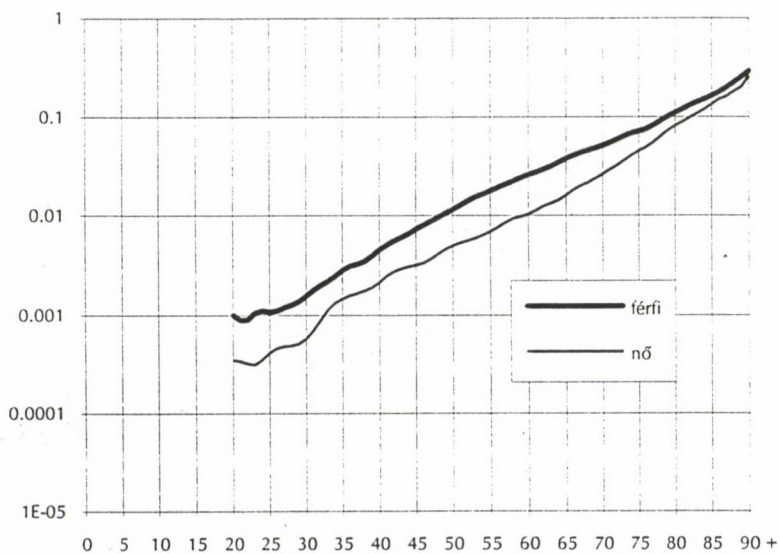
VI. Az özvegyek elhalálozási valószínűségei, 1992
Kiegészített perspektivikus, feltételes valószínűségek

VII. A házasságok válási valószínűségei, 1992
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

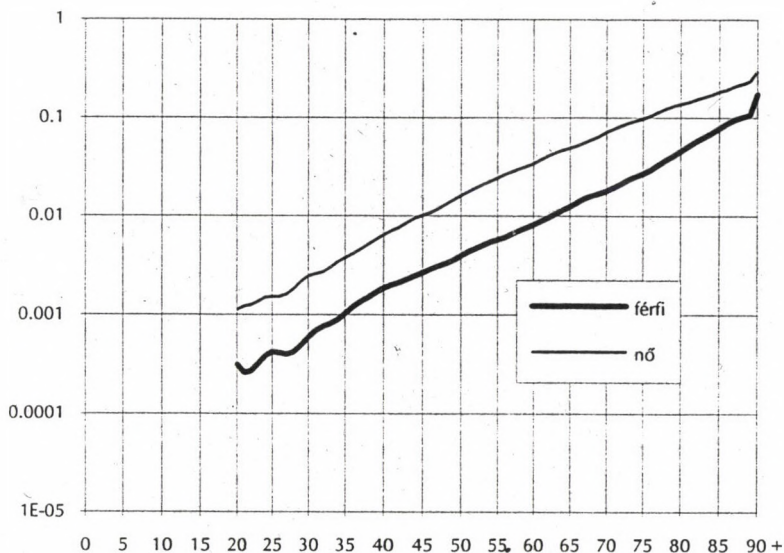

VIII. A házasságok elhalálozási valószínűségei, 1992
Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

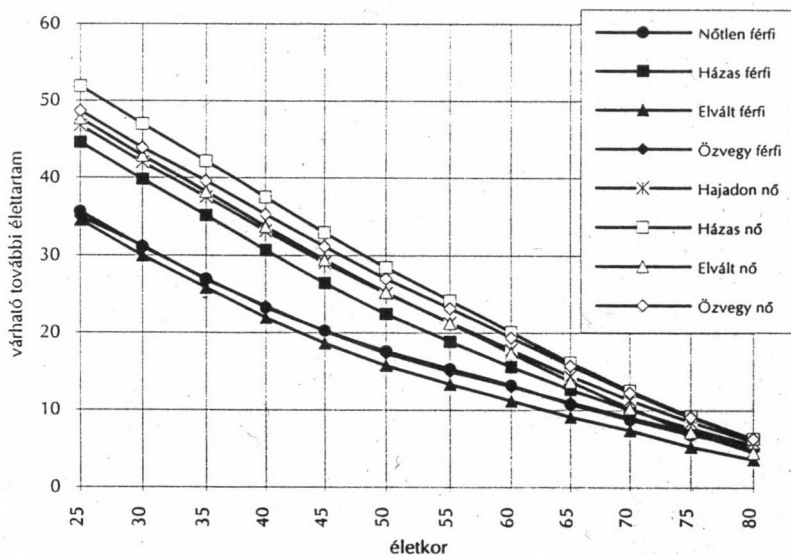
IX. A házasok özvegyülési valószínűségei, 1992

Kiegyenlített perspektivikus, feltételes valószínűségek

X. Az adott életkorban még várható további élettartam, 1992

Feltételezve, hogy az adott életkortól családi állapot változás nem történik

VÁLTOZÁSOK KÍNÁBAN A DEMOGRÁFIA TÜKRÉBEN

I.

CSALÁDTERVEZÉssel ÖSSZEFÜGGŐ TÁRSADALMI KÉRDÉSEK

GAÁL GERGELY—STRÉNYER IBOLYA

A közgazdászok és a pénzügyi szakemberek egyöntetű véleménye és természetesen a gazdasági fejlődés terén elért eredményei alapján a Távol-Keletet a világ legdinamikusabban fejlődő régiójaként emlegetik napjainkban. Japán és a "kis tigrisek" (Dél-Korea, Taiwan, Hong Kong, Szingapur) után a térség legnagyobb területével és népességével rendelkező országa Kína is be akar állni a sorba, fel akar zárkózni a többiekhez, a gazdasági és társadalmi téren már megvalósított, illetve megvalósításra váró modernizációs törekvéseivel nemcsak a térség, hanem a világ legfejlettebb országai sorrendjében is az elsők között kíván lenni a századfordulót követő első évszázad első felében.

A "kínai modell", az elmúlt mintegy másfél évtizedes fejlődési trendje alapján, a gazdasági és társadalmi téren eddig elért konkrét eredményeit figyelembe véve, reményekre jogosít. Elég csak a demográfiával kapcsolatos intézkedéseire, tevékenységére utalni, amelyek egyértelműen arra engednek következtetni, hogy a világ, az emberiség demográfiai egyensúlyának kialakítási kísérleteiben Kína aktív, pozitív, egyben meghatározó szerepet tölt be, és fog betölteni a jövőben is. Családtervezési politikája, programja például már eddig is hozzájárult ahhoz, hogy a születési ráta, illetve a népességnövekedés világszerte csökkent. A hatvanas évek egész világra kiterjedő 2%-os növekedési rátája a jelenlegi 1,7%-ra esett vissza. Ennek köszönhetően a világ össznépessége csak két évvel később érte el az ötmilliárdot, Ázsia népessége pedig csak három évvel később a hárommilliárdot.

Két részes tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a társadalom különféle szféráiban, a hetvenes évek végén meghirdetett, majd a nyolcvanas években a megvalósítás során fokozatosan kibontakozó és kibővülő modernizációs és piacgazdaságot létrehozni akaró törekvések és folyamatok — amelyeket röviden a "REFORM" és a "NYITÁS" politika fémjelez — a demográfiával kapcsolatos területeken, a gyakorlatban elért eredményekre támaszkodva, mennyiben segítik elő — a körülményeket objektíven befolyásoló tényezők mellett — az egészséges összetársadalmi egyensúlyi állapot kialakítását.

Társadalmi-emberi kapcsolatok a mai Kínában: egy felmérés tapasztalatai

Mielőtt napjainkban Kínában lezajló társadalmi jelenségeknek a demográfiával szorosan összefüggő változásait, a mozgási trendeket elemeznénk, röviden említést kell tenni azokról az attitűdökről, magatartásformákról, amelyek a mindennapok gyakorlata során alakultak, alakulnak ki a kínai emberekben a társadalom interperszonális hálózatrendszerében.

1992 augusztusában a "Népi Egyetem Közvéleménykutató Intézete", Kínai Központi Televízió kutatással foglalkozó részlegei bevonásával reprezentatív mintavételen alapuló felmérést végzett. Az a cél vezette a kutatókat, hogy a mintában

résztevőkön keresztül egyrészt megismerjük a társadalom véleményét a jelenben és a közeljövőben megvalósításra kerülő, a kínai gazdaság modernizálására tett gazdaság- és társadalompolitikai törekvésekről, másrészt, hogy fényt derítsenek az interperszonális kapcsolatok gyakorlatára a társadalmi miliőben mozgó emberek véleménye alapján.

A kérdőíves és interjú módszerrel végzett vizsgálatból — több ezer kérdőív és sok száz interjú feldolgozása, értékelése alapján — egyértelműen kitűnik, hogy a kínai emberek többsége egészében elégedett az ország jelenlegi társadalmi körülményeivel, a gazdasági és a politikai folyamatok menetével, irányításával, és optimista a századfordulót megelőző utolsó évtizedben várható fejlődési trendek megítélésében. A társadalmi gyakorlatról és az interperszonális kapcsolatokról alkotott vélemény azonban már közel sem ilyen egyértelműen pozitív. A résztvevők több mint az 50%-a (52,1%), a jelenlegi körülmények között "nem nagyon elégedett", illetve "elégedetlen" a társadalmi gyakorlattal. Az interperszonális kapcsolatok területén viszont viszonylag alacsony azoknak a százalékaránya — 37% —, akik "elégedettek", illetve "meglehetősen elégedettek".

A következő két táblázat a felmérés összesített százalékos adatait tartalmazza.

1. *Közmegelégedés a jelenlegi társadalmi körülményekkel (%)*
Public satisfaction with present social conditions (%)

	Elégedett	Meglehetősen elégedett	Nem egyértelmű	Nem nagyon elégedett	Elégedetlen	Nem válaszolt
Gazdasági	14,5	45,8	15,8	18,3	5,1	0,4
Politikai	19,8	39,6	24,6	11,6	3,6	0,8
Társadalmi gyakorlat	6,0	24,4	16,4	36,5	15,6	1,1
Interperszonális kapcsolatok	6,2	30,8	27,0	25,7	9,2	1,1

Forrás: Beijing Review, 1992. No. 49. 18. oldal.

2. *Derűlátás a következő 10 év társadalmi fejlődéséről (%)*
Optimism about ten-year social development (%)

	Derűlátó	Meglehetősen derűlátó	Nem egyértelmű	Nem nagyon derűlátó	Nem derűlátó	Nem válaszolt
Gazdasági körülmények	22,2	42,6	22,6	9,1	3,0	0,5
Politikai viszonyok	20,4	36,5	31,3	8,0	2,8	1,0
Társadalmi gyakorlat	10,6	29,1	28,6	23,1	7,6	1,1
Interperszonális kapcsolatok	9,3	30,5	31,4	20,1	7,2	1,4
Kulturális élet	21,0	46,2	17,1	10,8	3,2	1,6
Munka és tanulási feltételek	19,2	44,2	20,2	10,7	3,8	1,9

Forrás: Beijing Review, 1992. No. 49. 19. oldal.

Néhány érdekesebb adat, illetve vélemény a felmérésből. A megkérdezettek 78,2%-a például egyetértett abban, hogy "Semmit sem lehet tenni, ha valaki nem alkalmazkodik az ajándék-adás társadalomban kialakult gyakorlatához, azért, mert jó szolgáltatást kap." 66,2% szerint "Sok alkotó, építő jellegű törekvés sikertelen marad az interperszonális kapcsolatok kezelésében tapasztalható szakképzettség hiánya miatt."

Az üzleti életben kialakult, kialakított kapcsolatok terén az a vélemény, hogy a kollégák és iskolatársak kapnak általában elsőbbséget.

A munkatársak közötti viszonyt 66,1% "harmonikusnak" vagy "meglehetősen harmonikusnak", 30,8% "átlagosnak" tartja, és csak néhányan vélekedtek úgy, hogy "nem megfelelő". A vezető és beosztott közötti kapcsolatot — valamennyi szinten — 42,5% "harmonikusnak" vagy "meglehetősen harmonikusnak", 44,4% "átlagosnak" és 11,1% "nem megfelelőnek" tartja.

Házassági és családi kapcsolatok: 76,4% szerint "harmonikus" vagy "meglehetősen harmonikus", 17,6% mondja "átlagosnak", és csak 4,3% vallja, hogy "nem nagyon harmonikus" vagy "nem harmonikus".

Szomszédsági kapcsolatok: 62,3% szerint "harmonikus" vagy "meglehetősen harmonikus", 34,5% "átlagosnak" tartja, és csak 2,8% véleménye, hogy "nem nagyon harmonikus" vagy "nem harmonikus".

Az idősebb és fiatalabb generáció közötti viszony megítélése: 69,8% szerint ez "harmonikus" vagy "meglehetősen harmonikus", 22,5% "átlagosnak" tartja, és 6,9% véli úgy, hogy "nem nagyon harmonikus" vagy "nem harmonikus".

A közösség kohéziós ereje még napjainkban is fontos szerepet tölt be a kínai társadalom interperszonális kapcsolatrendszerében. A vizsgálatban résztvevők többsége kapcsolatát a közösséggel olyan fogalmakkal fejezte ki mint "bensőséges", "boldogságot adó", "tevékeny", és a "kölcsonös megbecsülés" fenntartását szükségesnek tartották. A válaszolók 65,7%-a érezte így, míg 15,3% az ellenkezőjét tapasztalta. A megkérdezettek 56,6%-a azzal értett egyet, hogy a kollektíva tagjainak lelkesedni kellene a munkáért, a tanulásért, a 22,5% nem értett egyet ezzel. A kérdőív egyik pontjában arra voltak kíváncsiak a felmérők, vajon a munkatársak gyakran összejönnek-e bizonyos tevékenységek elvégzésére a munkahelyen kívül. A kérdőívet kitöltők és visszaküldők 47,2%-a válaszolt "igen"-nel, 32,6%-a mondta, hogy "nem".

A felmérés kimutatta, hogy a kínai emberek többségének pozitív oldala az együttérzés, megbízhatóság és a felelősségvállalás a másokkal való kapcsolataikban. Ugyanakkor sokak véleménye szerint az olyan negatív jelenségek mint féltékenység, irigység, rágalmazás, intrika, passzivitás, bizalmatlanság, túlzott óvatosság és a türelmetlenség még mindig léteznek a társadalmi gyakorlatban. A felmérés kialakított kilenc magatartással, viselkedéssel kapcsolatos jellemvonást, amelyeket a mintában résztvevők több mint a 60%-a kívánatosnak tartott. Ezek és az ezekre adott százalékarányok fontossági sorrendben a következők: becsületesség (81,2%), jószívűség (75%), őszinteség (69,2%), tiszteletadás (67,9%), készség mások segítségére (66%), önzetlenség (63%), megbízhatóság (61%) és korrektség (60,2%).

A személyes indikátorok azt mutatták a kutatóknak, hogy a kínai emberek gyakran sztereotipizált konzervatív gondolkodásúak. Az új fogalmakat nem mindig és nem mindenki fogadja el, és a meglevő hiányosságok és hibák elsősorban az interperszonális kapcsolatokon keresztül teszik a jelen társadalmi környezetet kevésbé ideálissá¹.

¹Forrás: Survey Sheds Light on China's Social Relations, Beijing Review, 1992. No. 49. 19—20. oldal.

A szexuális magatartás változásai Kínában

Kínában az elmúlt években bekövetkezett gyökeres gazdasági és társadalmi változások az emberi — nemek közötti — kapcsolatokra is hatással vannak. Ezek a hatások, a feudális hagyományok továbbéléséből adódóan a legnehezebben éppen a szexuális élet területén, a szexuális magatartásban érződnek, jelentkeznek. A kérdés jelentőségét, fontosságát növeli, hogy Kínában az eddig váltakozó eredménnyel, sikerrel folyó családtervezési, születésszabályozási politika további hatékonyságát a társadalom valamennyi rétegére kiható egészséges szexuális magatartás kialakítása nagymértékben befolyásolhatja. A realitások talaján álló, hatékonyságra törekvő, az etikai normákat szigorúan figyelembe vevő és kultúrált nemi viselkedésre ösztönző szexuális nevelés, felvilágosítás a következő évek, évtizedek népességpolitikája legégetőbb kérdéseinek megoldásában jelentős szerepet vállalhat ebben a túlnépesedett régióban.

Az előbbi részben említett felmérésből még néhány a témát érintő attitűd-elem érdemel figyelmet. Kínában még ma is sokan ragaszkodnak ahhoz a hagyományos bölcsességhez, hogy az "embernek elégedettnek kellene lennie egy hű, egész életre szóló baráttal". A gyakorlat — a vizsgálatban résztvevők ténymegállapításai alapján — ellentmond ennek az ősi kínai mondásnak: a válaszolók 3,9%-ának egyáltalán nincs közeli barátja, 23,3%-ának van egy-kettő jó barátja, a 40,6%-ánál a barátok száma három-öt, és 32,2% több mint öt közeli barátot is tart. A viselkedési és pszichológiai jellemvonások a különféle interakciókban vegyes — pozitív és negatív — tényezőket egyaránt tartalmaznak. A megkérdezettek 50,7%-a például kényelmetlenül érzi magát ismeretlen környezetben. 51,9% ritkán érzi annak szükségességét, hogy barátkozzon a másik nemmel. 44% mondja, hogy nem szeret barátságot kötni olyan emberekkel, akiknek más az ízlésük és a temperamentumuk. 68,9% szereti, ha kicserélheti nézeteit másokkal. És végül 34% nem kér segítséget, ha problémája adódik, nehézségekkel kell szembenéznie².

A fenti adatokból is arra lehet következtetni, hogy a nemeken belüli, illetve a nemek közötti kapcsolatok, viszonyok, érintkezési területek terén még sok nevelő és felvilágosító munkára van, lesz szükség. Az egészségesebb és realisabb szociális kölcsönhatások kialakításában csak a hagyományos negatív tényezők csökkentése és a szelektált modernebb formák bátrabb átvétele és alkalmazása hozhat eredményt, változásokat.

A szexualitást évezredekken keresztül rejtély vette körül Kínában. A prűdéria a társadalmi morál iratlan törvénye volt. A császári időkben — bizonyos társadalmi körök életében — ugyanakkor ennek megvolt a maga szerepe, fontossága, sőt a "szeretkezés művészetét" meglehetősen magas színvonalon gyakorolták a hajdani kínai felső- és középosztályok tagjai. Elég csak utalni a "Szép asszonyok egy gazdag házban" című regényre, amely a nyolcvanas évek közepén jelent meg először Kínában kínai nyelven lerövidített változatban.

A "szex" tabusága még a közelmúltban is erősen tartotta magát a kínai társadalomban. A szó pusztá említésére is elsápadtak és büntudatot éreztek az emberek. A szex fogalma az évek során kibővült, és maga a szerelem is tabuvá változott. Ennek nyilvánosan kimutatott formáit — például csókolódzás utcán,

²Forrás: Survey Sheds Light on China's Social Relations. Beijing Review, 1992. No. 49. 21. oldal.

közlekedési eszközön, parkban, a partner átölelése, a másik nemhez való hozzásimulás — a közmorál nem vette jó néven, sőt az elkövetőket bizonyos kedvezményektől is eltiltották, megfosztották. Főiskolás fiatalok még 1986-ban sem mertek beszélni az órákon, szemináriumokon a szerelemről, és ha véletlenül előkerült a téma, azonnal az órát vezető tanár értésére adták, hogy ők nem akarnak erről szót váltani. Abban az időben, általában, a különböző nemhez tartozó főiskolás fiatalok között sem alakult ki semmiféle nemi jellegű kapcsolat. A vezetés is "éber" ügyelt arra, nehogy előforduljanak az ilyen kapcsolatokból adódó, számukra kellemetlen következményekkel járó, illetve járható jelenségek. Az első akt festmények kiállítását is csak a nyolcvanas évek végén rendezték meg Pekingben. A szexet körülvevő fagyos légkör lassan oldódott, oldódik Kínában.

Napjainkban már átfogó szexológiai kutatások folynak Kínában. Ezek, ha nem is máról holnapra, de fokozatosan meg fogják változtatni a kínai emberekben évezredekden keresztül kialakult magatartástsztereotípiákat szexuális vonatkozásokban is.

A kutatások kezdete egybeesik a reformfolyamatok megindulásával. 1983-ban jelent meg az első jelentősebb szexológiai témájú könyv "A szex tudománya" címmel. Szerzője *Wu Jieping*, a Kínai Tudományos Akadémia tagja. Az 1980-as évek közepén Shanghaiban Szexológiai Kutatóközpontot létesítettek. 1985-ben a "Társadalom" című folyóirat, a shanghai egyetemmel karöltve előadásorozatot indított "Szexproblémák a modern társadalomban" címmel. Az előadásokon több mint tízezer ember vett részt. 1988-ban jelent meg ugyancsak Shanghaiban Kína első szexuális neveléssel foglalkozó folyóirata. 1989-ben egy másik elméleti folyóiratot létesítettek (Kuangtung) "Az emberi természet kezdete" címmel. Ezekkel párhuzamosan szexuális témájú könyvek jelentek meg a könyvüzletekben. Számos, a témával foglalkozó külföldi tudományos művet is lefordítottak kínai nyelvre, például "The Kinsey Report". A hazai szakemberek művei közül "A középiskolások serdülőkori nevelése" és "A szexualitás és az emberi élet" címmel megjelenteket kell kiemelni.

1989–90-ben, több mint ötszáz szexológusból és családtervezéssel foglalkozó szakemberből álló kutatócsoport 15 hónapon keresztül felmérést végzett a "Shanghai Szexuális Szociológiai Kutatóközpont" irányításával. A szakterület legismertebb kutatói közül ázsiai és európai szakemberek is részt vettek a vizsgálatokban. A főként kérdőíves és interjú módszeren alapuló felmérés sorozatba, 15 tartományból és tartományi jogú városból, több mint húsz ezer embert vontak be véletlen mintavétel alapján. A beérkezett 21 500 kérdőív közül 19 900 volt értékelhető. A kérdőívben a következő témák szerepeltek: fiatalkori szex, vélemény a szexualitásról, férj-feleség szexuális kapcsolata, szexuális nevelés és szexuális bűntények.

Liu Dalin professzor vezetésével a kutatók rendszerezték és feldolgozták a beérkezett kérdőíveket és az egyéb — a felmérés során készített — anyagokat, adatokat, majd az összesítés után, gyűjteményes formában, 1992 nyarán Shanghaiban könyvalakban is megjelentették. A könyv címe: "Szexuális magatartás a modern Kínában" (*Sexual Behavior in Modern China*). A könyv mintegy 800 ezer kínai írásjelből áll, amely konkrét intim információkat és statisztikai adatokat tartalmaz a férfi és nő szexuális kapcsolatáról, az önkielégülésről, a szexuális gyönyörrel, a házasság előtti szexről és a homoszexualitásról.

Néhány érdekesebb adat a felmérésből. A városi lakosok 81,9%-a, a vidékiek 92,5%-a házastársával került először szexuális kapcsolatba. Az átlag városi házaspár 4,66-szor, az átlag vidéki 5,43-szor él szexuális életet egy hónapban. A városi nők 67,2%-a, a vidékiek 63,5%-a kezdeményez a szexuális életében. Szexuális előjátékot, ami átlagosan 2–5 percig tart, a városi és a vidéki házaspárok többsége végez. A

városi házaspárok 55,5%-a, a vidékiek 66,6%-a általában elégedett szexuális életével. Végül az önkielégítéssel kapcsolatos adatok: a férfiak és a nők 8,7%-a masturbálást is végez, 63,2%-a egyáltalán nem csinálja, 28,1% nem válaszolt a kérdésre³.

A könyv gyorsan elterjedt az egész országban. *Liu Dalin* professzor, akit az elsők között lehet említeni a szexológiával foglalkozó szakemberek között Kínában, a nyolcvanas években került a Shanghai Egyetemre. Részt vett a "Társadalom" című folyóirat létrehozásában, amelynek "Házasság és Család" rovatát vezeti. *Liu* felismerte, hogy a reform és a nyitás fontos és meghatározó szerepet játszik a nagy ideológiai változásokban, beleértve az emberek szexualitásról vallott nézeteinek megváltozását is. Mivel szexualitással kapcsolatos kínai témával foglalkozó könyvet utoljára harminc évvel ezelőtt egy holland szerző írt ("Sexual Life in Ancient China"), *Liu* professzor felelősséget érezve a jelen megváltozott körülményei között élő kínai emberek szexuális életéért és magatartásáért, kutatásokba kezdett. Ismerte *dr. Kinsey Alfréd*, híres amerikai zoológusnak, a szexológia egyik nagy úttörőjének az 1940-es években az USA-ban 10 éven keresztül 17 ezer ember bevonásával végzett szexuális vizsgálata eredményeképpen írt "The Kinsey Report" című művét. A Kinsey-féle kutatás anyagait, módszereit felhasználva végezték el Kínában az említett felmérést, amelyet könyv formájában is megjelentettek. Ezért nevezték szakmai körökben a könyvet "The Chinese Kinsey Report"-nak.

Liu professzor jelenleg is folytat kutatásokat a szex szerepéről az ősi kínai kultúrában. Mintegy kétszáz relikviát már sikerült összegyűjtenie. Ezek között található egy komplett porcelánkészlet is a Qing dinasztíából. Egy 800 ezer kínai írásjelből álló könyvön is dolgozik. Címe: "A szexuális magatartás az ősi Kínában" (*Sexual Behavior in Ancient China*). A könyv, részletes történelmi feljegyzések alapján színes leírást ad a házassági rendszerről, a szexuális fogalmakról, a szexuális szokásokról és életről a császári udvarban a primitív időkől kezdve a Qing dinasztíáig. A könyvben a nemi vágyat fokozó hagyományos kínai izgatószerkezték fejlődéséről is található feljegyzések.

Liu professzor emellett széles körű, a társadalom különféle rétegeire kiterjedő kutatásokba is kezdett. Célja a homoszexualitás helyzetének feltárása és elemzése a mai Kínában.

Végül említést érdemel a Shanghai Rádió 1992 őszén elindított "Suttogás" című műsora, amely a szexuális neveléssel összefüggő kérdésekkel foglalkozik. Ebben előadások hangzanak el a szexualitás fiziológiájáról és pszichológiájáról konkrét szexuális tanácsadás kíséretében. A műsort éjszaka 11 óra után sugározzák. Ez az első ilyen jellegű program Kínában. A műsor célja a szexuális nevelés támogatása, és egy egészséges szexuális morál közvetítése a hallgatók számára. A műsort nagy érdeklődés kíséri. A hallgatók számos levéllel keresik meg a szerkesztőséget, amelyekre szakértők bevonásával válaszolnak.

³Forrás: *Broaching the Subject of Sex, China Today*, 1993. No. 5. 60. oldal.

A demográfiaiával összefüggő változások a társadalom mikroközösségi kapcsolataiban

1. HÁZASSÁG-CSALÁD

A párválasztás, illetve a házasság és az erre épülő család a modern társadalom fontos alappillérei. A család már az emberiség hajnalán is meghatározó szerepet töltött be a gazdasági folyamatok vitelében, és a közösségi kohézió, összetartó erő kialakításában. A nemek egymás közötti szerepköre sok változáson ment keresztül a történelmi idők során. Ezek elsősorban az egymást követő gazdasági-társadalmi formációk belső, immanens meghatározóinak hatásmechanizmusában jelentkeztek. A nemek közötti kapcsolat, a férfi és a nő egymáshoz való viszonya, a házasságban, illetve a családban kialakult alá- és fölérendeltségi viszonyok sok ellentmondást tükröznek a társadalom fejlődése során. A nő, egyéniségéből és szerepköreiből adódóan mindig a meghatározóbb volt, mégis a gyakorlati életben napjainkig alárendelt szerepet játszott, játszik.

A család szerepe Kínában, a világ legnépesebb országában, hangsúlyozottan érvényesül. Ez egyben azt is jelenti, hogy itt a gazdasági és társadalmi folyamatok, változások szorosan kapcsolódnak a demográfiai jellegű változásokhoz, vagyis a népessépolitikán belül a családtervezés és a születésszabályozás az egészséges gazdasági fejlődés egyike lényegi meghatározója.

Kínában a múlt feudális kötöttségeinek továbbélése a kisebb emberi közösségek, elsősorban a családok életében, illetve a családi miliót kialakító párválasztáson alapuló kapcsolatokban — például házasság — figyelhető meg leginkább. 1949 előtt Kínában a házasságok többségét a szülők határozták el. Nemegyszer már a születést követően kijelölték a jövődöbélit. Az elmaradottabb vidéki területeken azonban napjainkban sem ritka szülők befolyásolta házasságkötés. A statisztikai adatokból kiderül, hogy Kínában az 1930-as években a házasságok 54%-a, az 1940-es években 37,2%-a, az 1950-es években 20,7%-a, az 1960-as években 3,3%-a és az 1980-as években 0,94%-a háttérben egyértelműen a szülők álltak.

Napjainkban Kínában a házasságkötés önkéntes, mégis sok fiatal közvetítőkön keresztül ismeri meg egymást. Az okok közül elsősorban az ismerkedési lehetőségek hiánya említhető. A házasságok létrejöttében így a közvetítésnek — például bemutatás — fontos szerepe van. Őt nagyobb városban végzett felmérés adatai szerint a fiatal házások 70%-a ilyen módon kötött házasságot. Kollégák, barátok, és ma már közvetítő irodák is helyettesíthetik a családi, rokoni közvetítést. Pekingben például megnyílt az első számítógéppel ellátott házasságközvetítő iroda. Az itt frissen regisztrált háromezer főből 55% egyetemet vagy főiskolát végzett, és 30% elvált, 36–45 év közöttiek, és többségükben nők⁴.

A családtervezési politikának köszönhető, hogy a korai házasságok száma számottevően csökkent: a 15–17 év közötti korosztályból kötött házasságok aránya 1940-ben még 51,4% volt, 1950-ben 48,3%, 1960-ban 32%, 1970-ben 18,6%, és 1980-ban az arány lecsökkent 5,2%-ra. A házasságra vonatkozó jelenlegi jogszabály szerint lányoknál 23 éves koruk után, fiúk esetében 25 év után engedélyezett a házasságkötés. Kivételes esetekben a lányok 20 éves, a fiúk 23 éves kortól külön engedéllyel már köthetnek házasságot. Ennek a rendelkezésnek a betartását vidéken nem ellenőrzik túl szigorúan.

⁴Forrás: Love and Marriage via Computer, China Today, 1993. No. 4. 44. oldal.

Az a nézet még ma is általános Kínában, hogy a 28 éves korhatáron túllépő egyedülálló nők már "vénlányok", és úgy tekintik őket, mint akik alkalmatlanok a házasságra, családalapításra. Ebből adódik aztán, hogy a "felső" korosztályt elérők igyekeznek mindenáron férjhez menni, aminek a legtöbb esetben válás a vége.

Korábban a házasságok elsődleges célja a gyerekszülés, illetve a családfenntartás, utódok nemzése, a háztartási munkákban egymás segítése, illetve a közös erőfeszítés a család boldogulásáért. Ma már egyre inkább előtérbe került a szerelem, szeretet és a kölcsönös megértés. 1984-ben, egy Pekingben végzett felmérés szerint, amelyben 525 fiatal vett részt, a 31% például a jellemet tartotta a házasságkötés elsődleges alapjának, 12% a magasabb iskolai végzettséget részesítette előnyben, 8% pedig a modort és a megjelenést. A politikai és gazdasági hátterek minimális százalékarányt kaptak.

Annak ellenére, hogy a fiatalok egyre több szabadságot élveznek a párválasztás terén is Kínában, a házasságok nagy része homogén: azonos nemzetiséghez tartozók házassága, azonos családi háttér, hasonló iskolai végzettség és foglalkozás.

2. ÚJRAHÁZASODÁS ÉS BIGÁMIA

Röviden említést kell tenni a házassággal mint természetes kisközösségi társadalmi-emberi kapcsolattal összefüggő két jelenségről, az újraraházasodásról és a bigámiáról is.

Újraraházasodni válás, illetve özvegyesség esetén lehetséges. Mivel a feudális hagyományos nézőpont szerint: "Jó ember nem házasodhat kétszer", az özvegyek újraraházasodását, illetve az elváltak másodszori házasságkötését elítélték korábban Kínában. A nők ezen a téren is "megkülönböztetett" szerepet játszanak. A női nemnek a társadalomban az idők során kialakított alárendelt szerepköre az újraraházasodás megítélésében is megmutatkozik. Erkölcstelen személynek titulálják még ma is azt a nőt, aki új házasságban keresi boldogságát. Az idősebb embereknél az egyedüllét jelentős szerepet játszik az életkor alakulásában. A magány egészségromboló hatása már régen bizonyított tény, így a társadalomnak és az egyénnek egyaránt érdeke, az emberek házastársi-kötelékeként valamilyen okból való megszűnése után, egy újabb házastársi vagy partneri kapcsolat kialakításának elősegítése. A gyerekek azonban, ennek ellenére, elsősorban a feudális hagyományok továbbéléséből következően még ma is ellenzik, vagy legalábbis rossz szemmel nézik az özvegy, magára maradt szülő újraraházasodását. Egy Shanghaiban élő özvegy asszony esete jól példázza a jelenséget. 30 éves volt amikor magára maradt és ezt követően több mint 30 évig, ha nehezen is, de elviselte a magányt. Ekkor találkozott egy olyan 65 éves munkásemberrrel, akivel szívesen élt volna együtt házassági kapcsolatban élete további részében. Amikor lányától kérte a beleegyezést, az így válaszolt: "Hogyan néztek mások szemébe, ha te újra megházasodsz ebben a korban? Én jól fogom viselni gondodat, amíg meg nem halsz. Így én kérlek ne csinálj bolondságot."

Az 1982-es népszámlálás adatai szerint a 60 éven felüli népesség között 33 millió özvegy volt Kínában. Az elváltak kategóriájában ugyanebben az időszakban 700 főt regisztráltak. Ennek a két rétegnek a tagjai képezik az alapot az újrakötendő házasságokhoz.

Kínában ma már számos olyan közvetítő iroda működik, amelyek az idősek emberek párválasztását segítik elő házasságkötés céljából.

A bigámia mint deviáns magatartásforma, napjainkban még kevéssé "fertőzte" meg az embereket Kínában. A bigámiában élők száma az össznépességhez viszonyítva

elenyésző. 1984—86 között, például, a vidéki lakosok körében több mint kétezer eset került napvilágra. Legtöbbjük farmer, földműveléssel foglalkozott, akik a gazdasági reformok során olyan munkához jutottak, amelyik elválasztotta őket otthonuktól. Mivel új munkahelyükön egyedül éltek, és jól kerestek, új házasságot kötöttek. Az ilyen esetek feltárása nem könnyű, mivel az első feleségek többsége — mintegy 90%-a —, habár tud az újról, de nem fordul bírósághoz. Attól félnek, hogy ezzel elvesztenék férjük anyagi támogatását.

3. VÁLÁS

A reform és a nyitás mint modernizációs törekvések a családi-emberi kapcsolatokban is változásokat eredményeztek Kínában. Részben meglazultak, részben nyitottabbakká váltak az interperszonális kötelékek a házasságon belül is. Az emberek válásról kialakult nézete, véleménye megváltozott, illetve napról napra változik. A nyolcvanas évek kezdetén is még sokan szégyellték a válást. Ma már egyre természetesebb, ha a házasság nem sikerült, ha a házaspárt nem kötik egymáshoz érzelmi szálak, a válás a legjobb megoldás.

Kínában a válások száma a nyolcvanas évek második felében ugrásszerűen emelkedett. 1987-ben 581 000, 1988-ban 654 000, 1989-ben 752 300, 1990-ben 800 000 és 1991-ben már 829 000 pár vált el. Ezek hivatalos adatok. Ennyit engedélyeztek a hivatalos szervek. Ennyi esetben mondták ki hivatalosan is a válást. A ténylegesen benyújtott kérelmek száma azonban ezek több mint a kétszerese. Ma már több mint egymillióra tehető azoknak a házaspároknak a száma, akik valamilyen oknál fogva elhatározzák házasságuk felbontását⁵.

A válófélben levők korhatára megemelkedett Kínában. A legtöbben 30—40 év között válnak, de nem ritka a 60—70 év közöttiek válása sem. Ez utóbbiak esetében közrejátszó tényező, hogy egykori házasságkötésük szülői kényszeren alapult, és csak évtizedek után, amikor a társadalmi morál szigora enyhült, és az emberek szemléletében a reálisabb értékítéletek tendenciája érvényesült, határozták el az egykor kényszer szülte együttélésük megszüntetését.

A válási arány növekedése elsősorban a gazdasági és társadalmi háttérkörülmények megváltozásából adódik. A válókok összetettebbek lettek. Ma már a fiatalok lehetőségei, életcéljai kibővültek Kínában is — külföldi ösztöndíjak, külföldi munkavállalás, házasságkötés külföldivel, letelepedés külföldön —, és ez, valamint a nemek közötti szerepek kiegyenlítődése a gyermeknevelés, a háztartás, illetve a családfenntartásterén jelentős változásokat eredményeztek az emberi kapcsolatok, ezen belül a házassági kötelékek jellegében. Kínában például, éppen a családtervezési politika lehetővé teszi a házaspároknak, hogy várjanak a gyermeknemzéssel, és csak amikor már viszonylag stabilnak érzik kapcsolatukat, határozzák el a családalapítást. A nők is számítóbbakká váltak. Ha ugyanis házasságuk "zátonyra" fut, és válásra kerül a sor, gyerek nélkül nagyobb az esélyük az újbóli házasságkötésre.

A válások számát növeli az a már említett örökölt felfogás is, amely bizonyos koron felüli egyedül élést a házassági, családközösségi életre való alkalmatlanságnak tart. Így sok nő és férfi, elérve a társadalom íratlan törvénye által megjelölt korhatárt, igyekszik mindenáron megházasodni. Egy-két év után, mivel tulajdonképpen csak

⁵Forrás: Divorce in China, Beijing Review, 1992. No. 36. 24. oldal.

formai, "kényszer-házasságot" kötöttek, elválnak. Mint elváltak már "élvezik" a társadalom erkölcsi megbecsülését, házasságra való alkalmasságukat ugyanis már bizonyították.

Kínában az eddigi válások statisztikai adatai szerint mintegy 70%-ban nők a kezdeményezők. Főként a vidéki területekre vonatkozik a magas női válási arány, mivel a hagyományos, szülői közvetítéssel történő házasságok ott még ma is jelentős szerepet játszanak, és elsősorban a nők érzik magukat ezáltal kiszolgáltatottabbnak..

A korábbi alacsony válási számok háttérében egyfajta társadalmi nyomás is meghúzódott. "A jó, becsületes emberek nem válnak, a válás szégyen és tragédia" — volt a vélemény. Ez a nézet napjainkban jelentős változáson ment keresztül. Hivatalos körökben is elhangzott már olyan vélemény, hogy "A válás szabadsága nélkül nem létezik a házasság szabadsága sem."

Kína családtervezési politikájában a válás nem szerepel központi kérdésként annak ellenére, hogy az állam, az esetlegesen bekövetkező következményeiért, illetve ezek törvényes formában történő rendezéséért felelősséget vállal. A válás időszakában már megszületett vagy a közben megszülető gyermek sorsának intézését például bírósági hatáskörbe sorolja. A kínai állam nem támogatja a válást, de elve világos: "szabad párválasztású házasság".

Az 1981-ben módosított "Házassági Törvény" kimondja: "A kölcsönös ragaszkodás, szeretet megszűnése, teljes elhidegülés esetén, és amikor a közbenjárás sem vezet már eredményre, a válást engedélyezni kell." Ugyanezen törvény 25. cikkelye a válás lebonyolítására utal: "A házastárs egyenesen a népi bírósághoz fordulhat válókeresete beadásával." A kínai bírósági rendszerben ez a legalacsonyabb, egyben a legkönnyebben elérhető szint.

A népi bíróság — első lépésként — közös baráti megegyezést igyekszik elérni a felek között. Ez általában mindig valamilyen eredményhez vezet, ami a megoldást elősegítő további lépéseket is meghatározza. Például, ha a házaspár időközben felismeri a közöttük kialakult nézeteltérések háttérét, és ezek elsimíthatók, megszüntethetők, lehetőség van a válókereset azonnali visszavonására. Abban az esetben viszont, ha az együttélés során mélyebb gyökerű ellentétek alakultak ki, a bíróság igazolást ad, illetve adhat ki a különélésről. Ez egy olyan jogi formai lépés, amely lehetővé teszi a házaspár számára, hogy egy bizonyos ideig "igazoltan" különéljen, és így legyen lehetőségük a válási szándékot előidéző ok, okok esetleges megszüntetésére. Amennyiben ez a kísérlet sem jár sikerrel, a bíróság kimondja az utolsó szót, hozza meg a döntést. A bíróság, miután meggyőződött a válási szándékot előidéző okok alaposágáról és jogosságáról, a jóváhagyást követően, a feleket írásban értesítik a válás kimondásáról. Ez az igazolás egyben a házassági-kötelék felbontását is jelenti. Ebben az esetben a bíróság ítélik a gyerekekről, a gyerektartás fizetéséről — az összegéről és a határidejéről —, valamint a családi közös vagyonról.

A törvény a kölcsönös megegyezésen alapuló válást is lehetővé teszi. A 24. cikkelye kimondja: "A válást engedélyezni kell, ha mindkét fél — a férj és a feleség is — akarja. Mindkét félnek válási kérvényt kell beadnia a házasságot nyilvántartó hivatalnak, amelyik miután megállapította, hogy a válást mindkét fél óhajtja, és a megfelelő intézkedések is megtörténtek a gyerekekről való gondoskodásról és a vagyonelosztásról, a válási bizonyítványt haladéktalanul ki kell adnia." A "Házasságot Nyilvántartó Hivatal" a lakóközösségek vezetése alatt áll városi, illetve járási közigazgatási szinten. Ezek foglalkoznak a házasság, a válás és az újbóli házasságkötés procedúrájával. Mint említettük, a kölcsönös megegyezésen alapuló válás esetén a feleknek, mielőtt a hivatalhoz fordulnak, megállapodásra kell jutniuk, gyerek esetén a gyerektartás összegében és a fizetés határidejében, valamint az esetleges közös ház,

vagyon, illetve az adósság elrendezését illetően is. A procedura végén, miután házasságkötési bizonyítványukat visszaadták, ők is megkapják a válást hivatalosan megszüntető, illetve igazoló bizonyítványt.

Érdeemes említést tenni arról a mintegy ezer válókeresetről, amelyeket a pekingi bíróságokhoz nyújtottak be 1990 második és 1991 első fele között. A válási okok között a leggyakoribb a házastárral történő kommunikáció-készség hiánya, ami a felek különböző természetéből adódik. 440-en meggondolatlan lépésnek fogták fel házasságukat, mivel korábban nem ismerték meg eléggé egymást. 330-an egy harmadik személyben jelölték meg válási szándékuk okát. Ez utóbbiak közül 19-ben megérlelődött egy új házasságkötés gondolata is. Pénzügyi okokra 51-en hivatkoztak. Ebben a kategóriában a többség a jobb anyagi körülmények közötti élés lehetőségét említi a válás után, vagyis a családalapítással járó, a házasságkötést követően jelentkező családfenntartási terhek vállalása riasztotta, riasztja el sokukat a házasságtól. A felperesek közül 40-en azért fordultak válókeresetükkel a bírósághoz, mert házastársuk megrögzött alkoholista vagy valamilyen szerencsejáték rabja, illetve erőszakosan viselkedik az együttélés során. Ez utóbbi kategóriában minden esetben a nő, a feleség a felperes. 44 válókeresetet azért nyújtottak be, mert a házastárs megszegte a törvényt, és börtönben volt. 9 személy azért kérte a válást, mert házastársánál mentális jellegű fogyatékoságot tapasztalt. Az egyéb okok között szerepelt: a különélés, a házastárs szüleivel kialakult rossz kapcsolat, illetve a kilátástalannak tűnő helyzet, hogy meg tudják oldani különélésüket a házastárs szüleitől. Ezek száma 67 volt. Az egyéb okoknál külön is említést érdemel a "különélés". Olyan személyekről van itt szó, akik egymástól távol eső nagyobb városokban élnek, és így kötnek házasságot. A jelenleg is fennálló rendelkezések értelmében az esetleges összeköltözés csak abban az esetben lehetséges, ha a házastárs olyan személyt talál, aki vele munkahelyet tud cserélni. A háttérben a Kínában is egyre súlyosabb gondot jelentő munkaerő-felesleg ténye húzódik meg. A nagyobb városokban a túlnépesedés miatt egyébként is letelepedési tilalom van, az összeköltözés még házasságkötésnél sem egyszerű.

Az ezer válókeresetből 734-et nők kezdeményeztek. Korosztályi megoszlásban a felperesek 88%-a 20–40 év közötti. Foglalkozás szerint: 431-en szellemi munkát végeznek, 465-en munkások, 22-en parasztok, és 82-en az egyéb kategóriába tartoznak⁶.

Kínában ma már egyre gyakrabban közös megegyezéssel történnek a válások. A múltban a válófélben levők elég sokszor megnehezítették egymás helyzetét az anyagi javak elosztásánál. Napjainkban az életszínvonal fokozatos emelkedésével, az élet- és munkakörülmények javulásával a vitát a kölcsönös megegyezés és megértés váltja fel. Nemesgyiszter fordul elő a gyakorlatban, hogy valamelyik fél önként mond le saját tulajdonrészéről a másik javára.

Kína 1991. évi statisztikai jelentésében a válási ráta 1,43 ezrelék volt, míg 1990-ben 1,38 ezrelék. A kínai emberekre a család, illetve a gyerek szeretete a jellemző. Annak ellenére, hogy a fejlődési-átalakulási folyamatok során a válás területén némi növekedés tapasztalható az egymást követő évek adataiban, a kormány részben propaganda útján arra törekszik, hogy a korábbi hagyományokat ápolva, a házasságok a jövőben stabilabbá váljanak, a családi kötelek megerősödjenek.

⁶Forrás: Divorce in China, Beijing Review, 1992. No. 36. 25. oldal.

4. EGYEDÜLÉLÉS

Az egyedülélés egyre terjedőben van Kínában. Pekingben például 150 ezerre tehető a magánosok száma. Ezek többsége fiatal vagy középkorú.

Az egyedülélés Kínában ma még megoldatlan társadalmi jelenség. A fiatal egyedülélőkkel a társadalom meglehetősen mostohán bánik. Közel sem rendelkeznek olyan jogokkal, mint a házások. A társadalom ma még nem tudja megérteni az olyan döntést, hogy valaki egyedül akar, szeretne élni. A kínai hagyomány szerint ugyanis a társadalom alapja, támasza, tartópillére a család, és ha valaki házasulandó korbá kerül, annak elsősorban a családalapítás és a fajfenntartás biztosítása érdekében meg kell házasodnia. Aki ezt nem teszi, az a társadalom íratlan törvényei, a társadalmi morál, illetve a közvélemény szerint is vét a társadalom, illetve annak természetes elvárásai ellen, és akadályozza az egészséges fejlődést.

Az egyedülélők nagy része nő. Egy részük még a "kulturális forradalom" idején került vidékre, és 1976-ot követően, miután visszatérhettek, már túllépték a hagyomány szerinti elvárásoknak megfelelő házasodási korhatárt, ezért nagyon nehéz volt férjhez menniük. Házaságkötési szándékukat az is nehezítette, hogy a hasonló körülmények közé került férfiak, amikor visszatértek, fiatalabb feleséget kerestek maguknak. Az egyedülélés okai között természetesen más tényezők is közrejátszanak. A férfiak közül például sokan azért maradtak magánosok, mert az első, esetleg a második szerelmük sikertelen volt, és tovább nem akartak kísérletezni. A családalapítással járó anyagi gondok, nehézségek is sokakat visszatartanak a házaságtól.

Az egyedülélőknek számos hátránnyal, nehézséggel kell szembenézniük. Egyik ilyen például a lakáskérdés. Amíg a fiatalok nem házasodnak össze, szüleiknél kell élniük, vagy ha ez valamilyen okból nem lehetséges, munkásszálláson kapnak elhelyezést. Az albérleti-rendszer még nem alakult ki Kínában. Csak a házaságkötés után van a fiataloknak esélyük arra, hogy a munkahely lakást biztosít számukra. Ezért sokuknál a családi "nyomás", a szülők által teremtett kényszerhelyzet — egyrészt a férjhez menés, illetve a nősülés erőltetése, másrészt a lakásszerzés ilyen módon történő lehetőségének kihasználására ösztönzés — a befolyásoló tényező, és készteti őket családi állapotuk megváltoztatására. Ha nincs házaság, nincs lakás. Csak hosszú idő elteltével, kb. 40 éves koruk után, van az egyedülállóknak esélye arra, hogy a munkahely lakást utaljon ki számukra.

A munkahelyeken is hátrányos helyzetben vannak az egyedülállók. Például éjszakai műszakba osztják be őket, a szabadság kiadásánál is a családos van helyzeti előnyben.

Habár az egyedülélés megítélésében már oldódtak a hagyományos, merev nézetek, még bizonyos idő elteltére lesz szükség Kínában, hogy a magányos életformát választó ember is teljes értékű és jogú állampolgárhoz méltóan élhessen.

5. MIKROKÖZÖSSÉGI KAPCSOLATOK EGY FELMÉRÉS ÉS A STATISZTIKA TÜKRÉBEN

1990-ben a Shanghai Szociológiai Kutatóintézet mintavételen alapuló felmérést végzett a házasságon belüli kapcsolatokról.

A tízezres mintát 14 nagyobb városból, ezek külvárosaiból, illetve a környező települések lakosaiból választották ki. Néhány érdekesebb kérdés, és azokra adott válaszok.

Az egyik kérdésben, illetve az arra adott válaszokban a felmérést végzők a házasságon belüli nemek közötti kapcsolat általános megítélésére voltak kíváncsiak. A kérdés így szólt: "Milyennek tartja a kapcsolatot házastársával?" A válaszolók 91,68%-a szerint kapcsolata párjával "jó", "kielégítő", illetve "rendben van". Ez a magas százalékarány arra utal, hogy az emberi kapcsolatok ezen formáját a benne élők általában helyeslik és elfogadhatónak tartják.

Egy másik kérdésre, hogy "Ideiglenesen nélkülözni tudná-e házastársát?", a városban élők 23%-a, a vidéken élőknek pedig 34,7%-a válaszolt, hogy a társ távollétének következtében megváltoznának érzelmei. A válaszokból az tükröződik, hogy a többség türelmesen tud várni, ha házastársa bizonyos ideig távol van a családi tűzhely melegétől.

Volt egy olyan kérdés is: "Szabadabbnak érezné magát, ha külön lennének?" Erre a városi környezetben élők 40%-a, a vidékiek 40,5%-a válaszolt "igen"-nel, illetve hogy számukra nincs különbség a két állapot között. A válaszok egy részében valamiféle kötöttség érződik, ami a házassági formában, bizonyos szinten és idő elteltével, természetes velejáró is.

Végül még egy érdekes kérdés: "Gondolt-e arra, hogy boldogabb lenne, ha egy másik partnerrel kötne házasságot?" A kérdésre adott válaszok — a városiak 36,6%-a, a vidékiek 31%-a "igen"-nel felelt, azzal a megszorítással, hogy egyeseknek mindig, másoknak csak időnként fordul ez meg a fejében — világosan utalnak a házasság intézményrendszerének igénye mellett a partner választásának, választhatóságának, illetve újrválaszthatóságának igényére. A fenti esetekben a házasság valószínű már az indulás pillanatában csírájában magában hordta az esetlegesen bekövetkező válás előre nem látható okait⁷.

A házasság — véleményünk szerint — a modern és kulturált emberi kapcsolatok palettáján nem jelenthet olyan végleges, megmásíthatatlan, illetve megváltoztathatatlan állapot kialakulását, amely annak esetleges negatív hatáskövetkezményeivel sújthatja a kisközösség és az egyén normális életvitelét. A jövő házasságmodellje kialakításában meg kell adni a menet közbeni változtatás lehetőségét.

A téma lezárásaképpen statisztikai adatokkal szeretnénk illusztrálni Kína jelenlegi felnőtt népességének rétegződését családi állapotuk függvényében.

A következő táblázat — "A 1990-es évi felüli népesség családi állapota nemek és területi megoszlás szerint" — az 1990-es népszámlálás adatait tartalmazza.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy az elváltak aránya, a 15 éven felüli népességnek alig több csak mint a fél százaléka: 0,59%. A házasoké viszont jóval több mint a fele: 68,15%. Viszonylag magas a nem házasok százalékaránya: 25,13%, és viszonylag alacsony az özvegyeké: 6,13%. Az elváltak 71,8%-a férfi és 28,2%-a nő. A házasoknál minimális a nemek közötti különbség: 49,88%-a férfi és 50,12%-a nő. A nem házasok kategóriájában a férfiak vezetnek: 59,12%, a nők 40,88%-a hajadon. Az özvegyeknél viszont fordított a helyzet. A nők aránya a magasabb: 68,13%, a férfiaké 31,87%.

Egy szociológiai felmérés érdekes adatokat tárt nyilvánosságra; miszerint a fejlett, fejlettebb területeken és a városokban viszonylag magas a házasok és alacsony az elváltak százalékaránya. Az elmaradottabb tartományokban, főleg a nemzetiségiek lakta területeken, ahol a lakosok többsége pásztorokodással foglalkozik, ugyanakkor magas az elváltak és a nem házasok aránya.

⁷Forrás: Divorce in China, Beijing Review, 1992. No. 36. 24. oldal.

3. A 15 éven felüli népesség családi állapota nemek és területi megoszlás szerint
(1000 fő)⁸

Marital status of population aged 15 and over by sex and region (1000 persons)

Régió	Nem házas			Házias			Özvegy			Elvált		
	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő	együtt	férfi	nő
Összes nemzetiség	20565	12158	8408	55775	27819	27956	5012	1597	3415	483	347	137
Peking	184	112	73	631	319	312	43	12	31	6	3	3
Tiencsin	133	76	57	507	254	253	38	12	26	4	2	2
Hopei	906	529	377	3083	1527	1556	265	92	273	21	17	4
Sanhszi	491	297	194	1393	693	699	122	41	81	16	13	3
Belső Mongolia	403	240	163	1028	516	513	72	30	43	9	7	2
Liaonin	640	371	269	2250	1123	1127	155	55	101	22	13	9
Csilin	415	236	179	1329	663	667	95	37	58	15	9	6
Hejlungcsiang	610	346	264	1800	900	900	123	48	76	19	11	8
Sanghaj	196	126	71	828	421	407	70	15	55	10	5	5
Csiangszu	1137	673	464	3706	1845	1861	336	93	243	22	16	6
Csőcsiang	765	466	299	2143	1068	1076	204	56	148	20	17	3
Anhuj	1118	656	462	2644	1316	1327	248	78	170	21	17	4
Fucsien	538	326	212	1 419	709	710	135	35	101	11	9	2
Csianghszi	689	414	275	1747	873	874	161	47	113	16	13	3
Santung	1466	827	638	4249	2117	2132	388	122	266	22	17	5
Honan	1549	887	662	4126	2057	2069	387	122	265	30	24	6
Hupej	952	563	390	2697	1349	1347	250	88	163	21	16	5
Hunan	1097	670	427	2958	1473	1485	280	98	182	27	21	5
Kuantung	1314	779	535	2795	1391	1404	298	64	234	19	15	4
Kuanghszi	831	508	323	1808	905	903	186	58	128	16	13	3
Hajnan	121	73	47	277	138	139	26	6	20	2	2	1
Szecsuan	2204	1326	878	5390	2682	2708	534	187	347	46	32	14
Kujcsou	636	372	264	1427	715	713	132	50	82	13	9	4
Jünnan	674	395	279	1665	832	833	153	50	104	15	9	6
Tibet	48	26	22	83	42	41	11	3	7	3	1	2
Sanhszi	559	337	222	1599	797	802	136	50	87	13	11	3
Kanszu	426	252	175	1118	556	562	90	32	58	10	7	3
Csinghaj	90	55	36	196	99	97	15	5	10	4	2	2
Ningszia	82	46	35	214	107	106	13	4	9	2	1	1
Hszincsiang	293	175	118	665	334	332	46	11	34	28	15	13

⁸Forrás: China Statistical Yearbook, 1991. 72–73. oldal.

⁹Az adatok az 1990. július 1-i népszámlálás 10%-os mintájából származnak. Az 1000 főre történt kerekítés miatt a férfi-nő összeg eltérhet az együttes értéktől.

Következtetések

A családtervezéssel összefüggő társadalmi kérdések Kínában, az emberi, családi kapcsolatokban jelentkező átalakulások során számos új elemmel bővültek, bővülnek. Ezek egyrészt pozitív, illetve negatív hatással vannak, illetve lesznek a XX. század utolsó évtizedében kialakítandó családtervezési politikára, másrészt előrevetítik a XXI. század demográfiai folyamataiban várható, bekövetkező változásokat. A feudális hagyományok továbbélésének korlátai Kínában — a gazdasági és a társadalmi életben lejátszódó modernizálási folyamatok előrehaladása folytán — fokozatosan szűnnek meg a mikroközösségi kapcsolatokban is, és az eddigi tapasztalatok alapján megkövülttatható a hipotézis: a Kínában ma és a közeljövőben lejátszódó, a demográfiával

összefüggő — mikroközösségeket érintő — folyamatok, mozgások, változások is a realitások mindenkori figyelembevételével fognak bekövetkezni, történni a XX. század utolsó éveiben és a XXI. század első évtizedeiben is.

Tárgyszavak:

Családdemográfia
Családszociológia

CHANGES IN REFLECTION OF THE DEMOGRAPHY IN CHINA

I.

SOCIAL ISSUES WITH RELATION TO FAMILY PLANNING

Summary

The article studies the demography changes in China. The first part presents social issues with relation to family planning, with special regard to the changes proceeding in the sexual behaviour. The authors present a sociology survey in connection with it.

The article studies the changes in the microcommunity relationships of the Chinese society, too. For example the transforming young people's attitudes towards sex and marriage, the early marriage, the life of the singles, the divorce, the increase in bigamy and the remarriage of the elderly in China.

The article's authors aim at presenting the diverse and fundamental changes of the microcommunity relationships in today's China.

EGY HATÁRMENTI NEMZETISÉGI FALU NÉHÁNY DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐJE A TEMETŐ SÍRFELIRATAI ALAPJÁN

DR. KÁROSSY CSABA—DR. PUSKÁS JÁNOS¹

Egy térség természeti és mesterséges kultúrkörnyezetét kialakító földrajzi folyamatokban az adott területen évszázadok óta ott élő lakosság természetformáló tevékenykedése, tájformáló és tájalakító munkája meghatározó jellegű tényező. A természet és a társadalom kapcsolódási szféráját kutató szociálgeográfiai kritériumok közül a következő két összetevő a legfontosabb:

a) a mindenkori demográfiai mutatók, ezen belül a lakosság társadalmi szintű összesített munkaaktivitása,

b) az előbbiekhöz képest is kummulált mértékben a korábban élt nemzedékek munkájának felhalmozott eredménye, értékteremtő tevékenysége.

Ez azt jelenti, hogy a társadalmi szintű tájalakító potenciál mértékét a következő képlettel fejezhetjük ki:

$$T_p = \int_0^t N_i + N_x + (N_x) \times e$$

ahol az

T_p = társadalmi szintű tájalakító potenciál

N_i = a területen egykor élt népesség

t = a lakott település kora

N_x = a településen élő össznépség

e = a település lakosságának innovációs tevékenységi indexe.

A fentebb csak közelítően definiált összefüggésrendszer utolsó két tagját, az N_x és az $(N_x) \times e$ tényezőket a demográfiai és regionális tájpotenciál vizsgálatok során gyakran idézik és tanulmányozzák. Az $\int N_i$ vagyis a térségben egykoron élt lakosság tájalakító összesített munkaaktivitását viszont általában elhanyagolják, vagy egyáltalán nem veszik figyelembe.

Munkánk ennek a hiányzó láncszemnek a tanulmányozására, és szerény mértékű pótlására törekszik, néhány gondolatébresztő és vélhetően új megközelítésű szociálgeográfiai vizsgálati módszer felállításával igyekszik hozzájárulni.

Egy település mindennapi életéhez alapvetően hozzátartozik az adott népesség elhalálása utáni földi maradványok őrzésére hivatott temető. A települések sírkertjeinek elhelyezkedése, állapota, gondozottságának mértéke és belső hierarchiás rendszere az archeológusok, néprajzkutatók és történészek által jól ismertten visszatükrözi a lakosság hagyományait, szokásrendszerét és gazdasági mobilitásának mértékét. A temetőben megtalálható sírok, sírkövek és az emlékül állított kegyeleti tárgyak, általában hosszabb ideig, sokszor több emberöltőn át megőrzik a már nem élő lakosság néhány fontos demográfiai jellemzőjét, mint például az adott évben születettek és meghaltak száma, az utódok nélkül maradt vagy elvándorolt családok száma, vagy az elhalálozotthoz fűződő személyes kapcsolatokat kifejező sírfeliratok szövege. Ezek máshol vagy egyáltalán nem találhatók meg, vagy ha mégis akkor természetesen

¹Az adatgyűjtés a SOROS ALAPÍTVÁNY támogatásával történt.

nem egyeznek meg a statisztikai évkönyvek és egyéb más adatforrások információival. A temetőkben összegyűjtött adatok ugyanis már egy egészen más sokaságra vonatkoznak. A két adatbázis közötti eltérések vizsgálata különösen a nehezen megközelíthető és elzárt térségek esetében nyújthat fontos és érdekes információkat.

Jelen tanulmányban egy olyan falu — Apátistvánfalva — temetőjében, 1990-ben gyűjtött adatokból készített felmérést mutatjuk be, amely Magyarországon többszö-
rösen is érdekes térségnek számít, mint például:

1. Országhatármenti, eléggé elzárt település;
2. Többségében szlovén-vend nemzetiségű őslakosok lakják;
3. Sajátos településstruktúrával rendelkező térség.

Az adatgyűjtést az 1990. szeptember 30-i állapotokat tükrözően végeztük.

Kiindulásként két tényezőt vettünk figyelembe:

- a sírhelyek száma, elhelyezkedése és állapota,
- a sírfeliratokon nyilvántartottakra vonatkozó információk.

Az összegyűjtött adatokból 853 sírhely 703 adata olvasható, ebből 362 férfi és 341 nő elhalálózása regisztrálható. A sírfeliratok személyi adatait számítógépen rögzítve a következő feldolgozásokat végeztük el:

1. nemek szerinti eloszlás,
2. kor szerinti elhalálózás eloszlása (nemek szerint is),
3. elhalálózási időpontok eloszlása (nemek szerint is),
4. születések szerinti eloszlás (nemek szerint is),
5. sírhelyek szerinti eloszlás,
6. sírok állapota szerinti eloszlás.

Az 1990-es állapotokat tükrözően a térség tágabb környezetét, a temető településen belüli elhelyezkedését és a temető térképét a sírhelyek általunk készített számozásának megjelölésével az I—III. számú ábrákon mutatjuk be.

Az összegyűjtött adatokból a szokásos korfa szerinti ábrázolással előállítottuk a temetőben fellelhető sírokban eltemetett személyek halálózási évek szerinti korfa-diagramját, amelyet a IV. ábrán mutatunk be.

A diagram alakja az előzetes várakozásnak megfelelően fordított piramishoz hasonlít. Ez természetesnek vehető, ugyanis az átlagos életkort figyelembe véve az időben legkorábban eltemetettek leszármazottai nagy valószínűséggel már maguk is meghaltak, így a legkorábban eltemetett személyek sírjai nagyobb arányban fordulnak elő a gondozatlan, elhanyagolt és olvashatatlan feliratú kategóriában.

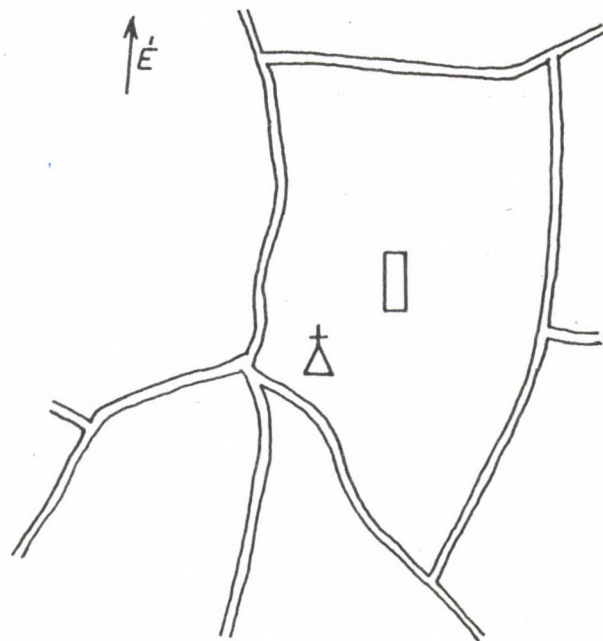
A jelenleg fellelhető legkorábbi elhalálózási adat 1882-ből származik. Ez ugyancsak meglepő, hiszen az ország más térségeiben lévő falusi települések temetőiben ennél sokkal régebbi sírfeliratokkal is találkozhatunk. A fenti helyzet minden valószínűség szerint a település elmúlt évtizedek során átélt viszontagságos múltjával és a fokozott mértékű demográfiai eróziójával hozható összefüggésbe.

Az 1915-ig tartó időszakból is csak néhány sír (17 db) található a temetőben. Valószínű — és ezt a temető helyrajzi okiratai is megerősítik —, hogy az elhanyagolt és olvashatatlan feliratú sírok nagy része ebből az időből származik.

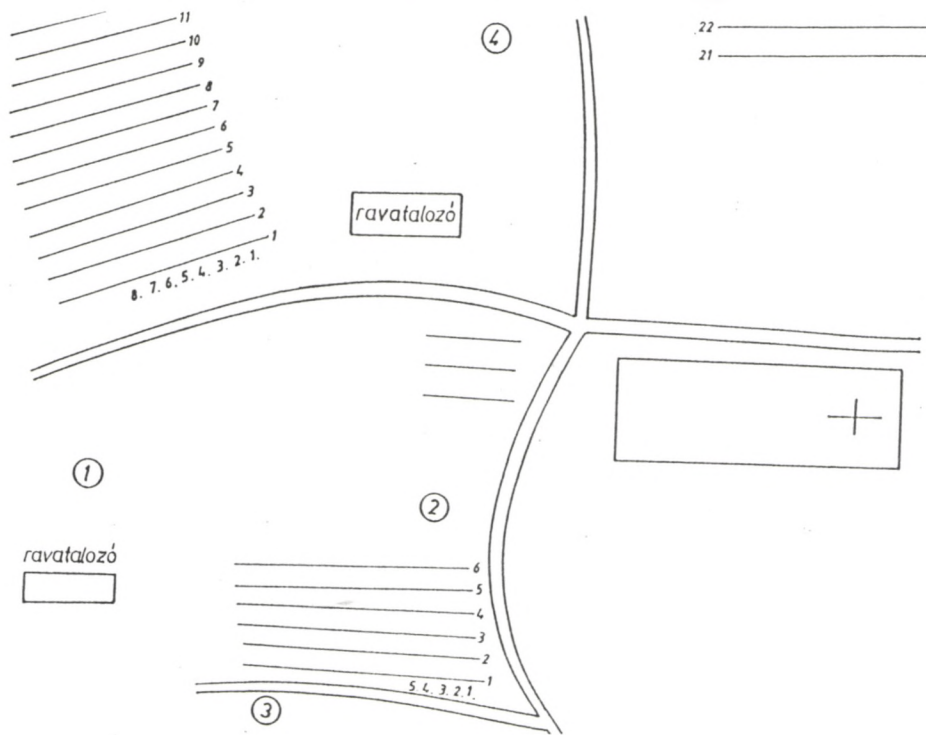
A IV. ábra alapján az is megállapítható, hogy az I. világháború idejétől kezdve a korfa fordított piramis jellege egyre inkább kirajzolódik a közelebbi múltban eltemetett személyek értékelhető adatai számának növekedése miatt. 1920-ban a település lélekszáma 777 fő volt. Ehhez viszonyítva az elhalálozottak számának 5 évenkénti átlagai megfelelnek az adott nagyságú település szokásos elhalálózási arányszámának. Figyelembe véve az olvashatatlan feliratú sírok magas számát az valószínűsíthető, hogy ezen időszakban történt elhalálózások pontos adatainak ismerete jelentősen módosítaná a kapott értékeket.

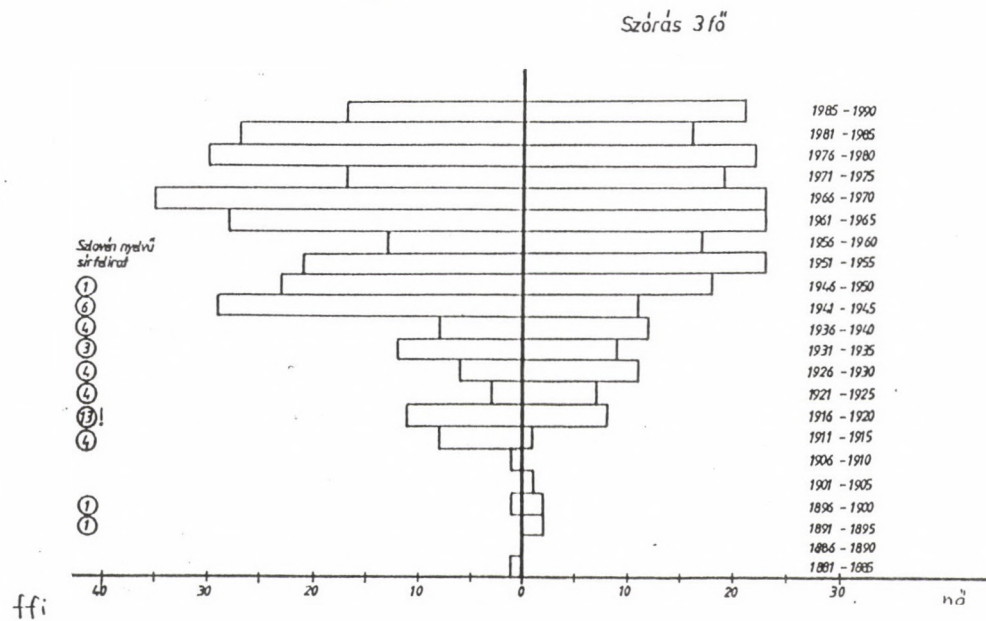
I. Apátistvánfalva és a környező falvak földrajzi elhelyezkedése
 Geographic situation of Apátistvánfalva and the surrounding
 villages

II. Apátistvánfalva temetőjének elhelyezkedése a falu
 úthálózatához viszonyítva
 The situation of the cemetery of Apátistvánfalva as related to the
 road-network of the village

III. A temető kert elhelyezkedése a templom épületéhez viszonyítva
The situation of the cemetery as related to the building of the church

IV. A temetőben regisztrált sírokon feltüntetett halálozási évek szerinti korfa-diagram
 Age-pyramid of the persons buried in the graves registered in the cemetery
 by years of age at death

1941-től hirtelen megnövekszik az adatok száma. Különösen a férfiakra vonatkozó adatszám növekedése a feltűnő, amely a korábbi időszakban őket érintő háborús veszteségekkel és a kedvezőtlen szociális viszonyokkal magyarázható. A nők halálózása ebben az időszakban alacsonyabb.

A II. világháborút követő foglalkozási átrétegződés és az elvándorlás elsősorban a férfi lakosságot érintette. Ez nyomon követhető az Apátistvánfalván eltemetett férfiak számának jelentős csökkenésében is, ugyanis az 1946 és 1960 között eltemetett férfiak száma 5 évenkénti összesítésben az alábbiak szerint alakul:

1946—1950	23 fő
1951—1955	21 fő
1956—1960	13 fő.

A lakóhelyhez erősebben kötődő női népesség elhalálozási számának alakulására a viszonylagos kiegyenlítettség a jellemző:

1946—1950	18 fő
1951—1955	23 fő
1956—1960	17 fő.

A nők 5 évenkénti elhalálozási ütemére 1960-tól 1990-ig nagyjából a fentiekhez hasonló stagnálás a jellemző. 1946 és 1990 között a nők elhalálozásának átlagtól való eltérése 3 fő volt, míg a férfiak esetében ez a szám 11 fő. A férfiak elhalálozásának 5 évenként vizsgált számában mutatkozó erős ingadozás véleményünk szerint a férfi népesség nagyobb társadalmi mobilitásával magyarázható, ugyanis 1960—1980 közötti időszakban a térségben viszonylagos gazdasági fellendülés jelentkezett.

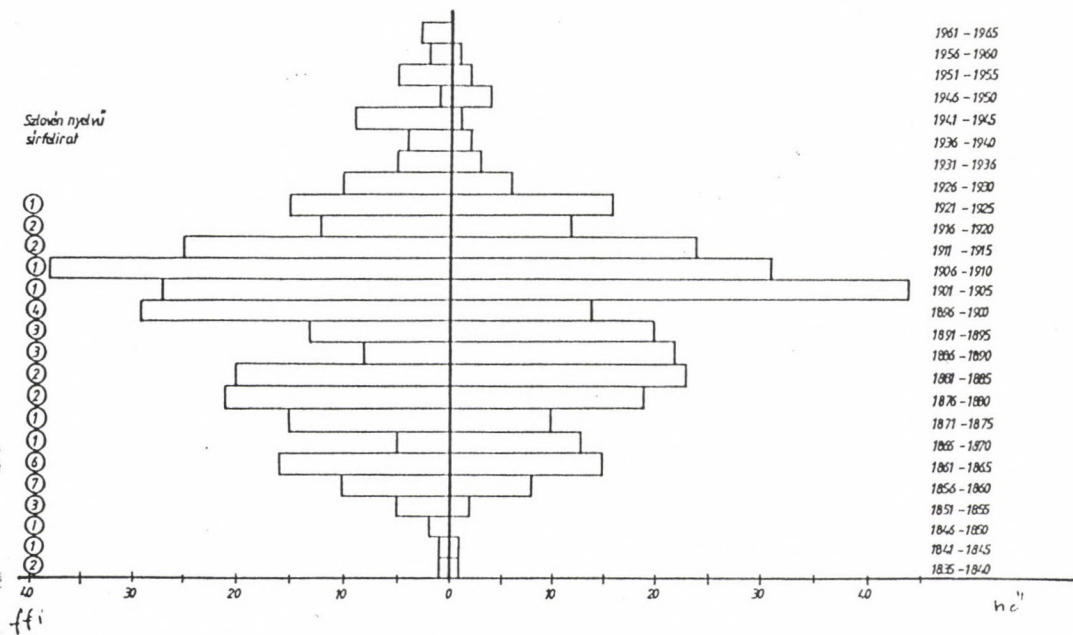
A szlovén nyelvű sírfeliratok 5 évenkénti számát elemezve különösen szembe-tűnő, hogy az 1916—1920-ig tartó időszakban elhunyt 19 személy közül 13 sírján (68%) található szlovén nyelvű szöveg. A két világháború között harmadára csökkent ez a mutatószám, és 1951-től kezdve már csak magyar nyelvű sírfeliratokkal találkozhatunk. A fentiek különösképpen elgondolkoztatók a lakosság nemzetiségi tudatának, az anyanyelv használatának és az asszimiláció vizsgálata szempontjából.

A sírokon található születési évszámok alapján előállított korfa-diagram (V. ábra) további érdekes és fontos információkat mutat. Az V. ábra a várakozásnak megfelelően nagy vonásokban csúcsára állított négyzetűhöz hasonlít. A legkorábbi születéseket rögzítő sírok száma meglehetősen alacsony, hiszen az 1836 és 1850 közötti időben született személyek közül már csupán 6-nak található meg a sírja a temetőben.

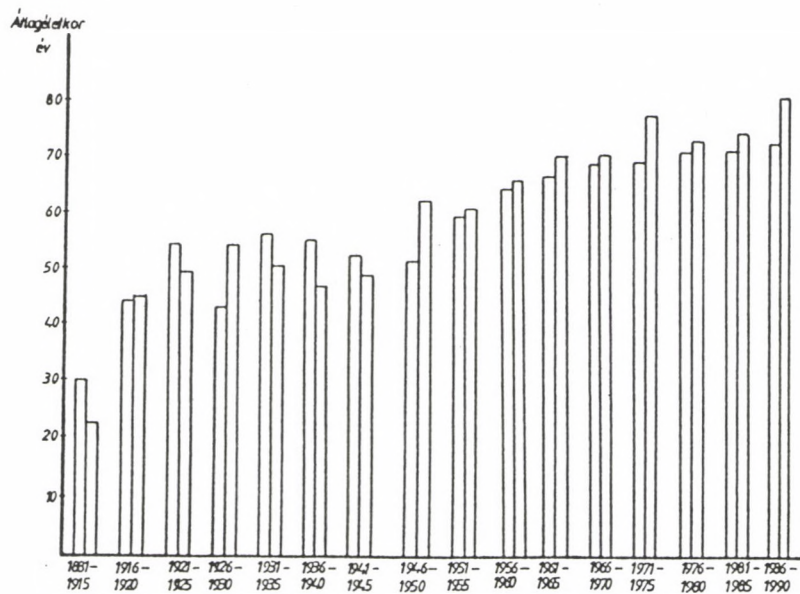
A múlt század közepétől kezdve a diagram egyre szélesedik. Ez természetes, hiszen ez a korosztály az, amely a várható életkort tekintve az elhalálozása már biztosan bekövetkezett, és nagy valószínűséggel élnek még a leszármazottjai, akik gondozzák hozzátartozóik sírját.

Különösen figyelemre méltó az 1881 és 1890 között született férfi lakosság, valamint az 1896 és 1900 között született női lakosság elhalálozását regisztráló sírok számának visszaesése. A fentiek véleményünk szerint a katonaköteles férfiakat érintő I. világháborúban bekövetkezett harctéri elhalálozásokkal, valamint a gazdasági világválság idején felerősödő és nagymértékű elvándorlásokkal hozható összefüggésbe. A kivándorlási hullám ugyanis elsősorban a legaktívabb korosztályt érintette.

A temetőben található sírokról regisztrált születésszámok 5 évenkénti maximumait 1901—1910 közötti időszakban érik el. A fentiek két tényezővel mindenképpen magyarázhatók.

V. A temetőben regisztrált sírokon feltüntetett születési évek szerinti korfa-diagram
 Age-pyramid of the persons buried in the graves registered
 in the cemetery by birth years

Az elhalálozottak 5 évenkénti átlagéletkora (bal: férfi, jobb: nő)

VI. A temetőben regisztrált sírokban nyugvók ötévenkénti átlagéletkorainak eloszlása
 Distribution of five-year average age of persons buried in the graves
 registered in the cemetery

Apátistvánfalva lakossága — hasonlóan a térségben lévő többi szlovén faluhoz — ebben az időszakban érte el a jelenlévő népességének maximumát (898 fő). A másik tényezőként figyelembe vehetjük, hogy a várható életkor alapján ez a korosztály abba a csoportba tartozik, amelynek tagjai már igen nagy valószínűséggel elhaláloztak és a falu temetőjébe kerültek.

1911-től fokozatosan összeszűkül a diagram. Ennek a magyarázata abban keresendő, hogy az a korosztály, amely ettől az időtől kezdve született még napjainkban is él, másrészt Apátistvánfalva jelenlévő népessége 1970-ig 615 főre, a lakónépessége pedig 479 főre csökkent.

A VI. ábrán az 5 évenkénti időszakokban elhalálozottak átlagéletkorát ábrázoltuk nemenként és összesítve. Az átlagéletkor számításánál az 1916 előtti időszakot nem vettük figyelembe, mert ebből az időszakból csak hiányos adatokáltak rendelkezésünkre.

Az összesített és az egész időszakra vonatkozó átlagéletkor 64,15 év, a férfiak esetében 61,9 év, a nőknél pedig 66,4 év. Az ábrán feltűnő, hogy a II. világháború idejéig a férfiak átlagéletkora általában magasabb (kivéve az I. világháború és a gazdasági világválság időszakait).

1946-tól kezdődően viszont a nők átlagéletkora a magasabb, jelentősen meghaladja a férfiak átlagéletkorát. Az átlagéletkor vizsgálatánál tapasztalható változás feltehetően kapcsolatba hozható a nők fokozatosan növekvő átlagéletkorával, valamint a férfi lakosságot jobban érintő foglalkozási átrétegződésből eredő nagyobb igénybevétellel.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a térségre jellemző társadalmi és demográfiai torzulások a település temetőjének egyszerű elemző statisztikai vizsgálata alapján is kimutathatók. Más és hasonló térségek demográfiai mutatóitól való jelentősebb eltérés valószínűleg csak a nemzetiségi identitás romlását jelző szlovén nyelvű sírfeliratok szövegeinek eltűnésében tapasztalható. A további következtetések és összehasonlítások megtételéhez azonban még más településekre vonatkozó újabb adatok gyűjtésére és feldolgozására van szükség, amelynek az elvégzését a közeljövőben tervezzük.

Tárgyszavak:

Történeti demográfia
Faluszociológia

**SOME DEMOGRAPHIC CHARACTERISTICS OF A BORDER NATIONALITY
VILLAGE ON THE BASIS OF EPITAPHS IN CEMETERY**

DR. HORVÁTH RÓBERT
(1916—1993)

1993. december 6-án elhunyt *Horváth Róbert* a József Attila Tudományegyetem nyugalmazott egyetemi tanára és "Emeritus professzora". Személyében kivételes tudású, nemzetközi hírvű tudóst, a közgazdaságtan, statisztika-elmélettörténet és a demográfia kiemelkedő művelőjét, jogász nemzedékek oktatóját veszítettük el.

Győrött született 1916. július 1-én. A Szegedi Tudományegyetemen 1939-ben államtudományi, 1940-ben pedig jogtudományi doktorrá avatták. Már az egyetemi tanulmányai készítették a közgazdasági, a demográfusi-statisztikusi, a szélesebb értelemben vett szociológiai pályára, amelyre egy életre el is kötelezte magát. Ez irányú ismereteink bővítése céljából a Budapesti Műegyetem Közgazdasági és Közgazdaságtudományi Karán, a Berliini Friedrich-Wilhelm Egyetemen, valamint a Párizsi Egyetem Jog- és Közgazdasági Karán folytatott postgraduális jellegű tanulmányokat.

Munkásságát a Szegedi Tudományegyetemen kezdte (1939—1940), mint tudományos munkatárs, majd 1948-ig a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott. 1948-ban a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán magántanórára habilitáltak a statisztika elmélete köréből.

Oktatói pályafutása tulajdonképpen az 1948—49-es tanévben kezdődött a Miskolci Jogakadémián, ahol mint jogakadémiai nyilvános rendes tanár a Közgazdasági és Statisztikai Tanszékét vezette. 1949-ben áthelyezéssel került át a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Közgazdasági és Pénzügyi Tanszékére, tanszékvezetői beosztásba. Itt nyert 1950-ben egyetemi nyilvános rendkívüli tanári, 1951-ben pedig egyetemi tanári kinevezést. 1954-től — megszakítás nélkül — az 1986. évi nyugállományba vonulásáig a Kar Statisztikai Tanszékét vezette.

Horváth Róbert tudományos munkásságát nemcsak az imponálóan nagy terjedelme, de még inkább annak sokrétűsége, a művelt társadalmi tudományágak széles skálája, és azok egymáshoz szervesen kapcsolódó komplexitása, továbbá tudományos kutatási módszerének újszerűsége jellemzi. Publikációinak száma csak a nyugállományba vonulásáig megközelítette a 300-at. (Ebből 10 monográfia, 171 önálló tanulmány, 87 kisebb cikk, recenzió, társszerzőként 16 egyetemi jegyzet.) Számos előadása hangzott el hazai és külföldi kongresszusokon, konferenciákon és egyéb rendezvényeken. Jelentős arányt képviselnek az idegen nyelven megjelent tanulmányok.

Nyugállományba vonulása sem jelentett szakadást termékeny és intenzív tudományos tevékenységében. 1986-tól 76 publikációja jelent meg — zömmel külföldi folyóiratokban. (Ebből 2 monográfia, 47 tanulmány, 25 kisebb cikk, recenzió, 1 kb. két és fél íves egyetemi jegyzetanyag.) Továbbá 23 előadása hangzott el különböző hazai és külföldi tudományos konferenciákon, kongresszusokon.

Kutatási területe a következő témakörökre terjed ki: közgazdasági és monetáris elmélet, közgazdasági és gazdaságstatisztikai elmélet, statisztikai elmélettörténet, alkalmazott statisztikai problémák, demográfiai-elmélet, történeti demográfia és egyéb témakörök, mint pl. a pénzügytan, pénzügyi jog, szociológia.

Horváth Róbert tudományos munkásságának kiemelkedő jellemzőit, főbb vonásait közelítően az alábbiakban lehet összefoglalni:

- a közgazdaságtan kvantitatív tudományként való felfogása és művelése;
- az előbbiből is következően a közgazdaságtani kérdéseket induktíve, döntően a gazdaságstatisztika oldaláról közelíti meg;
- e statisztikai-módszertani felfogás alapján az ár- és a pénzügyi-elemzés, szélesebb körben a reál- és monetáris gazdaságtan problémáit összefüggésükben, egymással kölcsönhatásban vizsgálja;
- valamennyi általa művelt tudományterületen törekszik a statisztikai módszertan elmélyítésére — a lehetőségek és a korszerű igények ésszerű határain belül. Mindez elsősorban a matematikai gazdaságtan és főleg az input-output elemzés terén érzékelhető, de még az elmélettörténeti kutatásaiban is megnyilvánulnak a törekvések;
- végül, tudományos munkásságának talán legérdemlegesebb jellemzőjeként említendő a kutatási területeinek problémaközelítő és a feldolgozásokban alkalmazott komplex, valamennyi lényeges kérdést felölelő interdiszciplináris elmélettörténeti megalapozású módszere. Különösen érvényesül ez az utóbbi 2—3 évtizedben megjelent szintézisjellegű műveiben.

Horváth professzor közel 40 éves oktatói pályafutása alatt jogász nemzedékek sorát vértette fel közgazdaságtani, pénzügytani, statisztikai és demográfiai ismeretekkel. Hallgatói tisztelték, diplomájuk megszerzése után is csak elismeréssel és nagybecsüléssel emlékeznek rá. Bár nem tartotta magát pedagógusnak, humánus, megértő tanárnak bizonyult, aki igen jó pedagógiai érzékkel is rendelkezett. Türelmesen magyarázta ismételtlen a tévedő vizsgázóknak a helyes válaszokat, más szóval még a számonkérést is összekapcsolta az ismerettudással, az oktatással. Készségesen segítette az arra érdemes hallgatókat az elhelyezkedésnél vagy a külföldi ösztöndíjak elnyerésében.

Szakmai és egyetemi-kari kollegái is segítőkész és megértő embernek tartották, de közismert volt sziporkázóan szellemes társalgó egyénisége is.

A tudomány- és a kultúrtörténetből ismeretes, hogy számos kiváló tudóst, művészt saját kora csak késve — sőt esetenként — csak halála után ismert el, fedezett fel. Sajnos, *Horváth* professzort is érték — méltatlanul — olyan diszkriminációk, amelyek miatt késett a hazai elismerés, illetve korábban nyert megfelelő nemzetközi elismerést, mint idehaza.

A tudományos tevékenység ismertségének, színvonalbeli elismertségének egyik, ha nem a legfontosabb fokmérője a nyomtatásban megjelent hivatkozások. E tekintetben *Horváth* professzor tudományos munkásságára nézve két időszakban történt felmérés: 1961—1982 közötti években 33; 1985/86 óta pedig 62 hivatkozást sikerült felfedezni a hazai és külföldi szakirodalomban.

Tudományos munkásságának hazai elismeréseként 1962-ben nyerte el a közgazdaságtudományok kandidátusa, 1986-ban pedig a demográfiai tudományok doktora fokozatot.

Oktatói-nevelői munkásságát az Oktatásügy Kiváló Dolgozója, majd az Egyetemünk által adományozott József Attila Emlékéremmel honorálták nyugállományba vonulása előtt. Szakértői tevékenységét a Statisztika Kiváló Dolgozója, illetve a Pénzügy Kiváló Dolgozója kítüntetéssel ismerték el. Nyugállományba vonulásakor az életpálya elismeréseként a Munka Érdemrend arany fokozatával tüntették ki. Azóta elnyerte az emeritus professzori címet, valamint a Fényes Elek Emlékérem kítüntetését.

Tudományos tisztséget töltött be a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai, valamint Demográfiai Bizottságában is. Tagként közreműködött az MTA Szegedi Bizottságában, a Statisztikai és Demográfiai Bizottságban. Az 1990-ben újjáalakult Magyar Statisztikai Társaság örökös tisztelebeli tagjává választotta.

Nemzetközi szakmai elismerését bizonyítja több nemzetközi tudományos intézménybe történő beválasztása, illetve tudományos cím, kitüntetés adományozása. Így 1947-től tagja a Nemzetközi Népeségtudományi Uniónak; 1963-tól a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek, amelynek elnöke is volt. Ugyancsak 1963-tól tagja a Párizsi Statisztikai és Történeti Demográfiai Társaságnak, valamint a Német Népeségtudományi Társaságnak. 1982-ben az Orleans-i Egyetemen "honoris causera statisticae" doktorrá avatták; 1986 óta három nemzetközi kitüntetésben részesült: a Japán Gazdaságstatisztikai Társaság elismerő oklevelét, valamint a Francia Akadémiai Pálmarend Lovagja kitüntetést 1987-ben, a berlini Berlin-Zehlendorfer Heimatverein emlékérmét pedig 1991-ben kapta meg.

Horváth professzor az Állam- és Jogtudományi Kar vezetésében is fontos szerepet játszott. 1957-ben a Kar dékánja, 1958-ban prodeánja. Nyugdíjba vonulása után is — mint Emeritus professzor — kapcsolatot tartott fenn a Karral. Egy-egy szemeszterben fakultatív kollégiumokat hirdetett meg a demográfia tárgyköréből, készséggel közreműködött a kari demográfiai jegyzet megírásában. Legutóbb *Schneller Károly* centenáriumán tartott imponáló méltató előadást.

Sokiárnyú munkásságával — nemzetközi relációban is — kiemelkedő képviselője és tolmácsolója volt a hazai statisztikai-, demográfiai- és közgazdaságtudománynak. Tevékenységével hozzájárult az Állam- és Jogtudományi Kar és a József Attila Tudományegyetem nemzetközi hírnevének növeléséhez.

Horváth Róbertet a kiváló tudóst és professzort az Állam- és Jogtudományi Kar oktatói, szakmai kollégái, barátai és ismerősei mélyen gyászolják és emlékét kegyelettel megőrzik.

Dr. Balázs József

ECKENRODE, J.—GORE, S. (szerk.): *Stress between Work and Family*. (A munka és a család közötti stressz.) The Plenum Series on Stress and Coping. Plenum Press. New York and London, 1990. 223 p.

Főleg a nők gazdasági aktivitásának gyorsütemű növekedése következtében az 1970-es évektől kezdve egyre inkább ráterelődött a figyelem a család és a munkahely határvonalán kialakuló problémákra és azok megoldási lehetőségeire. E téren Rapoport, R. 1971-ben közzétett (*Dual — carrier families*, Baltimore: Penguin Books, 1971.) könyve tekinthető olyan úttörő kezdeményezésnek, amely a kétkeresős családoknak a munka és a családi élet terén jelentkező problémák összeütközéseit, összefüggéseit mutatja be. Az ezt követően megélénkült kutatómunka eredményeként számos folyóiratcikk és könyv szerzője ismertette e kölcsönös kapcsolatok különböző területeit.

A munka és a család közötti stressz c. kiadvány olyan tanulmánygyűjtemény (8 önálló és 2 összefoglaló tanulmányt tartalmaz), amelyek szerzői (pszichológusok, demográfusok, orvosok, szociológusok) e két területen fellépő feszültségek keletkezésének mechanizmusait, azok kapcsolatait és összefüggéseit tanulmányozták. Úgy vélik, hogy a felnőttek életének két legfontosabb területe a család és a munkahely, ezek határozzák meg mindennapi tevékenységüket, itt élnek meg legnagyobb kudarcaikat és sikereiket. Egyetértenek abban, hogy a munkahely és a családi élet határvonalát szinte lehetetlen meghatározni, hisz az már nem két külön világ, hanem együtt alkotják az egyén mozgásterét. Úgy tűnik elfogadják az ún. bukógát (concept of spillover) elméletét. Ezt a feltevést leginkább a súlyos stresszel járó munkahelyeken (pl. rendőrség) dolgozók otthoni túlfeszítettségének jellemzésére alkalmazták, amely abból ered, hogy képtelenek levezetni a munkanap során felhalmozódott feszültségeket. A fordított helyzet is gyakori, hisz pl. a dolgozó anya gyermekeivel kapcsolatos problémái befolyásolhatják munkahelyi viselkedését.

Az egyes tanulmányok kiinduló pontja azoknak a folyamatoknak a leírása, amelyek a feszültséget, a stressz alapját szolgáló helyzetet létrehozzák.

A bevezető fejezet után a 2. és a 3. rész szerzői azzal a mechanizmussal foglalkoznak, ahogy a munkahelyi problémák átkerülnek a családba és ahogy ezek feldolgozásában, leküzdésében a házastárs és a család közreműködhet. Áttekintik azokat a mikrofolyamatokat, amelyek meghatározzák a házasságban, mint a munkája során stresszhatást szenvedett ember társadalmi támogatásának legfontosabb formáját, annak természetét és funkcióit. Így a munkahelyi nehézségek megoldására válaszként létrejövő házastársi támogatás a családi és a munkahelyi viszonyokat összekapcsoló hidak egyikévé válik.

A 4. fejezet szerzői 135 nőre és férjére kiterjedő longitudinális vizsgálat első részéből szerzett információkról számolnak be. Ebből kitűnik, hogy a diplomás nők egyharmada úgy vélte, hogy karrierjének ártanak otthoni kötelezettségei és komolyan aggódtak amiatt, hogy munkájuk negatív hatással van gyermekeikre. Elemzik a férjzett, kisgyermekes, karrierorientált dolgozó nőknek azokat az erőfeszítéseit, hogy hogyan küzdik le a család és munka határmezsgyéjén keletkező stresszhatásokat. Hiánypótló lehet a fejezet abból a szempontból, hogy bemutatja a sok dolgozó nőt érintő szerepkonfliktusok leküzdésének módszereit. Utalnak arra, hogy a házassági problémákkal küzdő nőkben igen nagy igény van arra, hogy más területeken érjenek el sikereket.

Az 5. fejezet szerzői házaspárokkal naplót írtak a kettős szerepvállalásaikkal kapcsolatos folyamatokról és ezek alapján nemenként elemzik a családban és a munkahelyen fellépő problémákat és azok megoldási, levezetési módzatait.

Számos bizonyítékot sorakoztatnak fel amellet, hogy a munkahelyi viták növelik az otthoni veszekedések gyakoriságát és az otthoni túlterheltség együttjár a munkahelyi feszültségek kialakulásával, növekedésével. Felismerték, hogy a munka és családi szerepek összeegyeztetése mást jelent a férfiak és mást a nők számára.

Más és más családi és munkahelyi problémákkal kell megküzdeniök a gyermekeiket egyedül nevelő és a házasságban élő nőknek. A 6. fejezet szerzői egy longitudinális vizsgálat alapján e kétféle családban élő anyák és gyermekek gondjait igyekeznek szétválasztani és a specialitásokat meghatározni.

A következő fejezet szerzői egy elektronikai gyárban dolgozó, fizikai foglalkozású nők munkahelyi konfliktusait és azoknak a család életére gyakorolt hatását tanulmányozták. E vizsgálatok célja annak feltárása volt, hogy ezek a nők hogyan bírkóznak meg a munkahelyi és a családi kötelezettségeik kombinációjából adódó problémákkal. Felhívják a figyelmet arra, hogy a munkahelyről a család felé áramló, "átbukó" stressz a nők esetében is ugyanolyan jelentőségű, mint ennek fordítottja.

A válás és a munkanélküliség a családi és a munkahelyi szerepekben előforduló két legsúlyosabb stresszhelyzet. A 8. és a 9. fejezet szerzői e két helyzet egymásra gyakorolt hatását tanulmányozzák. Úgy vélik egyik helyen fellépő problémák elviselését nagymértékben befolyásolja a másik területen kialakult (fennálló) helyzet. Megállapítják, hogy a különböző szerepek összefüggnek egymással, az egyik szerepben fellépő stressz befolyással van a többi szerep stresszhelyzeteire is. A munka és a család világa számos dinamikus kapcsolaton keresztül, bonyolult módon függ össze. Amikor azt vizsgálták, hogy ezek a stresszhatások hogyan terjednek egyik családtagról a másikra, meglepetéssel tapasztalhatták, hogy a hatás nem egyirányú! Számos példán bizonyították, hogy pl. a munkahely elvesztése jótékony hatást gyakorolt a házasság stabilitására mindkét nem esetében, mert figyelmüket egy közös, mindkettőjük számára súlyos problémára összpontosította.

Vagyis a negatív hatások nem csak felerősíthetik, hanem közömbösíthetik is egymást, csökkentik egymás erejét.

A magyar szakirodalomban még keveset tárgyalt témákban a szerzők — többnyire saját adatgyűjtéseiken alapuló — kutatásaik eredményeit és azok magas tudományos színvonalon megírt elemzéseit olvashatjuk. Minden fejezetet gazdag bibliográfia egészít ki, ami nemcsak a szerzők széles körű érdeklődését, hanem sokoldalú felkészültségét is bizonyítja.

A tanulmánygyűjtemény alapvető mondanivalója talán az, hogy a munka és a család, a munkahely és az otthon nem két külön világ, hanem életünk (gyerekek és felnőttek életének) szorosán (elválaszthatatlanul) összekapcsolódó, egymás kiegészítő része, amely meghatározza céljainkat és lehetőségeinket mindazokon a területeken, amelyek számunkra fontosak lehetnek. Ezért tartom a könyvet a társadalomtudományokkal foglalkozók számára hasznos olvasmányknak.

Dr. Hoóz István

HÍREK

Pályázat

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése 46/1992. évi határozatával az 1994. esztendő a **CSALÁDOK NEMZETKÖZI ÉVÉ**-vé nyilvánította.

Az Év programjaihoz Magyarország számos rendezvénnyel, tanácskozással, különböző pályázatokkal és kiadványokkal kapcsolódik. A Családév alkalmából a Népjóléti Minisztérium

szociológiai pályázatot

hirdet.

A tematikus pályázatra benyújtott műveknek egy vagy több valóságos családdal, illetve családokkal kapcsolatos témát kell feldolgozniuk, lehetőleg az alábbi megközelítésben:

- a család társadalmi, gazdasági, kulturális helyének, helyzetének és szerepének, erkölcsi, értelmi és érzelmi értékeinek, ezek állandóságának és aktuális változásainak a bemutatása (a család helye és szerepe a társadalomban);
- a családra ható külső, illetve a környezetre is visszaható belső családi viszonyoknak, a család szűkebb társadalmi beágyazottságának ábrázolása (a család kapcsolatai a környezetével, a társadalommal);
- a családon belüli emberi kapcsolatoknak, a család, mint az egyén életében meghatározó jelentőségű emberi és szociális közösség belső viszonyainak, értékeinek a kifejezése, a családok működésének feltárása, a sikeres megoldások példáinak felmutatása (a család belső világa).

Pályázni lehet tehát olyan, a *szociográfia műfaji eszközeit* alkalmazó művel, amely tárgyalja a mai magyar társadalomban létező családot — a konkrét családokkal kapcsolatos bármely valóságos kérdés feldolgozását — választja. Az elbírálásnál előnyt élveznek, azok a munkák, amelyek egy vagy több család válságba jutásának megelőzéséről, a nehézségekből, a kedvezőtlen helyzetekből vagy konfliktusokból való eredményes kijutásának eseteiről és módjairól tudósítanak. A pályázat *jelígés*.

A magyar nyelven *2 példányban* benyújtandó pályázattal bárki résztvehet eddig még nem publikált *szociográfiai* alkotással. Egy szerző csak egy pályaművet nyújthat be legfeljebb 30 gépelt oldal terjedelemben. A pályázat benyújtásának *határideje 1994. július 31.*

Cím: Népjóléti Minisztérium
Nemzetközi Családév Titkárság
Budapest, 1051. Arany János u. 6—8.

A pályaműveket szakértőkből álló zsűri bírálja el. A *pályadíjak*:

I. díj	100.000 Ft
II. díj	80.000 Ft
III. díj	60.000 Ft

Eredmény hirdetés: 1994. október 15-ig.

A pályázat legsikeresebb alkotásai a tervek szerint 1994-ben könyvben is megjelennek. A kötetbe kerülő művek szerzői a szokásos honoráriumban részesülnek.

Budapest, 1993. december 13.

* * *

Az *Európai Népegyésztudományi Társaságnak (EAPS) az Európai Egészségügyi Morbiditási és Mortalitási Differenciákkal foglalkozó Munkacsoportja* 1994. április 21—23. között Louvain-la-Neuveben (Belgium) munkaértekezletet tartott. A munkaértekezletet a Louvaini Katolikus Egyetem Demográfiai Intézete és Statisztikai Intézete szervezte. A több mint negyven szakértő bevonásával lebonyolított munkaértekezlet témája: *Az Európai Halandósági Táblák; Adatok, Módszerek és Modellek* volt. A munkaértekezleten Magyarországot *Dr. Józán Péter*, a KSH főosztályvezetője és *Dr. Valkovics Emil*, a KSH tudományos tanácsadója képviselte. A munkaértekezlet során *Dr. Józán Péter* az egyik ülés elnöki funkcióját is ellátta. *Dr. Valkovics Emil* "Néhány gondolat a halálokok szerinti és egyes halálokok feltételezett kiküszöbölésén alapuló halandósági táblákról" című dologozat bemutatására és megvitatására a munkaértekezlet második napján került sor.

* * *

Az "*Öregedés Európában*" című kétoldalú magyar-holland összehasonlító projekt programját és szervezeti mechanizmusát a NIAS-ban (Wassenaar) 1994. május 2—3-án tartott tárgyalásokon alakították ki. A tárgyalásokon holland részről *Jenny Gierveld* (NIDI), *Kees Knipscheer* (amszterdami egyetem) és *Nico van Nimwegen* (NIDI) vettek részt, magyar részről pedig *Klinger András* és *Miltényi Károly*. Esetenként részt vett a megbeszélések egyes szakaszaiban *W.R. Hugenholtz* és *Van De Kaa* (NIAS) is.

A program tematikáját illetően a következő főbb pontokban állapodtak meg, megjelölve az egyes magyar és holland felelősöket is.

Bevezetés; Magyarország és Hollandia viszonyainak általános áttekintése

I. Demográfiai részék

1. Népesedési folyamatok, termékenység és halandóság; népességszerkezet (1900—1950—1995)
Mészáros Árpád—De Beer
2. A családi és háztartási viszonyok; lakáshelyzet (1960—1990)
Klinger András—Jenny Gierveld
3. Népesedési előrejelzések, ide értve a család- és háztartásszerkezet előrejelzéseit is (2020)
Hablicsek László—Imhoff

II. Társadalmi és gazdasági összefüggések

4. A család gazdasági és társadalmi szerepkörének átalakulása; a családtámogatás rendszerei
Cseh-Szombathy László—K. Knipscheer
5. Gazdasági aktivitás és nyugdíjba vonulás; nyugdíjrendszer
Miltényi Károly—Julius Theewes
6. Morbiditás, mortalitás és az egészségügyi ellátás
Józán Péter—H. Sollinge

III. Következtetések a politikai döntéshozók számára

A megbeszéléseken megállapodtak az 1994—96. évi program időrendjében.

IRODALOM

KÖNYV

TAUBER, C.M.: *Sixty-Five Plus in America*. (65 éven felüliek Amerikában.) US Bureau of the Census, Current Population Reports, Special Studies, P23—178RV, Washington, DC, 1992. 156 p.

Mint a világ számos országában, Amerikában is korunk egyik legnagyobb kihívása a népesség rohamos elöregedése. A demográfiai változások sebessége és iránya kényszerítő jellegű szociális, gazdasági és etikai választások elé állítja az egyéneket, a családokat és a kormányokat egyaránt. A napjainkban választott megoldások, végrehajtott döntések sok évtizedre előre meghatározzák generációk életminőségét, vitalitását. Ezzel a nagy jelentőségű kérdéskörrel foglalkozik az USA Népszámlálási Hivatalának kiadványa, mely az 1990-es népszámlálás és számos országos speciális felvétel adatait elemzi. A kiadvány részletesen ismerteti az amerikai népesség korösszetételének változásait 1900-tól 2050-ig, a világ számos fejlett és fejlődő országának adataival összevetve. Külön-külön fejezet tárgyalja az öregedő népesség egészségi, gazdasági, szociális és egyéb jellemzőit, földrajzi eloszlását és migrációs sémáit. Valamennyi fejezet gazdag összefoglaló táblázatokban és szemléletes grafikonokban, de ezeken kívül külön fejezet tartalmazza a részletesebb adatokat közlő táblázatokat, valamint a fogalmi és módszertani magyarázatokat.

A kiadvány főbb megállapításai a következők.

A telepések idején az amerikai lakosság fele 16 éven aluli volt. 1990-ben 4 amerikai közül kevesebb mint 1 volt 16 éven aluli, és a népesség fele 33 éves vagy idősebb, 2050-ben pedig a népesség legalább fele lesz 39 évesnél idősebb.

1990-ben 31,1 millió öreg (65 éves és idősebb) élt Amerikában, ez a népesség 12,5%-át jelentette. Közülük 18 millió volt a 65—74 évesek, 10 millió a 75—84 évesek és 3 millió a 85 éven felüliek száma.

Az 1980-as évtizedben 22%-kal nőtt a 65 éven felüliek száma. 1990 és 2010 között a növekedés nem lesz túl jelentős, 2010 és 2030 között viszont 76%-osra becsülhető (a közepes változat szerint), míg a 65 éven aluliak növekedése csak 6,5%-os lesz várhatóan.

1990-ben 6,9 millió volt a 80 évesnél idősebbek száma az USA-ban (35 amerikai közül egy tartozott ebbe a korcsoportba), 2050-re viszont már több mint 29 millióan lesznek (13 közül legalább egy fő).

A 100 évesek és idősebbek száma 1990-ben 35 808 volt; az ide tartozók száma a 80-as évtizedben több mint kétszeresére nőtt. E népességcsoport 80%-a fehér bőrű, és 79%-a nő.

Az öregek száma kilenc államban haladta meg az 1 milliót 1990-ben. Kaliforniában élt a legtöbb 65 éven felüli (3,1 millió), míg Floridában volt a legmagasabb (18%) a részarányuk.

1980 és 1990 között mintegy 38%-kal nőtt a 85 évesnél idősebbek száma; nyolc államban élt több mint 100 000 ilyen idős ember. A világ népességének 6%-a 65 évesnél idősebb; számuk 1991-ben csaknem 332 milliót tett ki, és 2000-re elérheti a 426 milliót. Több mint az ötven százalékuk fejlődő országban él.

Az USA-ban élő öregek fontos jellemzője a különbözőség, sokféleség. 1990-ben 10 öreg közül 1 nem volt fehér bőrű, a következő század közepéig ez az arány 10 közül 2-re nőhet. Ugyanakkor várhatóan az öregek nagyobb része lesz hispán eredetű (ide bármilyen fajúak tartozhatnak).

1990-ben 5 fekete és hispán eredetű közül mintegy 1 volt 80 éves vagy idősebb, 2050-ig ez az arány 3 közül 1-re növekedethet. A fehérek esetében az arányszám várhatóan nagyobb, mintegy 38%-os lesz.

Az idősebb férfiak esetében nagyobb a valószínűsége annak, hogy családban élnek. A 75 éven felüli férfiak többsége házas és feleségével él, míg a nők többsége özvegy, vagy egyedül élő.

A születéskor várható élettartam 1989-ben a fehér nők esetében 79 év, a feketéknél 74 év volt; a férfiak esetében a megfelelő értékek 73, illetve 65 év.

A rossz egészségi állapot nem olyan gyakori a 65 évesnél idősebb népesség körében, mint azt általában feltételezik, különösen nem a fiatalabb korosztályok esetében. A nem valamilyen öreget ellátó intézményben lakó 65—74 évesek esetében négy közül három személy tartja egészségi állapotát jónak, nagyon jónak vagy kiválóknak. A 75 éven felüliek esetében a megfelelő érték: három közül kettő. Tíz nem intézményben élő 65—74 éves személy közül kilencnek nincs szüksége semmiféle segítségre mindennapi feladatai ellátásához, a 85 éven felülieknek pedig 45%-a szorul rá a segítségre.

Az idősebb nők esetében nagyobb a valószínűsége a hosszú ideig tartó, krónikus, rokkantsághoz vezető betegségeknek, míg a férfiak esetében inkább a rövid ideig tartó, gyógyíthatatlan, halálos kimenetelű betegség kialakulása jellemző.

Jelentős jövedelmi különbségek figyelhetők meg az időskorú népesség egyes alcsoportjait vizsgálva. 1990-ben a szegénységi ráta a feketék körében volt a legmagasabb ($33,8 \pm 0,8\%$), a hispán eredetűek esetében $22,5 \pm 0,7\%$, míg a fehérek között mindössze $10,1 \pm 0,5\%$.

Az időskorú népesség iskolai végzettsége jelentős mértékben növekszik majd az elkövetkező időszakban, mivel a fiatalabb kohorszok jóval nagyobb arányban fejezték be középsiskolai és felsőfokú tanulmányaikat, mint a mai öregek.

A holnap öregjei jelentős mértékben különbözni fognak napjaink öregjeitől, és ezek a különbségek nagymértékben érintik majd egészségi állapotukat és gazdasági státusukat.

A nők egyre nagyobb része dolgozik majd olyan hosszú ideig, hogy saját jogú nyugdíjban részesedhet.

A fehérek, illetve a feketék és hispán eredetűek közötti foglalkoztatottsági, kereseti különbségek folytán ez utóbbiak lényegesen kevesebb erőforrással rendelkeznek majd nyugdíjas korukban. Egyre gyakoribb lesz a négygenerációs család. A fiatal öregek, nyugdíjas éveik kezdetén, egyre nagyobb mértékben kénytelenek majd gondoskodni a még öregebb, ápolásra szoruló családtagokról. Jelenleg 5 haláleset közül 1 következik be a 85. életév betöltése után. 2050-ig ez az arány megduplázódhat, részben az alacsonyabb halálozás, részben az ún. Baby-Boom generáció (az 1946 és 1964 között születettek) továbbélőinek nagy száma miatt. Ez hatással lehet a meghosszabbodott élet minőségére és finanszírozására.

Az orvosi technológiák fejlődése révén egyre több ember ér meg idősebb kort, de ugyanakkor krónikus betegségben szenved majd, és fizikailag vagy mentálisan sérült. Sokak számára minden eddig tapasztaltnál nagyobb terhet jelentő ápolás válik szükségessé. Míg korábban az élettartam meghosszabbítása volt fontos társadalmi kérdés, a jövőben az életminőség, az aktív élettartam jelentősége lesz a meghatározó.

A nők jelentős mértékben vesznek majd részt az idősebb családtagok ápolásában. Sokan emiatt kénytelenek kereső tevékenységüket felfüggeszteni, ami kedvezőtlenül befolyásolja nyugdíjuk nagyságának alakulását.

FOLYÓIRATCIKKEK

HÖHN, Ch.: Aktuelle Bevölkerungsfragen in Europa und in den anderen Industrieländern. (Aktuális népesedési kérdések Európában és más ipari területeken.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1992/3. 271—289. p.

A tanulmány az 1993. évi Európai Népesedési Konferenciára készült, amely regionális tanácskozásként az 1994. évi Világkonferencia előkészítését szolgálja. Az elemzés tárgyát a fejlett országokban lezajlott hosszú távú népesedési folyamatok gazdasági és társadalmi összefüggései képezik.

Az ENSZ legújabb demográfiai előrejelzése — a születések gyakoriságának csökkenéséből kiindulva — arra következtet, hogy a fejlett államokban elkerülhetetlen a népesség elöregedése. Az idős népesség arányának növekedése nyilvánvalóan fokozott feladatokat hárít a nyugdíjbiztosítás rendszerére és az egészségügyi ellátásra.

A születésszám visszaesése a mai fejlett államokban különböző időszakokban zajlott le: Nyugat- és Észak-Európában lényegileg a XIX. század közepétől a XX. század közepéig tartott, Európa más részein és Észak-Amerikában a XX. század kezdetétől figyelhető meg, míg Japánban csak a második világháborút követően kezdődött el.

A korábbi ismereteken alapuló képet módosíthatja, hogy a születésszám csökkenésének az 1960-as évek közepén lezárult hosszú távú folyamatát a későbbiek során a fejlett országokban egy újabb visszaesési szakasz követte. Ez a népességtudomány szempontjából is új helyzetet teremt, mert az eddig uralkodónak tekintett felfogás gyökeres átértékelését teszi szükségessé. A tapasztalatok arra intenek, hogy a népesedési folyamatokban nem számíthatunk tartós egyensúlyra, hanem miközben a születésszám mélyen a népesség reprodukciójához szükséges szint alá esik, az olló a születési és halálozási görbe között egyre inkább kinyílik. A halálozások száma tehát fokozódó mértékben haladja meg a születéseket, annak ellenére, hogy az idősebb korosztályokban a halandóság javul. A népesség korösszetételét a jövőben a várható átlagos élettartam meghosszabbodása és a csökkenő születésszám együttes hatása fogja befolyásolni. Elképzelhető ezért, hogy az időskorúak arányának növekedése még gyorsabb lesz, mint korábban feltételezték.

A "posztmodern" életforma a családok összetételét is módosítja. Egyre több család bomlik fel válások útján. Az elváltaknak csak egy része köt újabb házasságot, mások egyedül maradnak vagy élettársi kapcsolatot létesítenek. Növekszik az egyszülős családok száma.

Az életforma változását a törvényhozás többé-kevésbé követi, sőt néha elő is segíti. Demográfiai szempontból megfigyelhető például a terhességmegszakításra vonatkozó törvények liberalizálása, a válási jog reformja, a házas és nem házas együttélő párok, továbbá a törvényes és nem törvényes gyermekek jogi helyzetének az egységesítése.

A mai szabad piacgazdaság egész rendszere "vak" a családi igényekkel szemben, sőt a munkáltatók szemszögéből nézve a legjobb munkatárs a független egyedülálló, gyermektelen személy. A magángazdaság szféráján kívül is elterjedt azonban az a szemlélet, amely az embereket csak mint egyéneket veszi számba, és nincs tekintettel a családi kötelezettségekre.

A távlati prognózisok készítése során a születéseknél és halálozásoknál nagyobb bizonytalansági tényezőt jelent a vándorlási mozgalom alakulása. Az előrejelzés mindhárom változata számol a fejlett ipari országokba — elsősorban Észak-Amerikába

és Nyugat-Európába — irányuló bevándorlással, de nagyságrendi különbség van a magas, a közepes és az alacsony változat között.

Az ENSZ 1992. évben kidolgozott előrejelzése — a természetes népmozgalom és a vándorlás együttes figyelembevétele alapján — Európára, továbbá az iparilag fejlett területek összességére (régiónk szerint részletezve) tartalmaz az 1995—2025 közötti időszakot magukban foglaló számításokat. A jelzett három változat közül elsősorban elfogadásra ajánlott közepes változat fő következtetései az alábbiakban összegezhetők:

- Európa népessége (a volt Szovjetunió nélkül) — kisebb ingadozásokkal — 500 millió létszám körül stabilizálódik;
- az ipari országok együttes lakossága (ideértve a szorosan vett Európa mellett az egykori Szovjetunió területét, Észak-Amerikát, Japánt, Ausztráliát és Új-Zélandot) az 1990. évi kereken 1,2 milliárdról 1,3 milliárdra emelkedik;
- a 65 éven felüli népesség arányának növekedése az Európán kívüli ipari térségekben is általánossá válik.

A fejlett országok szempontjából a korösszetétel változása a leglényegesebb következtetés. Ez súlyos kihívást jelent, mely egyértelmű a társadalom megújításának igényével. A kívánatos korszerűsítés sokrétű folyamat. Nyilvánvaló, hogy ez nem lehet csak a politikusok ügye, hanem többé-kevésbé a társadalom minden tagjára háruló feladatként jelentkezik.

F.J.

TERRA ABRAMI, V.—SORVILLO, M.P.: La fécondité en Italie et dans ses régions: analyse par période et par génération. (A termékenység Olaszországban és régióiban: időszakonkénti és generációnkénti elemzés.) Population, 1993/3. 735—752. p.

A tanulmány a generációk termékenységének rekonstrukcióját mutatja be régióként az Olasz Statisztikai Intézet és a Firenzei Egyetem által végzett vizsgálat eredményei alapján. A termékenységi arányszámok meghatározásához a születési statisztikákat és a népességszámokat különböző forrásokból vették, de az ebből fakadó eltéréseket az alkalmazott eljárások segítségével sikerült jelentősen csökkenteni.

A termékenységi arányszámokat a lakóhely regionális hovatartozása, az anya életkora és születési sorrend szerint 1952—1988 között minden évre kiszámították. Megállapítható, hogy ebben az időszakban az olasz termékenység soha nem emelkedett lényegesen a közeli országoké fölé, az Európai Közösségben inkább hátul, 1986-ól pedig leghátul található. Ugyanakkor jelentős eltérések vannak az ország régiói között. A 70-es években pl. az összes déli régióban az egy nőre jutó születések száma meghaladta a 3-at, míg Közép- és Észak-Olaszország négy régiójában még a 2-t sem érte el. A termékenység szintjében meglévő különbségeket a fejlődés irányának eltérései egészítik ki. A longitudinális és transzverzális elemzés kombinációja lehetővé teszi a vélemények árnyalását: a túl pesszimisták a legutóbbi évek nagyon alacsony mutatóira helyezik a hangsúlyt, az optimisták viszont a hosszú távú következmények súlyosságát is figyelmen kívül hagyják, és a kedvezőtlen kormegoszlásnak tulajdonítják a rendkívül alacsony termékenység folyamatos fennmaradását az északi és középső régiókban. Az elemzés rámutat, hogy nem lehet egységes "olasz" termékenységről beszélni, az országos mutatók regionálisan rendkívül differenciált szintek, fejlődési

irányok és magatartásminták pusztán statisztikai szintéziséből alakulnak ki. E megállapítást több tényező is alátámasztja.

1. A 60-as évek országos "baby-boomja" elsősorban a tengerparti és központi régiók termékenység-növekedéséből adódott, néhány kohorsz terméketlenségének átmeneti visszahúzódása, valamint az egygyermekes anyák növekvő második gyermekvállalása következtében.

2. A keresztmetszeti mutatók emelkedése alig hat a generációk befejezett termékenységére, kivéve egy időszakos javulást az északi és központi régiókban. Délen a befejezett termékenység folyamatosan csökken.

3. A termékenység csökkenése ugyan országos jelenség, ám a közös irányzat nem jelenti sem mennyiségi, sem minőségi szempontból az Észak és Dél különböző reprodukciós modelljének közeledését.

4. A termékenység csökkenése nagyfokú változást eredményezett a családok nagyság szerinti megoszlásában. Északon elterjedt és helyenként többségi modellt vált az egygyermekes család, miközben a két gyermeknél többet vállaló nők száma elenyészőre csökkent. Olaszország déli részének termékenységi átmenetét ezzel szemben a népes (4 vagy többgyermekes) családok számának zuhanása jellemzi, nem érintve az első-, másod-, sőt harmadszülések számarányát. Ezekben a régiókban még az 1950 körül született generációkban is többségben vannak a kettőnél több gyermeket szülő nők.

R. G.

DUMANI, B.: *Politiques démographiques et fécondité en Albanie.* (Népesedéspolitikai és termékenység Albániában.) Population, 1993/3. 767–770. p.

Bevezetőjében az 1990-es demográfiai helyzetet jellemző adatok közül mutat be néhányat a szerző. A nyers születési arányszám ekkor 25,2 ezrelék, ami 3,03 születést jelent egy nőre számítva; a nyers halálozási arány 5,6, a csecsemőhalandóság 28,3 ezrelék. A 15–49 éves nők a népesség 25%-át alkotják; a 25–49 éves nők 90%-a házas; 1970 óta 0,7–0,8 körüli az 1000 lakosra jutó válás.

A születéskor várható élettartam jelenleg 72,2 év, a népesség 7,8%-a 60 éves, illetve idősebb, munkaképes korú a lakosság 57,6%-a. A városi család átlagosan 3,9 személyből áll, a családok 16–17%-a 7, illetve több személyes (itt 3–4 generáció él együtt), arányuk azonban folyamatosan csökken.

1930–1990-ig a népesség 30 évenként megduplázódott. 1945-ig annyi gyerek született, amennyi a termékeny periódus alatt születhetett, a növekedés mértékét csupán a gyermek és felnőtt korban egyaránt jelentős halandóság korlátozta.

A II. világháborút követően bekövetkezett radikális változások része volt a kormány natalista népesedéspolitikája. 1990-ig hatályban maradt az a törvény, mely tiltotta a születésszabályozás eszközeinek terjedését, az abortuszhoz folyamodó nőt akár 2 évig terjedő szabadságvesztéssel sújthatta. 1970-től a születések száma mégis csökkenni kezdett. Hozzájárult a csökkenéshez a fiatalok házasságkötések számának általános és jelentős csökkenése és az a körülmény, hogy a házasságkötés alkalmával sok esetben a nő városba költözött, az ott jellemző családtípushoz igazodott.

Az 1979-es és 1989-es helyzetet, a tíz év alatt bekövetkezett változásokat táblákon mutatja be a szerző. 1979-ben a termékeny korú nők a városi lakosság 26,35%-át, a falusiak 21,86%-át alkották; a nyers születési arányszám az előbbieknél 21,5 ezrelék, utóbbiaknál 31,04 ezrelék.

1989-re a szülőképes korú nők aránya mind a városi, mind a falusi lakosságon belül megnőtt, termékenységük azonban csökkent. A házasságon belüli termékenység csökkenése igen gyors, a városban 2,9 ezrelék, a falusi lakosságnál 6,4 ezrelék.

A nők emancipációs törekvései, az iskolázottság növekedése és a gazdasági életbe való bekapcsolódásuk (1990-ben az összes munkaviszonyban álló 45%-a nő, ami 1980-hoz képest 24,6%-os növekedés) hatásaként, a hivatalos restriktió ellenére, az abortuszok száma 1980 és 1991 között megduplázódott, születésszabályozási eszközök hiányában a közvélemény által elfogadott eszközzé vált.

1989-ben az anyai halandóság 49,5 halál 100 000 születésre, a tíz év alatt abortusz következtében meghalt nők 60%-a 5 vagy több gyermeket hagyott itt, és kb. 22%-uk házasságon kívül esett teherbe.

Az 1990-es politikai változások, a pluralizmus, az emberi jogok védelmének előtérbe kerülése új irányt hozott a családtervezés, az abortusz-szabályozás területén. Kb. 1 dollár az abortusz "ára", ennek megfelelően csökkent a tiltott műtétek és a hozzá erősen kötődő anyai halandóság. (1980—1989-ben 45—47 halál jutott 100 000 születésre, 1991-ben ez a szám 29.)

Egy 1992-es, egyetemisták közt végzett felmérésről számol be végül a szerző. A megkérdezettek 51%-a semmiféle modern születésszabályozási módszert sem ismert. A lányok, és különösen a vidékiek esetében az arány még elszomorítóbb. Remélhető, hogy a családtervezési programok kedvező fogadtatásra találnak.

Befejezésül a szerző felhívja a figyelmet a migráció növekedésére. A jelenlegi gazdasági nehézségek, a munkanélküliség különösen a fiatalokat készíti (70%-uknak áll szándékában) hazájuk átmenetinek gondolt elhagyására.

Ez a tényező várhatóan valamennyi demográfiai folyamatra hatással lesz.

G.M.

COURBAGE, Y.: *Contrastes démographiques en Israel: tendances récentes.* (Demográfiai különbségek Izraelben: újabb tendenciák.) Population, 1993/3. 754—766. p.

1948-tól, évtizedeken át 5—8 zsidó lakosra 1 nem zsidó (muzulmán, keresztény, drúz) jutott, Izraelben 1980 körül azonban a migráció hatása elenyészővé vált, mára ez az arány 2:1-re esett volna. Az itt élő nem zsidók (főleg arabok) termékenysége ugyanis még mindig majdnem háromszorosa a zsidókének.

Nehéz társadalmi-gazdasági okokkal magyarázni a magas nem zsidó termékenység fennmaradását. A magyarázathoz hozzájárulhat, hogy csupán 25%-uk él 20 000-nél nagyobb lélekszámú városokban és a kis települések termékenysége mindenkor magasabb, mint a városi agglomerációé.

A népesség növekedését nagy súllyal befolyásoló tényező a halandóság. A zsidóknál 4 haláleset jut 10 születésre, míg a nem zsidók esetében csupán 1. Az eltérés a nem zsidó népesség fiatal korstruktúrájának következménye.

A születéskor várható élettartam a zsidóknál valamivel magasabb és közelíti az arab országokban tarpasztalt rekordot (Kuwait: 75 év).

A csecsemőhalandóság esetében jelentős a különbség. 1992-ben ez az arány a zsidók esetében 7,3 ezrelék, míg a nem zsidók esetében 13,6 ezrelék. Érdekes ugyanakkor, hogy a 15—39 éves nem zsidó nők, magas termékenységük ellenére alig "halandóbbak", mint a hasonló korú zsidó asszonyok.

1990—91-ben (a volt Szovjetunió "kinyitása") megfordult a nem zsidók arányának növekvő tendenciája. A népesség területi megoszlása térképen látható. Északon a népesség 81 %-a nem zsidó. Az ország centrumában, mely a legvárosiasabb jellegű, nagyon kevés, mindössze 9 % nem zsidó él. Délen, az állam területéhez képest jelentős kiterjedésű Negev sivatagban a nem zsidók aránya csekély, mégis ők képviselik a teljes lakosság 21 %-át.

Az 1991-es bevándorlók területenkénti letelepítési megoszlásából látható, hogy a zsidó népességen belül képviselt arányukhoz képest kevesebbet telepítettek le a központi körzetben és viszonylag többet Északon, Galilea és Haifa körzetében. Ugyanígy dinamizálta a zsidó népesség növekedését a bevándorlás a Negev sivatag területén is. Északkal ellentétben azonban az arab népesség magas arányán (21,3%) változtatni nem tudott, különösen a beduinok magas születésszámai miatt.

A szerző 2005-ig számított előrejelzései szerint a zsidó férfiak várható élettartama 77, a nem zsidóké 75 évre nő; a nőknél 81, illetve 78 év lesz ekkorra. A teljes termékenységi arányszám a zsidóknál 2,3-re, a nem zsidóknál 3,3-re csökken. 2005 körül a bevándorlást befejezettek tekintti.

A nem zsidó népesség aránya 2048-ra (Izrael állam Centenárium) 25,5 %-ra nő. 2002-re lélekszámuk eléri az egymilliót, 2045-re pedig kétfélmillió lesz. Északon és Délen a népességen belüli arányuk 2048-ra megközelítheti az 50 %-ot, a középső részen azonban elhanyagolható lesz.

Az életkor szerinti előrejelzés alapján valószínűsíthető, hogy jelenleg kisszámú (12%) választóképes, a politikát közvetlenül befolyásoló nem zsidó népesség aránya 2048-ra eléri, sőt meghaladja a 23 %-ot.

G.M.

RELE, J.R.: *Fertility levels and trends in South Asia: an assessment and prospects.* (Termékenységi szintek és trendek Dél-Ázsiában: értékelés és előrejelzés.) Genus, 1992/1—2. 133—154. p.

A termékenységi átmenet vizsgálata mind tudományos, mind pedig politikai szempontból különösen fontos. A tanulmány Dél-Ázsia öt országának helyzetét elemzi. Banglades, India, Nepál, Pakisztán és Sri Lanka népessége Dél-Ázsia lakosságának 94 %-át, egész Ázsiáéénak mintegy 35 %-át tette ki az 1985-ös adatok szerint. A dolgozat — a termékenységi adatok gyenge minősége és hiányossága miatt — több forrásból származó információkra és az ENSZ 1988-ta vonatkozó becsléseire alapozza következtetéseit.

Bár a termékenységi átmenet Dél-Ázsiában is elkezdődött, hatása országról országra jelentősen eltér. A 60-as évek elején az öt vizsgált ország mindegyikében 6—7 között volt a teljes termékenységi arányszám (TFR). 1980—85-ben azonban már nagy különbségek mutatkoztak: Pakisztánban a TFR továbbra is 7 körüli, míg Sri Lanka hasonló mutatója ekkor 3,25 volt. Indiában a termékenység csökkenése mérsékelt, Bangladesben és Nepálban gyenge volt. A differenciális termékenységi és házassági termékenységi (MTFR) elemzéseket a fejlettség szintjével szorosan összefüggő társadalmi-gazdasági ismérvekkel kombinálva végezték el. A városi termékenységet mind az öt országban alacsonyabbnak találták a vidékinél. A házassági termékenység esetében a különbség jóval kisebb, sőt Pakisztánban szinte nincs is. Ez a magasabb házassági kor termékenységsökkentő hatását igazolja. A dél-ázsiai országok a termékenységnek a házassági kor iskolai végzettségétől függő különbségei alapján két

csoportba sorolhatók. A magasabb termékenységű Bangladesben, Nepálban és Pakisztánban 7 évi iskolába járás jelenti azt a szintet, amelytől kezdve mind a TFR, mind pedig az MTFR csökken. Az alacsonyabb termékenységgel rendelkező Indiában és Sri Lankán ez a határ lejjebb van, és fordított arányt tapasztalunk a házas nők iskolai végzettsége és termékenysége között (akár TFR-ben, akár MTFR-ben kifejezve). A TFR-nek az MTFR-hez viszonyított nagyobb mértékű csökkenése az iskolázottsági szint emelkedésével ugyancsak a későbbi házasságkötés elsődrendű szerepét igazolja a magasabb végzettségű nők termékenységének csökkenésében. A gazdaságilag aktív nők házas termékenysége Pakisztán kivételével mindegyik országban alacsonyabb a nem dolgozóknál. Pakisztánban viszont a feleség gazdasági aktivitása nem befolyásolja a házas termékenységet. Pakisztán tehát az egyetlen, amelyben a vizsgált ismérvek szerint a 70-es és 80-as években nem differenciálódott a házas termékenység, Bangladesben és Nepálban alacsony, Indiában és Sri Lankán viszont erőteljesebb volt a differenciálódás.

A termékenység csökkenése szempontjából alapvető fontosságú, hogyan alakul ezekben az országokban a családtervezési program végrehajtása. A fogamzásgátló eszközök alkalmazása folyamatosan terjedt mindenütt, kivéve Pakisztánt, ahol a 70-es években átmeneti visszaesés volt. Pakisztánban, Nepálban és Bangladesben ennek ellenére jelenleg is viszonylag alacsony az ilyen eszközök alkalmazásának aránya. A felhasználás 80-as évek elejétől tapasztalható növekedése azonban kedvező előjel a termékenység csökkenésének jövője szempontjából.

R. G.

ZENG YI—TU PING *et al.*: *Causes and Implications of the Recent Increase in the Reported Sex Ratio at Birth in China.* (A bejelentett születéskori nemi arány jelenlegi növekedésének okai és következményei Kínában.) *Population and Development Review*, 1993/2. 283—302. p.

A fejlett országok mintegy kétszáz éves, megbízható statisztikai idősorai alapján a születéskori nemi arány biológiailag stabilnak tekinthető: bármiféle szociális vagy viselkedésszerű beavatkozás nélkül 100 leánygyermek születésére mintegy 106 fiúszületés jut. Kínában is hasonló adat volt jellemző az 1960-as és az 1970-es években. A bejelentett nemi arány 1980 után kezdett növekedni: 1981-ben 108,5, 1986-ban 110,9, 1987-ben 111,0, 1989-ben pedig 113,8 volt. Ez a jelenség számos tudós, politikus figyelmét felkeltette, és közvéleményt is foglalkoztatja. A cikk szerzői áttekintik a születéskori nemi arány növekedésének eddigi magyarázatait (a leánycsecsemők meggyilkolása, a magzat nemének születés előtti meghatározása és az ezt követő nem-specifikus abortuszok, a születések bejelentésének hiányosságai), majd ismertetik saját elemzéseik eredményeit. Az 1990. évi népszámlálás, az 1988. évi kétezrelékes termékenységi és születésszabályozási felvétel, az 1987. évi egy százalékos népesedési mintavétel országos adatai, a kórházi nyilvántartások 29 tartományban végrehajtott ellenőrzései, valamint különböző becslések alapján úgy vélik, hogy a születéskori nemi arány növekedésének három fő oka van. Ezek: a leánygyermekek születésének bizonyos mértékű be nem jelentése, a magzat nemének ultrahangvizsgálattal és egyéb diagnosztikai módszerekkel történő megállapítása és az ezt követő illegális abortuszok, valamint a leánycsecsemők meggyilkolása, ami igen kis gyakorisággal fordul csak elő.

A szerzők vizsgálatai szerint a leánygyermek születésének be nem jelentése mintegy 43—75 százalékban magyarázza az 1980-as években bejelentett születéskori nemi arány-adatok, valamint a normális körülmények között elvárható érték közötti különbséget. A leánygyermek születését jelentős mértékben eltitkolják Kínában, hogy elkerüljék a többedik születések miatti büntetést. Fiúgyermek születése esetén — különösen a vidéki területeken — inkább vállalják a büntetés kifizetését, hiszen a fiúgyermek a család fennmaradását, továbbvitelét biztosítja.

Az 1980-as évek elejétől Kína nagy számban importált és gyárt is olyan ultrahang készülékeket, amelyek segítségével megállapítható a magzat neme. Bár a készülékek e célra történő felhasználását a kormányzat tiltja, azok a házaspárok, akiknek már leánygyermekük van, minden eszközt felhasználnak — beleértve az orvosok megvesztegetését is — annak érdekében, hogy az esetleges újabb leánymagzattól abortusz útján megszabadulhassanak. Ezt alátámasztják annak a 29 tartomány 945 kórházára kiterjedő vizsgálatnak az adatai, amelyek szerint a kórházakban levezetett és pontosan nyilvántartott élveszületések alapján a nemi arány 1986—87-ben 108,8, 1991-ben viszont már 109,7 volt. Mindez arra utal, hogy az ultrahang vizsgálattal és egyéb diagnosztikai technikákkal történő magzati nem-meghatározás és az azt követő abortusz egyre jobban terjed Kínában.

Bár a leánycsecsemők meggyilkolásának és elhagyásának vannak tradíciói Kínában, a cikk szerzői szerint a nemi arány 1980-as évektől megfigyelt növekedésében a tényező szerepe gyakorlatilag elhanyagolható.

A cikk befejező részében a szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a megszületett és nem regisztrált gyermekek milyen hátrányos helyzetbe kerülhetnek, mivel nem juthatnak hozzá bizonyos szolgáltatásokhoz. A nem pontos statisztikai adatok ugyanakkor a kormányzat munkáját is nehezítik a népesedési helyzet megfelelő értékelésében és a megalapozott döntések meghozatalában. A nagyobb veszélyt azonban az jelenti, hogy a valóban meg nem született leánygyermek miatt kiegyensúlyotlanná válik a jövőben a népesség nemi összetétele, ami komoly szociális problémákat okozhat.

Sz. Zs.

SANDER, W.: *Catholicism and marriage in the United States*. (Vallás és házasság az Egyesült Államokban.) Demography, 1993/3. 373—384. p.

Az Egyesült Államokban a katolikusok házassági magatartása több szempontból is eltér a protestánsokétól. Ezt a jelenséget vizsgálva a kutatók rendszerint a *jelenlegi* felekezeti hovatartozást használják a vallásosság mutatójaként. Ez a gyakorlat módszertanilag erősen kifogásolható: a jelenlegi katolikusok között szép számmal vannak olyanok, akik eredetileg más felekezet tagjai voltak, másrészt viszont kívül rekednek ezen a körön azok, akiket katolikusként neveltek, de időközben más hitet választottak. Amennyiben ez a felekezetek közötti "vándorlás" nem független a házassági szokásoktól, a vallás hatására vonatkozó becslések nyilvánvalóan torzítottak lesznek.

E módszertani probléma kiküszöbölése érdekében a szerző egyidejűleg két különböző mutatót alkalmaz a vallásosság mérésére: az egyik arra vonatkozik, hogy milyen hitben *nevelkedett* a vizsgált személy, a másik pedig arra, hogy melyik egyházhoz tartozónak tekinti magát a *kérdés időpontjában*. Ennek révén nem csupán pontosabb képet kapunk a vallásnak a házassági magatartásra gyakorolt tényleges

hatásáról, de a kétféle mutatóval kapott eredményeket összehasonlítva az is megállapítható, milyen mértékű az a torzítás, ami a jelenlegi felekezeti hovatartozás mutatójának kizárólagos használatából ered.

A vizsgálat adatbázisát az Egyesült Államokban 1972 óta rendszeresen végzett kérdőíves felmérés, az ún. General Social Survey alkotja. Az elemzés során a szerző a legutolsó öt év (1987—1991) adatait használja fel. A házassági szokások közül a kutatás háromra terjed ki: arra, hogy hány éves korban kötnek az emberek először házasságot; arra, hogy hányan nem kötnek egyáltalán házasságot; végül pedig arra, hogy mekkora a házasság felbomlásának a kockázata.

Az eredmények tanúsága szerint a vallás demográfiai hatásának vizsgálata során valóban fontos a jelenlegi és a korábbi felekezeti hovatartozás szétválasztása. Különösen igaz ez a válás gyakorisága esetében: a katolikusról más hitre áttérők körében lényegesen magasabb az elváltak aránya, mint azok között, akik más felekezeteket elhagyva csatlakoztak a katolikus egyházhoz. Úgy tűnik tehát, hogy a válás gondolatát inkább elfogadják a protestáns, míg az e gondolatot elutasítók a katolikus vallást *választják*. Ez pedig azt jelenti, hogy a *jelenlegi* felekezeti hovatartozás mutatóját használva *túlbecsüljük* azt a hatást, amit a katolikus hit gyakorol a házasságok stabilitására.

M.F.

FUKURAI, H.—ALSTON, J.I.: *Ecological determinants of divorce: a structural approach to the explanation of Japanese divorce*. (A válás területi különbségei Japánban.) *Social Biology*, 1992/3—4. 257—277. p.

Más iparilag fejlett államokhoz hasonlóan az elmúlt néhány évtized során Japánban is megnőtt a válások gyakorisága. Az ország egészére vonatkozó adatok azonban jelentős területi különbségeket takarnak. A tanulmány célja e különbségek magyarázata.

A válás területi elemzését gyakran megnehezítik a házasságfelbontás *jogi szabályozásában* az egyes országrészek között mutatkozó eltérések. Ilyen esetekben ui. a válás gyakoriságának területi eltérései éppúgy származhatnak a jogszabályok sajátosságaiból, mint a régióként változó társadalmi-gazdaságikörülményekből. Japán ebből a szempontból igen szerencsés kutatási színhely: itt ui. a társadalmi-gazdasági viszonyok sokfélesége a válás országosan egységes jogi szabályozásával párosul.

A kutatás 1985—86-ra vonatkozó népszámlálási adatokon alapul. Az elemzés egysége a prefektúra, ami az országos irányítás alatti közigazgatási szint. A prefektúrák határait ugyan még a múlt században húzták meg, ám ezek a területi egységek ma is jelentős kulturális különbségeket mutatnak. A vizsgálat függő változója az 1000 lakosra jutó válások száma. A magyarázó változók egyik csoportját a demográfiai jellegű mutatók alkotják: ide tartozik a nemek aránya, a népsűrűség, a korösszetétel és a népesség növekedése. A másik csoportba a társadalmi-gazdasági viszonyokat tükröző mutatók sorolhatók: ilyen az iskolázottság szintje, a nők foglalkoztatottsága, az urbanizáció mértéke és a jövedelmi színvonal.

Az elemzési eredmények szerint a férfiak magas aránya a népességben növeli a válások gyakoriságát. Ugyanilyen irányú hatást gyakorol a népesség növekedése; ez összhangban van azokkal a megfigyelésekkel, miszerint a modernizáció — aminek a népességgyarapodás az egyik összetevője — hozzájárul a hagyományos értékek és normák felbomlásához, ezen keresztül pedig a válások elszaporodásához. A várakozással ellentétben a női foglalkoztatottság mértéke nem növelte, hanem

éppenséggel csökkentette a válások gyakoriságát. Ez azzal magyarázható, hogy a japán nők számára a munkavállalás nem a gazdasági függetlenséget tükrözi, hanem csupán azt, hogy kénytelenek részt vállalni a családi jövedelem kiegészítéséből. Végül a jövedelem nagysága szintén mérsékelte, nem pedig — ahogyan az várható volt — fokozta a válás gyakoriságát.

M.F.

DECLICH, G.: People rights in health services: the changing scene. (Az emberek jogai az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele során: a változó kép.) World Health Forum, 1993/4. 376—380. p.

Azok a modernizációs folyamatok, melyek az egyén társadalmi helyzetét befolyásolják, jelentős változásokat idéznek elő az egészségügyi kultúrában. A mutatkozó tendenciák közül a legfontosabbak az egészségre vonatkozó ismeretek intenzívebb áramlása, valamint az egészséggel összefüggő igények fokozódó sokrétűsége. Az olasz Szövetségi Demokratikus Mozgalom 1990—1991-ben vizsgálatot végzett az emberek jogairól az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele során. 15 541 személyt és 226 egészségügyi szolgáltatást vontak a vizsgálatba. A megkérdezettek több, mint kilenc tizede hallott a betegségek megelőzéséről, s döntő többségük kiadványok, cikkek, TV, rádió útján foglalkozik egészségügyi kérdésekkel. A megkérdezettek közel harmada végeztetett orvosi vizsgálatot kizárólag preventív céllal. A nők közel fele számolt be arról, hogy részt vesz nőgyógyászati szűrővizsgálatokon. Az ellenőrző vizsgálatokon való részvétel zömében önálló elhatározás eredménye. A megkérdezést megelőző két évben a vizsgálatban részt vevő személyek 70%-a legalább egyszer felkereste orvosát, s igen nagy arányban vették igénybe a különböző szakrendeléseket, kórházakat, privát orvosokat. A növekvő információmennyiség és választási lehetőségek mellett az emberek egyre inkább aktívan kívánnak részt venni az orvossal való kapcsolatban, a diagnózis felállításában, a kezelésben. Egyre inkább úgy tűnik, hogy az egészség értéke az emberek számára növekvő jelentőségű. Ez azonban fokozza a szakadékat a lakosság igénye és a szolgáltatások mennyisége és minősége között, melyeket az egészségügyi ellátást biztosítani képes. Olaszországban az egészségügyi szolgáltatások nincsenek felkészülve a növekvő és egyre inkább szerteágazó igények kielégítésére. Az egészségügyi rendszer nem képes biztosítani a folyamatos orvosi ellátást és ápolást, s a várakozási idő a kórházi felvételre gyakran jelentős mértékben meghaladja a törvény által előírt határt. Az erősödő társadalmi folyamatok és az elavult egészségügyi ellátás közötti konfliktus eredményeként gyakran sérülnek az igénybe vevők jogai, érdekei, s az egészségügyi szolgáltatások a betegek elvárásainak nem tudnak eleget tenni. Igaz azonban az is, hogy sok esetben a jogok csak részben vannak kodifikálva. Például nincs egyértelműen meghatározva, hogy a nemzeti egészségügyi ellátás keretein belül milyen szolgáltatások vehetők igénybe, de a betegek joga a betegségükkel kapcsolatos felvilágosításhoz sincs megfelelő szinten szabályozva. A szerző először azt vizsgálta meg, hogy az intézmények teljesítik-e a törvényileg meghatározott, tehát kötelező előírásokat, ill. mennyiben veszik figyelembe az ajánlásokat az egészségügyi ellátás legfontosabb mutatóit tekintve. A vizsgált kötelező jellegű standard paraméterek 1/3-ának a bevont intézmények legalább 90%-a eleget tett, s a 62 ajánlott közül 25 az intézmények 75%-ában érvényesült. Az objektív feltételek vizsgálatának egy másik eszköze a megkérdezett személyek beszámolója a nem megfelelő ellátásról. Négy megkérdezett közül 1 jelzett olyan eseményt, hogy

tiszteletlenül szólították meg, hogy levetkőztették a vizitre mások jelenlétében. Egyéb visszaélések történtek az intézmények 1/5-öt részében (piszkos lepedők, ruhaneműk nem megfelelő elhelyezése). Évente 200 000 beteggel fordul elő, hogy előzetes megkérdezése nélkül az orvos harmadik személyt is tájékoztat a betegsége részleteiről, vagy hogy a személyzet sértő megjegyzéseket tesz a betegre. A szerző indexeket dolgozott ki az egyes jogok (egészségügyi ellátások igénybevételéhez való jog, a személyes jogok, az információhoz való jog, a megfelelő elhelyezéshez való jog) megsértésének mérésére. Az indexek 83 faktor alapján kerültek meghatározásra, lehetséges értékük 0–10-ig terjedt. Ezen a skálán 3,9–5,7 között mozog az egyes jogok megsértésének mértéke. Ezek az értékek rendkívül magasak annak ellenére, hogy az olasz egészségügyi rendszerben működik egy társadalmi garancia rendszer. Jelezhetik akár az ellátottak, akár a szolgáltatást biztosítók a jogsértéseket, panaszait, az egészségügyi rendszeren belül vagy azon kívül is. A vizsgálatot végzők 15 000 interjút készítettek az ellátást biztosítókkal, ill. az igénybe vevőkkel, s egyes intézményeket rendszeresen látogattak, hogy e társadalmi rendszer tevékenységéről pontosabb képet kapjanak. A panaszok alapvetően mindennapi jellegűek, a higiéniára, az ápolásra, a kórházakban biztosított étkezésekre, az elhelyezésre, a várakozási időre, a konfliktusokra — a szolgáltatásokat nyújtók között, valamint a szolgáltatást nyújtók és igénybe vevők között — vonatkoznak, melyekkel sem a jog, sem a szakszervezetek, vagy akár a karitatív szervezetek sem tudnak foglalkozni, mivel nagyon rövid idő alatt kell megoldani ezeket a problémákat. A megkérdezettek által legfontosabbnak tartott esetek harmadában voltak sikeresek vagy részben sikeresek azok a folyamatok, melyeket e biztonági rendszer keretében indítottak el. A szükséges idő csak kivételes esetekben haladta meg a 10 napot. A vizsgálat során az is kiderült, hogy mind az emberek, mind pedig bizonyos karitatív szervezetek egész hálózata dolgozik a jogok védelmében, s ez a készség úgy tűnik részévé válik az új egészségügyi kultúrának.

G.É.

STÖRTZBACH, B.: *Übergang in eine neue Lebensphase — Erwartungen für das Leben im Alter.* (Átmenet az élet egy új szakaszába — elvárások az időskori élettel kapcsolatban.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1992/3. 291—313. p.

A tanulmány a Szövetségi Népesedéstudományi Kutatóintézet 1989-ben végrehajtott reprezentatív felmérésének a főbb eredményeit ismerteti. A felmérés alkalmával a középkorú népességhez tartozó személyektől kérdezték meg, hogy milyen elképzelésük van az időskori életről és milyen pozitív vagy negatív elvárásaik vannak ezzel az életrésszel kapcsolatban. Az eredményeket részben össze lehetett hasonlítani a Konrad Adenauer Alapítvány időskorúakra vonatkozó felvételével.

A vizsgálat fontosságát alátámasztja, hogy az időskorú népesség arányának huzamosabb idő óta tapasztalt növekedése a következő évtizedekben előreláthatólag folytatódik. A Szövetségi Köztársaság régi területén a 60 éven felüliek aránya — az ENSZ mérsékelt prognózisa szerint — az 1990. évi 21%-ról 2000-ben 24,3%-ra, 2030-ban pedig több mint 35%-ra emelkedik. Ezen belül a 80 éves és idősebb népesség hányada is jelentős mértékben növekszik. Érdemes ugyanakkor azt a körülményt is mérlegelni, hogy a jövő idős nemzedéke képzetesebb lesz a mostaninál, feltehetően anyagi helyzete is javulni fog, és társadalmi szerepe szintén módosul.

A középkorú népességhez tartozó megkérdezett férfiak és nők többsége úgy ítélte meg, hogy életszínvonaluk idős korban változatlan marad. Helyzetük javulását csak igen kevesen várták, de kisebbséget alkottak azok is, akik romlással számoltak. Kizárólag az egyedülálló nők között lehetett találni viszonylag nagy arányban (39,3%) az életviszonyaik rosszabbodását feltételező személyeket.

Társadalmi összetétel szempontjából szembetűnő, hogy a munkásoknak közel egyharmada tekintett aggodalommal az idős korra, míg a szellemi pályákon dolgozók esetében ez az arány jóval kedvezőbb volt.

A késői életszakasszal kapcsolatos elképzeléseknél lényeges szerepet játszik a nyugdíjkorhatár, mely Németországban a férfiaknál jelenleg 65 év (35 évet meghaladó szolgálati idő esetén 63 év), a nőknél pedig 60 év. A 2000 utáni időszakban tervezik az egységes 65 éves korhatár fokozatos bevezetését. A felmérésbe bevont személyektől azt kérdezték meg, hogy a nyugdíjba vonulás időpontjára vonatkozóan melyek az általános — az aktív népesség egészére vonatkoztatott — és a személyes elvárásaik, vagyis a mostaninál korábbi, a mostaninak megfelelő, vagy későbbi nyugdíjazásra számítanak. Az első lehetőséget mind általánosságban, mind személyesen viszonylag kevesen vették számításba. A többség várakozása általánosságban nagyjából arányosan oszlott meg a jelenleginek megfelelő, vagy a későbbi nyugdíjazás lehetősége között. Személyes vonatkozásban a megkérdezettek túlnyomó része — különösen a nők esetében — a jelenlegi korhatár fenntartását igényelné. A társadalmi struktúra tekintetében megállapítható, hogy különösen a munkások kifogásolnák, ha a nyugdíjazásra a mainál magasabb életkorban kerülnek sor.

A behatóbb értékelés céljából olyan feldolgozást is készítettek külön-külön a 40—49 éves és az 50—59 éves korcsoportba tartozó férfiakra és nőkre, hogy — amennyiben rajtuk múlna — milyen életkorban szeretnének nyugdíjba vonulni, és valójában mikorra várják a nyugdíjazást.

Az első kérdésre adott válaszok jelzik, hogy egyrészt a fiatalabbak, vagyis a 40—49 évesek, másrészt a nők szeretnék a 60 éves kor elérése előtt befejezni az aktív kereső tevékenységet. Az 50—59 éveseknél e határ későbbre tolódik, de férfiaknál a 65 év, nőknél a 62 év az az életkor, amelyen túl aktívan már viszonylag kevesen dolgoznának.

A második kérdésre adott válaszok értékelése alapján a 40—49 évesek, illetve az 50—59 évesek korcsoportja között érdemleges differenciák kevéssé állapíthatók meg. A többség jól érzékelt a nyugdíjkorhatár által biztosított valóságos lehetőségeket.

A felmérés kiterjedt arra is, hogy a megkérdezettek miként ítélik meg az idős népesség élethelyzetét — túlmenően a közvetlen anyagi vonatkozásokon. Elsősorban azt kívánták megtudni, hogy az öregedés milyen negatív helyzeteket idézhet elő, mint például az elmagányosodás, az általános aktivitás visszaesése, és az önértékelést csökkentő situációk létrejötte. A válaszokat itt közvetlenül egybe lehetett vetni a Konrad Adenauer Alapítvány említett felmérése során a 60 éven felülieknek feltett azonos tartalmú kérdésekre adott feleletekkel. Mindkét felmérés összességében hasonló eredményekre vezetett, amennyiben mind a középkorúak, mind pedig az időskorúak többsége tagadta az öregedés felsorolt negatív jelenségeit, vagy legalábbis csak részleges jellegűnek ítélte azokat.

Végül 1989-ben megkérdezték a vizsgált középkorú lakosok véleményét arról is, hogy az öregek az élet milyen területein végezhetnének hasznos tevékenységet. A nők a gyermekgondozást, az unokák ellátást helyezték előtérbe, a férfiak emellett a társadalmi egyesületekben végzett munka lehetőségének is meglehetősen nagy szerepet

tulajdonítottak. Mindkét nemhez tartozók — főleg a nők — többsége elutasította az aktív politikai elkötelezettség vállalásának gondolatát.

F.J.

GIRARD, Ch.: *Age, gender, and suicide: a cross-national analysis*. (Életkor, nem és öngyilkosság: nemzetközi összehasonlító elemzés.) *American Sociological Review*, 1993/4. 553—574. p.

A kutatók előtt régóta ismert az a rendkívüli szabályosság, ami az öngyilkosság életkor és nemek szerinti különbségeit jellemzi: úgyszólván valamennyi iparilag fejlett országban a férfiak öngyilkossági gyakorisága lényegesen felülmúlja a nőkéét, az életkor előrehaladtával párhuzamosan pedig többé-kevésbé egyenletesen nő az önpusztítás kockázata. A szerző célja egy olyan elmélet kidolgozása, ami megmagyarázza ezeket az általános érvényű összefüggéseket.

Az elmélet szerint az öngyilkosság az egyén végső válasza azokra az életeseményekre, amelyek az énképét, az önértékelését veszélyeztetik. Az effajta események hatása jórészt azon múlik, *milyen mértékben függ az egyén énképe saját személyes teljesítményétől*. Mennél teljesítmény-orientáltabb az önértékelés, annál könnyebben aláássa egy kudarc az egyén identitását, s annál nagyobb az önpusztítás kockázata. Az életkori és nemi szerepek különböznek egymástól a teljesítmény-orientáltság tekintetében: a férfiak esetében nagyobb hangsúlyt kap a személyes képességek bizonyítása, ráadásul ez a hangsúly fennmarad idősebb korban is, ellentétben a nőkkel, ahol a gyermekek felnevelése után csökkennek az önértékelést fenyegető szerepelvárások. A teljesítmény-orientáltság fokának ez a nemek és korcsoportok közötti eltérése azonban nem független a társadalmi-gazdasági fejlődéstől: *a harmadik világ országaiban és a fejlett ipari államokban az életciklus más-más szakaszaiban legnagyobb az énkép veszélyeztetettsége*. Ennek megfelelően a férfiak és a nők öngyilkossági kockázatának életkori görbéje más-más formát ölt a gazdasági fejlettség különböző fokán álló országokban. A fejletlen államokban a kockázat a családalapítás időszakában, tehát a fiatal felnőtt korban a legnagyobb, azt követően pedig az életkor előrehaladtával párhuzamosan csökken. Az ipari országokban ezzel szemben a görbe vagy egészen a legidősebb korig folyamatosan emelkedik, vagy pedig 55—60 éves kor táján tetőzik. A gazdasági fejlődésben félúton lévő országokban a görbék keveredése, s ennek eredményeként egy bimodális életkori eloszlás várható.

Elméletének ellenőrzése érdekében a szerző 49 ország — köztük hazánk — kor és nem specifikus öngyilkossági adatait veti alá empirikus elemzésnek. A számítási eredmények alátámasztják a szerző gondolatmenetét: a gazdasági fejlettség emelkedésével párhuzamosan a lefelé ívelő életkori görbe mindinkább átadja helyét egy folyamatosan felfelé ívelő, ill. egy késő felnőtt kor tájékán tetőző görbének.

M.F.

KREMER, M.: *Population Growth and Technological Change: One Million B. C. to 1990.* (Népességnövekedés és műszaki fejlődés: I.e. 1 millió—1990.) *The Quarterly Journal of Economics*, 1993/3. 681—716. p.

A tanulmány a világ népesedés-történetének malthusi és boserupi modelljét kombinálva keres magyarázatot a népességnövekedés gyorsulására. Földünk népességszáma i.e. 1 millió évvel e modell szerint 125 ezer volt, majd i.e. 300 000-ban érte el az 1 millió főt, i.e. 1000-ban az 50 milliót, i.e. 500-ban a 100 milliót, i.sz. 1-ben a 170 milliót, 600-ban a 200 milliót, 1200-ban a 360 milliót, 1700-ban a 610 milliót, 1900-ban az 1600 milliót, 1950-ben a 2516 milliót, 1990-ben az 5333 milliót ... Ezt a folyamatot a növekedés arányának állandó emelkedése kísérte, kivéve egy-egy globális járvány (fekete himlő) vagy nagyszabású háború (tatárjárás, 30 éves háború, a Ming-dinasztia összeomlása) időszakát. Az egyszerű modell feltevéseinek általánosítása révén kimutatható, hogy megfelelő paraméterértékek alkalmazása esetén az általánosított modell igen jól illeszkedik mind a közelmúlt, mind a távolabbi múlt történelméhez.

A népességnövekedés történetét azonban nem csupán önmagában elemzi a dolgozat, hanem a műszaki haladással kombinált, integrált modellen. Abból a feltevésből indul ki, hogy bármely személy esélye egy felfedezésre független a népességszámtól, ezért a kutatási eredmények mennyisége a népesség nagyságával arányosan nő. Abban a történeti korszakban tehát, amikor a népesedést a műszaki fejlettség alacsony szintje is gátolta, a népességnövekedés rátájának a modell szerint megközelítőleg arányosnak kellett lennie a népesség nagyságával. Az egy főre eső jövedelem a technikai fejlődés ütemével együtt nő, és valószínűleg ez is okozza a népességnövekedés lassulását. Valóban a modell kísérleti ellenőrzése során igazolódik, hogy a népesség növekedésének rátája történelmének legnagyobb részében megközelítően arányos volt a népesség számával.

Sőt, az is tény, hogy a műszaki fejlődés szempontjából egymástól elszigetelt társadalmak közül a nagyobb kezdeti népességszámúak érték el a magasabb technikai színvonalat és népsűrűséget. Természetesen ezek a tények nemigen illelnek az általában használatos modellekbe, melyek szerint a technika fejlődése független a népesség nagyságától. A népességnövekedés és technikai fejlődés állandó gyorsulásának bemutatott modellje szemben áll azokkal is, amelyek ugyanezt szakaszosan, törésekkel tarkítottan mutatják be. Ez utóbbiak az állandó növekedéssel szemben a technika stagnálásának alternatíváját hangsúlyozzák, ami viszont a történelem nagy részét is a stagnálás kategóriájába sorolja az olyan találmányok ellenére, mint a kerék, az euklideszi geometria, az eke vagy az iránytű.

Későbbi kutatások célul tűzhetik majd ki a demográfiai átmenet kvantitatív modellezését, a technika lassú terjedésének, a népesség és a műszaki fejlődés sztochasztikus hullámainak okkeresését. Jelen tanulmány viszont igen hosszú időszakokat ölel fel, amelyek során a fluktuációk kiegyenlíthetik egymást. Ugyanakkor a rövid távú idősorok dinamikájának és az egyes országok közötti keresztmetszeti mutatók eltéréseinek megértéséhez feltétlenül szükséges a gazdasági és politikai intézmények kutatásra gyakorolt hatásainak vizsgálata is, mivel ebben az összefüggésben a kutatás hatékonyságának varianciája gyakran jóval meghaladja a népesség varianciáját. Igaz ugyan, hogy a modell inkább történelmi körülményeket tükröz, semmint a jelent, mégis érdemes bizonyos aktualizálásra mind a politikai, mind pedig a növekedésméleti következtetések szempontjából. Ha pl. igaz, hogy az egy főre eső kutatási termelékenység függ a jövedelemtől, a pronatalista intézkedések hatása a műszaki fejlődésre rövid távon legalábbis kétértelmű: a gyermekszülést követő

juttatások pl. csökkenthetik a kutatásokra jutó összegeket. Hosszú távon azonban a modell szerint a gyorsabb népességnövekedés gyorsabb műszaki fejlődést von maga után.

Egyértelműbb az összefüggés a növekedési elmélettel. A legtöbb endogén műszaki fejlődési modellben az egyéb tényezők azonossága mellett a nagyobb népesség ösztönzi a technikai haladást. Lehetne úgy is érvelni, hogy a technika változása független a népességtől, és valamiféle magyarázatot szerkeszteni a népességnövekedési ráta és a népességszám történelmi arányosságára. Figyelemre méltó tény azonban, hogy a tanulmányban szereplő rendkívül stilizált elméleti modell igen jó egyezést mutat a tényleges adatokkal, egy ilyen hosszú történelmi időszakra vonatkozóan.

R.G.

SEATHER, A.: *Otto Diederich Lütken — 40 Years Before Malthus?* (Otto Diederich Lütken — 40 évvel Malthus előtt?) *Population Studies*, 1993/3. 511—517. p.

A XVIII. század közepének szinte valamennyi népesedéssel foglalkozó szerzője pronatalista álláspontot képviselt. A nagy és növekvő népességet nem csupán a gazdaság legfontosabb szimptomájának tekintették, hanem a gazdaság fő okának, a legnagyobb tőkének, amivel egy nemzet rendelkezhet. Példaként Hollandiára és Angliára hivatkoztak, ahol a népsűrűség igen magas volt, és a jövedelmek úgyszintén. A század első felének irodalma bővelkedett az arra vonatkozó javaslatokban, hogy hogyan lehetne a népességszámot növelni, azonban a szerzők egyike sem vizsgálta a növekvő népesség foglalkoztatásával összefüggő kérdéseket.

Ilyen előzmények után jelent meg 1758-ban, a Danmark og Norges Oeconomiske Magazin-ban egy cikk az alábbi címmel: "Azon feltételezés vizsgálata, miszerint a népesség nagysága a királyság jólétét jelenti, azaz minél nagyobb az alattvalók száma, annál virágzóbb az állam". A cikk szerzője, *Otto Diederich Lütken* 40 évvel *Malthus* híres művének, az *Essay on the Principle of Population*-nak a megjelenése előtt, lényegében az abban kifejtett gondolatokat fogalmazta meg. *Lütken* 1713-ban született, 1737-ben végzett teológusként a koppenhágai egyetemen, majd 1743-tól haláláig a Fyn szigeteki Skjellerup egyházközségének plébánosa volt.

A fenti cikkében kora merkantilista irányvonala ellen érvel, rámutatva arra, hogy ezek a nézetek híján vannak az ok és okozat legcsekélyebb mértékű elemzésének. Kifejti, hogy amennyiben a legnépesebb nemzetek egyben a leggazdagabbak is — az pusztán véletlennek tekinthető. Rámutat arra, hogy a Föld erőforrásai korlátot szabnak az élelmiszertermelésnek, és a lakosok száma addig növekedhet csupán, amíg az élelmiszerhiány véget nem vet a további emelkedésnek. Felhívta a figyelmet az élet kényelmesség tetéléhez szükséges egyéb anyagok (gyapjú, len, fa, tüzelőanyagok) szűkösségére is. *Lütken* — *Malthus*hoz hasonlóan — észrevette a népesség- és az élelmiszer-növekedés ütemének különbözőségét, bár nem nevezte azokat számtani, illetve mértani haladvány szerint növekedőnek. Úgy vélte, hogy az emberiség túlzott mértékű elszaporodásának megakadályozását a Teremtő olyan eszközökkel előzi meg, mint pl. a puska- és egyéb gyilkolásra alkalmas találmányok, a háborúk és a betegségek, valamint a nagyarányú csecsemő- és gyermekhalandóság. *Lütken* szerint az élelmiszertermelés és így a népességszám a Természet, azaz a Teremtő által korlátozott, bár az emberi tevékenység és a népesedéspolitikai bizonyos mértékig befolyásolhatja a folyamatokat. A népesség természetes egyensúlyáról ír, úgy véli, ez megfelelő gazdaságpolitika segítségével elérhető. Azonban azt a radikális nézetet

képviselte, hogy a túl magas népességszám esetében az államnak be kell avatkoznia: "Ilyen esetben sokkal keresztényibb és ésszerűbb megakadályozni a túlzott elszaporodást például a házasságok elhalasztásával vagy egyéb eszközökkel, semmint egymás gyilkolásával elérni ugyanazt".

Lütken nem csupán népesedési kérdésekkel foglalkozott, hanem igen figyelemre-méltó, és korát jóval megelőző közgazdasági nézeteket is kifejtett cikkeiben, könyveiben. Egyik méltatója szerint az első olyan dán közgazdász volt, aki a gazdaságpolitika szükségszerű megalapozójának tartotta a közgazdasági elemzést. A szabadkereskedelem híve volt és a társadalom jólétével foglalkozó művei alapján a *Pettytól*, *Cantillon*-on, a fiziokratákon, *Adam Smith*-en és a klasszikus közgazdászokon keresztül a mai jóléti elméletekig terjedő tradíció fontos alakjának tekinthető. Megérte, hogy művei egy részét németre is lefordították és azok megjelenhettek Lipcsében. Azonban míg *Malthus* iskolát teremtett és világhíressé vált, *Lütken* nem ismerték el a saját korában, és ma is szinte teljesen ismeretlen.

Sz.Zs.

PANICKER, D.: Economic development and fertility: an empirical analysis using cross-national data. (Gazdasági fejlettség és termékenység: országok keresztmetszeti mintájára épülő tapasztalati elemzés.) *Genus*, 1992/3–4. 109–118. p.

Az elmúlt harminc esztendő során több olyan tanulmány látott napvilágot, amely a gazdasági fejlettség és a termékenység összefüggését vizsgálta. Ezeknek a tanulmányoknak egy része megelegetett azzal a sommás megállapítással — amely eléggé átment a köztudatba is —, hogy a magasabb gazdasági fejlettség az esetek döntő részében általában alacsonyabb termékenységi színvonallal jár karöltve, és viszont: a gazdasági fejlettség alacsonyabb fokán általában sok gyermek születik. A korábbi tanulmányok közül, amelyek ebben a témakörben születtek, az egyik legismertebb *I. Adelman* 1963-ban publikált tanulmánya: ő korspecifikus születési arányszámokat állított szembe különböző magyarázó változókkal, így az egy főre jutó nemzeti jövedelemmel, az ipari fejlettség mutatójával, az írni-olvasni tudással és a népsűrűséggel. Az összefüggések szorosságát *I. Adelman* a legkisebb négyzetek módszerével vizsgálta mind a fejlett, mind a fejlődő országok esetében. Úgy találta, hogy az egy főre jutó jövedelem kivételével a többi magyarázó változó általában negatív kapcsolatban állott a termékenységgel. A vizsgálati eljárás azóta némileg finomodott. A változók közti kapcsolat vizsgálatára és a becslési eljárásra vonatkozólag különféle teszt-eljárásokat vezettek be, amelyek nem mindig igazolták a korábbi megállapításokat.

Ma a többváltozós elemzések általában magukban foglalják a multikollinearitás (a magyarázó változók közötti összefüggés) előzetes ellenőrzését és a specifikációs hiba vizsgálatát is. Vizsgálat tárgya volt a keresztmetszeti adatok becslési és elemzési célra való alkalmassága is. Megállapították, hogy a keresztmetszeti adatok ilyen célokra többnyire kevésbé alkalmasak az idősoros adatoknál.

A jelen vizsgálat tulajdonképpen a fent leírt regressziós összefüggés új becslését és elemzését végzi el új minta alapján, amikor is a magyarázó változók a fentiekhez hasonlóan a reálértékben számított, egy főre jutó nemzeti jövedelem értéke USA-dollárban; a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban (ipar és szolgáltatások) dolgozók százalékaránya mint a gazdasági szerkezet korszerűségének kifejezője; az írni-olvasni tudók a lakosság százalékarányában, végül pedig a népsűrűség. A logaritmikus

összefüggések ötven országból álló keresztmetszeti mintára épültek; ebből huszonöt fejlett, huszonöt fejlődő ország volt; a megfigyelési időpont az 1985. évet (egy változó esetében az 1984. évet) ölelte fel. A magyarázó változók a függő változó varianciáját 54–72 százalékban magyarázták; a kapcsolat szignifikáns. A jövedelem és a termékenység kapcsolata erősen negatív, a fejlettebb gazdasági szerkezet és a termékenység kapcsolata gyengén negatív. Erős az írni-olvasni tudók magas számaránya és a kisebb termékenység közti kapcsolat, kivéve a termékeny életkorok első öt évében. Negatív, bár laza a népsűrűséggel való termékenységi kapcsolat. Híbarforrást elsősorban a kiugró értékek okoznak.

Ny. Zs.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

1993. No. 3.

RABUSIC, L.: Hol az emberi élettartam határa?

SRB, V.—RUZKOVA, J.: A népesség nemzetiség és anyanyelv szerint az 1991. évi népszámlálás alapján.

SIPEK, A.: A központi idegrendszer idegcsatornáinak megbetegedése a Cseh Köztársaságban, 1960–1986.

PITLIKOVÁ, J.: Kivándorlás a Szovjetunióból az utóbbi években.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

1993. No. 3.

VANLANDINGHAM, M.J.—SUPRASERT, S.—SITTITRAT, W.—VADDHANAPHUTI, C.—GRANDJEAN, N.: Szexuális aktivitás a nőtlen férfiaknál Észak-Thaiföldön.

RAHMAN, M.—DAVANZO, J.: Nemi preferencia és szülési időköz a bangladesi Matlab-ban.

POPKIN, B.M.—GUILKEY, D.K.—AKIN, J.S.—ADAIR, L.S.—UDRY, J.R.—FLIEGER, W.: Táplálás, szoptatás és szülési időköz a Fülöp-szigeteki nőknél.

SMOCK, P.J.: A házasság felbomlásának gazdasági költségei a fiatal nőknél az utóbbi két évtizedben.

SANDER, W.: Katolicizmus és házasság az USA-ban.

LEHRER, E.L.—CHISWICK, C.U.: A párkapcsolatok vallás szerinti összetétele és ennek szerepe a házasság stabilitásában.

DUNCAN, S.R.—SCOTT, S.—DUNCAN, C.J.: A himlőjárványok dinamikája Nagy-Britanniában, 1550–1800.

VAN POPPEL, F.—DE BEER, J.: A változó törvények hatása a válások gyakoriságára Hollandiában, 1830–1990.

- GUTMANN, M.P.—FLIESS, K.H.:** A korai termékenység csökkenésének tényezői Texasban.
- BOERMA, J.T.—STROH, G.:** Az újszülöttek tetanusz okozta halandóságának megállapítása adatgyűjtések alapján a fejlődő országokban.
- ZENGER, E.:** Testvérek újszülött-halandósági kockázatai és szülési időközök Bangladesben.
- KALLAN, J.E.:** Faj, közbeeső tényezők és az alacsony születési súly két formája.

1993. No. 4.

- HERMALIN, A.I.:** Termékenység és családtervezés az időskorúak között Tajvanon, avagy az időskorúak demográfiájának integrálása a népességtudományban.
- BOGUE, D.J.:** Hogyan született a demográfia?
- TEACHMAN, J.D.—PAASCH, K.—CARVER, K.P.:** A "Demography" 30 éve.
- KEYFITZ, N.:** A demográfia és a "Demography" 30 éve.
- WATKINS, S.C.:** Mit tudhatunk meg a nőkről a "Demography"-t olvasva.
- CRIMMINS, E.M.:** Demography: az utóbbi 30 év, a jelen és a jövő.
- PRESTON, S.H.:** A demográfia körvonalai: becslések és előrejelzések.
- RANK, M.R.—HIRSCH, T.A.:** A népsűrűség és a jólétből való részesedés összefüggése.
- AGUIRRE, B.E.—SAENZ, R.—EDMISTON, J.—YANG, N.—AGRAMONTE, E.—STUART, D.L.:** A tornádók humánokológiája.
- ESCHBACH, K.:** Változó önmeghatározás az amerikai indiánok és az alaszakai őslakók körében.
- LILLIARD, L.A.—WAITTE, L.J.:** A házas születek és a házasságfelbomlások összefüggő modellje.
- GOLDSCHIEDER, F.—THORNTON, A.—YOUNG-DEMARCO, L.:** A kirepülés a családi fészkekből korai felnőttkorban.
- WOJTKIEWICZ, R.A.:** A felsőfokú végzettség hatásai a szülők összetételére.
- PETERS, H.E.—ARGYS, L.M.—MACCOBY, E.E.—MNOOKIN, R.H.:** Kierőszakolt válási egyezségek.
- SCHOEN, R.—WEININCK, R.M.:** A házasság lassuló lebomlása: számok az USA 1988. évi családi életciklus-tábláiból.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION
 az Európai Népesedéstudományi Társaság folyóirata
 1993. No. 1.

- PITKANEN, K.J.—MIELKE, J.H.:** Kor és nem szerinti differenciális halandóság két XIX. századi népesedési válság idején.
- ANSON, J.:** A halandósági görbék alakja: angol és walesi megyék vizsgálata, 1911.
- MULDER, C.—WAGNER, M.:** Vándorlás és házasság az életpálya során: az egyidejű események vizsgálatának egy módszere.
- KEMPENEERS, M.—LELIEVRE, E.:** A női munka az EK-ban: a szakmai életpálya öt típusa.

1993. No. 2.

- BLANCHET, D.—PENNEC, S.*: Egyszerű modell a családnagyság és a női foglalkoztatottság kombinációs táblájának értelmezése.
- GAUTHIER, A.H.*: Újabb félelmek a népesség és a család hanyatlása miatt?
- NELISSEN, J.H.M.—VOSSSEN, A.P.*: A népességnövekedés hatása az életszínvonalra: népesedési-gazdasági scenáriók Hollandiára.
- DESROSIERS, H.—LE BOURDAIS, C.—PÉRON, Y.*: A női egyszülős családok számának alakulása Kanadában.

1993. No. 3.

- WINTER, J.—COLE, J.*: A csecsemőhalandósági arányszámok hullámzásai Berlinben az első világháború alatt és után.
- MARTINELLE, S.*: Az első szülések időzítése. A svéd szülési arányszámok elemzése és előrejelzése.
- GUO, G.*: Halandósági trendek és halálokok: Kelet- és Nyugat-Európa összehasonlítása az 1960—1980-as évekre.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
a Családi Kapcsolatok Országos Tanácsának folyóirata
1993. No. 3.

- POPENOE, D.*: Az amerikai család hanyatlása 1960—1990.
- GLENN, N.D.*: A család hanyatlás fogalmának objektív meghatározása ürügyén.
- STACEY, J.*: Jó hivatkozás a "családra": válasz *D. Popenoe*-nak.
- COWAN, P.A.*: "Leszakad az ég", de *Popenoe* elemzése nem fog rajtunk segíteni.
- POPENOE, D.*: A nemzet családháborúi.
- THOMPSON, L.*: A nemi szerep megfogalmazódása a házasságban.
- TRELOGGEN PETERSON, J.*: A szélesebben értelmezett családcsere általánosság válása: egy Fülöp-szigeteki eset.
- OGAWA, N.—RETFERD, R.D.*: Az idősek gondozása Japánban: változó normák és elvárások.
- GERSTEL, N.—GALLAHER, S.K.*: Kapcsolattartás és vészhelyzet: nem, gondozásra szoruló és munka-család konfliktusok.
- PLATT JENDREK, M.*: Unokát nevelő nagyszülők: hatásuk az életstílusra.
- HORWITZ, A.V.*: Felnőtt testvérek, mint a súlyos elmebetegek szociális támogatásának forrásai.
- FIESSE, B.H.—HOOKER, K.A.—KOTARY, L.—SCHWAGLER, J.*: Családi rituálék a kezdő szülőknél.
- SOMERS, M.D.*: Összehasonlítás a gyermeket nem akaró felnőttek és a szülők között.
- LUSTER, T.—BOGER, R.—HANNAN, K.*: Gyermeki érzelmek és otthoni környezet.
- BENSON, M.J.—LARSON, J.—WILSON, S.M.—DEMO, D.H.*: A korai családi hatások a késő serdülőkori romantikus kapcsolatokra.
- PRICE CARVER, K.—TEACHMAN, J.D.*: Női foglalkoztatás és az első házasságok felbomlása Puerto Ricóban.

- ARDITTI, J.A.—KEITH, T.Z.*: Láthatási gyakoriság, gyermektartás fizetése és apa-gyermek kapcsolat a válás után.
- SIMONS, R.L.—JOHNSON, C.—BEAMAN, J.—CONGER, R.D.*: A nők kettős veszélyeztetettsége: átmeneti tényezők a gyermekként való goromba elbánás és a férj részéről történő bántalmazás között.
- BROMAN, C.L.*: Faji különbségek a házassággal való elégedettségben.
- McLEOD, J.D.—ECKBER, D.A.*: Összefüggés a depressziós zavarok és a házasság minősége között.
- SCHEUBLE, L.—JOHNSON, D.R.*: Névváltoztatás a házasságkötéskor: főiskolai hallgatók tervei és attitűdje.
- HAYES, B.C.—PITTELKOW, Y.*: Vallásosság és a család: egy ausztrál vizsgálat.
- MEYERS, M.K.*: A gyermekgondozása "JOBS" foglalkoztatási és képzési programokban.

NOTAS DE POBLACION

a latin-amerikai Népesedéstudományi Központ folyóirata
1993. június, 57.

- AGUIRRE, A.*: Az előző szülések módszerének (PBT) jellege.
- CONNING, A.—SILVA, A.*: A népszámlálási adatok hozzáférhetővé tétele a közületi és magánszektorhoz tartozó helyi felhasználók számára.
- SOJO, A.*: A népesedéspolitikák jellegzetességei Latin-Amerikában és a Karib-térségben a XX. század végén.
- EBANKS, E.*: Latin-Amerika és a Karib-térség urbanizálódott társadalmi dimenziók és megfigyelések.
- PELLEGRINO, A.*: A szakképzett munkaerő nemzetközi mobilitása a latin-amerikai országok között és az USA felé.
- GUZMÁN, J.M.—RODRIGUEZ, J.*: Az átmenet előtti termékenység Latin-Amerikában.

POPULATION

a francia Népeségtudományi Kutatóintézet folyóirata
1993. No. 3.

- NIZARD, A.—MUNOZ-PEREZ, F.*: Alkohol, dohány és halandóság Franciaországban 1950 óta. Az alkoholfogyasztás és dohányzás által okozott halálozások 1986. évi számának becslése.
- BOUGOIN, N.*: Az öngyilkosság börtönkörülmények között.
- KASPARIAN, R.*: Az aktív népesség longitudinális elemzése: az 1911—1935-ben született francia generációk karrier-mintáinak tipológiája.
- PENNEC, S.*: Egy női generáció nyugdíjba vonulása: előrejelzés az egyéni szimulációk módszerével.
- EBERSTADT, N.*: Népesség és munkaerő Észak-Koreában: fejlődés és következmények.
- PRIoux, F.*: A családalakulás és az illegitimáció regionális vonásai Ausztriában.
- TERRA ABRAMI, V.—SORVILLO, M.P.*: A termékenység Olaszországban és régióiban: időszakonkénti és generációnkénti elemzés.

- COURBAGE, Y.*: Népesedési ellentmondások Izraelben: új tendenciák.
DUMANI, B.: Népesedési politikák és termékenység Albániában.
BOCQUET-APPEL, J.P.—JAKOBI, L.: A termékenység továbbadása a családban: egy modell tesztje.

1993. No. 4.

- KOUAOUICI, A.*: A fogamzásgátlás gyakorlata Algériában az 1967—1987 közötti időszakban.
BAUDCHON, G.—RALLU, J.L.: A legújabb demográfiai fejlődés Franciaország csendes-óceáni tengerentúli területein, 1970—1990.
ROUSSEL, L.: A válás szociográfiája és válási készség.
THIERRY, X.: A házasság az élettársi együttéléssel szemben.
NIZARD, A.—MUNOZ-PEREZ, F.: Alkohol, dohány és halandóság Franciaországban 1950 óta. Az alkoholfogyasztás és dohányzás hatása a halandóságra.
ZARKA, B.: A szakmai önállóság öröksége.
MONNIER, A.—GUIBERT-LANTOINE, C.: Népesedési konjunktúra Európa és a fejlett tengerentúli országok.
KANNISTO, V.: A szűzességek csökkenő halandósága.
KHLAT, M.: A levanteiek halandósága Ausztráliában, 1969—1983.
GRIMMEAU, J.P.—DECROLY, J.M.: Népesedési magatartások Európában.
CHESNAIS, J.C.: A nemzetközi vándorlás biztonsági dimenziói Európában.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1993. No. 2.

- CALDWELL, J.—CALDWELL, P.*: A dél-afrikai termékenység csökkenése.
LANGFORD, C.—STOREY, P.: Nemek szerinti halandósági különbségek a XX. század elején: Sri Lanka és India összehasonlítása.
YI, Z.—PENG, T.—BAOCHANG, G.—YI, X.—BOHUA, L.—YONGPING, L.: Az újszülöttek nem szerinti megoszlásában bekövetkezett változások okai és következményei Kínában.
GREEN, M.: Az USA nemzetközi népesedéspolitikájának fejlődése, 1965—92: kronológiai számbavétel.
PRONK, J.P.: Vándorlás: mindenki él a nomád.
HOLLAND, B.K.: A népességnövekedés i.sz. 200 körül.
PAGNINI, D.L.—RINDFUSS, R.R.: A házasság és a szülés elválása: változó attitűdök és magatartás az USA-ban.
 A kínai családtervezési program végrehajtása: egy kínai tisztségviselő véleménye.
 Az USA népesedéspolitikája: egy hivatalos vélemény.
 Az Európai Népesedési Konferencia ajánlásai.

POPULATION INDEX

a Princetoni Egyetem Népesedéskutató Intézetének és
az Amerikai Népesedési Társaságnak a folyóirata
1993. No. 2.

Bibliográfia.

POPULATION STUDIES

a londoni Közgazdasági főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata
1993. No. 2.

- WOODS, R.*: A csecsemő- és felnőtt halandóság történelmi kapcsolata.
MURPHY, M.: A fogamzásgátló tabletta és a női foglalkoztatás, mint a termékenység
változásának tényezői Nagy-Britanniában, 1963—1980.
OEPPE, J.: Visszaszámítás és fordított projekció: az előreszámítási modellek
szélesebb értelmezése.
BENTLEY, G.R.—GOLDBERG, T.—JASIENSKA, G.: Hagyományos mezőgazdasági
és nem mezőgazdasági társadalmak termékenysége.
RAO, V.: A hozomány "inflációja" a vidéki Indiában: egy statisztikai vizsgálat.
FRIEDLANDER, D.—FELDMANN, C.: A modern átmenet a népesség újratekermé-
séhez elégtelen termékenységbe: Izrael is csatlakozott-e a folyamathoz?
RAM, B.—RAHIM, A.: A nők korai munkába állásának hatásai a szülési intervallu-
mokra: kanadai bizonyíték.
ANDERSON, M.—MORSE, D.J.: Magas termékenység, sok kivándorlás, kevés
házasságkötés: skóciai népesedési tapasztalatok, 1861—1914, II. rész.
CLELAND, J.: Egyenjogúság, biztonság és termékenység: válasz *Thomasnak*.
THOMAS, N.: Gazdasági biztonság, kultúra és termékenység: válasz *Clelandnak*.

1993. No. 3.

- GUHA, S.*: Táplálkozás, egészségügy, higiénia és a halálozás valószínűsége: a brit
hadsereg Indiában, 1870—1920.
BRACHER, M.—SANTOW, G.—PHILIP MORGAN, S.—TRUSSELL, J.: Házasságfel-
bontás Ausztráliában: modellek és magyarázatok.
MENCHIK, P.L.: A gazdasági státusz, mint halandósági tényező az időskorú fekete
bőrű és fehér férfiak között: öl-e a szegénység?
BONGAARTS, J.: A kereslet-kínálat, mint a termékenység tényezőinek kerete.
MONTGOMERY, M.R.—CASTERLINE, J.B.: A termékenység-szabályozás terjedése
Tajvanon.
AXINN, W.G.: A gyermek iskoláztatásának hatásai a termékenység korlátozására.
GUO, G.—GRUMMER-STRAWN, L.M.: Gyermekhalandóság az ikrek között a
kevésbé fejlett országokban.
SAETHER, A.: Otto Diederich Lütken — Malthus előtt 40 évvel?
KREAGER, P.: Demográfia történetek: egy áttekintő cikk.

POPULATION TRENDS

a londoni Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal folyóirata
1993. tavasz

Milyen volt az 1991. évi népszámlálás teljeskörűsége.

HASKEY, J.: Az egyszülős családok számának alakulása Nagy-Britanniában.

CHARLTON, J.—KELLY, S.—DUNNELL, K.—EVANS, B.—JENKINS, R.: Öngyilkossági halálozás Angliában és Wales-ben.

COOPER, J.—SHAW, C.: Az 1991-es adatokra épülő országos népességi előreszámítások termékenység feltevései.

1993. nyár

TEAGUE, A.: Etnikai csoportok: az 1991. évi népszámlálás első eredményei.

OWEN, C.: A munkaerő-felmérés felhasználása a brit etnikai kisebbségek népességszámának becslésére.

HASKEY, J.: Első házasság, válás, újraházasodás: születési kohorszok vizsgálata.

HASKEY, J.: Egyedülálló szülők és házas szülők eltartott gyermekekkel Nagy-Britanniában: foglalkozás és társadalmi osztály szerinti összehasonlítás.

SHAW, C.: 1991-es adatokra épülő országos népességi előreszámítások Nagy-Britanniára és tagországaira.

1993. ősz

BATLEY, J.: Az 1991. évi népszámlálás eredményei helyi közigazgatási körzetenként Nagy-Britanniában.

MURPHY, M.—BERRINGTON, A.: A háztartások változása a 80-as években: áttekintés.

A népesség éves továbbvezetésének új bázisa.

DEVIS, T.: A halandósági különbségek mérése halálokok és a foglalkozással jellemzett osztályhelyzet szerint.

BIRCH, D.: A halálokok automatizált kódolása.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Népeségtudományi Bizottságának folyóirata
1992. No. 3.

RYDZEWSKI, P.: A válás a családi életciklusban.

SLANY, K.: Kelet- és közép-európai bevándorlók az USA-ban és Kanadában: társadalmi-demográfiai vonatkozások.

PODOGRODZKA, M.: A halandóság különbségei családi állapot szerint.

1992. No. 4.

CIESLAK, M.: A népesedési előrejelzések természete.

- GOLATA, E.*: Az útelemzés alkalmazásának lehetőségei a demográfiában.
IGLICZKA, K.: A termékenység regionális különbségeinek egyes tényezői Lengyelországban.
SZUMAN, A.: Az anya munkájának hatása a reprodukzív magatartásra és a viselkedésre a családi életciklusban.
ROSZKIEWICZ, M.: A halandósági tényezők megértésének határai.

1993. No. 1.

- OKOLSKI, M.*: Az abortusz különféle tudományok képviselői szemével.
ZIELINSKA, E.: Az abortusz lengyelországi jogi szabályozása nemzetközi perspektívában.
CZERSKA, B.: Félelem és etika a magasabb értékekkel kapcsolatban.
JOZWIAK, J.—PARADYSZ, J.: Az abortusz demográfiai dimenziói.
KOWALSKA, I.: Az abortusz problémája és a fogamzásgátlási magatartások.
SULEJEVICZ, A.: Az abortusz gazdaságtana.
CHAZAN, B.: A művi vetélés orvosi következményei.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségstudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek u. 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 202-4011/2490

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

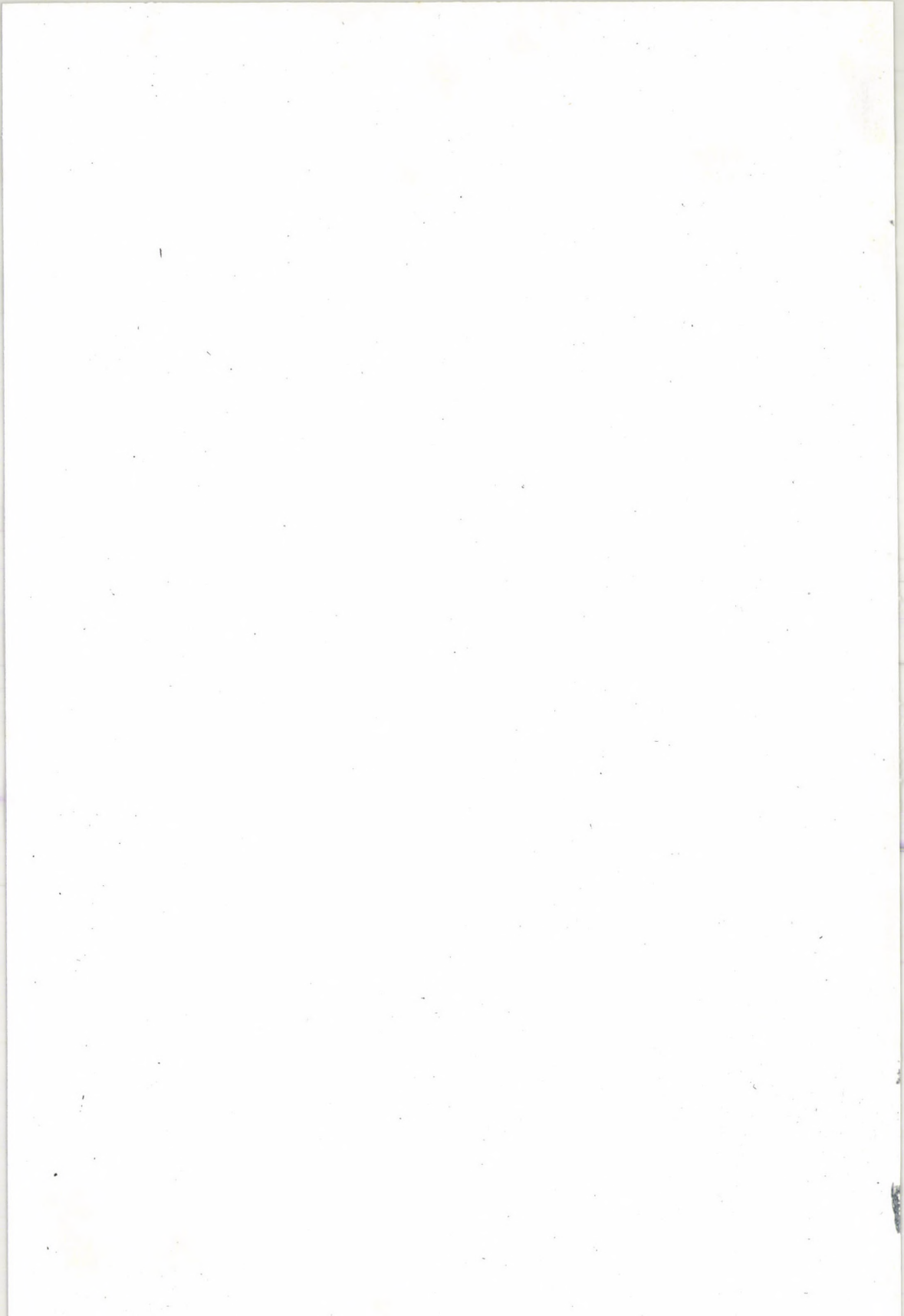
Telefon: 212-4379; Fax: 212-2851

Kiadásért felel a KSH Népeségstudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: 295/94 ALFAPRINT

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Elküldhető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél, és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra
Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

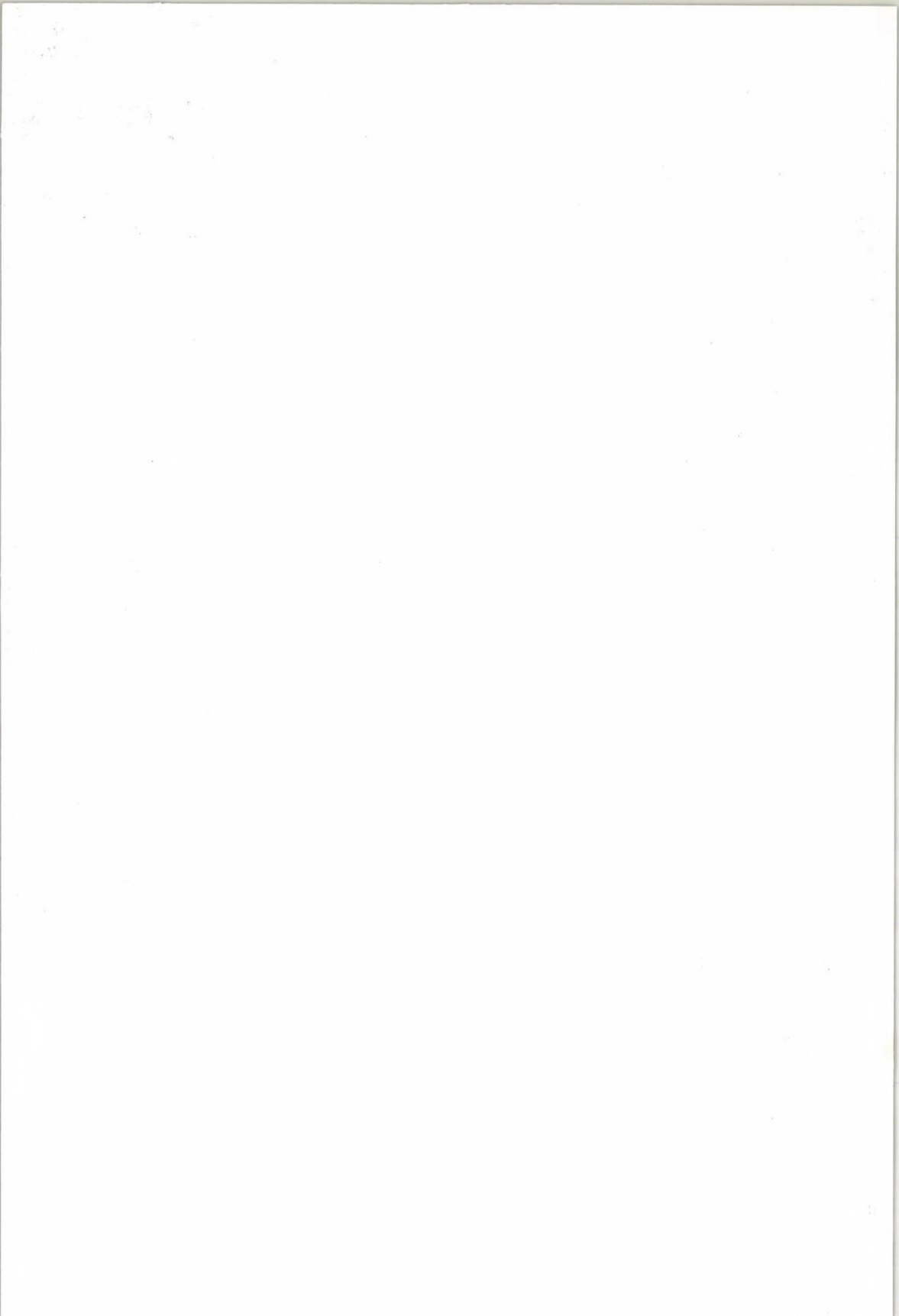
Szedte: a Szerkesztőség

DEMOGRÁFIA

1994. XXXVII. ÉVF.

2

1994 NOV 25.

DEMOGRÁFIA

37. ÉVF. 2. SZÁM

BUDAPEST
1994

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14—18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencia. (Kairó, 1994. szeptember 5—13.)	151
<i>Dr. Vukovich Györgynek</i> , a magyar küldöttség vezetőjének felszólalása a Kairói Népesedési Világkonferencián (1994. szeptember 7.) . . .	160
<i>Miltényi Károly</i> : Az utóbbi évek népesedési trendjei és ezek gazdasági háttere	163
<i>Pongrácz Tiborné—S. Molnár Edit</i> : A serdülőkori szülések néhány egészségügyi vonatkozása	178

KÖZLEMÉNYEK

<i>Gaál Gergely—Strényer Ibolya</i> : Változások Kínában a demográfia tükrében II. A család—családtervezés—születésszabályozás "kínai modellje"	191
<i>Valkovics Emil</i> : Néhány gondolat a <i>Heligman-Pollard</i> formula három komponenséről	203

FIGYELŐ

A gazdasági átalakulás legújabb hatásai a demográfiai struktúrákra, valamint a lengyel, a magyar és a német népesség demográfiai magatartására	230
Az ECE/EUROSTAT Demográfiai előszámítások konferenciája, Luxemburg, 1994. június 1—4.	233
A gazdasági aktivitás előszámítása, 1994—2010 (Kiadvány-tájékoztató)	235

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

- Poursin, J.-P.*: Les fausses surprises de la démographie mondiale. (Álmegelepetések a világ demográfiájában.) *Futuribles*, 1994. 183. sz. 19—33. p. (R.G.) 240
- Bégeot, F.—Smith, L.*: First results from Western European censuses. (A nyugat-európai népszámlálások első eredményei.) *Population Trends*, 1993. 74. sz. 18—23. p. (R.G.) 241
- Ogawa, N.—Retherford, R.D.*: The Resumption of Fertility Decline in Japan: 1973—92. (Folytatódott a termékenység csökkenése Japánban 1973 és 1992 között.) *Population and Development Review*, 1993/4. 703—741. p. (H.L.) 242
- Popenoe, D.*: American Family Decline, 1960—1990: A Review and Appraisal. (A család hanyatlása Amerikában 1960—1990: áttekintés és értékelés.) *Journal of Marriage and the Family*, 1993/3. 527—555. p. (H.L.) 243
- Easterlin, R.A.—Schaeffer, C.M.—Macunovich, D.J.*: Will the baby boomers be less well off than their parents? Income, wealth, and family circumstances over the life cycle in the United States. (Rosszabbul élnek-e szüleikhez viszonyítva az amerikai "baby boom" nemzedék tagjai?) *Population and Development Review*, 1993/3. 497—522. p. (M.F.) 243
- Szuman, A.*: Wpływ pracy zawodowej matek na podstawy i zachowania prokreacyjne w cyklu życia rodziny. (Az anya szakmai munkájának hatása prokreációs magatartására a család életciklusán belül.) *Studia Demograficzne*, 1992/4. 51—81. p. (K.J.) 244
- Rydzewski, P.*: Rozwód w cyklu życia rodziny. (A válás a család életciklusában.) *Studia Demograficzne*, 1992/3. 3—18. p. (K.J.) 245
- Schmid, J.*: Die Wanderungsproblematik in Europa aus demographischer, wirtschaftlicher und sozialer Sicht unter besonderer Berücksichtigung Deutschlands. (A vándorlások problematikája Európában, demográfiai, gazdasági és szociális szempontból, különös tekintettel Németországra.) *Raumforschung und Raumordnung*, 1993/5. 287—294. p. (F.J.) 246
- Birg, H.*: Ursachen der Wanderungen im Hinblick auf die Eigendynamik und die Wechselwirkung der internationalen und interregionalen demo-ökonomische Prozesse — Zusammenfassende Thesen. (A vándorlások okai, tekintettel saját dinamikájukra és a nemzetközi, valamint régiók közötti népesedésgazdasági folyamatok módosító hatására — összefoglaló tézisek.) *Raumforschung und Raumordnung*, 1993/5. 241—247. p. (F.J.) 248
- Doron, A.—Kargar, H.J.*: The Politics of Immigration Policy of Israel. (Izrael bevándorláspolitikai intézkedései.) *International Migration*, 1993/4. 497—512. p. (R.G.) 249
- Podogrodzka, M.*: Zróżnicowanie umieralności według stanu cywilnego. (A halandóság differenciálódása a családi állapot függvényében.) *Studia Demograficzne*, 1992/3. 45—61. p. (K.J.) 249

- Stack, S.—Wasserman, I.*: Marital status, alcohol consumption, and suicide: an analysis of national data. (Családi állapot, alkoholfogyasztás és öngyilkosság az Egyesült Államokban.) *Journal of Marriage and the Family*, 1993/4. 1018—1024. p. (M.F.) 250

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	251
Genus	251
<i>Journal of Marriage and the Family</i>	253
Population	253
Population and Development Review	254
Population Index	255
Population Trends	255
<i>Studia Demograficzne</i>	255
<i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i>	255

*Utánnyomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

International Conference on Population and Development (Cairo, 5—13 September 1994)	151
Contribution of <i>György Vukovich</i> , head of the Hungarian delegation at the Cairo World-conference on Population (7 September 1994)	160
<i>Károly Miltényi</i> : Recent demographic trends and their economic background	163
<i>Marietta Pongrácz—Edit S. Molnár</i> : Some medical aspects of parturitions in adolescence	178

ARTICLES

<i>Gergely Gaál—Ibolya Strényer</i> : Changes in reflection of the demography in China, II. "The Chinese model" of family planning—birth control—healthy family	191
<i>Emil Valkovics</i> : Some considerations on the three components of the <i>Heligman-Pollard</i> formula	203

CHRONICLE

Recent effects of economic transformation on demographic structures and on the demographic behaviour of Polish, Hungarian and German populations	230
The ECE/Eurostat Conference on Demographic Projection, Luxembourg, 1—4 June 1994	233
Projection of economic activity, 1994—2010 (Publication—information)	235

REVIEW

ARTICLES

<i>Poursin, J.-P.</i> : Les fausses surprises de la démographie mondiale. (False surprises in world demography.) <i>Futuribles</i> , 1994. 183. 19—33. p. (G.R.)	240
<i>Bégeot, F.—Smith, L.</i> : First results from Western European censuses. <i>Population Trends</i> , 1993. 74. 18—23. p. (G.R.)	241
<i>Ogawa, N.—Retherford, R.D.</i> : The Resumption of Fertility Decline in Japan: 1973—92. <i>Population and Development Review</i> , 1993/4. 703—741. p. (L.H.)	242
<i>Popenoe, D.</i> : American Family Decline, 1960—1990: A Review and Appraisal. <i>Journal of Marriage and the Family</i> , 1993/3. 527—555. p. (L.H.)	243
<i>Easterlin, R.A.—Schaeffer, C.M.—Macunovich, D.J.</i> : Will the baby boomers be less well off than their parents? Income wealth, and family circumstances over the life cycle in the United States. <i>Population and Development Review</i> , 1993/3. 497—522. p. (F.M.)	243

<i>Szuman, A.</i> : Wpływ pracy zawodowej matek na podstawy i zachowania prokreacyjne w cyklu życia rodziny. (The effect of mother's occupational work on her procreatory behaviour within the life cycle of the family.) <i>Studia Demograficzne</i> , 1992/4. 51—81. p. (<i>J.K.</i>)	244
<i>Rydzewski, P.</i> : Rozwód w cyklu życia rodziny. (Divorce within the life cycle of the family.) <i>Studia Demograficzne</i> , 1992/3. 3—18. p. (<i>J.K.</i>)	245
<i>Schmid, J.</i> : Die Wanderungsproblematik in Europa aus demographischer, wirtschaftlicher und sozialer Sicht unter besonderer Berücksichtigung Deutschlands. (Problems of migration in Europe from demographic, economic and social aspects, with special regard to Germany.) <i>Raumforschung und Raumordnung</i> , 1993/5. 287—294. p. (<i>J.F.</i>)	246
<i>Birg, H.</i> : Ursachen der Wanderungen im Hinblick auf die Eigendynamik und die Wechselwirkung der internationalen und interregionalen demographischen Prozesse — Zusammenfassende Thesen. (Causes of migration with regard to their own dynamics and to the modifying effects of interregional demographic and economic processes — Summarizing theses.) <i>Raumforschung und Raumordnung</i> , 1993/5. 241—247. p. (<i>J.F.</i>)	248
<i>Doron, A.</i> : The Politics of Immigration Policy of Israel. <i>International Migration</i> , 1993/4. 497—512. p. (<i>G.R.</i>)	249
<i>Podogrodzka, M.</i> : Zróżnicowanie umieralności według stanu cywilnego. (Mortality differentiation as a function of marital status.) <i>Studia Demograficzne</i> , 1992/3. 45—61. p. (<i>J.K.</i>)	249
<i>Stack, S.</i> — <i>Wasserman, I.</i> : Marital status, alcohol consumption, and suicide: an analysis of national data. <i>Journal of Marriage and the Family</i> 1993/4. 1018—1024. p. (<i>F.M.</i>)	250

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

<i>Demografie</i>	251
<i>Genus</i>	251
<i>Journal of Marriage and the Family</i>	253
<i>Population</i>	253
<i>Population and Development Review</i>	254
<i>Population Index</i>	255
<i>Population Trends</i>	255
<i>Studia Demograficzne</i>	255
<i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i>	255

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

NEMZETKÖZI NÉPESEDÉSI ÉS FEJLESZTÉSI KONFERENCIA (Kairó, 1994. szeptember 5—13.)

Az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 1989/91. sz. határozata értelmében 1994. szeptember 5. és 13. között Kairóban tarották a *Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciát* (International Conference on Population and Development, rövidítve: ICPD).

Az ICPD annak az 1974. évi bukaresti Világ Népesedési Konferenciának a folytatója, amely legszögezte, hogy minden párnak és egyénnek joga van és módja kell legyen ahhoz, hogy meghatározza gyermekeinek számát és születésük ütemezését. A gyors népességnövekedéssel kapcsolatos kérdések kezelésére a Konferencia egy konszenzussal jóváhagyott Világ Népesedési Akciótervet fogalmazott meg, amelyet az 1984. évi Mexico-városi Nemzetközi Népesedési Értekezleten továbbfejlesztettek.

Az 1974. és 1984. évi értekezletek óta elmélyült a nemzetközi konszenzus azzal kapcsolatban, hogy a pároknak joga és felelőssége, hogy tájékozottan válasszák ki a gyermekszülési lehetőségeket, és a társadalmak felelőssége, hogy segítse őket reprodukciós céljaik elérésében.

A Konferencián (főtitkárának, *dr. Nafis Sadíknak*, az ENSZ Népesedési Alapja vezetőjének meghívására) az ENSZ tagállamok kormánydelegációi vettek részt. A Kormány döntése alapján a magyar kormánydelegációt *dr. Vukovich György*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette. A delegáció 10 tagból állt, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársain kívül a Népjóléti- és a Külügyminisztérium képviselői, az Országgyűlés egy tagja, valamint a Magyar Nők Szövetségének elnöke¹.

A Konferencián 179 ENSZ tagállam *kormánydelegációja* vett részt (ezenkívül 8 ország megfigyelői státusban volt). A kormánydelegációk összesen 2300 tagból álltak. Egyes országok delegációi igen népesekek voltak (így a vendéglátó Egyiptomból 100-an voltak, de 30—40 fős delegációt küldött Argentína, Ausztrália, Banglades, Brazília, Kanada, Kína, Franciaország, Németország, Indonézia, Mexikó, Pakisztán, az Egyesült Királyság, az Amerikai Egyesült Államok). A kormánydelegációkon kívül a különböző ENSZ központi és regionális intézmények szakosított, illetve kormányközi szervezetek további többszáz képviselője vett részt a Konferencián. A Konferenciával párhuzamos ún. NGO-Fórumon mintegy 1000 nem-kormányközi szervezet

¹A Magyar Kormánydelegáció tagjai a következők voltak: *dr. Vukovich György*, a KSH elnöke (a Kormánydelegáció vezetője), *dr. Klinger András*, a KSH elnökhelyettese, *dr. Bíró Boldizsár*, a Népjóléti Minisztérium helyettes államtitkára, *dr. Miltényi Károly*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatója, *dr. Józán Péter*, a KSH főosztályvezetője, *Pál Sándorné*, a KSH főosztályvezető-helyettese, *Kamarás Ferenc*, a KSH osztályvezetője, *dr. Schwartz Tibor*, országgyűlési képviselő, *dr. Lakatos András*, a Külügyminisztérium tanácsosa, *dr. Asbóthné Thorma Judit*, a Magyar Nők Szövetségének elnöke.

(főleg nőszövetségek, családtervezési és családi szervezetek) képviselői ülészetek (akik egy része a Konferencia plenáris ülésein is jelen volt, vagy mint a kormánydelegációk tagjai, vagy megfigyelőként). Összesen közel 10 800 személy vett részt a Konferencia vagy a Fórum munkájában.

A kormánydelegációk vezetését általában magas beosztású állami vezetők látták el. Két országból államfő vett részt (Egyiptomot *Mubarak* elnök képviselte, akit a Konferencia elnökévé is választottak, itt volt még Niger köztársasági elnöke is). Hat országból az államfő helyettese vezette a delegációt (*Gore* amerikai alelnök mellett, Kenya, Malawi, Bolívia, Kolumbia és Zambia delegációját vezette a helyettes köztársasági elnök). Három országból az államfő felesége vezette a delegációt (Ghana, El Salvador és Nigéria). További 6 országból miniszterelnök vett részt a Konferencián (Norvégia, Pakisztán, Swaziföld, Etiópia, Uganda és Madagaszkár), 9 országból miniszterelnök-helyettes, 97-ből miniszter, 26-ból államtitkár vagy miniszterhelyettes, 15-ből nagykövet, 16-ból egyéb állami funkcionárius vezette a küldöttséget.

A Konferencia *előkészületei* 6 évig tartottak. 1989-ben az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa (ECOSOC) úgy döntött, hogy 1994-ben az ENSZ hívja össze a Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciát. A Konferencia főtitkárává *dr. Nafis Sadíkot*, az Egyesült Nemzetek Népesedési Alapjának (UNFPA) ügyvezető igazgatóját nevezték ki. A Konferenciával kapcsolatos előzetes erőfeszítéseket egy előkészítő bizottság irányította, amely minden állam előtt nyitott akár tagja az ENSZ-nek, akár nem. A Konferenciával kapcsolatban több mint 120 országban készítettek országos népesedési jelentéseket az országos bizottságok.

Az Előkészítő Bizottság 1991 márciusában megtartott első ülészakája meghatározta a Konferencia céljait és témáit, és az elsődleges prioritású kérdések hat komplexumát jelölte meg. Ezek: a népesedés, a környezet és a fejlődés; a népesedési politikák és programok; a népesedés és a nők; a családtervezés, az egészség és a családi jólét; a népességnövekedés és a demográfiai struktúra; a népességeloszlás és a vándorlás.

1993 májusában megtartott második ülészakán, amelyen 154 ország küldöttsége vett részt, a Bizottság megállapodott a Konferencia Akcióprogram ideiglenes struktúrájában és utasította a Konferencia Titkárságát, hogy készítse el a végleges dokumentum tervezetét, hogy azt az Előkészítő Bizottság 1994. április 4–22-én megtartott harmadik és utolsó ülészakán megvitassák (PrepCom III). Az Akcióterv megállapításainak mintegy 10%-ában azonban nem tudtak előzetesen egyetértésre jutni, így ezekben magán a Konferencián kellett megállapodni.

A programtervezet elkészítése során a Titkárság öt, 1992-ben és 1994-ben tartott regionális népesedési konferencia — az ázsiai, az afrikai, az európai, a latin-amerikai és karib-térségbeli és az arab államok népesedési konferenciái —, valamint a prioritást élvező kérdéskomplexumokkal foglalkozó hat szakértői találkozó, egy sor szubregionális előkészítő találkozó és a Konferencia prioritást élvező témáival foglalkozó ad hoc kerekasztal találkozók egész sora ajánlásaiból merített.

Az előkészítési szakasz egyik utolsó állomása az a szubregionális értekezlet, amelyet 24 kelet- és közép-európai ország küldöttei részére hívott össze 1994. július 19—20-ra, Budapestre a Konferencia Titkársága. Az értekezlet összefoglalóját *dr. Nafis Sadik*, a Konferencia főtitkára tartotta.

1993 végén megtartott negyvennyolcadik ülészakán az ENSZ Közgyűlése 48/186. számú határozatában erőteljesen támogatta a Konferenciát azzal, hogy elfogadja az ECOSOC ajánlását, amely szerint a Konferencia Előkészítő Bizottsága a Közgyűlés kiegészítő testülete legyen. A Közgyűlés Második Bizottsága megvizsgálta végleges dokumentum tervezetének egy annotált vázlatát; ez a vita segített az Előkészítő Bizottság harmadik ülészakán és a Konferencián megvitatásra kerülő Akcióprogram tervezetének kialakításában. A Közgyűlés elfogadta azt a javaslatot is, hogy a Konferenciát — az egyiptomi kormány meghívására — Kairóban tartsák, 1994. szeptember 5. és 13. között.

A Konferencia *megnyitóját* — szeptember 5-én — az ENSZ főtitkára tartotta, majd a Konferencia megválasztott elnöke, *Mubarak* egyiptomi köztársasági elnök beszélt, majd pedig *dr. Nafis Sadik*, a Konferencia főtitkára. Ezután 4 meghívott magas szintű vezető állásfoglalása következett: a norvég és a pakisztáni miniszterelnökasszonyé (*Gro Harlem Brundtland* és *Mohtarma Benazir Bhutto*), majd az amerikai alelnöké (*Albert Gore*), végül pedig a swaziföldi miniszterelnöké (*Mbilini hercegé*). *Gro Brundtland* asszony beszéde mélyen humanista és liberális volt, de sokak véleménye szerint az adott helyen nem volt szerencsés és valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy sokáig viták akadályozták a munkát. *Gore* alelnök megnyilatkozásai jóval visszafogottabbak voltak és tekintettel volt a fejlődő világ egy részében tapasztalható érzékenységre.

A Konferencia ezután megválasztotta tisztségviselőit. A különböző területek javaslata alapján került sor a Konferencia alelnökeinek megválasztására. A közép-kelet-európai régióból 3 alelnöki hely jelölésére volt lehetőség. Ezek egyike Magyarország lett, tekintettel a Konferencia előkészítő szakaszában betöltött alelnöki funkciójára, a másik Románia, mint a húsz évvel ezelőtti Népesedési Konferencia házigazdája, a harmadik pedig Macedónia. Lengyelország szakértőjét pedig a Főbizottság rapportőrévé választották.

A megnyitó ülés után a Konferencia két párhuzamos megbeszélést folytatott. Szeptember 5. és 12. között (vasárnapi szünettel) folyt a Plenáris ülés és ezzel egyidejűleg pedig a Főbizottság tanácskozása.

A *Plenáris ülésen* a kormánydelegációk vezetői mondták el állásfoglalásaikat országuk és a világ népesedési és fejlesztési kérdéseiről. Ezenkívül a különböző ENSZ szervezetek, szakosított intézmények, kormányközi szervezetek vezetői és egyes meghívott nem-kormányközi szervezetek képviselői is szót kaptak. Összesen 249 állásfoglalás hangozott el a plenáris ülés 7 napja alatt (napi három ülészakon, reggel 10-től este 9-ig). A plenáris ülést az egyiptomi küldöttség ex-officio alelnöke, *Maher Mahran*, népesedési és családügyi miniszter vezette. A magyar alelnöki funkció megszerzésével mód nyílt arra, hogy a magyar küldöttség vezetője a Konferencia plenáris ülésén elnököljön. A Konferencia harmadik napjának reggelén hangozott el a magyar nemzeti állásfoglalás

(amelynek szövegét az alábbiakban közöljük). Ennek tartalmával kapcsolatban több delegáció vezetője egyetértését fejezte ki (különösen az Európai Unió vezetését ellátó német, de több más nyugat- és közép-európai — hozzánk hasonló népesedési helyzetben levő — országból).

A Főbizottság — amelynek vezetője *dr. Fred Sai*, ghanai küldött volt — feladata a Konferencia záróokmányának: az Akciótervnek a véglegesítése volt. Itt már csak azok a paragrafusok kerültek újbóli megvitatásra, amelyekben az előkészítő értekezleten nem sikerült egyetértésre jutni. Ez a 113 oldalas dokumentumnak csak mintegy 10%-át érintette. Ezek egy része tekintetében igen nagy ellentét állt fenn a Konferencia résztvevői között. Sok kérdésben hosszán tartó és sok esetben politikai és eszmei differenciákat tartalmazó vitára került sor, ami nehezítette a Főbizottság munkájának időben és konszenzuson alapuló befejezését.

Sok ilyen kérdésben a plenáris vitákat követően albizottsági, munkabizottsági, informális egyeztetésekre került sor, amelyek többszöri szövegezési kísérletek után jutottak végül vissza a Főbizottsághoz jóváhagyásra. Az előzetesen elgondolt négy és félnapos tárgyalás helyett csak hétnapos vita után került az Akcióterv megszövegezésre. A késés miatt nem is készült el ennek módosított szövege, csak a Főbizottság jegyzőkönyve rögzíti a beterjesztett szöveggel szembeni módosításokat.

A Főbizottság munkájában az ellentétes véleményeket érezhető módon néhány országcsoport képviselte. Bizonyos kérdésekben ellentét alakult ki a fejlődő és a fejlett országok között (előbbieket a 77-ek és Kína nevében Algéria képviselte, utóbbiakat az Európai Unió nevében Németország, és hozzá csatlakozva a skandináv országok, az USA és Kanada képviselői). Ez utóbbiak — mint sok esetben a liberálisabb nézetek képviselői — szálltak vitába a konzervatívabb nézetek képviselőivel (akiknek véleményét egyrészt a Szentszék és 10—12 latin-amerikai ország, másrészt néhány fundamentalista muzulmán nézetet valló ország — főleg Irán és Líbia — tolmácsolta). Ehhez hasonló, a Konferencia Akciótervét ellenző előzetes vélemény miatt lemondta részvételét Szaud—Arábia és Libanon delegációja, más muzulmán ország — pl. Törökország — alacsonyabb szintre helyezte delegációja vezetését.

Az *Akcióprogrammal* kapcsolatban — már az előkészítés során is — a következő főbb ellentétek alakultak ki, amelyeknek vitája a Konferencia során is folytatódott, sőt bizonyos esetekben még a végső konszenzust is megakadályozta néhány kormánydelegáció részéről:

1. Az Akcióprogram II. fejezete tartalmazza az *Alapelveket*. Ezeknek előzetes tervezete teljes átdolgozásra került, mivel tartalmában és megfogalmazásában sok ellentmondást vetettek fel. A leglényegesebb új elem, hogy a 15 azon alapelv felsorolását megelőzően, amelyek a Konferencia főbb megállapításait tartalmazzák, egy új bevezetést fogalmaztak. Ebben kimondják: "Az Akcióprogram javaslatainak megvalósítása minden ország szuverén joga, amely meg kell, hogy feleljen a nemzeti törvényeknek és fejlesztési prioritásoknak, teljes mértékben elfogadva a lakosságuk különböző vallási és erkölcsi értékeit és kulturális hátterét, megfelelően az általánosan elfogadott nemzetközi emberi

jogoknak". Ez a megfogalmazás egy hosszú vita utáni kompromisszum eredménye, ami lényegében lehetővé teszi minden ország részére, hogy erre hivatkozva ne kövesse az Akcióprogram neki nem tetsző ajánlásait.

A 8. sz. Alapelv, ami átszövegezés után a nők egyenjogúságával, a reprodukatív egészséghez és a családtervezéshez való joggal foglalkozik, még ebben a formájában sem került teljes egészében elfogadásra. Uí. abban az alapvető jogban — amit már 1974-ben megfogalmaztak — azaz "Minden párnak és egyénnek alapvető joga, hogy szabadon és felelősségteljesen döntsön gyermekei számáról és megszületése idejéről és kapja meg a szükséges információkat, oktatást és eszközöket, hogy ezt megtehesse", egyes delegációk nem fogadták el az egyének jogát, csak a törvényes házasságban élőkét. A 9. Alapelv konszenzus alapján tartalmazza azt a megállapítást, hogy "A család a társadalom alapintézménye és ezért mint ilyet erősíteni kell". De már ellenérzést okozott az a mondat, hogy "... a családnak különféle formái léteznek, a különböző kulturális, politikai és társadalmi rendszerekben". Ebbe ugyanis egyesek beleérthetőnek vélték olyan együttélési formákat is, amelyek nem azonosak a különműek törvényes házasságával, amelyet a családi együttélés egyedül elfogadható formájának tartanak.

2. Nagy vitákat váltott ki a VII. fejezet több megfogalmazása, amely a "Reprodukatív jogok és a reprodukatív egészség" címet viseli. Az eredeti javaslatban szereplő definíciókat több delegáció nem tudta elfogadni. Emiatt a Konferencián kellett megfogalmazni a reprodukatív egészség, a szexuális egészség, a családtervezés, a biztonságos anyaság, a biztonságos művi abortusz fogalmait. Ezeket az Egészségügyi Világszervezet az elmúlt évtizedben vezette be hivatalos nyelvébe, de nem került még elfogadásra a WHO Közgyűlésén részletes definíció. Ezért a meglévő munkadefiníciók felhasználásával kellett a konszenzusra is alkalmas definíciókat kialakítani. Ezek közül legjelentősebb előrelépést a reprodukatív egészség megfogalmazása jelenti, ami az Akcióterv egészében mint megvalósuló feladat és az ezt biztosító reprodukációs jog tartalmi meghatározásának tekinthető. Az új fogalom a következő: "Reprodukatív egészség a teljes fizikai, lelki és szociális jólét állapotát jelenti és nem kizárólag a betegség vagy fogyatékosság hiányát, és így magában foglalja a reprodukációs rendszer állapotát és funkcióit, ill. folyamatát. A reprodukatív egészség ezért azt jelenti, hogy az emberek képesek legyenek megelégedett és biztonságos nemi életre, és hogy legyen lehetőségük a reprodukcióhoz és szabadságuk ahhoz, hogy elhatározzák mikor és milyen gyakran éljenek vele. Ebbe az utóbbiba beletartozik a férfiak és nők azon joga, hogy informálva legyenek és legyen hozzáférésük a választásuknak megfelelő megbízható, hatékony, hozzáférhető és elfogadható családtervezési eszközökhöz, és egyéb olyan módszerekhez is választásuk szerint, amelyekkel szabályozhatják termékenységüket, ha nem törvényellenesek és a jogát a megfelelő egészségi ellátási szolgáltatásokhoz való hozzájutásnak, ami lehetővé teszi a nőknek, hogy a terhességen és a szülésen biztonsággal áteshessenek és biztosítják a szülők számára a legjobb lehetőséget, hogy egészséges csecsemőjük legyen". Ugyankor sok delegáció ellenállása miatt elkerülte az okmány a szexuális

egészség kifejezésének definiálását és ennek használatát is erősen korlátozta a dokumentumban. Több delegáció nem értett egyet az ifjúság családtervezésbe történő fokozott bevonásának felvetésével és a szexuális nevelés társadalmi (iskolai) megszervezésével sem, és ezt csak a házasulók esetében vélték kivitelezhetőnek. De ezek az ajánlások szerepelnek az Akciótervben.

3. A legnagyobb vitát a VIII. fejezetnek a *művi vetéléssel* kapcsolatos egyetlen paragrafusára (a 8.25-ös) váltotta ki. Az erre vonatkozó eredeti javaslatot az előkészítési értekezleten nem fogadták el, majd az Európai Unió javasolt egy kompromisszumos szöveget, ezt a Főbizottság ülésén 5 napon keresztül vitatták (több, mint 100 küldöttség szól hozzá). Végül egy szűk munkabizottság javasolt egy újabb szöveget, amely már megközelítette a konszenzust, és ami az 5. napon már elérhetőnek látszott, de a zárónapon mégis 13 delegáció (a Szentszék és 9 latin-amerikai ország, ill. 3 muzulmán ország) fenntartással élt.

Az elfogadott szöveg a következő: "Semmilyen körülmények között sem lehet támogatni az abortuszt a születésszabályozás eszközeként. Valamennyi kormányt és illetékes kormányközi és nem-kormányzati szervet arra kell ösztönözni, hogy erősítsék elkötelezettségüket a nők egészsége érdekében, hogy foglalkozzanak a nem biztonságos abortuszok (a WHO szerint a nem biztonságos abortusz a nem kívánt terhesség olyan befejezési procedúrájaként definiálható, amelyet vagy olyan személyek hajtottak végre, akiknek hiányzik a megfelelő ismeretük, vagy olyan körülmények között, amelyekből hiányoznak a minimális egészségügyi előírások, vagy mindkettő) egészségügyi következményeivel, mint az egyik legsúlyosabb közegészségügyi problémával, és hogy csökkentsék az abortuszok iránti igényt kiterjesztett és fejlesztett családtervezési szolgáltatásokkal. A nem kívánt terhességek megelőzésének mindig a legnagyobb prioritást kell adni és minden erőfeszítést meg kell tenni az abortusz iránti igény megszüntetésére. A nem kívánt terhességben levő nők gyors hozzájutási lehetőségekkel kell, hogy rendelkezzenek megfelelő információval és könyörületes tanácsadással. Az abortusszal kapcsolatos bármely változtatást az egészségi rendszeren belül csak nemzeti és helyi szinten lehet elhatározni a nemzeti jogalkotási folyamat keretében. Azon körülmények között, amelyekben az abortusz nincs a jog ellen, az ilyen abortusz legyen biztonságos. Minden esetben a nők kapjanak minőségi szolgáltatást az abortusz komplikációinak kezelésében. Abortusz-utáni tanácsadás, oktatás és családtervezési szolgáltatások legyenek azonnal felajánlva, hogy azokkal is meg lehessen akadályozni az ismételt abortuszokat".

4. Vitát váltott ki — a fejlődő és a fejlett országok között — a bevándoroltak családegyesítési igényének elismerésére vonatkozó jog belefoglalása a nemzetközi vándorlással foglalkozó X. fejezetbe. Mivel e Konferencia nem volt hivatott új emberi jogok megfogalmazására, egy olyan kompromisszum született, hogy hívjon össze az ENSZ két éven belül egy Migrációs Nemzetközi Értekezletet, ahol e kérdés és a vándorlással kapcsolatos egyéb jogi konvenciók is elfogadhatók lesznek.

5. Az előkészítés során is vitatták a fejlődő országok a gazdasági átmenetben levő országok speciális népesedési helyzetére vonatkozó külön ajánlások belefoglalását az Akcióprogramba, féltve ezektől a fejlődő országok népesedési problémáinak kiemelt kezelését. A Főbizottsági egyeztetések során mégis sikerült több területen ilyen jellegű ajánlásokat megfogalmazni és konszenzussal elfogadni. Az ajánlás felszólítja a nemzetközi közösséget, hogy "segítse a gazdasági átmenetben levő országokat erőfeszítéseikben; hogy megszüntethessék a szegénységet és ezzel kiegyensúlyozott gazdasági fejlődést érjenek el". Kimondja azt is, hogy "Anélkül, hogy csökkentenék a fejlődő országok programjainak támogatását, a nemzetközi közösség, kérés alapján, adjon támogatást az oktatásban, a szakmai segítségben és rövid távon a védekezési eszközök rendelkezésre bocsátásában a gazdasági átmenetben levő azon országok szükségleteinek kielégítésére, amelyekben a reprodukzív egészség szegényes és bizonyos esetekben romlik". A gazdasági átmenetben lévő országokból irányuló nemzetközi vándorlás hatásainak mérséklésére kérik fel a befogadó országok kormányait. Az is szerepel, hogy "A gazdasági átmenetben levő országok kapjanak időszaki segítséget népesedési és fejlesztési tevékenységükhöz, azon nehéz gazdasági és társadalmi problémáik leküzdésében, amelyekben jelenleg szenvednek".

A Konferencia zárónapján terjesztette a Plenáris ülés elé a Főbizottság elnöke az átdolgozott Akciótervet, amelyet a Konferencia elfogadott és a 77-ek nevében javaslatot tevő algériai delegátus véleményét elfogadva kéri az Egyesült Nemzetek Közgyűlését, hogy 49. ülésén fogadja el az Akcióprogramot. Az általános konszenzussal szemben az Akcióprogram vitatott megállapításai miatt fenntartással fogadta csak el ezt 13 küldöttség (katolikus részről a Szentszék mellett Peru, Ecuador, Argentína, a Dominikai Köztársaság, Nicaragua, Honduras, El Salvador, Guatemala és Paraguay, illetve muzulmán részről Líbia, az Egyesült Arab Emírátságok és Brunei).

Az *elfogadott Akcióprogram* a bevezetést és az elvek kinyilvánítását követően külön fejezetek írják le azokat a főbb népesedési és fejlődési kérdéseket, amelyekkel foglalkozni kell, fogalmazzák meg a célokat és tesznek ajánlásokat valamennyi érdekelt félnek a helyi, az országos és a nemzetközi szintű akciókra vonatkozóan.

Ezek között a kérdések között vannak:

- A népesedés, a biztosított gazdasági növekedés és a fenntartható fejlődés közötti kölcsönös összefüggések, ideértve mindháromnak a fejlődési stratégiákba való integrálását és a szegénység enyhítésével, valamint a környezettel való kapcsolatukat.
- A nemek közötti egyenlőség és a nők jogainak biztosítása, amely kiterjed a nők jogállására és a lányok egyenlőségére; a férfiak felelőssége és részvétele a családtervezésben és a gyermeknevelésben.
- A család, a család szerepe, összetételének és struktúrájának sokfélesége.
- Népeség-növekedés és népességstruktúra, ami kiterjed a termékenységre, a halandóságra és a népesség-növekedésre, a gyermekekre és az ifjúságra, az öregedő népességekre és a bennszülöttekre.

- A reprodukciós jogok, a reproduktív egészség és a családtervezés, ideértve a nemi úton terjedő betegségeket (STD), az emberi szexualitás és a nemek közötti viszony, valamint a serdülők jogai.
- Az egészség és a halandóság, ami kiterjed az egészségügyi alapellátásra és az egészségügyi szektorra, a csecsemő- és gyermekhalandóságra, az anyai morbiditásra és mortalitásra, a HIV-vírusra és az AIDS-re.
- A népességeloszlás, az urbanizáció és az országon belüli vándorlás; kapcsolatuk a fenntartható fejlődéssel.
- A legális és az illegális vándorlók nemzetközi vándorlása, valamint a menekültek és a menedéket kérők jogai.

Külön fejezetek tárgyalják a globális igényeket a következőkkel kapcsolatban: a népesedéssel kapcsolatos információ, oktatás és kommunikáció; technológia, kutatás és fejlesztés, ideértve az adatgyűjtést és elemzést, a reproduktív egészségre vonatkozó kutatást, valamint a társadalmi és gazdasági kutatást.

Az Akcióprogram az utolsó 25 év országos népesedési politikáinak és családtervezési programjainak gazdag tapasztalataira épít. A legutóbbi években sok ország jelentős mértékben kiterjesztette a reproduktív egészséggondozáshoz való hozzájárthatóság körét. Ugyanakkor az egyéni magatartások is változtak, ami a családtervezési információk és szolgáltatások iránti igények növekedéséhez vezetett. Mindkét tényező következménye, hogy az utolsó néhány évtized során a fogamzásgátlás használata a fejlődő világban megötszöröződött és most a házaspárok 55 százalékára terjed ki.

A családtervezéshez való hozzájutás azonban egyenlőtlenül fejlődött. Európában, Észak-Amerikában és Kelet-Ázsia nagy részén majdnem univerzálisan elérhető, de nem áll rendelkezésre széleskörűen például a Szahara alatti Afrika legnagyobb részében, ahol a fogamzásgátlás használata 15 százalék alatti.

Az Akcióprogramban a leírt célok elérése a világ népességének sokkal korábbi stabilitásához vezetne, ami a fenntartható fejlődés alapvető fontosságú feltétele. A javasolt tevékenységek kivitelezéséhez szükséges pótlólagos pénzeszközök jelentéktelenek akár a fejlesztéssel kapcsolatos globális kiadásokhoz viszonyítva (a hivatalos fejlesztési támogatás kevesebb mint 5 százalékát tennék ki), akár azokhoz az előnyökhöz viszonyítva, amelyek az égyének jóléte és az élet minősége területén mutatkoznának meg.

A záróülésein az Európai Unió képviselőjeként felszólaló német delegációvezető kijelentette "A Konferencia sikeres volt. Másokkal együtt, az Európai Unió örül ennek ... Az Európai Unió sikerrel hangsúlyozta egy jól kiegyenlített és integrált akció szükségességét a népességnövekedés stabilizálása érdekében. Ezen kívül meg kell változtatnunk magatartásformánkat a fogyasztás és a termelés tekintetében". Dr. Nafis Sadik záróbeszédében hasonlóképpen vélekedett: "Ez egy igen sikeres Konferencia volt ... Megalkottunk egy Akcióprogramot a következő 20 évre, amely azon világ realitásából indul ki, amelyben élünk és utat mutat nekünk egy jobb realitáshoz. A Program specifikus célokat és ajánlásokat tartalmaz olyan területek közös kihangsúlyozá-

sával, mint a csecsemő- és anyaihalálozás, az oktatás, a reprodukív egészség és a családtervezés, de következményei sokkal tágabbak ennél. Az Akcióprogram alkalmas potenciálisan arra, hogy megváltoztassa a világot".

Magyar vélemény szerint szintén sikeres volt a Konferencia. A felszínre került véleménykülönbségek is segítettek tisztázni több kérdést és felhívták a résztvevők figyelmét a probléma sokrétűségére és a megközelítés különböző módszereire. Ez segítette a konszenzust.

INTERNATIONAL CONFERENCE ON POPULATION AND DEVELOPMENT
(CAIRO, 5—13 SEPTEMBER 1994)

**DR. VUKOVICH GYÖRGYNEK,
A MAGYAR KÜLDÖTTSEG VEZETŐJÉNEK FELSZÓLALÁSA
A KAIRÓI NÉPESEDÉSI VILÁGKONFERENCIÁN
(1994. szeptember 7.)**

Az emberiség története során eddig még soha nem tapasztalt dinamikát ért el a világ népességfejlődése. Az ún. klasszikus demográfiai átmenet valamennyi szakasza jelenleg egyidejűleg van jelen a Föld népeinek népességfejlődésében. A magas termékenység és halandóság ugyanúgy jellemzi az egyes régiók népesedési helyzetét, mint az alacsony termékenység és a kedvező halandóság. Méreteinél és jelentőségénél fogva mégsem kezelhetjük egyforma prioritással az ebből adódó gondokat. Mivel Földünk népeinek számszerűen túlnyomó többsége a demográfiai átmenet azon szakaszában van, amelyet még mindig a gyors népességgyarapodás jellemez, világméretű jelentőségénél fogva az ebből adódó társadalmi, gazdasági és környezeti gondok megoldásában kell elsősorban közreműködni. Úgy véljük, hogy a Konferencia során megvitatott kérdések, az elfogadott alapelvek és a javasolt cselekvési programok híven tükrözik ezeket a prioritásokat.

A Föld népei a népességfejlődésből adódó világméretű gondok megoldásában még sohasem voltak ennyire egymásra utalva mint jelenleg vannak és az elkövetkező évtizedekben lesznek. Ez az egymásrautaltság azt jelenti, hogy az emberiség fennmaradása és harmonikus fejlődése tekintetében közösek az érdekek és a célok. Ebből a szempontból nem oszthatjuk fel az országokat, a régiókat vagy a kontinenseket fejlődőkre és fejlettekre, gazdagokra és szegényekre, környezetileg védettekre és szennyezettekre. Ezek a közös érdekek és célok kell, hogy sarkallják az egyes országokat arra, hogy adottságuk, lehetőségük és tehetőségük folytán és egyetemleges felelősségüktől vezérelve, tegyenek meg minden tőlük telhetőt az itt elfogadott cselekvési programok megvalósítása érdekében. Ebből a megközelítésből már más szerepe van a fejlett és fejlődő országoknak és más a feladata a gazdag és a szegény régióknak.

A közös érdekek és célok, valamint az ebből fakadó prioritások nem jelenthetik azt, hogy az egyes nemzeteknek vagy régióknak ne legyenek sajátos gondjaik, feladataik és céljaik szűkebb környezetük népességfejlődéséből adódóan. Különösen az elmúlt néhány évtizedben vált egyre nyilvánvalóbbá, hogy kettőszakadt bolygónk népességfejlődése. Míg a világ népességének a túlnépesedés veszélyével és ennek társadalmi, gazdasági, környezeti következményeivel kell szembe néznie, addig szűkebb régióink Európa és más fejlett régiók népessége az előregedés és a negatív népességfejlődés egy minőségileg új szakaszába lép. Tudjuk és valljuk, hogy jelentőségében és következményében a gyors népességnövekedés jóval nagyobb kihívást jelent az emberiség egészére nézve, mint egy regionális szintű népességelőregedés. Még akkor is igaz ez a megállapítás, ha e régiók lélekszámának nemcsak relatív, hanem abszolút értelemben vett jelentős csökkenésével párhuzamosan megy végbe ez

a folyamat. Szűkebb régióink, Európa is ilyen népességfejlődésnek néz elébe és az ebből eredő kihívást úgy kell megoldania, hogy közben a globális túlnépesedés veszélyeinek leküzdésében is vezető szerepet kell vállalnia. Nem kis dilemma ez, különösen hosszú távon nem az.

Itt azonban arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a családnak és ezzel kapcsolatban az emberi reprodukciónak kultúránként változó erkölcsi dimenziói vannak. Korántsem elég ezért a reprodukció és a népesedés különböző vonatkozását csak az emberi és női jogok, valamint a kérdés egészségügyi kapcsolatrendszerében vizsgálni. Ezen túl, sőt ez előtt a család és a gyermekvállalásnak az egyes kultúrákban élő etikai értékeit kell figyelembe venni, és mindenképpen el kell kerülni, hogy a kulturális, vallási közösségekre, társadalmakra a reprodukcióval kapcsolatos szokásaiktól idegen magatartásformákat erőszakoljanak rá, akár nemzetközi ajánlások formájában is.

Európa hosszú ideig tartó társadalmi, gazdasági és politikai megosztottsága örvendetes fordulatot vett az elmúlt években. Közép-Kelet és Kelet-Európa újólag kialakult demokratikus államai megkísérlik a gazdasági és politikai felzárkózást a fejlett nyugat-európai országokhoz. Ez egy rövidebb-hosszabb ideig tartó átmeneti állapottal jár együtt, amelyben a súlyos gazdasági helyzet és az átmenettel járó gazdasági nehézségekkel párhuzamosan társadalmi és szociális feszültségek is kialakulhatnak.

Ennek a folyamatnak demográfiai kihatásai is lesznek, amelyek kezdeti jelei már megmutatkoztak az elmúlt években. A termékenység erőteljesen csökkent számos "átmeneti" országban, így ezen a területen érhetik el leghamarabb ezek az országok a nyugat-európai szintet. Nem így a halandóságnál, amelynek színvonala korábban is jóval kedvezőtlenebb volt, mint a fejlett régiókban, és a javulás vagy felzárkózás jelei sem mutatkoztak az elmúlt években. Így a népesség öregedési folyamata a népességszám csökkenésével párhuzamosan megy végbe. Ezen országok közé tartozik hazánk, Magyarország is. A halandósági viszonyok javítása és a termékenység egyszerű reprodukciót biztosító szintjének elérése a népesedéssel kapcsolatos céljaink közé tartozik. Ennek megvalósítása érdekében olyan népesedési politikát kívánunk megvalósítani, amely tiszteletben tartja az egyéni szabadságjogokat és a családok felelősségteljes szabad döntéseit és olyan gazdasági helyzet és társadalmi légkör kialakítására törekszik, amely erősíti a család intézményét, javítja a gyermekes családok helyzetét és elősegíti az egészség egyéni és családi értékének felmelkedését.

Európa és a fejlett régiók sajátos népesedési helyzete ugyancsak a Föld népeinek egymásrautaltságára hívja fel a figyelmet. A világ népeinek érdekeit is az szolgálná, ha a fejlett régióknak nem lennének sajátos népességfejlődésükből adódó társadalmi, gazdasági, szociális gondjaik.

A népesség gyors öregedése már jelenleg is a felszínre hozza az ebből adódó szociális problémákat, nem is szólva a hosszú távú gazdasági és főleg pénzügyi kihatásokról. Ez egyben azt is jelenti, hogy beszűkülhetnek azok a források, amelyekkel a fejlett régiók gazdasági prosperitása és társadalmi, szociális feszültségektől mentes fejlődése a fejlődő országoknak is érdeke.

Úgy véljük, hogy ehhez többek között egy kiegyensúlyozott korösszetételű népességre is feltétlenül szükség van. Így a magunk részéről elfogadva a világnépesség fejlődéséből adódó prioritásokat és a reánk háruló ezzel kapcsolatos feladatokat, alapvetően arra törekszünk, hogy népességünk stabil és korösszetételét tekintve kiegyensúlyozott legyen. Hisszük, hogy ez nem ellentétes a Konferencia során elfogadott alapelvekkel, célokkal és cselekvési programokkal.

Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy ha az egyes nemzetek Kormányzatai és felelős szervei egyenként is egy stabil és kiegyenlített korösszetételű népesség kialakulására törekednének, ez hosszabb távon enyhíthetné a népességfejlődésből eredő jelenlegi és várható világméretű gondokat.

**CONTRIBUTION OF *GYÖRGY VUKOVICH*,
HEAD OF THE HUNGARIAN DELEGATION
AT THE CAIRO WORLD-CONFERENCE ON POPULATION
(7 SEPTEMBER 1994)**

AZ UTÓBBI ÉVEK NÉPESEDÉSI TRENDJEI ÉS EZEK GAZDASÁGI HÁTTERE¹

MILTÉNYI KÁROLY

Bevezetés

Ez a tanulmány a szeminárium jelzett témakörét némileg leszűkítve² kizárólag azzal foglalkozik, hogy a gazdasági és a politikai rendszer átalakulásának milyen demográfiai következményei vannak Magyarországon. Ellenkező irányú ok-okozati összefüggés ugyanis Magyarországon nem volt. Nincs semmi okunk azt feltételezni, hogy egy más jellegű demográfiai fejlődés, pl. magasabb termékenység, kedvezőbb halandósági, vagy más házassági szokások befolyásolhatták volna akár az átalakulás irányát, akár annak ütemét és időzítését. A közelmúlt politikai, társadalmi és gazdasági átalakulásában számos tényező szerepet játszott, de ezeknek a demográfiai háttérrel nem volt semmiféle összefüggése.

Kétségtelen, hogy a népesedési kérdéseket felhasználta a latens ellenzék egy része a kormányzat bírálatára és támadására a 70-es és 80-as években. Amikor azonban a 80-as évek végén nyílt politikai ellenzék alakult ki Magyarországon, a népesedési kérdések háttérbe szorultak és elvesztették jelentőségüket a kifejezetten politikai kérdésekhez képest.

Ez természetesen nem jelentette, hogy a népesedési problémák eltűntek volna. Ezért elsősorban a demográfusok között egy új kérdés fogalmazódott meg, nevezetesen, hogy a politikai és gazdasági változásoknak várhatóan milyen népesedési hatásai lesznek.

E kérdésre különböző a priori választ fogalmaztak meg már 1990 körül. Ezek egy része kétségkívül naív és romantikus volt. Így például feltételezték, hogy az orosz megszállás megszűnése, a politikai szabadság és ennek légköre valószínűleg növelni fogja a termékenységet. Mások azt várták, hogy a hagyományos vallási értékek feléledése stabilizáló hatással lesz a családokra és ez viszont növelni fogja a többgyermekes családok arányát.

Magam részéről 1990-ben még azon a véleményen voltam, hogy a politikai és gazdasági változásoknak valószínűleg nem lesz semmiféle lényeges hatása a népesedési folyamatokra, ezeknek trendjei autonóm jelleggel többé-kevésbé zavartalanul folytatódni fognak.

¹Ez a tanulmány a lengyel, a magyar és a német népeségtudományi intézetek 1994. évi június 8–11-i varsói szemináriumán tartott előadás magyar nyelvű változata. A szeminárium a gazdasági átalakulásnak a lengyel, a magyar és a német népesség strukturális változására és a demográfiai magatartásra gyakorolt hatásával foglalkozott.

²A szeminárium egyik témájának címe ugyanis a rendszerváltozást befolyásoló demográfiai tényezőkről tett említést.

Miután most már rendelkezésre állnak az 1990—1993. évi adatok, nagyjából mérni tudjuk az alapvető népesedési folyamatokat az 1989—90-es változások óta. Ezeket röviden a következőkben lehet összefoglalni:

1. A termékenység csökkenése folytatódott (I. sz. grafikon) és 1993-ban a nyers születési arányszám 11,3 ezrelékes értéke, valamint az 1,68 értékű teljes termékenységi arányszám negatív rekordot ért el. Ez részben a házassági arányszám rohamos visszaesésével állt összefüggésben; a nyers házasságkötési arány 1993-ban 5,2 ezrelék volt.
2. A halandóság növekedése elsősorban a középkorú férfiak között folytatódott és ugyancsak negatív rekordot ért el 1993-ban mind a nyers halálozási arányszámot (14,4 ezrelék), mind pedig a férfiak várható átlagos élettartamát (64,5 év) illetően.
3. A népesség csökkenése, ami 1981-ben indult meg fenti folyamatok nyomán felgyorsult. A születési évjáratok szabálytalan változásaitól is befolyásoltan a népesség öregedése folytatódott.

Ebben a tanulmányban azt kísérem megválaszolni, hogy a legutóbbi fejlemények mennyiben foghatók fel az előző évtizedek trendjének folytatásaként, illetve mennyiben következményei a társadalmi, gazdasági és politikai változásoknak. Ezért bemutatok néhány olyan grafikont a makrogazdaság témakörében, ami legalábbis részben magyarázhatja a népesedési folyamatokat. E folyamatokat némileg önkényesen a következő 4 témakörre osztom:

- a) házasságkötés és családalapítás;
- b) termékenység;
- c) halandóság;
- d) népességcsökkenés és öregedés.

Mielőtt azonban fenti témakörökkel egyenként foglalkoznék, néhány ábrával illusztrálom Magyarország gazdasági helyzetét és az ezek nyomán kialakult társadalmi légkört.

Gazdasági háttér

A II. sz. grafikon bemutatja a bruttó hazai termék (GDP) és a fogyasztás alakulását, 1989—1993 között a GDP több mint 20%-kal csökkent, leggyorsabban 1990—91-es években. 1992-ig a fogyasztás alakulása többé-kevésbé párhuzamos volt a GDP-vel, 1993-ban azonban nagy eltérés alakult ki a kettő között. Ennek nyomán a 21 milliárd \$-os külföldi adósságunk 24,6 milliárd \$-ra növekedett. A külkereskedelmi forgalom nagy deficitjét több tényező együttes hatása okozta, de a legjelentősebb a kelet-európai piac összeomlása volt, aminek nyomán exportunk erősen visszaesett.

Ez jelentősen érintette a mezőgazdaságot is, ami korábban a magyar gazdaság legfontosabb export ágazata volt. A mezőgazdasági termelés így mintegy 1/3-dal esett vissza (III. sz. grafikon). Hasonló visszaesés következett be az iparban (IV. sz. grafikon).

Végül az V. sz. grafikon illusztrálja, hogy a GDP visszaesése elsősorban a beruházások terén jelentkezett. Amint ezt a II. sz. grafikon is jelzi, a fogyasztás egészének szintje nem nagyon változott. Ezzel összefüggésben

azonban meg kell jegyezni, hogy az összfogyasztáson belül a fogyasztás megoszlása lényegesen megváltozott a jövedelemeloszlás növekvő különbségei következtében. Az 1989—1993. évi időszakban a létminimum alatti, szegénységben élő népesség aránya 8%-ról 20%-ra nőtt.

Ebben a gazdasági helyzetben és ennek nyomán kialakult társadalmi légkörben kell vizsgálat alá vennünk azokat a tényezőket, melyek a népességfejlődés egyes mozzanatait befolyásolhatták.

Házasságkötés, családalapítás

A legdrámaibb visszaesés a népesedési folyamatokban a házasságkötésben következett be. Európai összehasonlításban a magyar nupcialitás elég magas volt, jóllehet, 1970 óta lassan, de folyamatosan csökkent 1990-ig. Ezután azonban a csökkenés felgyorsult (VI. sz. grafikon). Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az egy olyan időszakban következett be, amikor meglehetősen nagy születési évjáratok léptek az első házasságkötés átlagos/módiális koréveibe, vagyis a formális demográfiai tényezők alapján a nyers házasságkötési arányszám növekedése volt várható.

A ténylegesen bekövetkező csökkenésben szerepet játszó tényezők közül kettőt említenék most meg, melyek véleményem szerint a legfontosabbak, a lakáshelyzetet és a munkanélküliséget.

Amint erre már a korábbiakban is utaltam, a beruházásban erős visszaesés következett be. Ez különösen érezhető volt a lakásépítésben, ami 1993-ban csak 20—25%-a volt a 70-es évek adatainak. A visszaesés az utóbbi négy évben volt a legerősebb (VII. sz. grafikon). Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az újonnan épített lakások növekvő hányada tartozik idősebb, gazdagabb rétegekhez, melyek a lakást kiadás céljaira, azaz tőkehozadék megszerzése érdekében építették. Ily módon az önálló lakáshoz való jutás lehetősége egyre nehezebbé válik a családalapító korosztályok számára.

Ezt a helyzetet tükrözik egy 1993-ban végzett lakossági mintavételes vizsgálat eredményei is, melyek során megkérdezték a lakáshelyzettel való elégedettséget. Az erre adott válaszokat házassági kohorszok szerint feldolgozva megállapítható a legutóbbi években házasodottak emelkedő elégedetlensége (VIII. sz. grafikon). Természetesen ez bizonyos mértékig félrevezető is lehet. Elképzelhető, sőt valószínű, hogy a házasságkötés időpontjában, vagy egy-két évvel később, a 70-es években vagy a 80-as években házasságot kötött házaspároknak is magasabb aránya volt elégedetlen lakásával a házasság utáni 1—2 évben, és csak később, 3—5 év múlva tudott magának végleges és megfelelő lakást szerezni. Mindazonáltal e grafikon jelzi, hogy még az erősen visszaesett házasságkötéseknél is a házaspárok az esetek mintegy felében elégedetlenek a lakáshelyzettel és azon változtatni szeretnének.

A házasságkötés és a családalapítás másik jelentős akadálya a munkanélküliség. 1990 előtt a nagyjából teljes foglalkoztatottság volt jellemző különösen a fiatal korosztályokra. Természetesen ez összefüggött azzal, hogy az alacsony hatékonyságú és gyakran nagy deficittel dolgozó állami vállalatokat, iparágakat és mezőgazdasági szövetkezeteket a költségvetésből támogatták. A piacgazda-

ságra való áttérés ezt megszüntette, s így a munkanélküliség 1990 óta gyorsan növekedett 1992 végéig (IX. sz. grafikon). A munkanélküliségi arány nem és korcsoportok szerint erős eltéréseket mutat, s a legnagyobb a fiatal, pályakezdő férfi kocsportban (X. sz. grafikon). Megjegyzendő, hogy az európai országokban megfigyelhető általános tendenciáktól eltérően Magyarországon a férfiak munkanélküliségi arányszámai a magasabbak. Ez a fiatalok körében azzal magyarázható, hogy a fiatal nők egy része a gyed, illetve a gyes igénybevételével védi ki a munkanélküliséget.

Termékenység

A termékenységet elsősorban a nupcialitás befolyásolja, miután az elsőszülött gyermekek túlnyomó része (1992-ben 85%-a) a házasságkötést követő 3 éven belül születik meg. A második és további sorszámú gyermekek vállalását alapvetően három tényező korlátozza:

1. lakáshelyzet;
2. gazdasági/pénzügyi megfontolások;
3. időmérleg.

ad 1.

Több jelzés van arra vonatkozóan, hogy a fiatal házások nagyon kis lakásokban kezdik házaséletüket, ahol már az első gyermek megjelenése komoly nehézséget idéz elő. A gyermek növekedésével ez fokozódik.

ad 2.

A különböző családi pótlékok, gyermekgondozási segélyek stb. kb. a gyermek(ek) költségeinek 20–30%-át fedezik a családi költségvetésben. Ez az oka annak, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem az időskorúak (nyugdíjasok), hanem a 3 és többgyermekes családok aránya a legmagasabb a létminimum alatt élők között. Vagyis az elszegényedés nagyobb arányban érinti a gyermekeket, mint az időseket. Ez részben annak a következménye, hogy a gyermekek által fogyasztott áruk, illetve általuk használt szolgáltatások korábbi erős állami támogatása megszűnt, s ezért az áremelkedések is legérzékenyebben a gyermekes családokat érintik.

ad 3.

Míg a lakásellátással és a gyermekek költségeivel kapcsolatos problémák általában jól ismertek, addig a gyermekek hatása a szülők időmérlegére egy olyan problémakör, amit az eddigi demográfiai vizsgálatok némiképp elhanyagoltak. Anélkül, hogy ennek részleteibe belemennék, nyilvánvaló mind az általános tapasztalatokból, mind pedig az időmérleg vizsgálatokból, hogy a gyermekek ellátása és nevelése meglehetősen időigényes. Ez elsősorban az anya időbeosztását érinti, különösen a három éven belüli gyermekeknél. Miután pedig a biológiai szükségletekre (alvás, evés stb.) fordított idő meglehetősen fix, és a gazdaságilag aktív nők esetében a munkaidő sem nagyon befolyásolható (a részmunkaidős foglalkoztatottság meglehetősen ritka Magyarországon) a gyermekellátással kapcsolatos idő elsősorban a szabadidőt csökkenti, sokszor elég drasztikus mértékben.

A kor szerinti termékenységi arányszámokat a XI. sz. grafikon illusztrálja. Elsősorban azonban a születési sorszám szerinti adatok okoznak bizonyos aggodalmat (XII. sz. grafikon). A szándékos gyermektelenség mind ez ideig kivételes volt Magyarországon. Az idevonatkozó longitudinális vizsgálatok egyértelműen azt jelezték, hogy a házasságra lépőknek csupán egy elhanyagolható (1—2%-os) aránya nem kívánt gyermeket. Ennek következtében az elmúlt évtizedekben a gyerektelen házasság nők aránya a középkorúaknál (30—39 évesek) a legutóbbi évtizedekben rendkívül alacsony (5—8%) volt, azaz kisebb, mint a korábbi időszakokban, amikor a termékenység általános színvonala lényegesen magasabb volt. Most azonban vannak jelek, melyek arra utalhatnak, hogy az első gyermek megszületését is legalább elhalasztják, esetleg végleg elkerülik. Ez Nyugat-Európában egyébként meglehetősen általános, magyarországi megjelenése azonban egy új demográfiai és társadalmi korszakot indíthat el.

Természetesen egyoldalú lenne, ha az eddigiekből bárki azt a következtetést vonná le, hogy a rendszerváltozásban a fiatal korosztályok teljes egészében a vesztesek közé tartoztak. Éppen ellenkezőleg egyes társadalmi mobilitási vizsgálatok azt jelzik, hogy éppen a fiatal korcsoportok vesznek részt a legnagyobb arányban a felfelé irányuló mobilitásban. Nyilvánvaló, hogy a fiatalok rugalmasabban és könnyebben alkalmazkodnak a változáshoz, tehát esélyeik sikeres magánvállalkozásokra, általában az új szituációban jelentkező szelektív munkaerő-szükséglet betöltésére jobbak, mint az idősebb korcsoportoké. Még a politikai elit is valamelyest megfiatalodott a változások következtében. Ez a felfelé irányuló mobilitás azonban erőfeszítéseket és időt igényel. A személyes karrierre, a gazdasági sikerekre, vagy társadalmi presztizsre való törekvés rendszerint nem kedvező a házassodásra, különösen pedig a gyermekvállalásra. Ily módon a presztizsfogyasztásra és sikerre orientált társadalmi légkör, valamint az új gazdasági és politikai elit magatartása egyaránt kedvezőtlen demográfiai következményekkel járhat.

Halandóság

A II. világháború után lényeges javulás volt Magyarország halandóságában a 60-as évek közepéig. Ebben az időszakban Magyarország halandósága alacsonyabb volt, mint Ausztriáé. A 60-as évek végétől ez az irányzat váratlanul megfordult, elsősorban a férfiaknál. Jóllehet a csecsemő- és gyermekhalandóság tovább csökkent, a 30 év feletti férfiaknál egy fokozatos és folyamatos romlás következett be (XIII. sz. grafikon). Ez a legutóbbi években is folytatódott, vagyis a politikai változások után is. Ennek valószínűleg nincs sok köze a változásokhoz. Nyilvánvaló, hogy a 30—70 év közötti férfiak halandóságát elsősorban korábbi életútjuk kumulatív hatásai befolyásolják, melyek gyakorlatilag a születéskor megkezdődnek. Legfeljebb egy szempontból lehet az átalakulásnak hatása. A korábbi évtizedekben is erős morbiditási és mortalitási differenciák voltak megfigyelhetők társadalmi/iskolázottsági/jövedelmi rétegek szerint: a legalacsonyabb rétegnek volt a legmagasabb a halandósága. A változások nyomán bekövetkezett társadalmi polarizáció, azaz a gazdagok gazdagabbá, a szegények szegényebbé válása, továbbá egyes

középosztálybeli rétegeknek lecsúsztása a szegények közé növelheti a magas halandóságú rétegek részarányát az összhalandóságban. Ez azonban egyelőre inkább egy feltételezett összefüggés, miután a rendelkezésre álló rövid időszak adatai még nem elegendők e tekintetben végleges következtetések alátámasztására.

A népességcsökkenés és öregedés

Egy kifejezetten racionális megközelítésben a népességcsökkenés önmagában nem szükségképpen kedvezőtlen. Magyarországon azonban ennek a kérdéskörnek erős érzelmi háttere van, ami a történelmi háttér figyelembevételével érthető. Emiatt a lassú népességcsökkenés nyilvánvaló gazdasági előnyeit (az egy főre jutó GDP, az egy főre jutó nemzeti vagyon növekedése, a munkanélküliség csökkenése stb.) többnyire figyelmen kívül hagyták a tradicionálisan pronatalista nézetek képviselői.

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a népességcsökkenéssel szükségszerűen együttjáró elöregedésnek is súlyos gazdasági és társadalmi következményei vannak. (Az elöregedés mértékét egyébként a XIV. sz. grafikon szemlélteti.) Némileg önkényesen ezek közül csak egy problémát emelnék ki, a nyugdíjrendszer finanszírozásának kérdését.

A magyar nyugdíj finanszírozási rendszer — gyakorlatilag Európa összes országához hasonlóan — a "pay as you go" elven alapul. Ez azt jelenti, hogy az adott év nyugdíjait az ugyanazon év nyugdíjjárulék befizetéseiből fizetik ki. (A tőkefinanszírozási rendszer Európában csak kivételesen, egy-egy vállalatra vagy speciális munkavállalói rétegre terjed ki, itt is azonban többnyire csak kiegészítő jelleggel.) Nyilvánvaló, hogy egy ilyen rendszerben közvetlen és szoros összefüggés van az eltartói arány (azaz a járulékot fizetők és a nyugdíjat kapók aránya, a nyugdíjjárulék mértéke, valamint a nyugdíjnak a keresethez viszonyított aránya között). Némileg leegyszerűsítve egy ilyen szisztéma addig működőképes, ameddig legalább a 2:1 eltartói arány áll fenn. Ekkor ugyanis az egyébként magas, 54%-os társadalombiztosítási járulék-arányból 30% a nyugdíjakra fordítható, ami az aktív keresetekhez képest egy 60% körüli nyugdíjarányt tesz lehetővé. Sajnos Magyarországon már jelenleg is 2:1 alatt van az eltartói arány, figyelembe véve a 11–12%-os munkanélküliséget is, ami jelentős kiesést okoz a járulékfizetésben. A népességelőrszámítások pedig azt jelzik, hogy 2000 után, de különösen 2005 körül demográfiai okok következtében gyors visszaesés lesz az eltartó arányban, ami körülbelül 1,5:1 lesz. Ennek következtében szükségszerű jelenlegi nyugdíjrendszerünk megreformálása, bármennyire is kényelmetlen és népszerűtlen lépéseket tesz ez szükségessé. Az a mintegy 15 éves gyakorlat, ami a kényelmetlen döntéseket mindig elodázta — legutóbb ez év tavaszán a közelgő választások légkörében — felelősségteljesen tovább nem folytatható; a nyugdíjfinanszírozás eddigi rendszerének ellehetetlenülését struccpolitikával nem lehet megakadályozni.

Következtetések

Az 1970-es és 80-as évek népesedési trendjei a politikai változások után eleinte megszakítás nélkül mintegy autonóm jelleggel folytatódtak. Később azonban a gazdasági átalakulással járó negatív fejlemények (a munkanélküliség, a lakásépítés csökkenése stb.) felgyorsították a nupcialitás és termékenység visszaesését. Figyelembe véve Magyarország jelenlegi gazdasági helyzetét valószínű, hogy ez az elkövetkező 5—10 évben folytatódni fog. A családtámogatás, illetve a gyermekek ellátásához való társadalmi hozzájárulás lehetőségei meglehetősen korlátozottak lesznek, miután a szociálpolitikai jellegű jövedelem-újraelosztás nagy részét a nyugdíjak finanszírozására kell fordítani a népesség előregedése következtében. Ez felgyorsíthatja a népességcsökkenést, ami eddig mérsékelt volt és különböző, egymással ellentétes gazdasági hatásai közül eddig inkább a kedvező hatások domináltak. Ha azonban a jelenlegi már fogyóban lévő fiatal generációk erősen defenzív demográfiai stratégiája tovább folytatódik a családalapításban és a termékenységben, akkor egy új válsághelyzet állhat elő a magyar népesedési folyamatokban, aminek súlyos gazdasági és társadalmi következményei lehetnek.

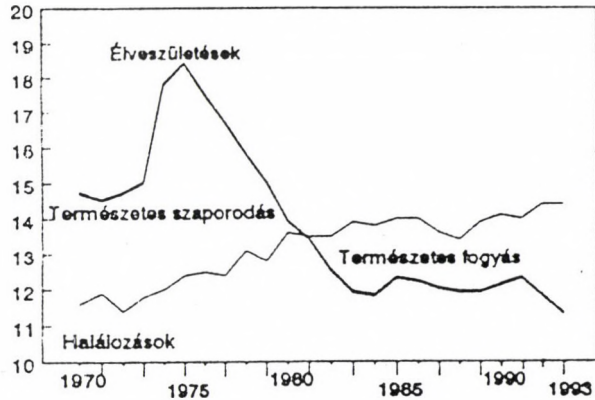
Tárgyszavak:

Gazdaságdemográfia

Demográfiai és gazdasági összefüggések

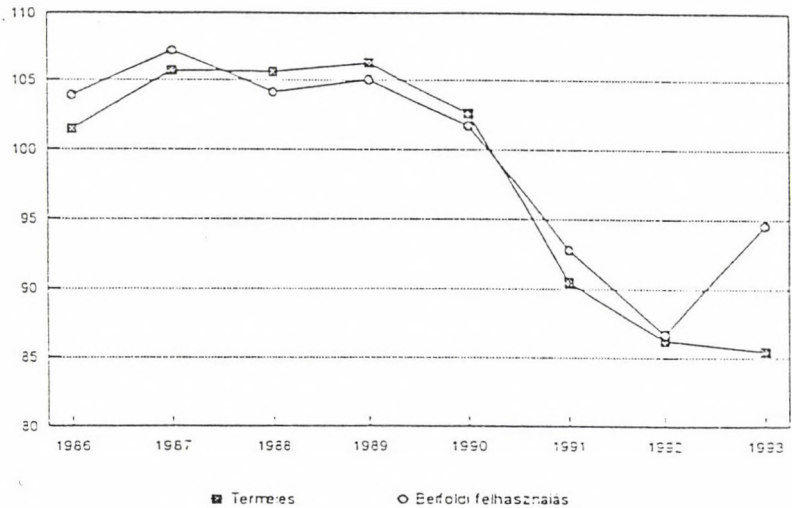
RECENT DEMOGRAPHIC TRENDS AND THEIR ECONOMIC BACKGROUND

I. Népmozgalom (ezer lakosra)
Vital rates (per 1000 population)

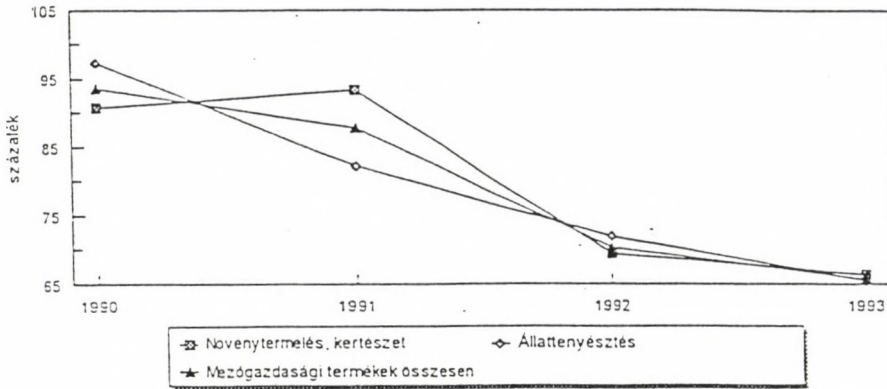
Forrás: Magyar statisztikai zsebkönyv, '93.

II. A GDP termelése és belföldi felhasználása (1985 = 100%)
GDP and domestic consumption (1985 = 100%)

Forrás: Magyarország, '93. Központi Statisztikai Hivatal.

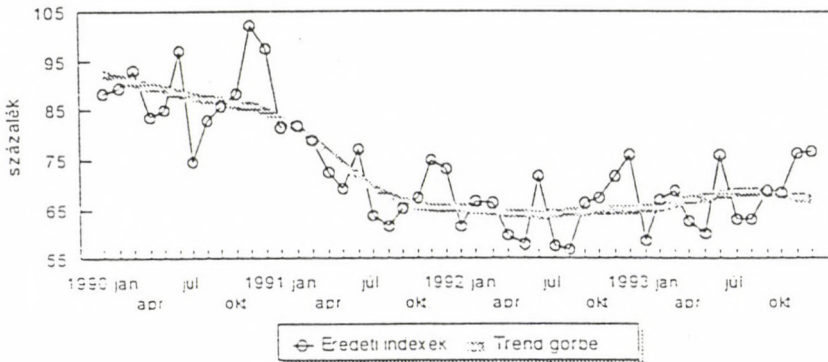
III. A mezőgazdasági termékek termelésének alakulása (1989 = 100)
 Agricultural production (1989 = 100)

1993 becslés

Forrás: Magyarország, '93. Központi Statisztikai Hivatal.

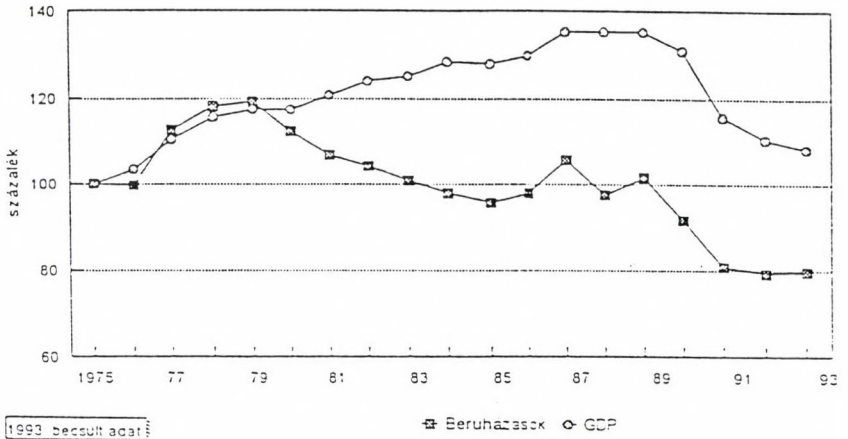
IV. Az ipari termelés volumenindexei (1985. évi havi átlaga = 100)
 Industrial production (volume index, monthly average of 1985 = 100)

Forrás: Magyarország, '93. Központi Statisztikai Hivatal.

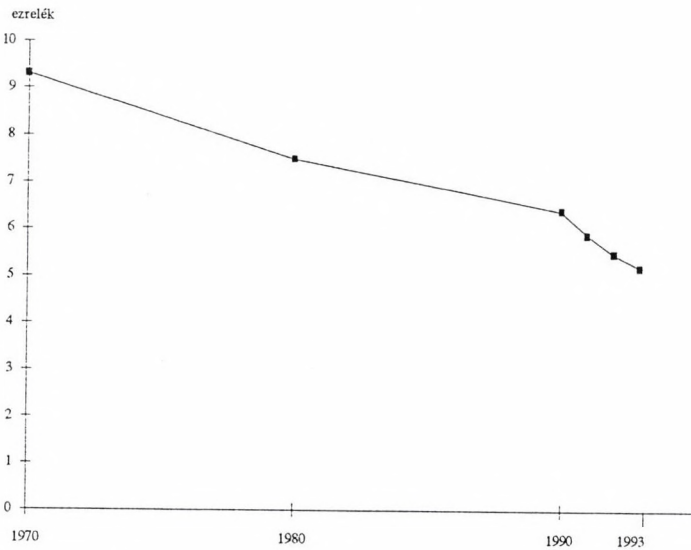
V. A GDP és a nemzetgazdasági beruházások volumenének alakulása
(1975 = 100%)

GDP and investments (1975 = 100%)

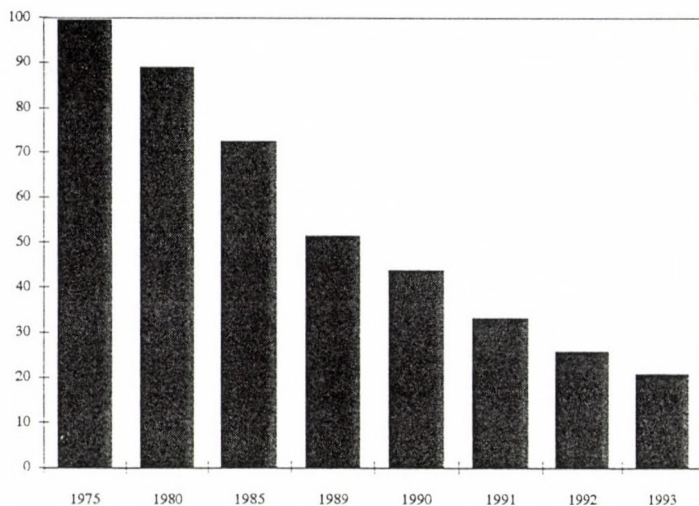

Forrás: Magyarország, '93. Központi Statisztikai Hivatal.

VI. Házasságkötési arányszám (1000 főre)
Marriage rates (per 1000 population)

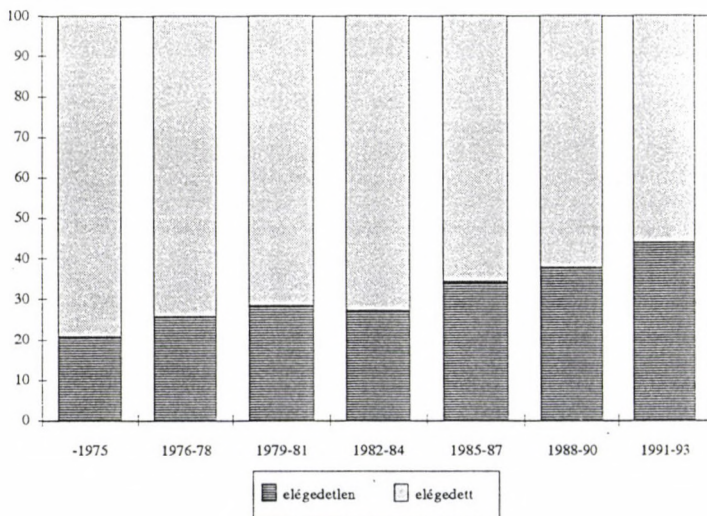

VII. Lakásépítés (1000)
Dwellings constructed (1000)

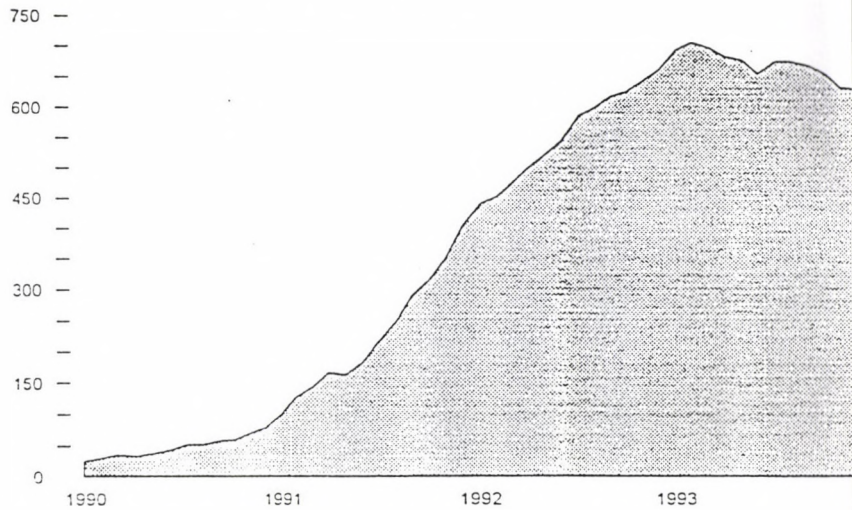

VIII. A lakáshellyzettel való megelégedettség házassági kohorszok szerint
Satisfaction with the present dwelling by marriage cohorts

százalék

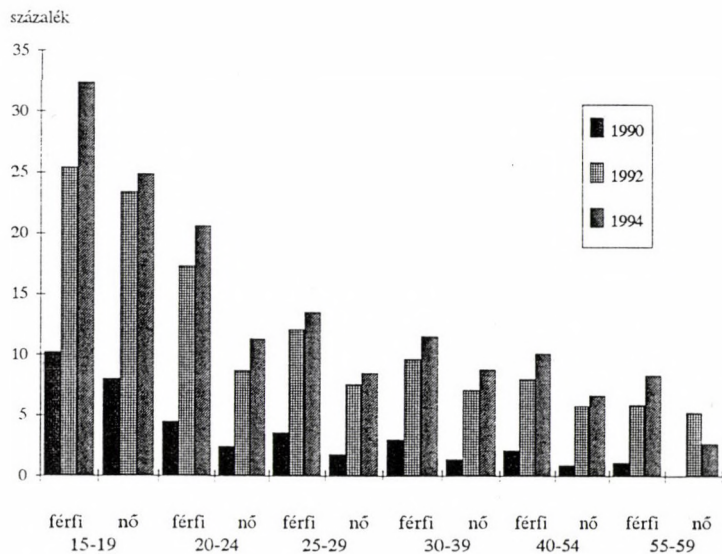

IX. A nyilvántartott munkanélküliek száma (ezerben)
 Number of registered unemployed (in thousand)

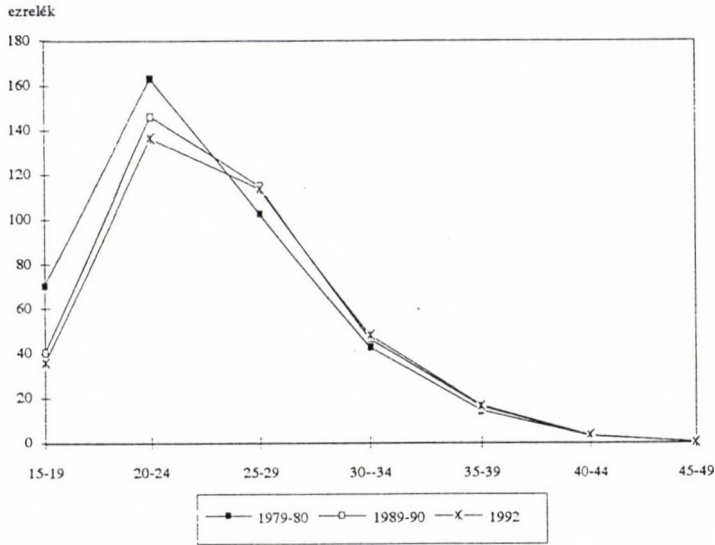

Forrás: Magyarország, '93. Központi Statisztikai Hivatal.

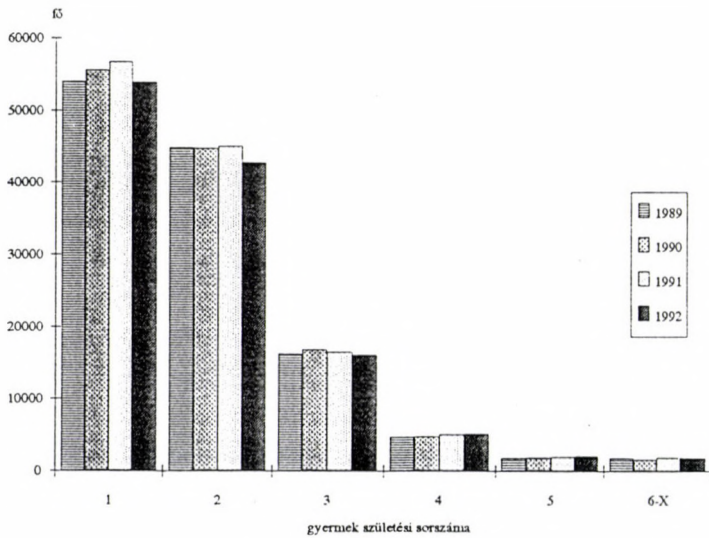
X. A munkanélküliek aránya nem és kor szerint (1990–1994)
 Unemployment rates by sex and age (1990–1994)

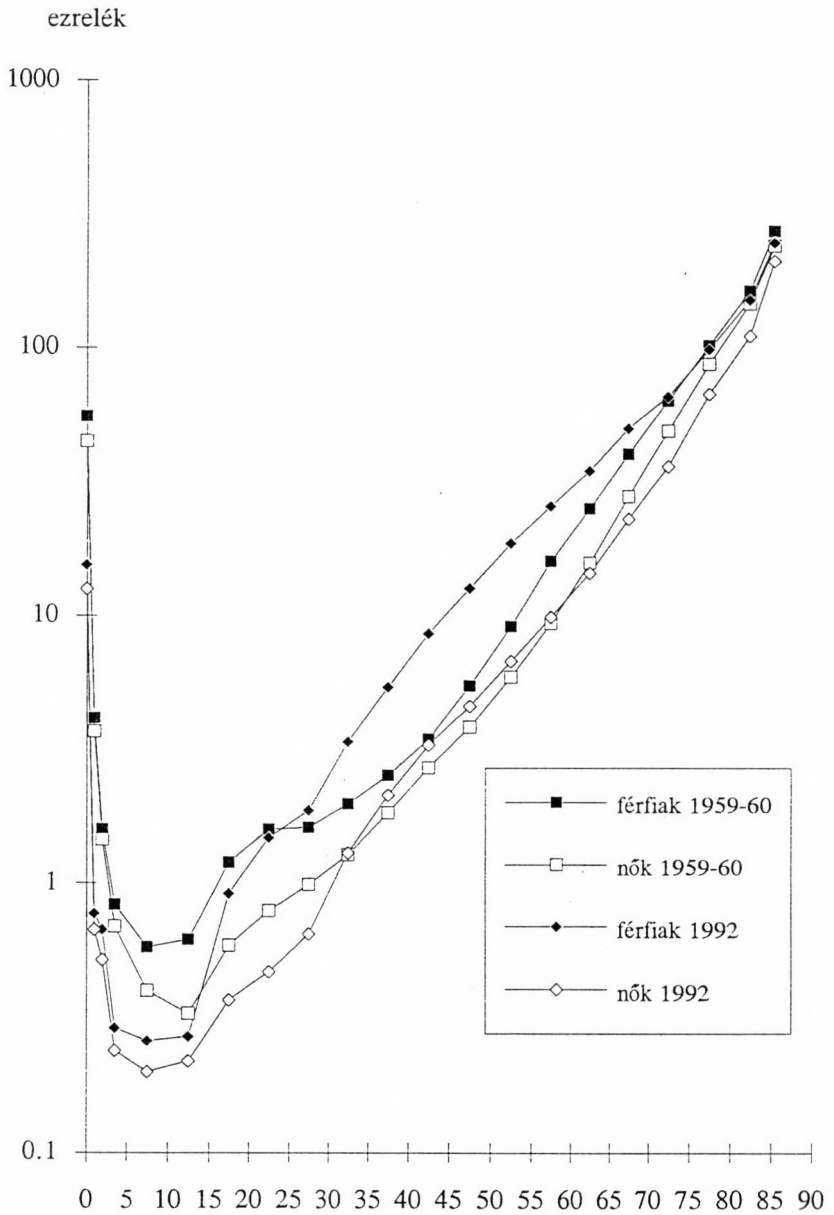
XI. *Korspecifikus termékenységi arányszámok (1000 megfelelő korú nőre)*
Age-specific fertility rates (per 1000 females in the relevant age groups)

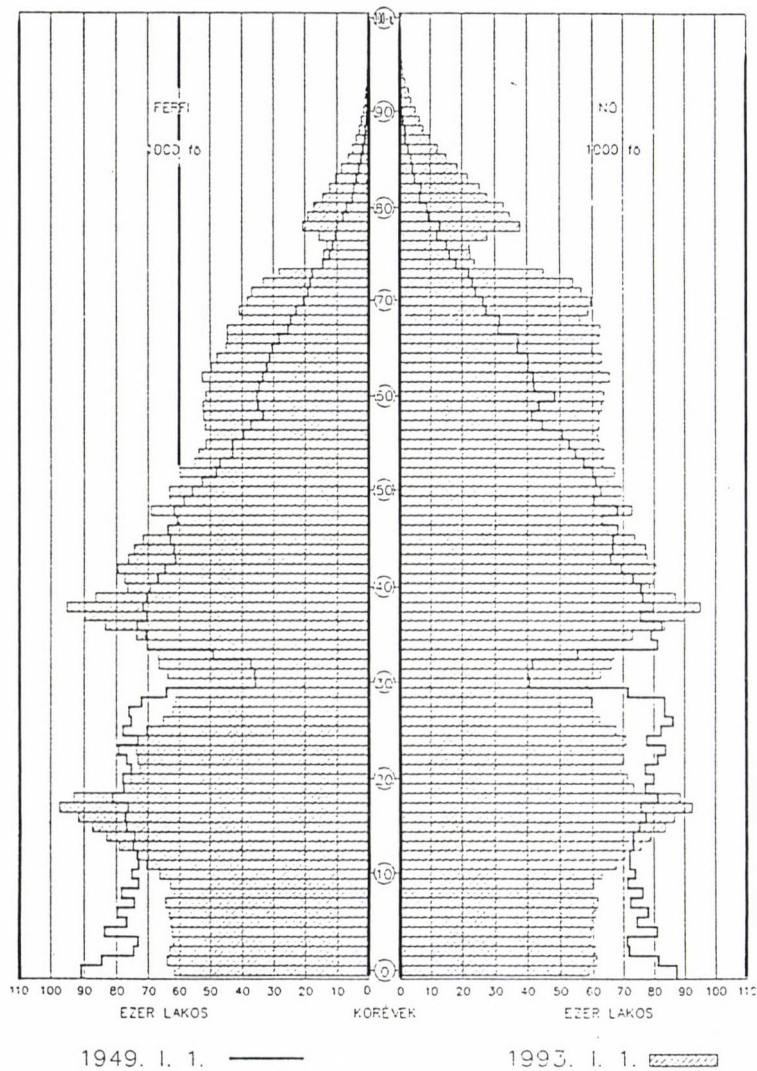
XII. *Élvezületések a szülési sorrend szerint*
Live births by parity

XIII. Halálozási arányszám nem és kor szerint
Death rates by sex and age

XIV. A népesség száma nem és életkor szerint
Population by sex and age

Forrás: Magyarország, '93. Központi Statisztikai Hivatal.

A SERDÜLŐKORI SZÜLÉSEK NÉHÁNY EGÉSZSÉGÜGYI VONATKOZÁSA

PONGRÁCZ TIBORNÉ—S. MOLNÁR EDIT

Tizenegy évvel ezelőtt, 1983-ban a Népeségtudományi Kutató Intézetben kezdtük vizsgálni a serdülőkori terhességek és élveszülések jellemzőit. Ennek keretében sikerült országos viszonylatban kérdőívet kitölteni mindazokkal a 17 éves vagy fiatalabb korban gyermeket szült nőkkel, akik 1983 egy adott fél évén belül egészségügyi intézményben hozták világra gyermeküket. A kutatás alapján képet alkothattunk e fiatal női népesség társadalmi összetételéről, családi háttéréről, a fiatalkori párkapcsolatok jellegéről /1, 2, 3/.

A szakirodalomban gyakori utalások vannak arra vonatkozóan, hogy a serdülőkori gyermekszülés negatív következményei nem csak az anya életében bekövetkezett, rövid távú hatásokban mutatkoznak meg, hanem legalább olyan jelentősek az anyák életét, demográfiai magatartását és társadalmi helyzetét hosszú távon meghatározó kihatásai is. Ezek a megállapítások azonban általában hipotetikusak; ismereteink szerint eddig még sehol nem kísérelték meg empirikus verifikálásukat. Ezért is véljük újszerűnek azt a vállalkozást, hogy az OTKA, illetve az OKTK anyagi támogatásával az 1983. évi vizsgálatot — az érintett anyák újrafelkeresésével — megismételhettük, s a 10 év alatt bekövetkezett változásokat regisztrálhattuk.

1993-ban sikerült a 10 évvel korábban serdülőkorúként szült anyák többségét megtalálni, s mintegy 66%-ukkal kérdőívet kitölteni. Ez összességében 1546 fiatal anya megkérdezését jelentette. Kérdőívet vettünk fel az anyák 10 év alatt született, minden egyes gyermekéről — mintegy 3800 gyermekről — is, esetükben a születések néhány egészségügyi vonatkozását, valamint nevelkedési körülményeiket tettük vizsgálat tárgyává. Tanulmányunk a kutatás szerteágazó tematikájából egyetlen problémát tárgyal, a serdülőkori szülések néhány egészségügyi vonatkozását.

Az 1983. évi kutatás alkalmából — mivel az adatfelvétel kórházakban, szülőotthonokban történt — mód nyílt arra, hogy a serdülőkori gyermekszülés néhány egészségügyi jellemzőjét is vizsgáljuk. Joggal feltételezhettük ugyanis, hogy a biológiailag még éretlen anya szülésénél gyakrabban lépnek fel szövödmények, és a kiskorú anya nagyobb valószínűséggel hoz világra éretlen, kis súlyú magzatot. Ennek későbbi hatása a gyermekekre nézve az, hogy életkilátásaik rosszabbak, fizikai és szellemi fejlődésüket tekintve már születésük pillanatában hátrányos helyzetbe kerülnek. E hátrányokat a rossz szociális helyzet, és — sok esetben — a partner bizonytalansága miatti

aggodalom csak növeli; ezek ugyancsak a terhességi szövődmények, a koraszülés veszélyforrásává, előidézőjévé válhatnak¹.

A veszélyeztetettség mértékét mutatja, hogy míg a propagatív korú női népesség egészénél az összes szüléseken belül a szövődménymentes szülések aránya 90—96%, addig az általunk vizsgált fiatalkorú anyák csoportjainál ez mintegy 20—30%-kal alacsonyabbnak bizonyult. (A szövődmények aránya nagyobb volt a nem házas családi állapotban szülő nők körében, akiknél a szociális körülmények jóval kedvezőlenebbek voltak, mint a házasoknál.)

A szövődmények között mind arányában, mind a súlyosság fokát tekintve a legjelentősebb a szülés megindulása a 37. terhességi hét előtt. Ennek aránya 1983-ban országosan 9,3% volt, a 20 éves életkor alatt szülő nők esetében azonban lényegesen magasabb: a 16 éves vagy ennél fiatalabb korban szülő nőknél 15,8%, a 17—19 éves korban szülő nőkönél pedig 14,1%. (Vö. Demográfiai Évkönyv, 1983.) Saját vizsgálatunk, amely 1983-ban a 17 éves és fiatalabb életkorban szülő nők mintáját foglalta magában, a 37. terhességi hét előtt megindult szülések 15,6%-os arányát mutatta ki, ami az országos statisztikai adatokkal egybecsengenek. Ez az átlag számottevően szóródott a házas (9,8%) és a nem házas (19,1%) családi állapotú nők szülései között.

Ismert, hogy a serdülőkorú anyától származó csecsemők esetén alacsonyabb az újszülöttek átlagsúlya is. Ezt az 1983. évi adatfelvételünk is alátámasztotta: míg 1983-ban az összes élveszületés esetén a csecsemők átlagos születési súlya 3154 g volt, felvételünkben 2978 g átlagos születési súlyt mutattunk ki. Országosan a 2500 g alatti születések aránya (az összes élveszületéshez viszonyítva) 9,8% volt, a 19 éves és fiatalabb korban szülő nők esetében azonban magasabb: mintegy 12%. Saját vizsgálatunkban — amelyben 18—19 éves anyák már nem szerepeltek — ennél magasabb, 18,4%-os arányt tapasztaltunk.

A házasságban, illetve házasságon kívül szült gyermekek jellemzői e vonatkozásban is különbséget mutattak. A 2500 g alatti, kis súlyú újszülöttek — az összes élveszületésekhez viszonyítva — a házas anyák csoportjában 1,4-szer, a nem házasok csoportjában 2,4-szer nagyobb gyakorisággal fordultak elő. Más szóval: míg országosan minden 10. gyermek jön világra 2500 g alatti súllyal, addig a fiatalkorú házas anyáknál minden 7., a házasságon kívül szült serdülők esetében pedig már minden 4. gyermek volt kis súlyú.

A tíz évvel később, 1993-ban megismételt kutatás egyik fontos elemének szántuk annak vizsgálatát, hogy az anyák további gyermekszüléseinél vajon tapasztalhatók-e az első gyermeknél fennálló, kedvezőtlen paraméterek vagy sem; az anyák biológiai érettsége a később született gyermekek számára vajon jobb esélyeket biztosít-e.

Természetesen számolni kellett egy igen lényeges különbséggel. Míg 1993-ban a gyermekszüléssel kapcsolatos fő információkat a kórházakban szakemberek (orvosok, nővérek) jegyezték be az anya kórlapja alapján, 1993-ban csupán a "bevallásra" támaszkodhattunk. Ha fel is tételezzük, hogy a felkeresett

¹E témával részletesebben foglalkozik az 1983. évi vizsgálat kutatási összefoglalója (lásd: NKI Közleményei 63. és 64. szám), ezért a főbb tapasztalatokat csak néhány kérdésre koncentrálván idézzük fel.

anyák igyekeztek az őket kikérdező védőnőknek reális, a valóságnak megfelelő válaszokat adni, akkor is számolni kellett azzal, hogy az évekkel ezelőtt történő körülményekre nem emlékeznek pontosan; sőt azt is be kellett kalkulálni, hogy sokan esetleg első gyermekük 15—17 éves korukban történő világrahozatalának idején nem is voltak tisztában azzal, hogy gyermekük kis súllyal, vagy idő előtt született-e.

Az egészségügyi témákkal foglalkozó statisztikai adatfelvételek, szociológiai vizsgálatok szinte kizárólag csak erre a módszerre, a kikérdezésre, az érintettek "bevallására" támaszkodhatnak, mivel az egész lakosság, vagy akár egy-egy lakossági csoport reprezentatív mintájának orvosi vizsgálata gyakorlatilag nehezen lebonyolítható és rendkívül költséges lenne. Ritka alkalom, hogy a kétféle információt (a szakemberek által megállapított és a bevallással kapott egészségügyi adatokat) egybevetethetjük. Esetünkben — s ez kétségtől némileg ellensúlyozhatta a bevallás torzító hatását — a védőnők helyismeretére is támaszkodhattunk: mivel a gyermekek valamennyien kiskorúak, a védőnők a kis súllyal születésre, illetve a koraszülésre vonatkozó adatok helyességét saját dokumentációik alapján is korrigálhatták.

A 37. hét előtt megindult első szüléseknek — mint említettük — 1983-ban összességében 15,6%-os arányát mutattuk ki, ami 1993-ban az első gyermek vonatkozásában — a bevallások alapján — mintegy 3 százalékponttal alacsonyabbak: 12,5%. Hasonló nagyságrendű az eltérés a 2500 g alatti szülések vonatkozásában: az 1983-ban kimutatott 18,4%-os arány 1993-ban a bevallások alapján 14,0%².

A kétfajta forrásból szerzett információ különbsége ellenére is fennmaradt az 1983-ban kimutatott tendencia: e paraméterek a serdülőkorban szült anyák esetében az országosnál lényegesen kedvezőtlenebbek.

Megállapítható ugyanakkor az is, hogy a későbbi életkorban történő gyermekszüléseknél fennmaradt ez a tendencia. Minthogy az igen fiatal korban első ízben szülő anyák egy kis hányada (mintegy 13%-a) 18 éves koráig még további gyermeket hozott világra, egybevetettük a 18 éves korig és ennél idősebb korban szült gyermekek adatait. Az országos átlagot meghaladó arányok azonban az anya későbbi életkorban világra hozott gyermekei esetében is érvényesek (lásd a táblát a következő oldalon).

Mint látható, a későbbi életkorban született gyermekek adatai csak csekély mértékben kedvezőbbek, s továbbra is rosszabbak az országos átlagnál. Annál inkább elmondható ez, mert az országos adatok szerint a 20—29 éves korban szülő nők esetében 1991-ben például (ez megközelítően megfelel a mi mintánk 1991. évi korcsoportjának) jóval kedvezőbb, 7—8%-os volt mind az idő előtti, mind pedig a kis súllyal történő szülések aránya. (Vö. Demográfiai Évkönyv, 1991.) Ez azt sejteti, hogy az 1983-ban is kimutatott szociális faktor hatása a fiatalon anyává vált nők életében tartósan fennáll.

²A gyermekek 0,5%-áról az anya nem tudta megmondani: kis súllyal született-e, 0,8%-áról pedig, hogy a szülés a 37. terhességi hét előtt indult-e meg. A továbbiakban — az alacsony szám miatt — ezektől eltekintettünk, s a határozott válaszok összességét tekintjük 100%-nak. Ugyanakkor vélhető, hogy az anya bizonytalan, "nem tudom"-válasza inkább a kedvezőtlenebb szülési-születési feltételek meglétére utal.

	A 37. terhességi hét előtti szülések aránya	A 2500 g alatti újszülöttek aránya
Országos átlag	9,3%	9,8%
Az 1993. évi vizsgálat alapján		
— a 18 éves kor alatt szülő nők esetében	12,8%	15,1%
— a 18 éves és idősebb korban (de első ízben serdülőkorban) szülő nők esetében	11,5%	13,1%
Átlag	12,1%	14,0%

A szociális tényezők szerepét többfajta változó segítségével vizsgálhatjuk. Közvetett módon szolgálhatja ezt a vizsgált anyák egy meghatározott időn belül (esetünkben 10 év alatt) született gyermekeinek száma is. Ismert tény, hogy a magasabb születési sorszámú gyermekeknél gyakoribb az, hogy a szülők alacsonyabban iskolázottak, illetve szakképzettséget nem igénylő foglalkozással rendelkeznek. Ugyanakkor az országos statisztikák egyértelműen mutatják, hogy már a harmadik, de még inkább a negyedik és további sorszámú gyermekszüléseknél megnövekszik mind az idő előtti, mind a kis súllyal történő szülések aránya:

A gyermekek születési sorszáma	A 37. terhességi hét előtt megindult szülések aránya (%)	A 2500 g alatti súllyal született gyermekek aránya (%)
1.	7,4	7,9
2.	7,3	7,6
3.	10,9	12,3
4.	16,8	18,6
5.	22,3	24,3
6.	22,8	26,6
7.	22,8	22,5
8.	23,2	27,0

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 1991.

Az adatok mögött kétféle hatás közreműködését sejthetjük. Az átlagost — olykor jelentősen — meghaladó számú gyermekszülés esetén értelemszerűen lerövidülnek a szülési idő-intervallumok, ami a szakirodalom szerint hozzájárul ahhoz, hogy a következő gyermekek (is) kedvezőtlen paraméterekkel jöjjenek világra. A szakirodalomból ismert egy másik magatartásmód is. Problematikus szülés esetén az anyát a további gyermekvállalástól visszatarthatja az attól való aggodalom, hogy következő szülése is hasonló lesz. A kétfajta magatartásmód mögött természetesen ún. szocio-kulturális tényezők is állnak: a nagyobb gyermekszám — mint ezt tanulmányunk más részében magunk is kimutatjuk —

általában kevésbé tudatos magatartással (ilyen pl. a védekezés elutasítása, s egyáltalán az alacsony iskolázottság), s egyben rosszabb szociális körülményekkel kapcsolódik össze.

Saját kutatásunkban a kedvezőtlen paraméterek arányai tekintetében nem találtunk akkora cezurát az első-második és a további sorszámú gyermekeknél. Ennek az a magyarázata, hogy — mivel az első (és jobbra még a második) sorszámú gyermekek az anyák igen fiatal életkorában jöttek világra, esetükben az első-második szüléseknél is elég magas az idő előtt, illetve kis súllyal született csecsemők aránya. (A 37. terhességi hét előtt megindult szüléseknél pl. az első sorszámú gyermekek 12,7%-os aránya emelkedik meg a 4. és további sorszámú gyermekeknél tapasztalt, 15%-ot meghaladó arányra; a 2500 g-nál alacsonyabb súllyal világra jött újszülötteknél az 1. sorszámú gyermekek 14%-os aránya pedig a 4. és további sorszámúak esetében 19% körülire.)

A retrospektív vizsgálat révén azonban azt is sikerült kimutatnunk, amire a keresztmetszet-szerű statisztikai adatgyűjtés nem ad módot. A 37. hét előtt megindult, illetve kis súllyal történő szülések ismétlődnek, más szóval a 10 éven belül több gyermeket szülő nőknek — ha az első-második gyermekük ilyen kondíciókkal születik — nagy esélyük van arra, hogy így lesz ez a további gyermekeknél is. Könnyű belátni, hogy az igen fiatal korban megkezdett szüléseknél ennek valószínűsége nagyobb. Ezt a nem biztató perspektívát csak felerősíti, hogy a fiatal korban megkezdett szülések éppen egy olyan társadalmi rétegre jellemzőek nagyobb mértékben, amelyben a gyermekszülések száma is meghaladja az átlagosan tapasztaltat.

(százalékban)

Az első gyermeket 17 éves vagy fiatalabb korban, és ezt követően 10 év elteltével összesen	A 37. terhességi hét előtti szülések aránya	A 2500 g alatti súlyú újszülöttek aránya
1 gyermeket	10,9	11,4
2 vagy több gyermeket	12,2	14,1
3 vagy több gyermeket	13,6	16,6
4 vagy több gyermeket	16,0	20,8
Összesen	12,1	14,0

A 37. hét előtt megindult, illetve 2500 g-nál kisebb súly alatti szüléseknek tehát bizonyosfajta koncentrációjáról beszélhetünk. Összességében a vizsgált anyáknak mintegy 14%-a szült 10 év alatt négy, vagy több gyermeket, ami az összes "egykori" tinédzser-anyától származó gyermekek 25%-át teszi ki. De a négy, vagy több gyermeket szülő nők aránya az összes 37. hét előtt szülő nő csoportján belül már 24,5%-ra, a 2500 g-nál kisebb súlyú gyermeket világra hozó nők között pedig 26,5%-ra emelkedik meg, s ő tőlük származik a normális időnél korábban világrajött gyermekek egyharmada, illetve a kis súllyal születetteknek közel 40%-a. A négy- vagy többgyermekes anyáknak mintegy 5—7%-a gyakorlatilag valamennyi gyermekét idő előtt, illetve kis súllyal hozta világra.

A 37. terhességi hét előtt született gyermekek koncentrációja az anya 10 év alatt szült gyermekeinek száma szerint
Concentration of children born with a birth-weight under 2500g by the number of children born by the mother during 10 years

Az 1983–1993 között született gyermekek száma	A 37. terhességi hét előtt szülő nők			A 37. terhességi hét előtt született gyermekek			Az összes nő			Az összes gyermek		
	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %
5–X	17	5,1	5,1	55	11,8	11,8	73	4,7	4,7	395	10,3	10,3
4	64	19,4	24,5	102	21,8	33,6	145	9,4	14,1	580	15,0	25,3
3	108	32,7	57,2	147	31,5	65,1	418	27,0	41,1	1254	32,6	57,9
2	119	36,1	93,3	141	30,2	95,3	709	45,9	87,0	1418	36,9	94,8
1	22	6,7	100,0	22	4,7	100,0	201	13,0	100,0	201	5,2	100,0
Összesen	330	100,0		467	100,0		1546	100,0		3848	100,0	

A 2500 g-nál kisebb súllyal született gyermekek koncentrációja az anya 10 év alatt született gyermekeinek száma szerint
Concentration of children born before the 37th week of pregnancy by the number of children born by the mother during 10 years

Az 1983–1993 között született gyermekek száma	A 2500 g súly alatti gyermeket szülő nők			A 2500 g súly alatt született gyermekek			Az összes nő			Az összes gyermek		
	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %	száma	aránya (%)	kumulatív %
5–X	21	5,9	5,9	71	13,2	13,2	73	4,7	4,7	395	10,3	10,3
4	73	20,6	26,5	132	24,6	37,8	145	9,4	14,1	580	15,0	25,3
3	119	33,5	60,0	168	31,3	69,1	418	27,0	41,1	1254	32,6	57,9
2	119	33,5	93,5	143	26,6	95,7	709	45,9	87,0	1418	36,9	94,8
1	23	6,5	100,0	23	4,3	100,0	201	13,0	100,0	201	5,2	100,0
Összesen	355	100,0		537	100,0		1546	100,0		3848	100,0	

A szociális tényezők hatására következtethetünk abból is, hogy a 37. hét előtt megindult, valamint a 2500 g súly alatt született gyermekek aránya szoros kapcsolatot mutat az anya iskolázottságával. A fiatal anyák mintegy egyötöde nem jutott el a 8 általános befejezéséig — e csoportnál az átlagost igen jelentősen meghaladja mind az idő előtt, mind a kis súllyal szülők aránya, míg a 8 osztálynál magasabban iskolázottak (mintegy 17%) körében e jellemzők az országos átlagnál is kedvezőbbek:

(százalékban)

Az anya legmagasabb iskolai végzettsége		A 37. terhességi hét előtt megindult szülések aránya	A 2500 g-nál alacsonyabb súllyal született gyermekek aránya
Nem járt iskolába	(0,8%)	19,5	26,8
1—4 osztályt járt	(3,9%)	24,9	29,3
5—7 osztályt járt	(14,4%)	17,1	24,9
8 osztálynál kevesebb osztályt járt összesen	(19,1%)	18,7	25,8
8 osztályt jár	(63,9%)	10,6	11,2
Szaktanárképző	(12,0%)	9,0	7,4
Középiskola	(4,4%)	5,4	3,1
Felsőfokú iskola	(0,6%)	—	—
Összesen		12,1	14,0

A családi állapot szerinti megoszlásokat vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy a házasságban élő anya kedvezőbb feltételeket biztosít a születendő gyermek számára: a házasságban élő anyák gyermekeinek 11,8%-a született idő előtt, és 13,4%-a 2500 g alatt, míg a hajadonok esetében a két adat: 18,8% és 24,7%. (Alacsony — 6—7 százalékos — értékek mutatkoznak az adatfelvétel időpontjában elvált vagy özvegy családi állapotúak szüleiéinél. E csoportban az anyák száma is kisebb, s gyermekeik száma is kevesebb, mint a házasságban élő anyáké.)

Ha a családi állapotot tovább bontjuk aszerint, hogy az anya a két adatfelvétel között eltelt 10 esztendőben törvényes házastársi vagy élettársi formában fenntartotta-e az első gyermek apjával a kapcsolatot, vagy pedig más életutat járt-e be, további figyelemre méltó különbségeket állapíthatunk meg.

Azok a gyermekek, akik a szülők kezdetétől fennálló, tartós házassági kapcsolatából születnek jóval kedvezőbb feltételek mellett jönnek világra, mint ha szülei csak később, vagy pedig egyáltalán nem kötöttek házasságot (élettársi kapcsolatban maradtak). Ezt nézetünk szerint az magyarázza, hogy a kezdetétől (az első gyermek születésétől) házasságban élő anyagi körülményei is rendezettebbek voltak, s feltehető, hogy pszichikai állapotuk is kiegyensúlyozottabb volt kezdetétől fogva, mivel a jövőbeli családi élet, a partner bizonytalansága kevésbé nyomasztotta őket, mint a házasságon kívül szülőket.

A kisseb mozgalmasabb házasságtörténet (újraházasodás, vagy ha az első házasságkötés nem az első gyermek apjával történt) mellett a kedvezőtlen paraméterek az átlagos szint körül maradnak. Legrosszabb születési feltételektől a hajadon családi állapotú anyáknak a gyermekei szenvednek, akik korai élettársi kapcsolatban élnek, vagy azt is megszakították (avagy pedig ilyen kapcsolatban soha nem is tartottak fenn; első gyermekükkel gyakorlatilag "véletlenül", futó kapcsolatból estek teherbe), s 10 év után önállóan, egyedülálló hajadonok maradtak. E körben a kis súllyal született gyermekek aránya kerek 25%.

(százalékban)

Családi állapot-típus	A 37. terhességi hét előtt megindult szülések aránya	A 2500 g súly alatt született gyermekek aránya
1. típus Az anya házas volt az 1. gyermek apjával, a házasság 10 év után is fennmaradt (házasok)	10,4	10,2
2. típus Az anya élettársi kapcsolatban szülte első gyermekét, később az apával házasságot kötöttek, a házasság 10 év után is fennmaradt (házasok)	13,8	18,1
3. típus Az anya 10 év után is fenntartotta élettársi kapcsolatát az első gyermek apjával (hajadonok)	21,8	25,2
4. típus Az anya első házasságát nem az első gyermek apjával kötötte, vagy újrَاهázasodott	13,8	15,3
5. típus "Valaha házasok" (elváltak-özvegyek)	7,9	7,9
6. típus Az anya élettársi kapcsolata az első gyermek apjával megszakadt, vagy soha nem élt együtt vele, egyedül él (hajadon)	17,2	25,0
Átlag	12,1	14,0

Az élettársi kapcsolatban (vagy azon kívül) élő hajadonok (de bizonyos fokig még a később házasságot kötő élettársak) csoportjainak kiugróan rossz adatait azonban nem csupán a hagyományostól eltérő családforma magyarázza. Döntő szerepet játszik ebben az, hogy e csoportokban lényegesen magasabb a cigány származású anyák aránya, akiknél mind az idő előtti, mint a kis súllyal történő szülések aránya — a nem cigány anyáknál tapasztaltnak mintegy kétszerese:

(százalékban)

Az anya	A 37. terhességi hét előtt megindult szülések aránya	A 2500 g súly alatt született gyermekek aránya
— cigány származású (35,8)	15,9	20,9
— nem cigány származású (57,3)	9,1	8,8
— nem megállapítható (6,9)	12,4	10,8
Összesen	12,1	14,0

Mint azt kutatásunkban kimutattuk, a cigány származású anyák nemcsak családi életútjuk tekintetében különböznek az átlagostól, hanem arányuk az alacsony iskolai végzettségűek között is dominál. Így valószínűleg nem áll távol a valóságtól, hogy a gyermekszülés kedvezőtlen paramétereire — bármely szociális változó hatását is vizsgáljuk — legnagyobb befolyást ez a tényező gyakorolja.

Érdeklődésünket kiterjesztettük arra is: vannak-e a gyermekeknek érzékszervi vagy értelmi fogyatékoságaik, illetve mozgáskorlátozottak-e.

Az országos adatok szerint³ a lakosság mintegy 2—2,5%-ánál mutatható ki tartós fogyatékoság. Az első ízben serdülőkorban szülő anyák 10 éven belül világra jött gyermekeinél ez a kép kedvezőtlenebb: a családok 8,2%-ában él egy, 0,4%-ában két fogyatékos gyermek. Ez azt jelenti, hogy minden 12. család küszködik a fogyatékos gyermek gondozásának, ellátásának nehéz feladatával. Gyermekekre vetítve: az összes gyermeknek 3,5%-a fogyatékos, akiknek nagyobbik része három- vagy többgyermekes családból származik.

Nemcsak a fogyatékoságok előfordulása, de azok jellege is elgondolkoztató. Közöttük vezet az értelmi fogyatékoság: előfordulása a fogyatékos gyermekkel rendelkező családokban 39,1%. A második helyet a mozgássérültek foglalják el (16,3), a harmadikat a csökkentlátók (12,6%), a negyediket pedig a testifogyatékosok (11,1%).

A fogyatékoságok előfordulási gyakorisága összefüggést mutat a család-nagysággal:

Ha az anya 1983—1993 között	Tartós fogyatékos gyermekkel rendelkező nők aránya (%)	Fogyatékos gyermekek az összes gyermek %-ában
egy	3,0	3,0
két	6,8	3,7
három	8,1	2,7
négy	14,0	3,8
öt vagy több gyermeket szült	26,7	4,8
Összesen	8,6	3,5

Választ kell keresni arra a kérdésre, hogy vajon összefügg-e a tartós fogyatékoság és az igen fiatal kori gyermekszülés. Találtunk is ezek között kapcsolatot, bár az nem mondható nagyon erősnek. Az anyák 18 éves kora előtt született gyermekeinek 4,5%-a, a 18 éves vagy későbbi életkorukban szült gyermekeinek 3,1%-a szenved valamilyen tartós fogyatékoságban. Szemlélete-

³A magyar népesség egészségi állapotát jellemző adatokat részben a KSH H.I.S. (Health Interview Survey) vizsgálatából, részben az 1984. évi mikrocenzusból merítettük.

sebb ennél, ha a születési sorrend szerinti arányokat vizsgáljuk; ez arra vall, hogy az elsőszülött gyermekeknek valamivel nagyobb esélyük volt arra, hogy tartós fogyatékoságot szerezzenek:

A gyermek születési sorszáma	Tartós fogyatékoságban szenvedő gyermekek aránya
1.	4,4%
2.	3,2%
3.	2,8%
4.	1,4%
5. vagy további	0,9%
Átlag	3,5%

Visszaulva a korábbiakra, az okok között azonban a szociális tényezők hatására is gyanakodhatunk. Ezt támasztja alá egy néhány évvel korábbi kutatásunk is⁴, amelyben többek között az 1983-ban harmadik vagy további születési sorszámú gyermekek reprezentatív mintáján a gyermekek egészségügyi jellemzőit is vizsgálat tárgyává tettük.

Az említett vizsgálatban ugyanis azt találtuk, hogy a három- és többgyermekes családok 9%-ában élt egy, 2,5%-ában több fogyatékos gyermek. Míg a háromgyermekesek 6,5%-ában, addig a 8 és többgyermekeseknek már közel 28%-ában gondoztak egy vagy több fogyatékos gyermeket.

A fogyatékoságok fajtái között — hasonlóan a jelenlegi eredményekhez — akkor is az értelmi fogyatékoság bizonyult a listavezetőnek; az akkor regisztrált 37%-os arány csaknem megegyezik a most tapasztalt 39%-kal.

Mivel abban a kutatásban kizárólag csak ún. sokgyermekes családok szerepeltek, érdemes felfigyelni a hasonlóságokra. Az első ízben serdülőkorban szült nők termékenysége még korántsem fejeződött be (a legidősebbek 27 évesek), s várható, hogy számottevő részük néhány éven belül ugyancsak sokgyermekessé válik.

A gyermekszám növekedése és a rosszabbodó szociális kondíciók közötti ismert összefüggés, valamint a gyermekszámnövekedés és a tartós fogyatékoságok arányának emelkedése — is azt sejteti, hogy a fogyatékoságok előfordulása és a szociális faktor nem függetlenek egymástól. Ezt tanúsítja, hogy a korábban bemutatott ún. szociális változók (a cigány etnikumhoz tartozás, az iskolázottság, a családi állapot) mentén valóban tapasztalhatók eltérések a tartósan fogyatékos gyermekek előfordulási gyakoriságában.

Az átlagosan regisztrált 3,5%-hoz képest

- a cigány származású anyák gyermekeinek 4,5%-a,
- a 8-nál kevesebb osztályt végzett anyák gyermekeinek 5,6%-a,

⁴Lásd: Sokgyermekes családok. NKI Kutatási Jelentései, 41. sz. 1991/4.

— a hajadon családi állapotú anyák gyermekeinek	6,4%-a,
— ezen belül: — az élettársi kapcsolatban élők gyermekeinek	6,4%-a,
— az egyedülálló hajadonok gyermekeinek	6,8%-a

szenved valamilyen tartós fogyatékoságban.

A fogyatékoságok *fajtái* és a családnagyság között — főképpen az alacsony elemszámok miatt — nem mutatható ki egyértelmű összefüggés. A listavezető értelmi fogyatékoságról azonban annyit megjegyezhetünk, hogy míg az összes tartósan fogyatékos gyermek 39%-ánál éppen ez áll fenn, addig az elsősülött, de fogyatékos gyermekek között ez az arány 46%.

Némiképp más a helyzet a krónikus betegségek előfordulásában. Míg az országos adatok a férfiak 18-ánál, a nők 24%-ánál mutatnak ki valamilyen krónikus betegséget — a vizsgált gyermekeknél — érthető módon fiatal korukból következően — ez mindössze 7%. Arra gondolva azonban, hogy a gyermekek életkora legfeljebb 10 év, az arány korántsem mondható alacsonynak. A család gyermekszáma és a krónikus betegségek előfordulása között nem találtunk összefüggést; a három- és többgyermekes családokból származó gyermekek között az arány csak 1 százalékponttal emelkedik meg.

Elgondolkoztató ugyanakkor, hogy a krónikus betegségek több, mint felét a légzőszervi megbetegedések teszik ki (52,1%); minden második krónikus beteg, összességében minden 26. gyermek krónikus légzőszervi megbetegedésben szenved. A rangsor második és harmadik helyét — közel 10–10%-kal — a szív- és érrendszeri, illetve az ideg- és elmebetegségek teszik ki.

A 18 éves kor előtt és a későbbi életkorban született gyermekek krónikus betegségeinek arányaiban csupán 1,4 százalékpontnyi eltérés van: az előbbieknél 6,3%-a, az utóbbiaknál 7,7%-a szenved valamilyen krónikus betegségben. A különbség még inkább elmosódik a listavezető légzőszervi betegségeknél (3,2–3,8%). Ez nézetünk szerint elsősorban a környezeti ártalmakra figyelmeztet: függetlenül attól, hogy az anya milyen életkorában született, s hány gyermekes családból származik, a gyermekeknek nagyjából egyforma esélyük van arra, hogy krónikus légzőszervi betegséget szerezzenek. Hasonló eredményre jutottunk más szociális faktor mentén elemezve a krónikus betegségek arányait; ezek nagyjából egyformák az anyák különböző iskolázottsági, családi állapot szerinti, illetve etnikai-származási csoportjaiból származó gyermekek körében.

Jogosult lenne megfogalmazni azt a kérdést, hogy vajon a gyermekek kedvezőtlen egészségügyi jellemzői befolyásolják-e későbbi életüket, jövőjüket. Tekintettel a gyermekek alacsony életkorára, erre nehéz lenne választ adni. A tartós fogyatékoság jelenléte — de sokszor még a krónikus betegségé is — sajnos, akár egész életre meghatározó lehet. Az idő előtti, vagy kis súllyal születés sok esetben ugyancsak hátrányosan befolyásolhatja a gyermekek önállósulását, testi és szellemi fejlődését. Különösen akkor, ha — mint esetünkben is — a szülők iskolázottsága, szakképzettsége, nem utolsósorban anyagi lehetőségei nem tudják megfelelően kompenzálni e hátrányokat.

Adatfelvételünk érthető módon arra nyújt csak lehetőséget, hogy azt vizsgáljuk meg: mennyire eredményes a gyermekek iskolai tevékenysége.

Jóllehet, az alsó tagozatos tanulmányi átlagból nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a gyermekek továbbtanulási esélyeire vonatkozóan, mégis elgondolkasztó, hogy az első ízben serdülőkorban szülő anyák iskolás gyermekeinek 40% feletti aránya közepes, vagy annál rosszabb eredményt ért el a legutóbbi iskolai évben. Abban pedig, hogy közel egyötödük (15,9% egyszer, 2,7%-uk pedig már többször is) ismételt évet 10 éves koráig, bizonyosfajta társadalmi hátrányok vetítik előre árnyékukat. (Kutatásunkban részletesen foglalkozunk a szülők társadalmi jellemzőinek és a gyermekek tanulmányi eredményeinek összefüggésével is.)

Ha a 37. terhességi hét előtt megszületett, illetve kis súllyal világra jött gyermekek tanulmányi átlagait vetjük egybe, azt tapasztaljuk, hogy az valamivel alatta marad az összes iskolás gyermek átlagának.

Az iskolai tanulmányok eredményessége a 37. terhességi hét előtt és a kis súllyal született gyermekeknél

Efficiency of schooling among children born before the 37th week of pregnancy and those with a low birth-weight

	Az összes iskoláskorú gyermek	37. terhességi hét előtt született	2500 g alatt született
		iskoláskorú gyermek	

Utolsó tanév osztályzat-átlaga⁵

Kitűnő, jeles	16,5	9,4	10,4
Jó	39,7	36,4	29,8
Közepes	32,6	35,0	36,6
Elégséges	6,4	11,2	12,0
Elégtelen	3,7	8,5	8,8
Az anya nem tudja	1,1	1,8	2,4
	100,0	100,0	100,0
Osztályzat-átlag	3,59	3,25	3,20

Évismétlések alakulása

Kétszer (vagy többször) ismételt évet	2,7	4,1	4,1
Egyszer ismételt évet	15,9	24,0	24,5
Nem ismételt évet	56,1	44,5	43,2
Egyéb körülmények (évhalasztás, a gyermek 1. osztályos, gyógypedagógiai iskolába jár stb.)	25,0	26,3	26,8
Az anya nem tudja	0,3	1,1	1,4
	100,0	100,0	100,0

⁵Az adatfelvétel időpontjában az 1. osztályba járó gyermekek kivételével.

Az alacsonyabb átlag abból adódik, hogy az elégséges és elégtelen évzáró átlagosztályzatok aránya — az összes iskoláskorú gyermek eredményéhez

képest — mintegy megduplázódik. Hasonló a helyzet a bukásokkal, illetve osztályismétlésekkel is: az egész gyermek-mintában tapasztalt 18—19%-os arányhoz képest az idő előtt, illetve kis súllyal született gyermekeknek már közel 30%-a ismételt egyszer vagy többször évet alsó tagozatos éveiben. Ez azt jelenti, hogy ilyen magas arányban nem tudtak megbirkózni az írás, olvasás, számolás alapvető ismereteivel, s várható, hogy a továbbiakban "túlkorosságuk" miatt pszichológiai hátrányok is érik őket. A két hatás (az átlagosnál rosszabb egészségügyi, és az átlagosnál szerényebb szociális kondíciók) különösen felerősítik egymást egy olyan, fiatal szülői rétegben, amelynél nemcsak a veszélyek jelentkeznek sűrűbben, hanem ahol az anyáknak — életkori tapasztalatlanóságukból adódóan — abban sincs rutinjuk, hogy az iskolás gyermeknek nyújtott segítséggel e hátrányokat korrigálják.

Az iskoláskorú gyermekek közel 70%-át az "elsőszülött", 10 éves életkorú gyermekek teszik ki. Az ő iskolai tevékenységüknek eredményességét külön is vizsgálat tárgyává tettük, hiszen többségük (az osztályismétlések kivételével) már negyedik osztályos, s egytől egyig édesanyjuk 17 éves vagy fiatalabb korában születtek. Az elsőszülött és a náluk fiatalabb, de már iskolába járó gyermekek tanulmányi eredményeiben azonban nem találtunk értelmezhető különbséget — sem összességében, sem pedig idő előtt, vagy kis súllyal született első és további sorszámu gyermekek csoportjai között. Ez arra enged következtetni, hogy az iskolai tevékenység eredményességét befolyásoló szociális kondíciók az első gyermek után a további gyermekek számára is azonosak maradtak.

HIVATKOZÁSOK

- 1/1 *Pongrácz Tiborné-S. Molnár Edit*: A 18 éven aluli házasságú családi állapotú anyák társadalmi, demográfiai, egészségügyi jellemzői. KSH NKI Közleményei, 63. sz. 1986/3. 128 p.
- 1/2 *Pongrácz Tiborné-S. Molnár Edit*: A 18 éven aluli, házasságon kívül szült anyák társadalmi, demográfiai, egészségügyi jellemzői. KSH NKI Közleményei, 64. sz. 1987/1. 175 p.
- 1/3 *Pongrácz Tiborné*: Serdülőkori terhességek társadalmi-demográfiai vonatkozásai. KSH NKI Kutatási Jelentései, 32. sz. 1987/2. 217 p.

Tárgyszavak:

Termékenység
Születések
Egészségügy

SOME MEDICAL ASPECTS OF PARTURITIONS IN ADOLESCENCE

VÁLTOZÁSOK KÍNÁBAN A DEMOGRÁFIA TÜKRÉBEN

II.

A CSALÁD—CSALÁDTERVEZÉS—SZÜLETÉSSZABÁLYOZÁS
"KÍNAI MODELLJE"

GAÁL GERGELY—STRÉNYER IBOLYA

A termelőerők fejlődése, valamint a termelési és társadalmi viszonyokban is bekövetkező — pozitív és negatív jelenségeket és folyamatokat egyaránt tartalmazó — változások a társadalom mikroegységére, a családra is kihatással vannak. Hogyan változik a család belső struktúrája, milyen erősítő, illetve gyengítő, a biológiai és erkölcsi kötelékeit szorosabbá tevő vagy inkább lazító természetűek ezek a változások, az egyre növekvő és az élet valamennyi területére kiterjedő, kiható válsághelyzetben döntő, meghatározó kérdésekké váltak.

Vannak régiók és országok, ahol a családot valamiféle zárt "ketrechez", "kalitkához" hasonlítják, ahol, amiben az ember egyéniségének kibontakozását és fejlődését különféle — a család kötött funkcióiból adódó — objektív és szubjektív tényezők, elemek akadályozzák. Sokan a család mint mikroközösségi forma válságát huhogják, jósolják. Az igaz, illetve tény, hogy drámai változások mennek végbe a családban, a családi struktúrában és tevékenységi körének jellegében, de ezek nem az intézmény válságát jelzik, nem annak válságtünetei. Egyfajta megújulás, értékmodosulások tapasztalhatók a változások hátterében, amik bizonyos mértékben — éppen az értékrendek módosulásai következtében — azt a látszatot keltik, kelthetik, hogy a család szétesőben van.

Valójában nem a családi, a társadalmat összetartó mikroközösségi formában, annak belső mechanizmusában kell keresni azokat a negatív tényezőket, amelyek annak szétesését — a mindennapi gyakorlat során jelentkező formák sokaságában is — jelzik, illetve erre utalnak, hanem az emberi tudatviszonyokban, az emberek értékmegetítő képességének eltorzulásában, ezek negatív irányban történő fellazulásában. Az emberek egy jelentős része, már az első, de nagyon lényeges — a családi köteléket kialakító házasság további folyamataiban meghatározó szerepet játszó — lépésnél, a párkiválasztásnál meggondolatlanul, felelőtlenül — anyagi vagy szexuális tényezők előtérbe helyezésével, és nem a a család alapvető funkcióira való megfelelés szempontjait szem előtt tartva — döntenek. Így a családalapítás már az alapoknál, induláskor magában hordja a felbomlás csíráit.

A család társadalmi szerepének fontosságát mi sem bizonyítja jobban mint az, hogy az ENSZ az 1994-es évet a "Család Nemzetközi Évének" nevezte, és felhívott mindenkit a család értékeinek visszaállítására, megőrzésére, illetve további tökéletesítésére.

Kínában a család, a nyugati "civilizált", "kulturált" világ negatív — az emberi morális értékeket semmibe vevő, és túlzottan anyagias, az életet monetizáló — életszemléletének hatása, érvényesülése, illetve a gyorsan változó gazdasági és társadalmi milióból, viszonyokból adódó belső "fellazulási" folyamatok ellenére — más országokkal történő összehasonlításban természetesen megőrizte viszonylagos stabilitását, erkölcsi értékeit, értékrendjét. Kínában a családot ma is nagy tisztelet és megbecsülés övezi. Sőt, az "egygyermekes családi modell" bevezetésére tett törekvéseket követően — ha lehet mondani — ez a társadalmat egyévé forrasztó, annak egészséges fejlődését meghatározó és biztosító mikroközösségi forma még jelentősebb szerephez jutott, nagyobb szerepet játszik az emberek életében a távol-keleti országban. Az egy gyerek még jobban összetartja a családot, a szülőknek több idejük és energiájuk marad, illetve jut az egy gyerekkel, illetve egymással

való törődésre, foglalkozásra. Ugyanakkor Kínában azt is tudatosítani próbálják az emberekben, hogy a stabil család a társadalom stabilitását is elősegíti.

A hagyományos kínai család legfőbb jellemzője, hogy három generáció él egy fedél alatt, és a fiú gyermeket részesíti előnyben. A kínai házassági-családi rendszerben 1949 után, különösen a reform és a nyitás politikájának bevezetését követően jelentős változások történtek. A városokban, a családokban általában az egy gyerek dominál, míg a vidéki területeken a családok összeszűkülése figyelhető meg, méreteikben kisebbednek, de legtöbbször két-három gyerek azért van. A hagyományos kínai család értékei — például az idősek segítése, támogatása, a családtagok közötti szoros és közeli kapcsolatok, valamint a meglehetősen erős családi felelősség-tudat — továbbra is élnek a változó társadalmi és gazdasági körülmények függvényében természetesen. Ugyanakkor néhány, még a múltból örökölt és még ma is tovább élő negatív jelenségre sem szabad megfeledkezni. Például a gyerekek házaspár kiválasztásában még elég erősen érvényesül a szülői kényszer, vagy a már otthonról elköltözött gyerekek ügyeibe is gyakran beleavatkoznak a szülők.

Az évszázadokon keresztül mereven élő és ható Konfuciusz doktrínák — például egyik tétele, miszerint a nőnek — feleség — feltétel nélkül engedelmeskedni kell a férfinak — férjének —, ami lényegében arra is utal, hogy Kína hosszú időn keresztül férfi-domináló társadalom volt — ma már egyre inkább oldódnak. A kínai nők egyre több tekintélyt és tiszteletet élveznek és kapnak a családban. Az újra házasság és az egyedül élés is mindennaposakká válnak. A foglalkozás — állás — kiválasztásánál nincsenek már általában hátrányos helyzetben az egyedül élők. Az élettársi közösségben való együttélés és a házasságon kívüli viszony, kapcsolat is — bár mindkettő illegális, törvénytelen — egyre növekvőben van. A házastársi hűség ugyanakkor — elsősorban a nőknél — még ma is nagyon erős. A fiatalok családalapításra törekcsenek, de ez — érdekes módon — a nőknél — biológiai és egyéb lelki beállítottságukból adódóan — hatékonyabban jelentkezik. A kínai nő család — gyermek — szeretete, a házassághoz — családhoz — való erős vonzódása, ragaszkodása, az egy férfit koncentrált érzelmi és szexuális beállítottsága — hűségessége —, azaz főként morális és lelki értékei birtokában ideális anya- és feleségtípus, ma már természetesen nem a hagyományos család belső struktúrájának megfelelően. A mai kínai lányok, nők sokkal felszabadultabbak, temperamentumosabbak, és erkölcsi értékeiket szigorúan megtartva — elsősorban természetesen a házasságon belül, házastársi-partneri kapcsolatban — sokoldalúbbak és sokszínűbbek az individuális életközösség mindennapi gyakorlatok során. Nem elképzelhetetlen — sőt az eddigi, több éven keresztül szerzett ismeretek és tapasztalatok alapján bizonyosnak, reálisnak is látszik —, hogy a XXI. században, az ideális "embercentrikus" társadalmi-gazdasági formában, a kínai nő lesz a női — feleség — "ideál".

A már említett gazdasági és társadalmi változások hatására napjainkban is, de a következő évszázadban bizonyosan egyre növekedni fog az úgynevezett "Kettős jövedelmű és gyermektelen" házasságok száma. Angol szóval, jelöléssel "Dink" (double income and no kids) családokra — házasságokra — épül a jövő kínai társadalmá. 1978—1993 között az ilyen "Dink" családok száma meghaladta az egymilliót Kínában. Az ilyen házasságok többségét a nagy és a közepes méretű városokban kötötték.

Említést kell tenni a kérdéssel kapcsolatban a Kínai Társadalomtudományi Akadémia által szerzett és vezetett és két évig tartó kutatási jellegű felmérésről, amit az ENSZ finanszírozott. A vizsgálatban — kiválasztásos alapon — 11 200 házaspárt vontak be, 10 tartományban, városokból és vidéki (falusi) területekről egyenesen. Az erről készült tanulmány készítői arra a következtetésre jutottak, hogy a legtöbb kínai nőnek, feleségnek férjével egyenlő befolyása, rangja és tekintélye van a családban, ami a család közös ügyeinek intézésében mutatkozik meg elsősorban. A városi nők ugyanakkor — a gazdaságilag fejlettebb és gazdagabb területeken — gyorsabb ütemben haladnak a nemek közötti egyenlőség felé, mint a vidéken élők. A családi jövedelem ellenőrzése is egyre inkább a nők kezében van a városokban, míg az ellenkezője tapasztalható vidéken. Általában mindkét területen — városokban és vidéken (kisebb településeken) is — több mint 50%-os az aránya

annak, amikor a házastársi kiadásokat közösen beszélik meg a házastársak. Érdekes a gyereket akarás kérdése is. A városokban a házaspárok majdnem 80%-a, a vidéki területeken élők 83%-a beszél meg közösen akarnak-e gyereket.

A férfi és a nő hagyományos szerepe még nagyon sok vonatkozásban ott él a házaspárok gondolkodásmódjában. Így például a városokban élő nők közel 73%-a, a vidéki területeken élők 81%-a vélekedik úgy, hogy lemondást kell tanúsítaniuk, áldozatokat kell vállalniuk férjük egzisztenciális boldogulása érdekében. A felmérés azt is kimutatta, hogy a férfiak átlagos havi jövedelme a városokban mintegy 20%-kal magasabb, mint a nőké. Ez — tudati tényezőként elsősorban — bizonyos előnyt, illetve fölényt ad, adhat a férfiaknak a családi dolgok intézésében. A fiú-lány családban betöltött szerepére utal ugyanakkor az, hogy mindkét szülő azon van, hogy a fia jobb nevelést kapjon és tovább járjon oktatási intézménybe, mint a lánya.

Az "egygyerekes családi modell" bevezetését követően Kína az öregedő társadalmak sorába tartozik. A nyugdíjas korú népessége meghaladja a 100 milliót — ez több, mint egész Európában —, és ez a szám még növekedni fog évi 3%-os átlagban. Az idős generációról való gondoskodás így probléma lesz a következő évszázadban. Ezért már most próbálják kialakítani, illetve tudatosítani a fiatalokban azt — az adott körülményekhez alkalmazkodó — "ideális" családi formát, amelyben a fiatal házaspár két idős házaspárral — a férj és a feleség szüleivel — élnek együtt.

A fiatalok házasságkötésével, családalapításával kapcsolatban ugyanakkor a társadalmi szinten és méreteken elindított, illetve bevezetett családtervezési és születésszabályozási politikát kedvezően befolyásoló jelenség van kialakulóban az utóbbi időben Kínában. Növekszik azoknak a fiataloknak a száma, akik késői házasságot kötnek. A nők házasságkötésének átlagos életkora az 1987-es 21,8-cal szemben 1992-ben már 22,5 volt. Az intervallum az első házasság és az első szülés között körülbelül két év. Egyre több fiatal szeretne először tanulni, jó munkahelyet szerezni, és ha lehetősége is adódik "világot látni". A házasulandó kor így a következő években valószínű tovább emelkedik, a korai házasságok száma pedig egyre csökken. Oktató- és kutatómunka során számos fiatalal találkoztam, akiknek habár van már stabil, állandó barátjuk, házasságot kötni csak 25 éves korukon felül szeretnének.

A családtervezési politika fontos szerepet játszik a modernizálás útjára lépő, és az emberiség egészségesebb jövőkép-modellje kialakításában egyre nagyobb szerepet vállaló távol-keleti ország, Kína életében. Mivel Kína még mindig alulfejlett gazdasággal rendelkezik, népessége számát már a jelenben is, de a jövőben még inkább a termelőerők fejlődése, fejlettsége mértékének megfelelően kell szabályoznia, azaz a mindenkori adottságainak és lehetőségeinek függvényében a lehető legoptimálisabb szinten kell tartania.

Az 1970-es évek végén — a gazdasági és társadalmi fejlődés, fejlesztés állami tervéhez kapcsolódva — hivatalos formát öltött Kínában a családtervezési politika, amely így a modernizációs folyamatok állampolitikai koncepciójának szerves részévé vált. Kína átgondoltan és tudatosan határozott gazdasági és társadalmi struktúrája gyökeres átalakításáról, amelynek eredményes megvalósítását a népességnövekedés dinamikája jelentős mértékben befolyásolja.

1949-ben, az "Új Kína" megalakulásakor az ország népessége 541,67 millió volt. Amíg azonban a régi Kínában a születési és a halálozási arány egyaránt magas volt — 150 év kellett, hogy a lakosság 200 millióról 400 millióra növekedjen —, az 1949-es népességi szám — évi 13 milliós átlagos növekedéssel — már 1969-re elérte a 800 milliót, majd az 1950-es éveket követően elindult születési fellendülés 1984 végére megduplázta a népességet: 1,043 milliárd lett. Ez a világ, a földkerekség össznépességének 22%-a. Ebből mintegy 500 millió 22 éves vagy annál fiatalabb, és a 62,7%-a 30 év alatti volt.

A következő táblázat a népességet nem és településjelleg szerint mutatja be éves lebontásban.

A népesség összetétele
Population and its Composition

Év	Népesség (10 000)	Nemek szerint				Településjelleg szerint			
		férfi		nő		város		vidék	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
1951	56 300	29 231	51,92	27 069	48,08	6 632	11,78	49 668	88,22
1952	57 482	29 833	51,90	27 649	48,10	7 163	12,46	50 319	87,54
1953	58 796	30 468	51,82	28 328	48,18	7 826	13,31	50 970	86,69
1954	60 266	31 242	51,84	29 024	48,16	8 249	13,69	52 017	86,31
1955	61 465	31 809	51,75	29 656	48,25	8 285	13,48	53 180	86,52
1956	62 828	32 536	51,79	30 292	48,21	9 185	14,62	53 643	85,38
1957	64 653	33 469	51,77	31 184	48,23	9 949	15,39	54 704	84,61
1958	65 994	34 195	51,82	31 799	48,18	10 721	16,25	55 273	83,75
1959	67 207	34 890	51,91	32 317	48,09	12 371	18,41	54 836	81,59
1960	66 207	34 283	51,78	31 924	48,22	13 073	19,75	53 134	80,25
1961	65 859	33 880	51,44	31 979	48,56	12 707	19,29	53 152	80,71
1962	67 295	34 517	51,29	32 778	48,71	11 659	17,33	55 636	82,67
1963	69 172	35 533	51,37	33 639	48,63	11 646	16,84	57 526	83,16
1964	70 499	36 142	51,27	34 357	48,73	12 950	18,37	57 549	81,63
1965	72 538	37 128	51,18	35 410	48,82	13 045	17,98	59 493	82,02
1966	74 542	38 189	51,23	36 353	48,77	13 313	17,86	61 229	82,14
1967	76 368	39 115	51,22	37 253	48,78	13 548	17,74	62 820	82,26
1968	78 534	40 226	51,22	38 308	48,78	13 838	17,62	64 696	82,38
1969	80 671	41 289	51,18	39 382	48,82	14 117	17,50	66 554	82,50
1970	82 992	42 686	51,43	40 306	48,57	14 424	17,38	68 568	82,62
1971	85 229	43 819	51,41	41 410	48,59	14 711	17,26	70 518	82,74
1972	87 177	44 813	51,40	42 364	48,60	14 935	17,13	72 242	82,87
1973	89 211	45 876	51,42	43 335	48,58	15 345	17,20	73 866	82,80
1974	90 859	46 727	51,43	44 132	48,57	15 595	17,16	75 264	82,84
1975	92 420	47 564	51,47	44 856	48,53	16 030	17,31	76 390	82,66
1976	93 717	48 257	51,49	45 460	48,51	16 341	17,44	77 376	82,56
1977	94 974	48 908	51,50	46 066	48,50	16 669	17,55	78 305	82,45
1978	96 259	49 567	51,49	46 692	48,51	17 245	17,92	79 014	82,08
1979	97 542	50 192	51,46	47 350	48,54	18 495	18,96	79 047	81,04
1980	98 705	50 785	51,45	47 920	48,55	19 140	19,39	79 565	80,61
1981	100 072	51 519	51,48	48 553	48,52	20 171	20,16	79 901	79,84
1982	101 654	52 352	51,50	49 302	48,50	21 480	21,13	80 174	78,87
1983	103 008	53 152	51,60	49 856	48,40	22 274	21,62	80 734	78,38
1984	104 357	53 848	51,60	50 509	48,40	24 017	23,01	80 340	76,99
1985	105 851	54 725	51,70	51 126	48,30	25 094	23,71	80 757	76,29
1986	107 507	55 581	51,70	51 926	48,30	25 366	24,52	81 141	75,48
1987	109 300	56 290	51,50	53 010	48,50	27 674	25,32	81 626	74,68
1988	111 026	57 201	51,52	53 825	48,48	28 661	25,81	82 365	74,19
1989	112 704	58 099	51,55	54 605	48,45	29 540	26,21	83 164	73,79
1990	114 333	58 904	51,52	55 429	48,48	30 191	26,41	84 142	73,59
1991	115 823	59 466	51,34	56 357	48,66	30 453	26,37	85 280	73,63
1992	117 171	59 811	51,05	57 360	48,95	32 372	27,63	84 799	72,37

Forrás: Kina Statisztikai Évkönyve, 1993. 81. old.

Kínának az elmúlt években az életfeltételekben, illetve az életszínvonalban bekövetkezett robbanásszerű változások ellenére, a társadalomra nehezedő súlyos népesedési problémával továbbra is szembe kell néznie. 1992 végére népessége elérte az 1171,71 milliót, ami az 1949-esnek több mint a kétszerese. Az átlagos évi növekedés még mindig 16 millió. A szülési korban levő nők nagy száma is önmagáért beszél. Szakértők feltételezése szerint, ha 1986-ot követően minden házaspárnak, ahol a nő szülési korba lép átlagban 2,2 születe lenne, a századfordulóig 368 millióval több gyerek születne Kínában. Az 1990-ben megtartott negyedik hivatalos népszámlálás kimutatta, hogy a szülési korban levő asszonyok Kína teljes népességének 27,1%-át teszik ki, és ezek átlagos életkora 25,25 év. Ez egyben előrejelzés is. Kína a századfordulóig — a folyamatok természetes menetét tekintve — viszonylag magas születési arányokkal számolhat. Ezenkívül számolni kell a vidéki településeken — elsősorban a falvakban — élő népesség nagy számával is. Ez az össznépesség 74%-át teszi ki. Többségük mezőgazdasággal foglalkozik, és a kommunarendszer megszűnése után kialakult farmjellegű, bérbeadásos családi felelősségvállaláson alapuló gazdasági formákban dolgozik. A szükséges munkaerő biztosítása ezekben a gazdaságokban ugyancsak jelentősen befolyásolhatja a népességnövekedés mértékét.

Kínában az "egy család egy gyerek" modell kell, hogy a családtervezési politika célkitűzése legyen. Ha sikerül alacsonyabb születési arányt elérni, ez nemcsak az általános növekedést képes szabályozni, hanem egyben hozzájárul a racionálisabb korelosztáshoz, és az újabb születési fellendülést is jelentős mértékben korlátozhatja.

A népességnövekedés megfelelő, egészséges határok között tartása Kínában függvénye népe jövőbeni boldogulásának is. Kína gazdaságpolitikájának egyik alapvető célja az 1980-as ipari és mezőgazdasági össztermelési érték megnégyszerezése a századfordulóig. Az ezzel párhuzamos demográfiai feladat pedig népességének 1,2 milliárd körüli tartása. A két feladat szorosan kapcsolódik egymáshoz, mivel hatalmas népessége nem rendelkezik elegendő termőfölddel, és viszonylag alacsony az egy főre jutó természeti erőforrás-állománya is. Kína a világ össznépességének 22%-át teszi ki, miközben az össztermőföldből csak 7% áll a rendelkezésre. Jelenleg 1,5 milliárd "mu" (1 mu = 0,66 hektár) megművelhető földterülete van. Az egy főre jutó földnagyság ma Kínában mindössze 0,086 hektár. Ez sokkal alacsonyabb, mint a világot, ami 0,3 hektár, és az 1949-es mennyiségnek is — ami 0,18 hektár — kevesebb mint a fele. Súlyosítja a helyzetet, hogy miközben a népessége több mint 100 millióval növekedett az elmúlt 10 év során, a megművelésre alkalmas területe, évi átlagban 300 ezer hektárral csökkent.

A népesség túlzott növekedése mértékének csökkentése érdekében tett anyagi erőfeszítések a gazdaság építéséhez és fejlesztéséhez elengedhetetlenül szükséges termelési eszközök fejlesztésére, annak ütemére, intenzitására és kihatással vannak. Kína jelenleg állami jövedelmének, bevételének közel egynegyedét kénytelen a népesség további növekedését enyhíteni próbáló kísérletekre, a születésszabályozás konkrét anyagi eszközeire, a tárgyi és személyi feltételek biztosítására fordítani. A kérdés elemzésével kapcsolatban előljáróban röviden a Kínában folyó családtervezési politikát egyes nyugati — tengerentúli — manipulált hírforrásokból származó, a tényeken alapuló valóságképet elferdítő, hamis beállítású tudósításokra kell reagálni.

Kínát, a kínai vezetést ezzel "vádolják", hogy kényszeríti az egyéneket a családtervezésre. A családon belül az egyének szabadságjogaik "elnyomásáról" papolnak illetékes jól megfizetett "prédikátorok". Szerintük a házaspároknak személyes joga eldönteni, hány gyermeket szeretnének. Az államnak ebbe nincs, nem lehet semmiféle beleszólási joga.

Aki ismeri Kína múlt és jelenbeni társadalmi és gazdasági helyzetét, és a kritikai érzelmei is reális, annak világos és egyértelmű a családtervezési és születésszabályozási politika lényege, hátterei. Kína szükség-, azt is lehet mondani kényszerhelyzetben van. Ha már a jelenben is az országban élőknek, de elsősorban a később születő nemzedékeknek, jobb életkörülményeket akar biztosítani, akkor tovább kell folytatnia a szigorú ellenőrzést és korlátozást a társadalom mikroközösségei, a családok gyermekszámainak alakulása, illetve az ország össznépessége növekedésének területén, miközben ezzel párhuzamosan — mint a kérdés

másik oldala — fokozott mértékben koncentrálnia kell a nemzetgazdaság egészének fejlesztésére is. A kínai vezetés számos pozitív erőfeszítése közül külön is hangsúlyozni kell, hogy mint a gazdaság és a politika terén is, a családtervezés és születésszabályozás kérdésében is rugalmas, a kérdésnek — az adottságok és lehetőségek korlátozottságának, behatároltságának megfelelően természetesen — legoptimálisabb megoldására, a folyamatok kiegyensúlyozott vitelére törekszik.

Az "egy pár egy gyerek" koncepció természetesen csak az általános elvi irányvonalat jelöli, jelölheti meg, a gyakorlat — éppen az eredményesség érdekében — rugalmas intézkedéseket igényel. A vidéki területeken például, ahol az össznépeség több mint 70%-a él, ha a házaspár első gyermeke lány, néhány évvel később egy második is megengedett. A vidéki, elsősorban nemzetiségi lakta területeken a mezőgazdasággal foglalkozók — a családi felelősségvállaláson alapuló gazdaságok tagjai — és a pásztorok számára a 3–4 gyerekvállalás is engedélyezett. Néhány tartomány, a családtervezés és a születésszabályozás területén végzett tevékenysége alapján külön is említést érdemel.

A nyolcvanas években Szecsuan volt a családtervezés egyik sikeres tartománya, ahol több mint 100 millióan élnek, kevesebb mint 1 "mu" termőterület jut egy főre, és ahol a természetes népegyensúlyozási arányt a korábbi — 1970-es — 31,21 ezrelékről közel a tizedére — 3,70 ezrelék — sikerült lecsökkenteni.

A családtervezés népszerűsítésének legfontosabb intézménye Chengduban, a tartomány székhelyén van. Neve: "Születésszabályozási Propaganda és Nevelési Központ". Ismeretterjesztési, felvilágosító, nevelési, illetve meggyőző cselekvéssel létesítették. Emeiben például — a tartomány egyik közigazgatási területén — a helyi adottságoknak megfelelően — mezőgazdasági jellegű terület, alacsonyabb vagy magasabb hegyvidéki település, kisváros vagy falu — próbálták csak egy, illetve két gyerek vállalására ösztönözni a házaspárokat.

Ugyancsak itt, Emeiben akkor is lehet második gyereke a házaspárnak, ha az első — nem öröklés folytán — fogyatékos, és soha nem lesz teljes értékű, ha a férj és a feleség is egyke családból származik, továbbá — második házasság esetén —, ha a házaspár — meddőségi tüneteket észlelve — gyermeket adoptál, de később mégis születik gyermekük. Ezekben az esetekben a meggyőzés arra törekszik, hogy a két szülés között legalább négy év különbség legyen.

Szecsuan nyugati részén a kis létszámú nemzetiségi területeken egyáltalán nincs születéskorlátozás.

A házasságkötés előtt kötelező az egészségügyi vizsgálat. Súlyos szellemi fogyatékosok nem házasodhatnak. Az olyan családoknál, ahol már két-három gyerek van, az egyik házastárs sterilizálását sürgetik.

Szecsuan tartomány családtervezési és születésszabályozási törekvéseiben elért jó eredményeit már az 1990-es utolsó népszámlálás adatai is bizonyítják: születési arány: 19,11 ezrelék, halálozási arány: 7,66 ezrelék, és a természetes népegyensúlyozási arány: 11,45 ezrelék. A kilencvenes évek elején az arányszámok további javulást mutatnak. Az 1992-es év végi adatok a következők: születési arány: 16,27 ezrelék, halálozási arány: 7,03 ezrelék, és a természetes népegyensúlyozási arány: 9,24 ezrelék.

A családtervezésnek és a születésszabályozásnak mint társadalompolitikai koncepciónak eredményességét, hatékonyságát nagymértékben befolyásolják a rendelkezésre álló anyagi-tárgyi eszközök és személyi feltételek. Az egyes területek gazdasági fejlődése, illetve fejlettsége kölcsönhatásban van a népesség számának alakulásával, vagyis a születésszabályozás mint a családtervezési politika eredményességének eszköze és a gazdaság adott szintje egymást feltételező és egymást kiegészítő tényezők.

Hopej (Hebei), Csiangszu (Jiangsu) és Santung (Shandong) tartományok jó példával szolgálnak erre. Ezek a tartományok a központi kormányzat gazdaságpolitikájának erőfeszítései nyomán gyors gazdasági fejlődésnek indultak. A helyi kormányok ezzel párhelyesen a megfelelő adminisztratív intézkedésekkel és jelentős anyagi befektetésekkel a családtervezési szolgáltatások területén — például a különféle fogamzásgátlók ingyenes szétosztása — elérték, hogy a családtervezés életmóddá vált a tartományokban élő embereknél. Egyfajta

közvetítő eszköz lett a mikroközösségek — a családok — számára, hogy vállalják a felelősséget a makroközösség — a társadalom — gyors gazdasági növekedéséért, nemcsak a jelenben élő generáció, hanem az utódok érdekében is.

Ezekben a tartományokban a nőknek van státusza, rangja, és egyenjogúak is a férfiakkal. Az egyes családok anyagi felemelkedése — a közös érdek alapján — integrált a kis és nagy közösség közös, együttes fejlődésével. A gazdasági növekedés alternatívákat adott az életszínvonal és a műveltség változása terén, ami magával hozta az egyén, a család és a társadalom mint közösség közös felelősségének a kialakulását.

A három tartományban úgynevezett "házassági iskolákat" szerveztek, létesítettek, ahol az embereket — házásokat és nem házásokat egyaránt — a kulturált és egészséges szexuális élet, a házasságon belüli együttélés és a népességnövekedés és népességszabályozás kérdéseivel ismertették, ismertetik meg. A tartományok középiskoláinak a tananyagába is beépítették ezeket a témákat.

A három tartomány közül Santung külön is említést érdemel. Itt a helyi kormányzat öt anya- és gyermekegészségügyi rendelőintézetet létesített. Ezek a területi családtervezési szolgáltatásokat segítik, támogatják. Jantajban (Yantai) külön "Családtervezési és Nevelési Központ" is működik, ahol az elmúlt négy év során — a nyolcvanas évek vége és a kilencvenes évek eleje — 17 személyt foglalkoztattak, közülük 13 egészségügyi szakember. A központban 24 órás, úgynevezett "forródrót" kapcsolat is a lakosság rendelkezésére áll, és azonnali — szükséghelyzetből adódó — tanácsadással, illetve szolgáltatással is szolgálnak.

Yutou járás — ugyancsak Santung tartományban — 96 km² területen fekszik, és mintegy 56 falusi települést foglal magában. Több mint 53 ezer lakost számlál. Gazdasága összertermelési értéke 15,3 millió jüan volt 1992-ben. Az 1 főre jutó jövedelem pedig a járásban napjainkban már megközelíti a 3000 jüant. Ez Kína száz leggazdagabb járásának az egyike. A területen egy nagyon hatékony és eredményes születésszabályozási hálózatot sikerült kiépíteni. 1991-ben az Allamtanács kitüntetésben részesítette a járást gyors gazdasági fejlődése és alacsony népességnövekedési aránya miatt. A születési arány mindössze 6,15 ezrelék, a halálozási pedig 4,96 ezrelék a területen. Ezek az arányok a fejlett országokéval azonosak.

Yutou járásban a népesség 99%-a vesz részt gyakorlati téren is a családtervezési programban. Még a kimondottan falusi településeken is az egygyermekes család a legáltalánosabb. Közülük 43%-ának lánygyermek van. A nők választhatnak a fogamzást megelőző eszközök közül, beleértve a tablettát, a kotont, a spirált (méhen belüli fogamzásgátló eszköz) és a NORPLANT. Ezenkívül bármikor szabadon választhatják a sterilizálást. Ez utóbbi mindkét nemre vonatkozik, de a nők sterilizálása gyakoribb. A területen élő nők 80%-a használ spirált, 5%-a szed tablettát, illetve használ kotont, a többiek sterilizáltak. Öt évvel korábban még a sterilizálás volt a legnépszerűbb a családtervezésben, ma már egyáltalán nincs divatban. A családtervezési program eredményességét mutatja, hogy 1993 első tíz hónapjában mindössze 50 abortuszi beavatkozásra volt szükség, annak ellenére, hogy több mint 11 ezer szülési korban levő nő él a területen.

Hszincsiang (Xinjiang) Kína nemzetiséglakta régióhoz tartozik. Az ilyen népességű területeken — a kínai hatóságok rugalmassága ellenére is — a családtervezés és születésszabályozás ma még sok nehézségbe ütközik. Az előzőek során említett három tartománnyal ellentétben Hszincsiang családtervezéssel foglalkozó szervei, osztályai pénzhiánnyal küszködnek, ami nagymértékben akadályozza az információs, felvilágosító és nevelőmunka zökkenőmentes folytatását, valamint a fogamzásgátlás gyakorlati kivitelezését is. A korlátozott tárgyi és személyi feltételekből adódóan például — a régióban működő Családtervezési Bizottság legfrissebb (1992 év végi) adatai szerint — mintegy 900 ezer férjezett nő — ez az összes 31%-a — nem vesz igénybe semmiféle fogamzásgátló eszközt, 27%-a használja a spirált, és majdnem 14%-a sterilizálva van.

A nemzetiségeknél egyébként a városokban is engedélyezik a két gyereket, vidéken pedig négyet is vállalhatnak az elsősorban pásztorkodással, illetve mezőgazdasággal foglalkozó családok.

Hszincsiangban is — a Kínában napjainkban tapasztalható általános munkaerő-vándorlás következtében — meglehetősen nagy a fluktuáció, elsősorban a szomszédos tartományokból. Ez a jelenség — mivel a régió nagy kiterjedésű, és szinte lehetetlen nyomon követni valamennyi sodródó embert, akik éppen sajátos körülményeik folytán érzéketlenek a családtervezési programmal, politikával kapcsolatban, és így rossz példát is mutatnak a helyi nemzetiségeknek — tovább nehezíti a családtervezéssel foglalkozók munkáját, tevékenységét.

A családtervezési politikát csak öt évvel ezelőtt — a nyolcvanas évek végén — vezették be a nemzetiségi területeken. A nehézségek ellenére is az elért eredmények ígéretesek a jövő szempontjából Hszincsiangban is. 1992 végén például 55 909 házaspár döntött úgy, hogy csak két gyereket akar.

Kínában a családtervezési és születésszabályozási politika, ha ma még nem is mutat látványos eredményeket, az elmúlt évek, az utolsó közel egy évtized erőfeszítései nem voltak haszontalanok. Sok helyen megerősödtek azok az intézmények, központok, amelyekre hárul az a nagy feladat, hogy megpróbáljanak gátat vetni az ország túlzott mértékű elnépesedésének. És ha a számszerű, statisztikai adatokat vesszük alapul, a hullámzások ellenére is — minimális emelkedés, csökkenés, stagnálás — reménykedni lehet, hogy a kínai emberek átérzik jelenük és jövőjük iránt érzett felelősségüket, és így a századforduló már biztató, bizakodó eredményekkel zárul a születés és a népességszaporodási arány vonatkozásában is. A következő két táblázat Kína összesített demográfiai adatait mutatja be, egyrészt éves lebontásban és települési megoszlás szerint, másrészt a kilencvenes évek két évét tartományi lebontásban és a népesség különféle arányainak vonatkozásában (lásd a következő oldalakon).

A családtervezés és a születésszabályozás számszerű mutatóinak kedvező alakulása mellett a népesség összetételének minőségi javítása is fontos szerepet kell, hogy kapjon a XXI. század új embercentrikus társadalmi-gazdasági formája kialakításának előkészítő folyamatai során Kínában. Néhány jellemző adat jól érzékeli a probléma súlyát, fontosságát.

Kínában több mint 50 millió a rokkantak, illetve nyomorékok száma. Több mint 10 millió gyerek, illetve felnőtt születése óta testi fogyatékos. Jelenleg 4,17 millió 14 év alatti nyomorék gyerek van, akik születési fogyatékoságból eredően ilyenek. Több mint 400 millió ember él jódoban szegény vagy teljesen hiányos területen, ami előidézheti az értelmi fogyatékos gyerekek százezreinek a születését 2000-re, az ezredfordulóra, ha időközben nem történnek megfelelő intézkedések.

A vidéki — főleg a belső és nyugati elmaradottabb területeken — a foglalkoztatottság, az egészségügy, az oktatás és az infrastrukturális ellátottság terén is nem kis gondot okoz az esetleges gyors népességnövekedés. Kínában a közismerten krónikus munkanélküliségből adódóan az évi megközelítően 20 millió munkaképes kort elérő fiatallal túltelítetté válik a munkaerőpiac. Egészségügyi téren átlagosan minden tízezer lakosra jut 23 kórházi ágy és 16,5 orvos. A vidéki iskolákban a nagy létszámú tanköteles gyermek — anyagi eszközök és pedagógus hiányában — nem részesül megfelelő oktatásban. Sok településen nincs oktatásra alkalmas épület, kevés a tankönyv, a segéd- és szemléltetőeszköz. A közlekedésben is sok területen tragikus a helyzet. A kilencvenes évek elején is például még minden tízezer lakosra jutott, illetve jut mindössze öt tömegközlekedési autóbusz.

A népesség születési, halálozási és természetes növekedési rátája
Birth rate, death rate and rate of natural increase (per 1000)

Év	Országos			Város			Vidék		
	születési	halálozási	természetes szaporodási	születési	halálozási	természetes szaporodási	születési	halálozási	természetes szaporodási
	arány			arány			arány		
1951	37,80	17,80	20,00						
1952	37,00	17,00	20,00						
1957	34,03	10,80	23,23	44,48	8,47	36,01	32,81	11,07	21,74
1962	37,01	10,02	26,99	35,46	8,28	27,18	37,27	10,32	26,95
1963	43,37	10,04	33,33	44,50	7,13	37,37	43,19	10,49	32,70
1964	39,14	11,50	27,64	32,17	7,27	24,90	40,27	12,17	28,10
1965	37,88	9,50	28,38	26,59	5,69	20,90	39,53	10,06	29,47
1966	35,05	8,83	26,22	20,85	5,59	15,26	36,71	9,47	27,24
1967	33,96	8,43	25,53						
1968	35,59	8,21	27,38						
1969	34,11	8,03	26,08						
1970	33,43	7,60	25,83						
1971	30,65	7,32	23,33	21,30	5,35	15,95	31,86	7,57	24,29
1972	29,77	7,61	22,16	19,30	5,29	14,01	31,19	7,93	23,26
1973	27,93	7,04	20,89	17,35	4,96	12,39	29,36	7,33	22,03
1974	24,82	7,34	17,48	14,50	5,24	9,26	26,23	7,63	18,60
1975	23,01	7,32	15,69	14,71	5,39	9,32	24,17	7,59	16,58
1976	19,91	7,25	12,66	13,12	6,60	6,52	20,85	7,35	13,50
1977	18,93	6,87	12,06	13,38	5,51	7,87	19,70	7,06	12,64
1978	18,25	6,25	12,00	13,56	5,12	8,44	18,91	6,42	12,49
1979	17,82	6,21	11,61	13,67	5,07	8,60	18,43	6,39	12,04
1980	18,21	6,34	11,87	14,17	5,48	8,69	18,82	6,47	12,35
1981	20,91	6,36	14,55	16,45	5,14	11,31	21,55	6,53	15,02
1982	22,28	6,60	15,68						
1983	20,19	6,90	13,29						
1984	19,90	6,82	13,08						
1985	21,04	6,78	14,26						
1986	22,43	6,86	15,57						
1987	23,33	6,72	16,61						
1988	22,37	6,64	15,73						
1989	21,57	6,54	15,04	16,73	5,78	10,95	23,27	6,81	16,46
1990	21,06	6,67	14,39	16,14	5,71	10,43	22,80	7,01	15,79
1991	19,68	6,70	12,98	15,49	5,50	9,99	21,17	7,13	14,04
1992	18,24	6,64	11,60	15,47	5,77	9,70	19,09	6,91	12,18

A népesség, és a születési, halálzási és természetes növekedési ráta területek szerint (1990, 1992)

Total population and birth rate, death rate and natural growth rate by region (1990, 1992)

Terület	Teljes népesség (10 000)		Születési arány (%)		Halálzási arány (%)		Természetes szaporodási arány (%)	
	1990	1992	1990	1992	1990	1992	1990	1992
Országos	114 333	117 171	21,06	18,24	6,67	6,64	14,39	11,60
Peking	1 086	1 102	13,01	9,22	5,81	6,11	7,20	3,11
Tienszin	884	920	15,61	12,50	5,78	6,00	9,83	6,50
Hopej	6 159	6 275	20,46	15,33	6,82	6,43	13,64	8,90
Sanhszi	2 899	2 979	22,54	19,59	6,56	6,94	15,98	12,65
Belső Mongólia	2 163	2 207	21,19	17,07	7,21	6,73	13,98	10,34
Liaoning	3 967	4 016	16,30	12,57	6,59	6,11	9,71	6,46
Csilin	2 483	2 532	19,49	15,74	6,56	6,57	12,93	9,17
Hejlungsiang	3 543	3 608	18,11	16,25	6,35	6,12	11,76	10,13
Sanghaj	1 337	1 345	10,31	7,28	6,64	6,74	3,67	0,54
Csiangszu	6 767	6 911	20,54	15,71	6,53	6,76	14,01	8,95
Csöcsiang	4 168	4 236	15,33	14,72	6,31	6,57	9,02	8,15
Anhuj	5 675	5 834	24,47	18,76	6,25	6,14	18,22	12,62
Fucsien	3 037	3 116	24,44	18,18	6,71	6,02	17,73	12,16
Csianghszi	3 810	3 913	24,59	19,53	7,54	7,07	17,05	12,46
Santung	8 493	8 610	18,21	11,43	6,96	6,88	11,25	4,55
Honan	8 649	8 861	24,92	18,13	6,52	6,99	18,40	11,14
Hupej	5 439	5 580	21,60	19,05	7,30	6,87	14,30	12,17
Hunan	6 128	6 267	23,93	16,70	7,23	7,30	16,70	9,40
Kuangtung	6 346	6 525	22,26	19,31	5,76	6,17	16,50	13,14
Kuanghszi	4 261	4 380	20,20	20,19	6,60	7,28	13,60	12,91
Hajnan	663	686	24,86	21,31	6,26	6,07	18,60	15,24
Szecsuan	10 804	10 998	19,11	16,27	7,66	7,03	11,45	9,24
Kujcsou	3 268	3 361	23,09	22,40	7,90	8,52	15,19	13,84
Jünnan	3 731	3 832	23,60	21,00	7,92	8,00	15,68	13,00
Tibet	222	228	23,98	23,63	7,55	8,09	16,43	15,54
Senhszi	3 316	3 405	23,48	18,85	6,52	6,57	16,96	12,28
Kanszu	2 255	2 314	20,68	19,37	6,20	6,64	14,48	12,73
Csinghaj	448	461	24,34	22,54	7,47	8,14	16,87	14,40
Ninghszia	470	487	24,34	20,11	5,52	5,36	18,82	14,75
Hszincsiang	1 529	1 581	26,44	22,80	7,82	7,84	18,62	14,96

Forrás: China Statistical Yearbook, 1991. 63. old.
Kína Statisztikai Évkönyve, 1993. 83. old.

Kínában a széles néprétegek között meglevő kulturálisági szintkülönbség ugyancsak nagymértékben gátolja az ország demográfiai robbanásának megakadályozására tenni szándékozó lépéseket. A legutolsó népszámlálási adatokból kitűnik, hogy még a kilencvenes évek elején is a 15 éven felüli népességből több mint 180 millió (22,27%) analfabéta, illetve félig analfabéta. A férfiak és a nők közötti arány 1:2,5. Különösen magas az arány Tibetben, ahol a 15 éven felüli lakosság 67,58%-a, a nőknek pedig a 81%-a, és Csinghajban, ahol a százalékarányok 40,55% és 55,32%.

A családtervezési politika bevezetését követően került előtérbe — mint fontos családalapító és családfenntartó, illetve családeltartó tényező — a nemek szerinti megkülönböztetés. A jelenség nem új keletű. A kínai társadalom íratlan családetikai kódexe évszázadokon keresztül a fiúutódlásra helyezte a hangsúlyt. A háttérben köztudottan gazdasági okok játszották a fő szerepet, a férfi munkaerőnek mindig megkülönböztetett szerepet tulajdonítottak a mezőgazdaságban. Napjainkban, a még meglehetősen fejletlen és korlátozott termelőerők, az egészségügy és a szociális ellátottság területén tapasztalható hiányosságok következtében ugyancsak a férfinetemet tartják stabilabbnak, meghatározóbbnak a családfenntartásban és az idősebb generációról való gondoskodásban. A lányok "kiházásítása" hagyományos gyakorlatának sincs ma már sok esélye, így, ha csak egy gyermek van a családban, és az lány, szükségét érzik egy másiknak is. Az "egyke" centrikus családmódel, aminek a bevezetése az átmeneti periódusban — a társadalom egészséges fejlődése érdekében — szükségszerű követelmény, így a mikroközösség tagjainak a tudatában is egyértelműen a fiút részesíti előnyben. "Ha csak egy gyerek lehet, az inkább fiú legyen" — vélik a kínai házaspárok. Ezt látszik igazolni az is, hogy sok 20–30 év közötti férjezett nő, amikor kiderül, hogy teherbeesését követően lánygyermek várható, a szülés helyett inkább az abortuszt választja.

Végezetül röviden a gyermekszüléssel és a fogamzásgátlással kapcsolatos kérdésekről, illetve társadalmi megítélésükről is szólni kell. Kínában ma még a házasságon kívüli "gyermekáldás" hivatalosan nem elfogadott, törvénytelennek, illegálisnak számít, tehát az esetleges leány-terhességet meg kell szüntetni még a szülés előtt. Ha férjezett asszonynak — városban — születik második gyermeke, büntetést kell fizetnie, és az adott munkahelyi közösségtől, annak tagjaitól is megvonják a kedvezményeket. Például nem kaphatják meg az esedékes prémiumot.

Gyermekszülésre közvetlenül a házasságkötést követően általában nem kerül sor. Két-három évet várnak a fiatalok, ami természetesen kedvező a családtervezés és születésszabályozás szempontjából.

A fogamzásgátlás valamennyi formáját mindenki szabadon választhatja. A házasságban élők munkahelyükön ingyen jutnak hozzá a fogamzásgátló eszközökhöz, míg a hajadonok pénzfizetés ellenében kaphatják meg ezeket a kereskedelmi hálózat egészségügyi cikkeket árusító üzleteiben. Kínában valamennyi közismert fogamzásgátló eszköz és forma kapható, illetve használatos. Többek között többféle tableta a hatékonyság időtartamától függően (időközönkénti vagy tartós kapcsolat esetére), koton (condom) — ez a legfinomabb kivitelezésben is —, injekció, spirál stb.

Az abortusszal kapcsolatban az ötvenes évek esetén szigorú rendszabályokat foganatosítottak. Később ezeket enyhítették. Napjainkban a hivatalos álláspont a fogamzásgátlás egyéb eszközeit és módszereit, formáit tartja egészségesnek, és részesíti előnyben, de semmiféle szigorú retorziók nincsenek az abortuszt alkalmazókkal, kérőkkel szemben. Úgy tekintik mint egy eszközt a véletlen fogamzás orvoslására. Negatív következményeire történő utalásokkal, figyelmeztetésekkel paralel a kormányzat ezt a szolgáltatást is engedélyezi és nyújtja a nőknek. A hivatalos statisztikák alapján a terhességek mintegy a felét abortusszal szünetik meg Kínában.

Mivel a házasságon kívüli szexuális kapcsolat ma még nem jellemző Kínában, a fogamzásgátló eszközöket a szülési korban levő férjezett nők használják, alkalmazzák elsősorban. Az arányok területenként — éppen a családtervezési politika hatékonyságának mértékében — változnak. Általában a 60–70%-os arány a reális.

Kína a XXI. században, a gazdasági és társadalmi téren bekövetkező fejlődést és a gyökeres változásokat nyomon követve, amelyek elsősorban az országban élő emberek jelen és jövőbeni gazdagodását és boldogulását kívánják szolgálni, meglepetéssel fog szolgálni az egész világnak, az emberiségnek is. Ehhez azonban a demográfia kérdéseiben is még következetesebb és még szigorúbb lépésekre, intézkedésekre lesz szükség a közeljövőben.

Tárgyszavak:

Család
Népesedéspolitika

CHANGES IN REFLECTION OF THE DEMOGRAPHY IN CHINA

II.

"THE CHINESE MODEL" OF FAMILY PLANNING—BIRTH CONTROL—HEALTHY FAMILY

Summary

The article studies the determining factors of the birth control: for example the large number of women at child-bearing age and the majority of the agricultural population. The "one child per couple" statement is an oversimplification. The programme is worked out in light of the differing conditions of various urban and rural areas and ethnic groups.

China has a huge population, an inadequate amount of arable land and low per-capita natural resources. Its economic and educational levels are lower than those in other countries. In urban areas, per-capita living space averaged only 6.7 square metres in 1990.

The article's authors aim at presenting China's ambitions to set up a new, developed economic-social system with the help of the family planning policy.

NÉHÁNY GONDOLAT A HELIGMAN-POLLARD FORMULA HÁROM KOMPONENSÉRŐL

VALKOVICS EMIL

A Nemzetközi Biztosítási Intézet (Institute of Actuaries) szakfolyóiratának egy 1980-ban közzétett számában (JIA, 1980, Vol. 107, 49. old.) *Larry Heligman* és *John Hurlstone Pollard* igen figyelemre méltó tanulmányt tett közzé. E tanulmány első ízben mutatja be a szerzők által az ausztráliai halandósági táblák korszpecifikus halálozási valószínűségeihez illesztett, azóta híressé vált matematikai görbéket. A szerzők kimutatják, hogy az élettartam egészére vonatkozóan is igen jó illeszkedés érhető el a

$$q_x = \frac{f(x)}{1+f(x)}$$

formula felhasználásával, melyben

$$f(x) = A^{(x+B)^C} + De^{-E(\ln \frac{x}{F})^2} + GH^x.$$

A paraméterek értékét az S^2 minimalizálása útján érték el.

$$S^2 = \sum_{x=0}^{85} \left(\frac{\hat{q}_x}{q_x} - 1 \right)^2,$$

melyben \hat{q}_x a korszpecifikus halálozási valószínűségeknek a formula segítségével becsült értéke, q_x pedig e valószínűségeknek a halandósági táblákból származó ("megfigyelt") értéke.

A *Heligman—Pollard formula* mindhárom komponensének konkrét jelentése van.

A formula első komponense egy igen gyorsan csökkenő helyettesítési értéket produkáló *exponenciális függvény*, mely a halandóságnak a korai gyermekkor éveiben megfigyelhető gyors hanyatlását fejezi ki. Az A paraméter értéke igen közel áll a q_1 halálozási valószínűség értékéhez. A B és C paraméter a halandóságnak az első életek alatti alakulását (süllyedését) fejezi ki, elsősorban a q_0 , q_1 és q_2 halálozási valószínűségek között fennálló kapcsolatok alapján.

A formula második komponense a q_x görbén a korai felnőttkorban igen gyakran előforduló lokális maximumot ("hump"-ot) fejezi ki: a D paraméter a "hump" nagyságát (kiterjedését), az E paraméter ennek "szigorúságát", illetve "mélységét", az F paraméter pedig lokalizációját, vagyis azt az életkort fejezi ki, melynek elérésekor a "hump" a legjelentősebb.

A formula harmadik komponense a *Gompertz-től* származó ismert *exponenciális függvény*, mely a halálozási valószínűségeknek az életkor emelkedésével együttjáró, geometriai sorral csaknem pontosan leírható emelkedését írja el. A G paraméter fejezi ki a halandóság szintjét, a H paraméter pedig a halandóság növekedésének ütemét (rátáját) adja meg.

Az elmúlt mintegy két évszázad alatt több mint negyven demográfus kísérlete meg, hogy a halandósági tábla különböző függvényeinek matematikai modelljét megalkossa. Viszonylag kevés ugyanakkor azoknak a népességtudomány történetével foglalkozó demográfusoknak a száma, akik e kísérletek bemutatására és kritikai értékelésére vállalkoznak. Mindenképpen figyelemre érdemel ezzel kapcsolatban *M. Frechet* (1947) tanulmánya és *J. Duchêne* (1980) doktori disszertációja, melynek egy önálló fejezete az összes publikált kísérletek bemutatására és értékelésére tesz kísérletet. Minden demográfus ismeri *B. Gompertz* és *W.M. Makeham* nevét és formuláit és, ha szükséges,

rendeltetésszerűen (vagyis a q_x , illetve μ_x bizonyos korhatárok közötti kiegyenlítésére) fel is használja ezeket, senki nem gondol azonban arra, hogy az élettartam egészére vonatkozó korszpecifikus halálozási valószínűségeket e formulák segítségével reprodukálja, ill. egyenlítsé ki. Az összes többi kísérlet csaknem teljesen feledésbe merült, bár hatásuk az újonnan konstruált modellekben esetenként kimutatható.

A *Heligman—Pollard formula* kivételnek tűnik a halandósági tábla függvényei modellezési kísérleteinek hosszú sorozatában. Már jelentős azoknak a demográfusoknak a száma, akik e formulát a halandósági tábla q_x értékéhez illesztették és ez a szám napjainkban is növekszik. A formulán a publikálása óta eltelt tizenkét év alatt csak igen kevés és igen korlátozott jelentőségű módosítást hajtottak végre. A *Heligman—Pollard formula* igazi mérföldkőnek tűnik a halandósági tábla egyes függvényei modellezésének történetében.

D.O. Forfar és *D.M. Smith*, akik a *Heligman—Pollard formulát* az összes angol halandósági tábla halálozási valószínűségeinek modellezésére használta fel (1987) megváltoztatta az $f(x)$ formula utolsó komponensét, hogy pontosabbá tegye a görbe illeszkedését az öregkori halálozási valószínűségekhez:

$$f(x) = A^{(x+B)^C} + De^{-E\left(\frac{x}{F}\right)^2} + \frac{GH^x}{(1+GH^x)}$$

R.F. McNown és *A. Rogers*, akik a *Heligman—Pollard formulát* az összes amerikai halandósági táblák halálozási valószínűségeinek a modellezésére használta fel (1989), úgy találta, hogy a formula $q_x = f(x)$ változata jobb illeszkedésű mint $q_x = f(x) / [1+f(x)]$ változata, különösen az öregkori halálozási valószínűségek esetében.

A szerzők kitűnő *Software*-t állítottak elő a formula nyolc paraméterének kiszámítását megkönnyítendő. A *Heligman—Pollard formula* illesztésére használható (a MORTPAK-ot is tartalmazó) *Software* a modell egyik szerzőjétől, *Larry Heligman*-tól szerezhető meg az *Egyesült Nemzetek Szervezetének Népesedési Részlegében (United Nations Population Division)*. A modell használata eddig minden esetben sikeres volt, népszerűsége egyre nő.

A közelmúltban történt, hogy *A. Kostaki* a formula második komponensét egy újabb paraméterrel egészítette ki, hogy javítsa a modell illeszkedését a q_x görbének a "hump"-ot tartalmazó szakaszában (1992). *A. Kostaki* a *Heligman—Pollard formula* eredeti nyolc paraméteres változatát és általa kilenc paraméteressé átalakított új változatát a svéd, a német, a dán, a finn és a francia halandósági táblák halálozási valószínűségeihez illesztette és kimutatta, hogy a kilenc paraméteres változat alkalmazása esetén jobb illeszkedés érhető el, mint a nyolc paraméter változat alkalmazása esetén, bár legtöbbször a nyolc paraméteres eredeti változat is igen jó illeszkedésűnek bizonyul.

A *Heligman—Pollard formula* további javításának egyetlen módja talán harmadik komponensének még jobb illeszkedést lehetővé tevő módosítása lehetne, az öregkori q_x értékek még pontosabb reprodukálása céljából. Nem a *Gompertz függvény* valamely más függvénnyel történő kicserélésére lenne szükség, hanem csupán illesztési módjának olyan megváltoztatására, mely a paraméterek pontosabb becslése útján az öregkori q_x értékek pontosabb reprodukálását teszi lehetővé. Dolgozatunkban javaslatot teszünk egy ilyen új illesztési mód alkalmazására. Felmerülhet annak igénye is, hogy a formula két első komponensének illesztését megkönnyítendő, a komponenseket matematikailag módosíthassuk, "átfogalmazzuk", hogy illesztésüket bárki, az e célra szolgáló *Software* igénybevétele nélkül is el tudja végezni. Az eredeti formula paramétereinek kiszámítási módjáról ugyanis, legalábbis eddig, a szakirodalomban semmiféle utalás nem található. Az egyes komponensek matematikai módosítását természetesen oly módon kell megoldanunk, hogy a paraméterek számát lehetőleg ne növeljük és a görbe illeszkedésének szorosságát nem csökkentjük.

Lássuk először az eredeti *Heligman—Pollard formula* illesztését Magyarország férfi népessége és női népessége 1959—1960. évi halandósági táblája q_x értékeihez. Maguk a tényleges, illetve "megfigyelt" q_x értékeket tartalmazó halandósági táblák a *KSH*

Népeségtudományi Kutató Intézetében készültek az 1959. évi és 1960. évi halálozási adatok és az 1960. évi népszámlálási adatok felhasználásával és az Intézet 34. sz. Közleményében jelentek meg.

A szóban forgó q_x értékekhez az eredeti nyolc paraméteres Heligman-Pollard formula

$$f(x) = q(x) = A^{(x+B)^C} + De^{-E(\ln \frac{x}{F})^2} + \frac{GH^x}{(1+GH^x)}$$

változatát illesztettük. A paraméterek értékeire vonatkozóan elfogadtuk D.O. Forfar és D.M. Smith a Software felhasználásával kapott becslési eredményeit. Az iteratív jellegű becslés során az ún. "konvergencia kritérium" elérését a paraméterek következő értékei biztosították:

A = 0.003073206;	E = 4.012827686
B = 0.010199477;	F = 22.121234731
C = 0.156157598;	G = 0.000051563
D = 0.001037107;	H = 1.105124411

a férfi népesség halandósági táblája esetében, és

A = 0.003438108;	E = 1.032802343
B = 0.033105731;	F = 40.572606306
C = 0.183994838;	G = 0.000013094
D = 0.000818056;	H = 1.121596543

a női népesség halandósági táblája esetében.

A korszpecifikus halálozási valószínűségek tényleges és a Heligman-Pollard formula felhasználásával becslült változatát az 1.1 és 2.1 tábla mutatja be. E táblák a formula három komponensének a halálozási valószínűségek becslült értékeihez való hozzájárulását is tartalmazzák. A tényleges és a becslült q_x értékek közötti eltérések négyzetének összegét és az illeszkedés szorosságának becslésére szolgáló korrelációs indexnek az értékét e táblák (és a további táblák) két utolsó sora tartalmazza. A korrelációs index (I) értékét az ismert

$$I = \sqrt{1 - \frac{\sum (y - \hat{y})^2}{\sum (y - \bar{y})^2}},$$

formula felhasználásával végeztük, melyben y a tényleges, \hat{y} a formula segítségével becslült korszpecifikus halálozási valószínűségeket, \bar{y} pedig a tényleges valószínűségek súlyozatlan aritmetikai átlagát jelenti.

A három komponens használatának ténye önmagában véve is erénye az eredeti Heligman-Pollard formulának. E komponensek a halálozási valószínűségek e modelljének matematikai átalakítását is jelentős mértékben megkönnyítik.

Az eredeti Heligman-Pollard formula első komponense, mint említettük

$$A^{(x+B)^C},$$

egy gyorsan csökkenő értékeket produkáló exponenciális függvény, mely a halandóságnak a korai gyermekkor éveiben megfigyelhető gyors hanyatlását fejezi ki. Az A paraméter értéke igen közel áll a q_1 halálozási valószínűség értékéhez és a halandóság szintjét szimbolizálja. A , B és C paraméter a halandóságnak az első életevek alatti alakulását fejezi ki, elsősorban a q_0 , q_1 és q_2 halálozási valószínűségek között fennálló kapcsolatokat alapján. A , B paraméter biztosítja, hogy q_0 értéke q_1 és 1 között helyezkedjen el. Hatása a 0 éves koron felüli q_x értékekre elhanyagolható. A C paraméter a korai gyermekkorai halandóság süllyedésének arányát (rátáját) fejezi ki.

Ha az A paramétert úgy tekintjük mint a q_1 halálózási valószínűségnek azt a részét, mely a többi komponens, főként a harmadik komponens e halálózási valószínűség értékéhez való hozzájárulásának ismételt számítások (iterációk) után megmarad, feladtunk az $(x+B)^C$, meghatározására egyszerűsödik. Ez utóbbi a hatványfüggvény egy speciális változata.

Ha elfogadjuk, hogy

$$q_x = q_1^{(\ln q_x / \ln q_1)},$$

ami viszonylag könnyen belátható, el kell fogadnunk azt is, hogy a *Heligman-Pollard formula* első komponensének helyettesítési értékei az

$$A^{(\ln q_x / \ln q_1)}$$

formulával is kiszámíthatók, vagyis

$$(x+B)^C = \frac{\ln q_x}{\ln q_1}$$

$$C \ln(x+B) = \ln \left(\frac{\ln q_x}{\ln q_1} \right)$$

$$C = \frac{\ln(\ln q_x / \ln q_1)}{\ln(x+B)}$$

$$B = \exp \left[\frac{\ln(\ln q_x / \ln q_1)}{C} \right] - x$$

$$x = \exp \left[\frac{\ln(\ln q_x / \ln q_1)}{C} \right] - B$$

stb.

Ezek az egyenlőségek jelentősen megkönnyítik a B és C paraméter értékeinek kiszámítását. A $(\ln q_x / \ln q_1)$ tényleges, illetve "megfigyelt" értékeinek kiszámításához használt q_x értékek természetesen nem közvetlenül a halandósági táblából származó tényleges, illetve "megfigyelt" q_x értékek és a *Heligman-Pollard formula* első komponensének helyettesítési értékei viszonylag magas életkorokban is nagyobbak a 0-nál (lásd az 1.1 és 2.1 tábla (3) oszlopának adatait).

A $(\ln q_x / \ln q_1)$ értékek sorozta természetesen nemcsak az eredeti *Heligman-Pollard formulában* található speciális hatványfüggvénnyel modellezhető. Az értékek e sorozatának *hiperbolikus természete* is van és sikeresen modellezhető $y = b + c/(x+1)$, illetve egyszerűen $y = c/(x+1)$ típusú hiperbola illesztésével is. Minél kevesebb adatpárt veszünk a hiperbola illesztése során figyelembe, annál pontosabb lesz a korai gyermekkori becsült q_x értékek illeszkedése. Az illeszkedés során használt tényleges q_x értékeknek mindenképpen a süllyedő korai gyermekkori értékek intervallumában kell maradniuk. Az illesztett hiperbola paramétereinek száma ugyanúgy három, mint a *Heligman-Pollard formula* első komponense paramétereinek száma. A paraméterek eltérő jelentése miatt az ABC kisbetűit használva a *Heligman-Pollard formula* első komponensének módosított változatát az

$$a^{[b+c/(x+1)]}$$

formában adhatjuk meg¹.

Esetünkben a hiperbolákat a legkisebb négyzetek módszerével a férfi népesség halandósági táblájának tíz első (az életkort és a "megfigyelt" ($\ln q_x / \ln q_1$) értékeket tartalmazó) adatpárjához, és a női népesség halandósági táblájának tizenkét első adatpárjához illesztettük. A paraméterek becsült értékei:

$$a = 0.00398; b = 1.533306491 \text{ és } c = -1.024577377$$

férfi népesség halandósági táblája esetében, és

$$a = 0.00386; b = 1.590205191 \text{ és } c = -1.086620773$$

a női népesség halandósági táblája esetében.

Az eredeti *Heligman-Pollard formula* második komponense, mint említettük, az alábbi formában írható:

$$De^{-E(\ln \frac{x}{F})^2}$$

Ez a komponens a korai felnőttkorban számos halandósági tábla q_x görbéjén fellelhető lokális maximumot ("hump"-ot) fejezi ki. A "hump" a férfi népesség esetében csaknem kizárólag a korai felnőttkorban intenzívvé váló baleseti halandóság, a női népesség esetében pedig ez utóbbi és az ebben a életkorban csak a női népességre jellemző betegségek (halálokok) kiemelkedő gyakorisággal való előfordulásának következménye. A második komponens D paramétere a "hump" nagyságát (kiterjedését), E paramétere a "hump" szigorúságát, illetve mélységét (maximális nagyságát), F paramétere pedig a "hump" lokalizációját, vagyis azt az életkort jelenti, illetve fejezi ki, melynek elérésekor a "hump" a legjelentősebb. A korszpecifikus halálozási valószínűségek matematikai modellje e második komponensének beiktatása talán a legjelentősebb lépés, ami miatt a *Heligman-Pollard formula* megérdemli, hogy a q_x görbe modellezésének történetében fordulópontot jelentő eseménynek, igazi mérföldkőnek tekintsük.

Kísérleteink eredményei alapján állíthatjuk, hogy a *Heligman-Pollard formula* második komponense a *Hadwiger függvény*, a *Wald függvény*, a *lognormális függvény*, a *béta függvény* és egy a *logisztikus függvényből* származtatott speciális függvény segítségével szintén megadható. A függvények illesztése többféleképpen is megvalósítható. Ha illesztésük céljára a momentumok módszerét használjuk, előzőleg ki kell számítanunk az átlag körüli első három centrális momentum értékét. A számításhoz természetesen csupán a halálozási valószínűségek "reziduális" részét használjuk, vagyis azt a részt, amelyik az első és a harmadik komponens helyettesítési értékeinek az eredeti q_x értékekből történő kivonása után megmarad. E momentumok közül az első az m_0 (a zérus eredetű) momentum, vagyis a modellezendő reziduális q_x értékek összege, a második az $m_1 = \bar{x}$, vagyis az érintett életkoroknak a reziduális q_x értékekkel súlyozott aritmetikai átlaga, a harmadik pedig $m_2 = \sigma_x^2$, vagyis a szóban forgó átlagos életkor variációjára. A felsorolt függvényeknek a momentumok módszerével való illesztéséhez elegendő e három momentum értékének előzetes kiszámítása. Esetünkben e momentumok értékei:

$$m_0 = 0.013066; m_1 = \bar{x} = 23.76756467; m_2 = \sigma_x^2 = 36.31387540$$

a férfi népesség halandósági táblája esetében, és

¹A korai gyermekkor évei alatti magasabb szintű halandóság esetében a ($\ln q_x / \ln q_1$) értékek az $y = b + c \ln(x+1)$ típusú logaritmusfüggvény illesztésével sikeresebben modellezhetők. Az első komponens módosított változata ebben az esetben az $a^{[b+c \ln(x+1)]}$ formában adható meg.

$$m_0 = 0.008474; \quad m_1 = \bar{x} = 28.56455039; \quad m_2 = \sigma_x^2 = 100.5821561$$

a női népesség halandósági táblája esetében.

A *Hadwiger függvény* az alábbi formában adható meg:

$$y = \frac{d}{\sqrt{\pi x^3}} \times \exp \left[df - \left(\frac{d^2}{x} + ex \right) \right],$$

$$\text{ahol } d = \sqrt{\frac{\bar{x}^3}{2\sigma_x^2}} = \sqrt{\frac{m_1^3}{2m_2}};$$

$$e = \frac{\bar{x}}{2\sigma_x^2} = \frac{m_1}{2m_2};$$

$$f = \sqrt{\frac{2\bar{x}}{\sigma_x^2}} + \sqrt{\frac{2\sigma_x^2}{\bar{x}^3}} \ln m_0 = \sqrt{\frac{2m_1}{m_2}} + \sqrt{\frac{2m_2}{m_1^3}} \ln m_0.$$

Esetünkben a paraméterek értéke:

$$d = 13.59645623; \quad e = 0.327251834; \quad f = 0.825083843$$

a férfi népesség halandósági táblája esetében és

$$d = 10.76380002; \quad e = 0.141996113; \quad f = 0.310425464$$

a női népesség halandósági táblája esetében. A paraméterek száma változatlan marad, ha az átalakított *Heligman-Pollard formula* második komponensként a *Hadwiger függvényt* használjuk.

A *Wald függvény* a következő formulával adható meg:

$$y = K\sqrt{\lambda/(2\pi x^3)} \times \exp[-\lambda(x-\mu)^2/(2\mu^2 x)] =$$

$$= K\sqrt{(\mu^3/\sigma_x^2)/(2\pi x^3)} \exp\left\{-\left(\frac{\mu^3}{\sigma_x^2}\right)\left[(x-\mu)^2/(2\mu^2 x)\right]\right\}$$

$$K = m_0; \quad \mu = \bar{x} = m_1; \quad \lambda = \frac{\mu^3}{\sigma_x^2} = \frac{\bar{x}^3}{\sigma_x^2} = \frac{m_1^3}{m_2}.$$

$\lambda = 369.7272442$ a férfi népesség halandósági táblája esetében és $\lambda = 231.7187819$ a női népesség halandósági táblája esetében.

A *Wald függvénynek* is három paramétere van. A paraméterek száma tehát változatlan marad abban az esetben is, ha az átalakított *Heligman-Pollard formula* második komponensként a *Wald függvényt* használjuk.

A *lognormális függvényt* a következő formulával definiálhatjuk:

$$y = \frac{K}{\sigma \cdot x \cdot \sqrt{2\pi}} \times \exp\left[-\frac{1}{2}\left(\frac{\ln x - m}{\sigma}\right)^2\right],$$

$$\text{ahol } K = m_0; \quad m = \ln \left[\frac{\bar{x}^2}{\sqrt{\bar{x}^2 + \sigma_x^2}} \right] = \ln \left[\frac{m_1^2}{\sqrt{m_1^2 + m_2}} \right] \quad \text{és} \quad \sigma = \sqrt{\ln \left(\frac{\bar{x}^2 + \sigma_x^2}{\bar{x}^2} \right)} = \sqrt{\ln \left(\frac{m_1^2 + m_2}{m_1^2} \right)}.$$

Esetünkben:

$$m = 3.137170662 \quad \text{és} \quad \sigma = 0.249604326$$

a férfi népesség halandósági táblája esetében, és

$$m = 3.294043308 \quad \text{és} \quad \sigma = 0.340949098$$

a női népesség halandósági táblája esetében.

Minthogy a *longnormális függvénynek* is három paramétere van, a paraméterek száma abban az esetben sem változik, ha a *Heligman-Pollard formula* második komponensként a *lognormális függvényt* használjuk.

Három lehetőség is van a tehát arra, hogy a *Heligman-Pollard formula* második komponensét a formula eredeti változatában szereplőtől eltérő módon adjuk meg. További lehetőséget jelentene a *béta függvény* és a *logisztikus függvényből* származtatott formulánk illesztése, melynek bemutatására és értékelésére más alkalommal térünk ki.

A bemutatott három függvény helyettesítési értékeinek és a reziduális, vagyis az első és a harmadik komponens hozzájárulásának levonása utáni q_x értékeknek az egybevetése azt tanúsítja, hogy e három függvénynek, főként aszimmetrikus jellege miatt, bizonyos előnyei vannak az eredeti *Heligman-Pollard formula* második komponensével szemben. Tévedés lenne azt hinnünk, hogy az eredeti *Heligman-Pollard formula* második komponense a "hump" problémát teljesen szimmetrikusan oldja meg. A $[\ln(x/F)]^2$ formula segítségével átalakított abszcissa értékek, melyek felhasználásával a reziduális q_x értékeket *exponenciális függvény* illesztésével modellezzük, nem teljesen szimmetrikusan helyezkednek el. *A. Kostaki* helyesen jár el, amikor külön modellezi a "hump" által érintett adatoknak a "hump" maximumát megelőző és az e maximumot követő részét (a modell paramétereinek számát eggyel megnövelve). Igazán szimmetrikus megoldást a *Dale S. Davis*-től származó alábbi formula alkalmazása jelentene:

$$\delta = \frac{\alpha}{\exp[n(X-x)] + \exp[n(x-X)]},$$

mint ezt a 3. táblában történő felhasználása is illusztrálja. Ebben a formulában X az az abszcissa érték, melyhez a maximális eltérés ($\alpha/2$) tartozik. Ahol $x = X$, ott $(X - x)$ és $(x - X)$ egyenlő zérussal és $\exp[n(X - x)]$ és $\exp[n(x - X)]$ egyenlő 1-gyel, s ennek következtében $\delta = \alpha/2$. Két vagy három kísérlet elegendő az n megfelelő értékének meghatározásához. *A. Kostaki* módszerének alkalmazásával természetesen a "hump probléma" ilyen teljesen szimmetrikus megoldásának esetleges hátrányai is kiküszöbölhetők (ha ti. e hátrányok a tényleges "hump" aszimmetrikus természete miatt valóban léteznek).

A bemutatott három függvény mindegyikének három paramétere van és meglepő módon helyettesítési értékeik is csaknem teljesen azonosak, vagyis a második komponensnek a halálzási valószínűségek becslült értékeihez való csaknem teljesen azonos hozzájárulását biztosítják. (A helyettesítési értékek ötödik (utolsó) tizedesjegyének értékei térnek el csupán egymástól egyes esetekben). Ez azért érdekes, mert e függvények számos esetben ugyancsak eltérő módon illeszkednek más azonos empirikusan adott értékekhez, például az általános korspecifikus termékenységi arányszámok értékeihez. Az 1.2 tábla és a 2.2 tábla az átalakított *Heligman-Pollard formula* második komponensének a halálzási valószínűségek becslült értékeihez való hozzájárulását a *Wald függvény* segítségével kiszámítva adja meg.

A *Hadwiger függvény*, *Wald függvény* és *lognormális függvény* a női népesség halandósági táblája esetében nem illeszkedik olyan jól a reziduális q_x értékekhez mint a

férfi népesség halandósági táblája esetében. A *Pearson görbecsalád* függvényei között kutatva viszont ahhoz a meglepő eredményhez jutunk, hogy az egyes görbetípusok illeszthetőségének kritériumaként használt κ mutató értéke 0 és 1 között helyezkedik el, vagyis abban a nagyon ritkán előforduló helyzetben vagyunk, amikor megkísérelhetjük a *Pearson család második fő görbetípusának* (a IV. *Pearson görbének*) az illesztését ($\kappa = 0.222827074$). A κ kritérium értéke a férfi népesség halandósági táblája esetében 0-nál kisebb, vagyis negatív érték, ami a *Pearson család első fő görbetípusának* illesztését teszi lehetővé és ez utóbbi valóban illeszthető is, illeszkedése azonban rosszabb mint a *Hadwiger függvényé*, *Wald függvényé* vagy *lognormális függvényé*. A *Pearson görbecsalád* második fő görbetípusát tehát csak a női népesség halandósági táblája reziduális q_x értékeihez illesztettük. E görbetípus az alábbi formulával definiálható:

$$y = y_0 \left(1 + \frac{x^2}{a^2} \right)^{-m} \exp[-v \operatorname{arctg}(x/a)].$$

Illesztéséhez szükségünk van a harmadik és a negyedik centrális momentum, valamint a ferdeség és csúcsosság mutatója értékének ismeretére is. Ezek az értékek és a görbe paramétereinek értékei a következők:

$$m_3 = -212.53716;$$

$$m_4 = -31788.282;$$

$$\beta_1 = \gamma_1^2 = -0.210694623^2 = 0.044392224;$$

$$\beta_2 = \gamma_2 = 3.14213742$$

$$r = \frac{6(\beta_2 - \beta_1 - 1)}{2\beta_2 - 3\beta_1 - 6} = 83.29995911;$$

$$m = \frac{1}{2}(r+2) = 42.64997955;$$

$$v = \frac{r(r-2)\sqrt{\beta_1}}{\sqrt{16(r-1) - \beta_1(r-2)^2}} = 44.64997955 \quad (\text{pozitív, mert az } m_3 \text{ momentum értéke negatív});$$

$$a = \sqrt{\frac{m_2}{16}} \sqrt{16(r-1) - \beta_1(r-2)^2} = 80.20826308;$$

$$\text{A görbe eredete} = va/r \text{ az átlag felett} = 71.51268036;$$

$$\text{A modális életkor} = m_1 - \frac{m_3(r-2)}{2m_2(r+2)} = 29.57154105 \text{ év};$$

$$y_0 = \frac{m_0}{a} \sqrt{\frac{r}{2\pi}} \left\langle \frac{\exp\{\cos^2[\operatorname{arctg}(v/r)]/3r - [\operatorname{arctg}(v/r)] \times v\}}{(\cos[\operatorname{arctg}(v/r)])^{r+1}} \right\rangle = 4.7607471 \times 10^{-9}.$$

Ha az r értéke eléggé nagy (mint esetünkben) az általunk használt formula az y_0 értékének valóban jó közelítését adja.

A *Pearson görbecsalád második fő görbetípusának* helyettesítési értékei jelentik az átalakított *Heligman-Pollard formula* második komponensének hozzájárulását a korspecifikus halálzási valószínűségek becsült értékeihez a 2.3 táblában, vagyis a női népesség halandósági táblája esetében. Ez a görbe, legalábbis a legkritikusabb korintervallumokon belül, a női népesség halandósági táblája esetében jobban illeszkedik a reziduális q_x értékekhez mint a *Hadwiger függvény*, *Wald függvény* vagy *lognormális függvény*, paramétereinek száma azonban nem három, hanem négy, ezért a q_x görbe matematikai modellje paramétereinek száma nyolcra emelkedik.

A "hump" lokalizációját (maximális nagyságát) jelző életkorra vonatkozó adat felhasználására az általunk illesztett görbék esetében nincs szükség. Az illesztett *Had-*

wiger függvény, Wald függvény és lognormális függvény esetében azonban az eredményül kapott modális életkor kiszámítható.

A férfi népesség halandósági táblája esetében:

$$x_{\text{mod(Hadwiger)}} = \frac{3\left(\sqrt{1 + \frac{16}{9}d^2 e} - 1\right)}{4e} = 21.58599132;$$

$$x_{\text{mod(Wald)}} = \mu \left\{ \left(1 + \frac{9}{4(\lambda/\mu)^2}\right)^{\frac{1}{2}} - \frac{3}{2(\lambda/\mu)} \right\} = 21.58599129;$$

$$x_{\text{mod(lognormális)}} = \exp(m - \sigma^2) = 21.64703172.$$

A női népesség halandósági táblája esetében pedig:

$$x_{\text{mod(Hadwiger)}} = \frac{3\left(\sqrt{1 + \frac{16}{9}d^2 e} - 1\right)}{4e} = 23.76694005;$$

$$x_{\text{mod(Wald)}} = \mu \left\{ \left(1 + \frac{9}{4(\lambda/\mu)^2}\right)^{\frac{1}{2}} - \frac{3}{2(\lambda/\mu)} \right\} = 23.76694007;$$

$$x_{\text{mod(lognormális)}} = \exp(m - \sigma^2) = 23.99383737.$$

Az illesztett *Hadwiger függvény* és *Wald függvény* segítségével becsült modális életkorok tulajdonképpen azonosak egymással. Az illesztett *lognormális függvény* segítségével becsült modális életkor csak igen kis mértékben tér el a két előbbi függvény által becsülttől és, legalábbis a férfi népesség halandósági táblája esetében, e modális életkorok nem térnek el jelentősen az eredeti *Heligman-Pollard formula* F paraméterének értékétől ($F = 22.121234731$), mely, mint jeleztük, a "hump" lokalizációját (maximális nagyságát) jelzi.

A női népesség halandósági táblája esetében a *Hadwiger függvény* és a *Wald függvény* segítségével becsült modális életkor szintén csaknem teljesen azonos egymással és a *lognormális függvény* segítségével becsült modális életkor ez utóbbiaktól ebben az esetben is csak igen kis mértékben tér el. A *Pearson család második fő görbétípusa* (a *IV. Pearson görbe*) segítségével becsült modális életkor ezektől igen jelentősen eltér (29.57154105 évet tesz ki) és az eredeti *Heligman-Pollard formula* F paraméterének értéke ennél is jóval magasabb ($F = 40.572606306$ év), ami igen elgondolkoztató.

A *Heligman-Pollard formula* harmadik komponense, mint említettük, a GF formula által adott. Ez a *Gompertz*-től származó ismert exponenciális függvény, mely az öregkori halandóságnak az életkor emelkedésével együttjáró, geometriai sorral csaknem pontosan leírható emelkedését fejezi ki. A G paraméter a halandóság szintjét, a H paraméter pedig a halandóság az életkor emelkedésével együttjáró növekedésének ütemét (rátáját) mutatja.

Mi a halandósági táblák 50 éves kor feletti értékeihez szintén *Gompertz függvényt* illesztettünk, azzal a különbséggel, hogy ezt a függvényt nem a korszpecifikus halálozási valószínűségek értékeihez, hanem a továbbélési rend értékeihez illesztettük. A halandósági táblák eredeti továbbélési rendjét először átalakítottuk egységnyi gyökű halandósági táblák továbbélési rendjévé a továbbélők számának 100 000-re (a tábla gyökével) történő elosztása útján. Az ily módon átalakított továbbélési rend egyben a születéstől a külön-

bőző egzakt életkorokig való továbbélés valószínűségeit is jelenti. Az átalakított továbbélési rend 50 éves kor feletti adataihoz a *Gompertz függvény* paraméteres vagyis

$$y = ig^{(h^x)}$$

változatát illesztettük, mert a továbbélési rendet a *Gompertz függvénynek* ez a változata adja meg. A i , g és h paraméter értékét a részösszegek módszerével határoztuk meg. A továbbélési rend *Gompertz*-féle matematikai modelljéből előállítottuk a korszecifikus továbbélési és halálozási valószínűségek matematikai modelljét. Ennek során a három paraméter közül az i paraméter kiesett és csupán két paraméterünk maradt, mint az eredeti *Heligman-Pollard formulában*, a teljes formula paramétereinek száma tehát nyolc maradt.

Ha a *Gompertz görbe* az

$$y = ig^{(h^x)}, \text{ vagy } \ln y = \ln i + h^x \ln g$$

egyenlőségek valamelyikével adott, melyekben x , y , i , g és h is pozitívak, a részösszegek módszerének alkalmazása megkívánja, hogy a modellezni kívánt korintervallum adatait három egyenlő, azonos számú adatot tartalmazó részintervallumra osszuk fel és kiszámítsuk az egyes részintervallumokba tartozó adatok tetszőleges alapú logaritmusainak összegét. Mi a természetes logaritmusok összegeit számítottuk ki. Az egyes részintervallumokba (adatsoportokba) tartozó adatok számát n -nel, az első, a második és a harmadik adatsoportba tartozó adatok természetes logaritmusainak összegét pedig a S_1 , S_2 és S_3 szimbólumokkal jelöltük.

$$S_1 = \sum_{x=1}^n \ln [l_x/l_0] = n \ln i + h (\ln g) \frac{h^n - 1}{h - 1}$$

$$S_2 = \sum_{x=n+1}^{2n} \ln [l_x/l_0] = n \ln i + h^{n+1} (\ln g) \frac{h^n - 1}{h - 1}$$

$$S_3 = \sum_{x=2n+1}^{3n} \ln [l_x/l_0] = n \ln i + h^{2n+1} (\ln g) \frac{h^n - 1}{h - 1}$$

Az i , g és h paraméter értékét a három egyenlet szimultán megoldása útján számítjuk ki².

$$h = \left(\frac{S_3 - S_2}{S_2 - S_1} \right)^{1/n}$$

$$i = \exp \left[\frac{1}{n} \left(\frac{S_1 S_3 - S_2^2}{S_1 + S_3 - 2 S_2} \right) \right]$$

$$g = \exp \left[\frac{(h-1)(S_2 - S_1)}{h(h^n - 1)^2} \right]$$

A továbbélési rendnek az illesztés során figyelembe vett első értéke (l_{51}/l_0). A három adatsoport közül mindegyik tizenhat adatot tartalmaz ($n = 16$).

²A *Gompertz görbe* illesztésének itt bemutatott módszerét részletesebben leírva *D.S. Davis* 1943-ban publikált könyve tartalmazza.

$$S_1 = -4.483369153$$

$$S_2 = -15.97359696$$

$$S_3 = -70.47707503$$

a férfi népesség halandósági táblája esetében és

$$S_1 = -3.039652732$$

$$S_2 = -11.52162536$$

$$S_3 = -56.24964082$$

a női népesség halandósági táblája esetében.

A paraméterek értéke:

$$i = 0.915419914; g = 0.926797566; h = 1.102188749$$

a férfi népesség halandósági táblája esetében és

$$i = 0.936202372; g = 0.955190972; h = 1.109507322$$

a női népesség halandósági táblája esetében.

Az egységnyi gyökű halandósági tábla továbbélőinek az illetett *Gompertz függvény* segítségével becsült száma tehát

$$\hat{l}(x)/l(0) = 0.915419914 \times 0.926797566^{1.102188749(x-50)}$$

formulával számítható ki a férfi népesség esetében és

$$\hat{l}(x)/l(0) = 0.936202372 \times 0.955190972^{1.109507322(x-50)}$$

formulával a női népesség esetében.

Az i paraméter kiesik, ha az x éves kortól az $x + 1$ éves korig való továbbélés valószínűségét becsüljük, ugyanis

$$\hat{p}(x) = \hat{l}(x+1)/\hat{l}(x), \text{ illetve } \hat{p}(x) = g^{h^{(x-50)(h-1)}} \text{ és } \hat{q}(x) = 1 - \hat{p}(x) = 1 - g^{h^{(x-50)(h-1)}}.$$

A *Gompertz függvény* i , g és h paramétereinek kiszámítása után a B paraméter értéke közvetlenül kiszámítható.

Ha a *halandóság erejét*, illetve a *pillanatnyi halálozási arányszámot* a

$$\mu(x) = -\frac{d}{dx} \ln l(x) = Bh^x$$

formulával definiáljuk, a $\ln l(x) = -\int B \exp[x \ln h] dx = -\frac{B}{\ln h} \times h^x + \text{Állandó}$,

ahol $-\frac{B}{\ln h} = \ln g$ vagy $g = \exp\left(-\frac{B}{\ln h}\right)$ és az *Állandó* = $\ln i$.

Ennek alapján $-B = \ln g \times \ln h$ és $B = -[\ln g \times \ln h]$.

A B paraméter értékét tehát a fentiek értelmében a $B = -[\ln g \times \ln h]$ formulával határozzuk meg.

A fentiek alapján a halandósági tábla minden egyes (mutatójának) becsült értékei viszonylag könnyen kiszámíthatókká válnak. E számítások többek között az alábbi (részben már ismert) formulákkal végezhetők el (az életkort jelző x helyébe minden esetben $(x - 50)$ -et helyettesítve):

A továbbélők becsült száma:

$$\hat{l}(x) = i g^{(h^x)}.$$

A korszpecifikus továbbélési valószínűségek becsült értéke:

$$\hat{p}(x) = g^{h^x(h-1)}.$$

A korszpecifikus halálozási valószínűségek becsült értéke:

$$\hat{q}(x) = 1 - g^{h^x(h-1)}.$$

Az egyes életkorokban előforduló halálozások becsült száma (koréves részletezésű halandósági táblákban):

$$\hat{d}(x) = i[g^{hx} - g^{h(x+1)}] = ig^{hx}[1 - g^{h(x-1)}].$$

A halandósági táblabeli stacionér népesség becsült száma (koréves részletezésű halandósági táblákban):

$$\hat{L}(x) = \frac{i}{2}[g^{hx} + g^{h(x+1)}].$$

A halandósági táblabeli korszpecifikus halálozási arányszámok $[\hat{d}(x)/\hat{L}(x)]$, becsült értéke koréves részletezésű táblákban:

$$\hat{m}(x) = \frac{2[g^{hx} - g^{h(x+1)}]}{ig^{(hx)} + ig^{h(x+1)}} = \frac{2}{i} \cdot \frac{g^{hx} - g^{h(x+1)}}{g^{hx} + g^{h(x+1)}}.$$

A halandóság erejének (pillanatnyi halálozási arányszámoknak) teljes korévekre vonatkozó becsült értéke:

$$\hat{\mu}(x) = Bh^x = -[\ln g \times \ln h]h^x \approx -\frac{1}{2}[\ln \hat{p}(x-1) + \ln \hat{p}(x)].$$

Az x éves egzakt életkortól leélendő összes évек becsült száma, illetve az x éves és idősebb halandósági táblabeli stacionér népesség száma:

$$\hat{T}(x) = \frac{i}{2} \sum_{\omega}^x [g^{hx} + g^{h(x+1)}].$$

Az x éves korban várható átlagos élettartam becsült nagysága:

$$\hat{e}^0(x) = \frac{\frac{i}{2} \sum_{\omega}^x [g^{hx} + g^{h(x+1)}]}{ig^{(hx)}}.$$

E mutatók értékei minden esetben jól illeszkednek a szóban forgó halandósági táblákban szereplő tényleges értékekhez³.

Az indirekt módon illesztett *Gompertz függvénynek* természetesen az 50 éves korban és az 50 éves kor alatti életkorokban is vannak 0-nál nagyobb helyettesítési értékei. Ez utóbbiak kisebbek a tényleges q_x értékeknél és ez utóbbiakból kivonhatók és ki is vonandók annak érdekében, hogy konkrétabban lássuk azokat a reziduális q_x értékeket, melyeket még modelleznünk kell és fordítva. Ez a szerény dolgozat iteratív jellegű számításokat nem tartalmaz, de elvileg ilyen számítások alkalmazhatók az átalakított *Heligman-Pollard formula* mindhárom komponense illeszkedésének még jobbá tétele céljából. Az 1.2 és 2.2 táblából kitűnik, hogy a formula első és harmadik komponensét jelentő függvényeknek is vannak 0-nál nagyobb helyettesítési értékei 50 éves kor felett is, nem javasoljuk ezért, hogy az illesztett *Gompertz formulát* egyedül, a többi függvény (komponens) helyettesítési értékeinek hozzáadása nélkül használjuk a q_x értékek becslésére magasabb életkorokban, mert könnyen eshetünk az alubecslés, illetve túlbecslés hibájába.

³Részletesebb jellemzésüket és elemzésüket lásd *J.H. Pollard* és *E.J. Valkovics* *The Gompertz distribution and its applications* című 1992-ben lezárt, a *Genus* 1992. évi 2. számában megjelent tanulmányát.

Az illeszkedés minősége, legalábbis a magasabb életkorokban, jobb a *Heligman-Pollard formula* átalakított változatának használata estében, mint amilyen eredeti változatának használata esetében volt.

E dolgozatnak nem volt célja az eredeti *Heligman-Pollard formulának* semmiféle bírálata. Ez a formula valóban mérföldkő a halandósági táblabeli korspecifikus halálozási valószínűségek modellezésének hosszú történetében. A *Gompertz függvény* illesztésének eltérő módszere javította ugyan a görbe egészének illeszkedését és különösen az időskori tényleges q_x értékekhez való illeszkedését, az egyes komponensek matematikai újradefiniálása, paramétereik kiszámításának leírása pedig minden demográfus számára érthetőbbé tette az egyes komponensek szerepét és gyakorlatilag megvalósíthatóvá tette a modell egészének illesztését. Célunk csupán ez utóbbi elérése volt a paraméterek számának növelése és a formula egésze illeszkedésének rosszabbá tétele nélkül.

A *Heligman-Pollard formula* három komponensével kapcsolatos gondolataink csupán a szerény dolgozatunkban felhasznált 1959—1960. évi magyar halandósági táblákkal végzett kísérleteinken alapszanak. Megvitatás és kritikai értékelés lehetővé tétele céljából előadott megfontolásokról van szó tehát csupán, nem pedig a korábbi gyakorlat megváltoztatására irányuló gyakorlati javaslatokról.

1.1 tábla Az eredeti Heligman-Pollard formula első, második és harmadik komponensének hozzájárulása Magyarország férfi népessége 1959-1960. évi halandósági táblája halálózási valószínűségének becsült értékéhez

Életkor x	A halálózási valószínűségek tényleges értéke (q_x)	Az eredeti Heligman-Pollard formula			A halálózási valószínűségek becsült értéke (\hat{q}_x)
		első	második	harmadik	
		komponensének hozzájárulása a halálózási valószínűségek becsült értékéhez			
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
0	0.05583	0.05919	0.00000	0.00005	0.05924
1	0.00405	0.00305	0.00000	0.00006	0.00310
2	0.00153	0.00158	0.00000	0.00006	0.00164
3	0.00096	0.00104	0.00000	0.00007	0.00111
4	0.00077	0.00076	0.00000	0.00008	0.00083
5	0.00066	0.00059	0.00000	0.00008	0.00067
6	0.00059	0.00047	0.00000	0.00009	0.00057
7	0.00053	0.00039	0.00001	0.00010	0.00050
8	0.00050	0.00033	0.00002	0.00011	0.00046
9	0.00049	0.00029	0.00004	0.00013	0.00045
10	0.00050	0.00025	0.00008	0.00014	0.00047
11	0.00053	0.00022	0.00015	0.00015	0.00052
12	0.00059	0.00020	0.00023	0.00017	0.00060
13	0.00066	0.00018	0.00033	0.00019	0.00070
14	0.00075	0.00016	0.00045	0.00021	0.00082
15	0.00089	0.00015	0.00057	0.00023	0.00094
16	0.00111	0.00013	0.00068	0.00026	0.00107
17	0.00125	0.00012	0.00079	0.00028	0.00119
18	0.00140	0.00011	0.00087	0.00031	0.00130
19	0.00152	0.00010	0.00095	0.00034	0.00139
20	0.00160	0.00010	0.00100	0.00038	0.00147
21	0.00163	0.00009	0.00103	0.00042	0.00154
22	0.00161	0.00008	0.00104	0.00046	0.00159
23	0.00157	0.00008	0.00103	0.00051	0.00162
24	0.00153	0.00007	0.00101	0.00057	0.00165
25	0.00153	0.00007	0.00098	0.00063	0.00167
26	0.00157	0.00007	0.00093	0.00069	0.00169
27	0.00162	0.00006	0.00088	0.00077	0.00171
28	0.00169	0.00006	0.00083	0.00085	0.00174
29	0.00177	0.00006	0.00077	0.00094	0.00176
30	0.00185	0.00005	0.00071	0.00103	0.00180
31	0.00193	0.00005	0.00066	0.00114	0.00185
32	0.00201	0.00005	0.00060	0.00126	0.00191
33	0.00210	0.00005	0.00055	0.00139	0.00199
34	0.00220	0.00004	0.00049	0.00154	0.00205
35	0.00231	0.00004	0.00045	0.00170	0.00219
36	0.00243	0.00004	0.00040	0.00188	0.00232
37	0.00256	0.00004	0.00036	0.00208	0.00248
38	0.00270	0.00004	0.00032	0.00230	0.00265
39	0.00287	0.00004	0.00029	0.00254	0.00286
40	0.00306	0.00003	0.00025	0.00280	0.00309
41	0.00328	0.00003	0.00023	0.00310	0.00335
42	0.00350	0.00003	0.00020	0.00342	0.00365
43	0.00375	0.00003	0.00018	0.00378	0.00399
44	0.00407	0.00003	0.00016	0.00418	0.00436
45	0.00446	0.00003	0.00014	0.00461	0.00478
46	0.00494	0.00003	0.00012	0.00509	0.00524
47	0.00547	0.00003	0.00011	0.00563	0.00576
48	0.00607	0.00003	0.00009	0.00621	0.00633
49	0.00677	0.00002	0.00008	0.00686	0.00697

1.1 tábla folytatása

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
50	0.00756	0.00002	0.00007	0.00758	0.00767
51	0.00846	0.00002	0.00006	0.00837	0.00845
52	0.00944	0.00002	0.00006	0.00924	0.00932
53	0.01051	0.00002	0.00005	0.01020	0.01027
54	0.01170	0.00002	0.00004	0.01126	0.01133
55	0.01301	0.00002	0.00004	0.01243	0.01249
56	0.01442	0.00002	0.00003	0.01372	0.01377
57	0.01594	0.00002	0.00003	0.01514	0.01519
58	0.01758	0.00002	0.00002	0.01671	0.01675
59	0.01935	0.00002	0.00002	0.01843	0.01847
60	0.02119	0.00002	0.00002	0.02033	0.02036
61	0.02331	0.00002	0.00002	0.02242	0.02245
62	0.02541	0.00002	0.00001	0.02472	0.02475
63	0.02768	0.00002	0.00001	0.02724	0.02727
64	0.03023	0.00002	0.00001	0.03002	0.03005
65	0.03316	0.00002	0.00001	0.03307	0.03310
66	0.03640	0.00001	0.00001	0.03642	0.03645
67	0.03989	0.00001	0.00001	0.04010	0.04012
68	0.04371	0.00001	0.00001	0.04413	0.04415
69	0.04797	0.00001	0.00001	0.04854	0.04856
70	0.05274	0.00001	0.00001	0.05337	0.05339
71	0.05795	0.00001	0.00000	0.05865	0.05867
72	0.06353	0.00001	0.00000	0.06442	0.06444
73	0.06962	0.00001	0.00000	0.07071	0.07073
74	0.07632	0.00001	0.00000	0.07757	0.07759
75	0.08376	0.00001	0.00000	0.08503	0.08505
76	0.09100	0.00001	0.00000	0.09314	0.09315
77	0.09996	0.00001	0.00000	0.10193	0.10194
78	0.10977	0.00001	0.00000	0.11145	0.11146
79	0.12048	0.00001	0.00000	0.12174	0.12175
80	0.13217	0.00001	0.00000	0.13284	0.13285
81	0.14493	0.00001	0.00000	0.14478	0.14479
82	0.15880	0.00001	0.00000	0.15761	0.15762
83	0.17388	0.00001	0.00000	0.17133	0.17134
84	0.19023	0.00001	0.00000	0.18600	0.18601
85	0.20793	0.00001	0.00000	0.20161	0.20162
86	0.22706	0.00001	0.00000	0.21818	0.21819
87	0.24765	0.00001	0.00000	0.23571	0.23571
88	0.26979	0.00001	0.00000	0.25419	0.25419
89	0.29350	0.00001	0.00000	0.27360	0.27360
90	0.31882	0.00001	0.00000	0.29390	0.29391
91	0.34576	0.00001	0.00000	0.31507	0.31507
92	0.34730	0.00001	0.00000	0.33703	0.33703
93	0.40441	0.00001	0.00000	0.35971	0.35972
94	0.43600	0.00001	0.00000	0.38304	0.38305
95	0.46899	0.00001	0.00000	0.40692	0.40693
96	0.50321	0.00001	0.00000	0.43125	0.43126
97	0.53849	0.00001	0.00000	0.45592	0.45592
98	0.57457	0.00001	0.00000	0.48080	0.48081
99	0.61120	0.00001	0.00000	0.50578	0.50579
100	0.64802	0.00001	0.00000	0.53073	0.53074
Az eltérésnégyzetek összege	-	-	-	-	0.056936413
Az illeszkedés szorossága	-	-	-	-	0.98792

1.2 tábla Az átalakított Heligman-Pollard formula nyolc paraméteres változata első, második és harmadik komponensének hozzájárulása Magyarország férfi népessége 1959-1960. évi halandósági táblája halálozási valószínűségének becslült értékéhez

Életkor (év) x	A halálozási valószínűségek tényleges értéke (q_x)	Az átalakított Heligman-Pollard formula nyolc paraméteres változata			A halálozási valószínűségek becsült értéke (\hat{q}_x)
		első	második	harmadik	
		komponensének hozzájárulása a halálozási valószínűségek becsült értékéhez			
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
0	0.05583	0.06012	0.00000	0.00006	0.06018
1	0.00405	0.00354	0.00000	0.00007	0.00361
2	0.00153	0.00138	0.00000	0.00007	0.00145
3	0.00096	0.00086	0.00000	0.00008	0.00094
4	0.00077	0.00065	0.00000	0.00009	0.00074
5	0.00066	0.00054	0.00000	0.00010	0.00063
6	0.00059	0.00047	0.00000	0.00011	0.00058
7	0.00053	0.00042	0.00000	0.00012	0.00054
8	0.00050	0.00039	0.00000	0.00013	0.00052
9	0.00049	0.00037	0.00000	0.00014	0.00051
10	0.00050	0.00035	0.00001	0.00016	0.00051
11	0.00053	0.00033	0.00002	0.00017	0.00053
12	0.00059	0.00032	0.00006	0.00019	0.00057
13	0.00066	0.00031	0.00012	0.00021	0.00064
14	0.00075	0.00030	0.00021	0.00023	0.00074
15	0.00089	0.00030	0.00032	0.00026	0.00088
16	0.00111	0.00029	0.00046	0.00028	0.00103
17	0.00125	0.00029	0.00059	0.00031	0.00119
18	0.00140	0.00028	0.00072	0.00035	0.00134
19	0.00152	0.00028	0.00082	0.00038	0.00148
20	0.00160	0.00027	0.00089	0.00042	0.00158
21	0.00163	0.00027	0.00092	0.00046	0.00166
22	0.00161	0.00027	0.00093	0.00051	0.00170
23	0.00157	0.00026	0.00090	0.00056	0.00173
24	0.00153	0.00026	0.00085	0.00062	0.00173
25	0.00153	0.00026	0.00079	0.00068	0.00173
26	0.00157	0.00026	0.00071	0.00075	0.00172
27	0.00162	0.00026	0.00063	0.00083	0.00172
28	0.00169	0.00025	0.00055	0.00091	0.00172
29	0.00177	0.00025	0.00047	0.00101	0.00173
30	0.00185	0.00025	0.00040	0.00111	0.00176
31	0.00193	0.00025	0.00033	0.00122	0.00181
32	0.00201	0.00025	0.00028	0.00135	0.00187
33	0.00210	0.00025	0.00023	0.00148	0.00196
34	0.00220	0.00025	0.00018	0.00164	0.00207
35	0.00231	0.00024	0.00015	0.00180	0.00220
36	0.00243	0.00024	0.00012	0.00199	0.00235
37	0.00256	0.00024	0.00009	0.00219	0.00253
38	0.00270	0.00024	0.00007	0.00241	0.00273
39	0.00287	0.00024	0.00006	0.00266	0.00296
40	0.00306	0.00024	0.00005	0.00293	0.00322
41	0.00328	0.00024	0.00004	0.00323	0.00351
42	0.00350	0.00024	0.00003	0.00356	0.00383
43	0.00375	0.00024	0.00002	0.00392	0.00418
44	0.00407	0.00024	0.00002	0.00432	0.00458
45	0.00446	0.00024	0.00001	0.00476	0.00501
46	0.00494	0.00024	0.00001	0.00525	0.00550
47	0.00547	0.00024	0.00001	0.00579	0.00603
48	0.00607	0.00023	0.00001	0.00637	0.00661
49	0.00677	0.00023	0.00000	0.00702	0.00726

1.2 tábla folytatása

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
50	0.00756	0.00023	0.00000	0.00774	0.00797
51	0.00846	0.00023	0.00000	0.00853	0.00876
52	0.00944	0.00023	0.00000	0.00939	0.00963
53	0.01051	0.00023	0.00000	0.01035	0.01058
54	0.01170	0.00023	0.00000	0.01140	0.01163
55	0.01301	0.00023	0.00000	0.01256	0.01279
56	0.01442	0.00023	0.00000	0.01383	0.01406
57	0.01594	0.00023	0.00000	0.01523	0.01546
58	0.01758	0.00023	0.00000	0.01678	0.01701
59	0.01935	0.00023	0.00000	0.01848	0.01871
60	0.02119	0.00023	0.00000	0.02034	0.02057
61	0.02331	0.00023	0.00000	0.02240	0.02263
62	0.02541	0.00023	0.00000	0.02466	0.02489
63	0.02768	0.00023	0.00000	0.02715	0.02737
64	0.03023	0.00023	0.00000	0.02988	0.03011
65	0.03316	0.00023	0.00000	0.03288	0.03311
66	0.03640	0.00023	0.00000	0.03618	0.03641
67	0.03989	0.00023	0.00000	0.03980	0.04003
68	0.04371	0.00023	0.00000	0.04378	0.04400
69	0.04797	0.00023	0.00000	0.04814	0.04837
70	0.05274	0.00023	0.00000	0.05293	0.05316
71	0.05795	0.00023	0.00000	0.05818	0.05840
72	0.06353	0.00023	0.00000	0.06393	0.06415
73	0.06962	0.00023	0.00000	0.07023	0.07045
74	0.07632	0.00023	0.00000	0.07712	0.07734
75	0.08376	0.00023	0.00000	0.08466	0.08488
76	0.09100	0.00022	0.00000	0.09289	0.09312
77	0.09996	0.00022	0.00000	0.10189	0.10211
78	0.10977	0.00022	0.00000	0.11169	0.11192
79	0.12048	0.00022	0.00000	0.12238	0.12261
80	0.13217	0.00022	0.00000	0.13401	0.13424
81	0.14493	0.00022	0.00000	0.14665	0.14687
82	0.15880	0.00022	0.00000	0.16037	0.16059
83	0.17388	0.00022	0.00000	0.17523	0.17546
84	0.19023	0.00022	0.00000	0.19131	0.19153
85	0.20793	0.00022	0.00000	0.20867	0.20889
86	0.22706	0.00022	0.00000	0.22737	0.22759
87	0.24765	0.00022	0.00000	0.24747	0.24769
88	0.26979	0.00022	0.00000	0.26902	0.26924
89	0.29350	0.00022	0.00000	0.29206	0.29228
90	0.31882	0.00022	0.00000	0.31661	0.31683
91	0.34576	0.00022	0.00000	0.34268	0.34291
92	0.34730	0.00022	0.00000	0.37027	0.37049
93	0.40441	0.00022	0.00000	0.39934	0.39956
94	0.43600	0.00022	0.00000	0.42983	0.43005
95	0.46899	0.00022	0.00000	0.46164	0.46186
96	0.50321	0.00022	0.00000	0.49465	0.49487
97	0.53849	0.00022	0.00000	0.52870	0.52892
98	0.57457	0.00022	0.00000	0.56357	0.56379
99	0.61120	0.00022	0.00000	0.59902	0.59924
100	0.64802	0.00022	0.00000	0.63477	0.63499
Az eltérésnégyzetek összege	-	-	-	-	0.001314700
Az illeszkedés szorossága	-	-	-	-	0.99972

2.1 tábla Az eredeti Heligman-Pollard formula első, második és harmadik komponensének hozzájárulása Magyarország női népessége 1959-1960. évi halandósági táblája halálozási valószínűségének becsült értékéhez

Életkor x	A halálozási valószínűségek tényleges értéke (q_x)	Az eredeti Heligman-Pollard formula			A halálozási valószínűségek becsült értéke (\hat{q}_x)
		első	második	harmadik	
		komponensének hozzájárulása a halálozási valószínűség becsült értékéhez			
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
0	0.04595	0.04831	0.00000	0.00001	0.04832
1	0.00389	0.00332	0.00000	0.00001	0.00334
2	0.00152	0.00156	0.00000	0.00002	0.00158
3	0.00082	0.00095	0.00000	0.00002	0.00097
4	0.00062	0.00065	0.00000	0.00002	0.00068
5	0.00056	0.00048	0.00001	0.00002	0.00051
6	0.00049	0.00037	0.00002	0.00003	0.00042
7	0.00043	0.00030	0.00003	0.00003	0.00036
8	0.00037	0.00024	0.00005	0.00003	0.00033
9	0.00032	0.00020	0.00008	0.00004	0.00032
10	0.00029	0.00017	0.00011	0.00004	0.00032
11	0.00029	0.00015	0.00014	0.00005	0.00033
12	0.00031	0.00013	0.00018	0.00005	0.00036
13	0.00037	0.00011	0.00021	0.00006	0.00038
14	0.00047	0.00010	0.00025	0.00007	0.00042
15	0.00048	0.00009	0.00029	0.00007	0.00046
16	0.00052	0.00008	0.00033	0.00008	0.00050
17	0.00057	0.00007	0.00037	0.00009	0.00054
18	0.00063	0.00006	0.00041	0.00010	0.00058
19	0.00069	0.00006	0.00045	0.00012	0.00063
20	0.00074	0.00005	0.00049	0.00013	0.00067
21	0.00077	0.00005	0.00052	0.00015	0.00072
22	0.00080	0.00004	0.00056	0.00016	0.00076
23	0.00083	0.00004	0.00059	0.00018	0.00081
24	0.00086	0.00004	0.00062	0.00021	0.00086
25	0.00089	0.00004	0.00064	0.00023	0.00091
26	0.00092	0.00003	0.00067	0.00026	0.00096
27	0.00096	0.00003	0.00069	0.00029	0.00101
28	0.00100	0.00003	0.00071	0.00033	0.00106
29	0.00105	0.00003	0.00073	0.00036	0.00112
30	0.00110	0.00002	0.00074	0.00041	0.00118
31	0.00115	0.00002	0.00076	0.00046	0.00124
32	0.00120	0.00002	0.00077	0.00051	0.00131
33	0.00127	0.00002	0.00078	0.00058	0.00138
34	0.00135	0.00002	0.00079	0.00065	0.00146
35	0.00145	0.00002	0.00080	0.00073	0.00154
36	0.00159	0.00002	0.00081	0.00081	0.00164
37	0.00176	0.00002	0.00081	0.00091	0.00174
38	0.00194	0.00002	0.00081	0.00102	0.00185
39	0.00214	0.00001	0.00082	0.00115	0.00198
40	0.00233	0.00001	0.00082	0.00129	0.00212
41	0.00252	0.00001	0.00082	0.00144	0.00228
42	0.00271	0.00001	0.00082	0.00162	0.00245
43	0.00291	0.00001	0.00082	0.00182	0.00264
44	0.00312	0.00001	0.00081	0.00204	0.00286
45	0.00337	0.00001	0.00081	0.00228	0.00310
46	0.00364	0.00001	0.00080	0.00256	0.00338
47	0.00393	0.00001	0.00080	0.00287	0.00368
48	0.00425	0.00001	0.00079	0.00322	0.00402
49	0.00460	0.00001	0.00079	0.00361	0.00441

2.1 tábla folytatása

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
50	0.00499	0.00001	0.00078	0.00405	0.00484
51	0.00539	0.00001	0.00078	0.00454	0.00532
52	0.00580	0.00001	0.00077	0.00509	0.00586
53	0.00626	0.00001	0.00076	0.00570	0.00647
54	0.00682	0.00001	0.00075	0.00639	0.00715
55	0.00753	0.00001	0.00074	0.00716	0.00791
56	0.00837	0.00001	0.00073	0.00802	0.00877
57	0.00932	0.00001	0.00073	0.00899	0.00972
58	0.01039	0.00001	0.00072	0.01007	0.01080
59	0.01161	0.00001	0.00071	0.01129	0.01200
60	0.01299	0.00001	0.00070	0.01264	0.01334
61	0.01447	0.00001	0.00069	0.01416	0.01485
62	0.01604	0.00001	0.00068	0.01585	0.01653
63	0.01780	0.00001	0.00067	0.01774	0.01842
64	0.01882	0.00001	0.00066	0.01986	0.02052
65	0.02220	0.00000	0.00065	0.02222	0.02287
66	0.02385	0.00000	0.00064	0.02485	0.02549
67	0.02769	0.00000	0.00063	0.02779	0.02843
68	0.03089	0.00000	0.00062	0.03106	0.03169
69	0.03458	0.00000	0.00061	0.03471	0.03533
70	0.03892	0.00000	0.00060	0.03877	0.03937
71	0.04384	0.00000	0.00059	0.04328	0.04387
72	0.04925	0.00000	0.00058	0.04829	0.04887
73	0.05524	0.00000	0.00057	0.05384	0.05442
74	0.06189	0.00000	0.00056	0.06000	0.06065
75	0.06961	0.00000	0.00055	0.06680	0.06736
76	0.07599	0.00000	0.00054	0.07432	0.07487
77	0.08555	0.00000	0.00054	0.08261	0.08315
78	0.09563	0.00000	0.00053	0.09174	0.09226
79	0.10623	0.00000	0.00052	0.10176	0.10228
80	0.11743	0.00000	0.00051	0.11273	0.11324
81	0.12920	0.00000	0.00050	0.12473	0.12523
82	0.14151	0.00000	0.00049	0.13781	0.13830
83	0.15454	0.00000	0.00048	0.15202	0.15250
84	0.16815	0.00000	0.00047	0.16741	0.16788
85	0.18250	0.00000	0.00047	0.18402	0.18449
86	0.19744	0.00000	0.00046	0.20188	0.20234
87	0.21312	0.00000	0.00045	0.22100	0.22145
88	0.22948	0.00000	0.00044	0.24139	0.24183
89	0.24656	0.00000	0.00043	0.26302	0.26345
90	0.26437	0.00000	0.00042	0.28586	0.28628
91	0.28294	0.00000	0.00042	0.30985	0.31027
92	0.30219	0.00000	0.00041	0.33491	0.33532
93	0.32218	0.00000	0.00040	0.36093	0.36133
94	0.34283	0.00000	0.00039	0.38780	0.38820
95	0.36418	0.00000	0.00039	0.41537	0.41576
96	0.38620	0.00000	0.00038	0.44348	0.44386
97	0.40885	0.00000	0.00037	0.47195	0.47233
98	0.43206	0.00000	0.00037	0.50061	0.50098
99	0.45581	0.00000	0.00036	0.52927	0.52963
100	0.48003	0.00000	0.00035	0.55773	0.55808
Az eltérésnégyzetek összege		-	-	-	0.032862717
Az illeszkedés szorossága (I)		-	-	-	0.98865

2.2 tábla Az átalakított Heligman-Pollard formula nyolc paraméteres változata első, második és harmadik komponensének hozzájárulása Magyarország női népessége 1959-1960. évi halandósági táblája halálzási valószínűségének becsült értékéhez

Életkor (év) x	A halálzási valószínűségek tényleges értéke (q_x)	Az átalakított Heligman-Pollard formula nyolc paraméteres változata			A halálzási valószínűségek becsült értéke (\hat{q}_x)
		első	második	harmadik	
(1)	(2)	komponensének hozzájárulása a halálzási valószínűségek becsült értékéhez			(6)
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
0	0.04595	0.06090	0.00000	0.00003	0.06093
1	0.00389	0.00297	0.00000	0.00003	0.00301
2	0.00152	0.00109	0.00000	0.00003	0.00112
3	0.00082	0.00066	0.00000	0.00004	0.00070
4	0.00062	0.00049	0.00000	0.00004	0.00053
5	0.00056	0.00040	0.00000	0.00005	0.00044
6	0.00049	0.00034	0.00000	0.00005	0.00040
7	0.00043	0.00031	0.00000	0.00006	0.00037
8	0.00037	0.00028	0.00000	0.00006	0.00035
9	0.00032	0.00027	0.00000	0.00007	0.00034
10	0.00029	0.00025	0.00001	0.00008	0.00034
11	0.00029	0.00024	0.00003	0.00009	0.00035
12	0.00031	0.00023	0.00005	0.00010	0.00038
13	0.00037	0.00022	0.00008	0.00011	0.00041
14	0.00047	0.00022	0.00011	0.00012	0.00045
15	0.00048	0.00021	0.00016	0.00013	0.00050
16	0.00052	0.00021	0.00020	0.00015	0.00055
17	0.00057	0.00020	0.00024	0.00016	0.00061
18	0.00063	0.00020	0.00028	0.00018	0.00066
19	0.00069	0.00020	0.00031	0.00020	0.00071
20	0.00074	0.00019	0.00034	0.00022	0.00076
21	0.00077	0.00019	0.00036	0.00025	0.00080
22	0.00080	0.00019	0.00038	0.00027	0.00084
23	0.00083	0.00019	0.00039	0.00030	0.00088
24	0.00086	0.00018	0.00039	0.00034	0.00091
25	0.00089	0.00018	0.00038	0.00037	0.00094
26	0.00092	0.00018	0.00037	0.00041	0.00097
27	0.00096	0.00018	0.00036	0.00046	0.00100
28	0.00100	0.00018	0.00035	0.00051	0.00104
29	0.00105	0.00018	0.00033	0.00057	0.00107
30	0.00110	0.00018	0.00031	0.00063	0.00111
31	0.00115	0.00018	0.00029	0.00070	0.00116
32	0.00120	0.00017	0.00027	0.00077	0.00122
33	0.00127	0.00017	0.00025	0.00086	0.00128
34	0.00135	0.00017	0.00023	0.00095	0.00135
35	0.00145	0.00017	0.00021	0.00106	0.00144
36	0.00159	0.00017	0.00019	0.00117	0.00153
37	0.00176	0.00017	0.00017	0.00130	0.00164
38	0.00194	0.00017	0.00016	0.00144	0.00177
39	0.00214	0.00017	0.00014	0.00160	0.00191
40	0.00233	0.00017	0.00013	0.00177	0.00207
41	0.00252	0.00017	0.00011	0.00197	0.00225
42	0.00271	0.00017	0.00010	0.00218	0.00245
43	0.00291	0.00017	0.00009	0.00242	0.00268
44	0.00312	0.00017	0.00008	0.00269	0.00294
45	0.00337	0.00017	0.00007	0.00298	0.00322
46	0.00364	0.00017	0.00006	0.00331	0.00354
47	0.00393	0.00016	0.00006	0.00367	0.00389
48	0.00425	0.00016	0.00005	0.00407	0.00428
49	0.00460	0.00016	0.00004	0.00451	0.00472

2.2 tábla folytatása

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
50	0.00499	0.00016	0.00004	0.00501	0.00521
51	0.00539	0.00016	0.00003	0.00555	0.00575
52	0.00580	0.00016	0.00003	0.00616	0.00635
53	0.00626	0.00016	0.00003	0.00683	0.00702
54	0.00682	0.00016	0.00002	0.00758	0.00776
55	0.00753	0.00016	0.00002	0.00841	0.00859
56	0.00837	0.00016	0.00002	0.00932	0.00950
57	0.00932	0.00016	0.00002	0.01034	0.01051
58	0.01039	0.00016	0.00001	0.01146	0.01164
59	0.01161	0.00016	0.00001	0.01271	0.01288
60	0.01299	0.00016	0.00001	0.01409	0.01426
61	0.01447	0.00016	0.00001	0.01562	0.01579
62	0.01604	0.00016	0.00001	0.01732	0.01749
63	0.01780	0.00016	0.00001	0.01920	0.01936
64	0.01882	0.00016	0.00001	0.02128	0.02144
65	0.02220	0.00016	0.00001	0.02358	0.02374
66	0.02385	0.00016	0.00000	0.02613	0.02629
67	0.02769	0.00016	0.00000	0.02895	0.02911
68	0.03089	0.00016	0.00000	0.03206	0.03223
69	0.03458	0.00016	0.00000	0.03551	0.03567
70	0.03892	0.00016	0.00000	0.03932	0.03948
71	0.04384	0.00016	0.00000	0.04353	0.04369
72	0.04925	0.00016	0.00000	0.04818	0.04834
73	0.05524	0.00016	0.00000	0.05332	0.05348
74	0.06189	0.00016	0.00000	0.05898	0.05914
75	0.06961	0.00016	0.00000	0.06523	0.06538
76	0.07599	0.00016	0.00000	0.07210	0.07226
77	0.08555	0.00016	0.00000	0.07968	0.07984
78	0.09563	0.00016	0.00000	0.08801	0.08817
79	0.10623	0.00016	0.00000	0.09716	0.09732
80	0.11743	0.00016	0.00000	0.10721	0.10737
81	0.12920	0.00016	0.00000	0.11823	0.11839
82	0.14151	0.00016	0.00000	0.13030	0.13045
83	0.15454	0.00016	0.00000	0.14349	0.14365
84	0.16815	0.00016	0.00000	0.15790	0.15805
85	0.18250	0.00016	0.00000	0.17359	0.17375
86	0.19744	0.00016	0.00000	0.19067	0.19083
87	0.21312	0.00016	0.00000	0.20920	0.20936
88	0.22948	0.00016	0.00000	0.22927	0.22943
89	0.24656	0.00016	0.00000	0.25094	0.25110
90	0.26437	0.00016	0.00000	0.27427	0.27443
91	0.28294	0.00016	0.00000	0.29931	0.29946
92	0.30219	0.00016	0.00000	0.32607	0.32623
93	0.32218	0.00015	0.00000	0.35458	0.35473
94	0.34283	0.00015	0.00000	0.38479	0.38495
95	0.36418	0.00015	0.00000	0.41666	0.41682
96	0.38620	0.00015	0.00000	0.45010	0.45025
97	0.40885	0.00015	0.00000	0.48496	0.48511
98	0.43206	0.00015	0.00000	0.52105	0.52121
99	0.45581	0.00015	0.00000	0.55815	0.55830
100	0.48003	0.00015	0.00000	0.59595	0.59611

Az eltérésnégyzetek összege

0.049592777

Az illeszkedés szorossága

(I)

0.98282

2.3 tábla Az átalakított Heligman-Pollard formula kilenc paraméteres változata
 első, második és harmadik komponensének hozzájárulása Magyarország női népessége
 1959-1960. évi halandósági táblája halálózási valószínűségének becslt értékéhez

Életkor (év) x	A halálózási valószínűségek tényleges értéke (q_x)	Az átalakított Heligman-Pollard formula kilenc paraméteres változata			A halálózási valószínűségek becslt értéke (\hat{q}_x)
		első	második	harmadik	
		komponensének hozzájárulása a halálózási valószínűségek becslt értékéhez			
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
0	0.04595	0.06090	0.00001	0.00003	0.06094
1	0.00389	0.00297	0.00001	0.00003	0.00302
2	0.00152	0.00109	0.00001	0.00003	0.00114
3	0.00082	0.00066	0.00002	0.00004	0.00071
4	0.00062	0.00049	0.00002	0.00004	0.00055
5	0.00056	0.00040	0.00002	0.00005	0.00047
6	0.00049	0.00034	0.00003	0.00005	0.00043
7	0.00043	0.00031	0.00004	0.00006	0.00040
8	0.00037	0.00028	0.00004	0.00006	0.00039
9	0.00032	0.00027	0.00005	0.00007	0.00039
10	0.00029	0.00025	0.00006	0.00008	0.00039
11	0.00029	0.00024	0.00007	0.00009	0.00040
12	0.00031	0.00023	0.00008	0.00010	0.00041
13	0.00037	0.00022	0.00010	0.00011	0.00043
14	0.00047	0.00022	0.00011	0.00012	0.00045
15	0.00048	0.00021	0.00013	0.00013	0.00047
16	0.00052	0.00021	0.00014	0.00015	0.00050
17	0.00057	0.00020	0.00016	0.00016	0.00053
18	0.00063	0.00020	0.00018	0.00018	0.00056
19	0.00069	0.00020	0.00020	0.00020	0.00060
20	0.00074	0.00019	0.00022	0.00022	0.00063
21	0.00077	0.00019	0.00024	0.00025	0.00068
22	0.00080	0.00019	0.00026	0.00027	0.00072
23	0.00083	0.00019	0.00028	0.00030	0.00077
24	0.00086	0.00018	0.00029	0.00034	0.00081
25	0.00089	0.00018	0.00031	0.00037	0.00086
26	0.00092	0.00018	0.00032	0.00041	0.00092
27	0.00096	0.00018	0.00033	0.00046	0.00097
28	0.00100	0.00018	0.00034	0.00051	0.00103
29	0.00105	0.00018	0.00034	0.00057	0.00108
30	0.00110	0.00018	0.00034	0.00063	0.00115
31	0.00115	0.00018	0.00034	0.00070	0.00121
32	0.00120	0.00017	0.00033	0.00077	0.00128
33	0.00127	0.00017	0.00032	0.00086	0.00135
34	0.00135	0.00017	0.00031	0.00095	0.00143
35	0.00145	0.00017	0.00029	0.00106	0.00152
36	0.00159	0.00017	0.00027	0.00117	0.00162
37	0.00176	0.00017	0.00025	0.00130	0.00172
38	0.00194	0.00017	0.00023	0.00144	0.00184
39	0.00214	0.00017	0.00021	0.00160	0.00198
40	0.00233	0.00017	0.00019	0.00177	0.00213
41	0.00252	0.00017	0.00016	0.00197	0.00230
42	0.00271	0.00017	0.00014	0.00218	0.00249
43	0.00291	0.00017	0.00012	0.00242	0.00271
44	0.00312	0.00017	0.00010	0.00269	0.00296
45	0.00337	0.00017	0.00009	0.00298	0.00323
46	0.00364	0.00017	0.00007	0.00331	0.00354
47	0.00393	0.00016	0.00006	0.00367	0.00389
48	0.00425	0.00016	0.00005	0.00407	0.00428
49	0.00460	0.00016	0.00004	0.00451	0.00472

2.3 tábla folytatása

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
50	0.00499	0.00016	0.00003	0.00501	0.00520
51	0.00539	0.00016	0.00002	0.00555	0.00574
52	0.00580	0.00016	0.00002	0.00616	0.00634
53	0.00626	0.00016	0.00001	0.00683	0.00701
54	0.00682	0.00016	0.00001	0.00758	0.00775
55	0.00753	0.00016	0.00001	0.00841	0.00857
56	0.00837	0.00016	0.00000	0.00932	0.00949
57	0.00932	0.00016	0.00000	0.01034	0.01050
58	0.01039	0.00016	0.00000	0.01146	0.01163
59	0.01161	0.00016	0.00000	0.01271	0.01287
60	0.01299	0.00016	0.00000	0.01409	0.01425
61	0.01447	0.00016	0.00000	0.01562	0.01578
62	0.01604	0.00016	0.00000	0.01732	0.01748
63	0.01780	0.00016	0.00000	0.01920	0.01936
64	0.01882	0.00016	0.00000	0.02128	0.02144
65	0.02220	0.00016	0.00000	0.02358	0.02374
66	0.02355	0.00016	0.00000	0.02613	0.02629
67	0.02769	0.00016	0.00000	0.02895	0.02910
68	0.03089	0.00016	0.00000	0.03206	0.03222
69	0.03458	0.00016	0.00000	0.03551	0.03567
70	0.03892	0.00016	0.00000	0.03932	0.03948
71	0.04384	0.00016	0.00000	0.04353	0.04369
72	0.04925	0.00016	0.00000	0.04818	0.04834
73	0.05524	0.00016	0.00000	0.05332	0.05348
74	0.06189	0.00016	0.00000	0.05898	0.05914
75	0.06961	0.00016	0.00000	0.06523	0.06538
76	0.07599	0.00016	0.00000	0.07210	0.07226
77	0.08555	0.00016	0.00000	0.07968	0.07983
78	0.09563	0.00016	0.00000	0.08801	0.08816
79	0.10623	0.00016	0.00000	0.09716	0.09732
80	0.11743	0.00016	0.00000	0.10721	0.10737
81	0.12920	0.00016	0.00000	0.11823	0.11839
82	0.14151	0.00016	0.00000	0.13030	0.13045
83	0.15454	0.00016	0.00000	0.14349	0.14365
84	0.16815	0.00016	0.00000	0.15790	0.15805
85	0.18250	0.00016	0.00000	0.17359	0.17375
86	0.19744	0.00016	0.00000	0.19067	0.19083
87	0.21312	0.00016	0.00000	0.20920	0.20936
88	0.22948	0.00016	0.00000	0.22927	0.22943
89	0.24656	0.00016	0.00000	0.25094	0.25110
90	0.26437	0.00016	0.00000	0.27427	0.27443
91	0.28294	0.00016	0.00000	0.29931	0.29946
92	0.30219	0.00016	0.00000	0.32607	0.32623
93	0.32218	0.00015	0.00000	0.35458	0.35473
94	0.34283	0.00015	0.00000	0.38479	0.38495
95	0.36418	0.00015	0.00000	0.41666	0.41682
96	0.38620	0.00015	0.00000	0.45010	0.45025
97	0.40885	0.00015	0.00000	0.48496	0.48511
98	0.43206	0.00015	0.00000	0.52105	0.52121
99	0.45581	0.00015	0.00000	0.55815	0.55830
100	0.48003	0.00015	0.00000	0.59595	0.59611

Az eltérésnégyzetek összege

0.049592889

Az illeszkedés szorossága

(l)

0.98282

3. tábla A korszpecifikus halálozási valószínűségek becsült értéke, valamint az első és a harmadik komponens e valószínűségek becsült értékéhez való együttes hozzájárulása közöni különbség modellezése a Heligman-Pollard formula második komponense és a Dale S. Davis formulával

A tényleges életkor (év) x	Az átalakított életkor $\left[\ln \left(\frac{x}{F} \right) \right]^2$	A tényleges különbség	A Heligman-Pollard formula második komponense	A Dale S. Davis formula
			felhasználásával becsült különbség	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5) *
3	3.59906	0.00000	0.00000	0.00000
4	2.59029	0.00000	0.00000	0.00001
5	1.92181	0.00000	0.00000	0.00001
6	1.44955	0.00000	0.00000	0.00001
7	1.10213	0.00000	0.00000	0.00002
8	0.83959	0.00000	0.00000	0.00003
9	0.63761	0.00000	0.00000	0.00004
10	0.48045	0.00000	0.00001	0.00005
11	0.35741	0.00003	0.00003	0.00008
12	0.26094	0.00008	0.00007	0.00011
13	0.18557	0.00014	0.00015	0.00015
14	0.12722	0.00022	0.00025	0.00021
15	0.08276	0.00033	0.00038	0.00030
16	0.04979	0.00054	0.00052	0.00042
17	0.02641	0.00065	0.00065	0.00056
18	0.01110	0.00077	0.00075	0.00072
19	0.00263	0.00086	0.00081	0.00086
20	0.00000	0.00091	0.00083	0.00091
21	0.00238	0.00090	0.00081	0.00086
22	0.00908	0.00083	0.00076	0.00072
23	0.01953	0.00075	0.00069	0.00056
24	0.03324	0.00065	0.00061	0.00042
25	0.04979	0.00059	0.00052	0.00030
26	0.06884	0.00056	0.00044	0.00021
27	0.09006	0.00053	0.00036	0.00015
28	0.11321	0.00053	0.00029	0.00011
29	0.13806	0.00051	0.00023	0.00008
30	0.16440	0.00049	0.00018	0.00005
31	0.19207	0.00046	0.00014	0.00004
32	0.22090	0.00041	0.00011	0.00003
33	0.25078	0.00037	0.00008	0.00002
34	0.28157	0.00031	0.00006	0.00001
35	0.31317	0.00027	0.00004	0.00001
36	0.34549	0.00020	0.00003	0.00001
37	0.37845	0.00013	0.00002	0.00000
38	0.41198	0.00005	0.00002	0.00000
39	0.44600	0.00000	0.00001	0.00000
40	0.48045	0.00000	0.00001	0.00000
41	0.51529	0.00000	0.00001	0.00000
42	0.55047	0.00000	0.00000	0.00000
43	0.58594	0.00000	0.00000	0.00000

*^d Második komponens = $D \times \exp[-E(\ln x - \ln F)^2] = 0.000832814 \exp[-9.372241583 \times (\ln X - \ln 20)^2]$

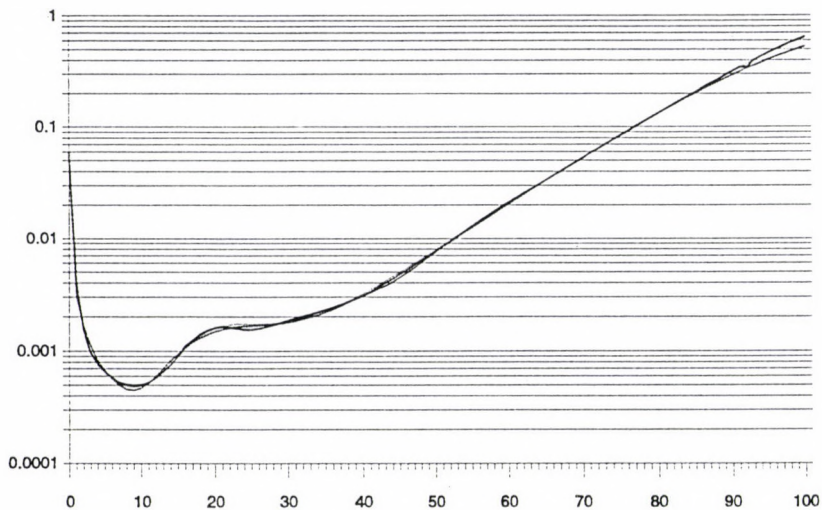
$${}^{**} \delta = \frac{\alpha}{\exp[n(X-x)] + \exp[n(x-X)]}$$

$$\alpha = 2 \times 0.00091 = 0.00182$$

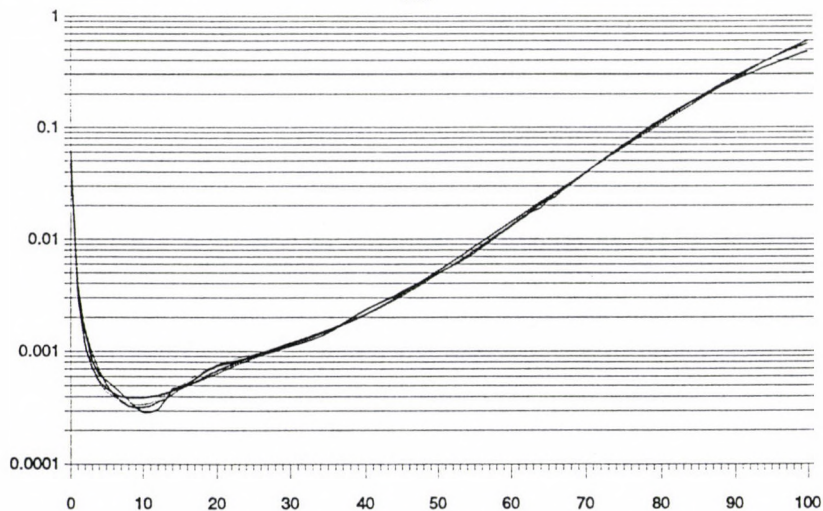
$$X = 20 \text{ és } n = 0.354$$

I. Magyarország férfi és női népessége 1959—1960. évi halandósági táblája
 halálzási valószínűségeinek tényleges és becsült értékei
 Observed and fitted probabilities of dying of the life tables for Hungarian males and females, 1959-1960

Férfiak

Nők

Megfigyelt

Eredeti Heligman-Pollard
 (8 paraméter)

Átalakított Heligman-Pollard
 (8 paraméter)

Átalakított Heligman-Pollard
 (9 paraméter)
 [csak a nők esetében]

Köszönetnyilvánítás

Számos nehéz formulát tartalmazó dolgozatom kéziratának IBM AT computeren word-processing technikával történő legépelését *Kardulesz Ferencné* és *Schmidt E. Tamásné* intézeti kolléganőimnek, tábláinak legépelését és ábrájának IBM AT computeren történő előállítását pedig *Várnainé Anek Agnes* intézeti kolléganőmnek köszönhetem. Legyen szabad segítségüket e helyen is elismerni és hálásan megköszönni.

IRODALOM

- BARETT, J.C. — Transformations for model life tables. *Genus*, 1976, Vol. 32. N° 3—4., 1—10.
- BENJAMIN, B. és POLLARD, J.H. — The analysis of mortality and other actuarial statistics. *Heinemann*. London.
- BRASS, W. — On the scale of mortality. Pp. 68—110. in W. Brass (ed.), *Biological Aspects of Demography*, London, 1971, *Taylor and Francis*.
- COALE, A.J. és McNEIL, D.R. — The distribution by age of the frequency of first marriage in a female cohort. *Journal of the American Statistical Association*, 1972, Vol. 67: 743—749.
- COALE, A.J. és TRUSSEL, T.J. — Model fertility schedules: Variations in the age structure of childbearing in human populations. *Population Index*, 1974, vol. 40: 185—206.
- DAVIS, D.S. — Empirical Equations and Nomography. 57—62, 200, *McGraw—Hill Book Company*, New York and London, 1943.
- DUCHÈNE, J. — Ajustement analytique des courbes de fécondité générale. *Population et Famille*, Vol. 32, (1974—2), 53—93.
- DUCHÈNE, J. — Un essai de modélisation de la répartition des décès selon l'âge et la cause dans les pays industrialisés. *Département de Démographie, U.C.L. Cabay*, Mars 1980, 182 p.
- ELDERTON, W.P. és JOHNSON, N.L. — Systems of Frequency Curves, *University Press*, 1969. London, Cambridge.
- FORFAR, D.O. és SMITH, D.M. — The Changing Shape of English Life Tables. *Transactions of the Faculty of Actuaries*, Vol. 40, Part 1, N° 270, Edinburgh, 1987, 98—134.
- FRECHET, M. — Sur les expressions analytiques de la mortalité valables pour la vie entière. *Journal de la Société de Statistique de Paris*, 1947, Vol. 88, Nos. 7—8, 261—277. discussion 277—285.
- GOMPERTZ, B. — On the nature of the Function Expressive of the Law of Human Mortality. *Philosophical Transactions of the Royal Society*, Part II, 115, 513—585, 1825.
- HELIGMAN, L. és POLLARD, J.H. (1977) — The age pattern of mortality. *Journal of the Institute of Actuaries*, 1980, Vol. 107: 49—80.
- HOEM, J.M., MADSEN, D., NIELSEN, J.L. és OHLSEN, E.M. — Experiments in modelling recent Danish fertility curves. *Demography*, 1981, 18 (2), 231—244.
- KOSTAKI, A. — A Nine-Parameter Version of the Heligman-Pollard formula, 1992, *Mathematical Population Studies*, Vol. '3: 277—288.
- McNOWN, R. és ROGERS, A. — Forecasting Mortality: A Parametrized Time Series Approach. *Demography*, Vol. 26, No. 4., November 1989, 645—660.
- MITRA, S. — Graduation of life table functions. *Proceedings of the Social Statistics Section of the American Statistical Association*, 1975, 337—342.
- PERKS, W. — On some experiments in the graduation of mortality statistics. *Journal of the Institute of Actuaries*, 1932, 63, 12—40.

- POLLARD, J.H. — Mathematical Models for the Growth of Human Populations, 1973, Cambridge University Press, Reprinted 1975, 186 p.
- POLLARD, J.H. — Handbook of Numerical and Statistical Techniques, 1977, Cambridge University Press, 122—132.
- POLLARD, J.H. — Fun with Gompertz. *Genus*, 1991, 47, 1—20.
- POLLARD, J.H. — Heterogeneity, dependence among causes of death and Gompertz. *Demográfia*, 1992, 35, 3—4, 319—341. (In Hungarian)
- POLLARD, J.H. és VALKOVICS, E.J. — The Gompertz distribution and its applications. *Genus*, 1992/2—3. 15—28. p.
- THIELE, T.N. — On a mathematical formula to express the rate of mortality throughout the whole of life. *Journal of the Institute of Actuaries*, 1872, Vol. 16: 313—329.
- VALKOVICS, E. — An attempt to modelling the survival function of the Hungarian life tables. *Abstracts of the 1st European Biometric Conference of the Biometric Society*, 1985, 161.
- VALKOVICS, E. és POLLARD, J.H. — Some experiments in the fitting of Pearson curves to age-specific fertility rates using Hungarian data. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, Heft 4, 1989, 424—442.
- VALKOVICS, E. — Différentes utilisations d'une méthode indirecte de modélisation en démographie. *Population*, 1991, Vol. 46: 1531—1550.

Tárgyszavak:

Halandóság
Demográfiai kutatások

SOME CONSIDERATIONS ON THE THREE COMPONENTS OF THE HELIGMAN-POLLARD FORMULA

Summary

The publication in 1980 of the *Heligman-Pollard model* of life table age-specific mortality rates was a turning-point in the long history of numerous, but not very successful attempts to modelling different life table functions. This model was successfully used and is successfully used even nowadays for modelling age-specific probabilities of dying of different life tables and was only very slightly improved in a very restricted number of cases by demographers who used it at different occasions for practical purposes.

The aim this modest contribution is partly to suggest a different method of fitting the *Gompertz function* for improving the quality of fit of the *Heligman-Pollard formula* at higher ages, partly to reformulate mathematically all of its three terms for making the procedure of fitting simpler and easier without raising the number of parameters of the formula and damaging the quality of its fit.

The considerations on the three components of the *Heligman-Pollard formula* are based only on our experimentations with the couple of Hungarian life tables presented in this modest contribution, they may be accepted therefore really as only considerations, ideas to be discussed and not as practical suggestions.

FIGYELŐ

A GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS LEGÚJABB HATÁSAI A DEMOGRÁFIAI STRUKTÚRÁKRA, VALAMINT A LENGYEL, A MAGYAR ÉS A NÉMET NÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI MAGATARTÁSÁRA

A címben jelzett témakörben a lengyel, a magyar és a német demográfiai kutatóintézetek tartották Varsóban 1994. június 8–11-ig szokásos háromoldalu szemináriumukat.

Az első ülés a rendszerváltás általános demográfiai összefüggéseivel foglalkozott; ennek keretében egy magyar és két lengyel előadás hangzott el.

Miltényi Károly előadásában azt vizsgálta, hogy az utóbbi évek demográfiai változásai mennyiben tekinthetők az előző évtizedekben kialakult trendek folytatásának, illetve mennyiben tulajdoníthatók az 1990–1993. évi gazdasági átalakulás hatásainak. A nupcialitás 1970 óta tartó lassú csökkenése 1990 után felgyorsult, feltehetően részben a lakásépítések visszaesése, részben a fiatal korosztályokat a legnagyobb arányban érintő munkanélküliség következményeként. Részben ennek tulajdonítható a termékenység visszaesése is, miután az első gyermekek 85%-a a házasságkötés utáni első három éven belül születik meg. A második és további gyermekek számának csökkenése pedig a lakáshelyzetten és a család anyagi nehézségein kívül feltehetően a gyermek(ek)nek a szülők időmérlegére gyakorolt hatásával is összefüggésbe hozható. Ennek valószínűleg jelentősége lehet még a sikeres, felfelé irányuló mobilitásban részt vevő fiatalok esetében is. A halandóság további rosszabbodása jórészt a korábbi évtizedek kumulált hatásainak tulajdonítható, de a szegénység terjedése növelheti a marginális rétegek különösen magas halálozási arányának súlyát az összhalandóságban. A népességcsökkenés és az ezzel járó öregedés felgyorsulása súlyos feszültségeket okozhat a nyugdíjrendszerben és felelmesztheti a szociálpolitikára szánt összegek egyre nagyobb hányadát.

Janus Witkowski a lengyel munkanélküliség arányait, dinamikáját, struktúráját és ezek demográfiai összefüggéseit elemezte előadásában. Érdekes megállapítása volt, hogy míg az 1990–91 években a munkaerő-keresletben mutatózó csökkenés, vagyis az elbocsátások voltak a meghatározóak a munkanélküliség növekedésében, addig az 1992–93-as időszakban már kizárólag a munkaerő-kínálat demográfiai háttérű növekedése volt a további munkanélküliség-növekedés egyetlen tényezője. Különösen problematikus a 25 éven aluliak 32%-os munkanélküliségi aránya. Érdekes, hogy iskolai végzettség szerint a legnagyobb munkanélküliségi arányok a középfokú (gimnáziumi és szakközépiskolai) végzettségűeknél mutatkoznak. Jelentős a hosszú távú munkanélküliek arányának növekedése. A munkanélküliség távlati alakulását kedvezőtlenül befolyásolja, hogy a következő évtizedben magas létszámú kohorszok lépnek munkaképes korba, ezért a jelenleg 15% körüli munkanélküliségi arány lényeges csökkenése valószínűleg nem várható.

Irina Kotowska a lengyel munkaerőpiacon észlelhető egyenlőtlenségeket és ezek lehetséges demográfiai hatásait vizsgálta előadásában. Elemzése szerint az egyenlőtlenséget okozó tényezők (nem, kor, képzettség, régiók) közül a legerősebb a nemek szerinti különbség, a nőkkel szemben a munkáltatók részéről mutatózó erős diszkrimináció következtében. Ez különösen megmutatkozik a házasságnél, valamint a fiatal anyák szülési/gyermekgondozási szabadságról való visszatérése után. Az ezzel kapcsolatos problémákat felerősíti a gyermekintézmények számának jelentős csökkenése az állami és vállalati finanszírozás visszaesése nyomán. Ezért a női foglalkoztatottságnak a legutóbbi években mutatózó visszaesése nem a nők attitűdjének megváltozását, hanem az ezzel kapcsolatos kényszerhelyeztetet tükrözi. Ez megmutatkozik a nők magasabb munkanélküliségi és elbocsátási arányaiban és a férfiaknál lényegesen alacsonyabb elhelyezkedési esélyeiben. Mindez feltehetően csökkentő hatással lesz a nupcialitásra és a termékenységre.

A második ülés témája a reprodukció, a család és az egészségi állapot volt. A témakörben benyújtott előadások számából ítélve ez az ülés keltette a legnagyobb érdeklődést

a résztvevők körében. A programban mindhárom ország helyzetéről hangzott el előadás, sőt a német intézet képviselői valamennyien ebben a témakörben szerepeltek.

A termékenység és a család kérdéseivel öt előadás foglalkozott, ebből hármat a német kollegák tartottak. *J. Dolbritz* előadásában azt tárgyalta, hogy milyen hatást gyakorolt a társadalmi rendszerváltozás a korábbi Német Demokratikus Köztársaság népességének termékenységi házasodási és válási magatartására. *Katherina Pohl* a legújabb termékenységi és családvizsgálati felvétel eredményei tükrében a kívánt gyermekek számában és a családtervezésben tapasztalható eltéréseket elemezte Németország keleti és nyugati részében élő népesség válasza alapján. *Charlotte Höhn* az abortuszok hosszú távú alakulását hasonlította össze Kelet- és Nyugat-Németországra vonatkozó statisztikai adatok alapján. Lengyel részről *Irena Kowalska* a legújabb felvételi adatok birtokában részletesen ismertette a lengyel termékenységi helyzetet és a családalakulás újabb irányvonalait. A magyar népesség reprodukciós magatartásában és házasodási viszonyaiban érvényesülő újabb tendenciákról *Csernák Józsefné* tartott előadást.

Az elhangzott előadások sokoldalúan szemléltették az 1980-as évek vége, az 1990-es évek eleje óta a termékenységgel és a családdal kapcsolatos demográfiai folyamatokban bekövetkezett változásokat, amelyeknek jelentős része mindhárom országban feltétlenül az elmúlt években bekövetkezett gazdasági rendszerváltozással hozható összefüggésbe. Az igen élénk vita során ugyanakkor egyetértés alakult ki abban a tekintetben is, hogy a rendszerváltozás nem érintette egyformán a volt szocialista országok népességének demográfiai viselkedését. A trendek alapján úgy tűnik, hogy a demográfiai magatartás a leginkább Németország keleti felében módosult, a legkevésbé pedig Lengyelországban. Magyarországon a termékenység és házasodási viszonyok tekintetében köztes helyet foglal el. Az eltérésekben feltehetően lényeges szerepet játszik az is, hogy milyen történelmi előzmények után és milyen konkrét körülmények között ment végbe az egyes volt szocialista országokban a társadalmi rendszer átalakulása.

A második ülés további részében a halandóság terén tapasztalható változások bemutatásával és elemzésével két résztvevő foglalkozott.

Karla Gartner "A halandóság alakulása Kelet- és Nyugat-Németországban: a különbségek, a jelenlegi változási tendenciák és a jövőbeni fejlődés perspektívái" címmel tartott referátumában kiemelte, hogy Németország keleti részében az egyesülést követő években kizárólag a csecsemőhalandóság és az öregkori halandóság szintjének süllyedése folytatódott. Az 1991. évi adatokat az 1989. évi adatokkal összehasonlítva kimutatta, hogy a korai gyermekkori és kamaszkori, valamint korai és késői felnőttkori halandóság szintje, elsősorban a férfi népesség esetében, igen markánsan emelkedett. Az 1–14 évesek esetében a női népesség halandósági szintjének emelkedése jelentősebb volt a férfiakénál, az 55–64 évesek esetében viszont már csak a férfi népesség halandósági szintje emelkedett, a női népességé és az ennél magasabb életkorokban férfi népességé is már igen kis mértékben süllyedt. Elképzelhető, hogy az életkor szerinti halandósági szint változása a keleti régiókból a nyugati régiókba történő igen jelentős mértékű áttelepülés életkori sajátosságaival és szelektív jellegével is összefügg.

Valkovics Emil "A halandóság alakulása Magyarországon: a múltbeli fejlődés és a jelenlegi tendenciák" címmel tartott referátumában a KSH által hivatalosan publikált halandósági táblák adatai alapján bemutatta, hogy miként befolyásolta a halandósági szint alakulása a csecsemőhalandóságnak, a születéskor várható átlagos élettartamnak, az újszülöttek valószínű élettartamának (és halálzási korának), a normálkornak, a táblabeli stacionér népesség átlagos életkorának és átlagos halálzási korának, a halálzási korok szórásának, variációs koefficiensének és entrópiájának a század eleje óta nyomon kísért alakulását. Kiemelten foglalkozott a férfi népesség halandósági szintje az 1960-as évek közepe óta megfigyelhető emelkedésével és a női népesség halandósági szintjének egyidejű stagnálásával. Az 1990. évi és 1992. évi halálzási halandósági táblák felhasználásával kimutatta, hogy mi a szerepe az egyes halálzási csoportokból származó halandóság

alakulásának a halandósági szint a férfiak esetében jelenleg is megfigyelhető jelentős romlásában és a nők esetében megfigyelhető stagnálásában.

A harmadik ülésen, amely lényegében az öregedés különböző hatásaival foglalkozott, kizárólag lengyel előadások hangzottak el. *Eva Fratzak* egyrészt az öregedés lengyelországi folyamatait vázolta, másrészt áttekintette az átmeneti időszak ezzel kapcsolatos szociálpolitikai változásait. Foglalkozott a kérdés tanulmányozásához szükséges makro- és mikroszintű adatokkal és modellekkel, valamint az ezekre alapozott költségvetésszámításokkal.

Alina Baran a népességi változásoknak az egészségügyi ellátási költségekre való hatását vizsgálta. Ezzel összefüggésben hangsúlyozta, hogy Lengyelországban az egészségügyi kiadások növekedését nem annyira az öregedés, hanem a középkorú népesség rossz egészségügyi állapota okozza. Ez egyébként a krónikus megbetegedések és a rokkantságok magas arányában és az ezzel, valamint a korai halálozással kapcsolatos gazdasági veszteségekben is megmutatkozik.

Mindkét előadáson egyébként érezhető volt, hogy Lengyelország voltaképpen még a fiatalabb korösszetételű országok közé tartozik, ezért például a nyugdíjfinanszírozás olyan jellegű problémái, mint amilyenek Magyarországon vagy Németországban már érezhetőek, itt még kevésbé jelentkeznek.

Érdekes színfoltja volt ennek az ülésnek egy fiatal demográfusnő, *Barbara Sakson* előadása a lengyel nemzetközi vándorlásról. Mint ismeretes, Lengyelország hagyományosan egy erősen emigráns ország. Az 1981–89. évi kivándorlók számát különböző források alapján például 830 ezerre becsülik; 1988–89-ben a kivándorlók száma meghaladta a természetes szaporodást. A korösszetétel szempontjából (és elsősorban gazdasági szempontból) kedvezőtlen, hogy a kivándorlók többsége a produktív kor elején hagyja el az országot.

A szeminárium negyedik ülésén három előadás hangzott el. *Irina Kotowska* a LIPRO-program lengyelországi alkalmazásáról, *Hablicsek László* a legújabb magyarországi család-háztartás előreszámításáról, míg egy végzős fiatal lengyel hallgatónő a második demográfiai átmenet elméletének a hipotézisek kialakításában történő felhasználásáról beszélt.

A NIDI-ben kidolgozott LIPRO 2.0 program egyike a családok és háztartások előreszámítását teljesen dinamikus módszerrel végző PC-s szoftvereknek és alkalmazása — kezelhetősége és számos szolgáltatása révén — terjedőben van. A módszer lényege a figyelembe vett családi állapotok, család- és háztartásformációk közötti átlépési lehetőségek számbavétele egyszerűbb és bonyolultabb kategorizálások, modellek alapján. Az előadásban és a vitában egyfelől elismerték a program technikai, módszertani, információs előnyeit, ugyanakkor felhívták a figyelmet a speciális adatigény és a szövevényes hipotéziskidolgozás okozta problémákra. Kompromisszumként olyan vegyes típusú eljárások alkalmazását szorgalmazták, amelyek egyfelől figyelembe veszik a rendelkezésre álló adatok egy korábbinál szélesebb körét, különös tekintettel a survey típusú információkra, és ezáltal képesek a család- és háztartásformálódás korábban kevésbé kutatott és előreszámított lényeges elemeinek bevonására; másrészt — főleg a census-adatok felhasználásával — lényeges, sokrétű kiegészítő becsléseket is végeznek a hagyományos statikus alapon.

A magyarországi család-háztartás előreszámítás a vegyes modellek használatának egyik alapesete, miszerint a teljes körű adatok felhasználásán alapul és ebből a népmozgalmi információkat dinamikus modellben, a népszámlálási adatokat statikus modellben veszi figyelembe és számítja előre. Bár az előreszámítás technikai, ennek ellenére az eredmények igen lényeges elmozdulásokat mutatnak a családi állapot, a családi állás és háztartások jellemzőinek alakulásában. Lényeges technikai-módszertani problémákat okoz általában az egymásra épülő előreszámításoknál a konzisztencia biztosítása, valamint azoknak a peremfeltételeknek a teljesítése, amelyek a "páros" jelenségek (házasodás, válás stb.) és "páratlan" modellek (férfiak és nők elkülönülő előreszámítása) együttes alkalmazásából adódnak. Az előadásban és a vitában is hangsúlyt kapott a statikus és a dinamikus hipotézisek közötti konzisztencia vizsgálata, különösen a jelenlegi, gyors demográfiai változásokat mutató időszakban.

A hipotéziskidolgozás elméleti keretében a második demográfiai átmenet választható. Az elmélet által felölelt kategóriák és folyamatok széles köre lehetővé tesz egy átgondolt keretmunkát, a demográfiai jelenségek és a befolyásoló tényezők nagyvonalú számbavételét. Ugyanakkor a résztvevők hangsúlyozták, a második demográfiai átmenet közép-kelet-európai országokra történő alkalmazásakor óvatosan kell eljárni és legalábbis kettős megközelítésben — az általános modernizáció és a speciális politikai-társadalmi-gazdasági átalakulás fényében — kell a konkrét elemzéseket elvégezni. Az elmúlt rövid időszakban történt megfigyelések egy része típusváltozással egybekötött időzítésre utal, más része — a halandóság alakulása — kifejezetten ellentétes az elméleti alapfeltévésekkel. A jelenlegi helyzetben kettős feladat az átalakulás során keletkezett és a hosszabb távú modernizáció során kumulálódott problémák előremutató kezelése.

x x x

Összefoglalva: az előadások és a viták egyaránt arra utaltak, hogy a gazdasági átalakulásnak erős és túlnyomórészt negatív népesedési hatásai jelentkeztek mindhárom országban. Legfeltűnőbb volt ez Kelet-Németországban, ahol egyébként a nyugati területek példája is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a házasságon kívüli és/vagy gyermektelen életforma gyorsan növekvőben van. A hatások Lengyelországban is jelentősek, itt azonban figyelembe kell venni, hogy egy korábban magas termékenységű és ezért fiatal korösszetételű népességről van szó. Ezért demográfiai helyzete több vonatkozásban még kedvezőbb, bár a fiatalabb korösszetételnek egyes szempontból (pl. a munkanélküliség) hátrányos következményei is vannak. Magyarországon a hatások felgyorsíthatják a népesség fogyását és a korösszetétel elöregedését, ami elsősorban a nyugdíjrendszer finanszírozása szempontjából problematikus.

Miltényi Károly

AZ ECE/EUROSTAT DEMOGRÁFIAI ELŐRESZÁMÍTÁSOK KONFERENCIÁJA Luxemburg, 1994. június 1-4.

A konferencia a demográfiai előreszámítások témakörben négy-ötévenként megrendezésre kerülő, össz-európai jellegű szakmai tanácskozások sorába illeszkedett. Első ízben a demográfiai előreszámítások szinte teljes területét ölelte fel, az érintett országok képviselői mellett a nemzeti és nemzetközi intézmények, kutatóintézetek, egyetemi kutatóhelyek szakemberei is hangsúlyos képviseletet kaptak.

A konferencia szervezésében, alapállásában tükröződött az a folyamat, amely a modern számítástechnikai feltételek kialakulása mellett az előreszámítási tevékenység sokrétűségében, gyorsaságában, adatellátásában és a készítők, felhasználók körének kibővülésében az elmúlt években bontakozott ki. Ebben a folyamatban egyfelől megfigyelhető a szcenárió-típusú előrebecslések előretörése a hagyományos "pontos" előrejelzések mellett és helyett, törekvés a rendelkezésre álló információk bővítésére a survey adatok felhasználásával, előrebecsléseket célzó kérdőívblokkok iránti igények növekedésével, a módszertan gazdagodása elsősorban a dinamikus elemeket favorizáló, a változásokat leíró rendszer-modellek alkalmazásával. Ennek megfelelően az európai gyakorlat ma nem egységes, ugyanakkor megfigyelhetők az egyirányba ható törekvések. Ezek eredménye néhány évnyi intenzív kutatómunka alapján újabb nemzetközi standardok kialakulása lehet és erre az érintett országok előreszámításért leginkább felelős intézményeinek a statisztikai hivatalokkal és demográfiai kutatóhelyekkel együttműködésben jelentős figyelmet kell fordítania.

A konferencián 100 résztvevő három plenáris ülésen és három párhuzamos szekcióban 66 előadást hallgatott és vitatott meg. Az egyes szekciók az alnépességek, népességcsoportok előreszámításáról, a családok és háztartások előrebecsléséről, valamint a munkaerő-kínálat és -kereslet projekciójáról szóltak.

A szubpopulációk előreszámításával foglalkozó szekcióban a legnagyobb figyelmet a hagyományos regionális előreszámítások kapták, de ezek mellett új elemként megjelentek a speciális népességcsoportok (így az etnikai csoportok) előreszámításának kísérletei, valamint általános volt a résztvevők törekvése abban, hogy az előreszámításokat olyan komplex rendszerré fejlesszék, amelyben valamennyi folyamat (a természetes népmozgalom mellett elsősorban a különböző irányú és típusú vándorlások) egyforma hangsúllyal szerepel, illetve amelyekben a népesség hagyományos előreszámítása kibővül speciális jellemzők, így elsősorban a családok, illetve a munkaerő regionális előreszámításával is. Ez utóbbiak a kutatás első kísérleti fázisában vannak és a résztvevők jelentős figyelmet, nemzeti és nemzetközi erőfeszítéseket szorgalmaztak a fejlesztésre.

Ugyancsak hangsúlyt kapott a demográfiai jelenségek differenciáltsága a szubpopulációk szerint. Bár a differenciáltság mértéke nagyon különböző az egyes országokban, mégis általános az igény a differenciák alaposabb számbavételére, hatásuk becslésére, különösen abban a tekintetben, hogy a régiókban gyakran speciális népességcsoportok (etnikai csoportok, betelepültek stb.) koncentrálnak.

A családok és háztartások előreszámításával foglalkozó szekcióban a résztvevők megállapítása volt, hogy talán ez az a terület, amely a legdinamikusabban fejlődött az elmúlt években. Itt fogalmazódott meg leginkább az eltérő módszerek és adatbázisok közelítésének igénye is. A módszertani fejlesztés a hagyományos statikus és az újabb dinamikus modelleket egyaránt érinti. Olyan vegyes típusú eljárásokat szorgalmaznak, amelyben a felhasznált információk köre igen széles (tartalmazza a teljes körű népmozgalmi és népszámlálási adatokat, valamint a reprezentatív felvételek felhasználását is) és amelyek a felhasználóknak még több, még sokrétűbb információkat nyújtanak a családok és háztartások jellemzőinek alakulásáról, átalakulásáról. Különös hangsúlyt kapott a családok, háztartások keletkezésének, átalakulásának, felbomlásának folyamata, valamint ennek összefüggése a lakáshelyzet alakulásával. Speciális problémaként az intézeti lakók növekvő számára, átalakuló jellemzőire hívták fel a figyelmet, elsősorban az öregedéssel összefüggésben.

Ebben a szekcióban hangzott el a magyar előadás a legújabb család-háztartás előreszámításról, amelyet kedvezően, mint a vegyes típusú modellek egy alappéldáját fogadták. Elgondolkodtatónak tartották az átlagos családnagyság, háztartásnagyság előrejelzett kismértékű emelkedését, mint olyan eredményt, amely a más országokban alkalmazott hipotézisek esetleges revidálásának szükségességét is felvetheti.

A munkaerő előreszámításával foglalkozó szekcióban elsősorban az aktív népesség számbavételével, jellemzőivel, a munkanélküliség alakulásával foglalkoztak, de itt is felmerült az előreszámítások komplex gazdasági aktivitási, inaktivitási értelmezésének szükségessége és a komplexebb, a demográfiai folyamatokat, az iskolázást, az aktivitási életciklusokat feltérképező előreszámítások készítésének szükségessége. Jelentős szerepet kapott az adatbázisok és az ezeken alapuló rövid távú előrebecslések kérdése. Az adatbázisok területén további jelentős homogenizálás szükséges, valamint új elemként a részmunkaidős foglalkoztatás messzemenő figyelembevétele, tekintettel ennek növekvő fontosságára, elterjedtségére.

Ebben a szekcióban is megfigyelhető volt a hagyományos létszám-előrebecslések mellett és helyett gazdag információkat adó előreszámítások szorgalmazása. A javaslatok szerint koréves rendszerben, képzettség, iskolai végzettség, családi állapot, aktivitási terület, esetleg régiók és háztartási állás szerint bontott kínálati és keresleti előreszámítások lennének ideálisak és ezek kifejlesztésére jelentős kutatómunkát igényeltek. Külön hangsúly került a vendégmunkások számbavételére és előreszámítására.

A plenáris üléseken egyfelől szorgalmazták, hogy a jelentősen kibővült gyakorlat a különböző előreszámítások készítésében igen széles körű további egyeztetést kíván az

alkalmazott módszerek és adatok tekintetében, másrészt az előreszámítások kibővült információtartalmát ütköztetni kell a felhasználók igényeivel. A felhasználók tényleges és potenciális köre egyaránt kiszélesedett és szükségesnek látszik az előreszámításba bevont, illetve a publikált információk felhasználási optimumának keresése, a felhasználók igényeinek, véleményének, javaslatainak felmérése. Az első ilyen jellegű megkérdezésekből kiderült, hogy a felhasználók elsősorban igénylik a legújabb adatokon alapuló előrevetítéseket és az összefogott következtetéseket, s az előreszámítóktól sűrűbb, akár éves gyakoriságú aktualizálást kérnek. A megfelelően dokumentált előrebecslések, forráskönyvek eltérő eredményei nem zavarják a felhasználókat, készek az alternatívák mérlegelésére és figyelembevételére. Mindez azt is jelenti, hogy a demográfiai előreszámítások (s tárgyuk: a népesség) egyre inkább belső tényezője, változó eleme a tervező jellegű felhasználásnak és magatartásának "pontos" előrebecslése a folyamatos iterációk eredménye.

A konferencia általános javaslatai között szerepelt az érintett nemzetközi szervezetek és nemzeti intézmények felé egyfelől az előreszámítási kutatások és fejlesztések támogatása, különös tekintettel az adatbázisok kialakítása és a számítástechnikai, azon belül a szoftverfejlesztés területén. Szorgalmazták a megfelelő társadalomstatistikák egységesítését, így külön kiemelték a háztartási panelvizsgálatokat és a munkaerőfelvételeket. Javaslattal született Projections Newsletter néven periodika kiadására. A közeljövőre nézve a kutatók, fejlesztők közötti szoros nemzetközi kontaktusok, témaorientált workshopok szervezését irányozták elő, a következő átfogó konferencia 4–5 év múlva esedékes megrendezéséig.

Hablicsek László

A GAZDASÁGI AKTIVITÁS ELŐRESZÁMÍTÁSA, 1994–2010

(Kiadvány-tájékoztató)

A gazdasági aktivitás és inaktivitás nemcsak egyes részterületei, hanem egész rendszere átalakult az utóbbi 4–5 évben. Ez indokolta, hogy a gazdasági aktivitás és inaktivitás részterületeire kidolgozott különböző létező előrebecslések mellett készüljenek olyan kísérleti előreszámítások is, melyek egy leegyszerűsítő rendszerben, de az egész népességre kiterjedően **demográfiai részletezettséggel** (nemek, korcsoportok szerint) veszik számba a gazdaságilag aktív és inaktív népességi csoportokat.

Így kerültek közreadásra az 1993–1994. évi publikált és részben becsült adatokon alapuló, **demográfiai szempontokat érvényesítő, technikai jellegű gazdasági aktivitási előreszámítások**¹.

Az előreszámítások jellemzői

A különböző gazdasági aktivitási kategóriákba sorolható személyek létszámára férfi, nő, ötéves korcsoportok szerinti részletezésben két **technikai előreszámítás** készült, melyek az 1994–2010 közötti időszakot ölelik fel.

Az előreszámítások a bevezetésben említett hat gazdasági aktivitási kategóriára vonatkoznak: **aktív keresők**; a társadalombiztosítási juttatások alapján **gyermeket nevelőket, gondozókat**; **(regisztrált) munkanélkülieket**; a **nyugdíjasok**, **járadékosok**; **tanulók és egyéb címszó alatt az előző kategóriákba be nem sorolható, gazdaságilag inaktívnak tekintett**

¹*Hablicsek László*: A gazdasági aktivitás előreszámítása, 1994–2010. Technikai előreszámítások a demográfiai összefüggések alapján. KSH NKI Demográfiai Tájékoztató Füzetek 16. sz. 1994/2. (Közreműködők: *Fóti János, Illés Sándor*).

népességet. A hat kategória szerinti népességszámok összege nemenként és korcsoportonként megegyezik az 1993—2020 időszakra szóló népességelőreszámítás szerinti létszámmal.

A technikai előreszámítások egyrészt változatlan és változó korszerinti arányok feltételezésén és alkalmazásán alapulnak. Másrészt jelzik azt is, hogy változatlan (1994. évi) aktív kereső létszámot feltételezve a demográfiai változások milyen hatással lennének a gazdasági aktivitásra és munkanélküliségre.

A változatlan korszerinti arányokon alapuló technikai előreszámítás az aktív keresők, gyermeknevelők, regisztrált munkanélküliek, nyugdíjasok, tanulók 1994 elejére becsült, a korcsoportok népességszámához viszonyított arányaira épül. A technikai feltételezés szerint ezek az arányok 1994—2010 között változatlanok. Így ez az előreszámítás a demográfiai (a korcsoport-létszámok előreszámított módosulásaiából adódó) hatásokat méri.

A változó korszerinti arányokat alkalmazó technikai előreszámítás a részvételi arányok 1993-ban bekövetkezett módosulásain alapul és elsősorban az aktív keresők — csökkenő munkanélküliség melletti — kínálatának lehetséges jövőbeni módosulásait (növekedését, majd csökkenését) méri.

A technikai előreszámításokat elsősorban a demográfiai kereteket és hatásokat figyelembe vevő elemzésekhez, számításokhoz ajánljuk a szakemberek figyelmébe. A hatások közül kiemelendők a korcsoportok létszámingadozásai, a népesség számának általános csökkenése és az öregedés. Ennél is lényegesebbnek tartjuk, hogy az előreszámítások kihangsúlyozzák: a gazdasági aktivitási kategóriák az adott népességi keretben léteznek és ezért a különböző aktivitású népességcsoportok létszámai összefüggnek egymással. A létszámváltozások tehát nem korlátlanok és a kategóriák közötti átáramlást igényelnek. Ez az igény különösen jelentős lesz a következő időszakban, amikor a munkavállalási korúak között lesznek mind az 1950-es években született, mind pedig az 1970-es években született nagylétszámú korosztályok is.

Gazdasági aktivitás és inaktivitás 1994 elején

Magyarország népességének száma 1994 elején 10 millió 270 ezer fő volt. Ebből az aktív keresők száma 3.5 millió főre tehető, 330 ezer fő körül volt a gyermekgondozás különböző formáit és a szülési szabadságot igénybe vevők száma. A regisztrált munkanélküliek 630 ezren voltak. 2.8 millió főellátású nyugdíjast mutattak ki és 1.7 millió volt a nappali tagozaton iskolába járók száma. Az egyéb gazdaságilag nem aktívok száma 1.3 millió, közülük mintegy 480 ezer fő munkavállalási korú és ebből kétharmad a 15—24 éves fiatal.

A munkavállalási korú népesség (a 15—59 éves férfiak és a 15—54 éves nők) száma 6.1 millió fő, 57 százalékuk aktív kereső, 11 százalékuk már nyugdíjas, 10 százalékuk regisztrált munkanélküli, 9 százalékuk tanuló, 8 százalékuk egyéb inaktív és eltartott és 5 százalék a gyermekét társadalombiztosítási ellátás szerint gondozó, nevelő.

A fiatalabb munkavállalási korúak (15—39 évesek) között 25 százalékot tesznek ki a munkanélküliek és az egyéb nem aktív kategóriába tartozók. Az idősebb munkavállalási korúak (40—59 éves férfiak, 40—54 éves nők) között minden negyedik-ötödik ember nyugdíjas.

1994 elején 100 munkavállalási korúra 69 nem-munkavállalási korú, míg 100 aktív keresőre 192 (!) nem aktív kereső (gyermeket nevelő, munkanélküli, nyugdíjas, tanuló és egyéb gazdaságilag nem aktív) jutott. Összehasonlításképpen: a nem aktív keresők és az aktív keresők aránya 1980-ban 1.11, 1990-ben 1.16, 1992-ben 1.44 volt.

Előreszámítási eredmények

A változatlan korszertinti arányokon alapuló előreszámítás szerint 2000-ig a demográfiai hatás az aktív keresők számát kismértékben növelő, a munkanélküliek, a nyugdíjasok és az egyéb gazdaságilag nem aktívok számát szintentartó, a tanulólétszámot jelentősen csökkentő lesz.

Ezzel szemben 2000 után és különösen 2010-hez közeledve egyre jobban érvényesül a munkavállalási korúak létszámának az 1980-as évek eleje óta alacsony születésszámok miatti csökkenése, valamint az időskorúak létszámának növekedése az 1950-es évek nagylétszámú korosztályainak belépésével.

A változó arányokon alapuló előreszámítás szerint — tehát az 1993-ban megfigyelt változások alapján — a munkanélküliek létszáma 1995 elejére 560, 1996-ra 505, 2000-re 404, 2010-re 381 ezer főnek adódna. Az aktív keresők száma ilyen körülmények mellett az ezredfordulóig jelentősen, 160—180 ezer fővel emelkedne. Ezt követően a kislétszámú kohorszok munkaerőpiacra kerülése a foglalkoztatottak létszámára csökkentő hatást gyakorol.

Az iskolázási arányok növekedése a számítások szerint mérsékelheti, de teljesen nem akadályozhatja meg a tanulók összlétszámának csökkenését.

A számítás szerint tovább nő a nyugdíjasok száma, 2010-re eléri a 3 millió főt, ami már a várható népességszám 30 százalékát tenné ki. A létszámemelkedés döntően a nőket érinti. 2010-re a nyugdíjas nők száma elérheti az összes foglalkoztatott (aktív kereső és gyermekét nevelő) nők számát.

Ha a jelenlegi munkaerő-keresleti szint nem változik, tehát az aktív keresők száma az 1994. év eleji szinten állandósulna, akkor a munkanélküliek száma az ezredfordulóig lényegesen nem csökkenthető, tekintettel a potenciális munkavállaló népesség kínálatának növekedésére. Ebben az esetben 2000-ig tartóan 600 ezer fő körül alakulna a munkanélküliek száma. 2000 után viszont a munkaerő-kínálat csökkenésével, a további állandó kereslet mérséklő hatást fejtene ki a munkanélküliségre. Így 2010-re 340—430 ezer fő közötti munkanélkülivel számolhatnánk.

Következtetések

Az előreszámítások eredményei alapján mindenekelőtt arra következtetünk, hogy a foglalkoztatottak számának jelentősebb növekedését célzó gazdasági-társadalmi feltételek kialakítása a gazdaságpolitika egyik legfontosabb céljának tekinthető. Ami a számítások alapján feltétlenül szükségesnek látszik, az az aktív keresők létszáma további zsugorodásának elkerülése. Ellenkező esetben az eltartási arányok és terhek ellehetetlenülése folytatódik és ez kedvezőtlen gazdasági körülmények esetén, jobb híján akár a munkanélküliséget és az inaktivitást kimondottan *preferáló* népességi-társadalmi magatartást is kialakíthat. Elkerülhetetlennek látszik, hogy növekedjék a gazdaságilag aktívok részaránya elsősorban a nyugdíjas és az egyéb gazdaságilag nem aktív népesség számának és arányának mérséklésével.

A számítási eredmények azt is sugallják, hogy a gazdasági aktivitásnak a munkanélküliség komoly, de nem az egyetlen, és nem is a legnagyobb problémája. A gazdasági aktivitás és inaktivitás egész rendszere alakult át egy, a belső arányok és terhek, s ebből adódóan — feltehetőleg már rövid távon is — a teljesítmények és az értékrendek szemszögéből igen veszélyesnek tűnő (nyomott, mozgástér, kitörési pontok nélküli) állapotba.

Ezért szükségesnek látszik, hogy a rövid távú, a generációkat önkorlátozásra készítő gazdasági-szociális megállapodások mellett új, hosszú távú társadalmi "szerződés" is szülessen a generációk között, mindenekelőtt az aktivitás növelése, a jövedelem-felhasználás és jövedelem-átáramlás új alapokra fektetése és a nyugdíjrendszer immár tovább nem halogatható reformja tárgyában.

Hablicsek László

A népesség száma gazdasági aktivitás szerint, 1994–2010

Naptári év (január)	Aktív kereső	Gyermekek nevelő	Regisztrált munkanélküli	Nyugdíjas, járadékos	Tanuló	Egyéb	Népesség összesen
------------------------	-----------------	---------------------	-----------------------------	-------------------------	--------	-------	----------------------

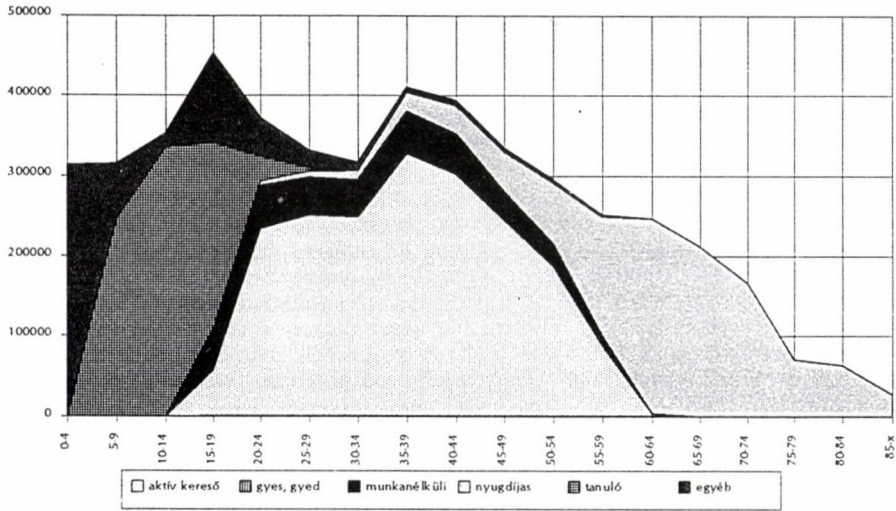
Változatlan korszerinti arányokon alapuló technikai előreszámítás (ezer fő)

1994	3520.1	327.9	627.9	2841.4	1676.2	1291.1	10284.6
1995	3531.9	332.7	629.5	2842.5	1633.1	1291.1	10260.8
1996	3545.5	338.5	630.1	2842.6	1594.3	1287.8	10238.8
1997	3556.2	343.9	630.4	2838.7	1563.7	1286.4	10219.3
1998	3558.1	349.2	629.5	2839.4	1535.3	1289.6	10201.1
1999	3556.6	353.4	627.3	2840.6	1514.3	1292.3	10184.5
2000	3549.0	358.5	624.3	2847.0	1497.1	1292.2	10168.1
2005	3474.4	360.7	608.0	2870.4	1486.8	1269.7	10070.0
2010	3362.2	334.1	587.1	2913.5	1514.2	1196.7	9907.8

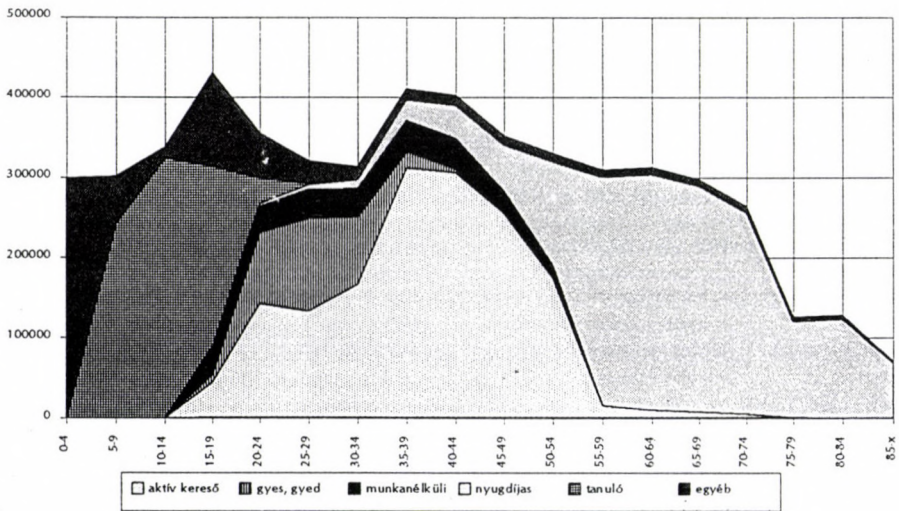
Változó korszerinti arányokon alapuló technikai előreszámítás (ezer fő)

1994	3520.1	327.9	627.9	2841.4	1676.2	1291.1	10284.6
1995	3582.6	332.7	562.6	2850.3	1643.8	1288.8	10260.8
1996	3635.2	338.5	505.0	2858.6	1624.6	1276.9	10238.8
1997	3677.2	343.9	454.8	2864.6	1611.6	1267.2	10219.3
1998	3704.7	349.2	409.7	2873.9	1602.9	1260.7	10201.1
1999	3691.4	353.4	406.9	2882.3	1601.4	1249.1	10184.5
2000	3683.6	358.5	403.9	2894.0	1580.3	1247.8	10168.1
2005	3600.3	360.7	392.8	2943.4	1562.5	1210.3	10070.0
2010	3479.9	334.1	381.0	2986.8	1588.5	1137.5	9907.8

Gazdasági aktivitás nemek és korcsoportok szerint, 1994
Férfiak

Nők

POURSIN, J.-P.: *Les fausses surprises de la démographie mondiale.* (Álmelegzetések a világ demográfiájában.) *Futuribles*, 1994. 183. sz. 19–33. p.

Gyakori az a vélemény, hogy a demográfiai jelenségek sajátos tehetetlensége folytán ezen a téren jóval egyszerűbb előrejelzéseket készíteni, mint bármely más tárgykörben. A cikk ezzel szemben három friss példát mutat be annak illusztrálására, hogy mind a múltva vonatkozó számadatokkal, mind az ezekre épült előrejelzésekkel ajánlatos óvatosan bánni.

Az első meglepetést a legutóbbi nigériai népszámlálás eredménye okozta. Az 1991 novemberében végrehajtott összeírás ugyanis 88 milliós népességről adott számot, az előzetesen becsült 123 milliós helyett. Ez a Spanyol- vagy Lengyelország népességével megegyező nagyságú hiány természetesen gyanakvást kelthet a demográfiai módszerek komolyságát és megbízhatóságát illetően. Alaposabb elemzéssel azonban helyére tehető ez az eltérés, amelynek egyébként a demográfia maga is inkább áldozata, mint oka. A korábbi 123 milliós becslést ugyanis akkor tekinthetnénk megalapozottnak, ha valamilyen teljes körű és megbízható felmérés, pl. egy népszámlálás alapján született volna. Nigériában azonban 1991 előtt ilyen nem volt. (Az 1963. és 1973. évi összeírások eredményeit mind a világ demográfusai, mind maguk a nigériai hatóságok gyanúsnak találták.) Az 1991. évi népszámlálást az ENSZ segítségével készítették elő, értékelésében pedig részt vállalt a nemzetközi demográfus társadalom. Megállapították, hogy az eredmények hűen tükrözik az ország jelenlegi népesedési viszonyait. Ezen túlmenően az előreszámítások szerint a 35 milliós látszólagos veszteséget az évenkénti 3%-os népességnövekedés, a 15 évnél fiatalabbak 45%-os aránya mellett még az ezredforduló előtt pótolni fogják.

Talán még meglepőbb az az eltérés, amely az Egyesült Államok washingtoni Népszámlálási Hivatalának a 2050-ig tartó időszak amerikai népességalakulásáról szóló, 1989-ben és 1992-ben készült előreszámításai mutatnak. Az 1989 elején készített számítás 2050-re 301 milliós, az 1992. évi becslés ugyanakkorra már 382 milliós népességet jelez előre. Itt a válasz lényege abban rejlik, hogy az USA 1990. évi népszámlálása egyes demográfiai jelenségek alapvető változását mutatta ki az 1980. évihez képest. Az első ilyen meghatározó tényező a termékenység jelentős emelkedése, a második a különféle etnikumú népességcsoportok növekvő létszáma, a harmadik pedig az 1990-ben érvénybe lépett, engedékenyebb bevándorlási törvény és az illegális bevándorlás hatásainak figyelembevétele.

A legmeghökkenőbb bejelentések azonban a világ népességének ötödét képviselő Kínából származnak, ahol általában nem jellemző a megbízható demográfiai adatok bőséges szolgáltatása. A népesedésügyi és családtervezési miniszter 1993 áprilisában tartott sajtótájékoztatója, valamint a *Population News*-ban megjelent statisztikai adatok három nagyon lényeges információt hordoztak az utóbbi két évtized demográfiai fejlődésére vonatkozóan. A legfontosabb megállapítás, hogy a nyers születési arányszám a még 1987-ben is 23,3 ezrelékről 1992-ben 18,2-re csökkent. Ez annál inkább jelentős változás, mivel a korábbi tervek szerint ezt a szintet csupán 2010-ben kellett volna elérni. A második fontos információ, hogy az 1988-as 71%-ról 1992-ben már a nemzőképes korban lévő házaspároknak csaknem 84%-ára nőtt a születésszabályozás valamilyen módját alkalmazók aránya (ideértve a sterilizációt is). Ez a szint megfelel a legfejlettebb nyugati országokénak, és figyelembe véve a meddő, valamint a teherben lévő nők arányát, aligha javítható tovább. Végül, de talán nem utolsósorban, meghatározó jelenség, hogy az 1990-es 2,3-ról 1,8 körülire csökkent az egy nőre jutó termékenység, amivel Kína ugyancsak elérte a demográfiai legfejlettebb országok szintjét.

A perspektívák ilyen rohamos megváltozása nyilvánvalóan elgondolkoztatja az olvasót, hogy akkor mit is gondoljon az európai népesség nagyságának és összetételének alakulásáról, akárcsak a 2020-ig tartó időszakra vonatkozóan. Meglehetősen bizonytalan a válasz...

R. G.

BÉGEOT, F.—SMITH, L.: *First results from Western European censuses*. (A nyugat-európai népszámlálások első eredményei.) *Population Trends*, 1993. 74. sz. 18—23. p.

Az Európai Közösség a tagországokban végrehajtott 1980 körüli népszámlálások összehasonlító táblaanyagát az eltérő feldolgozási sorrendek és ütemezések következtében csupán 1988-ban tudta közzétenni. Az 1990-es népszámlálási ciklus részletes eredményeit az Eurostat 1994—95-ben öt kötetben kívánja megjelentetni, amelyek közül az első a népesség és a háztartások néhány alapadatát tartalmazza. A cikk ezekből mutat be válogatást, kiegészítve az EFTA-országok megfelelő adataival, valamint a népszámlálási információk megbízhatóságának mérésére alkalmazott eljárások felsorolásával. Mivel Dániában, Hollandiában és az NSZK-ban a legutóbbi ciklusban nem hajtottak végre népszámlálást, a rájuk vonatkozó adatok alternatív forrásokból származnak.

Az EK-tagországok népességszámai igen széles skálán helyezkednek el, az egyesített Németország 79,8 milliójától az Egyesült Királyságon (57,6), Olaszországon (57,1), Franciaországon (56,7), Spanyolországon (38,9), majd Hollandián (15,1), Görögországon (10,3), Belgiumon (10,0) és Portugálián (9,9) keresztül Dániáig (5,1) és Írorszáig (3,5), végül a csökkenő tudt záró, mindössze 385 000-es népességű Luxemburgig. Az EFTA-országok népességszám szerinti sorrendjét Svédország (8,6 millió) és Ausztria (7,8) nyitja, Svájc (6,9), Finnország (5,0) és Norvégia (4,2) folytatja, majd Izland (256 000) és Liechtenstein (29 000) zárja.

A legutóbbi népszámlálást megelőző négy évtized népességnövekedési arányszámait tekintve ugyancsak rendkívül változatos a kép a vizsgált országokban. A legmagasabb az évenkénti átlagos növekedés Liechtensteinben (1,5%) és Izlandon (1,2%). Az előbbiben ez főként a pozitív vándorlási egyenlegnek, az utóbbinál viszont a magas termékenységnek tudható be. A legalacsonyabb ez a mutató Ausztriában (0,23), részben az 50-es évek kivándorlási hulláma, részben a 70-es évek születésszám-csökkenése következtében. Az EK-tagországok közül ugyancsak igen alacsony az átlagos évi népességnövekedés arányszáma az Egyesült Királyságban (0,27), Németországban (0,29), Portugáliában (0,31), Belgiumban (0,32), Írországon (0,35), Dániában (0,37) és Olaszországban (0,39), magasabb Franciaországban (0,56), Luxemburgban (0,56), Görögországban (0,59) és Spanyolországban (0,66), a legmagasabb pedig Hollandiában (0,90). Évtizedenkénti bontásban még szélesebb a skála, de népességfogyás csak az 1950—60-as időszakban Írországon (—0,50) és az 1960—70-es évtizedben Portugáliában (—0,24) fordult elő.

A cikk további táblázatokban és grafikonokon mutatja be az egyes országok népességének az eltartók-eltartottak arányát meghatározó korcsoportok és nemek szerinti megoszlását, az EK más országaiból, ill. a nem tagországokból bevándorolt népesség arányát az 1990—91-es összeírásnál, valamint a háztartások átlagos nagyságának alakulását az előző népszámláláshoz viszonyítva.

A népszámlálást végrehajtott országok szinte mindegyikében többféle eljárással ellenőrizték a főbb számadatok megbízhatóságát, az összeírás módszerétől függően. Nyolc országban végeztek kifejezetten népszámlálási, mintavételes utóellenőrzést, hében vetették össze az adatokat a korábbi népszámlálás, ill. az arra épült becslések számaival, és ugyancsak több országban vetették vizsgálat alá a népszámlálásból kapott információt a különböző szintű (helyi vagy központi) nyilvántartásokkal és a rendszeresen folytatott munkaerőfelvétel adataival összehasonlítva. Egyes országok az ellenőrzés további módszereit

(népmozgalmi regiszterek, lakásszámok, társadalombiztosítási, oktatásügyi, menekültekre vonatkozó nyilvántartások) is alkalmazták.

R.G.

OGAWA, N.—RETFERD, R.D.: *The Resumption of Fertility Decline in Japan: 1973—92.* (Folytatódott a termékenység csökkenése Japánban 1973 és 1992 között.) *Population and Development Review*, 1993/4. 703—741. p.

A tanulmány bevezető mondatainak néhány tényszáma, illetve mutatója méltán hívja fel az olvasó figyelmét a termékenység Japán-beli alakulására, okainak elemzésére. Ott a befejezett termékenység (TFR) 1947 és 1957 között 4,54-ről 2,04-re csökkent. Ezután 1973-ig az utánpótlási szint körüli érték maradt jellemző, majd folytatva a korábbi lefelé irányuló trendet 1992-re 2,14-ről 1,50-re esett le. A születések számának csökkenése még meredekebb görbével haladva 1992-ben 42%-kal kevesebb értéket mutat mint 1973-ban.

Korábbi évek elemzései a termékenység csökkenését többnyire a veszített háború és a gazdasági válság következményének tekintették. 1973 után azonban a képbe már az előző csökkenés eredményeként mutatkozó népesség öregedés és egyéb tényezők is árnyakat vetnek.

Miért csökkent a termékenység Japánban 1973 után? Fog-e tovább változni a jövőben? És milyen irányban? E kérdések reflektorfényében vizsgálja a cikk (1950-től kezdődően) a termékenység trendjét, eltéréseit és preferenciáit, illetve a befolyásoló tényezőit.

A termékenység feltehető meghatározóira összpontosítva elemzi azokat a hatásokat, amelyek a nupcialitás alakulásának, illetve a családdal kapcsolatos értékváltozásoknak, a fogamzásgátlási gyakorlatnak és a művi terhességmegszakítás szerepének tulajdoníthatók. Ezek után vizsgálja a termékenységet feltehetően befolyásoló társadalmi-gazdasági tényezőket.

Különös figyelmet érdemelnek azok a fejezetek, melyek fontos következtetéseket vonnak le a — japán nemzeti sajátosságokon túl eső és nemzetközi érdeklődés körébe tartozó — fogalmak, események és tapasztalatok tekintetében. Ilyenek: a házassági forma átalakulása, a nők foglalkoztatottsága, a népesség öregedésével kapcsolatos kérdések és ezek szociálpolitikai következményei. Ide tartoznak azok a kérdések is, melyek a termékenységet befolyásoló olyan tényezőkkel foglalkoznak, mint a fogamzásgátlás lehetőségei (Japánban jogi is), vagy a "családtervezés" eszközeként is alkalmazott művi terhességmegszakítás.

A nők helyzetére vonatkozó országos közvélemény-kutatás több fordulójának eredményei alapján vizsgálják az értékrendszer változásait, a kereső foglalkozás, illetve szakmai karrier és a családanyai szerep anyagi és viselkedési megnyilvánulásait. Újszerű fogalommal ismerkedhetünk meg a családi állapot kategóriák között: "új (fajta) nem-házás" (new single) állapot, ami jelzi egyrészt a házasságkötési kor kitolódásait, de jelentheti a házasság intézményének elvetését is. A különböző felvételek azonban nem adnak egyértelmű választ az értékrend változása, illetve annak a termékenységre gyakorolt hatása tekintetében.

Megmozdították viszont a közölt eredmények a közvélemény és a politikai szférát. A problémák megoldása érdekében a kormányzat kifejezett pro-natalista álláspontra helyezkedett.

H.L.

POPENOE, D.: *American Family Decline, 1960—1990: A Review and Appraisal.* (A család hanyatlása Amerikában, 1960—1990: áttekintés és értékelés.) *Journal of Marriage and the Family*, 1993/3. 527—555. p.

Aki még nem foglalkozott behatóbban — akár mint demográfus, szociológus — a család problémáival, e cikkben a család fogalmának meghatározásával kezdheti az ismerkedést. Itt ugyan az amerikai családról tudhat meg többet, de az a sokszínű és egyáltalán nem elszigetelt világ kaleidoszkópja lehet térben és időben széles körben előforduló helyzeteknek.

1980-ban a Fehér Ház családokkal foglalkozó konferenciája épp a definíció körüli viták miatt ért idő előtt véget: a résztvevők egy része a hagyományos család fogalmához ragaszkodott, de a vélemények széles szórása során az a véglet is megjelent, mely családnak igyekezett minősíteni pl. a homoszexuális párok együttélését is. A közéletben és tudósok körében folyt a vita a század elejétől, és századunkat a "gyermekek századának" nevezték, vagy remélték. Az 50-es évek valóban a család és házasság stabilitásának, a gyermekek "hagyományos" családban való nevelésének időszaka lett az USA-ban. A 60-as években viszont hanyatlása kezdődött. Ezt követően 30 év hivatalos statisztikája mutatja a születésszám és házasságkötések számának csökkenését, a válások szaporodását, a családok összetételének változását. A viták megélénkültek, a cikk sok szerzőt idéz és eljut saját véleményének ismertetéséig, majd a pártközi "National Commission on Children" (Országos Gyermekegészségügyi Bizottság) 1991-es zárójelentéséig.

A család demográfiai, gazdasági, egyéb funkcionális és kulturális szempontok szerinti megközelítése során arra is rámutat, hogy a "hanyatlás" nem egyértelműen pozitív jelenség, amennyiben a férfi-uralmú intézmény gyengülését jelzi és a tagok individuális fejlődését elősegíti. A gazdasági közösséget is jelentő "nagy-család" szétterjedése sem annyira aggasztó, mint az "elemi" (nukleáris) család kötelékeinek megszakadása, vagy eleve elkerülése. A család két alapvető funkciója, a gyermekek világrahozása, felnevelése és az érzelmi kapcsolat összetartó hatása kerül így veszélybe; jó okkal mondható, hogy a funkciók legmegfelelőbb intézménye mégis a család. Legveszélyeztetettebb helyzetbe a gyerekek kerülnek. A fent említett zárójelentés szavaival: "Sok megfigyelő aggódik, hogy az észlelt változásoknak már nagyon káros következményei vannak, és ezek sok amerikai gyermek élet-minőségének drámai hanyatlását okozzák."

A szerző következtetése szerint a felnőttek talán elég sikeresen élhetik le életüket család nélkül is, de a gyerekek nem! A felnőttek önmegvalósító törekvései a családot az alap-egységig (nukleuszig: szülők + gyerekek) máris lefaragták, de a további csökkenés akár a funkcióban, akár a családtagok számában rendkívül kedvezőtlen következményekkel járna a gyerekekre, s így a következő generációkra.

H.L.

EASTERLIN, E.A.—SCHAEFFER, C.M.—MACUNOVICH, D.J.: *Will the baby boomers be less well off than their parents?* (Rosszabbul élnek-e szüleikhez viszonyítva az amerikai "baby boom" nemzedék tagjai?) *Population and Development Review*, 1993/3. 497—522. p.

A második világháború utáni két évtized az Egyesült Államokban a demográfiai csúcs, az ún. "baby boom" időszaka. Az ekkor született nemzedék tagjai, a munkaerőpiacra lépve, kedvezőtlen helyzetben találták magukat: éppen nagy létszámuk — vagyis a munkaerő túlkínálata — miatt béreik viszonylag alacsonyak, előrejutási lehetőségeik pedig korlátozottak voltak, s a munkanélküliség is jelentős mértékben sújtotta őket. Mindez élesen megkülönböztette őket szüleik generációjától, amely — részben kisebb létszáma folytán — rendkívül jó munkaerőpiaci esélyekkel rendelkezett. A két nemzedék — gyermekek és szüleik —

gyökeresen eltérő munkaerőpiaci helyzetét látva sokan arra a következtetésre jutottak, hogy a háború utáni másfél-két évtizedben világra jöttek alkotják az első olyan amerikai generációt, amely nyugdíjas korában rosszabb anyagi körülmények közepette él majd, mint ahogyan szüleik éltek.

Ez a borúlátó jóslat azonban figyelmen kívül hagyja, hogy a "baby boom" nemzedék tagjai nem tehetetlen foglyai a számukra kedvezőtlen körülményeknek, hanem *demográfiai magatartásukkal befolyásolni tudják saját jövőben anyagi helyzetüket*. Negatív munkaerőpiaci tapasztalataik ugyanis olyan, a családdal kapcsolatos döntésekre ösztönözhetik őket, amelyek ellensúlyozhatják a rossz munkaerőpiaci kilátások életszínvonal csökkentő hatását.

A családdal kapcsolatos döntések azonban nem csupán az anyagi életkörülményeket befolyásolják, hanem hatással vannak az életszínvonal *nem anyagi természetű* összetevőire is. Ezek közül az egyik legfontosabb a hozzátartozók által nyújtott személyes segítség időskorban. Ha a jólét fogalmát a közvetlen anyagi viszonyoknál szélesebben értelmezzük, akkor a generációk összehasonlításakor figyelembe kell venni azt is, az egyes nemzedékek tagjainak mekkora hányada számíthat nyugdíjas éveiben gyermekei és házastársa támogatására.

Tanulmányukban a szerzők ebben a tágabb, a demográfiai döntések imént említett kettős szerepét hangsúlyozó megközelítésben vizsgálják, vajon a "baby boom" nemzedék tagjainak életszínvonala valóban rosszabb-e annál, amit szüleiknek sikerült kivívniuk maguknak. Az elemzés az életkörülmények három területére: a jövedelemre, a vagyoni és a családi viszonyokra terjed ki. A felhasznált adatok részben a Current Population Survey mágnesszalagon tárolt felvételeiből, részben pedig publikált hivatalos statisztikai kiadványokból származnak.

Ami a jövedelmet és a felhalmozott vagyont illeti, az elemzési eredmények egyértelműen cáfolják a "baby boom" nemzedék alacsonyabb életszínvonalára vonatkozó megállapításokat. *A háború utáni születési csúcs idején világra jöttek életciklusuk minden eddigi szakaszában jobban kerestek, mint szüleik nemzedéke*, s ezt az előnyüket várhatóan nyugdíjas éveikre is megőrzik majd. A fiatalabb nemzedék nettó vagyona pedig (1989. évi dollárban számolva) mintegy kétszerese a szülői nemzedék vagyonának.

Merőben más képet mutat ezzel szemben az életkörülmények nem anyagi vetületének nemzedékek közötti összehasonlítása. *A fiatalabb generáció tagjai között jóval több az egyedülálló, a családban élők körében pedig nagyobb a gyermektelenek aránya*. Ennek következtében a háború utáni demográfiai csúcs idején születettek életciklusuk utolsó szakaszában szüleiknél kevésbé számíthatnak családtagjaik támogatására. Úgy tűnik, bár anyagi téren a "baby boom" nemzedék tagjai felülműlják szüleik generációját, ezt azonban olyan demográfiai magatartással — a családalapításról való lemondással, ill. a gyermekszám korlátozásával — sikerült csak elérniük, amely hátrányba hozta őket a jólét nem anyagi természetű összetevőit illetőleg. *A fiatalabb generációk tehát bizonyos értelemben családi életük rovására vásárolták meg maguknak jobb anyagi helyzetüket*.

M.F.

SZUMAN, A.: *Wpływ pracy zawodowej matek na podstawy i zachowania prokreacyjne w cyklu życia rodziny*. (Az anya szakmai munkájának hatása prokreációs magatartására a család életciklusán belül.) *Studia Demograficzne*, 1992/4. 51—81. p.

A XX. század második felében egyre tömegesebbé vált a nők munkavállalása. Több kutatás is foglalkozott már azzal, milyen hatást gyakorol mindez a nők prokreációs magatartására. Megállapították, hogy a munka csökkenti a nők szülési kedvét, az egyes gyermekek születése közötti idő is megnő. A cikk azt vizsgálja, miféle helyet foglal el mindez a család életciklusában. A család életciklusát a szerző S. Wierchoslawski alapján

értelmezi. A vizsgálat 2753 fős mintára épült, 1990. 01. 01-én került lebonyolításra, kérdőíves módszerrel.

A minta legnagyobb része a családi élet úgynevezett fejlődési szakaszát élte, egy kisebb részük a stabilizációs szakaszba, illetve a családtagok számának csökkenése szakaszba tartozott. 81,1%-uk dolgozott, 11,5% nem, 7,4% gyesen volt — a fejlődési szakaszban lévő almintá esetében. A teljes minta 94,4%-a dolgozott valaha, ha a vizsgálat pillanatában nem is.

A minta prokreációs magatartását az alábbi tényezők befolyásolták: társadalmi közeg, képzettségi szint, anyagi helyzet, a demográfiai döntéseket befolyásoló törvények. Mivel az ország helyzetét általában rossznak tartják, az ideálisnak ítélt gyermekszám és a tényleges adatok között jelentős az eltérés. Ma a szülőképes nők Lengyelországban átlagosan 1,4—1,8 gyermeket vállalnak — a nem dolgozók ennél valamivel többet. A longitudinális vizsgálatok arra utalnak, hogy a nők életkorának növekedésével párhuzamosan ez a különbség egyre csökken.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a dolgozó nők kevesebb gyereket szülnék, mint a nem dolgozók. Ez fokozottan igaz a folyamatosan tanuló, majd megszakítatlan munkaviszonyban álló nőkre. Az ő esetükben rövidebb a családi életciklus prokreációs szakasza is (53,9 hónap).

A mintán belül 2—3 gyermekkel rendelkező nők elzárkóztak a további szülésektől. Az egy gyermekkel rendelkező anyák 45,7%-a szintén nem akart már több gyermeket. E téren nem figyelhető meg releváns különbség a dolgozó nők között. A gyermekszám korlátozásának okai: anyagi körülmények, elégedettség a jelenlegi gyermekszámmal, a szakmai munka és a gyermekgondozás összeegyeztethetlensége, lakásproblémák, egészségügyi problémák, az anya életkora.

A vizsgálatból kitűnik, hogy a nők szakmai munkája ugyan befolyásolja mind a szülési kedvet, mind a vállalt gyerekek számát, az ezzel kapcsolatos nézetek mégis meglehetősen egységesek, a nők életkorának növekedésével egyre inkább homogenizálódnak. Nincs túl nagy különbség a dolgozó és nem dolgozó anyák nézetei között sem, annak ellenére, hogy a munkavállalás alapvető életformaváltást jelent. Döntőnek tűnik e téren az ország anyagi helyzete. Mindez Lengyelországra nézve rendkívül nyugtalanító következményekkel jár. Csökken az élveszületések száma — legnagyobb arányban a nem dolgozó anyák családjában. Csökken az ideálisnak tartott gyermekszám, és még ennél is kevesebb az egyén által ténylegesen világra hozott gyermekek száma.

A nők szakmai munkája jelentősen befolyásolja a család életciklusát: a prokreációs szakasz lerövidül.

Amennyiben a lengyel gazdaság a közeljövőben nem fog stabilizálódni, nem javul az egészségügyi ellátás, a családok életéből nem sikerül kiszorítani a bizonytalansági tényezőknél legalább egy részét, a születésszám továbbra is csökkenni fog — függetlenül pl. az abortusz szigorú törvényi szabályozásától. Kérdés, hogy az új munkaerőpiacon lesz-e hely ennyi nő számára, s ez majd miként befolyásolja a családok anyagi helyzetét, illetve a születési kedvet.

K.J.

RYDZEWSKI, P.: *Rozwód w cyklu zycia rodziny*. (A válás a család életciklusában.) *Studia Demograficzne*, 1992/3. 3—18. p.

Az egyik házastárs halála mellett a válás az az ok, amely a házasság megszűnéséhez vezet. Nem közömbös, hogy erre a család életciklusának melyik fázisában kerül sor — a statisztikai vizsgálatok korábban mégsem tértek ki erre a problémára.

A cikkben ismertetett felmérésre 1986—88 között került sor, 3 nagy lengyel városban. A mintát 1983—84-ben elvált személyek alkották, 660 fő. Házasságaik 1965—74 között

kötettek. A felmérés kérdőív segítségével történt. A 108 kérdés az alábbi öt témakört járta körül: a házasságot megelőző időszak, a házasság alatti életkörülmények, a válás, a válás utáni helyzet, a vallott értékhierarchia. A válaszok értékelése *S. Wierzchoslawski* családi életciklus modellje segítségével történt, amely *P.C. Glick* 1947-es modelljének lengyel körülményekre adaptált változata.

A válás okaként említett leggyakoribb tényezők: alkoholizmus, összeférhetetlenség, hűtlenség. Az okok a nemtől való függést mutatnak. A nők a férfiaknál gyakrabban említik az alábbi okokat: erőszak, anyagi gondok, alkoholizmus. A férfiak a nőknél gyakrabban említik az alábbi okokat: gondok a házastárs szüleivel, szexuális problémák. Mindez arra utal, hogy a váláshoz vezető út a problémák érzékelésének eltérő voltában veszi kezdetét. Van olyan feltételezés is, miszerint a gondot nem a problémák eltérő érzékelése jelenti, hanem azok eltérő módon való megfogalmazása. Minél alacsonyabb a házasfelek végzettségi szintje, annál gyakrabban említik válóokként az alkoholizmust és a hűtlenséget.

A vizsgálat adatai arra utalnak, hogy a válásra leggyakrabban akkor kerül sor, amikor a családban iskolás korú gyermekek élnek. Amennyiben olyan házaspár dönt úgy, hogy elválják, ahol még nincs gyerek, ez általában viszonylag röviddel az esküvő után szokott bekövetkezni. Minél több gyerek van egy családban, annál később döntenek úgy a szülők, hogy nem kívánnak tovább együtt élni. A képzettségi szint is differenciáló tényező. Minél magasabb a házasfelek képzettsége, annál gyakrabban döntenek a válás mellett úgy, hogy még nincs gyermekük.

A három leggyakrabban említett válóok sorrendje a család életciklusának különböző fázisaiban változik. A fiatal, gyermektelen házaspárok esetében a sorrend: összeférhetetlenség, alkoholizmus. Ez a csoport ritkán említett más okokat. Az óvodáskorú gyerekekkel rendelkező családok esetében a sorrend: alkoholizmus, összeférhetetlenség. A nagyobb gyermekkel rendelkező házaspárok által említett okok: alkoholizmus, hűtlenség.

Lengyelországban most jelentős társadalmi átalakulás zajlik. Ennek hatása a családok életében is tükröződik, talán kevésbé megragadható módon, ám következményei hosszú távúak, hiszen a jövő demográfiai helyzetét, tendenciáit is befolyásolják. Intenzívebbé kell tenni a családdal és más társadalmi mikrostrukturákkal foglalkozó kutatásokat, hiszen ezek az alapegységek fontos társadalmi értékek, normák hordozói. E cikk a válás interdiszciplináris, demográfiai és szociológiai vizsgálatára tett kísérletet.

K.J.

SCHMID, J.: Die Wanderungsproblematik in Europa aus demographischer, wirtschaftlicher und sozialer Sicht unter besonderer Berücksichtigung Deutschlands. (A vándorlások problematikája Európában, demográfiai, gazdasági és szociális szempontból, különös tekintettel Németországra.) *Raumforschung und Raumordnung*, 1993/5. 287–294. p.

Az EK és az EFTA államokat magában foglaló európai gazdasági térség teljes népessége mintegy 380 millió főt tesz ki, melynek döntő része (345 millió fő) a 12 EK-tagállamhoz tartozik. Az EK demográfiai, gazdasági stb. mutatói tehát lényegében az egész vizsgált térséget jellemzik.

Az 1990. évi adatokból is egyértelműen kitűnik, hogy e térségben a fiatalok aránya jóval alacsonyabb, a 65 éven felülieké viszont lényegesen magasabb, mint a fejlődő országokban. Az előrejelzések arra engednek következtetni, hogy a következő négy évtizedben (2030-ig) az előregedés folytatódik és egyúttal az össznépesség száma visszaesik. A munkába lépők (15–24 éves) korcsoport mind számszerűségét, mind arányát tekintve már a 90-es évek folyamán drámai módon visszaesik, majd két évtizedes viszonylag stabil időszak után ismét erősen csökken. A 25–49 évesek gazdasági aktivitás szempontjából leglényegesebb csoportja — a korábbi "baby boom" következtében — eleinte még gyarapszik, a prognosztizált periódus második felében viszont mélyen az 1990. évi szint alá esik vissza. Összességében

kedvezőtlen irányban változik tehát a munkaképes korú és a koránál fogva nem aktivizálható népesség aránya. E folyamat különösen Németországban és Olaszországban nyilvánul meg majd erőteljesen, míg Franciaországban és Nagy-Britanniában előlráthatólag enyhébben jelentkeznek, illetve részben későbbre toldódnak.

Az EK-országokban — 1989. évi adatok szerint — összesen 13,4 millió külföldi élt, akiknek jelentős hányada (5,1 millió fő) más EK-tagállamok állampolgárai közül került ki. Meg kell jegyezni, hogy ezek az adatok bizonytalanságokat rejtenek magukban, mert a "külföldi" fogalmát még az EK-n belül sem értelmezik egységesen.

Németországban a nyilvántartott külföldiek száma meghaladta az 5 milliót, akik között a többi EK-ország állampolgárain kívül megkülönböztethetjük az áttelepülőket, a vendégmunkásokat, a genfi menekült konvenció szerint megtúrt külföldieket, az elismert menedékjoggal rendelkezőket és azon személyeket, akiknél a menedékjog elismerése folyamatban van.

A demográfiai fejlődés elemzése arra a következtetésre vezet, hogy a Nyugat-Európába irányuló bevándorlási hullám a továbbiakban erősödni fog. A térséget olyan államok veszik körül, ahol a nyomor, a népesség gyors növekedése miatt egyre nagyobb tömegek kívánnak maguknak új létalapot teremteni. Déli és keleti irányból most is érzékelhető az illegális bevándorlás, melynek célpontjai közé tartozik például Dél-Franciaország, Olaszország és Németország. E nyomás intenzitása várhatóan fokozódik.

Németországban a népesség hosszú távú fogyása — melyet a nettó reprodukciós együttható alacsony értéke is jelez — meghatározott mértékű, szabályozott bevándorlást szükségessé tesz, minthogy kormányzati intézkedésekkel a csökkenés belátható időn belül nem kompenzálható. Eleinte — kedvező esetben — évente mintegy 200 ezer fő bevándorlása lenne indokolt. A későbbiekben e létszámot fokozatosan 500 ezerre kellene növelni.

A munkába lépő évfázatokba tartozók számának csökkenése végső fokon a munkaerő-állomány összezsugorodásához és a foglalkoztatottak átlagos életkorának emelkedéséhez vezet. A számszerűen csökkenő és öregedő gazdaságilag aktív népességre fokozódó szociális terhek hárulnak. E folyamatok káros hatásainak enyhítésére különböző eszközök jöhetnek tekintetbe. Első helyen említhetők a műszaki korszerűsítést, a munka hatékonyságának növelését elősegítő beruházások, amelyek lehetővé teszik a munkaerővel való takarékoskást. A foglalkoztatottak öregedéséből adódó nehézségek a munkaerő rendszeres továbbképzése, átképzése útján részben megelőzhetőek. Ennek határt szab azonban, hogy bizonyos életkoron felül a dolgozó már nem követheti a műszaki fejlődést. További eszközt jelenthet a női munkaerőforrás nagyobb arányú igénybevétele. Amennyiben viszont ez a születések számának újabb visszaesését idézi elő, hosszabb távon csak ront a helyzeten.

A szűkülő emberi erőforrások megújulásának eszközeként — az előbbieket mellett — mindenképpen figyelembe kell venni a bevándorlást, még akkor is, ha ez nem jelent problémamentes megoldást. A nyugat-európai országokban — közöttük Németországban is — sürgető feladat a bevándorlással kapcsolatos egységes irányelvek kialakítása. Ennek során arra kell törekedni, hogy a bevándorlás keretei biztosítsák a munkaerőpiacon jelentkező hiány pótlását úgy, hogy a bevándorlók be tudjanak illeszkedni a fogadó társadalom kultúrájába.

F.J.

BIRG, H.: *Ursachen der Wanderungen im Hinblick auf die Eigendynamik und die Wechselwirkung der internationalen und interregionalen demo-önkonomische Prozesse — Zusammenfassende Thesen.* (A vándorlások okai, tekintettel saját dinamikájukra és a nemzetközi, valamint a régiók közötti népesedési-gazdasági folyamatok módosító hatására — összefoglaló tézisek.) *Raumforschung und Raumordnung*, 1993/5. 241—247. p.

Az ipari országokban a gazdasági és demográfiai folyamatok közötti kölcsönhatások hosszú távon a születésszám csökkenését és a népesség fogyását eredményezik. E tendenciák tartós igényt támasztanak a bevándorlás iránt. Németországban például a születésszám hiányát éves szinten mintegy 400—500 ezres pozitív bevándorlási egyenleggel lehetne csupán ellensúlyozni.

Az országok és régiók közötti vándorlás komplex kérdés, amely számos tudomány oldaláról közelíthető meg.

A kutatás két fő tézisből indulhat ki:

Az első tézis értelmében magasan fejlett ipari országokban folytatódik a népesség fogyása, korösszetételének kedvezőtlen alakulása, mely a modern társadalom sajátos értékrendjének függvényeként értelmezhető, és kormányzati intézkedésekkel nehezen befolyásolható. Ennek eredményeként a bevándorlás iránt továbbra is szükséglet mutatkozik.

A második tézis kiegészíti az elsőt, amennyiben rámutat arra, hogy a fejlődő országokban az előbbivel ellentétes irányú demográfiai folyamatok zajlanak le, vagyis a népesség állandóan gyarapszik. A tartós születési többlet a fejlődő világban elvándorlási kényszert eredményez, mely az ipari államok felé irányuló nyomásként jelentkezik.

Az előbbiekből következik a harmadik alaptézis, mely rámutat arra, hogy a fejlett és a fejlődő világot a gazdasági kérdések is összekötik.

A fejlődő országokban jelentkező súlyos gazdasági nehézségekkel, felszínre törő társadalmi konfliktusokkal párhuzamosan a fejlett államokban a saját népesség fogyása, elöregedése, párosulva a nagyarányú bevándorlással szintén feszültségeket idézhet elő. E feszültségek végső fokon a jóléti állam egész rendszerét alááshatják, és a jelenlegi eszközökkel kezelhetetlenné válhatnak.

A nemzetközi fejlődés következő korszaka alapjaiban el fog térni az előző korszakoktól, amelyekre a két világháború következményei, illetve a "hidegháború" nyomták rá a bélyegüket. A továbbiakban a nemzeti és a regionális gazdaságok közötti növekvő konkurencia-harc válik meghatározóvá, mely úgy is jellemezhető, mint gazdasági eszközökkel vívott sajátos háború. Ez nem áll ellentétben a fokozódó nemzetközi munkamegosztással, árucserével, vándorlással, és általában a kölcsönös gazdasági függés világméretű erősödésével.

A globális méretű felődés részét alkotó vándorlási mozgalom behatóbb vizsgálata szükségessé teszi, hogy a vándorlás alapvető típusait meghatározzuk. Legalább a következő négy kategória különíthető el:

- I. A nemzetközi vándorlás, mely a népesedési és gazdasági folyamatok kölcsönhatásán alapul;
- II. A belső vándorlás, melyet az ipari országokban a regionális munkaerőpiacok egyensúly-hiánya határoz meg, a fejlődő országokban pedig a mezőgazdasági vidékekről a városi központok felé irányuló mozgás jellemez;
- III. Rövid távú ciklikus jellegű nemzetközi vagy belső vándormozgalmak, melyek a gazdasági konjunktúráról függenek;
- IV. Akut válsághelyzetekből, konfliktusokból eredő, létfenntartás biztosítását célzó vándormozgalmak.

Az eddigiekben — főleg a menedékjog módosításának a kérdésével kapcsolatban — folytatták a német szakértők körében a spontán vándormozgalmakról, a bevándorlás szabályozásának jogi eszközeiről. A tudományos elemzéseknél a továbbiakban ezzel nem

lehet megelégedni. Nagyobb erőt kell összpontosítani a hosszabb távra szóló és a mélyebb strukturális összefüggések megismerésére irányuló vizsgálatokra. Egyébként fennáll a veszély, hogy a vázolt folyamatok irányíthatatlanná válnak.

F.J.

DORON, A.—KARGAR, H.J.: *The Politics of Immigration Policy of Israel.* (Izrael bevándorláspolitikai intézkedései.) *International Migration*, 1993/4. 497—512. p.

A zsidók tömeges bevándorlása Izraelbe fontos cél volt a mindenkori izraeli kormányok számára. A 80-as évek végére ezt részben elérték az orosz származású zsidók nagy tömegeinek érkezésével. Csakhogy a bevándorlók befogadására tett intézkedések, amelyek kezdettől fogva a célkitűzések és a számok összeférhetlenségébe ütköztek, nem feleltek meg a piacgazdasági érdekeknek sem, és ráadásul megbuktak a hatékony közigazgatás hiánya miatt. Az akkori kormánykoalíció vezető pártja, a Likud ugyanis képtelennek bizonyult a befogadási folyamathoz tartozó egyes problémák, mindenekelőtt a lakás- és foglalkoztatásügy megfelelő kezelésére. Azzal, hogy elkötelezte magát a piacgazdaság elvei mellett, a kormány egyúttal le is mondott a bevándoroltak sorsa iránti felelőssége nagy részéről. Ráadásul az újonnan érkezettek érdekeinek elhanyagolása egyben azt is jelentette, hogy a kormány elfogadta a piacgazdasági szempontok prioritását az izraeli állam hagyományos céljával, a bevándorlás támogatásával szemben. Ilyen előzmények után sok Oroszországból jött bevándorló munka és megfelelő lakás nélkül maradt. Nem kevés közöttük az olyan, aki különféle segélyekre, jótékonyági szervezetek adakozására szorul. Mindez odavezetett, hogy a 90-es évek elejére a volt Szovjetunióból kiinduló izraeli bevándorlás látványosan visszaesett.

A cikk részletesen bemutatja az izraeli bevándorlási politika alakulását befolyásoló politikai és gazdasági folyamatokat, ezeken belül is elsősorban a befogadással kapcsolatos direkt intézkedéseket, valamint a lakás- és foglalkoztatáspolitikai vonatkozásokat. Ezeken keresztül nyújtanak betekintést a jelenlegi izraeli bevándorlatási gyakorlat sikereibe és kudarcaiba is.

R.G.

PODOGRODZKA, M.: *Zróżnicowanie umieralności według stanu cywilnego.* (A halandóság differenciálódása a családi állapot függvényében.) *Studia Demograficzne*, 1992/3. 45—61. p.

A 80-as évek eleje óta folytatott halandósági vizsgálatok biológiai, társadalmi és gazdasági tényezőkre terjednek ki. A kutatási hipotézisek szerint az élettartam nő, ez azonban nem teljes mértékben érvényes a kelet-európai országokra.

A szakirodalom a halálozás kapcsán az alábbi determináló tényezőket említi meg: biológiai, demográfiai, társadalmi-gazdasági, technológiai, kulturális, politikai. Kevés olyan vizsgálat van, amely a halandósággal kapcsolatban kitérne a családi állapotra, mint önálló tényezőre. A cikk 1985-ös adatok fényében ezt az összefüggést vizsgálja, tekintetbe véve az érintettek lakóhelyét is.

A férfiak esetében a legkisebb a halálozási koefficiens a nős férfiak körében. A többiek esetében a rizikófaktor nagyjából egyforma. Ha viszont ezt egybevetjük a lakhellyel is, kiderül, hogy a városlakó nős férfiak veszélyeztetettebbek, mint falun élő hasonló helyzetű társaik. A nők esetében a családi állapot nem befolyásolja olyan erősen a halálozási arányszámot, mint a férfiak esetében. A legveszélyeztetettebb csoportot a leányok jelentik. A lakóhely sem jelent differenciáló tényezőt, kivéve a 70 év feletti nők esetében.

Az általában minden demográfiai felmérésből kiderül, hogy a férfiak halandósági rátája magasabb, mint a nőké, ezt azonban még nem vizsgálták a családi állapot függvényében. Az 1985-ös adatok ilyen szempontú elemzése kiderítette, hogy a halálzási ráta sokkal magasabb az özvegy és elvált férfiak esetében. Mindezt a lakóhely is befolyásolja. Kiugróan magas a nőtlen városlakó férfiak halálzási rátája 15—74 éves kor között, ezen belül is különösen fenyegetett a 30—45 éves korcsoport. Vesztélyezett csoportot jelentenek a falun élő 20—84 éves férfiak is. Az elvált férfiak esélyei minden korcsoportban legalább háromszor olyan rosszak, mint velük egykorú nők társaiké. A városlakó özvegy férfiak esetében különösen a 25—39 és a 45—64 éves korcsoport a fenyegetett.

A cikk második része lengyel és NSZK adatokat vet egybe. Az NSZK-ban mind a nők, mind a férfiak átlagéletkora növekvő tendenciát mutat. Lengyelországban ez csak a nők esetében volt igaz, a 80-as évek kezdetéig. Kevezőtlen az is, hogy a két ország esetében a várható élettartam közötti különbség növekvő tendenciát mutat.

A halandóság és a családi állapot közötti összefüggés mintája a férfiak esetében jobban hasonlít a két ország között, mintha a nőkre vonatkozó adatokat vetjük egybe.

Mind a német, mint a lengyel adatokból kiderül, hogy a halandóság és a családi állapot között összefüggés mutatkozik.

A család sokoldalú megtartó ereje mellett azonban feltétlenül említést kell tennünk két, egyre inkább elharapódzó veszélytényezőről: az alkoholizmusról és a kábítószerfogyasztásról. Míg az alkoholizmus családi környezetben is gyakran megfigyelhető, a kábítószerfogyasztók általában magányos emberek, többségükben városlakó férfiak.

Sajátos társadalmi csoportot képeznek a különböző fogyatékosok, született vagy baleset nyomán lett mozgássérültek. Ezek jelentős többsége magányos ember, és sokkal kevesebb ideig él, mint kortársaik. E csoport vizsgálatával mindenképpen foglalkozni kellene, hiszen a mozgássérültek, fogyatékosok, balesetet szenvedettek száma állandóan nő.

A cikk szerzője az írást, a nagyszámú statisztikai adat ellenére is elsődleges hipotézisnek tekinti.

K.J.

STACK, S.—WASSERMAN, I.: *Marital status, alcohol consumption, and suicide: an analysis of national data.* (Családi állapot, alkoholfogyasztás és öngyilkosság az Egyesült Államokban.) *Journal of Marriage and the Family*, 1993/4. 1018—1024. p.

Ha van olyan összefüggés az öngyilkossággal kapcsolatban, amely általános érvényességre folytán már-már "törvényszerűségnek" nevezhető, akkor az önpusztítás és a családi állapot kapcsolata minden bizonnyal ilyen. A francia szociológus, *Emile Durkheim* már a múlt században megfigyelte, hogy a házások lényegesen ritkábban vetnek véget életüknek, mint akár az özvegyek, akár az elváltak. A családi állapotnak ezt a hatását *Durkheim* a társadalmi integráltság fogalmával magyarázta: mennél szorosabb, mennél több szálon kötődik az egyén az őt körülvevő társadalomhoz, annál kisebb az önpusztítás kockázata. A család azzal nyújt védelmet tagjainak az öngyilkossággal szemben, hogy egy közösség részévé teszi őket, megakadályozza elszigetelődésüket társas környezetüktől.

Bár a kutatók többsége mind a mai napig *Durkheim* nyomdokain haladva próbálja meg értelmezni az öngyilkosság és a családi állapot kapcsolatát, az utóbbi időben másfajta értelmezési kísérletek is megjelentek. Ezek egyike szerint e kapcsolat nem a házasság intézményének, hanem az alkoholfogyasztás családi állapot szerint változó mértékének tulajdonítható: az elváltak vagy az özvegyek azért hajlamosabbak az önpusztításra, mert többet isznak, mint a házások.

Tanulmányukban a szerzők ennek az újfajta magyarázatnak a tapasztalati ellenőrzésére vállalkoztak. Ehhez egy 1986-ban az Egyesült Államokban végzett halandósági vizsgálat adatait használták fel. A vizsgálat során közel 20 000 elhunyt hozzátartozóitól kértek olyan

információt, ami nem szerepelt a hagyományos halálozási lapon. Ezek közé tartozott az alkoholfogyasztás mértéke is; azokat tekintették "nagyfogyasztónak", akik naponta két vagy több alkohol tartalmú italt fogyasztottak. A függő változó a halál oka volt; a szerzők egy olyan kétértékű (0—1) mutatót hoztak létre, amely az öngyilkosokat különítette el az összes többi okban meghaltaktól. Hasonlóan kétértékű változóként szerepeltették a családi állapotot is: itt a nem házasok (elváltak, özvegyek és nőtlenek, ill. hajadonok) alkották az egyik, a házasok pedig a másik kategóriát. Ennek megfelelően a statisztikai elemzés során a hagyományos regresszió elemzése helyett a dichotóm függő változók kezelésére alkalmasabb logisztikus regressziót használták.

Az elemzés eredményei szerint a nem házasok öngyilkossági kockázata statisztikailag szignifikánsan nagyobb, mint a házasoké, s ez a különbség *független az alkoholfogyasztás mértékétől*. Ez azt mutatja, hogy — a feltevéssel ellentétben — a családi állapot öngyilkosságra gyakorolt hatását nem az alkoholfogyasztás közvetíti. Mindez pedig megerősíti a Durkheim által adott, a társadalmi integráltság fogalmára épülő magyarázatot.

M.F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1993. No. 4.

ALES, M.: Népeségfejlődés a Csehszlovák Szövetségi Köztársaságban 1992-ben.

MASKOVÁ, M.: A népesség öregedésének demográfiai vonatkozásai a Cseh Köztársaságban.

RABUSIC, L.: A halandóság a Cseh Köztársaságban.

PITLIKOVÁ, J.: Az utóbbi évek kivándorlása a Szovjetunióból, II.

1994. No. 1.

A Csehszlovák Demográfiai Társaság XXIV. Népesedési Konferenciája az 1991. évi cseh népszámlálásról.

WUNSCH, G.: Elméletek, modellek, adatok.

GOLDBERG, H.—KRAUS, J.—TOMEK, I.—VELEBIL, P.: Reprodukciós és egészségügyi kutatás a Cseh Köztársaságban, 1993.

GENUS

az Olasz Népeség tudományi Bizottság folyóirata
1992. No. 1—2.

ANSON, J.: A második dimenzió: a halandósági görbék szögletességének egy mérési lehetősége.

DE SANTIS, G.: Standardizált eljárás az egy adott családi állapotban eltöltött évek számának mérésére.

BONIFAZI, C.: Régiók közötti vándorlás és vándorlási egyenleg: megjegyzések Olaszország esetéhez.

EL-KHORAZATY, M.N.: A termékenység megakadályozásának mutatói: becslések a népmozgalmi nyilvántartások adatai alapján.

- MOUSSA, M.A.A.—EL SAYED, A.M.—SUGATHAN, T.N.—KHOGHALI, M.M.—VERMA, D.: Halandósági vizsgálat a halálozás fő oka és együttes okok szerint.
- EVINA, A.: A terméketlenség mérésének mutatói.
- NATH, D.C.—DATTA, J.: A multiregionális kétnemű modell egy alternatívája.
- RELE, J.R.: A termékenység szintje és tendenciái Dél-Ázsiában: helyzetértékelés és perspektívák.
- BELLINI, P.—DALLA ZUANNA, G.—MARSILI, M.: A halandóság földrajzi eltéréseinek alakulása Olaszországban (1970—1990): hagyomány és változás.
- WILLS, A.B.—WOLF, D.A.: Az időskorú nők független életmód típusai: Hollandia példája, 1982.
- DAS, N.C.: Népmozgalmi arányszámok Indiában a termékenység és halandóság egyidejű csökkenésének időszakában.
- SINGH, J.P.—KUMAR, D.: Technikai jellegű megjegyzés a vándorlás differenciális mutatójáról.

1992. No. 3—4.

- OPPENHEIM MASON, K.: Kultúra és termékenységi átmenet: gondolatok a termékenység csökkenésének elméleteiről.
- POLLARD, J.H.—VALKOVICS, E.: A Gompertz-eloszlás és alkalmazásai.
- SWEE—HOCK, S.: Muzulmán válási trendek és minták Szingapúrban.
- KULKARNI, P.M.: A halandóság csökkenésének hatása a házasságtartamrá és a válás utáni élettartamra eltérő válási szintek esetén.
- TARVER, J.D.: Vándorlás a nagyvárosok felé az USA-ban, Ázsiában és Afrikában.
- BLOSSFELD, H-P.—DE ROSE, A.: Az oktatás terjedése és változások a házasságkötés, valamint az anyaság vállalásában. Az olasz nők esete.
- SILBER, J.: Egyenlőtlenség a halandóságban: különböző halálokok részesedésének vizsgálata.
- PANICKER, D.: Gazdasági növekedés és termékenység: empirikus vizsgálat nemzetközi adatok alapján.
- SUFIAN, A.J.M.: A fogamzásgátlási ismeretek és a családtervezési szolgálatok Bangladesben.
- BALLWEG, J.A.—PAGTOLUN-AN, I.B.: A csecsemő- és gyermekhalandóság tényezői: egy vizsgálat a Fülöp-szigetokről.
- BALAKRISHNAN, T.R.—WU, Z.: A házasságkötések és a termékenység regionális mintája Kanadában: 1921—1986.
- OKOJIE, C.E.E.: A nők helyzete és a termékenység Nigéria Bendel államában.

1993. No. 1—2.

- CASELLI, G.—CERBARA, L.—LETI, G.: A felnőtt halandóság földrajza.
- GRUMMER-STRAWN, L.—TRUSSELL, J.: A szoptatás átlagos tartamának számítása.
- MANGREDI, P.: Logisztikai hatások a kétnemű modellben a "harmonikus közép" termékenységi függvény esetében.
- Izsák, J.: A haláloki eltérések görbéinek összehasonlító elemzése több országra vonatkozóan.
- CASTRO MARTIN, T.: Változó házasságkötési minták a mai Spanyolországban.
- MARR, V.L.—McCREADY, D.: A népesség öregedése és kiadási szokások Kanadában: 1984 és 1986.
- MICHALOWSKI, M.: Az időskorúak és a nemzetközi vándorlás Kanadában: 1971—1986.

- DINKEL, R.H.—MILENOVIC, I.*: Férfi és női termékenység a két nem korszpecifikus és kohorsztermékenységének összehasonlítása Németországban.
- VAN REEK, J.*: A férfiak társadalmi osztályok szerinti halandósága Hollandiában a XIX. század óta.
- SUCHINDRAN, C.M.—RAMAKUMAR, R.—DEVI, K.S.*: Családnagyság, a gyermekek nem szerinti összetétele és a fogamzásgátlók használata: esettanulmány Keralából.
- CAMPBELL, E.K.*: A férfiak családnagyságra vonatkozó preferenciái Sierra Leone nyugati felében. Módszerek és összetevők.
- OMIDEY, A.K.*: A családmag megjelenése: hatása a nők szerepére és a termékenység változására Nigériában.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az Amerikai Családi Kapcsolatok Nemzeti Bizottsága folyóirata
1993. No. 4.

- HOPPER, J.*: A válási indoklások retorikája.
- ORBUCH, T.L.—VEROFF, J.—HOLMBERG, D.*: Házaspárrá válási felfogás a házasság első éveiben.
- McLAUGHLIN, D.K.—LICHTER, D.T.—JONHSTON, G.M.*: A nők egy része fiatalon megy férjhez: az első házasságkötések alakulása nagyvárosi és más területeken.
- MANNING, W.D.*: Házasság és élettársi kapcsolat házasság előtti fogamzás esetén.
- GOLDSCHIEDER, F.—GOLDSCHIEDER, C.*: Kinek az otthona? Az otthon elhagyásának kétgenerációs szempontjai a 80-as években.
- BLUCK, N.—SCOTT, J.*: Miért hagyja el a lány a szülői házat?
- LOSCOCO, K.A.—LEICHT, K.T.*: Nem, munka-család kapcsolatok és gazdasági siker a kisvállalkozók körében.
- ERICKSON, R.J.*: A családi munka fogalmának átértelmezése.
- PINA, D.L.—BENENTSON, V.L.*: A háztartási munka és a feleség boldogsága: ideológia, foglalkoztatás és eltartottság.
- BIRD, D.E.—ROSS, C.E.*: Háztartási munkát végzők és fizetett dolgozók.
- SZINOVACZ, M.—HARPSTER, P.*: Foglalkozási viszony, a nemek szerepe és házastársi függés az élet késői szakaszában.
- SMALL, S.A.—KERNS, D.*: Nem kívánatos szexuális aktivitás a serdülőkorúaknál: gyakoriság és rizikótényezők.
- EAST, P.L.—FELICE, M.E.—MORGAN, M.C.*: Lánytestvérek és barátnők a szexuális és gyermekszülési magatartása.
- SHAGLE, S.C.—BARBER, B.K.*: A családi, háztartási és szülő-gyermek konfliktusok hatása, a serdülők önbecsülésének hiányára és öngyilkossági elképzeléseire.
- ATKINSON, M.P.—BLACKWELDER, S.P.*: Az apai szerep a XX. században.
- BURIEL, R.*: Gyermeknevelési szokások a mexikói-amerikai családokban: generációs és társadalmi-kulturális tényezők.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata
1993. No. 5.

- BOZON, M.—LERDON, H.*: A szexualitás társadalmi tényezői.
- BAJOS, N.—SPIRA, A.*: A szexualitásra vonatkozó interdiszciplináris vizsgálat előkészítése.
- GIAMI, A.*: A vizsgálat kérdőíve: a szexualitás epidemiológiai megközelítésének hatása.
- RIANDEY, B.—FIRDION, J-M.*: Magánélet és telefonos kikérdezés: a szexualitási vizsgálat példája.

- FIRDION, J.-M.*: A hívási sorrend és a házastárs jelentésének hatása egy telefonos kikérdezéssel végrehajtott felvételnél.
- BOZON, M.*: Belépés a felnőtt szexualitásba: az első kapcsolat és következményei.
- MESSIAH, A.—MOURET-FOURME, E.*: Homoszexualitás, biszexualitás: a szexuális szociobiográfia elemei.
- LERIDON, H.*: A kapcsolatok gyakorisága: adatok és koherenciavizsgálatok.
- SPENCER, B.*: A szexuális magatartás normatív összefüggései és a megelőzési stratégiák kiválasztása.
- BÉJIN, A.*: A női önkielégítés: példa egy be nem vallott gyakorlat becslésére és elemzésére.
- FERRAND, A.—MOUNIER, L.*: Beszélgetések a szexualitásról: a bizalmi kapcsolatok vizsgálata.
- DUCOT, B.—SPIRA, A.*: Magatartások az AIDS megelőzésére: prevalencia és favorizáló körülmények.
- MOATTI, J.-P.—BELTZER, N.—DAB, W.*: A HIV-fertőzéssel kapcsolatos veszélyes magatartások elemzésének modelljei: a racionalitás túl szűk értelmezése.
- LE PONT, F.*: A HIV-fertőzések alakulásának előrejelzési modellje a szexuális vizsgálat alapján.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1993. No. 3.

- MASSEY, D.S.—ARANGO, J.—HUGO, G.—KOUAOUCI, A.—PELLEGRINO, A.—TAYLOR, J.E.*: A nemzetközi vándorlás elméletei: áttekintés és értékelés.
- POLLAK, R.A.—WATKINS, S.C.*: A termékenység kulturális és gazdasági szempontjai.
- EASTERLIN, R.A.—SCHAEFER, C.M.—MACUNOVICH, D.J.*: Rosszabb lesz-e a baby boom nemzedék anyagi helyzete, mint szüleiké? Jövedelem, jólét és családi körülmények az életciklus során az Egyesült Államokban.
- COLEMAN, D.A.*: Nyugat-Európa, Kelet-Európa és a volt Szovjetunió eltérő korstruktúrája: demográfiai érdekesség vagy munkaerőforrás?
- STOTO, M.A.—DURCH, J.S.*: Az életbenmaradás, az egészség és a fogyatékoság előrejelzése: jelentés egy tanácskozásról.
- MA, L. J.C.—LIN, C.*: A kínai városok fejlődése: a kvantungi tartomány esettanulmánya.

1993. No. 4.

- SZRETER, S.*: A demográfiai átmenet gondolata és a termékenységi változás vizsgálata.
- OGAWA, N.—RETFERFORD, R.D.*: A termékenység csökkenésének folytatódása Japánban: 1973—92.
- LIVI-BACCI, M.*: A kollektivizálás emberi veszteségei a Szovjetunióban.
- SANTOW, G.*: A coitus interruptus a XX. században.
- CARNES, G.A.—OLSHANSKY, S.J.*: Az emberi öregedés evolúciós kilátásai.
- RILEY, J.C.*: A morbiditási változás felfogása: megjegyzések *Murray* és *Chen* cikkéhez.
- MURRAY, C.J.L.—CHEN, L.C.*: A morbiditási változás felfogása: válasz *Riley*-nek.
- CALDWELL, J.C.—CALDWELL, P.*: A Szaharán-túli Afrika AIDS-járványának jellege és határai.

POPULATION INDEX

a Princetoni Egyetem Népesedéskutató Intézetének és az
Amerikai Népesedési Társaságnak a folyóirata
1993. No. 3.

DA VANZO, J.—RAHMAN, M.O.: Amerikai családok: trendek és korrelációk.
Bibliográfia.

POPULATION TRENDS

a brit Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal folyóirata
1993. No. 74.

BABB, P.: 1992. évi születési statisztikák.

BABB, P.: Tizenévesek fogamzása és termékenysége Angliában és Wales-ben, 1971—91.
BEGEOT, F.—SMITH, L.—PEARCE, D.: A nyugat-európai népszámlálások első eredményei.

McMURRAY, R.—EVANS, T.: Észak-Írország 1991. évi népszámlálása.

BOTTING, B.—COOPER, J.: A termékenység és csecsemőhalandóság elemzése az anya foglalkozása alapján meghatározott társadalmi osztályhoz tartozása szerint, II. rész.

HORNSEY, D.: A központi egészségügyi nyilvántartás számítógépesítésének hatása a belső vándorlási statisztikákra.

HORNSEY, D.: Nemzetközi vándorlás, 1992.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Népeségtudományi Bizottságának folyóirata
1993. No. 2.

KEDELSKI, M.: Demográfiai csökkenés Lengyelországban (1981—1992).

ZAMORSKI, K.: A lengyelországi demográfiai átmenet kezdetei.

JÓZWIAK, J.: A népesség reprodukciós értéke — fogalmak és alkalmazások. Lengyelország esete.

A lengyel népesedés kilátásai.

JAGIELSKI, A.: Gondolatok a lengyelországi népesedés alakulására vonatkozó előrejelzésekről: tudomány és költészet között.

DZIENO, K.—DRZEWIENIECKA, K.: Lengyelország demográfiai helyzete. (A Népesedéstudományi Kormánybizottság 1992. évi jelentése.)

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata
1993—94. No. 1.

HULLEN, G.—SCHULZ, R.: Jelentés Németország népesedési helyzetéről, 1993.

SCHWARZ, K.: Gyermek és serdülő az egyszülős családokban Németországban, 1991.

BOMSDORF, E.: Az 1903 és 1993 közötti kohorszok halandóságának és várható élettartamának jövőbeli alakulása.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek utca 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 212-6549

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212-6576 Fax: 212-6680

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a hírlapkézbesítőknél

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900)

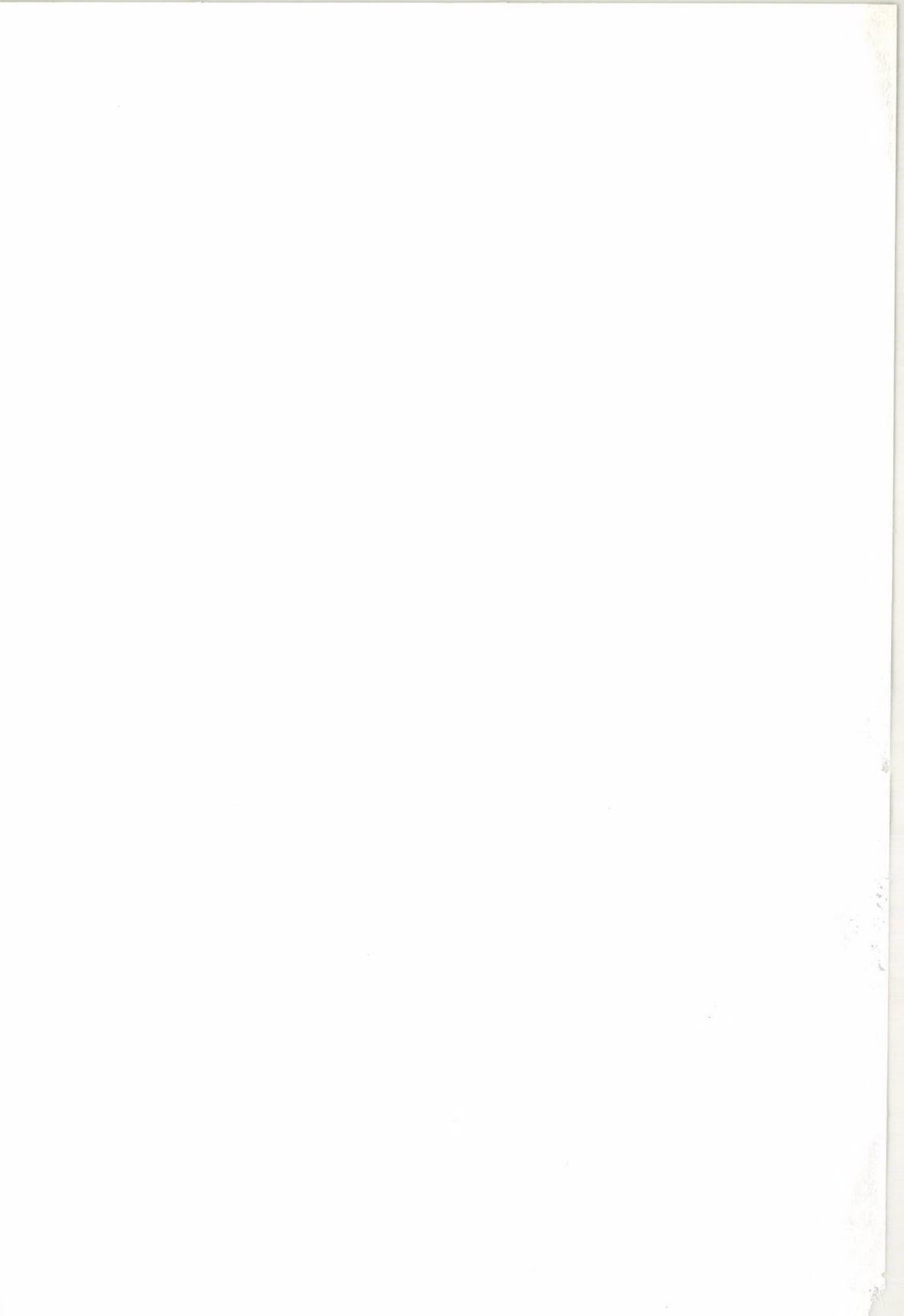
közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021—02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 260,- Ft, egész évre 520,- Ft

Szedte: a Szerkesztőség

1995 JAN 27.

DEMOGRÁFIA

37. ÉVF. 3—4. SZÁM

BUDAPEST
1994

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, DÁNYI DEZSŐ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
KOVACSICS JÓZSEF, MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VALKOVICS EMIL, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

FELELŐS KIADÓ:

MILTÉNYI KÁROLY igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1024. Budapest II., Fényes Elek u. 14—18.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Család a mai magyar társadalomban. Tudományos konferencia a Nemzetközi Családév alkalmából. 1994. november 24—25.	267
<i>Klinger András</i> : A családok jelenlegi helyzete Magyarországon	270
<i>Csernák Józsefné</i> : Újabb tendenciák a házassági viszonyok alakulásában	298
<i>Kamarás Ferenc</i> : Új gyermekvállalási stratégiák	315
<i>Spéder Zsolt</i> : A család háztartásgazdasága — A háztartásgazdaság működése a 90-es évek elején	329
<i>Mészáros Árpád</i> : A cigány népesség, családok helyzete az 1990. évi népszámlálás alapján	338
<i>Hablicsek László</i> : A családok és háztartások jövőbeni alakulása	348
<i>Miltényi Károly</i> : A család- és háztartásszerkezet várható alakulásának néhány gazdasági összefüggése	359
<i>Cseh-Szombathy László</i> : Az értékek változásának hatása a családok működésére	366
<i>Somlai Péter</i> : Értékek egysége és pluralitása a családi szocializációban	373
<i>Pongrácz Tiborné</i> : Család és munka — konfliktus vagy harmónia	378
<i>Hofer Tamás</i> : A parasztcsalád morális ökonomiája	383
<i>Ranschburg Jenő</i> : A családi diszharmónia és a válás hatása a gyermek fejlődésére	389
<i>Gosztonyi Géza</i> : A helyi közösség és a család	392
<i>Széman Zsuzsa</i> : Az időskorúak gondozásának problémái — innovatív megoldások	399

FIGYELŐ

A review of historical demography (Historisch-Demographische Mitteilungen) (<i>Kígyósi Attila</i>)	408
--	-----

IRODALOM

KÖNYV

- Münz, R.—Ulrich, R.*: Was wird aus den Neuen Bundesländern? Demographische Prognosen für ausgewählte Regionen und für Ostdeutschland. (Mi lesz az "Új Szövetségi Államból? Demográfiai előreszámítások egyes régiókra és Kelet-Németországra.) Demographie aktuell, Humboldt-Universität zu Berlin, Forträge—Aufsätze—Forschungsberichte No. 3., Berlin, 1994. 66 p. (H.L.) 412

FOLYÓIRATCIKKEK

- Eggerickx, T.—Bégeot, F.*: Les recensements en Europe dans les années 1990. De la diversité des pratiques nationales á la comparabilité internationale des resultats. (Az európai népszámlálások a 90-es években. Az egyes országok gyakorlatának különbözőségétől az eredmények nemzetközi összehasonlíthatóságáig.) Population, 1993/6. 1705—1732. p. (R.G.) 413
- Anderson, B.A.—Katus, K.—Silver, B.D.*: Developments and prospects for population statistics in countries of the former Soviet Union. (A népessédszatisztika fejlődése és kilátásai a volt Szovjetunió országaiban.) Population Index, 1994. tavaszi sz., 4—20. p. (R.G.) 413
- Gruber, S.—Riede, T.*: Erste Ergebnisse des Mikrozensus April 1993. (Az 1993 áprilisában végrehajtott mikrocensus első eredményei.) Wirtschaft und Statistik, 1994/7. 518—533. p. (F.J.) 415
- Kedelski, M.*: Regres demograficzny w Polsce, 1981—92. (Demográfiai regresszió Lengyelországban 1981—92.) Studia Demograficzne, 1993/2. 3—14. p. (K.J.) 416
- Pampel, F.C.*: Relative cohort size and fertility: the socio-political context of the Easterlin effect. (Relatív kohorsz nagyság és termékenység: az Easterlin hatást befolyásoló társadalmi-politikai tényezők.) American Sociological Review, 1993/4. 496—514. p. (M.F.) 417
- Schawrz, K.*: Kinder und Jugendliche in den Familien Alleinstehender in Deutschland im Jahr 1991. (Gyermekek és fiatalok az egyedülálló szülők által fenntartott német családokban, 1991-ben.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—1994/1. 71—91. p. (F.J.) 418
- Jozwiak, J.—Paradysz, J.*: Demograficzny wymiar aborcji. (Az abortuszok demográfiai vetülete.) Studia Demograficzne, 1993/1. 31—41. p. (K.J.) 419
- Kowalska, I.*: Problem aborcji na tle postaw i zachowan w zakresie regulacji urodzen. Wyniki ankietowego badania przemian rodziny i wzorców dzietnosci. (Az abortusz a születésszabályozással kapcsolatos magatartásformák, megnyilvánulások tükrében. A családdal és a szüléssel kapcsolatos magatartással foglalkozó vizsgálat eredményei.) Studia Demograficzne, 1993/1. 43—85. p. (K.J.) 419

<i>Nizard, A.—Munoz-Perez, F.</i> : Alcool, tabac et mortalité en France depuis 1950. (Alkoholfogytás, dohányzás és halandóság Franciaországban 1950 óta.) <i>Population</i> , 1993/4. 975—1014. p. (R.G.)	420
<i>Friedl, H.P.</i> : Fragen zur Gesundheit: Risikofaktoren und Gesundheitsbewusstsein. Ergebnisse des Mikrocensus Dezember 1991. (Kérdőíves felmérés az egészségről. Az 1991. évi osztrák mikrocensus eredményei.) <i>Statistische Nachrichten</i> , 1994/6. 479—489. p. (M.F.)	421
<i>Imhoff, A.E.</i> : Erfüllt Leben — in Gelassenheit Sterben. (Teljes életet élni — békében meghalni.) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 1993—94/2. 169—188. p. (M.F.)	422

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	423
Demography	423
European Journal of Population	423
Naselenie	424
Population	424
Population and Development Review	425
Population Index	425
Population Studies	425
Population Trends	426
Studia Demograficzne	426
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	426

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Family in the Hungarian society today. Scientific Conference at the occasion of International Family Year. 24—25 November 1994	267
<i>András Klínger</i> : Present situation of families in Hungary	270
<i>Magdolna Csernák</i> : Recent tendencies in nuptiality	298
<i>Ferenc Kamarás</i> : New strategies in undertaking children	315
<i>Zsolt Spéder</i> : Household management — its functioning in the early nineties	329
<i>Árpád Mészáros</i> : The situation of gipsy population and families according to the 1990 population census	338
<i>László Hablicsek</i> : Future developments of the families and households	348
<i>Károly Miltényi</i> : Some economic relations of the changes of family- and household-structures	359
<i>László Cseh-Szombathy</i> : The effect of the changes in value judgement on the function of families	366
<i>Péter Somlai</i> : Unity and plurality of values in family specialization	373
<i>Marietta Pongrácz</i> : Family and gainful occupation — conflict or harmony	378
<i>Tamás Hofer</i> : Moral economy of peasant families	383
<i>Jenő Ranschburg</i> : The effect of family disharmony and divorce on the development of child	389
<i>Géza Gosztonyi</i> : Local community and the family	392
<i>Zsuzsa Széman</i> : Problems of taking care of the aged — innovative solutions	399

CHRONICLE

A review of historical demography (Historisch—Demographische Mitteilungen) (<i>Attila Kígyósi</i>)	408
--	-----

REVIEW

BOOK

- Münz, R.—Ulrich, R.*: Was wird aus den Neuen Bundesländer? Demographische Prognosen für ausgewählte Regionen und für Ostdeutschland. (What will be from the "New Federal States"? Demographic prognoses for some regions and East Germany) Demographie Aktuell, Humboldt-Universität zu Berlin, Forträge — Aufsätze — Forschungsberichte No. 3., Berlin, 1994. 66 p. (L.H.) 412

ARTICLES

- Eggerickx, T.—Bégeot, F.*: Les recentemess en Europe dans les années 1990. De la diversité des partiques nationales á la comparabilité internationale des résultats. (European censuses in the nineties. From the differences of the practice of individual countries to the international comparability of the results) Population, 1993/6. 1705—1732. p. (G.R.) 413
- Anderspm. B.A.—Katus, K.—Silver, B.D.*: Developments and prospects for population statistics in countries of the former Soviet Union. Population Index, 1994. Spring, 4—20. p. (G.R.) 413
- Gruber, S.—Riede, T.*: Erste Ergebnisse des Mikrozensus April 1993. (First results of the microcensus taken in April 1993) Wirtschaft und Statistik, 1994/7. 518—533. p. (J.F.) 415
- Kedelski, M.*: Regres demograficzny w Polsce, 1981—92. (Demographic regression in Poland 1981—92) Studia Demograficzne, 1993/2. 3—14. p. (J.K.) 416
- Pampel, F.C.*: Relative cohort size and fertility: the socio-political context of the Easterlin effect. American Sociological Review, 1993/4. 496—514. p. (F.M.) 417
- Schwarz, K.*: Kinder und Jugendliche in den Familien Alleinstehender in Deutschland im Jahr 1991. (Children and younglings in German families provided by one parent in 1991) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—1994/1. 71—91. p. (J.F.) 418
- Jozwiak, J.—Paradysz, J.*: Demograficzny wymiar aborcji. (Demographic projection of induced abortion) Studia Demograficzne, 1993/1. 31—41. p. (J.K.) 419

- Kowalska, I.*: Problem aborcji na tle postaw i zachowan w zakresie regulacji urodzen. Wyniki ankietowego dadania przemian rodziny i wzorców dzietnosci. (Induced abortion as mirrored by behaviour patterns of birth control. Results of a survey on the behaviour concerning family and childbearing) *Studia Demograficzne*, 1993/1. 43—85. p. (*J.K.*) 419
- Nizard, A.—Munoz-Perez, F.*: Alcohol, tabac et mortalité en France depuis 1950. (Alcohol consumption, smoking and mortality in France since 1950) *Population*, 1993/4. 975—1014. p. (*G.R.*) 420
- Friedl, H.P.*: Fragen zur Gesundheit: Risikofaktoren und Gesundheitsbewusstsein. Ergebnisse des Mikrocensus Dezember 1991. (Questionnaire survey on health. Results of the 1991 Austrian microcensus) *Statistische Nachrichten*, 1994/1. 479—489. p. (*M.F.*) 421
- Imhof, A.E.*: Erfüllt Leben — in Gelassenheit Sterben. (To live a full life — to die in reconciliation) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 1993—94/2. 169—188. p. (*M.F.*) 422

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	423
Demography	423
European Journal of Population	423
Naselenie	424
Population	424
Population and Development Review	425
Population Index	425
Population Studies	425
Population Trends	426
Studia Demograficzne	426
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	426

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

THE STUDIES ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A Demográfia jelen száma közli a Nemzetközi Családév alkalmából az MTA Demográfiai Bizottsága által és a Nemzetközi Családév Titkársága, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya, a Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztálya, valamint a Magyar Család és Nővédelmi Tudományos Társaság együttműködésével rendezett

CSALÁD A MAI MAGYAR TÁRSADALOMBAN

című, 1994. november 24—25-én Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia székházában tartott konferencia előadásait. A tudományos tanácskozás célja az volt, hogy bemutassa a magyar családok helyzetével és működésével foglalkozó tudományos kutatások legújabb eredményeit, feltárja a családok problémáit és megvitassa a jövő tennivalóit.

A konferenciával a magyar rendező szervek az ENSZ kezdeményezése nyomán világszerte kibontakozó családkutatási és családpolitikai aktivitáshoz kívántak csatlakozni, azzal a szándékkal, hogy a konferencia közelebb visz a család problémáinak jobb megértéséhez, és ösztönzést ad a társadalmi méretű összefogásra a család támogatása érdekében.

A konferenciát *Kovács Pál* népjóléti miniszter nyitotta meg, a Magyar Tudományos Akadémia képviselőjében *Kulcsár Kálmán* akadémikus, a Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztálya nevében *Andorka Rudolf*, akadémikus mondott üdvözlő beszédet.

A másfél napos tanácskozás keretében a családok jelenlegi helyzetéről és jövőjéről, a családi viszonyok demográfiai és szociológiai jellemzőiről, az értékek változásának a családok működésére gyakorolt hatásáról, továbbá a családgondozás és családvédelem kérdéseiről hangzottak el előadások. A konferencia befejezéseként *Vukovich György*, az MTA Statisztikai Bizottságának elnöke tartott a tanácskozás tanulságait összefoglaló zárót.

A Demográfia Szerkesztője örömmel tesz eleget a megítélő felkérésnek, hogy közreadja a tanulmány formájában is elkészült előadásokat és reméli, hogy ezzel is hozzájárul a konferencia eredményeinek szélesebb körű megismertetéséhez.

Budapest, 1994. december 10.

A Szerkesztőség

A KONFERENCIA PROGRAMJA¹

November 24. (csütörtök)

MEGNYITÓ

Kovács Pál népjóléti miniszter

Kulcsár Kálmán akadémikus, az MTA Gazdaság- és Jogtudományok
Osztályának elnöke

Andorka Rudolf akadémikus, a Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai
Szakosztályának elnöke

I. ülés

A CSALÁD HELYZETE

Főreferátum:

Klinger András: A családok jelenlegi helyzete

Felkért hozzászólók:

Csernák Józsefné: Újabb tendenciák a házassági viszonyok alakulásában

Kamarás Ferenc: Új gyermekvállalási stratégiák

Spéder Zsolt: A család és háztartásgazdasága

Mészáros Árpád: Cigány családok Magyarországon

Hablicsek László: A családok és háztartások jövőbeli alakulása

Miltényi Károly: A család- és háztartásszerkezet várható alakulásának
néhány társadalmi, gazdasági összefüggése

¹ A programban *-gal jelölt előadásokat beérkezésük után, a folyóirat következő számaiban adjuk közre
(A Szerk.)

II. ülés

CSALÁDI ÉRTÉKEK

Főreferátum:

Cseh-Szombathy László: Az értékek változásának hatása a családok működésére

Felkért hozzászólók:

Somlai Péter: Családi értékrend és szocializáció

Vaskovics László: Családi értékek európai összehasonlítása*

Pongrácz Tiborné: Család és munka — konfliktus vagy harmónia

Hofer Tamás: A parasztcsalád morális ökonómiája

November 25. (péntek)

III. ülés

CSALÁDGONDOZÁS

Főreferátum:

Makara Péter: Társadalmi kihívások és a családgondozás esélyei*

Felkért hozzászólók:

Pataki Ferenc: A devianciák családi háttere*

Ranschburg Jenő: A családi diszharmónia és a válás hatása a gyermek fejlődésére

Gosztonyi Géza: A család a helyi közösségben

Pusztai Erzsébet: A családvédelem szervezésének lehetőségei*

Széman Zsuzsa: Az időskorúak gondozásának problémái — innovatív megoldások

ZÁRSZÓ

Vukovich György az MTA Statisztikai Bizottságának elnöke

A CSALÁDOK JELENLEGI HELYZETE MAGYARORSZÁGON

KLINGER ANDRÁS

Ebben az összefoglalásban demográfiai adatok segítségével kívánjuk bemutatni a családok jelenlegi helyzetét. Ebben főleg a népszámlálások családokra és háztartásokra, illetve a népesség családi állására és családi állapotára vonatkozó adatait használjuk fel, kiegészítve újabb — 1994-es — adatok bemutatásával is a népesség továbbvezetése, ill. a reprezentatív munkaerő-felvétel segítségével.

Arra a kérdésre kívánunk választ adni, hogy valóban igaz az a sokak által hangoztatott megállapítás, hogy Magyarországon a család válságban van, vagy — amit szintén állítanak egyesek — a hagyományos családdal szemben — új együttélési formák vannak kialakulóban.

Alapvetően azt kívánjuk meghatározni, hogy Magyarországon a családok vonatkozásában mennyiben érvényesülnek az Egyesült Nemzetek Szervezete 1994. évi Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciája akciótervének megállapításai. Ennek 9. Alapelve ugyanis kimondja:

"A család a társadalom alapegysége és mint ilyent erősíteni kell. Feljogosított a széles körű segítségre és támogatásra. A különféle kulturális, politikai és szociális rendszerekben a családnak eltérő formái léteznek. Házasságkötésre a házassulandók szabad akaratából kell sor kerülnie, és a férjnek és a feleségnek egyenrangú partnernek kell lennie."

Témánk szempontjából tehát az Alapelv két fő kérdésére kell az adatok segítségével válaszolnunk:

1. Alapegység-e még a család a mai magyar társadalomban?
2. Vannak-e új formái a családi együttélésnek?

A feleletet minderre bizonyos időtávban kívánjuk megadni. Vagyis oly módon, hogy mi történt a magyar családokkal és háztartásokkal, ill. miként alakult a népesség családi állapot és családi állás szerinti összetétele az elmúlt 35—45 éves időszakban.

Az első kérdésre viszonylag könnyebb válaszolni. Ha az ország lakosságának ma is döntő többsége családi közösségben él, akkor még mindig uralkodó forma a család, vagyis ma is alapegysége a társadalomnak. 1990-ben az ország lakosságának 81%-a élt családban (vagyis volt tagja a családmagot képező közösségnek, azaz házastárs vagy élettárs volt, vagy gyermekét egyedül nevelő szülő, illetve gyermek). Ez az arány 1970-ben még 86% volt, vagyis alig — csupán 5 százalékponttal — esett vissza a családban élők aránya. Ha a családmag tagjaihoz hozzávesszük a családokkal együtt élő felmenő vagy oldalági rokonokat — akik maguk nem alkotnak önálló családot —, vagyis a család-háztartásokban élők együttes arányát nézzük, akkor a családi életközösségben élők aránya 90%-ról 86%-ra esett vissza. Azaz mindkét megközelíté-

tésben azt látjuk, hogy alig csökkent a családban vagy a családdal élők aránya és ma is erősen uralkodó életforma a család.

Családok

A változások kutatására érdemes kissé jobban szemügyre venni a *családok összetételét* (lásd 1. sz. tábla). Itt már 1949-ig tudunk visszamenni, tehát 45 év tükrében tudjuk felmérni a változásokat. Mi az ami leginkább szembetűnő:

— kismértékben változott a családokon belül a házaspáros és az egyszülős családok aránya. Változatlanul 85—87%-ot tesz ki a házaspáros családok súlya, ami alig alacsonyabb az előző évtizedek 89—90%-os arányával. Így az egyszülős családok súlya az 1970-es 10%-os minimumról közel 16%-ra emelkedett 1990-re. De azért ez az eltolódás azt is jelenti, hogy az egy szülő gyermekes családtípusban élők száma húsz év alatt 730 ezerről 1100 ezerre emelkedett, arányuk a családban élők közel 13%-át tette ki 1990-ben.

(Megjegyzendő, hogy az 1994-es becült adatok kisebb visszaesést jelentenek,

— a házaspárok esetében jelentősen nőtt a gyermek nélkül élő házaspárok aránya (az 1949-es 31%-ról 41%-ra). Ezzel egyidejűleg 69%-ról 59%-ra esett vissza a gyermekkel élő házaspárok aránya. Ebben a termékenység csökkenés mellett a népesség öregedése is szerepet játszik, ugyanis többen vannak azok az idős házaspárok, akiknek összes gyermekük már kivált a szülői családból saját családot alapítva,

— az egyszülős családok között relatíve nőtt, de még így is viszonylag ritka az apa gyermekével élő családok aránya (ezek 1949-ben az egy szülő családok 12%-át jelentették, 1990-ben már 20%-ot).

A gyermekszám csökkenése miatt fokozatosan visszaesik a *családok nagysága* (lásd 2. sz. táblát). 1949-ben még 100 családra 339 családtag jutott, 1990-ben már 14%-kal kevesebb, vagyis 292. A jelentős visszaesés 1949 és 1970 között következett be, azóta csak 3%-os a csökkenés.

Az átlagos családnagyság visszaesése a "nagy családok" erős csökkenésének következménye. A 6 és többtagú családok aránya 1949 óta 8,7%-ról 0,6%-ra esett vissza (1994-re). 45 éve még ezekben a családokban élt a családok népességének közel 18%-a, ma csak alig több, mint 1%-a. Ha nem is ilyen mértékben, de jelentősen csökkent az 5 tagú családok aránya is (9%-ról 3,5%-ra, népességük 14%-ról 6%-ra). Ezzel szemben nőtt — a kétgyermekes család uralkodóvá válásával a 4 tagú családoké (20%-ról 24%-ra, népességük pedig 24%-ról 34%-ra). Nem változott a 3 tagú családok súlya (28—29%), de népességük kismértékben nőtt (26%-ról 29%-ra). Legszebbetűnőbb a 2 fős családok növekedése (33%-ról 43%-ra, népességi arányuk pedig 19%-ról 30%-ra). Ezt a gyermeknélküli házaspárok, ill. az egy szülő-egy gyermekes családok emelkedése okozta.

A *családok gyermekszám szerinti megoszlása* (lásd 3. sz. tábla) egyértelműen megerősíti az előbbieket. A száz családra jutó gyermekek száma 152-ről 104-re esett vissza, vagyis ma egymarmadával kevesebb, mint 45 évvel ezelőtt. De e zuhanás nagyobb része szintén 1970-ig következett be, azóta csak 6%-os

a visszaesés. Főleg a sokgyermekes családok aránya esett vissza: 5 és több gyermekkel ma a családok 0,2%-a él, 45 évvel ezelőtt még 4,6%-uk. A 4 gyermekeseké közel hasonló arányban esett vissza: 4,8%-ról 0,4%-ra. De kevesebb lett a 3 gyermekes család is (itt a csökkenés 10%-ról 4%-ra történt).

Ezzel szemben nőtt az 1—2 gyermekesek aránya (az előbbi 32%-ról 34%-ra, az utóbbi 22%-ról 27%-ra). És mint már említettük magasabb lett a gyermek nélkül élő családok aránya (ez 27%-ról 34%-ra emelkedett 45 év alatt, de 1970 óta már nem változott).

A termékenység visszaesése mutatkozik meg leginkább a kisgyermekes (a 15 évesnél fiatalabbak) számának csökkenésében. 1960-ban még 90 ilyen korú gyermek élt átlagosan száz családban, ma 30%-kal kevesebb, vagyis 63. Az 1—2 ilyen korú gyermekkel rendelkező családok aránya alig változott (27, ill. 16%), de erősen visszaesett a 3 kisgyermeket nevelő családok aránya (5,4%-ról 2,1%-ra) és még inkább a 4 és több kisgyermeket nevelőké (3,1%-ról 0,3%-ra). Ezzel szemben 48%-ról 57%-ra nőtt azon családok aránya, akik már nem nevelnek 15 éven aluli gyermeket.

Háztartások

A családösszetételnél jobban változott a *háztartások összetétele* (lásd 4. sz. táblát). A háztartások között csökkent a család-háztartások aránya (1960 és 1990 között 84%-ról 71%-ra, azóta a becslések újból kisebb emelkedést mutatnak). De mivel a nem családi háztartások között főleg az egyszemélyes háztartások száma (30 év alatt 500 ezerrel, több mint kétszeresére, közel 950 ezerre) és aránya (15%-ról 24%-ra) növekedett, a család-háztartásokban élők aránya kisebb mértékben esett vissza (85%-ról 82%-ra), mint számuk.

Az egycsaládos háztartások aránya a család-háztartások között növekedett (94%-ról 98%-ra), annak következtében, hogy — a lakásviszonyok javulása miatt — csökkent a háztartáson belül együttélő családok aránya. Az egycsaládos háztartásokon belül viszont nőtt az egyszülős háztartások aránya (1970 óta 10%-ról 15%-ra 1990-ben).

Főleg az egyszemélyes háztartások arányának növekedése miatt csökkent a 100 háztartásra jutó személyek száma: 1960 óta 310-ről 1990-ig 260-ra, vagyis 16%-kal, azóta kismértékben ismét nőtt.

Mindezt a *háztartások nagyság szerinti megoszlásában* (lásd 5. sz. tábla) bekövetkezett változások okozták. Az egyszemélyes háztartások — már említett súlyarányának (15%-ról 24%-ra) emelkedése az átlag csökkenésének egyik oka. De ehhez hozzájárult a nagy taglétszámú háztartások arányának erős visszaesése is. A 6 és többtagú háztartások aránya 1960 óta 7%-ról 2% alá esett vissza, az ilyen háztartásban élők pedig 16%-ról zuhant 4,5%-ra. Csökkent az 5 tagú háztartások súlya is (10%-ról 5%-ra, népességük pedig 16%-ról 10%-ra). Nőtt viszont a 4 tagú háztartások súlya — a kétgyermekes házaspárok emelkedése következtében. Ma ez teszi ki a háztartások 20%-át (népességük 31%-át), az előbbi arány alig változott 1960 óta, de az utóbbi erősen nőtt (24%-ról). Alig van változás a 3 tagú háztartások arányában, de erősebben növekedett a 2 tagúaké — főleg a gyermek nélkül élő házaspárok, illetve az egy

gyermeket nevelő egyszülős családok aránynövekedése miatt. Háztartáson belüli arányuk 26%-ról 30%-ra, népességi súlyuk 17%-ról 22%-ra növekedett.

Családi állás

A család- és háztartásösszetétel változásai mutatkoznak meg a *népesség családi állás* szerinti összetételében bekövetkezett változásokban is (lásd 6. sz. tábla).

Első látásra legszembetűnőbb, hogy változatlanul a népesség mintegy fele egy házaspár tagjaként (férjként vagy feleségként) él. 1970 óta arányuk az össznépességen belül alig csökkent (52%-ról 1990-re 46%-ra, majd a becslések újbóli emelkedést mutatnak).

Ha azonban részleteiben nézzük meg a házaspárként élők arányának változását, már egészen más képet kapunk. Különösen a fiatalabbak között esett vissza súlya 1970 és 1990 között, a házasságkötések elmaradása miatt (amit vagy későbbi házasságkötések követnek, vagy pedig növekedni fog az együttélők aránya, vagy az egyedülélőké). A 20–24 éves férfiak között a férjek aránya 29%-ról 20%-ra esett vissza, a nőknél a feleségeké 61%-ról 44%-ra. E tendencia a 25–29 évesek között is megmutatkozik: itt a férfiaknál a visszaesés 71%-ról 53%-ra történt, a nőknél 80%-ról 67%-ra. Kisebb mérvű, de még jelentős a férjek és feleség arányának csökkenése a 30–34 éves korcsoportban, de ezen felül is megmutatkozik.

Az adatok a házasságon kívüli tartósan együttélők arányának megkétszereződését mutatja 25 év alatt, de így is csak 2,5%-ot képviselnek az összlakosságban belül. A párkapcsolatban élők között az együttélők aránya az 1970. évi 2%-ról 1990-re 5%-ra növekedett, de ez is erősen elmarad a főleg észak-európai országokban tapasztalt 40–50%-os aránytól.

A megfelelő korúak között a 25–39 évesek között találjuk a legtöbb élettársi kapcsolatban élő: ez mindkét nemnél eléri a népesség 4%-át. Ami annyit jelent, hogy ezekben a korcsoportokban a párkapcsolatban élők között a 25–29 éves férfiak esetében 3%-ról 7%-ra, a nőknél 1%-ról 6%-ra, a 30–34 éveseknél 2%-ról 6%-ra nőtt. A valóságos tartós házasságon kívüli tartós párkapcsolatok aránya ennél biztosan sokkal magasabb, de a bejelentési rendszer adottságai, ill. a nem megfelelő lakásviszonyok miatt nem jelentkeznek tartós együttélésként (mint egy lakásban bejelentkezett személyek). Ezt támasztja alá, hogy már 17%-ot ér el a házasságon kívüli születések aránya és ezek mintegy kétharmada tartós párkapcsolatból származhat.

Általánosságban alig változott a gyermekként a családban élők aránya (változatlanul a népesség egyharmada él, mint gyermek). E változatlanság azonban két ellenkező eredményű mozgást takar. Egyrészt a 15 éves koron aluli gyermekek száma csökkent — a termékenység visszaesése eredményeként —, másrészt a házasságkötések eltolódása miatt emelkedett a 15 éven felüli családban élő gyermekek aránya (aminek fordítottját már bemutattuk a férjek és feleségek arányának visszaesésén). Így pl. a 20–24 éves férfiak között a gyermek családi állásuk aránya 1970 és 1990 között 56%-ról 63%-ra, az ugyanolyan korú nők esetében 24%-ról 34%-ra nőtt. A 25–29 éveseknél a

férfiaknál 16%-ról 27%-ra, a nőknél 7%-ról 10%-ra emelkedett a még szülőkkel együtt élők aránya. A tizenéves lányok házasságkötésének csökkenése abban is megmutatkozik, hogy a 15—19 éves lányok között a gyermek családi állásuk aránya 76%-ról 82%-ra növekedett.

Nőtt azoknak a súlya is, akik gyermeküket egyedül nevelik (de csak egyharmadával és 1990-ban a népesség 4,4%-át jelentették). Különösen a fiatal korban mutatkoznak meg erősebben az emelkedési tendenciák. A 25—29 évesek között a gyermeküket egyedül nevelő anyák aránya 1970 és 1990 között 5%-ról 11%-ra nőtt, a 30—34 éveseknél a növekedés 6%-ról 13%-ra, a 35—39 éveseknél pedig 9%-ról 14%-ra történt. A férfiak között is ebben a korcsoportban találjuk a legtöbb gyermekét egyedül nevelő apát (4%, ami kétszerese a húsz évvel ezelőttinek).

Erősen visszaesett a családdal együtt élő rokonok aránya: a felmenőké 40%-kal, 3,3%-ról 2%-ra, az oldalági rokonoké pedig felére. A családban rokoni kapcsolatban élők erős csökkenése főleg az idősebbek között számottevő. Így pl. a 70—74 éves férfiak között a rokonként élők aránya 1970 és 1990 között 11%-ról 6%-ra, az ugyanilyen korú nőknél 36%-ról 22%-ra csökkent. A 75 éveseknél és idősebbeknél a visszaesés 23%-ról 15%-ra, a nőknél pedig 50%-ról 37%-ra történt húsz év alatt. Mindez azt jelenti, hogy a — főleg özvegy-ségre jutott — idős szülők egyre kisebb arányban élnek együtt gyermekeik családjával.

Mint már az előzőekben is láttuk, hogy 1970 és 1990 között az egyedülállók aránya másfélszeresére nőtt, de így is csak a népesség 9%-át teszi ki, jóval kisebb az előfordulásuk, mint Nyugat- és Észak-Európában. E növekedés minden korcsoportban jelentkezik, de különösen az idős korban nagyarányú, amit elsősorban az okozott — mint az előzőekben láttuk —, hogy csökkent a családdal együtt élő rokonok aránya. A 70—74 évesek között a férfiak esetében az egyedül élők aránya 9%-ról 16%-ra, a nőknél 26%-ról 38%-ra nőtt húsz év alatt. A legidősebbeknél — ahol a szociális és egészségügyi ellátás igényei még számottevőbbek — hasonló a növekedés: a férfiaknál 12%-ról 20%-ra, a nőknél 25%-ról 39%-ra történt. De főleg a válás miatt egyedül maradt (és újból házasságra nem lépő) férfiak arányának növekedése miatt jelentősen nőtt a 25—39 éves korban is az egyedülélők aránya: húsz év alatt 5%-ról 10%-ra.

A *családban élők családi állás szerinti megoszlása* (lásd 7. sz. tábla) szintén erős eltolódásokat mutat. Az 1949 óta eltelt 45 évben erősen nőtt a gyermek nélküli házaspárként (férjként és feleségként) élők aránya: a házaspárok 31%-ról 40%-ra, a gyermekkel élőké pedig visszaesett (69%-ról 60%-ra). Alig van növekedés az összes családtagon belül a gyermeküket egyedül nevelő szülők arányában (ez 1949-ben 4, 1990-ben 5% volt). De ha a szülőcsaládokon belül nézzük, akkor 10%-ról 14%-ra nőtt a gyermeküket egyedül nevelők súlya. A családban élő gyermekek aránya 45%-ról 37%-ra esett vissza 1949 és 1990 között. Közöttük az egy szülő által neveltéké 1949 óta (amikor a háború utáni helyzetben sok volt a gyermekét egyedül nevelő anya) alig változott, de 1970 és 1990 között már 11%-ról 12%-ra nőtt.

Családi állapot

A családi állás szerinti összetételben bekövetkezett változások erősen összefüggenek (illetve folyományai) a *családi állapotban* bekövetkezett változásoknak (lásd 8. sz. táblát). A 15 éves és idősebb népesség egészében a négy jogi családi állapot tekintetében az 1960 óta bekövetkezett 35 évben az alábbi főbb változásokat figyelhetjük meg:

— a nőtlen és hajadon családi állapotúak aránya 1960 és 1980 között folyamatosan csökkent, azóta azonban erősen növekedett. Az utolsó 15 évben a nőtlen férfiak aránya 22%-ról 28%-ra, a hajadon nőké pedig 14%-ról 19%-ra emelkedett,

— ennek tükröképeként 1960 és 1980 között szinte változatlan maradt mindkét nemből a házások aránya, de azóta a férfiak között 71%-ról 61%-ra, a nők között 64%-ról 55%-ra esett vissza,

— az elmúlt 35 évben csak egy árnyalattal nőtt az özvegyek aránya: a férfiaknál 3%-ról 4%-ra, a nőknél 15–16%-ról 18%-ra,

— a legnagyobb változás az elvált családi állapotúak körében mutatkozik: a férfiaknál 35 év alatt 1%-ról 7%-ra, a nőknél 3%-ról 9%-ra nőtt súlyarányuk, ami nem annyira a válások száma növekedésének, hanem az újránházasodások erős visszaesésének az eredménye

A családi állapot tekintetében is kor szerint mutatkoznak meg a legszámottevőbb eltérések. Ha a fiatalabbakat nézzük, akkor a házasságok a nőtlen/hajadonba történő eltolódásnak lehetünk tanúi 1980 óta. Így a 20–24 éves férfiaknak 1980-ban még 36%-a volt házas és 64%-a nem kötött még házasságot, de 1994-ben ezek az arányok 22 és 78%-ra módosultak. A hasonló korú nőknél a házasságot kötötték aránya 25 éve még 70% és a hajadonoké 30% volt, de 1994-ben már csak 57 és 43% volt ez a két arány. Hasonló változások következtek be a 25–29 évesek körében is: közöttük a férfiaknál a házások 72%-ról 57%-ra, a nőknél pedig 83%-ról 72%-ra esett vissza, és ezzel ellentétes módon nőtt a nőtlenek és hajadonok aránya. Az ennél magasabb korúaknál már nem a házasságot még nem kötötték aránynövekedése csökkenti a házásokét, hanem az elvált családi állapotúak súlyának emelkedése. Pl. a 35–54 éves korúak között 1960 óta az elváltak aránya 2%-ról 11–13%-ra, az ugyanilyen korú nőknél 3–4%-ról 13–15%-ra emelkedett és a házásoké ugyanilyen módon esett vissza. Hasonló a tendencia az 55 évesnél idősebbek esetében is, ahol szintén nőtt az elváltak aránya, de sokkal kisebb mértékűre, és ez még az özvegyek arányának kismérvű csökkenésében is megmutatkozik.

Érdekes képet kapunk akkor is, ha kombináltan vizsgáljuk a *családi állapot és a családi állás* szerinti összetételt (lásd 9. sz. tábla). A főbb megállapítások azonosak az eddig látottakkal. De különösen az alábbi összefüggésben következtek be nagy változások:

— a fiatalabbak között az elmúlt húsz évben erősen nőtt a nőtlen/gyermek családi helyzetűek aránya. Pl. a 20–24 évesek között a férfiaknál 55%-ról 61%-ra, a nőknél 22%-ról 30%-ra, és ezzel párhuzamosan csökkent a házásoké,

— a közepes korcsoportokban (a 30—49 évesek között) a férfiaknál nőtt az elvált/egyedülálló aránya (1%-ról 5%-ra), a nőknél ezzel párhuzamosan az elvált/anya családi helyzetűeké (3%-ról 7—8%-ra),

— az idős korúaknál csökkent az özvegy/rokon családi helyzetűek súlya. Pl. a 75 éveseknél és idősebb férfiaknál 20%-ról 12%-ra, nőknél pedig 46%-ról 32%-ra. Ezzel párhuzamosan nőtt az özvegy/egyedülállóké: ugyanebben a korcsoportban a férfiaknál 9%-ról 15%-ra, a nőknél pedig 22%-ról 34%-ra. Így ma már több legidősebb korú özvegy él egyedül, mint gyermekei családjával együtt.

Családi életciklusok

A családi életben bekövetkezett változások hatása kevésbé mutatkozik meg a *családi életciklusok* hosszában (lásd 10. sz. tábla). Az elmúlt több, mint 30 éves időszakban az alapvető életciklusok hossza és azoknak az emberi életben belüli aránya alig változott. Ennek főleg az az oka, hogy a halandóság romlása következtében a férfiak élettartama 1960 óta csökkent, a nőké pedig alig emelkedett és az adott életciklusba történő belépés vagy távozás ideje sem változott. Mindez viszonylagos változatlanságként jelentkezik a családi életciklusokban.

Az életciklusokat a következőképpen határozzuk meg:

1. születéstől a házasságkötésig,

2. házasságkötéstől az utolsó gyermek családból való kiválásáig (ezen belül még megkülönböztethető a házasságkötéstől az első gyermek megszületéséig ill. attól az utolsó gyermek megszületéséig, ill. onnan a kiválásáig tartó időtartam),

3. az utolsó gyermek kiválásától a halálig (a nők esetében ezt szokásos még kétfelé osztani: az utolsó gyermek kiválásától a megözvegyülésig, attól kezdve pedig a halálig tartó időtartamra).

Ily módon a férfiaknál 3, a nőknél 4 fő életciklust figyelünk meg. Ezt az indokolja, hogy a férfiak döntő többsége házasként hal meg (arányuk ugyan 1960 óta az elváltként meghaltak növekedése miatt 73—74%-ról 61%-ra csökkent, de még így is ez a tipikus férfi életút). A nők nagy többsége viszont özvegyként hal meg (arányuk 60%-ról 65%-ra nőtt, így ez az általános életútjuk).

A férfiak esetében e három életciklus hossza az elmúlt több, mint 30 évben alig változott. A "gyermekkor", vagyis a születéstől a házasságkötésig tartó időszak 24 évet tesz ki, vagyis az élettartam 37%-át, a gyermeknevelés ideje a leghosszabb, ez 27—28 évet jelent, vagyis az élettartam 41—44%-át. Az utolsó ciklus, ami a gyermek nélküli házaseletet jelenti a legrövidebb és ebben 1970 óta a férfiak halandóságromlása miatt csökkenést tapasztalunk 15 évről 12 évre, vagyis a férfiak élettartamának 22%-áról 19%-ára.

A nőknél a korábbi házasságkötési kor miatt az első életciklus csak 21—22 évig tart és így magasabb élettartamukat is figyelembe véve relatív súlya alacsonyabb, mint a férfiak "gyermekkor", csak az élettartamuk 29—30%-a.

A nők gyermeknevelési ciklusa is 28 évet jelent, súlya 40%-ról 38%-ra csökkent 1960 óta. A férjjel gyermek nélkül együttélés tartama 10 évről 12 évre nőtt, aránya pedig 15%-ról előbb 18%-ra nőtt, majd 16%-ra esett vissza. Az utolsó egyedül töltött életciklus — az özvegyüléstől a halálig — ugyancsak kismértékben nőtt: 11 évről 12 évre, aránya 15%-ról 17%-ra.

Összefoglalás

Ha a bemutatott adatok segítségével össze kívánjuk foglalni, hogy mi a magyar családok jelenlegi helyzete és milyen jelentősebb változások következtek be a népesség családi viszonyaiban, akkor a következő főbb megállapításokat tehetjük:

1. Változatlanul a család a mai magyar társadalom alapegysége, bár kissé csökkent elfogadottsága, mivel emelkedett a családon kívül élők aránya. A kismértékű általános változatlanság mellett az elmúlt másfél évtizedben jelentős elmozdulások indultak el a népesség családi viszonyaiban.

2. A fiatalabbak között csökkent a házasságban élők és emiatt a házaspárként élők aránya és magasabb lett a gyermekként családban maradtaké. E folyamat vége még nem látható. Több lehetőség kínálkozik, így

— vagy csak egy átmenetben élünk, ami az igen alacsony házasságkötési kor felemelkedésével jár együtt, tehát végeredményben nem fog csökkenni a házasságban élők aránya, hanem a jelenleg — a kialakult alacsony korban — házasságot nem kötöttek közül a társadalom bizonyos részében a házasságkötési kor felemelkedik és a ma házasságot nem kötők bizonyos eltolódással fogják megkötni házasságukat. Ez esetben a házasságkötési valószínűség bizonyos idő után megemelkedik és elérheti a 10–15 évvel ezelőtti tapasztalatot, csak a családi életciklusban a gyermekkor meghosszabbodik és az első gyermek születése később következik be,

— bekövetkezhet az is, hogy — az észak- és nyugat-európai példát követve — egyre jobban elterjed a törvényes házasságon kívüli tartós együttélés szokása és így a házások mellett sokkal nagyobb arányt tesznek majd ki az együttélők. Ennek jelei már megmutatkoznak az együttélők arányának emelkedésével, de még igen kis mértékű jelenleg.

— az is előfordulhat — és erre is vannak példák más országokban —, hogy kezd elterjedni azoknak az aránya, akik semmiféle tartós párkapcsolatot sem létesítenek, hanem egész életük folyamán — viszonylag korán kiválva a szülői család kötelékéből — egyedül élnek le életüket.

A valószínűség az, hogy egyik fenti alternatíva sem következik be önmagában, hanem ezek kombinációjára kerül sor. Ezen folyamatok mindegyike felgyorsul, de ezek a formák párhuzamosan fognak tovább élni. Mindez a család alapintézmény voltát nem fogja megkérdőjelezni, csak növeli sokszínűségét.

3. A középkorúak körében egyre növekszik az elvált családi állapotúak és azon belül a férfiaknál inkább az egyedülélők, a nőknél pedig a gyermeküket egyedül nevelő anyák aránya. Ez a jelenség még növekedhet, ha nem csökken

a válások száma és nem növekszik az igen alacsony szintre visszaesett újraházasodási arány.

4. Az idősebbek között erős átrétegződés következett be: főleg az özvegyek között erősen visszaesett a családjukkal együttélő főleg felmenő rokonok aránya és egyre nagyobb körükben az egyedülélőké.

Mindezek a jelenségek nem egyedülálló magyar folyamatok. Inkább azt mondhatjuk, hogy a hagyományos magyar család modellről kezd a társadalom egy része elfordulni és indul el az Észak- és Nyugat-európában már kialakult család modell irányába (amit leginkább a késői vagy nem házasság, a házasságon kívüli együttélés, az egyedülélés, a felmenők családon kívüli élete jellemez). A kérdés az, hogy milyen gyorsan követjük ezt az "európai" család modellt és mennyire valószínűsíthető.

Természetesen a mai Európában is elég nagy az eltérés a skandináv és a dél-európai család modell között, a valószínűség mégis az, hogy néhány évtizeden belül az európai népesség egésze közelebb fog kerülni e tekintetben is egymáshoz. Ebben a helyzetben a magyar viszonyok sem fognak túlságosan eltérni a többi európai ország családi helyzetétől. De ehhez a családdal erősen összefüggő külső körülmények változása is erős szerepet kell, hogy kapjon. Gondolunk itt a családjog és családpolitika, ill. általában a szociálpolitika átalakulására. Jelentős módon érintheti a családi együtt- vagy különélés változását az a tény is, hogy miképpen változnak a jövőben a népesség lakásviszonyai. Hiszen a lakáshoz jutás könnyebb lehetősége talán még jobban meggyorsíthatja az előbb vázolt folyamatokat.

Egy mondatban összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy jelenleg a család az uralkodó alapegysége a társadalomnak, de elindult a változás útján, ami alapvető jellegét nem fogja megváltoztatni, de növeli a családi együttélés különböző formáit.

Tárgyszavak:

Háztartás

Család

Családszerkezet

PRESENT SITUATION OF FAMILIES IN HUNGARY

1. Családok és családban élők családösszetétel szerinti

Év	Házaspár			Egy szülő gyermekkel			Összesen
	gyermek nélkül	gyermekkel	együtt	apa	anya	együtt	
				gyermekkel			

Család

1000

1949	640	1439	2079	39	277	307	2385
1960	849	1539	2388	33	336	369	2757
1970	974	1623	2598	37	256	293	2891
1980	1066	1621	2686	56	285	341	3028
1990	992	1454	2446	89	361	450	2896
1994	1013	1575	2588	65	338	403	2991

Százalék

1949	26,8	60,3	87,1	1,6	11,2	12,9	100,0
1960	30,8	55,8	86,6	1,2	12,2	13,4	100,0
1970	33,7	56,1	89,8	1,3	8,9	10,2	100,0
1980	35,2	53,5	88,7	1,9	9,4	11,3	100,0
1990	34,3	50,2	84,5	3,1	12,5	15,5	100,0
1994	33,9	52,7	86,6	2,2	11,2	13,4	100,0

Családban élő

1000

1949	1279	5914	7193	119	780	899	8092
1960	1698	5962	7660	80	868	975	8608
1970	1949	6017	7966	90	641	731	8697
1980	2131	5948	8080	135	683	818	8898
1990	1985	5368	7353	218	875	1093	8446
1994	2026	5715	7741	150	793	943	8684

Százalék

1949	9,4	72,8	82,2	1,2	9,6	10,8	100,0
1960	19,7	69,3	89,0	1,0	10,0	11,0	100,0
1970	22,5	69,0	91,5	1,1	7,4	8,5	100,0
1980	24,0	66,8	90,8	1,5	7,7	9,2	100,0
1990	23,5	63,6	87,1	2,6	10,3	12,9	100,0
1994	23,3	65,8	89,1	1,8	9,1	10,9	100,0

100 családra jutó családtag

1949	200	411	346	303	291	293	339
1960	200	387	312	242	259	257	312
1970	200	371	307	240	250	249	301
1980	200	367	301	241	239	240	294
1990	200	369	301	292	245	243	292
1994	200	363	299	231	235	234	290

2. Családok a családtagok száma szerint

Év	2	3	4	5	6	7-x	Összesen
	családtaggal						

Család

1000

1949	787	692	475	221	105	102	2385
1960	1083	808	538	196	75	57	2757
1970	1170	895	595	151	46	33	2891
1980	1305	860	686	131	28	18	3028
1990	1289	782	660	130	24	12	2896
1994	1298	836	734	106	11	6	2991

Százalék

1949	33,0	29,2	19,9	9,3	4,4	4,3	100,0
1960	39,3	29,3	19,5	7,1	2,7	2,1	100,0
1970	40,5	31,0	20,6	5,2	1,6	1,1	100,0
1980	43,1	28,4	22,6	4,3	0,9	0,6	100,0
1990	44,5	27,0	22,8	4,5	0,8	0,4	100,0
1994	43,4	28,0	24,5	3,5	0,4	0,2	100,0

Családban élők

1000

1949	1573	2089	1899	1106	627	799	8092
1960	2167	2425	2151	979	447	439	8608
1970	2341	2686	2381	753	279	258	8697
1980	2610	2580	2743	653	169	143	8898
1990	2578	2345	2641	648	144	90	8446
1994	2596	2508	2936	530	66	48	8684

Százalék

1949	19,4	25,8	23,5	13,7	7,7	9,9	100,0
1960	25,2	28,2	25,0	11,4	5,2	5,1	100,0
1970	26,9	30,9	27,4	8,7	3,2	3,0	100,0
1980	29,3	29,0	30,8	7,3	1,9	1,6	100,0
1990	30,5	27,8	31,3	7,7	1,7	1,1	100,0
1994	29,9	29,1	33,6	6,1	0,8	0,5	100,0

3. Családok az összes és a 15 évesnél fiatalabb
gyermek száma szerint

Év	0	1	2	3	4	5-x	Összes		100 családra jutó gyermek
	gyermekes család						család	gyermek	

Összes gyermek

1000

1949	640	756	521	244	115	110	2385	3629	152
1960	849	956	596	214	81	61	2757	3463	126
1970	974	1023	645	163	50	35	2891	3209	111
1980	1066	1020	750	142	31	20	3028	3183	105
1990	992	954	761	148	27	13	2896	3104	107
1994	1013	1020	820	119	13	6	2991	3105	104

Százalék

1949	26,8	31,7	21,8	10,2	4,8	4,6	100,0		
1960	30,6	34,7	21,6	7,8	2,9	2,2	100,0		
1970	33,7	35,4	22,3	5,6	1,7	1,2	100,0		
1980	35,2	33,7	24,8	4,7	1,0	0,7	100,0		
1990	34,3	32,9	26,3	5,1	0,9	0,5	100,0		
1994	33,9	34,1	27,4	4,0	0,4	0,2	100,0		

15 évesnél fiatalabb gyermek

1000

1960	1335	737	453	148	52	32	2757	2473	90
1970	1561	787	415	85	25	18	2891	2072	72
1980	1646	707	549	96	19	10	3228	2260	74
1990	1615	683	493	85	15	6	2896	2015	70
1994	1716	736	468	62	8	1	2991	1896	63

Százalék

1960	48,4	26,7	16,4	5,4	1,9	1,2	100,0		
1970	54,0	27,2	14,4	2,9	0,9	0,6	100,0		
1980	54,4	23,4	18,1	3,2	0,6	0,3	100,0		
1990	55,8	23,6	17,0	2,9	0,5	0,2	100,0		
1994	57,4	24,6	15,6	2,1	0,3	0,0	100,0		

4. Háztartások a háztartás összetétele szerint

Év	Egy családos			Két és több-családos	Családi együtt	Egyszemélyes	Egyéb	Összes
	házaspáros	egyszülős	együtt					

Háztartás

1000

1960			2424	164	2588	447	44	3079
1970	2269	247	2516	185	2700	590	87	3378
1980	2405	300	2705	159	2864	730	125	3719
1990	2282	411	2693	100	2763	946	151	3890
1994	2408	367	2775	124	2899	803	90	3792

Százalék

1960			78,7	5,3	84,0	14,6	1,4	100,0
1970	67,3	7,3	74,6	5,5	80,1	17,4	2,5	100,0
1980	64,6	8,1	72,7	4,3	77,0	20,0	3,0	100,0
1990	58,7	10,6	69,3	2,7	71,0	24,2	3,8	100,0
1994	63,5	9,6	73,1	3,3	76,1	21,3	2,3	100,0

Háztartásban élő

1000

1960			8096	896	8992	447	98	9537
1970	7501	679	8181	1019	9200	590	191	9981
1980	7723	782	8505	869	9374	730	272	10377
1990	7238	1077	8315	541	8856	946	322	10124
1994	7502	911	8413	644	9057	803	188	10048

Százalék

1960			84,9	9,4	94,3	4,7	1,0	100,0
1970	75,2	6,8	82,0	10,2	92,2	5,9	1,9	100,0
1980	74,4	7,5	81,9	8,4	90,3	7,0	2,7	100,0
1990	71,5	10,6	82,1	5,4	87,5	9,3	3,2	100,0
1994	74,7	9,0	83,7	6,4	90,1	8,0	1,9	100,0

100 háztartásra jutó személy

1960			334	546	347	100	222	310
1970	331	275	325	551	341	100	219	295
1980	321	261	314	546	327	100	218	279
1990	317	262	309	541	317	100	214	260
1994	312	248	303	519	318	100	209	265

5. Háztartások a háztartástagok száma szerint

Év	1	2	3	4	5	6	7	8-x	Összesen
	háztartástag								

Háztartás

1000

1960	447	808	729	572	301	131	52	39	3079
1970	590	869	807	638	288	116	41	29	3378
1980	731	1044	830	724	255	89	28	19	3719
1990	946	1126	803	701	220	64	18	11	3890
1994	803	1128	820	768	201	57	13	2	3792

Százalék

1960	14,5	26,2	23,7	18,6	9,8	4,2	1,7	1,3	100,0
1970	17,5	25,7	23,9	18,9	8,5	3,4	1,2	0,9	100,0
1980	19,6	28,1	22,3	19,5	6,9	2,4	0,8	0,5	100,0
1990	24,3	29,0	20,6	18,0	5,6	1,6	0,5	0,3	100,0
1994	21,3	29,7	21,6	20,2	5,2	1,5	0,3	0,1	100,0

Háztartásban élő

1000

1960	447	1616	2186	2287	1507	785	366	344	9537
1970	590	1737	2422	2551	1439	698	284	259	9981
1980	731	2088	2490	2897	1274	534	196	168	10377
1990	946	2252	2409	2805	1099	382	129	102	10124
1994	803	2256	2460	3072	1005	342	91	19	10048

Százalék

1960	4,7	16,9	22,9	24,0	15,8	8,2	3,8	3,6	100,0
1970	5,9	17,4	24,3	25,6	14,6	7,0	2,8	2,6	100,0
1980	7,0	20,1	24,0	27,9	12,3	5,1	1,9	1,6	100,0
1990	9,3	22,2	23,8	27,7	10,9	3,8	1,3	1,0	100,0
1994	8,0	22,4	24,5	30,6	10,0	3,4	0,9	0,2	100,0

6. A népesség családi állás szerint

Év	Férj, feleség	Élettárs	Apa, anya	Gyermekek	Felmenő	Rokon, nem rokon	Egyedülálló	Egyéb nem családi	Összes
----	---------------	----------	-----------	-----------	---------	------------------	-------------	-------------------	--------

1000 fő

Összesen

1970	5170	120	330	3265	331	170	595		9981
1980	5268	104	341	3251	270	139	731	272	10376
1990	4642	251	450	3170	213	130	946	322	10124
1994	4987	242	405	3308	201	80	757	189	10170

60 éves és idősebb

1970	995	25	90	1	281	61	278		1731
1980	951	24	64	3	230	40	368	112	1791
1990	999	34	71	4	185	28	483	130	1934
1994	1066	30	72	3	166	20	507	90	1954

Százalék

Összesen

1970	51,8	1,2	3,3	32,7	3,3	1,7	6,0		100,0
1980	50,8	1,0	3,3	31,3	2,6	1,4	7,0	2,6	100,0
1990	45,9	2,5	4,4	31,3	2,1	1,3	9,3	3,2	100,0
1994	49,0	2,4	4,0	32,5	2,0	0,8	7,4	1,9	100,0

60 éves és idősebb

1970	57,5	1,4	5,2	0,1	16,2	3,6	16,1		100,0
1980	53,1	1,3	3,6	0,2	12,8	2,3	20,5	6,3	100,0
1990	51,7	1,8	3,7	0,2	9,6	1,4	25,0	6,7	100,0
1994	54,6	1,5	3,7	0,2	8,5	1,1	25,9	4,7	100,0

7. Családban élők családi állás szerint

Év	Férj	Feleség	Férj	Feleség	Gyermek 2 szülővel	Apa	Anya	Gyermek 1 szülővel	Összes
	gyermek nélkül		gyermekkel						

1000 fő

1949	640	640	1439	1439	3036	39	277	593	8092
1960	844	844	1540	1540	2882	33	336	578	8608
1970	974	974	1623	1634	2771	37	256	458	8697
1980	1066	1066	1621	1621	2706	56	285	477	8697
1990	992	992	1454	1454	2460	89	361	643	8446
1994	1013	1013	1575	1575	2565	65	338	540	8684

Százalék

1949	7,9	7,9	17,8	17,8	37,5	0,5	3,4	7,3	100,0
1960	9,8	9,8	17,8	17,8	33,5	0,4	3,9	6,7	100,0
1970	11,2	11,2	18,7	18,7	31,9	0,4	2,9	5,3	100,0
1980	12,3	12,3	18,6	18,6	31,1	0,6	3,3	5,5	100,0
1990	11,7	11,7	17,2	17,2	29,1	1,1	4,3	7,6	100,0
1994	11,7	11,7	18,1	18,1	29,5	0,8	3,9	6,2	100,0

8. 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerint
(a megfelelő korúak százalékában)

Kor- csoport	Férfiak					Nők				
	1960	1970	1980	1990	1994	1960	1970	1980	1990	1994

Nőtlen/Hajadon

15—19	99	99	98	98	99	85	88	84	93	95
20—24	71	68	64	74	78	31	32	30	43	54
25—29	23	23	25	33	38	11	10	11	14	20
30—34	10	11	12	19	22	9	6	6	7	9
35—39	7	6	9	13	15	8	5	5	5	6
40—44	6	5	7	8	10	7	5	4	5	5
45—49	6	4	5	7	7	7	5	4	4	4
50—54	5	4	4	6	6	7	6	5	4	4
55—59	5	4	4	4	5	7	6	5	3	3
60—64	4	4	4	4	4	7	7	6	4	3
65—69	4	4	4	3	3	7	7	6	5	4
70—74	3	3	4	3	3	6	7	7	5	4
75—79	3	3	4	3	3	5	7	7	6	5
80—84	2	3	3	3	3	5	6	7	6	5
85—x	3	3	3	3	3	5	5	7	6	6
<i>Összes</i>	24	25	22	25	28	17	17	14	16	19

Házass

15—19	1	1	2	1	1	15	12	16	7	5
20—24	29	32	35	26	22	67	65	67	54	44
25—29	76	74	72	63	57	86	85	83	78	72
30—34	88	86	83	73	70	87	89	85	80	78
35—39	91	90	85	77	73	85	88	85	79	77
40—44	92	91	86	79	76	81	86	84	77	75
45—49	91	92	88	81	78	78	82	81	76	73
50—54	91	92	88	82	80	73	75	77	73	71
55—59	90	90	89	84	82	67	69	69	67	65
60—64	88	88	88	84	83	57	60	59	58	57
65—69	84	84	84	82	81	44	48	48	46	46
70—74	77	78	78	78	77	30	34	35	33	33
75—79	66	69	69	70	70	18	20	22	21	20
80—84	51	56	56	58	59	9	10	12	11	11
85—x	34	38	40	40	39	5	4	4	4	4
<i>Összes</i>	72	70	71	65	61	64	64	64	58	55

folytatás

Kor- csoport	Férfiak					Nők				
	1960	1970	1980	1990	1994	1960	1970	1980	1990	1994

Özvegy

15—19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20—24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
25—29	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1
30—34	0	0	0	0	0	1	1	1	1	1
35—39	0	0	0	1	1	4	2	2	2	3
40—44	1	1	1	1	1	8	4	4	4	4
45—49	1	1	1	2	2	12	7	7	8	8
50—54	2	2	2	3	3	16	13	11	13	13
55—59	4	3	3	4	4	23	20	19	20	21
60—64	7	5	5	7	7	33	30	30	30	30
65—69	11	10	9	11	11	47	42	41	43	42
70—74	19	17	16	15	16	62	56	55	57	57
75—79	31	27	26	24	24	76	71	69	69	71
80—84	46	40	40	37	36	85	83	79	80	82
85—x	62	59	56	55	57	90	90	87	87	89
<i>Összes</i>	<i>3</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>4</i>	<i>16</i>	<i>15</i>	<i>16</i>	<i>18</i>	<i>18</i>

Elvált

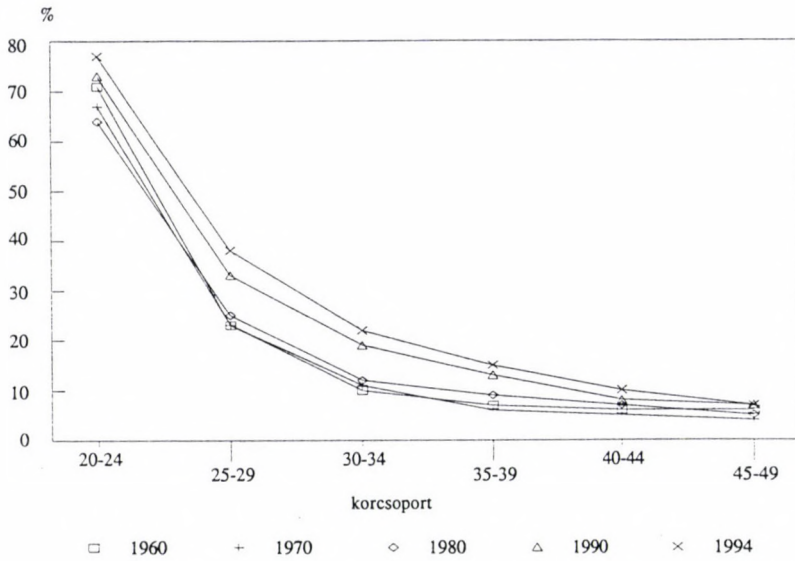
15—19	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
20—24	0	1	1	1	1	1	2	3	3	2
25—29	1	2	3	5	4	3	4	5	8	7
30—34	2	3	5	8	8	3	5	7	11	12
35—39	2	3	6	10	11	3	5	8	13	14
40—44	2	3	6	12	13	4	6	8	14	15
45—49	2	3	6	11	13	4	6	8	13	15
50—54	2	3	5	9	11	4	5	8	11	13
55—59	2	3	4	8	9	3	5	7	10	11
60—64	2	2	4	6	7	3	4	6	8	9
65—69	2	2	3	4	5	2	3	5	6	7
70—74	1	2	3	3	4	2	3	4	5	6
75—79	1	2	2	3	3	1	2	3	4	4
80—84	1	1	1	2	2	1	1	2	3	3
85—x	0	1	1	1	1	1	1	2	2	1
<i>Összes</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>4</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>6</i>	<i>8</i>	<i>9</i>

10. Családi életciklusok

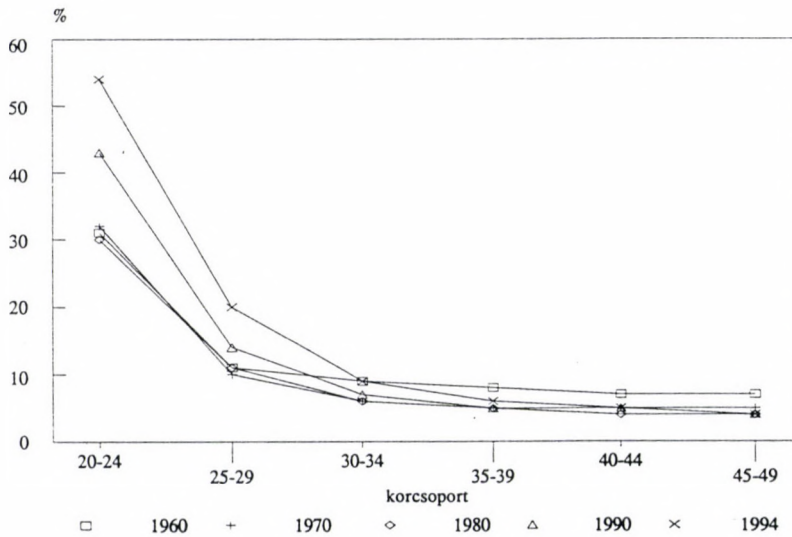
	1960	1970	1980	1990	1992
Átlagos kor (év)					
<i>Férfiak^{a)}</i>					
Házasságkötéskor	24,5	24,0	24,0	24,2	24,3
Első gyermek születésekor	26,5	25,6	25,2	25,5	25,6
Utolsó gyermek születésekor	30,0	28,9	28,2	29,0	29,5
Utolsó gyermek kiválásakor	52,8	51,5	50,9	51,9	52,5
Halálozáskor	65,9	66,3	65,5	86,1	64,6
<i>Nők^{b)}</i>					
Házasságkötéskor	21,0	21,1	21,3	21,5	21,6
Első gyermek születésekor	23,0	22,7	22,5	22,8	22,9
Utolsó gyermek születésekor	26,5	26,0	25,5	26,3	26,8
Utolsó gyermek kiválásakor	49,3	48,6	48,2	49,2	49,8
Özvegyüléskor	59,5	61,0	61,3	61,5	61,5
Halálozáskor	70,1	72,1	72,7	73,7	73,7
Életciklusok hossza (év)					
<i>Férfiak</i>					
Házasságkötésig	24,5	24,0	24,0	24,2	24,3
Házasságkötéstől utolsó gyermek kiválásáig	28,3	27,5	26,9	27,3	28,2
Utolsó gyermek kiválásától haláláig	13,1	14,8	14,6	13,2	12,1
<i>Nők</i>					
Házasságkötésig	21,1	21,1	21,3	21,5	21,6
Házasságkötéstől utolsó gyermek kiválásáig	28,3	27,5	26,9	27,3	28,2
Utolsó gyermek kiválásától özvegyülésig	10,2	12,4	13,1	12,3	11,7
Özvegyüléstől haláláig	10,6	11,1	11,4	12,2	12,2
Élettartam megoszlása életciklusonként (%)					
<i>Férfiak</i>					
Házasságkötésig	37	36	37	37	37
Házasságkötéstől utolsó gyermek kiválásáig	43	42	41	43	44
Utolsó gyermek kiválásától haláláig	20	22	22	20	19
<i>Nők</i>					
Házasságkötésig	30	29	29	29	29
Házasságkötéstől utolsó gyermek kiválásáig	40	39	37	38	38
Utolsó gyermek kiválásától özvegyülésig	15	17	18	17	16
Özvegyüléstől haláláig	15	15	16	16	17

a) Házasként meghalt férfiak esetén (1960—1980: 73—74, 1990: 69, 1992: 61%).

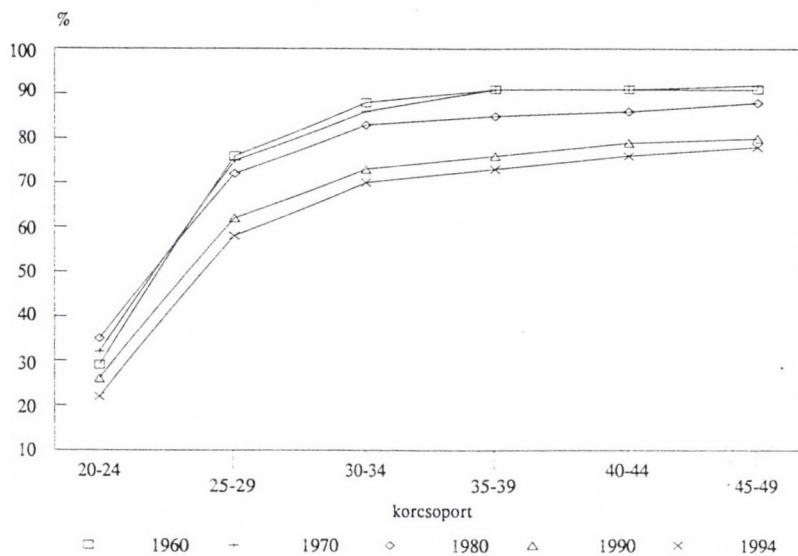
b) Özvegyként meghalt nők esetén (1960: 60, 1970—1980: 62, 1990—1992: 65%).

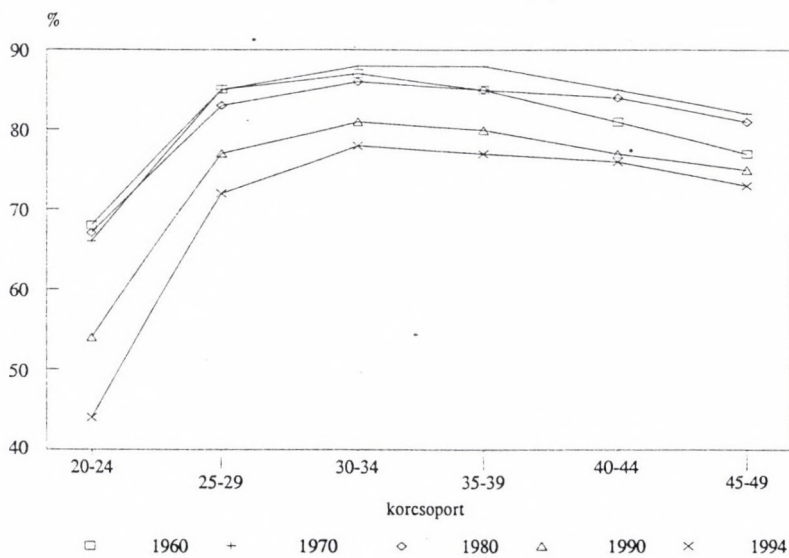
I. Nőilen férfiak %-os aránya 20-49 éves korban

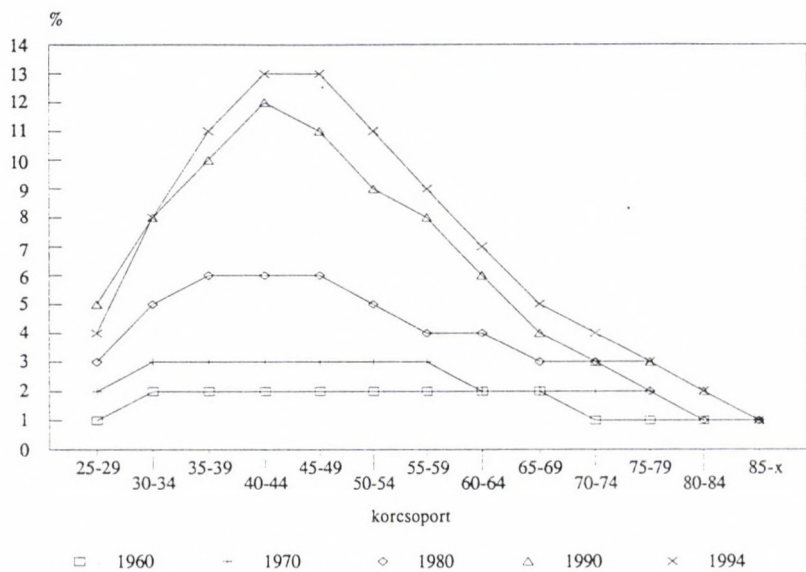
II. Hajadon nők %-os aránya 20-49 éves korban

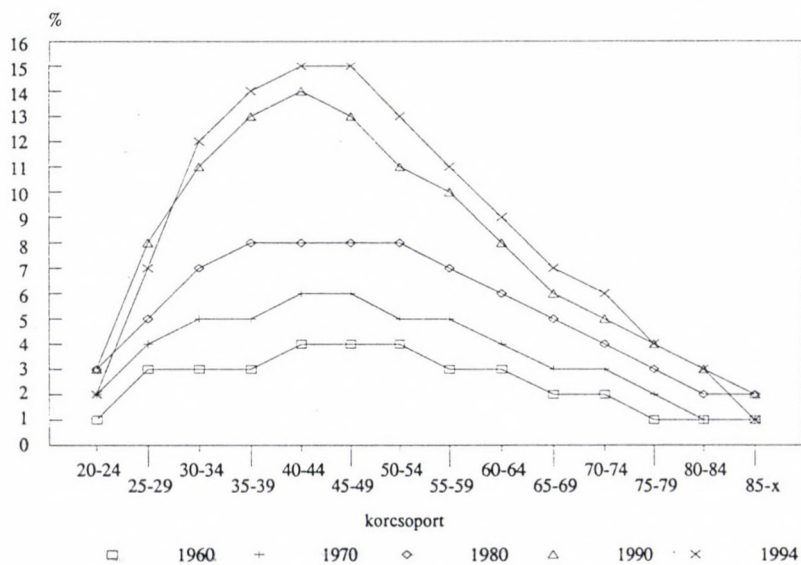
III. Házass férfiak %-os aránya 20-49 éves korban

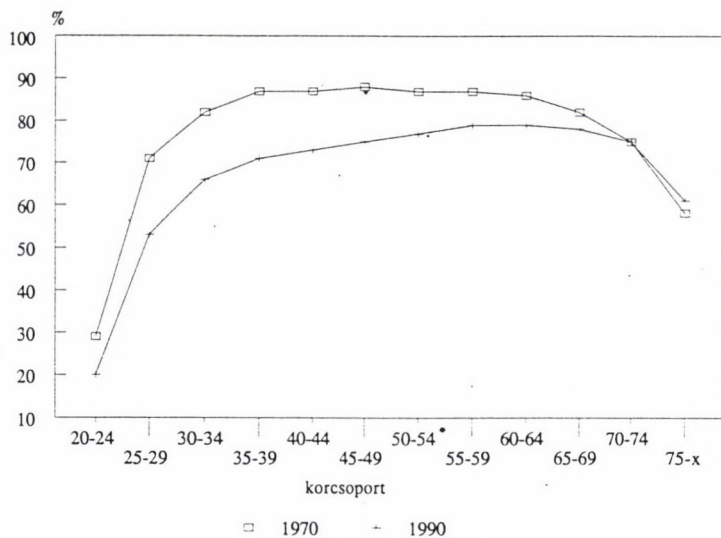
IV. Házass nők %-os aránya 20-49 éves korban

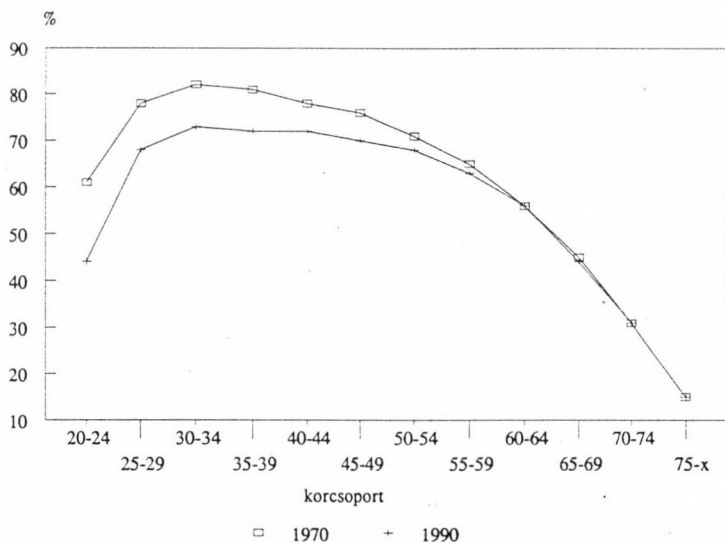
V. Elvált férfiak %-os aránya 25-x éves korban

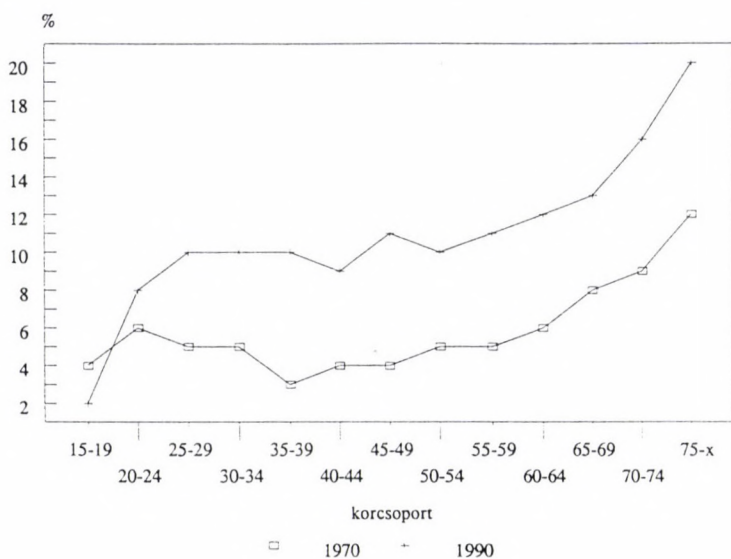
VI. Elvált nők %-os aránya 20-x éves korban

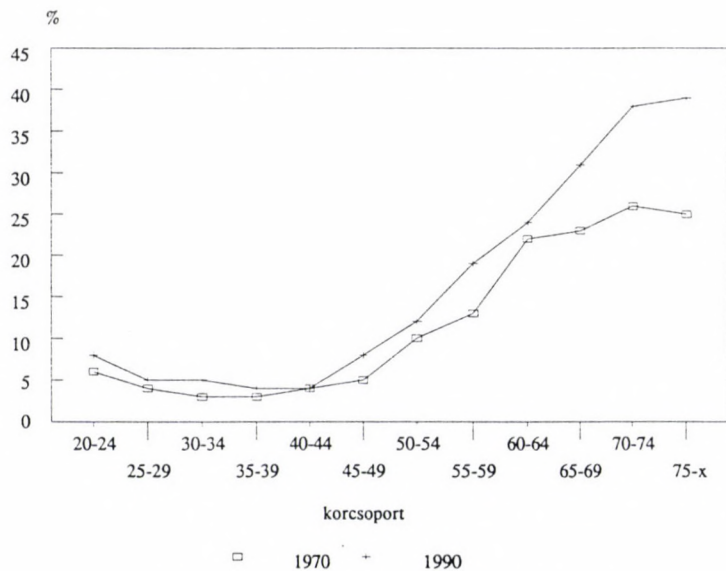
VII. Férj családi állásúak a férfiak %-ban

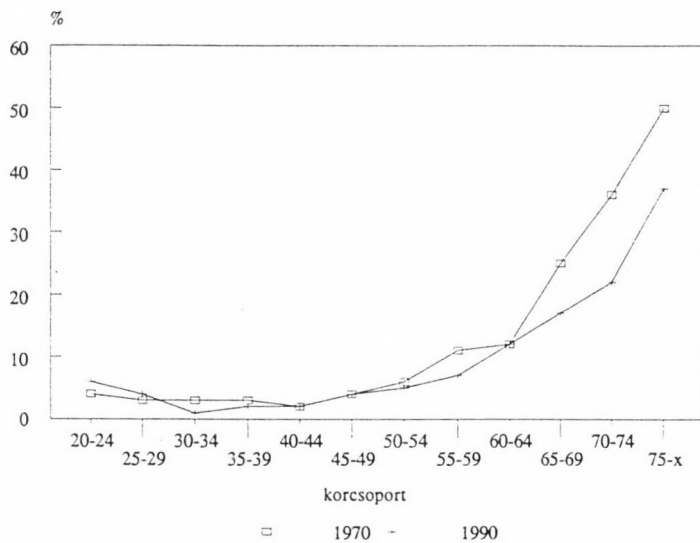
VIII. Feleség családi állásúak a nők %-ban

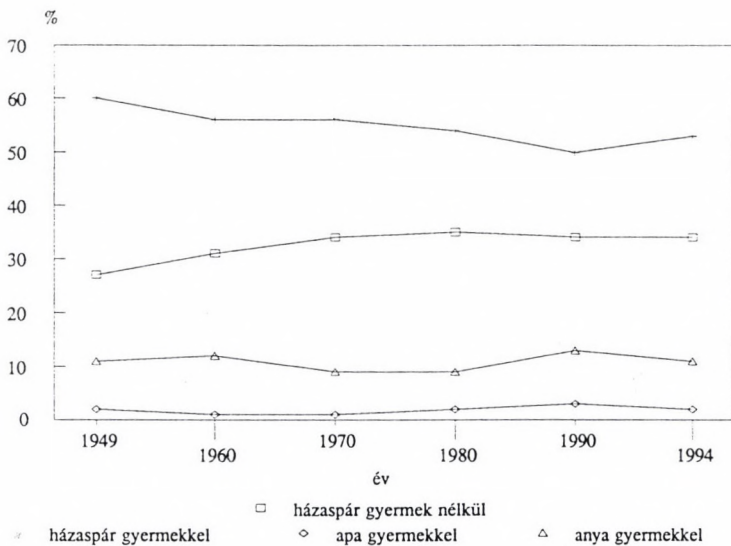
IX. Egyedülálló családi állásúak a férfiak %-ban

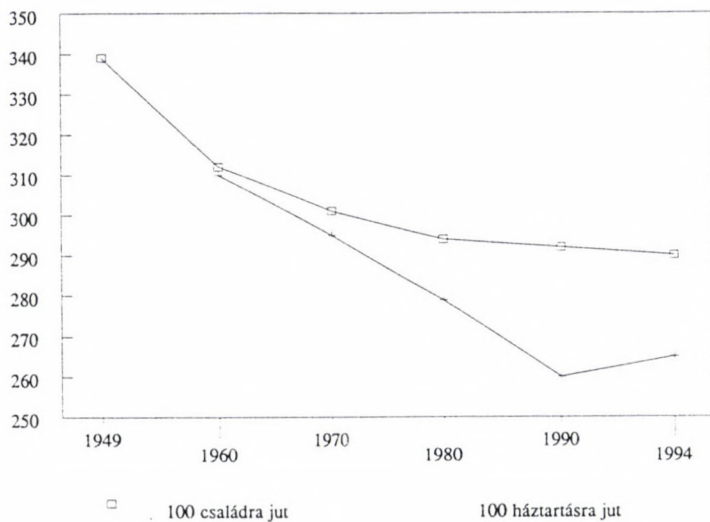
X. Egyedülálló családi állásúak a nők %-ban

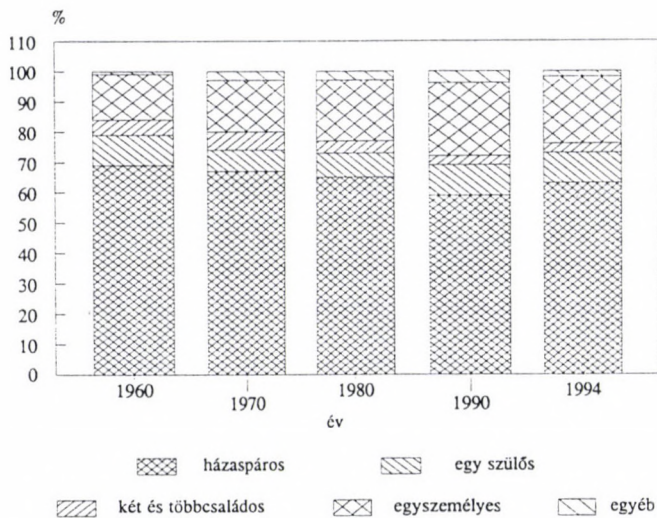
XI. Rokoni családi állásúak a nők %-ban

XII. Családok összetétele %-os megoszlásban

XIII. Családok és háztartások átlagos nagysága

XIV. Háztartások összetétele %-os megoszlásban

ÚJABB TENDENCIÁK A HÁZASODÁSI VISZONYOK ALAKULÁSÁBAN¹

CSERNÁK JÓZSEFNÉ

Bár a házasság és a család múltbeli története azt mutatja, hogy a civilizált társadalomnak e két alapintézménye mindeddig túlélte minden megrázkódtatást, kétségtelen, hogy legújabb fejlődése olyan irányokba mutat, ami joggal kelt aggodalmat afelől, hogy merre is vezetnek a jelenlegi folyamatok. Olyan, ma már Európa-szerte elterjedt és ismert jelenségekről van szó, mint a házasságkötések megritkulása, a házasságkötési kor radikális emelkedése, a megkötött házasságok tartósságának és a házassági együttélésben töltött évek átlagos tartamának csökkenése a válások terjedése következtében, a volt házások körében az újraházasodások visszaesése és mindezekkel egyidejűleg a házasságon kívüli együttélések növekvő népszerűsége. Nem szorul különösebb bizonyításra, hogy a felsorolt változások nemcsak a házasságot, de a családot mint intézményt is mélyen érintik. Következései már lemérhetők a családok és háztartások összetételének változásaiban, így többek között a hagyományos család mellett más családi formák (például élettársi kapcsolatok) megjelenésében, a nem családban élők számának növekedésében stb. [2].

Az elmúlt években a házasság és a család kérdéseivel foglalkozó demográfusok és szociológusok körében számos ellentétes vélemény látott napvilágot arról, hogy miként kell értékelni a házassággal kapcsolatos viselkedés változást [5, 8, 9, 10]. Anélkül, hogy a többnyire elméleti síkon zajló vita részleteibe belemennénk, annyi bizonyosnak tűnik, hogy a világ fejlett országainak többségében a házassági rendszer mélyreható változása, néhány országban pedig a házasság központi szerepének határozott gyengülése következett be. Ennek ellenére a legújabb vizsgálatok fényében túlzónak tűnik az a nézet, hogy a jelenlegi folyamatokat előbb a házasság mint intézmény megszűnése, majd hosszabb távon a család széthullása és eltűnése követi.

A hazai demográfiai vizsgálatok szerint a nyolcvanas években a családok keletkezésében és megszűnésében Magyarországon is Európa nyugati régiójához, illetve általában a fejlett ipari társadalmakéhoz hasonló folyamatok rajzolódtak ki. A következőkben ezeknek néhány — a családi viszonyok egésze szempontjából is fontosnak tűnő — jellegzetes vonását emelem ki. Figyelembe véve a területi korlátokat, törekvésem csak az lehet, hogy korrekt, de nem túl részletező képet nyújtsak az 1990-es évek elejének házassági viszonyairól. Így a kíváncshoz képest kevésbé térhetek ki a házassági viszonyok körébe tartozó jelenségek finomabb mutatóira, illetve el kell tekintenem attól, hogy a házassági viszonyok minden elemét bemutassam. Ennek megfelelően nagyobb hangsúlyt helyezek arra, hogy felhívjam a figyelmet az egyes jelenségekben

¹A tanulmány alapját képező kutatás az OTKA T 4574 jelű kutatási project keretében készült.

bekövetkezett iránymódosulásokra, és nem foglalkozom nagyobb elmélyülést igénylő részletkérdésekkel.

Mondanivalóm kifejtésében a Központi Statisztikai Hivatal népmozgalmi statisztikai feldolgozásaira, a demográfiai évkönyvekben is rendelkezésre álló adatokra, illetve a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben végzett kutatásaimra támaszkodom. A házasságkötések és a házasságok megszűnésének demográfiai jellemzőit elsősorban ábrákkal szemléltetem, a legfontosabb mutatószámok alakulása a mellékelt táblákban is nyomon követhető.

A házasságkötések és a házasságok megszűnésének trendje

A házasodási viszonyok hazai jellemzőinek megvilágításában célszerűnek látszik a házasságkötési mozgalom két összetevőjének, a házasságkötések és a megszünt házasságok számszerű alakulásából kiindulni (I. ábra).

Magyarországon 1993-ban 54 099 házasságot kötöttek meg és 88 009 házasság szűnt meg válás, illetve az egyik házastárs halála, azaz özvegyülés következtében, vagyis 34 ezerrel több házasság szűnt meg, mint amennyit kötöttek. A megszünt házasságok száma másfél évtizede haladja meg a házasságkötéseket. Míg az 1960-as években a házasságkötések száma átlagosan még közel évi 20 ezerrel meghaladta a megszünt házasságok számát, addig az 1980-as évtizedben már évente átlagosan mintegy 23 ezer volt a házasságkötési hiány. 1991 óta minden év történelmi minimumot jelent a házasságkötések számbeli alakulásában. Ehhez képest még az I. világháború idején is több házasságot kötöttek Magyarországon, holott akkor a háborús viszonyok a házasságkötések olyan mértékű visszaesését idézték elő, amire még nem volt és — mindeddig úgy tűnt — többé nem is lesz példa a magyar népesség történetében.

A jelenlegi házasodási hiány több tényező együttes hatásának következménye és nagyságához a házasságkötési kedv visszaesése, kisebb létszámú generációk jelenléte a házasodások leggyakoribb koréveiben, a válások több évtizede megfigyelhető, majdnem folyamatos emelkedése, illetve magas színvonalra, a második világháborút követő másfél évtized házasodási hulláma idején házasodottak halálozásai, valamint a házas népességet is érintő halandóság romlás egyaránt hozzájárult.

Az abszolút számok alapján történő megközelítés természetesen csak a nagyságrendek érzékeltetésére alkalmas, finomabb következtetések levonásához a házasságkötésekben, illetve a házasság megszűnésekben érintett népességhez viszonyított ún. tisztított arányszámokat kell megnéznünk.

Házasságkötések

A házasságkötések hosszú távú alakulását tekintve Magyarország az 1970-es évek végéig az európai országok élvonalába tartozott. Ennek hátterében az állt, hogy a magyar népesség a második világháborút követő évtizedekben is megőrizte az elmúlt századokban kialakult házasodási szokásait, a korai és a

szinte teljes körű házasodást. Az 1970-es évek második felében azonban előbb enyhén, majd az 1980-as évek elejétől erőteljesen csökkenni kezdett a házasságkötések gyakorisága. 1993-ban alig több mint 5 házasságkötés jutott ezer lakosra, szemben az 1950-es évek 10 ezrelékes és az 1970-es évek 9 ezrelékes arányával. A házasságkötések hanyatlása következtében Magyarország az 1980-as években a közepesen házasodó európai országok sorába került. A jelenlegi helyzet alapján csak azért nem tartozik a legalacsonyabb arányszámokkal jellemezhető országok kategóriájába, mert időközben mindenütt a hazaihoz hasonló vagy még erőteljesebb visszaesés következett be a házasságkötésekben (1. tábla).

Jóllehet a nyers mutatók alakulását a népesség kor és családi állapot szerinti összetétele erősen befolyásolja, más és más szinteken lényegében hasonló tendenciák észlelhetők a tisztított mutatók alakulásában is (II. ábra).

Az ezer 15 éves és idősebb nem házas népességre, valamint a nőtlenekre és hajadonokra külön is feltüntetett házasságkötési arányszámok trendje némileg bepillantást enged a házasságkötési mozgalom belső összetételébe. Magyarországot hagyományosan a házasságkötések heterogén családi állapot szerinti összetétele jellemzi. Ez másképpen fogalmazva azt jelenti, hogy a házasulók között, az először házasulókon kívül nagy számban fordulnak elő olyanok is, akik megszűnt házasságukat követően lépnek újabb házasságra.

Magyarországon az újraházasodás mindig nagy szerepet játszott a házasodási viszonyok alakulásában. Míg azonban korábban az özvegyek újraházasodásai domináltak, az ötvenes évek végétől, a válások emelkedésével párhuzamosan az elvált újraházasulók aránya is megnövekedett. Az 1960-as évek eleje óta az újraházasodások mind az özvegyek, mind az elváltak körében megritkultak. A korábban már házasságban élt férfiak és nők megváltozott magatartása és növekvő tartózkodása az újabb házasságtól különösen az 1970-es évek eleje óta egyre inkább szembetűnő folyamat [4]. Így annak ellenére, hogy az özvegyülések és válások nagy száma miatt százalékos arányuk a házasulók között kevéssé változott az elmúlt években, az övegy és elvált népesség számához viszonyított arányuk egyre kisebb. (Az 1993-as helyzet alapján például úgy becsülhető, hogy az elváltaknak alig több mint egyharmada kötne újabb házasságot.)

Az újraházasodások visszaesése, amely szoros kapcsolatba hozható az élettársi kapcsolatok terjedésével, külön figyelmet igénylő kérdéskör. Részben ezért, részben terjedelmi okokból a továbbiakban bővebben az első házasságkötésekkel foglalkozom.

Amint arra a II. ábra alapján is következtethetünk, a házasságkötések között a nőtlenek és hajadonok házasságkötései dominálnak. A házasulóknak mintegy 80 százaléka nőtlen, illetve hajadon, így házasodási szokásaik gyakorlatilag meghatározzák a házasságkötések alapirányzatát. Meg kell jegyezni, hogy viszont azoknak a házasságkötéseknek az aránya, ahol mind a két házasuló egyaránt első házasságát köti, ennél alacsonyabb. 1993-ban például a házasságkötések háromnegyed részében a házasság mindkét fél részéről az első volt, míg egynegyedében a házasulóknak legalább egyike vagy mindkettőjük második vagy többedik házasságát kötötte (2. tábla).

Az első házasságkötés demográfiai jelentősége hagyományosan a népesség reprodukciójában játszott szerepéből adódik. Mivel Magyarországon a gyermekek döntő hányada jelenleg is házasságból születik, továbbá mind az első házasságkötés, mind a gyermekek világra hozatala a fiatal életkorokban a leggyakoribb, könnyű belátni, hogy minden változásnak, ami a házassági szokásokban bekövetkezik, jelentős további hatásai vannak a család reprodukciós funkciójának alakulására.

Figyelmünket ismét az első házasságkötések ezer 15 éves és idősebb nőtlenre és hajadonra kiszámított arányszámainak trendjére fordítva, mindenkéltől két általános megállapítást tehetünk.

Egyrészt jól kivehető, hogy a házasságkötések alakulásában gyakoriak a fluktuációk, ami arra utal, hogy a házasság olyan jelenség, ami érzékenyen reagál az adott naptári évek körülményeire. A II. világháború óta több ilyen időszak is volt a házasságok alakulásában. A fluktuációk részben a házassági korba lépők létszámának ingadozásából, részben a házassági kedv átmeneti változásaiból adódtak. Ezek ideje (1950—1954, 1966—1969, 1974—1976) viszonylag jó megegyezést mutat az elmúlt évtizedek népesedéspolitikai kampányaihoz fűződő születési hullámokkal, bizonyítva ezzel, hogy a házasságkötések és a születések közötti kapcsolat nem feltétlenül egyirányú, hanem kölcsönös. Azaz, bármilyen okból és valószínűleg bármilyen irányban történő jelentősebb elmozdulás a gyermekvállalásban, kimutatható hatásokkal jár a házasságkötésekben is.

Különösen az 1970-es évek közepének fellendülésében mutatható ki ez a hatás, amit ebben az időszakban még a házasságkötési korhatár leszállítása is erősített. A hullámvölgyek többnyire az előző időszak többletházasságainak utóhatásaként alakultak ki. Másrészt, és ez legalább ugyanilyen fontos, a trend alapján két világosan eltérő szakasz különböztethető meg, nagyjából az 1970-es évek második felére tehető határvonallal. Míg a korábbi évtizedeket elsősorban a visszatérő fluktuációk jellemezték, addig az időben hozzánk közelebb eső időszakban egy tartósan csökkenő irányvonal rajzolódik ki. Szintén lényeges vonás a hanyatlás elmélyülése az 1980-as évek végén. Ez csak részben írható a házasságkötési korhatár felemelésének számlájára, amely lényegében csak megerősítette a mintegy másfél évtizede megindult folyamatot.

A házasságkötések arányának visszaesésével párhuzamosan az 1980-as években az átlagos első házasságkötési életkor mind a férfiaknál, mind a nőknél emelkedni kezdett, bár jelenleg még mindig alacsonyabb, mint a második világháború előtt vagy akár az 1950-es években volt és messze elmarad a nyugat-európai házasságkötési kor mögött. (1993-ban a nőtlen férfiak átlagosan 24,4, a hajadonok pedig 21,7 éves korukban léptek házasságra.) Az átlagos első házasságkötési kor tulajdonképpen kevésbé változott az elmúlt másfél évtizedben. Ennek azonban az a magyarázata, hogy az első házasságkötések gyakorisága valamennyi — az első házasságkötések szempontjából döntő — életkorban közel egyforma mértékben esett vissza (3. tábla és III. ábra).

A demográfiai hatások szempontjából fontosabb az, hogy míg az 1970-es években a hajadonok 14—15 százaléka tizennyolcadik évének betöltése előtt férjhez ment, 40 százaléka húsz éves koráig, 80 százaléka pedig huszonöt éves koráig megházasodott, addig az 1990-es évek elejének házassági arányszámai

mellett a nőknek alig több mint 4—5 százaléka köt házasságot tizenhét éves kor alatt, és mindössze egyötödük házasodik húsz éves kor alatt. A huszonöt éves korukig megházasodók aránya jelenleg alig éri el az 50 százalékot.

Az első házasságkötések említett naptári éves arányszámaiból, az első házasságkötések átlagos életkorából voltaképpen még nem tudjuk közvetlenül megállapítani, hogy milyen távolabbi hatása van a jelenlegi folyamatoknak a házasodási szokásokra.

Az első házasságkötések alakulásának hosszabb történelmi időszakot felölelő történeti demográfiai vizsgálatai szerint Magyarországon a nők hagyományosan korán, átlagosan 20—21 éves korukban megházasodtak és mindössze 4—5 százaléuk maradt véglegesen hajadon [1]. Az első házasságkötéseknek ez az ún. "kelet-európai" sémája a II. világháború után is fennmaradt, sőt bizonyos körülmények folytán még kifejezettebbé vált, mint volt a világháború előtt. A jelenlegi házasodási trendet elemezve ezért érdekes kérdés az, hogy a házasságkötések visszaesését hogyan kell értelmezni. Arról van-e szó, hogy a házasulók különböző okok miatt idősebb életkorukra halasztják el házasságkötésüket, avagy inkább arról, hogy egyre többen vannak olyanok, akik nem kívánnak megházasodni. Az első esetben a házasságkötéseket előbb-utóbb bepótolják, azaz csak a házasságkötési kor nő, a második esetben viszont a múltbelihez képest lényegesen többen maradnak nőtlenek és hajadonok.

Ezekre a kérdésekre igen nehéz válaszolni, nemcsak nálunk, de még azokban az országokban is, ahol lényegesen szembetűnőbb változások következtek be a házasodási viszonyokban.

A házasodási kedv visszaesésének méreteire elsősorban azokból a demográfiai becslésekből következtethetünk, amelyek azt mérik, hogy a házasodási korba lépő férfiaknak és a nőknek mekkora hányada kötne házasságot ötven éves koráig akkor, ha életük további szakaszában ugyanolyan gyakorisággal házasodnának, mint az adott naptári évben a házasulók tették. A becslések finomságától függően ez az ún. teljes első házasságkötési arány Magyarországon 1993-ban férfiaknál 60 és 80 százalék között, nőknél 58 és 85 százalék között mozgott. Ha ezeket az értékeket nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk, megállapítható, hogy ezek nagyjából megfelelnek annak, amit egy sor nyugat-európai országban a nyolcvanas évek első felében mértek. Azt mondhatjuk tehát, hogy Magyarország mintegy tíz-tizenöt év késéssel "felzárkózott" Nyugat-Európához.

Hasonlóképpen azonban más országok demográfusaihoz, a hazai szakemberek is némi fenntartással fogadják ezeket a kilátásokat. Közismert ugyanis, hogy a naptári éves arányszámok eltúlozzák a várható helyzetet, mivel meglehetősen érzékenyen reagálnak a házasulók korösszetételének változására, ami abból adódhat, hogy a házasságkötéseket előrehozzák vagy éppen ellenkezőleg elhalasztják. Az első esetben könnyen "tetten érhető" ez a torzítás. Ilyenkor ugyanis a naptári éves teljes első házasságkötési arányszám meghaladja a száz százalékot, ami csak a naptári éves mutatók fluktuálása következtében fordulhat elő. A második esetben viszont, ami a jelenlegi helyzetet is jellemzi, lényegesen nehezebb megállapítani, hogy ideiglenes vagy tartós változásokkal állunk-e szemben [3]. Ennek eldöntéséhez nyújt eligazítást, de

nem véglegesnek tekinthető választ az egymást követő években születettek (generáció, születési kohorsz) házassági magtartásának megfigyelése.

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben készült, az 1930 és 1974 között született nők első házasságkötéseivel foglalkozó vizsgálat alapján mélyebb betekintést nyerhetünk a naptári éves mutatók háttérében rejlő tényleges változásokba. A IV. ábra a vizsgálat során készített kohorsz házassági táblák adatainak felhasználásával 24 éves korig koréves részletezésben, 29 éves korig pedig a 25—29 éves korcsoportra összevontan mutatja be az 1930 és 1974 között született hajadonoknak a házasságkötések legkorábbi életkorától az ábrán feltüntetett életkor végéig elért házassági arányait. Az ábrán bizonyos korévek azonos árnyékolása a tendenciák felfedezését kívánja megkönnyíteni.

Anélkül, hogy mélyebben belemerülnénk a kohorsz magatartások eltéréseinek vizsgálatába, könnyen felismerhető a magyar házassági rendszer néhány sajátossága. Ezek közül az egyik lényeges jellemző a korai házassodás szokásának szembevető megnyilvánulása, különösen az 1933 és 1944 között, illetve az 1957 és 1968 között született nőknél. Egyes kohorszokban a 18 éves kor alatt házasságra lépők aránya még a 15 százalékot is meghaladta. Jól látható viszont a naptári éves körülmények hatása is, ami az első házasságkötések időzítésének ingadozásában jelenik meg, elsősorban a legfiatalabb — 20 éven aluli — életkorokban. A leglényegesebb vonás azonban az, hogy a kohorszok az életkor előrehaladtával a házasságkötéseket fokozatosan bepótolják és nagyjából 25 éves korra eléggé hasonló "kiházassodási" arány alakul ki az egymást követő kohorszokban.

Fel kell természetesen figyelni arra, hogy az 1960-as évek közepén és a később született kohorszokban határozott visszafordulás következett be a 25 éven alul megházassodók arányában. Hosszabb történelmi visszatekintésben vizsgálva azonban ezeknek a kohorszoknak a viselkedése nem különleges. Lehetséges ugyanis, hogy a két világháború közötti — 25 éves koron túl is nagyobb mértékű házassodással — tehát kissé idősebb átlagos házasságkötési kora és 90—92 százalékos házassodási aránnyal jellemezhető séma visszatérésének vagyunk tanúi. Minthogy azonban a történelmi körülmények jelenleg mások, elképzelhető egy jelentősen alacsonyabb, 85—88 százalékos arányokkal járó házassodási séma kialakulása is. Ez ugyan már a házassodási rendszer bizonyos módosulását, talán a házasság szerepének is kisebb gyengülését jelentené, anélkül azonban, hogy megingatná a házasság dominanciáját a családi viszonyokban.

A házasság megszűnése

A fennálló házasságok megszűnésének a házassodási viszonyok szempontjából két lényeges formája van: az özvegyülés és a válás. Az özvegyülések száma egy adott időszakban azonos a meghalt házasságos személyek számával. 1993-ban 65 659 házasság szűnt meg özvegyülés következtében és 22 350 házasság bomlott fel válással, azaz négy házasságból háromnak a házastárs halála, egynek pedig válás vetett véget.

A múlthoz képest az összes házasság megszűnéseknek lényegesen kisebb hányadát teszik ki az özvegyülések, elsősorban a válások arányának radikális növekedése miatt. Az özvegyülések időbeli alakulását végeredményben a halandóság szintje határozza meg, ennek jellemzői tükröződnek vissza a megözvegyültek nem és életkor szerinti jellemzőiben. Jelenleg ezer lakosra 6,4 özvegyülés jut, lényegesen több, mint az ötvenes és hatvanas években. Ennek csak részben oka a házások korösszetételének öregedése, a halandóság általános romlása ugyanis a házásokat is érintette. Ez utóbbinak a hatása elsősorban a nők özvegyülési gyakoriságainak hosszú távú trendjében figyelhető meg, amely a hatvanas évek vége óta majdnem töretlenül emelkedik. 1993-ban ezer 15 éves és idősebb házas nőre 20, ezer házas férfira mindössze 7 özvegyülés jutott. 1960-ban ez az arány még 12, illetve 6 ezrelék volt [6].

Az özvegyüléseknek demográfiai szempontból egyik lényeges vonása, hogy ellentétben a válásokkal, gyakoriságuk a házastársak életkorával növekszik, továbbá a férfiak magasabb halandósága miatt a megözvegyült nők száma meghaladja a férfiakét. 1993-ban például a megszűnt házasságok 55 százalékában a feleség maradt özvegyen, 20 százalékában a férj özvegyült meg, a házasságok 25 százaléka pedig mindkét fél életében, válással szűnt meg (V. ábra).

A válásoknál lényeges szempont, hogy az özvegyüléssel ellentétben a házasság mindkét házastárs életében, az egyikük vagy mindkettőjük akarat elhatározásából, bírósági eljárás útján szűnik meg. Ez sajátos következményekkel jár az érintett családokra, ami nemcsak a volt házastársak és gyermekeik életének további alakulásában mutatható ki, de egyéb területeken is, mint például a társadalomra háruló többlet feladatokban a válással keletkező, támogatásra szoruló családok nagy száma miatt. Mindez azt indokolja, hogy kissé részletesebben foglalkozzunk a válások újabb alakulásával.

A válások száma többek között attól is függ, hogy az adott ország jogrendszere mennyire liberális, milyen körülmények között, milyen okok fennforgása esetén engedélyezi a házastársaknak házasságuk felbontását. Erre mindenképpen tekintettel kell lennünk, amikor a hazai adatokat akár történeti visszatekintésben, akár nemzetközi összehasonlításban elemezzük. Amikor tehát arról beszélünk, hogy milyen mértékben emelkedett a válások aránya egy korábbi időponthoz képest, vagy, hogy milyen Magyarország helyzete a válások tekintetében Európában, tulajdonképpen a válási jogszabályok eltéréseit is vizsgálnunk kellene.

Magyarország már a század első felében kitűnt az európai országok között a válások magas arányával és ez a relatív fölénye a II. világháború után még fokozódott is. Ennek hátterében az állt, hogy amíg Európa más országaiban — elsősorban Európa nyugati régiójában — a világháborút követő válási hullám az ötvenes években "lecsengett" és egy hosszabb ideig tartó stagnálás következett, Magyarországon már az ötvenes évek elejétől — a liberális válási jog bevezetésével támogatva — radikális emelkedés kezdődött a válások számában. A későbbiekben azután Európa szinte minden országában engedélyesebb válási jogszabályokat vezettek be és ezek mindenütt megerősítették a válások amúgy is emelkedésbe forduló trendjét. Így ma Magyarország az ezer

lakosra jutó 2,1—2,2 ezrelékes válási arányával a közepes válási gyakoriságú országok közé sorolható (4. tábla).

A házasság felbontások előfordulását a nyers aránynál jobban mutatja az ún. teljes válási arány, ami azt fejezi ki, hogy változatlan válási gyakoriság mellett egy adott naptári évben megkötött házasságokból átlagosan mennyi fejeződné válással. E mutató alapján a legmagasabb válási arány a skandináv országokat (Dánia 49, Svédország 44, Norvégia 40 százalék) jellemzi, de igen magas a válások aránya az Egyesült Királyságban is [7]. Ehhez képest a magyar válási arány lényegesen alacsonyabb: amennyiben az 1993-ban tapasztalt házasságtartam-specifikus válási arányszámok állandósulnának, akkor az ugyanebben az évben megkötött házasságoknak mintegy 29 százaléka végződne válással. Ez az arány némileg ismét magasabb, mint az egy évvel korábbi, és még inkább alátámasztja azt a korábbi feltételezést, hogy a válások visszaszorítása a jogszabályok szigorításával nem vezet tartós eredményre. Erre eléggé egyértelműen következtethetünk a válással végződő házasságok trendje alapján is (VI. ábra).

A VI. ábrán a jelenlegi helyzet szempontjából lényegesnek tűnő utolsó húsz év házasságtartam-specifikus válási arányszámait tüntettük fel. Ez az ábra több szempontból is érdekes. Egyrészt rávilágít arra, hogy a válások naptári éves aránya 1987-ig minden házasságtartamnál növekedett, azaz a válások teljes arányának emelkedése nemcsak a rövid tartamú házasságok nagyobb válási gyakoriságával magyarázható. Ez az együttmozgás — az 1988-as mélypontot is beleértve — az elmúlt időszakra is érvényes azzal a különbséggel, hogy az 1988-as visszaesés és az azt követő kisebb válási hullám legélesebben a rövid, 3—5 éve fennálló házasságokat érintette. Az 1990-es évek elején tapasztalható kisebb hanyatlás nem jelentett igazi fordulópontot a válások arányában. Inkább időleges megtorpanásnak tűnik, aminek a magyarázatát lehet, hogy a bírósági ügymenetben vagy a statisztikai számbavétel sajátosságaiban kellene keresni. Annyi azonban bizonyos, hogy a Családjogi Törvény 1987 közepén bevezetett újabb módosítása, amely a házasságok stabilitásának növelése céljából eljárásjogi szigorításokat vezetett be a bontóperekbe, nem érte el a célját. Tulajdonképpen még az is kétséges, hogy az 1988-as mélypont tényleges tartózkodást jelent-e a válásoktól vagy csupán látszólagos és az okozta a visszaesést, hogy a jogszabály módosításra számítva lényegesen több válási keresetet nyújtottak be, illetve több bontópert zártak le a törvénymódosítás hatályba lépése előtt. 1988 óta válások aránya az 1970-es évek végének megfelelő, már akkor is magasnak mondható színvonal körül ingadozik, és szó sincs arról, hogy megfordult volna a válások alapirányzata.

Egy másik említést érdemlő körülmény, amit szintén ez az ábra szemléltet az, hogy a válás leggyakoribb a harmadik házassági évforduló körül. Ezt követően fokozatosan csökken a válások gyakorisága. Ha ezeket a házasságtartam-specifikus válási arányszámokat a házasságkötéstől eltelt évek számának megfelelően összeadjuk (kumuláljuk), akkor azt találjuk, hogy a házasságok 17—18 százaléka a házasságkötést követő tíz éven belül felbomlik.

A válások tendenciái azért is figyelmet érdemelnek, mert ma már többségben vannak az olyan esetek, amikor a házasság felbontása egy vagy több, a házasságból származó gyermeket is érint. Az 1950-es évek elején még a

felbontott házasságok közel fele gyermektelen volt. Ma háromnegyed részben gyermekes házasságok bomlanak fel. Ez azt jelenti, hogy az sem tartja vissza a házastársakat a válástól, ha egy vagy több gyermekük van. 1980 és 1990 között a kétgyermekes családok felbomlásának gyakorisága másfélszeresére emelkedett, de hasonló arányú növekedés következett be a három- és többgyermekeseknél is, habár lényegesen alacsonyabb előfordulási szám mellett. Ez a jelenség nemcsak azt jelzi, hogy a gyermekek családot összetartó ereje csökkent, hanem azt is, hogy a válás mint a házassági konfliktusok megoldásának módja a társadalom minden rétegében elterjedt.

Következtetések

A házasságkötésekben és a házasságok megszűnésében tapasztalható újabb tendenciák alapján az 1990-es évek házassági viszonyainak lényeges elemei a következők:

1. Magyarországon mind abszolút számát, mind arányát tekintve csökkent a házassági kedv. Ez a folyamat az újráházasodásokban kezdődött majd az 1980-as évek elejétől az első házasságkötések alakulásában is nyilvánvalóvá vált.

2. A jelenlegi helyzet fontos sajátossága, hogy az első házasságkötési arányszámok csökkenését nem kísérte az átlagos házasságkötési kor ugrásszerű növekedése. Ezen a téren a hazai házassági magatartás jelentősen különbözik a nyugat-európai trendektől. Magyarországon az első házasságkötési kor még mindig hagyományosan alacsony, és az a jellemző, hogy akik házasságra lépnek ezt igen fiatalon 20 éves koruk körül megteszik. A részletesebb vizsgálat azonban azt is kimutatta, hogy különösen 20 éves kor alatt jelentősen megritkultak a házasságkötések.

A korai házassodásnak mindig jelentős szerepe volt a hazai népesedési viszonyok alakulásában. Így többek között elősegítette a gyermekek megszületését és ezáltal fékezően hatott a termékenység csökkenő alapisirányzatára. Ugyanígy, a korai házasságkötések elmaradása, még ha csak a házasságkötések átmeneti késleltetéséből adódik is, a házasságban élők alacsonyabb arányán keresztül visszahat a termékenység naptári éves mutatóira.

Az életjárási kapcsolatok terjedése és a növekvő mértékű házasságon kívüli gyermekvállalás mellett a házasságkötések késleltetésének egyéb összefüggései is vannak. Így például ismeretes, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedekben szinte kizárólag a házasságkötés adott lehetőséget az önálló háztartás alapítására, elköltözésre a szülőktől. Amennyiben nem javulnak az önálló életkezdés feltételei, a korai házassodás szokásától való eltávolodás fontos feszültségforrássá léphet elő a családon belüli kapcsolatokban a hosszabb ideig otthon élő nem házas gyermekek és szüleik között.

3. A házasságok megszűnésében az özvegyülések mellett továbbra is jelentős szerepe van a válásoknak. A válások alakulásában az 1987-es családjogi változások után sem következett be lényeges fordulat, inkább egy viszonylag magas szinten, kisebb mértékű megtorpanás figyelhető meg. Ennek okai azonban még kevésbé feltártak.

Az újraházasodások elmaradásával jelentősebbé válnak a házasságok felbontásának demográfiai és társadalmi következményei. A statisztikai adatok szerint az elváltak körében egyre népszerűbb az élettársi kapcsolat, amely részben megelőzi, részben helyettesíti a házasságkötést, ugyanakkor egyre nő az egyszülős családok száma is. A válás szerepe az egyedülállók számának növekedésében ugyancsak jelentős.

Mindezek a jelenségek új kérdéseket és feladatokat vetnek fel a társadalompolitika, a népesedés- és a családpolitika számára, így többek között a gyermeknevelés, a családgondozás, a családok életszínvonala, az időskorú, egyedülálló népesség ellátása, a társadalmi szolgáltatások területén.

IRODALOM

- [1] *Andorka Rudolf*: Gyermekszám a fejlett országokban. Gondolat Könyvkiadó. Budapest, 1987. 372.
- [2] *Chenais, J.-C.*: Population trends in the European Community, 1960—1986. European Journal of Population. 1987. no. 3. 281—296.
- [3] *Csernák Józsefné*: Házasodási szokások Finnországban és Magyarországon. Statisztikai Szemle, 1993. 10. sz. 782—806.
- [4] *Csernák Józsefné*: Házasság és család; a demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései. Demográfia, 1992. 1—2. sz. 87—112.
- [5] *Hoffmann-Nowotny, H.J.*: The future of the family. European Conference 1987, Jyveskyle: Issues and Prospects. Plenaries. 1987. 113—200.
- [6] *Klinger András*: A házasságok megszűnése. In: Bevezetés a demográfiába (Szerk. dr. Szabady Egon). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1964. 204—206.
- [7] *Klinger András*: Magyarország demográfiai helyzete Európában. Demográfia, 1991. 1—2. sz. 19—60.
- [8] *Manting, D.*: Dynamics in Marriage and Cohabitation. An inter-temporal, life course analysis of first union formation and dissolution. PDOD Publications. Amsterdam. Thesis Publishers, 1994. 223.
- [9] *Schmid, J.*: The family today: Sociological highlights on an embattled institution. European Demographic Information Bulletin, 1982, Vol. XIII. no. 2. 49—72.
- [10] *Schulz, W.*: A "családtól" mint intézménytől a férfí, a nő és a gyermek közötti részleges kapcsolatokig. Szociológiai Szemle. 1985. 2. sz. 79—93.

Tárgyszavak:

Házasság

Válás

Újraházasodás

RECENT TENDENCIES IN NUPTIALITY

1. A házasságkötések számának és arányának alakulása, 1948—1993

Év, évek átlaga	A házasságkötések		Ezer 15 éves és idősebb nem házas		Teljes első házasságkötési arány ² száz	
	száma	aránya ezer lakosra	férfira	nőre	férfira	nőre
			jutó házasságkötés			
1948—1949	102 765	11,2	88,8	66,6
1950—1959	98 235	10,2	93,2	69,3	112,8	110,5
1960—1969	89 523	8,8	84,2	61,6	98,5	96,5
1970—1979	97 097	9,2	80,4	61,4	91,7	96,0
1980—1989	72 854	6,9	58,0	43,5	76,5	82,9
1990	66 405	6,4	47,4	35,9	77,1	77,2
1991	61 198	5,9	42,3	32,3	70,2	70,4
1992	57 005	5,5	38,3	29,3	64,9	63,7
1993	54 099	5,3	35,4	27,2	60,3	59,7

Forrás: Történeti Statisztikai Idősorok, 1867—1992. I. kötet Népeség—Népmozgalom. Demográfiai Évkönyv, 1992. Budapest, 1992.

Dr. Klingner András: Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években. Statisztikai Szemle, 1992. 4—5. szám 325—348.

²A teljes első házasságkötési arány mutatója azt fejezi ki, hogy a férfiaknak és a nőknek milyen hányada kötne házasságot 50 éves koráig, ha az adott év (naptári időszak) kor szerinti házasságkötési arányai változatlanok maradnának. A száz százalékot meghaladó érték a házasságkötési kor fiatalodására, általános fellendülésre utal.

2. Az először házassalók és az újránházassalók arányának alakulása, 1948—1993

Év, évek átlaga	Száz házassalóból előzőleg			Ezer megfelelő családi állapotú népeségre jutó házasságkötés						
	egyik sem volt házas	az egyik	mind a két	férfi			nő			
				fél házas volt	nőtlen	elvált	özvegy	hajadon	elvált	özvegy
1948	79,4	14,2	6,4							
1950—1959	75,8	15,6	8,6	92,5	272,3	45,1	114,8	114,8	10,9	
1960—1969	73,3	15,3	11,4	81,8	211,8	33,8	105,7	94,1	6,2	
1970—1979	74,3	14,6	83,0	83,0	128,9	22,6	115,6	70,8	4,3	
1980—1989	69,4	16,9	13,6	62,0	73,3	14,6	91,0	46,8	3,0	
1990	72,2	15,6	12,2	53,3	46,4	10,3	74,8	32,4	2,1	
1991	73,0	15,1	12,0	47,5	41,2	8,9	66,4	28,2	1,8	
1992	73,9	14,8	11,4	43,2	36,2	7,9	59,7	24,7	1,6	
1993	74,5	14,1	11,4	39,8	33,5	7,3	54,7	22,5	1,5	

Forrás: Történeti Statisztikai Idősorok, 1867—1992. I. kötet, Népeség—Népmozgalom, KSH Budapest, 1992.

Demográfiai Évkönyv, 1992. Budapest, 1992.

Dr. Klínger András: Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években. Statisztikai Szemle, 1992. 4—5. szám 325—348.

3. A házasságra lépők átlagos életkorának alakulása, 1948—1993

Év, évek átlaga	A házassaló		Az először házassaló		Az újránházassaló			
	férfiak	nők	férfiak	nők	elvált		özvegy	
					férfiak	nők	férfiak	nők
	átlagos életkora (év)		átlagos életkora (év)		átlagos életkora (év)			
1948	28,8	24,5	26,4	22,8	39,8	34,5	46,8	38,4
1950—1959	28,9 ³	24,8 ³	25,7 ³	22,3 ³	38,8 ³	33,9 ³	52,8 ³	45,3 ³
1960—1969	28,1	24,3	24,7	21,6	37,8	33,3	54,9	47,2
1970—1979	26,7	23,5	23,7	21,0	36,6	32,6	56,4	49,0
1980—1989	27,7	24,5	24,3	21,4	37,0	33,4	57,3	49,8
1990	27,4	24,4	24,2	21,5	38,0	34,4	57,2	49,2
1991	27,4	24,4	24,2	21,5	38,5	34,8	53,3	49,4
1992	27,4	24,4	24,3	21,6	38,8	35,0	57,6	49,5
1993	27,6	24,5	24,4	21,7	39,3	35,6	57,9	49,3

Forrás: Történeti Statisztikai Idősorok, 1867—1992. I. kötet, Népeség—Népmozgalom, KSH Budapest, 1992.

Demográfiai Évkönyv, 1992. Budapest, 1992.

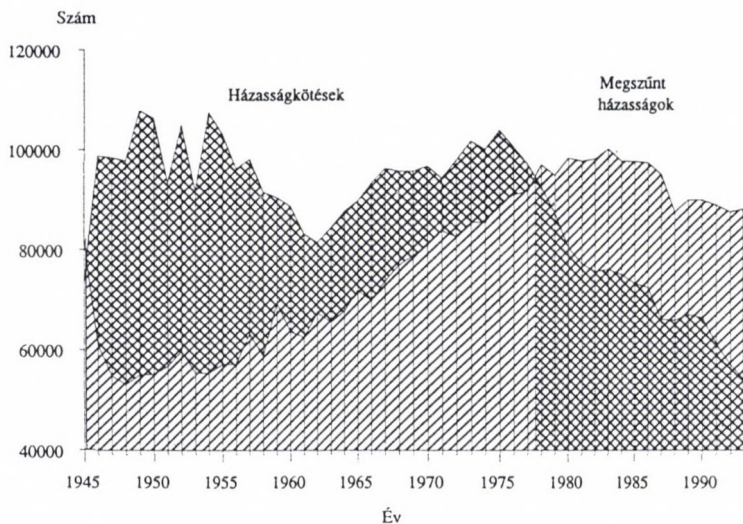
Dr. Klínger András: Népesedési folyamatok Magyarországon az 1980-as években. Statisztikai Szemle, 1992. 4—5. szám 325—348.

³Az 1955—1959. évek átlaga.

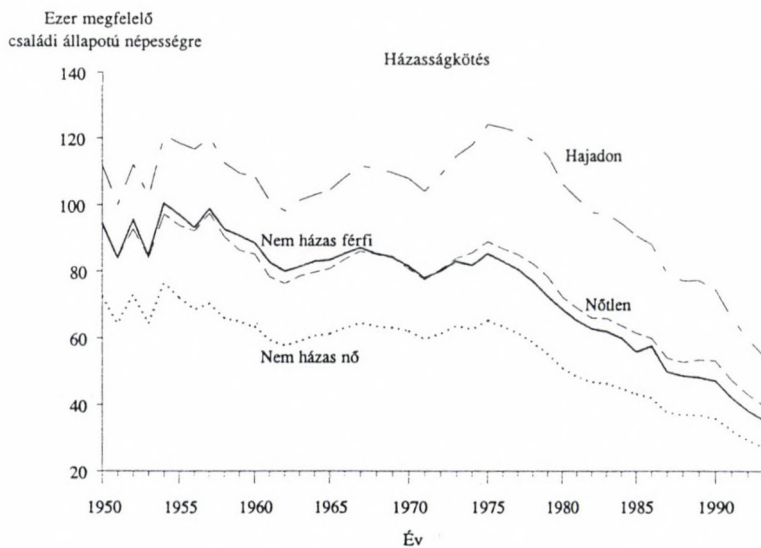
4. A válások számának és arányának alakulása, 1949—1993

Év, évek átlaga	Válások száma	Ezer			Teljes válási arány 100 házasságra ⁴	A férfi	A nő
		lakosra	fennálló házasságra	házasságkötésre		átlagos életkora (év) a váláskor	
1949	12 556	1,4	5,8	116,5	15,9	38,6	34,4
1950—1959	14 037	1,4	5,8	144,0	15,8	37,9	34,1
1960—1969	19 474	1,9	7,4	217,3	21,6	37,2	33,6
1970—1979	25 671	2,5	8,3	265,3	27,3	36,3	33,0
1980—1989	27 940	2,7	10,3	384,4	31,6	36,2	33,2
1990	24 888	2,4	9,9	374,8	30,6	36,7	33,8
1991	24 433	2,4	9,8	399,2	30,7	36,7	33,7
1992	21 607	2,1	9,8	379,0	27,5	36,7	33,8
1993	22 350	2,2	9,2	413,1	29,1	36,8	33,9

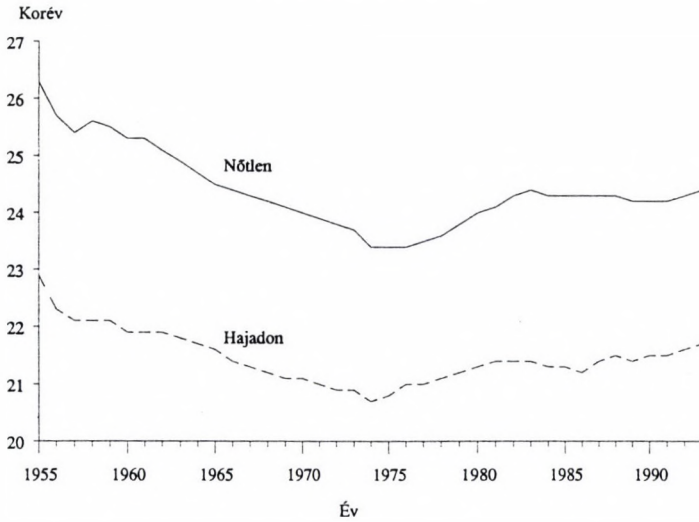
⁴A teljes válási arány mutatója azt fejezi ki, hogy az adott év (naptári időszak) házasságtartam szerinti válási arányszámainak változatlan fennmaradása esetén a megkötött házasságoknak hányadrésze végződne válással.

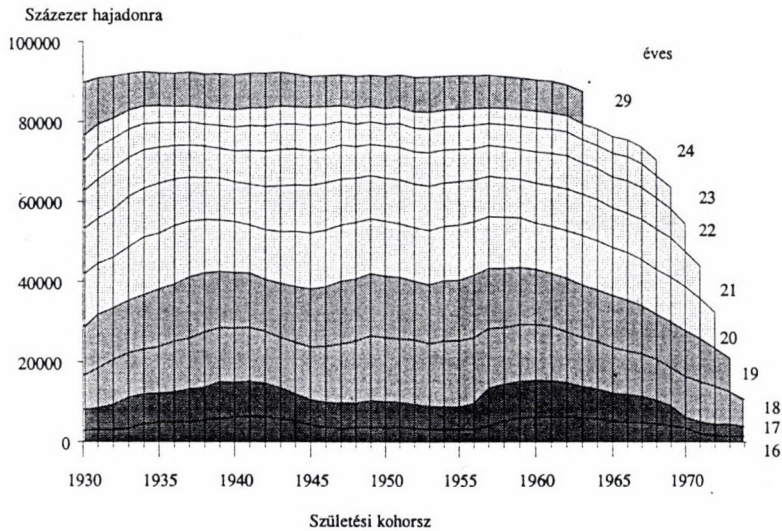
I. A házasságok mérlege, 1945-1993

II. Házasságkötési arányszámok ezer 15 éves és idősebb megfelelő családi állapotú férfira és nőre, 1950-1993

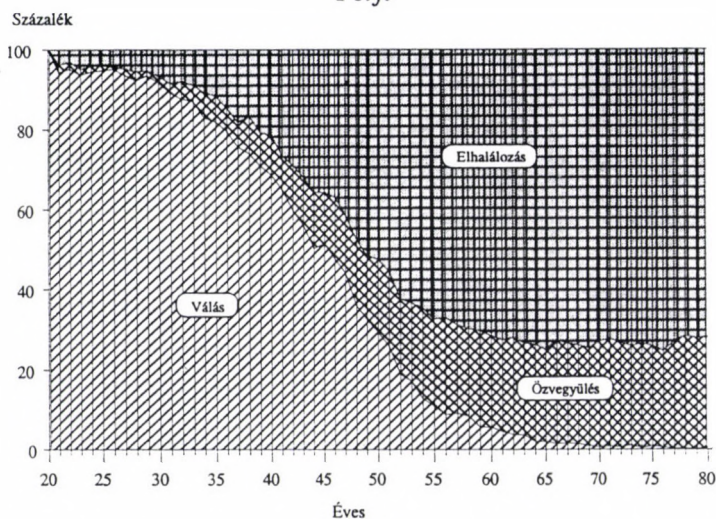

III. Átlagos életkor az első házasságkötéskor, 1955-1993

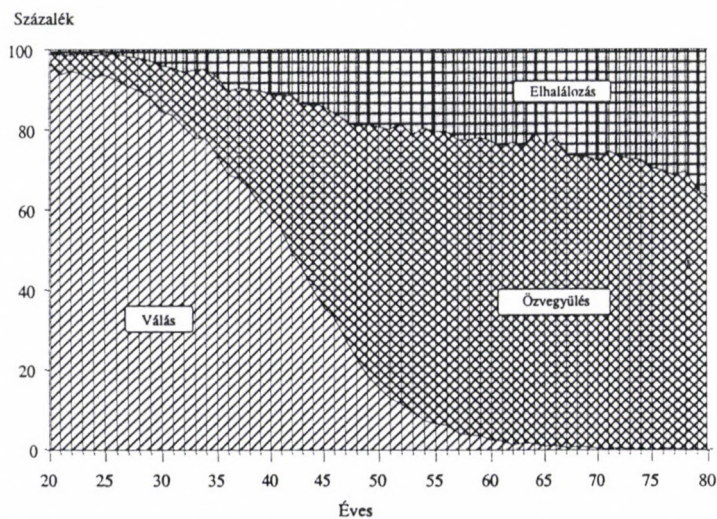

IV. Adott korévben és fiatalabb korban házasságot kötött hajadonok száma születési kohorszok szerint (Százézer 15 éves korát elért hajadonra számítva)

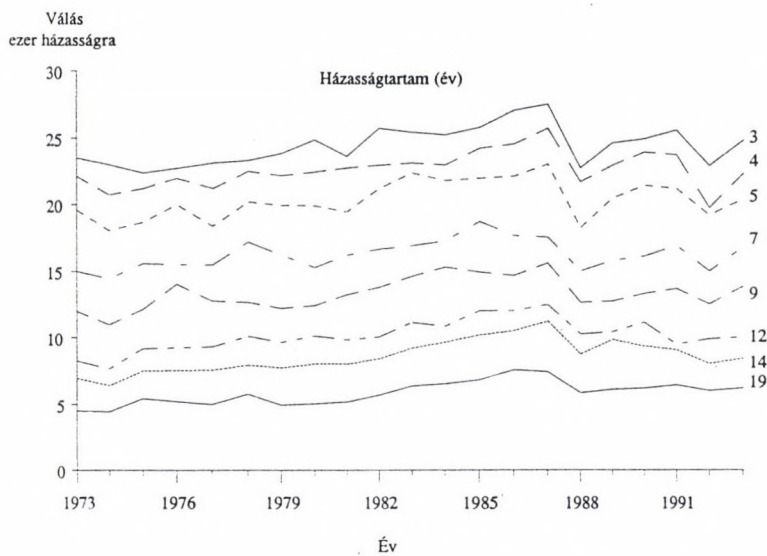
Férfi

Nő

V. A megszűnt házasságok megoszlása a megszűnés oka szerint korcsoportonként, százalékban, 1993

VI. Válással végződő házasságok aránya
kiemelt házasságtartamok szerint, 1973-1993, 1000 házasságra

ÚJ GYERMEKVÁLLALÁSI STRATÉGIÁK

KAMARÁS FERENC

Mintegy tíz évvel ezelőtt egy új fogalom jelent meg a demográfia szakirodalomban, amit "Második demográfiai átmenet" néven vezettek be szerzői (*Lestaeghe* 1983, *van de Kaa* 1987). A demográfiai magatartásoknak olyan korábban nem észlelt tartós és tömegesen előforduló változását tapasztalták a nyugat-európai országokban, amelyek alapján úgy vélték, hogy a demográfiai fejlődés egy új szakasza kezdődik. Lényegében a klasszikus (első) demográfiai átmenet elméletének újragondolásáról van itt szó, mert kiderült, hogy a demográfiai folyamatok nem egészen úgy alakulnak, mint ahogy az elmélet szerint ez várható lett volna. A klasszikus demográfiai átmenet nem más, mint átmenet egy magas termékenyséű és magas halandóságú népességből egy olyan népesedési helyzetbe amelyet az alacsony termékenység és alacsony halandóság jellemez. Az elmélet szerint az átmenet harmadik és egyben lezáró szakaszában egy olyan viszonylag stabil népesség alakul ki, amelyre a lassú vagy zéró népességnövekedés jellemző egy kiegyensúlyozott korösszetétel mellett. A nyugat-európai országok többsége az 1960-as években került az átmenet harmadik szakaszába, a várt stabilizálódás azonban azóta sem következett be. Ez készítette a demográfusokat arra, hogy a fejlett társadalmak népességfejlődésében "második demográfiai átmenetről", vagy a demográfiai átmenet negyedik szakaszáról beszéljenek. Ennek kiváltó okát elsősorban a termékenységben, a gyermekvállalással kapcsolatos magatartásokban történt változások képezték.

A termékenység hosszú ideje tartó alapvetően csökkenő trendje jól ismert tény a fejlett társadalmakban. Az egyszerű reprodukciós szint alatti tartós termékenység azonban viszonylag új jelenségnek számít, ami csak néhány évtizede jelent meg Európában, de gyors terjedése miatt egyre inkább a fő demográfiai jellemzőjévé válik a fejlett társadalmaknak. Ennek demográfiai következménye a népesség jelentős előregedése, hosszabb távon pedig a népesség lélekszámának tartós és jelentős csökkenése. Nem egy átmeneti jelenségről van szó, mert azok a társadalmi, gazdasági tényezők, amelyek kiváltották ezt a gyermekvállalással kapcsolatos magatartást a jelek szerint tartósan bizonyulnak. A termékenység-csökkenés tehát egy demográfiai válasz a társadalomban végbemenő változásokra, amelyek elsősorban a társadalom alapegységeit, a családokat érintették. Ennek kísérő jelenségei a hagyományos — házassági kötelékben történő — családi életforma vonzerejének jelentős visszaesése, a házasságon kívüli együttélési formák gyors és tömeges elterjedése, a házasságon kívüli gyermekvállalás általánossá válása, a párkapcsolatok stabilitásának csökkenése. Ezek a jelenségek az 1970-es években terjednek el a nyugat-európai országokban és követendő mintául szolgálnak a tengeren túli fejlett társadalmak számára is.

A nyugat-európai demográfiai minták első jelei már az 1980-as évek elején megjelennek Magyarországon, az 1990-es években egyre határozottabbá válnak.

A termékenység szintjét tekintve a magyar demográfia bizonyos értelemben megelőzte a nyugati társadalmakat, mert a második világháborút követően Európában először Magyarországon csökkent a termékenység az egyszeri reprodukciós szint alá, és ez a folyamat a leghosszabb ideje — több mint 30 éve — tart. Más szempontból viszont a magyar termékenységi magatartások lényegesen különböztek a nyugat-európai mintától. A fiatalkori házasságkötés a fiatalon vállalt anyasággal járt együtt, nem volt jellemző az akaratlagos gyermektelenség, mindenki kívánt legalább egy gyermeket, általánossá vált a kétgyermekes családmódel, ritka volt a 30 vagy 35 év feletti gyermekvállalás, alacsony volt a házasságon kívüli születések aránya.

Ez a termékenységi minta az 1980-as évek elején már a változások jeleit mutatta, ami az utóbbi években egyre határozottabbá vált. Miben mutatkoznak meg ezek a változások? A termékenység hosszú ideje tartó csökkenő trendje az anyák fiatalodásával együtt ment végbe. Más szóval főleg a 30 év feletti nők termékenysége és ezzel együtt a magasabb paritású gyermekek megszületése esett vissza, a fiataloké viszont nem változott, sőt emelkedett. Az 1980-as évek elejétől viszont először találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a termékenység továbbra is csökkenő irányzata az anyák "öregedésével" jár együtt. Emögött az áll, hogy a 20 év alattiak termékenysége a felére esett 1980 óta, a 20—24 éves nők pedig negyedével csökkent. A 25 év feletti nők termékenysége viszont mérsékelttel emelkedett (I. sz. ábra).

Az 1993. év mélypontot jelentett a magyar termékenység történetében. A teljes termékenységi arányszám nem érte el az 1,7-es értéket (1,69), ami azt jelenti, hogy a jelenlegi termékenységi viszonyok tartós megmaradása esetén 100 nő mintegy 170 gyermeket hozna világra élete folyamán, ami 20—25 gyermekkel jelentene kevesebbet a jelenlegi tényleges befejezett termékenységi szinthez viszonyítva (100 nőre 190—195 gyermek). A nettó reprodukciós együttható 0,804-es értéke az ilyen termékenység mellett felnövekedő gyermekgenerációk létszámát mintegy 20%-kal jelzi kisebbnek a szülői generációk létszámánál. Ilyen alacsony általános termékenységi viszonyok mellett is a 25—40 éves nők gyermekvállalása 12—18%-kal haladta meg a hasonló korú nők 1980. évi termékenységét. Itt tehát egy jelentős változás tanúi lehetünk a gyermekvállalás korstruktúrájában. Érzékletesen mutatja ezt a korspecifikus termékenységi arányszám 1980. és 1993. évi görbéjének egybevetése (II. sz. ábra).

A görbe alatti terület az általános termékenység szintjét jelzi, ami 12%-kal csökkent 1980 óta, mivel a fiatalok termékenység csökkenését nem tudta kompenzálni a 25 év feletti nők mérsékelt termékenység-emelkedése. Ezzel egyidejűleg a termékenységi görbe modális értéke a 21. életévről a 24. évre emelkedett, más szóval három évvel nőtt az az életkor, amikor a nők leggyakrabban vállalnak gyermeket. E struktúra változások nemcsak a kor szerinti termékenység módusát változtatták meg, hanem a szülő nők átlagos életkorát is emelték gyermekük vállalásakor. Ennek értéke az 1980-as évek elejétől folyamatosan nőtt és különösen szembetűnő ez a házas nők esetében,

akik jelenleg mintegy 1,2 évvel idősebb korban vállalnak gyermeket, mint tizenöt évvel ezelőtt. Ez a jelenség szorosan összefügg az átlagos házasságkötési kor emelkedésével, ami egyben a házasságkötések későbbre halasztását jelenti. Nemcsak a házasság, hanem az összes szülő nő (házasság, nem házasság) átlagos életkora is emelkedett, ennek dinamikájában azonban megtorpanás észlelhető az 1980-as évek második felétől. Ez azzal magyarázható, hogy a házasságon kívüli születések arányában főleg ekkortól jelentkeznek jelentős változások és ebben súlyuknál fogva a fiatalabb nem házasságban születők gyermekvállalása játsza a főszerepet (III. sz. ábra).

A termékenység korösszetételének a propagatív kor idősebb korosztályra történő fokozatos eltolódása figyelemre méltó változást eredményezett az élveszületések születési sorrend szerinti megoszlásában is. Ennek átlaga azt fejezi ki, hogy átlagosan hányadik gyermeküket hozzák világra az anyák. Az első- és másodszülöttek dominanciája hosszú ideje jellemzi a magyar termékenységi viszonyokat. Az általános termékenység csökkenő irányzata az első- és másodszülött gyermekek arányának növekedésével járt együtt. 1980-ban az összes születések mintegy 85%-át tették ki az első- és másodszülött gyermekek a születési sorrend átlaga pedig 1,82 volt. Az 1980-as évek közepétől először találkozni azzal a jelenséggel, hogy a termékenység csökkenése a születési sorrend átlagának emelkedésével jár együtt. A fiatalok termékenységének visszaesése miatt csökkent az első, de a másodszülöttek aránya is és ez szinte automatikusan nagyobb súlyt adott a magasabb paritású születéseknek, megemelve ezzel a születési sorrend átlagát. 1993-ban ennek értéke 1,93 volt.

A születési sorrend megoszlásán alapuló elemzéseknek az a hátránya, hogy nem lehet egyértelmű feleletet adni arra, hogy a megoszlásokban történt változások hogyan viszonyulnak a megfelelő gyermekszámú nők termékenységéhez. Ezeket a megoszlásokat ugyanis a propagatív korú női korosztályok korösszetétele is befolyásolhatja. Ha pl. emelkedik a szülőképes korba lépő fiatal női generációk létszáma ez megemelheti az elsőszülöttek arányát az összes születések között, de nem feltétlenül jelenti egyben a gyermektelen nők termékenységének emelkedését is és megfordítva a másodszülöttek arányának csökkenéséből nem lehet automatikusan arra következtetni, hogy visszaesett az egygyermekes nők termékenysége. Az 1980-as években számottevően csökkent a propagatív korú fiatal generációk létszáma, mert az 1960-as évek alacsony születési évszámú női generációi léptek szülőképes korba. Ugyanakkor jelentősen nőtt a 25 év feletti nők létszáma az 1950-es évek közepén született nagylétszámú női korosztályok ilyen korba lépése miatt. Ezek a változások is befolyásolhatták a születési sorrend szerinti megoszlásokat.

Így tisztább képet kapunk akkor, ha a paritás szerinti termékenységet elemezzük, vagyis azt nézzük, hogy hogyan alakult a gyermektelen, az egy-, kettő-, vagy háromgyermekes nők termékenysége. Ezáltal kiküszöbölhetjük a szülőképes korú nők létszámingadozásából származó hatásokat a születési sorrendre. Ilyen mutatók számítása csak az utóbbi néhány évben vált lehetővé és először kerülnek közlésre is, így indokolt, hogy a trendeket hosszabb

időszakra az 1970-es évek elejétől mutassuk be¹. A gyermektelen és egygyermekes nők termékenysége alakulását a IV. sz. ábra mutatja. Az 1970-es évek eleje az az időszak, amikor fiatal korban és nagy arányban hozták világra első gyermeküket az anyák. Ebben szerepet játszott az is, hogy a menyasszonyok 20—25%-a már a házasságkötés idején állapotos volt első gyermekével. Nem volt jellemző a házasságon kívüli gyermekvállalás, ezért magas volt az első házasságkötések aránya, ami gyakran a születendő gyermek legalizálását is jelentette. Az 1970-es évek közepének népesedési célú intézkedései tovább serkentették az első gyermekek világra hozatalát, de nagyobb hatással voltak az egygyermekes nők termékenységére vagyis a második gyermekek megszületésére, mert ennek aránya időlegesen meghaladta a gyermektelen nők termékenységét. Tartósnak tűnő változások az 1980-as évek közepétől észlelhetők, amikor a gyermektelen nők folyamatos termékenység-visszaesése felgyorsul és ettől kezdve a második gyermekek nagyobb arányban születnek, mint az elsők. A kor és paritás szerinti termékenységi mutatók alapján egyértelművé válik, hogy a 25 éves és az ennél fiatalabb gyermektelen nők valamennyi életkorukban jelenleg jóval kisebb mértékben vállalják első gyermeküket mint az 1980-as évek elején. A 25 év feletti gyermektelen nők termékenységében viszont semmilyen változás sem észlelhető. Lényegében ugyanezt mondhatjuk az egygyermekes nők termékenységéről is. Annak oka, hogy a második gyermeküket kisebb arányban vállalják jelenleg a nők mint 1980-ban, kizárólag a 25 év alatti egygyermekes anyák termékenység csökkenésével magyarázható mivel ez életkor felett a második gyermekek vállalása nem változott (V—VI. sz. ábra). Ezekben az irányzatokban már komoly szerepet játszanak a házassági mozgalomban bekövetkezett és már korábban jelzett változások.

Figyelemre méltó képet mutat a két- és háromgyermekes nők termékenységének alakulása is (VII. sz. ábra). Ebben az az érdekes, hogy a háromgyermekes nők termékenysége folyamatosan meghaladja a kétgyermekes nőkéét. Ez alól az 1970-es évek közepén találunk csak kivételt. Más szóval az ekkor életbe lépett intézkedések az egy- és kétgyermekes nők termékenységére hatottak leginkább elősegítve a második és harmadik gyermekek korábinál nagyobb arányú megszületését. Az 1980-as évek közepe itt is választóvonalat jelent a tekintetben, hogy a csökkenő trend megállt és emelkedésbe ment át. Ennek eredményeként a kétgyermekes nők gyermekvállalása jelenleg ugyanakkora, mint az 1980-as évek elején volt, a háromgyermekeseké pedig mintegy 10—15%-kal magasabb annál. A négy- és ötgyermekes nők termékenysége hasonló meglepetéssel szolgál. Itt is a magasabb paritású ötgyermekes nők gyermekvállalása rendre meghaladja a négygyermekes nőkéét. A trendek mindkét esetben figyelmet érdemlően emelkednek elsősorban az 1980-as évek közepétől, és a növekedés még dinamikusabbá válik az 1990-es években. A négy- és ötgyermekes nők termékenysége jelenleg nemcsak az 1980-as évek elejénél magasabbak, de felülmúlják a hasonló gyermekszámú nők 1970-es évek közepén mért termékenységi értékeit is (VIII. sz. ábra).

¹Az új eredmények az OTKA 2511. sz. kutatási program keretében születtek.

A paritás szerinti termékenységi mutatók alakulása egy új megvilágításba helyezi a jelenlegi termékenységi viszonyainkat. Mivel a gyermektelen nők termékenysége tartósan és erősen visszaesik ez csökkenti az egygyermekes nők arányát, azokét, akik potenciálisan vállalhatják második gyermeküket. Közülük a második gyermekét ténylegesen vállaló anyák hányada az 1980-as évek közepe óta csak kismértékben csökkent, inkább stagnálást mutat. Ezek összehatásaként a kétgyermekes nők hányada is visszaesik, azoké, akik a magasabb paritású gyermekeket vállalhatnák. Ha viszont a második vagy a harmadik gyermek is megszületik, akkor jelenleg nagyobb a valószínűsége annak, hogy még egy testvér születik, mint az 1980-as évek elején vagy közepén. Még inkább igaz ez azoknál az anyáknál akiknek négy és öt gyermekük van. Így minél magasabb gyermekszámú nők termékenységet nézzük annál kedvezőbbnek tűnik termékenységi helyzetünk, miközben az általános termékenység továbbra is csökken. Ennek magyarázata a súlyarányokban keresendő. Hiába emelkedik a magasabb paritású anyák termékenysége összsúlyuk a gyermekes anyák között csökken, így a mindenkori termékenységi viszonyokat alapvetően az első és a második gyermekek megszületése, vagy meg nem születése fogja döntően meghatározni. Jelenleg az a helyzet, hogy ezek a gyermekek nem vagy csak később születnek meg és ez merőben más körülmény, mint ami az 1970-es évek elején, közepén volt, amikor a még viszonylag magas és emelkedő termékenység mögött ezeknek a gyermekeknek gyors és nagyarányú megszületése állott. Itt tehát egy stratégia váltás zajlott le a házassági mozgalomban és a gyermekvállalásban, aminek a rövid távú hatását érzékeljük a termékenységi viszonyokban.

Új eleme a jelenlegi termékenységi helyzetnek a házasságon kívüli születések súlyának a növekedése, amely szintén a termékenységi magatartások és normák változására utaló jelenség. Kétségtelen tény, hogy eddig még nem tapasztalt dinamikával nőtt a házasságon kívüli születések aránya az elmúlt évtizedben és századunk folyamán a legmagasabb értéket érte el. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 1980-hoz viszonyítva közel két és félszeresére, az 1970-es évek közepéhez képest háromszorosára emelkedett az ilyen születések hányada és 1993-ban 17,6%-ot ért el. Jelentősek a területi különbségek, így a fővárosban az elmúlt évben majdnem minden negyedik gyermek házasságon kívül született. A házasságon kívüli születések 77%-a hajadonoktól, 20%-a elvált nőktől származik. A hajadonok gyermekvállalása különösen az elmúlt néhány évben emelkedett dinamikusan és csak az 1990-es évek eleje óta fordul elő az, hogy a hajadonok termékenysége meghaladja az elváltakét (IX. sz. ábra). Ne feledjük hogy az arányszámok annak ellenére emelkedtek, hogy a népességben belül is nőtt az ilyen gyermekvállalásnak kitett nem házas családi állapotú nők aránya. A házassági kedv visszaesése jelentősen megemelte a hajadonok arányát különösen a fiatal nők között, az újránházasság drasztikus csökkenése növelte az elváltak és az özvegyek hányadát, de hozzájárult ehhez a folyamathoz a fennálló házasságok stabilitásának csökkenése és a férfi halandóság hosszú idő óta tapasztalt emelkedése is, amely a propagatív korú nők között is emelte az özvegyültek arányát.

Tanulságos képet mutat a házasságon kívüli születések aránya az anyák kora szerint (X. sz. ábra). Minél fiatalabb korban következik be a terhesség és az

ezt követő gyermekvállalás, annál nagyobb az esélye annak, hogy a gyermek házasságon kívül születik. Úgy tűnik, hogy a házasságon kívüli terhesség egyre kevésbé játszik szerepet mint kényszerítő tényező a házasság megkötésében. A nők bátrabban vállalnak házasságon kívül is gyermeket akár olyan áron is, hogy apa nélkül egyedül nevelik fel őket. A 20 évesnél fiatalabb anyáknál a gyermekek 43%-a születik házasságon kívül, ami 2,3-szeres növekedést mutat 1980-hoz viszonyítva. A magas arány és a fiatal kor miatt ez tekinthető a legkomolyabb társadalmi, szociális gondnak, különösen akkor ha itt nem következik be a későbbi házasságkötés. Az anya korával előre haladva csökken a házasságon kívüli születések hányada és a középkorú nőknél a legalacsonyabb. Ennek egyszerűen az a magyarázata, hogy az ilyen korú nők túlnyomó többsége jelenleg is házasságban él. Akik viszont nem házasok, azok között dinamikáját tekintve jelentősebb volt az emelkedés, mint fiatalabb generációknál. A 20—24 éves nőknél háromszoros, a 25—29 éveseknél 2,5-szeres volt az emelkedés, ami az átlagosnál nagyobb növekedést jelent. Számszerűen ez azt jelenti, hogy 1980-hoz viszonyítva, az 5%-ról 15%-ra, illetve 4%-ról 11%-ra emelkedett ezekben a korcsoportokban a házasságon kívüli születések aránya az összes születések között. Nem tudjuk pontosan, hogy emögött milyen arányban húzódik meg az együttélés melletti gyermekvállalás vagy az apa nélküli gyermeknevelés gyakorlata, illetve szándéka.

A középkorú generációk súlyának növekedése a házasságon kívüli születésekben a nem házas termékenység kor szerinti alakulásából tűnik ki a legnyilvánvalóbban (XI. sz. ábra). Ebből egyértelművé válik hogy főleg a középkorú generációk házasságon kívüli termékenysége emelkedett, bár nem elhanyagolható a növekedés a 25 év alatti nőknél sem. A kor szerinti nem házas termékenység görbéje eltakarja azt a tényt, hogy az összes házasságon kívüli élveszületés mintegy egyharmada a 20 év alatti fiataloktól származik. A fiatal korévek relatíve alacsonyabb arányszámainak az a magyarázata, hogy rendkívül magas és növekvő mértékű az ilyen kockázatnak kitett népesség hányada. Az ábrából az is kiderül, hogy a 20 év alattiak túlnyomó többsége nem házas családi állapotú, így körükben a viszonylag alacsonyabb arányszámok is jelentős számú házasságon kívüli születéseket eredményeznek.

A házas és nem házas termékenység alakulása és együttes értékelése alapján meglehetősen furcsa kép alakul ki a családok gyermekszámáról. Ebből az derül ki, hogy a fiatalabb házas nők kivételével mindenütt emelkedett az átlagos gyermekszám 1980-hoz viszonyítva. Különösen jelentős az emelkedés a nem házas női népességnél a szülőképes kor valamennyi korcsoportjában. Ezeket tekintve meglepőnek tűnik, hogy mindez az általános termékenység csökkenő trendje mellett következett be. A magyarázat abban van, hogy a termékenységi viszonyokat nemcsak termékenység szintje hanem egyre határozottabban a propagatív korú női népesség családi állapot szerinti megoszlása is befolyásolja. Az említett kivételnek még mindig jelentős a szerepe az össztermékenység szempontjából, mert a fiatal házasok súlya változatlanul jelentős a születési mozgalomban. A házasságon kívüli termékenység jelentős emelkedése ellenére a nem házas női népesség átlagos gyermekszáma jóval alacsonyabb, mint a hasonló korú házas népességé. Mivel a szülőképes korú nők között az

alacsonyabb termékenységű nem házas női népesség súlya és szerepe nő, ez önmagában is az általános termékenység csökkenése irányába hat.

Az új együttélési formák elterjedése, valamint a házassági mozgalomban és a gyermekvállalásban történő változások megítélése nem egyértelmű. Tény, hogy tartósan együtt kell élni ezzel a társadalmi és demográfiai jelenséggel, mert a változásokat kiváltó okok is tartósnak bizonyulnak. Főleg a nők társadalmi helyzete és a családon belüli szerepe változik. Az anyagi függetlenség, erősíti a nők pozícióját a családon belül, nincsenek rászorulva, kiszolgáltatva férjüknek, ugyanakkor a gyermeknevelés fő terhei változatlanul rájuk hárulnak. Ezek a házasságkötés, a családstabilitás és a gyermekvállalás ellen ható tényezők. A házasságon kívüli együttélési formák csökkentik a partnerek elkötelezettségét egymás iránt, kevésbé vállalnak hosszabb távra szóló stratégiai döntéseket, ugyanakkor az ilyen partnerkapcsolatból vagy azon kívül is egyre növekvő számban születnek gyermekek, ami arra utal, hogy a nők bátrabban vállalnak akár apa nélkül is gyermeket. A nők gyermekek utáni vágya még mindig erősebb, mint a tartós partnerkapcsolat utáni vágy és valószínű, hogy ez a jövőben is így lesz. A jövő termékenysége a férfiak családon belüli szerepváltozásától függ majd, írják nyugati szakértők (*Presser, 1987*). Ha a férfi több gyermeket szeretne mint felesége, aki ugyanúgy családfenntartó mint ő, akkor változnia kell, többet vállalni a gyermeknevelésben és a háztartáson belüli munkákban.

A gyermekvállalás későbbre halasztása önmagában nem tekinthető negatív jelenségnek. A gyermektelen évek elősegíthetik a partnerek felkészülését a felelősségteljesebb gyermekvállalásra, és a családon belüli szerepek tisztázására még a gyermekvállalást megelőzően. Ez egyes vélemények szerint a házasságstabilitás növekedését eredményezheti. A vázolt folyamatok demográfiai következményei viszont eléggé egyértelműnek tűnnek. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a későbbi gyermekvállalás egyben kevesebb gyermeket is jelent. Ez főleg az első gyermek utáni további gyermekvállalást befolyásolja, így emeli az egygyermekes családok arányát, és az olyanokét is, akik majd gyermek nélkül élik le életüket. Ma már lehetőségünk van annak kiszámítására is, hogy a naptári éves születési sorrend szerinti termékenység alapján következtethessünk a befejezett termékenység gyermekszám szerinti megoszlására. Az 1992. évi magyar adatok azt mutatják, hogy ha a kor és paritás szerinti termékenységi viszonyok tartósan megmaradnának, akkor több mint kétszeresére emelkedne a gyermektelenek aránya, növekedne az egygyermekes és csökkenne a kétgyermekes családok hányada, a jelenlegi tényleges helyzethez viszonyítva. A három- és többgyermekes családok aránya viszont a jelenlegi szinten maradna. Összességében ez kedvezőtlenebb lenne a demográfiai helyzetet tekintve, mivel a befejezett termékenység színvonala a jelenleginél is jobban elmaradna az egyszeri reprodukciótól. A nyugati termékenységi minta elterjedése a keleti halandósági viszonyok állandósulása mellett további tartós és jelentős népességsökkenéssel járna együtt.

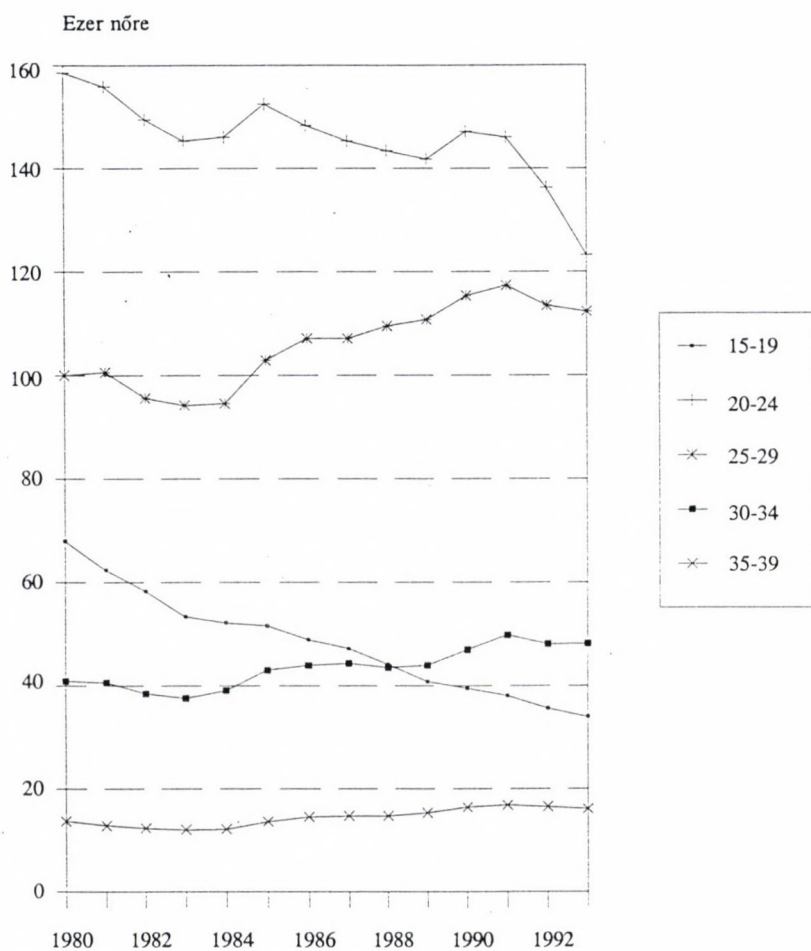
IRODALOM

- Lestaege, R.*, 1983.: A century of demographic and cultural change in Western Europe: An exploration of underlying dimensions, *Population and Development Review* 9 (3): 411—435.
- van de Kaa, D.*, 1987.: Europe's second demographic transition, *Population Bulletin* 42 (1), Population Reference Bureau.
- Preston, Samuel H.*, 1987.: Changing Values and Falling Birth Rate, *Population and Development Review*, Below Replacement Fertility in Industrial Societies, A supplement to Vol. 12. 1986, 1987 by The Population Council: 176—195.
- Presser, Harriet B.*, 1987.: Comment, *Population and Development Review*, Below Replacement Fertility in Industrial Societies, A supplement to Vol. 12. 1986, 1987 by The Population Council: 197—200.
- Westoff, Charles F.*, 1991.: The Return to Replacement Fertility: A Magnetic Force?, *Future Demographic Trends in Europe and Northern America*, United States Edition published by Academic Press, 227—333.
- Lutz, Wolfgang*, 1994.: *Future Reproductive Behavior in Industrialized Countries, The Future Population of the World, What can we assume today?* EARTHSCAN Publication Ltd, London 1994, 267—294.

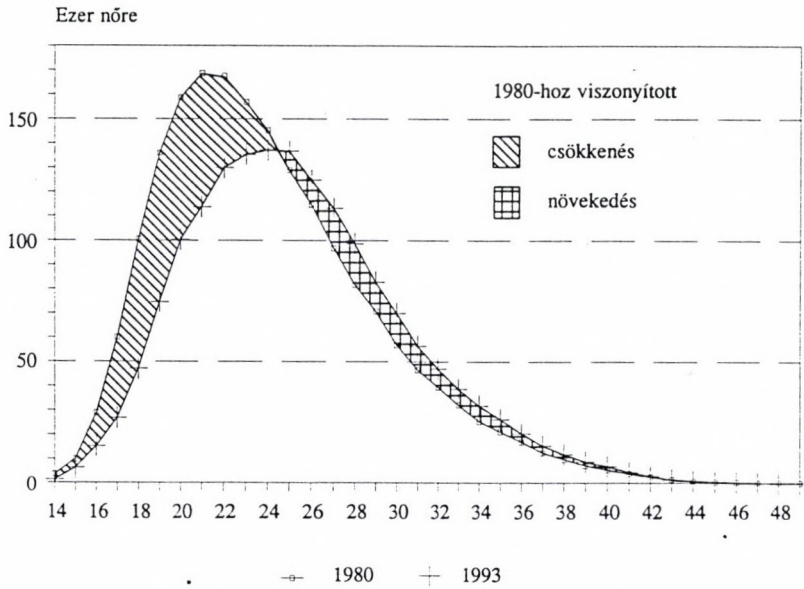
Tárgyszavak:

Termékenység
Születések

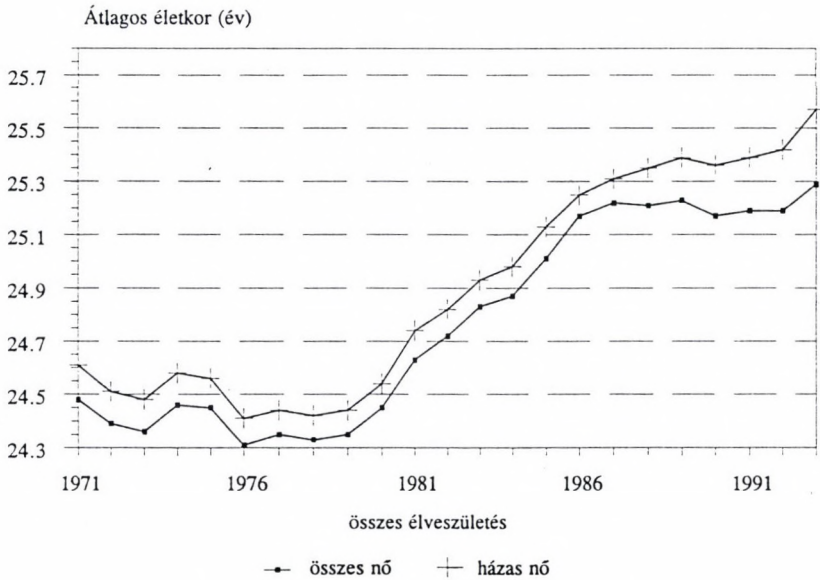
NEW STRATEGIES IN UNDERTAKING CHILDREN

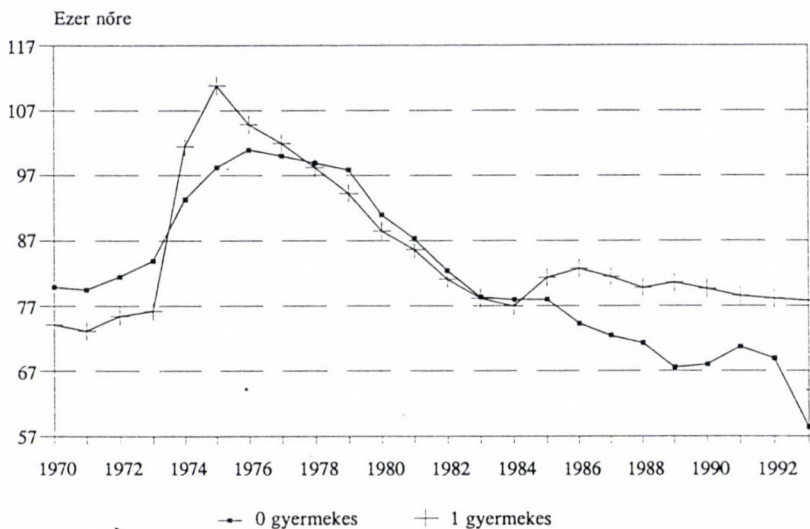
I. Korcsoportos érvészületési arányszámok
(1980-1993)

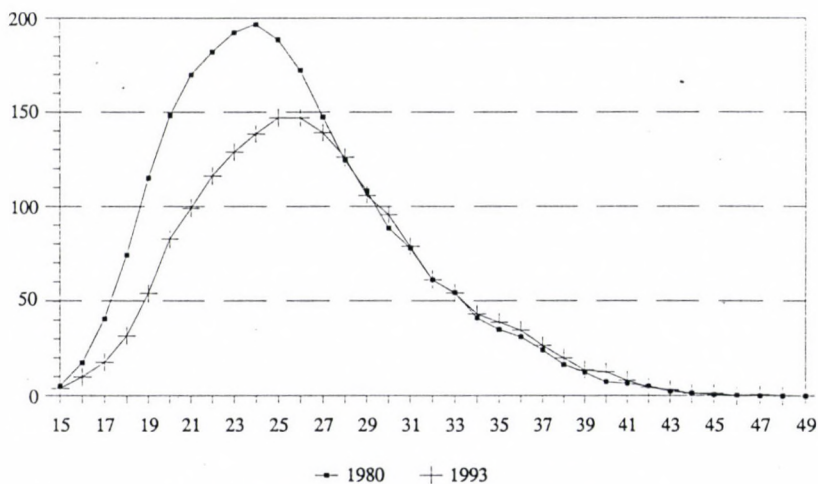
II. Élveszületési arányszámok korévenként

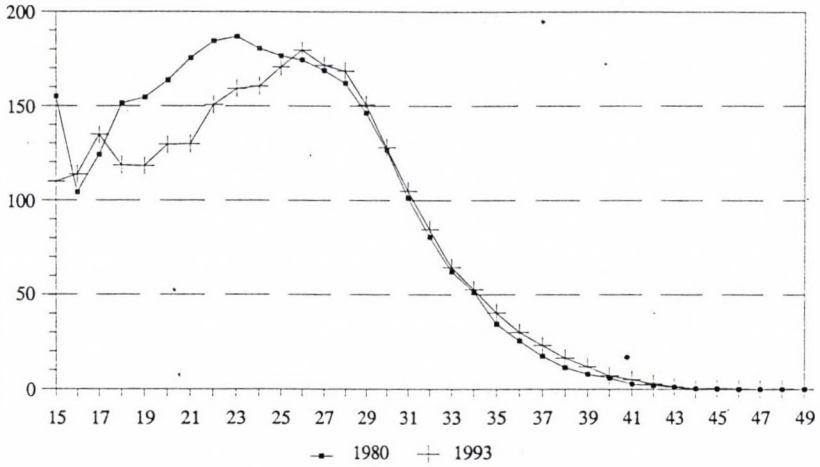
III. Az anyák átlagos életkora gyermekük születésekor (1971-1993)

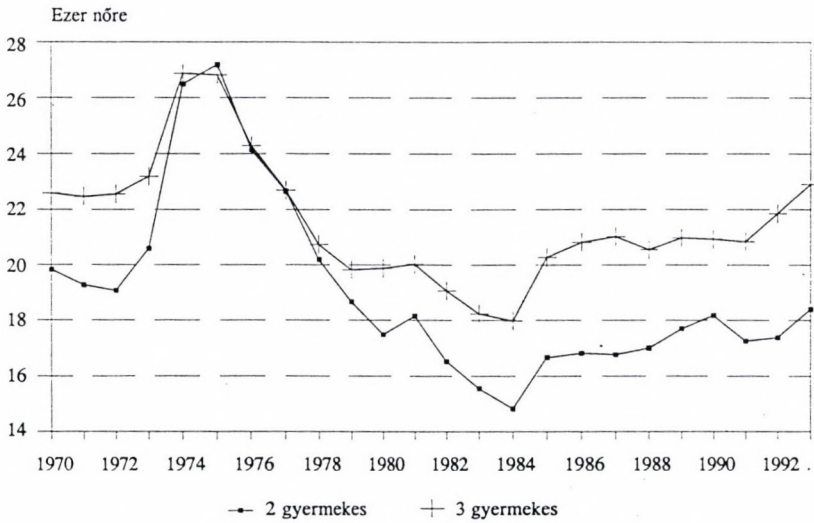
IV. A gyermektelen és egygyermekes nők élveszületési arányszáma (1970-1993)

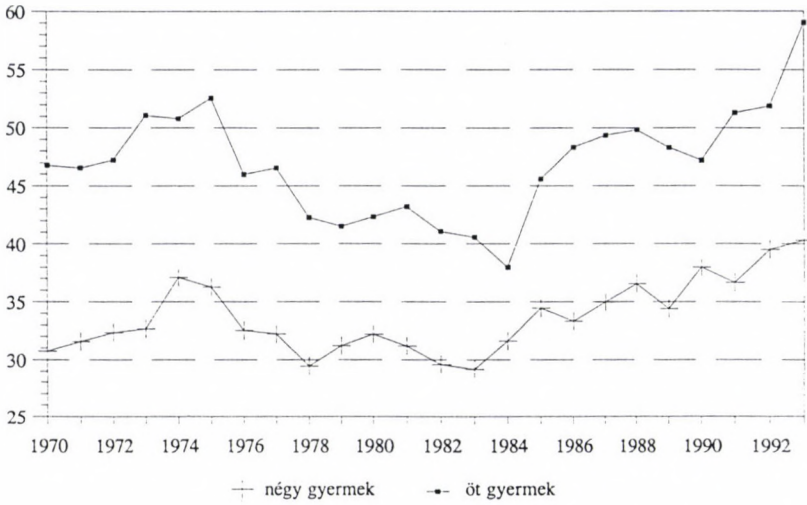
V. Kor és paritás szerinti élveszületési arányszámok (elsőszülöttek)

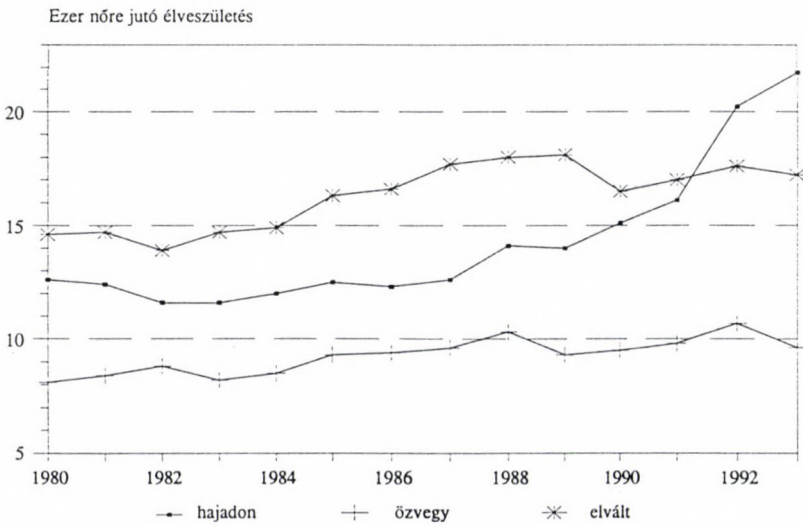
VI. Kor és paritás szerinti élveszületési arányszámok
(másodszülettek)

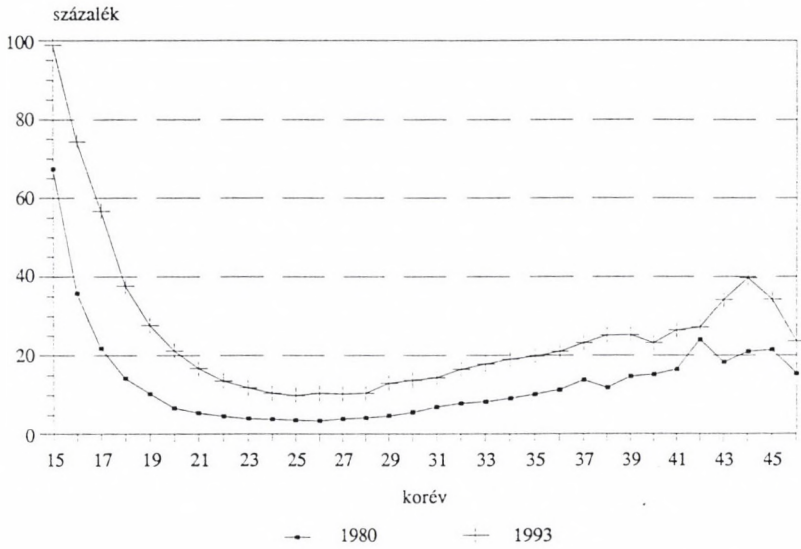
VII. A két- és háromgyermekes nők élveszületési arányszáma
(1970-1993)

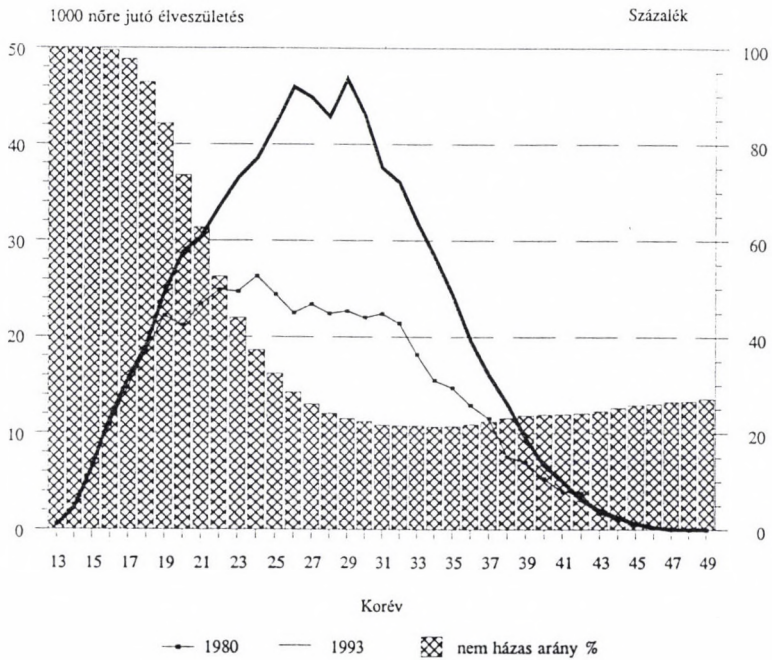
VIII. A négy- és ötgyermekes nők élveszületési arányszáma

IX. Házasságon kívüli élveszületések családi állapot szerint 1980-1993

X. Házasságon kívüli elveszületési arányok az anya kora szerint

XI. Házasságon kívüli elveszületek és nem házas arányok korév szerint

A CSALÁD HÁZTARTÁSGAZDASÁGA — A HÁZTARTÁSGAZDASÁG MŰKÖDÉSE A 90-ES ÉVEK ELEJÉN

SPÉDER ZSOLT

A korreferátumban két témával kívánok bővebben foglalkozni. Egyrészt azzal a kérdéssel, hogy hogyan változott meg a háztartásgazdaságok működése, a háztartások megélhetése az elmúlt időszakban, különös tekintettel az 1992-től terjedő rövid három évre¹. Másrészt ezen időszak dinamikáját vizsgálva rá szeretnék mutatni a makro- és mikroszintű jelenségek közötti döntő különbségekre, s érvelni szeretnék amellett, hogy a folyamatok megértéséhez mennyire fontos az individuális és családi attribútumok megkülönböztetése.

Az elemzés kiindulópontja a háztartásgazdaság, melyet a család² megélhetését biztosító intézménynek tekintjük. Alapvető funkciója, hogy a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat (a családban élők munkaerejét, jövedelmeit, a család és tagjainak kapcsolati tőkét, a föld és más reálvagyonanyagokat stb.) úgy szervezze (velük úgy gazdálkodjon), hogy a család mindennapos és hosszú távú (generációkon is túlnyúló) megélhetését biztosítsa. Ennek keretében,

- felosztja a család és tagjainak munkaerejét a munkavállalás, informális munkavégzés, a háztartásgazdaság, a rokoni segítségnyújtás és más munkaszférák között;
- a lehetőségekhez mérten igénybe veszi a különböző jövedelemforrásokat, így a munkajövedelmeket, jóléti transzfereket, tőkejövedelmeket, rokoni és más kapcsolathálózati transzfereket;
- meghatározza a pénzkezelés módját (ki miről dönt a családban stb.), felosztja a jövedelmeket megtakarítás és fogyasztás között, megtakarítási és befektetési döntéseket hoz;
- kialakítja a család fogyasztási stratégiáját, ezen belül a magán-, köz- és saját fogyasztás arányait, piaci vásárlásaihoz keresési, takarékosági eljárásokat dolgoz ki;

vagyis szervezi és "kivitelezi" a család megélhetését.

Dolgozatunkban természetesen a háztartásgazdaság működésének csak néhány jellegzetességével foglalkozhatunk, hiszen a sziszematikus, minden vonatkozást érintő tárgyalás messze túlmutat egy rövid hozzászólás keretein. Így például nem foglalkozunk azzal a ténnyel, hogy az elmúlt néhány évben ismeretlen jelenségből mindennapivá vált a munanélkülség tapasztalata, ami az egyes háztartás jövedelmeinek csökkenésével és a saját használatra "kvázi

¹A dolgozat létrejöttét az OTKA F 4610. sz. kutatási projektje támogatta.

²Itt nincs hely a család és más "családszerű" intézmények, így például az élettársi viszonyban vagy vadházasságban, vagy éppen egyedül élők stb. pontos elhatárolására. Mikor családról beszélek minden "családszerű" együttélési formára gondolok, így a fent említett példákra is.

szabad idő" növekedése révén döntő módon változtatta meg a háztartásgazdaságok működési feltételeit.

Elemzésünk tárgya az a társadalomtudományokban lassan hagyományossá váló kérdésfeltevés, hogyan alkalmazkodnak a háztartások a gazdasági recesszióból eredő nehézségekre. Ismert, hogy a 70-es és 80-as években a háztartások széles köre használta a többletjövedelemszerzés különböző formáit, s csak kevesen kényszerültek a fogyasztáskorlátozás gyakorlatára (*Tardos*, 1988). A 90-es évek fordulójára, a munkaerőpiac keresleti oldalának beszűkülésével, a második gazdaság "de-institucionalizálódásával" lecsökkent a többletjövedelemszerzés lehetőségeinek sokfélesége. Ennek és más a továbbiakban említendő folyamatnak következményeként új helyzet alakult ki. A gazdálkodás súlypontja a háztartásgazdaság jövedelmi (vagy bevételi) oldaláról a fogyasztási (vagy kiadási) oldalra tevődött át³. Az egyes fogyasztási tételekről való lemondás, adott fogyasztási tételek vásárlásának lecsökkentése, a minőségromlás akceptálása az alacsonyabb ár fejében, az olcsóbb vásárlási lehetőségek felkutatása, az önfogyasztás-önellátás növekedése a vizsgálatok szerint a megélhetés alapelemévé vált (*Sik*, 1992, *Harcsa*, 1994). Többször leírt jelenség az is, hogy a háztartások korábbi fogyasztási színvonaluk fenntartása érdekében felélik megtakarításaikat (*Harcsa*, 1994). Gyakran hallhatjuk a rokonsági, baráti kapcsolathálózatok (bővülő) használatát, ám tudjuk, hogy az általában a kölcsönösségen alapul s így az a váratlanul krízishelyzetbe került egyes háztartás "ideális" problémamegoldási eszköze.

A továbbiakban vizsgáljuk meg alaposabban, hogyan alakult az 1992 és 1994 közötti időszakban a háztartások problémahelyzete és milyen jellegzetességeket mutatnak a feloldásra igénybe vett egyes módszerek. Az elemzésre a Magyar Háztartás Panel adatrendszerét használjuk.

Elsőként elemezhetjük, hogy 1994-ben gyakoribb volt-e a hó végi pénzzavar, a kiadások visszafogása, a lemondás, mint 1992-ben, azaz — a fogyasztást tekintve — nehezebb körülmények között éltek-e (fogyasztottak-e) a mintába került háztartások, vagy sem.

Adataink alapján (1., 2., 3. táblázat) azt mondhatjuk, hogy az elmúlt három évben a megélhetés körülményei alig változtak. Nem növekedett a hó végi pénzzavar számossága és gyakorisága (1. táblázat), nem nőtt az alapszükségletek kielégítésekor kifizetési gondba került háztartások aránya (2. táblázat), sem azok aránya nem lett számosabb, akik aktuálisan vagy tartósan kénytelenek voltak lemondani alap, szekunder vagy szabadidős szükségleteikről (3. táblázat). Első lépésben tehát nem igazolható, hogy rosszabbodtak a megélhetés körülményei.

A saját fogyasztás vagy önellátás alakulásának megértéséhez a kistermelés helyzetét, pontosabban kistermelés egyes típusainak részarányát kell a vizsgált években szemügyre venni. A részvételi arányszámokat tekintve azt látjuk, hogy jöllehet kevesebb háztartás vesz részt a kistermelésben, mint a nyolcvanas években, ám arányuk a teljes népességben belül, ha kismértékben is, de

³Ma is létezik többletjövedelemszerzés, de az inkább a jobb társadalmi helyzetben élőket jellemzi (*Spéder*, 1992).

folyamatosan nő (4. táblázat). A másik jellemző, s kérdéfelvetésünk szempontjából ennek van jelentősége, hogy *megnőtt azok aránya, akik csak fogyasztásra termelnek*. Míg 1992-ben a kistermelők alig több mint kétharmada (67,4%) termelt csak fogyasztásra, addig 1994-ben majdnem négyötödük (78,6%) esetében maradt az agrártermelés a háztartásgazdaságban belül.

A megtakarításokat tekintve akármelyik kritérium alapján értékeljük is az elmúlt három év időszakát, ugyanazt a tendenciát tapasztaljuk. 1992-től 1993 elejére megnőtt a megtakarítással rendelkezők száma, majd ez az arány 1994 elejére visszaesett az 1992-es szintre (5. táblázat).

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy mintha alig változott volna a háztartásgazdaságok helyzete, hiszen nem lett elterjedtebb a fogyasztási kiadások esetén fellépő pénzzavar, alig csökkent valamivel a megtakarítással rendelkező háztartások részaránya. Egyedül a kistermelés növekedését tekinthetjük jelentősebb elmozdulásnak, ami a háztartásgazdaság önellátó funkciójának megerősödését jelzi. E makroszintű, viszonylagos stabilitás ténye kételyeket ébreszthet fel bennünk, hiszen alapvetően szemben áll a nyilvánosságban elterjedt képpel, és részben személyes tapasztalatainkkal.

Többféle hipotézist fogalmazhatunk meg a háztartásgazdaságok működésének 1992–1994 közötti viszonylagos stabilitását illetően.

Feltételezhetjük azt, hogy a változások, a háztartásgazdaság működési körülményeinek romlása az empirikus felvétel előtti időben, 1989 és 1991 között megtörtént. Ezen állításnak lehet részigazsága, ám ismerünk olyan folyamatokat melyek ellentmondanak ennek. Például az, hogy az adott időszakban a háztartások reáljövedelme nem csökkent (*Kolosi, Róbert, 1992*).

Feltételezhetjük azt is, hogy a háztartások fogyasztói aspirációik csökkentésével alkalmazkodtak a körülményekhez. Ez úgyszintén releváns lehet az esetek egy részében. Mi egy harmadik közelítési módot részesítünk előnybe.

A makroszintű stabilitás úgy is fennmaradhat, hogy bizonyos háztartásgazdaságok esetében növekednek a működési gondok máshol pedig ritkulnak. A panel kutatások lehetővé teszik ezen feltételezés vizsgálatát, ún. tranzíciós, átmenet mátrixok és változók képzésével. Példaképpen tekintsük a "hó végi pénzzavar" és a megtakarítások alakulásának esetét. Az 1992-ben állandó hó végi pénzzavarral küszködők egyötöde ritkán másik egyötöde sohasem került pénzzavarba 1994-ben. Más oldalról akik 1994-ben rendszeresen pénzzavarba kerültek, azok 40%-a nem volt állandó pénzzavarba 1992-ben (6. táblázat). A háztartásgazdaság egy másik sarkpontját, a megtakarításokat tekintve, a háztartások 31,9%-a soha, 25,4%-a pedig mindhárom évben rendelkezett megtakarítási állománnyal. A háztartások több mint negyven százalékának legalább egyik évben volt, s legalább egy másik évben nem volt megtakarítása (7. táblázat). Tehát jónéhányan felélték megtakarításaikat 1994-re, mások pedig megtakarítókká váltak.

A fogyasztói és megtakarítói helyzettel egyetemben, azt részben magyarázandóan, egyik évről a másikra döntően megváltozik a háztartások jövedelmi helyzete (*Kolosi, Szívós, Bedekovics, 1994; Spéder, 1994*), illetve a szegénységi pozíciója (*Andorka, Spéder, 1993*). 1992-ről 1993-ra a háztartások kb. felének változik meg a relatív jövedelmi helyzete (7. táblázat), a szegények közel fele,

a küszöbötől is függően, újonnan válik szegénnyé, illetve lép ki a szegénységből (8. táblázat).

Mi a magyarázata a fenti igen intenzív mikroszintű mozgásnak? Hogyan értelmezhető a relatív jövedelmi helyzetek ilyen nagyfokú "cseréje", a háztartásgazdaság alapjellemzőinek (jövedelmi helyzet, megtakarítás, pénzzavar) egyik évről másikra történő ilyen tömeges átalakulása? A jelenség mögött sokféle "kis átrendeződés", s ezek interferenciája húzódik meg. Eddig ezen "kis átrendeződések" egy részét sikerült csak statisztikai módszerekkel is azonosítani. Tudjuk például, hogy a gazdasági aktivitási helyzet változása (foglalkoztatottból munkanélkülivé, vagy nyugdíjassá válás), a "beragadás" egyes munkaerőpiacon kívüli helyzetekbe (tartós munkanélküliség, állandó inaktivitás) növeli a szegénységbe kerülés és a tartósan szegény élethelyzet valószínűségét. Feltehetően a nők esetében a munkavállalás — gyed — gyes — újra munkavállalás, vagy pedig inaktívvá válás "aktivitási útja" úgyszintén jelentékenyen befolyásolja a háztartások jövedelmi pozícióját. Ismeretes az is, hogy az elmúlt években eltért a különböző jövedelemtípusok, a munkavállalói, vállalkozói, társadalombiztosítási jövedelmek dinamikája és jelentős különbség mutatkozott az egyes foglalkozási csoportok jövedelemnövekedése között is (Förster, Tóth, 1993).

A fenti elmozdulások egyéni szinten értelmezendők, ám családi szinten "aggregálódva" hozzák létre a háztartásgazdaság jövedelmi inputját, az egyének anyagi helyzetét. A hatások a család szintjén felerősíthetik és kiolthatják egymást, hiszen az egyik családtag dinamikusan növekvő jövedelme mellett a másik családtag sokféle pozíciója képzelhető el: az ő jövedelme is nőhet ugyanolyan gyorsan, ám munkanélkülivé is válhat vagy lehet hosszú időn keresztül beteg. Végső soron tehát az egyének jövedelmi helyzetének és gazdasági aktivitása változásának *családi profilja* határozza meg nem csak a háztartásgazdaság, de az egyének helyzetét is.

Természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy mindeközben hogyan alakul a családháztartás szerkezete. Az adott időszakban születette-e gyermek, vagy éppen házasságot kötött-e a fiatal felnőtt, költözött-e idős, gondozásra szoruló szülő a fiatalokhoz, elhalálozott-e valaki, vagy felbomlott-e elköltözéssel, válással a család. A szegénységbe kerülés esetén statisztikailag is megragadható a háztartásszerkezet változásának hatása. Másrészt az a tény, hogy a nem "normál családok" (gyereket egyedül nevelő szülő, nukleáris családban élő távoli rokon stb. típusú családok) nagyobb valószínűséggel szegények, és kerülnek szegénységbe (Andorka, Spéder, 1994), megítélésem szerint a család szerkezet háztartásgazdaságra való visszahatásként értelmezhető.

A jövedelmi inputok és az adott jövedelemre eső fogyasztók számáránya egyértelmű határokat jelöl ki a fogyasztás számára. Azt azonban, hogy milyen gyakori a pénzzavar, hogy mely kiadási tételek esetében volt kemény a költségvetési korlát, van-e, vagy nincs, s ha van mennyi a háztartás megtakarítása az a fogyasztási gyakorlattól és a fogyasztói aspirációktól is függ.

Mégha a magyarázatokkal szemben a hipotézisek túlsúlyban is voltak, remélhetőleg sikerült beláttatnunk, hogy a makroszintű statisztikák mögött meghúzódó igen intenzív mikroszintű helyzetváltoztatások megértéséhez elengedhetetlen feladat a családi szinten bekövetkező változások és "megmara-

dások" értékelése. A család jövedelemdinamikája, a háztartás gazdasági aktivitási profilja, a családi események váratlanul és kiszámíthatóan bekövetkező szekvenciái, a fogyasztói magatartás stabilitása és változása érthetővé, vagy inkább érthetőbbé teszi a jövedelmi helyzetek ilyen nagyarányú fölcserélődését, a szegénységbe való be- és kikerülést, a megtakarítói pozíciók átváltozását: a háztartásgazdaság működésének dinamizmusát.

Tárgyszavak:

Család

Jövedelem

Gazdasági helyzet

HOUSEHOLD MANAGEMENT — ITS FUNCTIONING IN THE EARLY NINETIES

*1. A hó végi pénzzavar előfordulásának gyakorisága
1992 és 1994 között*

Az elmúlt évben milyen gyakran került hó végi pénzzavarba?	1992	1993	1994
Havonta	26,4	26,3	25,4
Kéthavonta	10,7	11,6	11,0
Háromhavonta	10,7	11,0	9,6
Félévente	6,7	5,5	6,6
Ritkábban	7,0	6,5	6,0
Soha	38,5	39,0	41,1
Összesen %	100,0	100,0	100,0
N =	(2050)	(2154)	(2111)

*2. A háztartások költségvetésének szűkössége 1992 és 1994 között
(az egyes kiadási tételek esetén valaha fizetési zavarba került háztartások aránya)*

Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban ...	1992	1993	1994
... hogy nem jutott elegendő pénz enniivalóra?	13,1	14,2	13,8
... hogy nem volt elég pénzük a lakbért, fűtés-, villany- és gázzámlát kifizetni?	12,0	12,1	12,6
... hogy pénzühiány miatt kevesebbet vagy csak a lakás egy részét fűtötték?	27,3	29,9	26,3
... hogy nem használták az autót, mert nem volt elegendő pénz benzínre?	39,2	40,3	34,9

3. Az egyes fogyasztási tételekre a szükségeset, a szükségesnél kevesebbet, és a semmit nem költő háztartások aránya 1992-ben és 1994-ben

Fogyasztási tételek	1992				1994			
	"gond nélkül"	kevesebb jutott	nem költenek rá	összesen N =	"gond nélkül"	kevesebb jutott	nem költenek rá	összesen N =
Élelmiszer	62,7	37,3	—	2047	60,1	39,9	—	2112
Ruházat	32,9	52,5	14,6	2048	30,3	57,4	12,3	2111
Szolgáltatás (pl. tisztító, fodrász)	39,6	30,5	29,9	2044	40,3	34,2	25,5	2112
Lakáskarbantartás	44,0	34,7	21,3	2045	43,1	40,4	16,5	2108
Könyv-, kultúra	26,7	40,6	32,8	2045	24,3	42,0	33,7	2109
Vendéglátás	34,1	24,8	41,1	2047	34,7	28,4	36,9	2110
Szórakozás	16,0	26,4	57,6	2039	15,2	28,9	55,9	2109
Nyarlás, utazás	17,4	29,6	53,0	2043	17,7	32,8	49,5	2108

4. A kistermelés típusainak alakulása 1992 és 1994 között

Típusok	1992-ben	1993-ban	1994-ben
(Van) Csak eladásra termelés	10,3	7,8	8,0
Eladásra másodsorban	6,3	7,0	4,2
Csak fogyasztásra	34,4	37,8	44,4
Nincsen	49,0	47,4	43,5
Összesen %	100,0	100,0	100,0
N =	(2051)	(2154)	(2114)

5. A megtakarítással rendelkező háztartások aránya az össznépességben, 1992–1994⁴ (százalékban)

	Rendelkezik megtakarítással	10e Ft feletti megtakarítással rendelkezik
1992	45,6	35,7
1993	48,4	40,2
1994	42,5	36,7

⁴Az adatok az adott év márciusára vonatkoznak.

6. A hó végi pénzzavar gyakoriságának "vándorlása" a háztartások között (Az 1992-es pénzzavar megoszlása az 1994-es helyzet szerint)

A hó végi pénzzavar 1992-ben	A hó végi pénzzavar 1994-ben			
	1–2 havonta	3 és több havonta	soha	N =
1–2 havonta	59,6	21,2	19,2	752
3 és több havonta	30,8	32,7	36,5	505
Soha	17,6	16,1	26,2	772
Összesen	36,5	22,1	41,4	2029

7. *Megtakarítási pozícióváltozások 1992—1994 között*⁵

Megtakarítói utak	Az összes háztartás %-ban
Soha nem volt megtakarító (N-N-N)	31,9
Időlegesen volt megtakarító (N-V-N)	8,1
94-ben vált megtakarítóvá (N-N-V)	6,2
Tartósan megtakarítóvá vált (N-V-V)	7,3
Tartósan elvesztette megtakarításait (V-N-N)	8,6
94-ben vesztette el megtakarításait (V-V-N)	8,8
Ideiglenesen nem volt megtakarítása (V-N-V)	3,8
Mindig volt megtakarítása (V-V-V)	25,4
Összesen %	100,0
N =	1956

⁵Minden típus mögött zárójelben találunk egy megtakarítási "kódot". Ennek első betűje az 1992-es, a második az 1993-as, a harmadik az 1994-es megtakarítói pozíciót jelöli a szokásos módon. Azaz V: volt megtakarítás az adott évben, N: nem volt megtakarítás az adott évben.

8. *A személyek "kilépési" (outflow) mobilitása
(az adott év jövedelmei alapján számított átlagos fogyasztási
egységhez viszonyított)
jövedelmi osztályok⁶ szerint 1992 és 1993 között
(Az 1992-es jövedelmi osztályok %-ban)*

1992-es jövedelmi osztályok	1993-as jövedelmi osztályok						
	-0,50	0,50—0,75	0,75—1,00	1,00—1,25	1,25—1,50	1,50—2,00	2,00—
—0,50	44,6	26,3	14,9	6,3	—	—	—
0,50—0,75	13,7	49,7	25,5	6,2	—	—	—
0,75—1,00	3,9	26,5	45,2	17,1	3,1	2,1	—
1,00—1,25	—	9,6	34,4	33,6	11,0	8,9	—
1,25—1,50	—	7,8	16,5	27,9	20,9	15,4	9,5
1,50—2,00	—	—	14,1	17,7	17,9	35,6	13,6
2,00—	—	—	—	—	—	15,6	43,6

⁶A jövedelmi osztályokat az életkort is figyelembe vevő fogyasztási-egység súlyok alapján képeztük.

9. A népesség megoszlása a szegénység különböző típusai és a nem szegénység között, a különböző szegénységi küszöbök szerint⁷, 1992–1993-ban

Típusok	40%-os küszöb	50%-os küszöb	60%-os küszöb
Egyik évben sem szegény	90,2	83,7	72,7
1992-ben szegény 1993-ban már nem szegény ("kilépett")	4,2	6,3	9,7
Mindkét évben szegény	2,4	5,1	10,1
1992-ben nem szegény 1993-ban már szegény ("belépett")	3,2	4,9	7,5
Összesen %	100,0	100,0	100,0
N =	6022	6022	6022

⁷A jövedelmi helyzetet az életkort is figyelembe vevő fogyasztási-egység súlyok alapján képeztük, és a szegénységi küszöbök is az átlagos fogyasztási egységre eső jövedelem adott %-át jelentik.

A CIGÁNY NÉPESSÉG, CSALÁDOK HELYZETE AZ 1990. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ALAPJÁN

MÉSZÁROS ÁRPÁD

Bevezetés

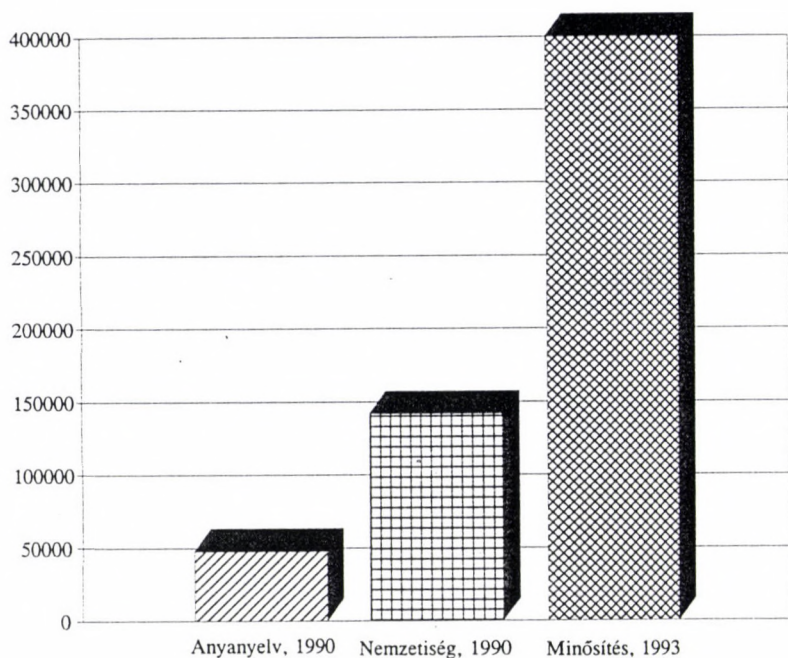
A magyar demográfia a nemzetiségi/etnikai csoportok lélekszámának megragadására több, történelmileg kialakult módszert alkalmaz. A népszámlálások hagyományosan megkérdezik mindenkitől anyanyelvét, illetve nemzetiségét, így az egész népesség nemzetiségi/etnikai hovatartozásáról rendelkezünk adatokkal. Azonban ezen adatok szubjektív elemekkel terhesek, mindig azt mutatják, hogy adott időpontban és adott körülmények között mennyien vállalják etnikai hovatartozásukat. Konceptcionálisan a fentiekől eltérő módszer az, amikor az etnikai hovatartozás megítélésében a környezet ítéletére hagyatkozunk s azt tekintjük egy etnikai kisebbséghez tartozónak, akit a környezetében élők annak tekintenek. E módszer hátránya, hogy pontosan nem definiálható a környezet ítéletének alapja, de az állítható, hogy döntően az életmód tradicionális elemei, a kulturális hagyományok megőrzése és a felmenő rokonság etnikai hovatartozása játszik szerepet az ítéletalkotásban.

Jelen dolgozatban a cigány családok és cigány népesség helyzetét alapvetően a népszámlálási adatok (anyanyelv, népesség) felhasználásával mutatjuk be, de a cigány népesség lélekszámának bemutatásánál támaszkodunk az úgynevezett minősítéses módszerre is.

A cigány népesség lélekszáma

Az 1990. évi népszámlálás kimutatja, hogy az ország népessége hogyan oszlik meg az egyes nemzetiségi/etnikai csoportok között. Ennek során megállapíthatjuk, hogy a jelzett időpontban 48 072 fő vallotta magát cigány anyanyelvűnek, 142 683 cigány nemzetiségűnek. Történelmileg kialakult tény, hogy a cigány nemzetiséghez tartozók töredéke beszéli csak a cigány nyelvet, viszont megállapítható, hogy a cigány anyanyelvűek, mintegy kilenc-tized része cigány nemzetiségűnek vallja magát.

Fentiekkel szemben a Központi Statisztikai Hivatal 1993-ban végrehajtott, 27 ezer háztartásra kiterjedő adatfelvétele — amelyben arra is kérdést vártunk, hogy az egyes háztartásokban a környezet etnikai hovatartozását hogyan ítéli meg — azt mutatja, hogy a környezet által egyértelműen cigánynak tekintett népesség lélekszáma mintegy 400 ezer főre tehető, ugyanakkor további 90 ezer fő esetén nem zárható ki, de nem is állítható egyértelműen a cigány etnikumhoz tartozás.

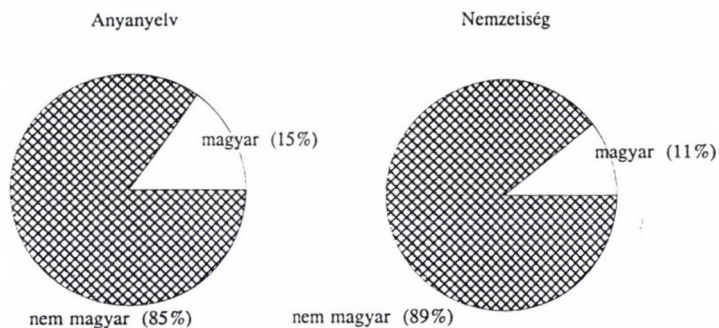

A cigány népesség száma az 1990-es években

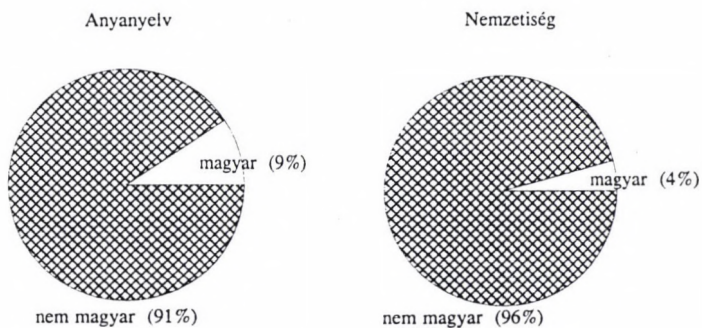
A cigány népesség demográfiai összetétele

A családok, illetve háztartások etnikai összetételét vizsgálva megállapít-hajuk, hogy a cigány családok etnikailag homogén közösségeket képviselnek. Anyanyelv, illetve nemzetiség szerint vizsgálva a cigány nemzetiségű feleségek 85—90 százaléka cigány nemzetiségű férjet választott, míg a cigány nemzetiségű, illetve anyanyelvű szülők gyermekei 90—95 százalékban követik szüleik etnikai hovatartozását.

Fenti arányok nemzetiségenként eltérőek, s az integrációs és asszimilációs folyamat mutatóinak tekinthetők, s a hazai cigányság körében értékeik igen magasak.

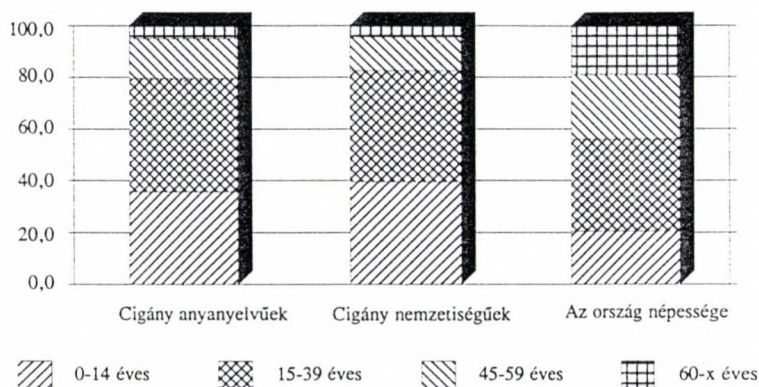

A házastársukkal élő cigány nők a házastárs anyanyelve, illetve nemzetisége szerint

A cigány szülők magyar anyanyelvű, illetve nemzetiségű gyermekeinek aránya

A cigány népesség korösszetétele jellegzetesen eltér az ország népességétől: a fiatalok igen magas és az időskorúak igen alacsony aránya jellemzi. Míg a népességben a 0–14 évesek aránya csak a népesség egyötöde addig a cigány népesség körében 36–40 százalék.

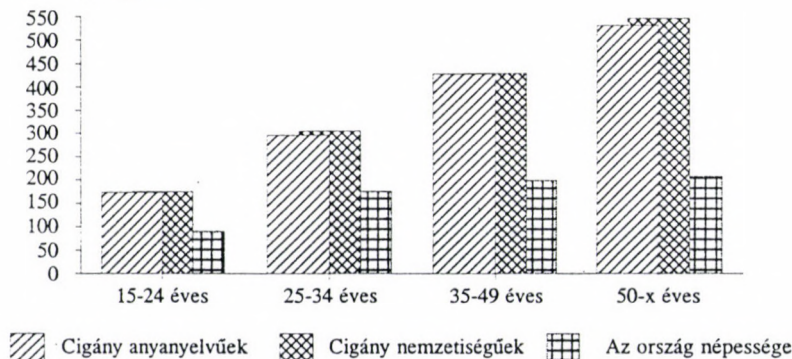

A népesség korcsoport szerint

Ugyancsak jellegzetesen eltérő az időskorúak aránya is. Míg az ország népességében az időskorúak (60 éven felüliek) aránya közel 20 százalék addig a cigány népességben csupán 4–5 százalékot képvisel.

Az eltérő korösszetétel alapvetően a termékenységi és halandósági viszonyok különbözőségéből fakad. E nemzetiség halandósági viszonyairól pontos adatokkal nem rendelkezünk, azonban a termékenységi különbségekre jól mutat rá a házas nők népszámlálási termékenysége.

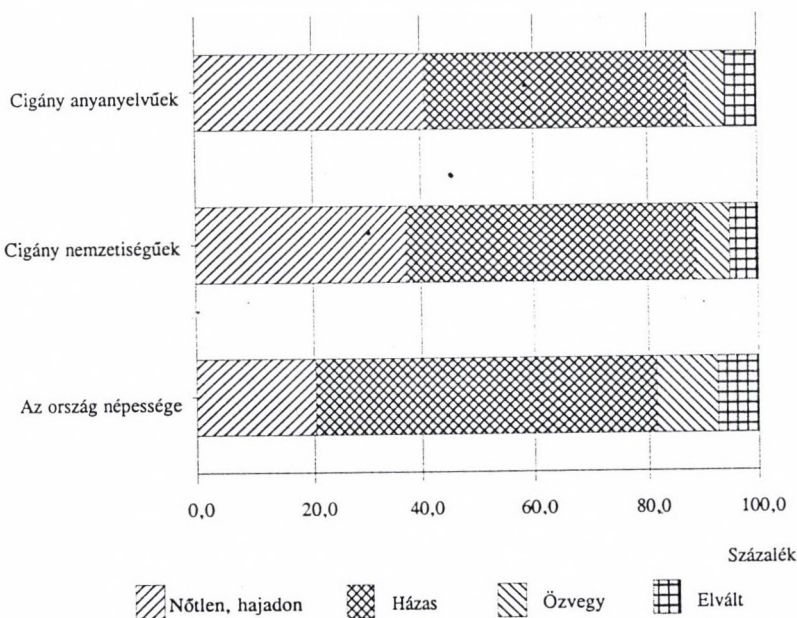
100 nőre jutó gyermek

100 15-x éves házas nőre jutó élveszületett gyermekek száma

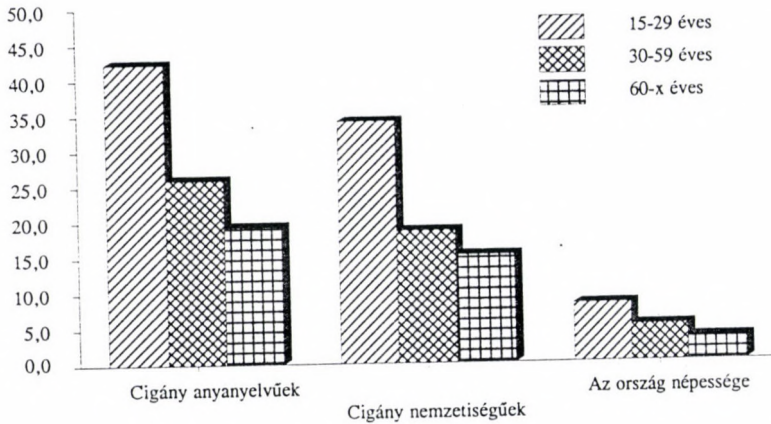
A házas nők befejezett termékenysége igen jelentős különbségeket mutat: míg a cigány népességben az 50 éves és idősebb nők átlagosan több, mint öt, addig az ország népességében a hasonló körű házas nők átlagosan két gyermeket szültek. A befejezett termékenységekben mutatkozó különbségek az életút folyamán fokozatosan alakulnak ki, de már a 24 éves kor alatt is jelentősek a különbségek: míg a népességben az e korcsoportban a nők átlagosan kevesebb, mint egy gyermeket szültek, addig a cigány népesség körében közelebb van a két gyermekhez.

Ugyancsak jellegzetes képet mutat a családi állapot szerinti összetétel. A 15 éves és idősebb cigány népesség körében 37—41 százalék a hajadonok, 42—50 százalék a házasok aránya. Ezek az arányok a népességben 20, illetve 41 százalékot tesznek ki. A cigányok körében jellegzetesen alacsonyabb az özvegyek, és említendően alacsonyabb az elváltak aránya.

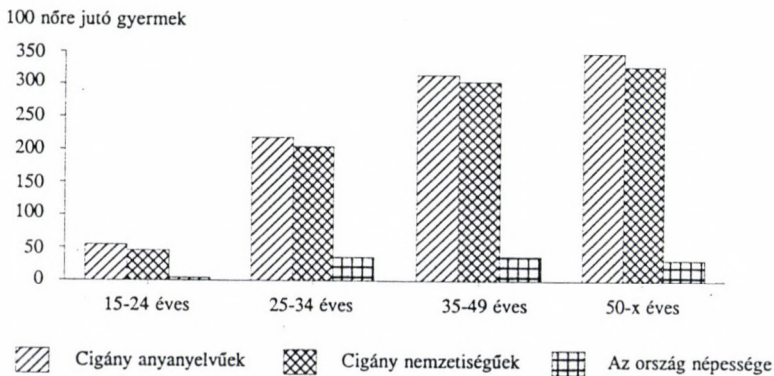
A népesség családi állapot szerint

A családi állapot szerinti különbségek részben magyarázhatók a korösszetétel különbségeivel. Ugyanakkor a hajadonok és házasok eltérő aránya a korösszetétel eltérésén túl a házassági, együttélési szokások különbözőségeivel is magyarázható. Míg a cigány etnikumhoz tartozó párok korcsoportonként változó arányban, de összességében egynegyede-egyharmada él együtt életjársi kapcsolatban, ez az arány az ország népességében csupán öt százalék.

A 15 éves és idősebb családot alkotók között az élettársak aránya

A fentebb említett okok miatt a cigány közösségekben a hajadonok magas aránya nem jelenti egyben az együttélők alacsonyabb arányát is, így ez az arány nem befojtja jelentősen a népesség reprodukcióját. Ennek oka, hogy a cigány népességben a hajadonok termékenysége igen magas, nemcsak a nem cigány hajadonok, de 25 év felett a nem cigány házas nők gyermekszámát is meghaladja. A cigány hajadonok a szülőképes kor végére átlagosan több mint három gyermeket szültek.

100 15-x éves hajadon nőre jutó elveszületett gyermekek száma

A cigány népesség iskolai jellemzői már az általános iskolás korban alapozódnak meg. A tanköteles korú népesség egy hányada mindig alacsonyab osztályba jár, mint az életkor alapján várható lenne. A korának nem megfelelő általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya a tanköteles népességben 15 százalék, ez az arány viszont a hasonló korú cigány népességben meghaladja az 50 százalékot is.

A cigány anyanyelvű, illetve nemzetiségű népesség az iskolai végzettség szerint (Százalék)

Megnevezés	Anyanyelv	Nemzetiség	Az ország népessége
A 15 éves és idősebb népességből legalább az általános iskola 8. osztályát végezte	36,0	42,6	78,1
18 éves és idősebb népességből legalább középiskolai végzettsége van	0,9	0,9	29,2
25 éves és idősebb népességből felsőfokú iskolai iskolai végzettsége van	0,2	0,2	10,1

Ez azt jelenti, hogy a tanköteles kor végére a cigány népesség jelentékeny hányada nem végzi el az általános iskola 8. osztályát. Míg országosan a 15 éves és idősebb népességből közel 80 százalék elvégezte legalább az általános iskola 8. osztályát, addig ez az arány a cigány népesség körében ennek mintegy csak a fele. Ezek a különbségek a magasabb iskolai végzettségek megszerzésénél még jobban megmutatkoznak. A 18 éves és idősebb népességnél 29 százaléka rendelkezik legalább középiskolai végzettséggel, ezzel szemben ez az arány a cigány etnikum körében 1 százalék körül alakul. A 25 éves és idősebb népesség mintegy egytizede rendelkezik felsőfokú végzettséggel, a cigányok körében viszont ez az arány a százalék töredékével mérhető.

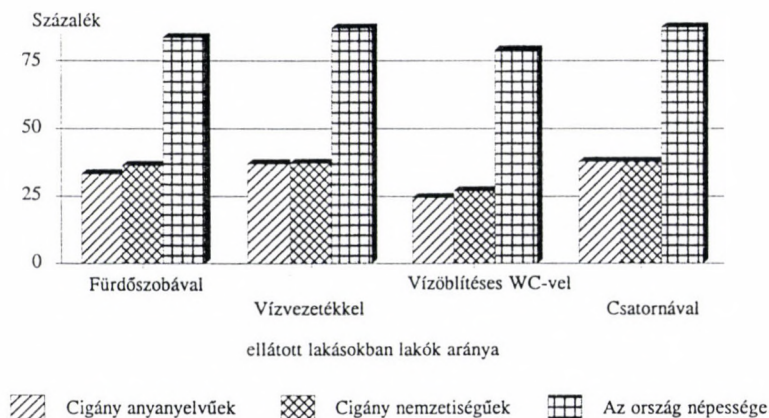
A cigány népesség lakásviszonyai

A lakáskörülmények alapvető mutatói a lakások komfortfokozata, illetve a lakások felszereltsége. Az ország népességének mintegy háromnegyed része komfortos, vagy összkomfortos lakásban lakik. A cigány népesség ugyanekkora hányada legfeljebb félkomfortos, de döntő arányban komfort nélküli lakásokban lakik.

*A cigány anyanyelvű, illetve nemzetiségű népesség
a lakás komfortfokozata szerint (Százalék)*

Komfortfokozat	Anyanyelv	Nemzetiség	Az ország népessége
Legalább komfortos	22,0	25,6	74,1
Félkomfortos	8,3	7,7	7,1
Komfort nélküli	61,8	59,2	15,7
Szükség- és egyéb lakás	8,0	7,5	3,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

A lakáskörülményekben mutatkozó különbségeket húzzák alá a lakások felszereltségében mutatkozó eltérések is, míg az ország lakásállományának 80–90 százaléka fürdőszobával, vízvezetékkel, vízöblítéses W.C.-vel és csatornával el van látva, addig a hasonló felszereltségű és cigány népesség által lakott lakások aránya egyik felszereltségi mutatónál sem éri el a 40 százalékot.

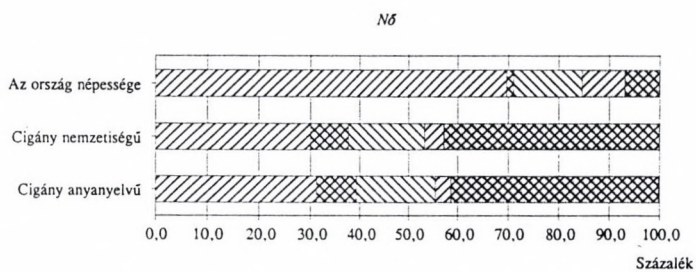
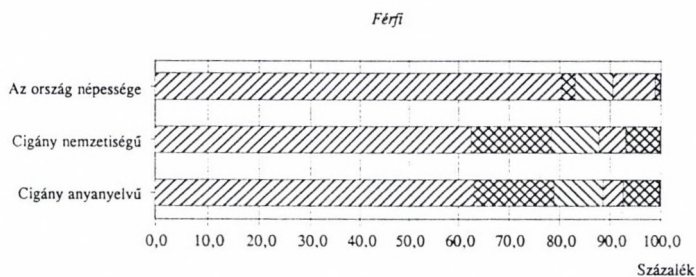
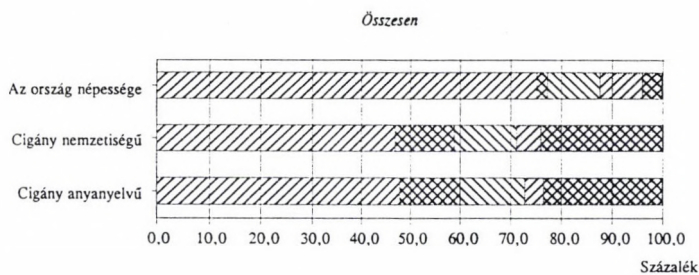

A népesség a lakások felszereltsége szerint

A cigány népesség foglalkoztatottsága

1990-ben a munkavállalási korú cigány népesség kevesebb mint fele dolgozott. Ez az arány az ország népességében 75 százalék volt. A cigányok körében a munkanélküliség már akkor mintegy hatszorosa volt az országban tapasztaltnak, és jellemző e népességre az eltartottak igen magas aránya. Az eltartottakon belül a cigányok körében a nappali tagozaton tanulók aránya közel

fele a népességben tapasztaltnak, míg a nem tanuló eltartottak aránya – szemben a népességben tapasztalt 4 százalékkal – körülben 24 százalék.

Aktív kereső
 Munkanélküli
 Inaktív kereső

Tanuló eltartott
 Nem tanuló eltartott

A munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitás szerint

A nemek szerint is jellegzetes különbségek figyelhetők meg a foglalkoztatottságban. 1990-ben még a cigány férfiak körében az aktív keresők aránya meghaladta a 60 százalékot, ami alacsonyabb volt, mint a népességben tapasztalt arány, de jelezte, hogy a cigány családok több mint háromötöde munkakeresettel rendelkezik. De figyelemre méltó volt már akkor is, hogy igen magas a cigány férfiak körében a munkanélküliek és a nem tanuló eltartottak aránya, aminek együttesen 23 százalék volt, az ország férfi népességében tapasztalt alig 4 százalékkal szemben. Még jellegzetesebb képet mutat a cigány női népesség foglalkoztatottsága, alig egyharmaduk rendelkezett munkajövedelemmel, magasabb munkanélküliség jellemezte őket, és kiugróan magas volt a nem tanuló eltartottak aránya. A munkanélküliek és a nem tanuló eltartottak aránya a munkaképes korú cigány nők körében e népesség felét tették ki, míg az ország női népességében ennek aránya mintegy 8 százalék csak.

Az 1990 óta a foglalkozási struktúrában lezajlott változások is jellegzetesen érintették a cigány népességet. A cigány férfiak körében az aktív keresők arányának jelentős csökkenése kisebb mértékben a munkanélküliek, nagyobb mértékben a nem tanuló eltartottak arányát növelte. Mivel a cigány népességben a munkajövedelemmel rendelkezők zömmel a férfiak voltak, így jelentősen emelkedett azon háztartások, családok aránya, ahol munkajövedelemmel nem rendelkeznek.

Tárgyszavak:

Népességstruktúra
Etnikum
Kisebbség

**THE SITUATION OF GIPSY POPULATION AND FAMILIES
ACCORDING TO THE 1990 POPULATION CENSUS**

A CSALÁDOK ÉS A HÁZTARTÁSOK JÖVŐBENI ALAKULÁSA¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

A családok és háztartások jövőbeni alakulására, mégha a kérdést a családok és háztartások számának feltételezhető változására korlátozzuk is, csak meglehetősen bonyolult módon tudunk válaszolni.

Mindenekelőtt arra utalhatunk, hogy a család és a háztartás statisztikai fogalma is összetett. A család alapulhat egy házaspáron, egy férfi és egy nő élettársi kapcsolatán, családnak nevezzük azt is, amikor egy szülő és legalább egy, nőten/hajadon gyermek él együtt. A háztartás lehet magánháztartás és intézeti háztartás, a magánháztartás tartalmazhat egy vagy több családot és ekkor család-háztartásról beszélünk, illetve a háztartás állhat egyetlen személyből, vagy családot nem tartalmazó, rokon vagy nemrokon személyek csoportjából.

A család-háztartásokhoz a családok tagjain (szülők és gyermekeik) kívül más rokon, nem rokon személyek is tartozhatnak. Lényeges tehát a családi-háztartási állás figyelembevétele is. Továbbá a fogalmakat átszövi a családi állapot kategóriája is, továbbá tekintetbe kell venni a nemet és a korcsoportot is.

Mindezek még így is *statikus* elemek, a *dinamikus* elemekről, vagyis a családi állapot változását, a családok, háztartások kialakulását, változását és megszűnését előidéző *folyamatokról* még nem is esett szó.

Ha tehát a családok és háztartások számának jövőbeni alakulását demográfiai alapokon értelmezzük, a személyek felől közelítjük, akkor a viszonylag egyszerű kérdésvetésekre is komplex számítások, előreszámítások adhatnak korrekt választ, legalábbis a demográfia mai nemzetközi és hazai gyakorlata mellett.

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében az 1990. évi népszámlálásból induló demográfiai előreszámítások sorában a közelmúltban jelent meg az 1990—2010 közötti időszakra szóló család-háztartás előreszámítás². Az előreszámítás a népességet férfiak, nők, ezen belül ötéves korcsoportok, ezen belül családi állapot, ezen belül háztartás-típus, családi állás szerinti bontásban adja meg. Az előreszámítás technikai, tehát változatlan átmenetvalószínűségeken és állapotarányokon alapul. Ennek ellenére, részletessége okán, a tendenciákat nagyobb, s feltehetően - rövidebb távon _ a mértékeket sem sokkal kisebb bizonyossággal mutathatja.

¹A tanulmány alapját képező kutatás és előreszámítás az OTKA T 400 jelű kutatási project keretében készült.

²*Hablicsek László*: Családok és háztartások előreszámítása, 1990—2010. Az 1990. évi népszámlálás és az 1992. évi népmozgalom adatain alapuló technikai előreszámítás eredményei. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Kutatási Jelentései Demográfiai Tájékoztató Füzetek, 15. 1994/1.

Hosszabb távon az előreszámítás *figyelemfelhívó* jellegű. Olyan _ részben folytatódó, részben új _ tendenciákra hívja fel a figyelmet, amelyek stratégiai jelentőségűnek minősíthetők a tágabb értelemben vett népességpolitika, családpolitika számára. Az előreszámítás lényeges közvetlen *demográfiai* következményeket is mutat, így előrevetíti, hogy a családi állapotban bekövetkező változások a gyermekszám további csökkenése, a halandóság további emelkedése irányában hathatnak.

Főbb eredmények

Az előreszámítás szerint *folytatódik a házas népesség számának 1980 óta tartó csökkenése* és ez lesz a következő 10–15 év egyik markáns tendenciája. 2010-ig a házas családi állapotúak száma 4,3 millióra, 560 ezer fővel csökken, nagyobb mértékben, mint a népesség teljes száma (400 ezer fő).

A népességcsökkenés mellett is növekszik a nőtlenek/hajadonok, az elváltak és kisebb mértékben az özvegyek száma. 2010-re a jelenleginél 100 ezer fővel több 15 éves és idősebb nőtlen/hajadon, ugyanennyivel több elvált becsülhető, létszámuk 2 millió, illetve 750 ezer fő körül jelezhető. Az özvegyek száma 2005-ig még növekszik, utána viszont csökkenni kezd és várhatóan 1 millió fő alatt marad. A házások aránya a 15 éves és idősebb nők körében 51 százalékra, a férfiaknál 57 százalékra csökken.

Jellegzetessége lesz a következő időszaknak a *nőtlen, hajadon, elvált népesség jelentős öregedése*. 2010-ig a nőtlenek átlagos kora 4, az elvált férfiak átlagos kora 3 évvel emelkedik. Ugyanezek az értékek a hajadonoknál közel 3, az elvált nőknél csaknem 5 év. Miközben csökken a 40 év alatti elvált népesség száma, 20 százalékkal nő a 40–59 évesek, 70 (!) százalékkal a 60 évesek és idősebbek száma. Közel kétszeresére(!) emelkedik a 40–59 éves nőtlenek, hajadonok száma és megközelíti a 300 ezer főt.

A jövőt érintő másik *markáns tendencia* az előreszámítás szerint *a családok, azon belül a házaspáros családok számának csökkenése* lesz. 2010-ig a családok összes száma 300 ezerrel, 10 százalékkal csökkenhet, ennél nagyobb számban (330 ezer) és arányban (14 százalék) fogy a házaspáros családok száma. Feltehetőleg tartós tendencia lesz az *élettársi közösségek* számának növekedése. Lényeges változás viszont a korábbi évtizedekhez viszonyítva az előreszámítás feltételei mellett az, hogy a kialakult félmillió szinten *megáll az egyszerűs családok számának emelkedése*.

Az előreszámítás szerint *új tendencia lesz a családok által képzett háztartások számának jelentős csökkenése*. A család-háztartások száma az 1990. évi 2,8 millióról 2010-re 2,5 millióra változhat, ami kevesebb, mint az 1960-as évek elején volt. A család-háztartásokon belül leginkább az egycsaládos háztartások száma csökken, miközben már nem változik a többcsaládos háztartások kialakult 3–4 százalékos aránya.

700 ezer fővel csökken a család-háztartásokban élők száma, ami szinte kizárólag a családok, családtagok számának csökkenéséből adódik. A család-háztartásban élő rokonok, egyéb személyek száma ugyanis mintegy 10

százalékos emelkedést mutat. Részben ennek tudható be, hogy az előreszámítás szerint az *egy család-háztartásra jutó személyek száma megemelkedik 317 főről 325 főre*, ami *ellentétes* az elmúlt évtizedekben megfigyelt változással.

Az összes magánháztartások száma viszont lényegesen kisebb mértékben csökken 2010-ig, miután *a család-háztartások számának csökkenését 2000-ig teljesen*, majd 2010-ig nagy részben *ellensúlyozza* a nem család-háztartások, azon belül különösen *az egyszemélyes háztartások számának emelkedése*. Az egyedülállók száma az 1990. évi 946 ezer főről 2010-re várhatóan 1 millió 136 ezer főre emelkedik.

Összességében a nem család-háztartások aránya az összes magánháztartáson belül 28 százalékról 34 százalékra emelkedhet.

Néhány következmény

A népesség, a családok és háztartások alakulásának vázolt lehetséges jövőbeni tendenciái és mértékei igen sok területen figyelemre méltó hatással lesznek. Elegendő talán utalni arra, hogy a változó család- és háztartásszám és -összetétel közvetlenül kihat a lakáshelyzetre, a háztartások gazdasági aktivitási szerkezetére, jövedelemszükségletére, fogyasztási szerkezetére.

Az előreszámításnak vannak lényegesnek tűnő demográfiai következményei is, s a következőkben ezekkel foglalkozom.

A házasság és a nemházasság népesség alakulása, arányeltolódása azért is figyelemre méltó, mert a jelenlegi körülmények között *a halandóság további emelkedése irányába hathat*, elsősorban a férfiaknál. Ennek az az oka, hogy a házasság és a nemházasság közötti halandósági különbségek igen nagyok. 30–60 éves kor között a nem házasság férfiak elhalálozási kockázata közel háromszorosa a házasság férfiakénak. Egy 40 éves házasság férfi 8–9 évvel hosszabb élettartamra számíthat, mint a nem házasság férfi, özvegy társai. A 40 éves házasság nő várható további élettartama 2–4 évvel több a nemházasság nőknél és átlagosan 7 évvel élnek túl az azonos életkorú házasság férfiakat.

Mindez azt jelenti, hogy kizárólag a népesség családi állapot szerinti összetételének változása hatására a születéskor várható átlagos élettartam további 1 évvel történő csökkenése lenne várható.

Hasonló a helyzet a *gyermekszám* esetében. Miután a házasság nőknél termékenysége még mindig jelentősen magasabb, mint a nemházasság nőknél, ezért a nemházasság arányának növekedése a gyermekszám csökkenését előidézi. A halandósághoz hasonló számítás szerint a népesség családi állapot szerinti összetételének változása hatására a nők 7 százaléka vállalna eggyel kevesebb gyermeket a jövőben a mai feltételek mellett.

Különös figyelmet érdemel az időskorú népesség családi állapot és háztartástípus szerinti összetétele. A nők és a férfiak közötti igen nagy élettartambeli különbség az időskorú nőknek az időskorú férfiakhoz viszonyított nagy létszámtöbbletében jelenik meg, s családi állapot szerint pedig az *idős és özvegy nőkre* koncentrált. Ezeknek a nőknek, és általában az időskorú, nemházasság családi állapotúaknak többsége pedig nem család-háztartásban él. Az

előreszámítás szerint az *időskorú egyedülállók* száma, általában az időskorú, nem család-háztartásban élők száma az élettartam csökkenése, stagnálása mellett is növekszik, 2010-re meghaladhatja a 600, illetve a 800 ezer főt.

Mindezek mellett az előreszámítások fő konklúziói a családdal kapcsolatos általános jellemvonásokat illetően a következők lehetnek:

1. *A következő időszakban még fennmarad a hagyományos, házaspáros család domináns szerepe.* A tipikus életút továbbra is az, hogy nőtlen/hajadon állapotban születünk, többségünk házasságot köt, s életünket házas, vagy özvegy állapotban fejezzük be. Ugyanakkor — főleg a fiatalabb korcsoportokban és a nők esetében — *a házas állapot dominanciája lecsökken*, 2010-re a nemházasok aránya megközelítheti, elérheti a házások arányát a népességben belül.

2. *Ugyanakkor fokozatosan teret nyer a már egy ideje megfigyelhető mintaváltás*, ahogy a mai fiatal generációk, melyek ezt produkálják, idősödnek és ahogy a nyomukba lépő új generációk ezeket a mintákat követik. Ez a váltás általánosan illeszkedik a *második demográfiai átmenet* keretébe, a konkrét körülmények azonban jelentősen gyorsíthatják a folyamatot, s a folyamat hatásai is erősebbek lehetnek, mint számos országban. A mintaváltás ugyanis azokat a *nagylétszámú, 1970-es években született generációkat* érinti, amelyek "utolsó tartalékai" a népességcsökkenést belső forrásból mérsékelni kívánó népességpolitikának. *Ezek a generációk a gazdasági rendszerváltás nyomán egyébként is kedvezőtlen helyzetbe kerültek.* A legújabb felmérések szerint a 15—24 éveseknek egyharmada munkanélküli, illetve más kategóriába be nem sorolható, egyéb gazdaságilag nem aktív státuszú. *Kérdéses, hogy ilyen körülmények között a fiatalok jelentős része számára a házasság milyen realitással bír, nem is szólva arról a hosszabb távú elkötelezettségről, amit a gyermekek vállalása jelentene.*

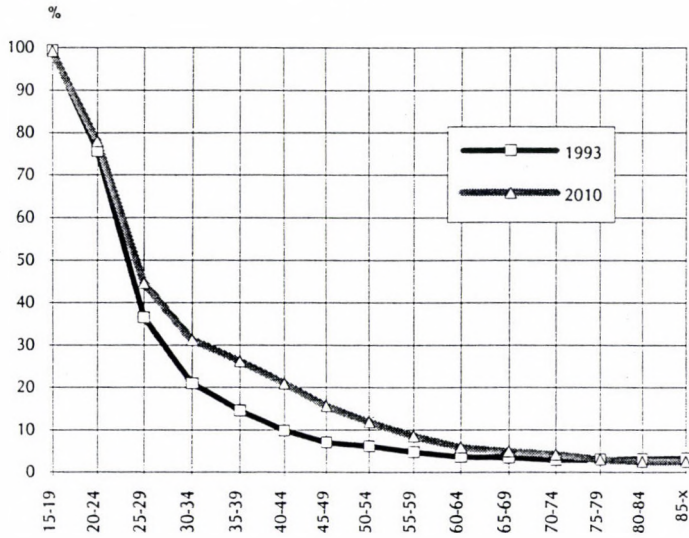
Tárgyszavak:

Családszerkezet

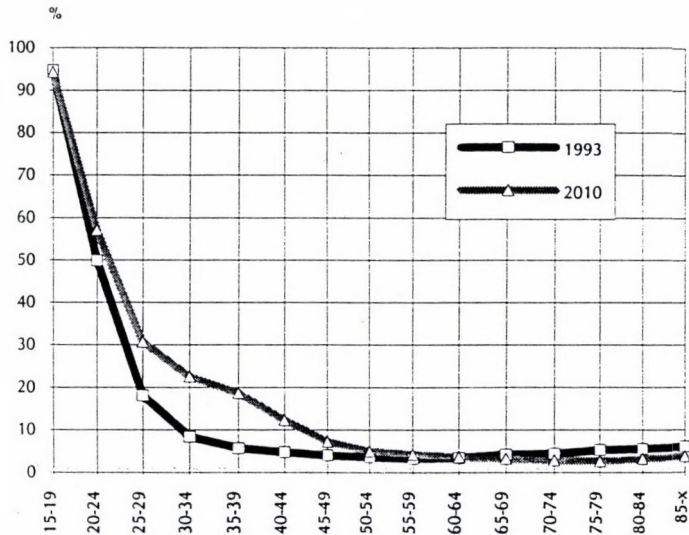
Népességelőreszámítás

FUTURE DEVELOPMENTS OF THE FAMILIES AND HOUSEHOLDS

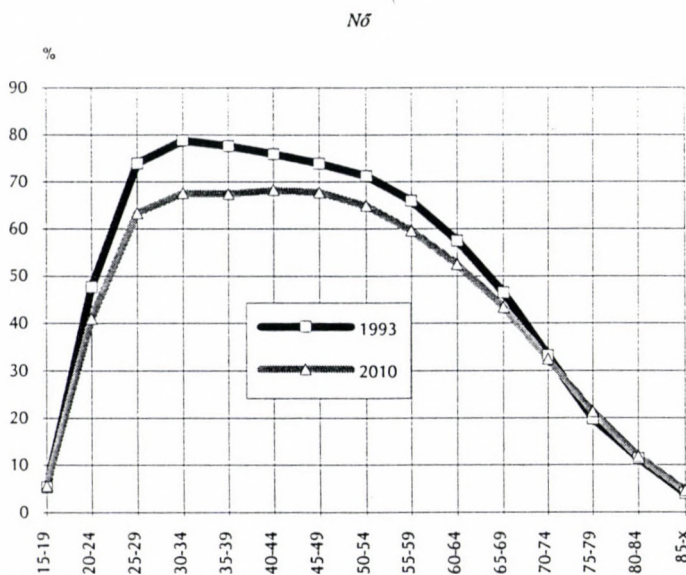
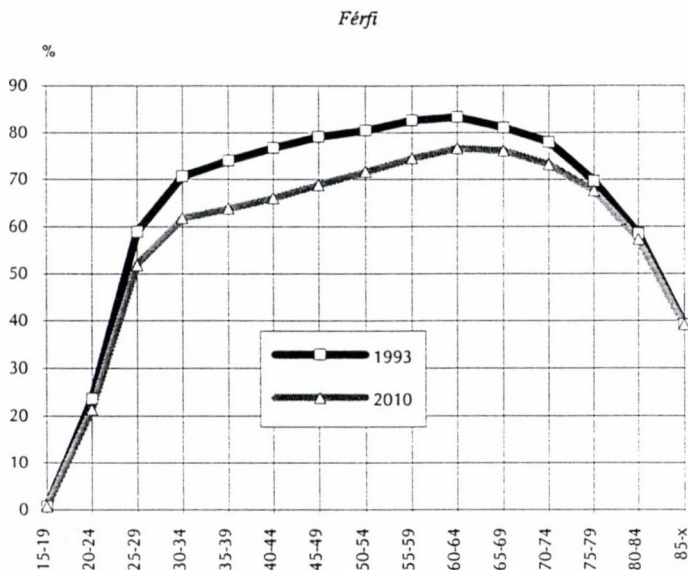
Férfi

Nő

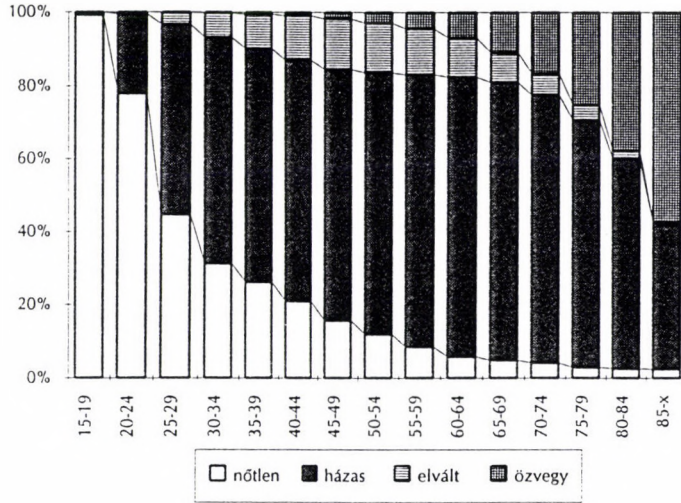

I. A nőtlen/hajadon népesség aránya korcsoportok és nemek szerint,
1993, 2010

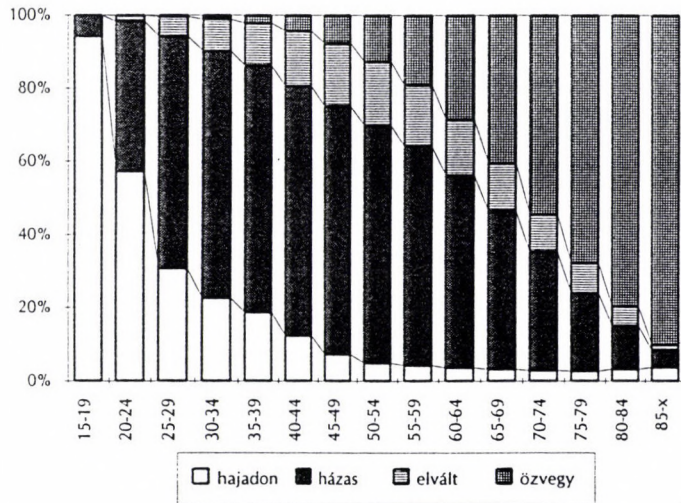

II. A házas népesség aránya korcsoportok és nemek szerint, 1993, 2010

Férfi

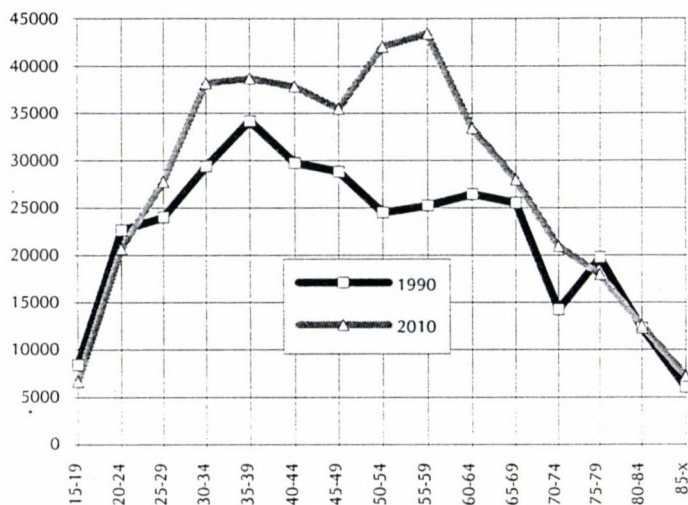

Nő

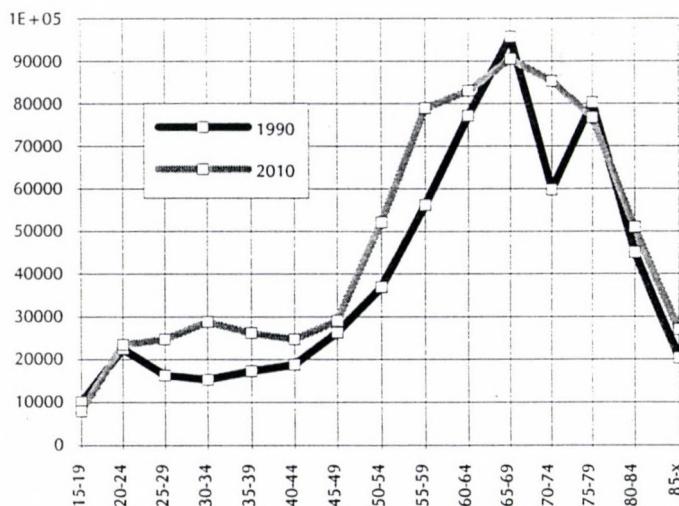

III. A népesség megoszlása korcsoportok, családi állapot és nemek szerint, 2010. I. 1.

Férfi

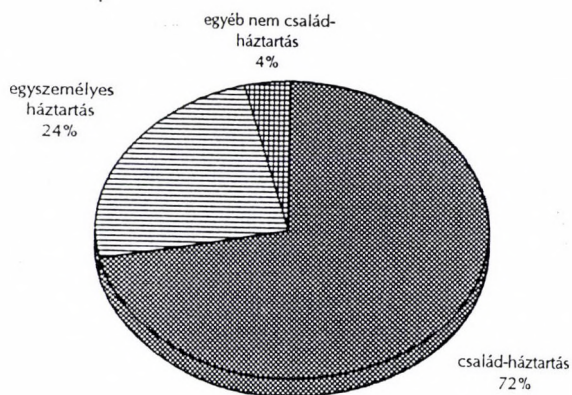

Nő

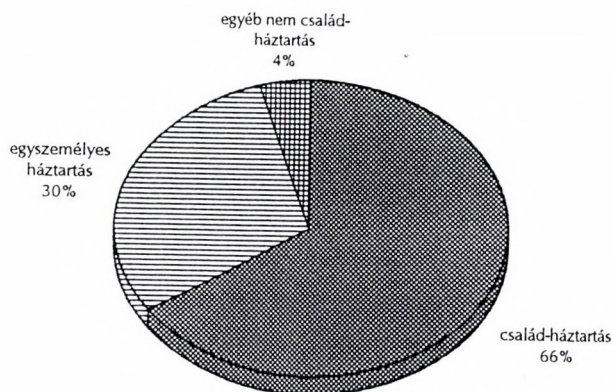

IV. Az egyedülállók száma korcsoportok és nemek szerint, 1990, 2010

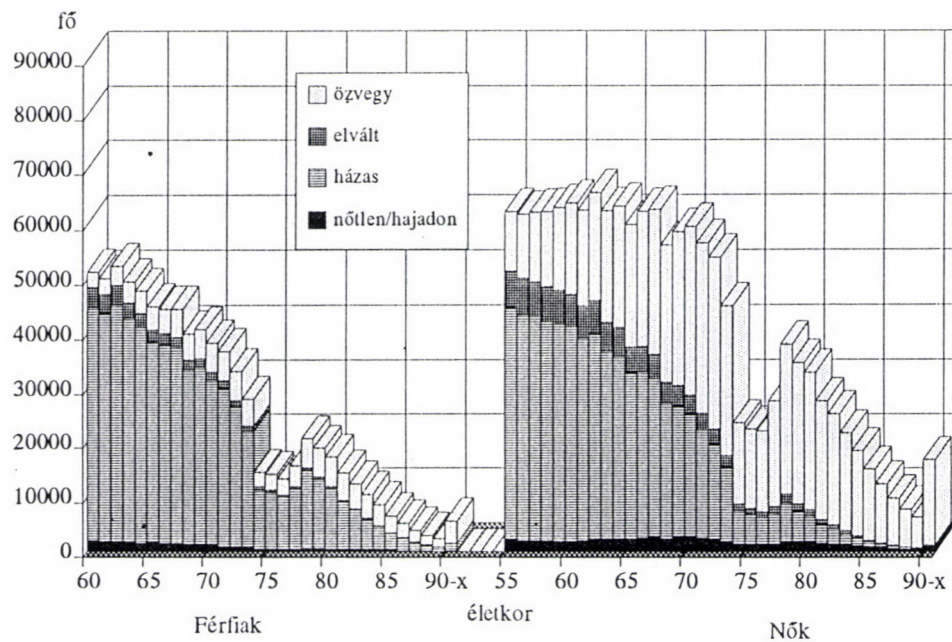
1990

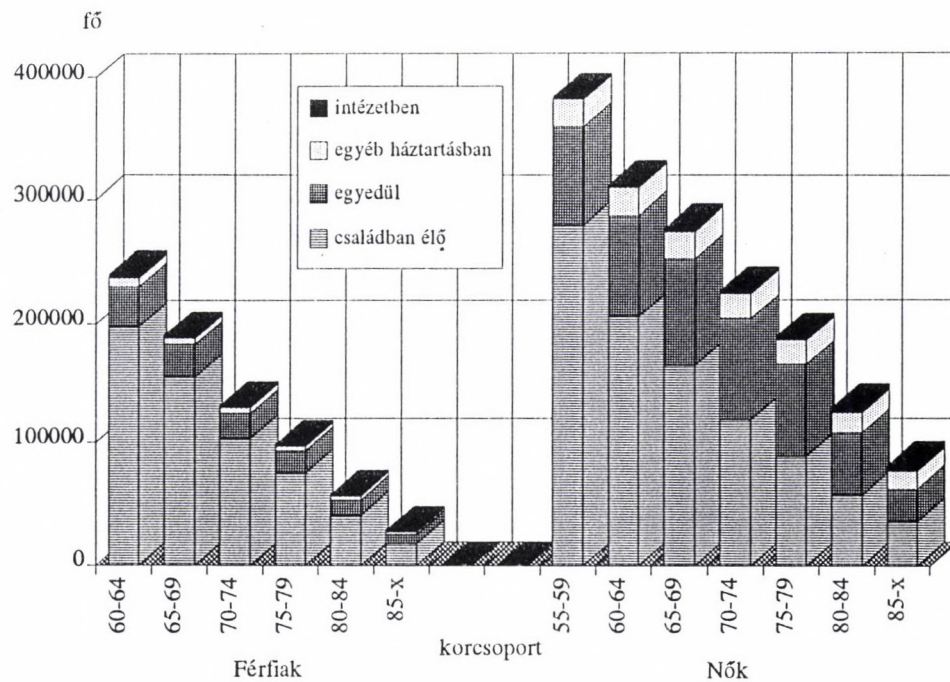
2010

V. A különböző típusú háztartások megoszlása, 1990, 2010

VI. Az időszerűak száma életkor, nemek és családi állapot szerint, 1993

VII. Az időskorúak száma korcsoport, nem, háztartástípus szerint, 2010

A CSALÁD- ÉS HÁZTARTÁSSZERKEZET VÁRHATÓ ALAKULÁSÁNAK NÉHÁNY GAZDASÁGI ÖSSZEFÜGGÉSE

MILTÉNYI KÁROLY

Figyelemmel a hozzászólások időbeli korlátaira a címben jelzett témakörön belül csupán két kérdéssel foglalkozom:

1. A háztartások számában várható változások hatása a lakáshelyzetre.
2. A gazdaságilag aktív, illetve inaktív háztartások arányainak változása és ennek várható gazdasági és társadalmi következményei.

Mindkét témakörben egyrészt az 1970—1990, illetve 1994 közötti változásokat is áttekintem, elsősorban azért, mert ez elengedhetetlen a 2010-ig terjedő előrejelzés tárgyalásánál. A várható 2010-es helyzet elemzésénél a Népeségtudományi Kutató Intézet előrejelzéseire (népesség, háztartás és család, gazdasági aktivitás) támaszkodom, összekapcsolva a háztartási és gazdasági aktivitási előrejelzéseket. A lakásállomány 2010-ig várható alakulását némileg önkényesen a legutóbbi évek trendjeinek folytatásával becsültem meg.

ad 1.

A lakáshelyzet magyarországi alakulásának egyik feltűnő és némileg paradox vonása volt az, hogy a lakásszám és szobaszám lényeges emelkedése és az 1980 után meginduló népességsökkenés ellenére a lakáshiány nem enyhült, vagy pontosabban szólva a lakáshoz jutás esélyei elsősorban a családalapító fiatalok körében nem javultak. Ez elsősorban azzal függött össze, hogy az 1970-es és 1980-as években a lakásárak növekedése nagyságrendileg gyorsabb volt, mint az általános infláció. Ezért figyelembe véve a különböző szociálpolitikai kedvezményeket és hitelkonstrukciókat is, a fiatal házaspárok részére jövedelmükhöz képest egyre fokozódó megterhelést jelentett a lakáshoz jutás. Bár ebben a folyamatban nyilván számos nem demográfiai tényező is szerepet játszott, ezzel összefüggésben nyomatékosan utalni kell arra a diszkrepanciára, ami az elmúlt évtizedekben a népességszám, illetve a háztartásszám alakulása között mutatkozott és ami várhatóan a jövőben is folytatódik.

Az 1. számú tábla és az I. számú grafikon adatai jelzik, hogy 1970 óta a népességre számított mutatók (100 lakásra jutó lakosok száma, 100 szobára jutó lakosok száma) rohamosan javultak. Ehhez 1980 óta hozzájárult a népesség csökkenése is. Ugyanakkor rendkívül mérsékelt volt a csökkenés a 100 lakásra jutó háztartások számában, jóllehet nyilvánvaló, hogy a lakáshiányt, illetve a szükségletet ez a mutató jelzi, miután a lakásigény nem személyi, hanem háztartási szinten jelentkezik. Más szavakkal, a háztartások elaprózódása következtében előállott növekedés a háztartások számában lényegében napjainkig fenntartott egy kismértékű, 1990-ben 6—7 %-ra becsülhető lakáshiányt, elsősorban a városokban. Úgy tűnik — legalábbis a számok alapján —, hogy ez megszűnőben van. A tényleges helyzet azonban az, hogy egyre nagyobb az olyan háztartások, sőt személyek száma, akiknek két vagy több lakásuk van; a második, illetve további lakásukat bérbeadás keretében jövedelemszerzésre használják. Ez a motívum az új lakások építésében is érvényesül; részben ezzel magyarázható, hogy a rendkívüli mértékben

visszaesett lakásépítéseken belül feltűnően megnövekedett a drága, esetenként luxus igényeket kielégítők aránya.

Mindazonáltal várható, vagy legalábbis elképzelhető, hogy a következő 10–15 évben kínálati lakás piac fog kialakulni az üresen álló lakások növekvő arányával. Ennek jelei egyébként már az elmúlt években is észlelhetők voltak; 1990 után a lakásárak emelkedése az inflációhoz képest lelassult és az utóbbi években annál alacsonyabb volt. Ehhez hozzájárulhat az is, hogy az elmúlt években megindult a háztartásszám csökkenése is (összefüggésben a népesség-szám gyorsuló csökkenésével). Ebből adódóan várható, hogy a lakásárak alakulása az elmúlt évekhez hasonlóan a jövőben sem fogja meghaladni az általános inflációs arányt, hanem valószínűleg ez alatt lesz. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy valószínűleg nőni fog az alternatív befektetési lehetőségek köre. Kétséges persze, hogy mindebből mennyit tudnak kihasználni a pályakezdő, családalapító fiatalok, akik a szabadpiaci szituációban — ha csak szüleik nem támogatják őket — többnyire rossz, esetenként reménytelen helyzetben vannak. Elképzelhető azonban, hogy a lakásárak relatív csökkenését ők is kihasználhatják megfelelő szociálpolitikai támogatások és hitelkonstrukciók igénybevételével.

Mindenesetre valószínűsíthető, hogy a lakáshelyzetben bizonyos javulást okozhat a népességszám gyorsuló csökkenése, ami a továbbiakban várhatóan a lakásszükségletet is redukálja. Ugyanakkor a népességcsökkenéssel együttjáró előregedés — ceteris paribus — feltehetően továbbra is erősen fékezni fogja a lakásmobilitást.

A kereslet várható csökkenése értelemszerűen jelentkezni fog azoknál a tartós fogyasztási javaknál, valamint azoknál a szolgáltatásoknál, melyek a lakásokhoz kapcsolódnak, különösen ott, ahol már megközelítően telített helyzet van.

ad 2.

A magyar háztartások és családok szerkezetében bekövetkezett múltbeli és várható jövőbeli változások, valamint ezeknek hatása a családok/háztartások nagyságára többé-kevésbé közismertek; ezekkel e konferencia más előadói is foglalkoztak. Viszonylag kevés figyelmet fordítottunk azonban arra, hogy a változások milyen hatással voltak és lesznek a gazdasági aktivitásra. A továbbiakban előadásom ezzel foglalkozik.

Amint ezt a II. számú grafikon jelzi, az aktív illetve az inaktív háztartások arányában már 1970–1990 között lényeges módosulás történt. A háztartások számának növekedése kizárólag az inaktív háztartásoknál következett be; az aktív háztartások száma és különösen aránya lényegesen, 1970 és 1990 között 81%-ról 68%-ra csökkent. Ezzel összefüggésben megjegyzem, hogy inaktív háztartásnak csak azokat a háztartásokat tekintem, ahol nincs aktív kereső. Az ún. vegyes háztartásokat, vagyis ahol pl. aktív kereső és nyugdíjas is van, ebben az előadásban az aktív háztartások közé soroltam. Viszont inaktívnak tekintem mindazokat a háztartásokat, ahol csak nyugdíjas, gyese, gyeden, vagy gyeten lévő személy, illetve munkanélküli van.

Az inaktív háztartások arányának növekedése várhatóan felgyorsul az elkövetkező 15 évben; 2010-ben a háztartások közel felében valószínűleg nem

lesz aktív kereső. Ez nagyrészt az aktív keresők számának várható visszaesésével függ össze. A demográfiai háttér alapján készített technikai előreszámítás szerint 2010-ben 3,4 millió aktív, azaz társadalombiztosítási járulékot is fizető kereső lesz a formális gazdaságban. Ez egyébként nem tekinthető egy különösen pesszimista előrejelzésnek, hiszen fenti szám jelenleg, azaz 1994-ben is alig haladja meg a 3,5 milliót.

A grafikonból egyébként az is megfigyelhető, hogy az aktív keresők száma gyorsabban csökken, mint az aktív háztartásoké. Ez összefügg azzal, hogy az aktív háztartásokon belül is csökkent a két- vagy többkeresős háztartások aránya és növekedett az egykeresősé. Így például ez Magyarországon az a korábbiakban még tipikusnak tekinthető családháztartás, amelyben mindkét szülő aktív kereső és gyermek, illetve gyermekek is vannak, már 1990-ben csak 1/4-ét adta az összes háztartásnak; ez az arány várhatóan tovább csökken.

A III. számú grafikon illusztrálja az aktív, illetve inaktív háztartások alakulását egyes háztartástípusokban. Az aktivitás csökkenése megfigyelhető a házaspárból álló családháztartásokban. Technikai okokból itt egy kategóriába soroltam a gyermekes és gyermek nélküli házaspáros családtagokat, jóllehet e tekintetben lényeges különbségek vannak e két alcsoport között. Míg a gyermekes házaspárból álló családok között elég ritka az inaktív háztartás, addig a gyermektelen házaspárok esetében már 1990-ben a háztartások valamivel több mint fele inaktív volt és 2010-re arányuk várhatóan megközelíti a 2/3-ot. Ez elsősorban azzal függ össze, hogy itt zömmel olyan idősebb házaspárokról van szó, akiknek gyermekei a háztartást már elhagyták.

Míg az egyszülő + gyermek típusú háztartásokban viszonylag alacsony az inaktív háztartások aránya, addig az egyedülállóknál az inaktív arányának növekedése rohamos. 2010-ben várhatóan mintegy 850 ezer inaktív egyszemélyes háztartás lesz, ami az egyedülállók több mint 2/3-át jelenti.

Az eddigiiek, valamint a mellékelt 2. számú táblázat adatai alapján összefoglalóan megállapítható, hogy az inaktív háztartások arányának növekedése két egymást erősítő tendenciára vezethető vissza. Egyrészt minden háztartástípuson belül növekedett az inaktivitási arány. Másrészt a háztartások szerkezete úgy módosult, hogy azoknak a háztartástípusoknak az aránya nőtt a legerősebben (elsősorban az egyszemélyes háztartásoké), ahol az inaktív aránya már korábban is magas volt.

A fentiek hátterében kétségkívül a népesség előregedésének folyamata húzódik meg. Ugyanakkor azonban egyértelműen megállapítható, hogy az inaktivitás terjedéséhez jelentős mértékben hozzájárult az ide vonatkozó jogszabályok, intézményrendszerek és joggyakorlat alakulása is. Ezek ugyanis lehetővé tették olyan általános és tömeges családi stratégiák kialakulását, amelyekben a jövedelemszerzés egyrészt a különböző társadalombiztosítási, költségvetési juttatások igénybevételén alapul. Másrészt valószínű, hogy ehhez jelentős mértékben kapcsolódik az informális gazdaságban, illetve a fekete-piacon végzett munka. Közismert, hogy nagyarányú visszaélészerű gyakorlat alakult ki a rokkantsági nyugdíjak, a karkedvezményes nyugdíjak és a munkanélküliségi segélyek témakörében. Kisebb mértékben, de jelentkezik ez a gyés/gyed/gyet igénybevételénél is. A folyamatok nagyságrendjének alakulására jellemző, hogy az elmúlt évek rokkantsági nyugdíjazási aránya több

mint ötszöröse volt az 1960-as évekének és több mint kétszerese az 1980-as években jelentkező, már akkor is mesterségesen megnövekedett arányoknak. Az ezzel kapcsolatos olyan érvelés, mely szerint végeredményben a fekete-gazdaságban végzett munka is hozzájárul a GDP-hez és így a fenti folyamatok legfeljebb a bürokratákat és a statisztikusokat irritálják, nyilvánvalóan téves. Jelenlegi, egyébként gazdasági fejlettségünkhöz viszonyítva valóban rendkívül széles körű társadalombiztosítási és szociálpolitikai juttatási rendszereinket túlnyomórészt a társadalombiztosítási befizetések, kisebb részben az adóbevételek fedezik. Miután pedig a fekete-gazdaság lényege éppen az ezzel kapcsolatos fizetési kötelezettségek elkerülése, nyilvánvaló, hogy e rendszerek finanszírozása a formális gazdaságban mutatkozó aktivitás visszaesése nyomán egyre nagyobb arányban ellehetetlenül. Ennek jelei már most is mutatkoznak. A népességelőrejelzések alapján végzett előreszámítások pedig egyértelműen jelzik a jelenlegi trendek folytatódásának következményeit. Mindazonáltal eddig semmi jelét nem észleltem annak, hogy a jelenlegi kormányzat véget vetne annak a felemás és a lényeges — bár kétségtől nyilvánvaló népszerűtlen — döntéseket ismételtelen elődázó gyakorlatnak, aminek e témakörben az elmúlt 15 évben tanúi voltunk. Az adatok alapján nyilvánvaló, hogy az ide vonatkozó döntések további halogatása várhatóan egyre súlyosabb feszültségekkel és következményekkel fog járni.

FELHASZNÁLT ADATFORRÁSOK

1. *Farkas János—Vajda Ágnes—Vita László*: A lakáspiac egyes jellemzői Budapesten 1990—1993. Társadalomstatistikai Füzetek 1. szám. KSH. 1994.
2. *Farkas János—Szabó Márta*: Lakásminőség, lakáshoz jutás. Társadalomstatistikai Füzetek 2. szám. KSH. 1994.
3. 1970. évi Népszámlálás 25. kötet. A háztartás és család adatok I. KSH Bp. 1973.
4. 1970. évi Népszámlálás 24. kötet. A háztartások és a családok adatai. KSH Bp. 1993.
5. Magyar Statisztikai Évkönyv 1992. KSH Bp. 1993.
6. Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1993. KSH Bp. 1994.
7. Statisztikai Évkönyv 1993. Országos Egészségbiztosítási Pénztár és Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság. Bp. 1994.
8. *Hablicsek László*: Családok és háztartások előreszámítása 1992—2010. Népességtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek 15. szám. Bp. 1994.
9. *Hablicsek László*: A gazdasági aktivitás előreszámítása, 1994—2010. Népességtudományi Kutató Intézet Demográfiai Tájékoztató Füzetek 16. szám. Bp. 1994.

Tárgyszavak:

Családszerkezet
Lakáshelyzet
Gazdasági aktivitás

SOME ECONOMIC RELATIONS
OF THE CHANGES OF FAMILY- AND HOUSEHOLD-STRUCTURES

1. Lakások és háztartások száma, 1970—2010

	1970	1980	1990	1994	2010
Lakásállomány (ezerben)	3122	3542	3853	3955	4300 ¹
100 lakásra jutó lakos	331	302	269	260	230
100 szobára jutó lakos	202	152	114	109	92 ²
Háztartások száma (ezerben)	3328	3719	3890	3873	3812
100 lakásra jutó háztartás	108	105	101	98	89

¹Feltételezve a lakásállomány évi 20 ezer lakással való növekedését.

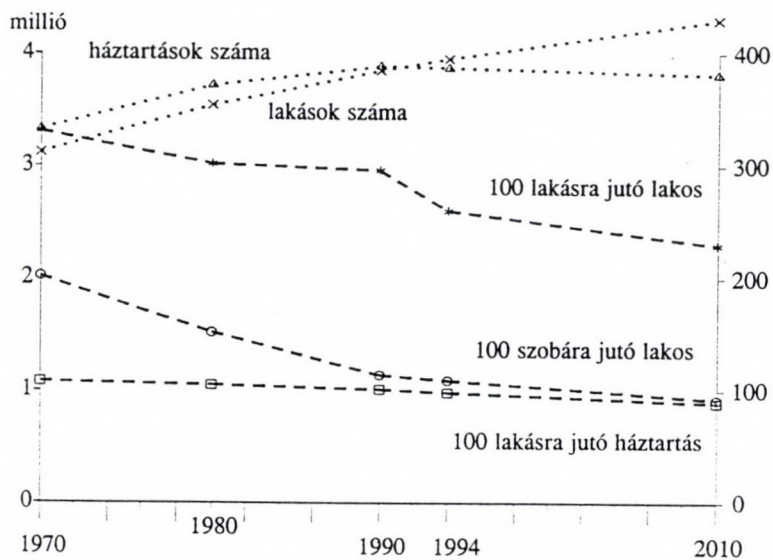
²Feltételezve a szobaszám évi 80 ezer szobával való növekedését, figyelembe véve a hozzáépítéseket is (2010-ben 10,7 millió szoba).

2. A háztartások háztartás-összetétel és gazdasági aktivitás szerint, 1970—2010

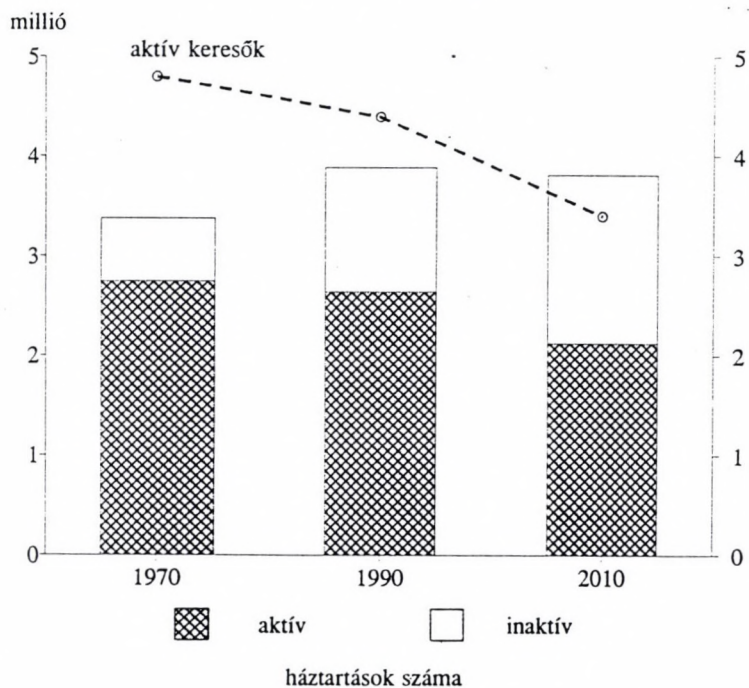
(ezer)

Háztartás- összetétel	Összesen			Aktív kereső van									Nincs aktív kereső, csak inaktív kereső/ eltartott/munkanélküli			
				együtt			ebből									
	1970	1990	2010	1970	1990	2010	1			2 és több			1970	1990	2010	
	(1) = (2) + (5)			(2) = (3) + (4)			(3)			(4)			(5)			
Összesen	3378	3890	3812	2746	2641	2125	1192	1202	1555	1439	631	1249	1687			
Házaspáros családok gyermekkel, gyermek nélkül ³	2269	2282	1955	2003	1782	1355	706	536	1297	1245	266	500	600			
Egy szülő gyermekes családok	247	411	415	215	352	345	134	255	81	97	32	59	70			
Egyszemélyes háztartások	590	946	1136	286	321	286	286	321	—	—	304	625	850			
Egyéb háztar- tások	272	251	306	243	186	139	67	88	177	97	29	65	167			

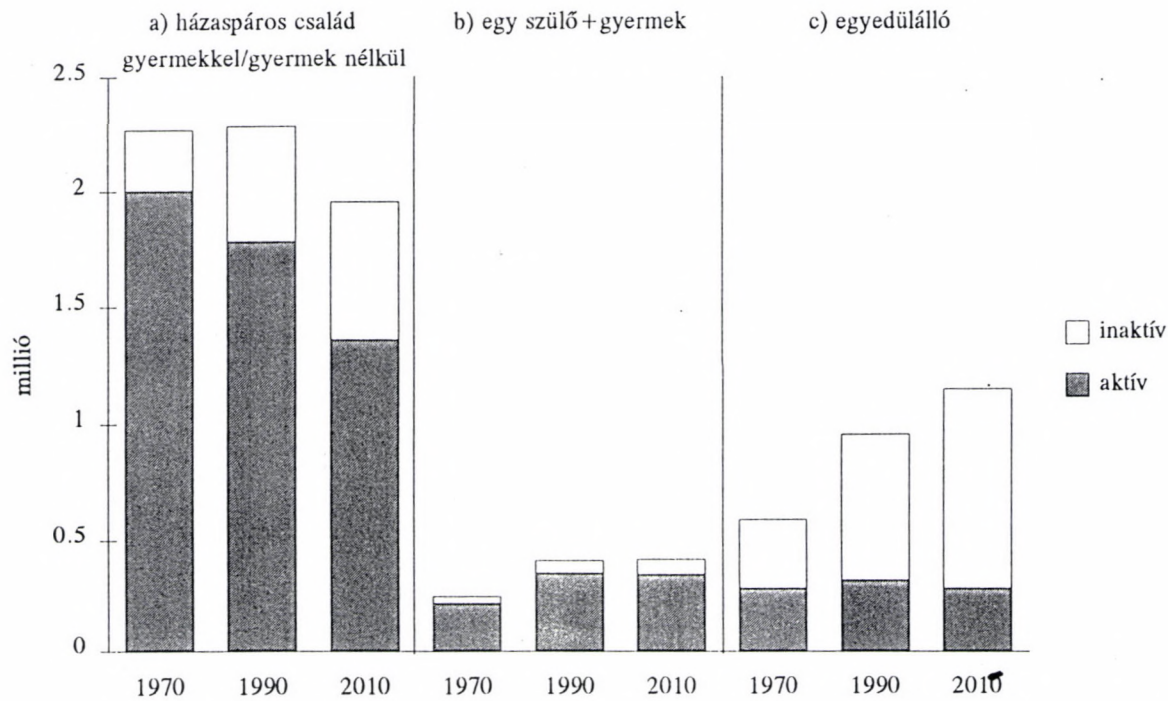
³Élettársi kapcsolatokkal együtt.

I. Lakások és háztartások

II. Aktív és inaktív háztartások, aktív keresők

III. Gazdasági aktivitás szerinti megoszlás egyes háztartás/család típusokban

AZ ÉRTEKEK VÁLTOZÁSÁNAK HATÁSA A CSALÁDOK MŰKÖDÉSÉRE

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ

A Nemzetközi Családév alkalmából rendezett tudományos konferencia I. ülésén elhangzott főreferátum és a hozzászólások több oldalról mutatták be a családok jelenlegi helyzetét és nyilvánvalóvá tették, hogy az elmúlt három évtizedben lényeges fordulat következett be a családok formájában, szerkezetében és működésében. Olyan méretű változásnak lehettünk tanúi, amilyen korábban, a XIX. század második felében és a XX. század elején zajlott le és nem vitatjuk azon demográfusok, szociológusok megnevezésének jogosságát, akik a két folyamat hatásának méretét egybevetve ma "Második demográfiai átmenetről" beszélnek. Ahogy a három-négy gyereket szülő, de azokat fel is nevelő polgári család különbözött az előző hat-nyolc gyereket szülő, de azoknak felét el is veszítő paraszt családtól, úgy — vagy talán még jobban — eltér a házasságkötés nélkül együttélő, átlagosan kettőnél kevesebb gyermeket vállaló, nagy valószínűséggel életközösséget egy idő múlva megszüntető család a XX. század közepére jellemzőtől.

Az én feladatomban nem az, hogy megismételjek néhány délelőtt elhangzott megállapítást, hanem hogy megkíséreljem azt bemutatni, hogy a család formájának, szerkezetének és működésének változásával egyidejűleg lezajlott szemléleti átalakulások mennyiben hozhatók kapcsolatba az előbbiekkal; pontosabban választ keressek arra a kérdésre, hogy az emberek értékrendjében bekövetkezett módosulás milyen mértékig járult hozzá a "Második demográfiai átmenethez".

Bár az ismétlést el kívánom kerülni, mégis két jellegzetességét vissza kell idéznem a korábban elhangzottaknak. Az egyik a változás egész Európára kiterjedő jellege. Igaz, hogy kezdetének időpontja változott, de az eltérés egymásfél évtized volt. Ez az egyetemleges jelleg mindenképpen kizárja, hogy az egyes országokban bekövetkezett változásokat elsősorban helyi okokkal magyarázzuk, de ezen túlmenően — figyelembe véve, hogy az időbeli különbség nem lehetett elég az azonos gazdasági-társadalmi viszonyok kialakulására — különös jelentőséget tulajdonítsunk a médiáknak az új formák, magatartás típusok terjesztésében országhatárokon belül és keresztül egyaránt.

Tehát Portugáliától Finnorszáig, Hollandiától Ukrajnáig elterjedt változásokról van szó, de itt hivatkoznom kell egy másik, délelőtt elhangzott megállapításra: nincs egy ország sem, amelyben az új jellegzetességek univerzálisan elterjedtek volna és ne lennének kisebb vagy nagyobb társadalmi csoportok, amelyek továbbra is a korábbi nézeteket vallják, magatartásokat tanúsítják. Ez a család jövőbeni alakulására vonatkozó gondolkodásnál nem elfelejtendő.

Itt megjegyzendő, hogy a családi formák pluralitása és az egyes funkciók eltérő teljesítése korábban sem volt ismeretlen: így például a XX. század elején is, a "Viktoriánus" Európában mindenfelé előfordultak házasságkötés nélküli

együttélések, az önkéntes gyermektelenséget választó házaspárok és bontópe-
rek. A nagy különbség e jelenségek előfordulási gyakoriságának ugrásszerű
emelkedésében van, valamint a "széles" közvélemény megítélésében, mely
akkor az említetteket tekintette deviánsnak, míg ma a fiatalabb korosztályokban
fordított a helyzet.

Értekezésemben két részre bontva kísérlem meg az értékek változását
követni. Először a családi élet egyes jelenségeire vonatkozó szemléleti
változásokat kívánom külön-külön bemutatni, majd arra a kérdésre keresek
választ, hogy vannak-e az általános világnézetben bekövetkezett átalakulásnak
olyan jellegzetességei, amelyek egyaránt hatnak a különféle formák közötti
választásnál, a funkciók teljesítésénél.

Kezdjük a családok keletkezésével, az ebben bekövetkezett változás
szemléleti hátterének kutatásával. Európában a családok zöme évszázadok óta
házasságkötéssel jött létre és a házasságkötések népszerűsége a II. világháború
után még nőtt. Az 1960-as évek második felében indult hódító útjára Skandiná-
viában a házasságkötés nélküli együttélés s terjedt el Európa-szerte. Kétféle
értelmezése volt és van ma is. Az egyik szerint próbaházasságról van szó: azok
a párok, akik között érzelmileg már erős kötődés jött létre, annak érdekében,
hogy a házaselet minden körülményét gyakorlatban is kipróbálják összeköl-
töznek és házasságra csak azután lépnek, ha meggyőződtek választásuk
helyességéről. Ez a felfogás elsősorban az amerikai kutatók többségét jellemzi:
az ő általuk vizsgált együttélők többsége egyetemi kampuszokon költözik össze,
azaz a lakáskörülmények lényegesen különböznek a későbbi házaselet
viszonyaitól. De próbaházasságnak tekinti, vagy legalábbis hosszú időn át
annak minősítette az együttélést néhány kiemelkedő európai kutató is, mint pl.
Nave-Herz.

Amennyiben valóban próbaházasságról van szó, úgy az együttélés
választásánál tulajdonképpen csak egy erkölcsi norma változása játszik szerepet
s ez a zsidó-keresztény követelmény felfüggesztése, mely szerint a férfi és a nő
együttélésének feltétele e kapcsolat egyházi megáldása. Ennek gyengített
változata a közvélemény elmarasztaló megítélése azon esetekben, ha a
partnerek nem tartották szükségesnek együttélésüket hivatalosan regisztrálni.
Mind ez azonban feltételezhetően pótolhatik, amikor a próbaházasság véglegessé
válík a felek megítélése nyomán.

A házasságkötés nélküli együttélés másik értelmezése szerint ez helyettesíti
a házasságot, a felek, de a környezet szempontjából nincs különbség a kettő
között. A jelenséggel elsősorban svéd és holland vizsgálatok foglalkoztak s ezek
azt tapasztalták, hogy az együttélést választók közel fele nem-legitimált
kapcsolatát azonos értékűnek minősítette, mint a házasságot, gyermekeket szült
ebben a státusban és nem érzett semmi különbséget saját kapcsolata és a házas
kapcsolat között. Intézményesült az együttélés: egyik széles körben elterjedt
formává vált. Mint a svéd *Trost* írja: a párok nem választják az együttélést a
házasság helyett: egyszerűen együttélnék. A kettő között a különbség abban
van, hogy alig van házasság melyet ne előzött volna meg együttélés, míg nem
minden együttélő szánja el magát, hogy előbb vagy utóbb mégis házasságot
kössön.

A belga *Lesthaege* más véleményen van: nem látja ennyire azonosnak a kétféle forma közül választókat. Szerinte különböző személyiségvonások döntenek el, hogy ki köt házasságot és ki nem. A házasságot kötők nagyobb stabilitást kívánnak s ezt a hagyományos formákhoz való ragaszkodással remélik elérni. Az együttélők viszont kapcsolatukat, annak szükségleteik kielégítésében játszott szerepét nagyobbra értékelik és a viszony minőségére helyezik a hangsúlyt. Amennyiben ezen vágyuk nem teljesül, úgy megszakítják a kapcsolatot s ez okozza, hogy ezen együttélések több mint egyharmada felbomlik: a "válás" aránya magasabb mint a házasságoknál.

A szekularizáció, a vallási előírások figyelmen kívül hagyása az együttélők ezen második csoportjánál feltételezhető mélyebben gyökeredzik. Ugyanakkor nem kell feltétlenül filozófiai mélységű indoklásra gondolni. Erre utal *Trost* legújabb tanulmányának azon leírása, mely a svéd szakszervezetek házasságkötés érdekében kifejtett agitációjáról emlékszik meg: ennek hatására a szokásos havi 2000 házasságkötés helyett 1989 decemberében 64 000-en kötöttek házasságot, a mass mediától megdölgözva.

Valószínűleg átgondoltabb döntés a fiatalok és középkorúak részéről az, amikor egyáltalán nem hoznak létre tartós párkapcsolatot, sem házasságot, sem együttélést, hanem az egyedüllétet, az egyszemélyes háztartást választják. Ennek természetesen feltétele a megfelelő lakásellátottság. Ott, ahol ez megvan, mint Skandináviában és Hollandiában, az elmúlt évtized folyamán a "magányosan" élők aránya jelentősen emelkedett. Nehéz ezeket az ún. "Living Apart Together" (Különélve-együttélni) kapcsolatoktól elválasztani, hiszen a magányosok nem tesznek szerzetesi fogadalmat. Indokul erre a megoldásra a teljes függetlenség megőrzésére való törekvést szokták felhozni, ami mögött nemcsak a lehetséges partner iránti bizalmatlanság van, hanem a saját állhatatosságban való kétség is. Itt általánosabb emberképről van szó, amely nem hisz de nem is tartja szükségesnek a stabilitást, hanem az ösztönös igények korlátozása nélküli, spontán kielégítésben látja az emberi élet értelmét.

Ez a korlátozás nélküliség nyilvánul meg a házasság ideje alatt mással, mint a partnerrel folytatott szexuális élet ideológiájában, a "Nyitott házasság" ideológiájában is. Az *O'Neill* házaspárnak az 1970-es években megjelent ilyen című könyve nagy népszerűsége tett szert azért, hogy nemcsak a szükségsszerűségét fejtette ki annak, hogy a házastársak időnként más partnerrel is nemi kapcsolatot teremtsenek, hanem ezeket a "kirándulásokat" a házasság szemponjából is hasznosnak írta le: a házasságon kívül szerzett tapasztalatok ugyanis gazdagíthatják a házastársak érintkezését.

Ahhoz, hogy a nyitott házasság modellje egy adott házasságban jól funkcionáljon, szükséges, hogy a partnerek azon túl, hogy elfogadják az alapelvet, összhangban legyenek érzelmeik alakulását tekintve: ne kívánjanak teljes intimitást, ne akarjanak egymás "felei" lenni, akik megosztottnak örömben, bánatban, és társuk boldogulását sajátjukkal egyenértékűnek tekintik, sőt azért áldozatot is hajlandók hozni. A nyitott házasság sikerének záloga, hogy a felületen mozog: egyik fél sem támaszt totális kötődést kívánó igényeket.

Ez a visszafogottság nyilvánul meg a házasság felbontásának, a válásnak a megítélésében is. A mai családokat bemutató előadások egyik fő témája volt a

válások gyakoriságának emelkedése a 60-as évek óta Európa-szerte. E témakör szakértői nem győzik hangsúlyozni, hogy bár ez idő alatt az európai országok többségében olyan változásokat hajtottak végre a családjogban, mely egyszerűsítette a házasságok felbontását, nem ez volt a válások emelkedő tendenciájának az oka: általában a bontó keresetek számának növekedése, a tényleges családi helyzettől eltérő jogi státusz értelmetlensége feszítette szét a korábbi jogi kereteket és ösztönözte a törvényhozókat a bontóperek lebonyolításának megkönnyítésére. Nem az én feladatom ezen a konferencián mind azoknak a társadalmi-gazdasági változásoknak az elemzése, amelyek a 60-as évek óta a házasságokat növekvő gyakorisággal a bíróságok elé vitték; én csak e folyamat hátterében tapasztalható szemléleti változásokról kívánok szólni.

Kézenfekvő ezt a szekularizálódásra való hivatkozással kezdeni. A római katolikus egyház a mai napig felbontatlannak tekinti az egyház által megkötött házasságot, ami azonban a katolikus többségű országok népességét is csak mérsékelten tartja vissza attól, hogy a válást, mint a házastársi konfliktus végső megoldását elfogadja. Ez felfogható úgy, hogy a népesség nagy része nem gyakorolja vallásának előírásait, de úgy is, hogy a hívőket sem tartja többnyire vissza a válástól az egyházi álláspont.

A házasságkötés nélküli együttélések terjedéséből arra lehetne következtetni, hogy akik ezen családi forma elterjedtsége mellett házasságot kötnek, azok ezt alaposan megfontolták és csak kivételes esetekben válnak el. Az adatok azonban ennek a feltételezésnek ellentmondanak: Svédországban, vagy Hollandiában az együttélések magas gyakorisága mellett nagy a mégis megkötött házasságok felbontásának gyakorisága is. Ebből arra következtethetünk, hogy a házasságkötést sem igen tartják egy életre szóló elkötelezettségnek. Ez vonatkozik azokra az országokra is, amelyekben a házasságkötés nélküli együttélés még nem olyan népszerű, mint például Magyarországon, ahol a fiatalok már a házasságkötés pillanatában is mint egyik lehetséges kimenetellel számolnak a válással. Ez a szemlélet részben a mindennapi tapasztalatokat tükrözi: a válás az emberek környezetében már olyan elterjedt, hogy semmiképpen sem tekinthető stigmatizálónak az elváltra nézve, továbbá mint a is a konfliktus kezelésre nézve.

De szerepe van a válások magas gyakoriságában annak az általános szemlélet változásnak is, amelyről már az együttélésekkel kapcsolatban volt szó. Ez pedig a fokozódó individualizmus, mely minden kötöttséget rossz szemmel néz és ezért a házastársnak sem kíván lényeges engedményeket tenni. A másik a kísérletezés glorifikálása. Az egyénben rejlő lehetőségek kibontakoztatásához szükség van e szemlélet szerint arra, hogy változó helyzetekbe, különféle személyekkel kialakított kapcsolatba kerüljön. A válás véget vet a rutinnak és utat nyit új, gazdagító viszony kialakítására.

Jelen családkonferenciánknak kiemelt témája a születések alakulása s ezért természetes, hogy ezzel kapcsolatban is keressük a szemlélet változás hatását.

A gyermek társadalmi szerepének történeti alakulását bemutató neves francia kutató, *Aries*, mostanában írt tanulmányában az utolsó évtizedekre nézve azt tekintette a legjellemzőbbnek, hogy a gyermek jelentősége elhalványult a családban. Az első demográfiai átmenetet az utódcentrikusság jellemezte: a család fő törekvései a gyerekek nevelése, jövőjének biztosítása körül mutatkoz-

tak, a jelenlegi második átmenetben viszont a házastársaknak, partnereknek nincs többé szükségük gyerekekre ahhoz, hogy az önkifejtésnek maximumát produkálják.

Kétségtelen, hogy a gyerekvállalás csökkenő tendenciájában gazdasági motívumok is lényeges szerepet játszanak: a múlthoz viszonyítva nincs már szükség saját utódra ahhoz, hogy munkaképtelenné válás után biztosítva legyen az idős ember eltartása. A szakképesítéshez, magasabb végzettség megszerzéséhez szükséges idő meghosszabbodása csökkenti a gyerek közreműködésének lehetőségét a családi feladatok ellátásában. Költséges passzióknak is tekinthetik a szülők tisztán anyagi szempontból a gyerekszülést és felnevelést.

A magyar adatokból azt láthatjuk, hogy a gyerekellenesnek minősíthető tendenciák a családoknak viszonylag kis hányadánál, 5–7 százalékánál játszhatnak közre abban, hogy egyáltalán nem születik gyerek. Ez közel van ahhoz a nagyságrendhez, amely biológiai, egészségügyi okokból nem is szülhet gyereket. Ebből következik, hogy nálunk a gyermek utánpótlás problémája elsősorban azzal függ össze, hogy a családok milyen hányada vállal csak egy, vagy két gyereket és mekkora a három- és többgyermekes családok aránya.

Az egygyerekes családok növekvő hányada nemcsak Magyarországra jellemző, hanem a nyugat-európai országokra is. Abban, hogy egy gyerek után végeszakad a család szülési hajlandóságának a családutatók egy része azt a "sokkot" okolja, amely az első gyerek megérkezéssel a házaspárt éri, akiknek addigi életét sok tekintetben át kell szervezni, több kialakult szokását feladnia, és ami többnyire a családi költségvetésben is jelentős negatív hatással van. Másik felfogás szerint sokan kezdeti fogva csak egy gyereket akarnak, mivel azt a funkciót, amit ma a gyerek elsősorban a szülők életében betölt egy gyerek is képes ellátni, nevezetesen a szülők érzelmi szükségleteinek kielégítését. Ezért nincs a szülők számára több gyerekekre szükség ezen orientáció esetében.

Az 5–7 százalékos gyermektelenség több nyugat-európai országban már nem érvényes. A svájci *Höpflinger* azt találta, hogy az 1940 és 1950 között született nők közül Ausztriában 31, Németországban 21, Angliában 20, Franciaországban 10 százalék maradt gyermektelen. Ha ezen arányok tartósnak bizonyulnak és más országokra is áttérjednek, akkor lényegesen megváltozik a képünk a tipikus családokról.

A gyermekszüléssel kapcsolatos szemlélet alakulását vizsgálva még egy jelenséget kell megemlíteni s ez a házasságon kívüli születések arányának jelentős emelkedése, amiről Magyarországgal kapcsolatban is történt hivatkozás. Ennek mérete országonként erősen változó és meglepően az egyes országokra jellemző keresztény felekezet szerint változik a kép. A protestáns országok azok, ahol a házasságon kívüli születések aránya magas, míg a katolikus országokban alacsony. Meglepőnek a különbséget azért nevezem, mert mint láttuk, a szekularizálódás más területeken nagyon lecsökkentette a felekezeti hovatartozás hatását a XX. század végére. Ez esetben viszont úgy látszik egy adott kulturális pattern, amelyiknek vallási eredete volt, tovább élt a szekularizálódás után is.

A családi élet egyes jellegzetességeivel kapcsolatban arra törekedtem, hogy az adott jelenség tekintetében szerepet játszó szemléletre hívjam fel a figyelmet. Előadásom hátralevő részében arra a kérdésre keresek választ, hogy mennyiben

mutatható ki olyan általános világnézeti változás a XX. század utolsó harmadában, mely mintegy összefogó magyarázatot adna a család változására, a népesség jelentős hányadánál.

Mint előadásom címe jelzi az emberek értékeiben bekövetkezett változást kívánom kapcsolatba hozni a családi életnél megfigyelt átalakulással. *Kluckhohn* definícióját elfogadva az értékeket azon kívánatos dolgoknak fogom fel, amelyek a lehetséges módok, eszközök és célok közül való választást befolyásolják. Ezek absztrakt ideák, nincsenek kötve egy speciális tárgyhoz, vagy szituációhoz, hanem a cselekvés végső céljára, követendő módjára vonatkozó elképzeléseket fejezik ki.

Ilyen érték az egyéni autonómia, a külső előírásoktól, a szocializáció során internalizált szabályoktól való függetlenség. Másként fogalmazva ez tagadása a mindenki számára mérvadó normáknak, mint amilyenek a család működését szabályozó írott vagy íratlan szabályok.

A szabályok elvetését az autonómiára való törekvés mellett azzal is szokták indokolni, hogy ezek mögött nincs objektív megfigyelésen, kétségbe vonhatatlan tapasztalaton nyugvó ismereti bázis. Nem is lehet, mert nincs fixen megragadható valóság; képeink vannak a történésekről s ezek szubjektívek. Semmiféle tekintély kinyilatkozása sem fogadható el, sem transzcendentális, sem racionális hivatkozású. Ezek nem érdemelnek több hitelt mint bárkinek a mindennapi tapasztalatai.

Az egyéni autonómiához kapcsolódó másik, vizsgálódásunk szempontjából lényeges érték az önkifejtésé. Itt a bennünk rejlő képességek, készségek minél teljesebb érvényesítése az irányító szempont. Ebben nem korlátozhat bennünket saját énkünk sem, annak pillanatnyilag adott jellegzetességei: énkünk változó és arra kell törekednünk, hogy ezt a változást mozdítsuk elő. Ennek módja az állandó kísérletezés minden területen. Hátrányos minden külső kötöttség, amely a kísérletezés útjába áll, például az egy életre szóló házasságkötés, vagy a gyermekvállalás, amely kötelezettségeket von maga után.

Az új szemlélet értéke az ösztönösség és a spontaneitás is. Ezekkel együtt jár egy a megelőző korszakban nagyra becsült értékek, a racionalitásnak a tagadása. A racionalitás nemcsak a valóság megismerésénél mondott csődöt, e szemlélet szerint, hanem a jövőre vonatkozó tervezésekben, megfontolásokban is. Sem a tudományos aparátussal végrehajtott előreszámítások, sem a mindennapi meditációk nem voltak képesek a bekövetkező folyamatokat előre kiszámítani, s közben a fontolgatás devitalizált, kiölte az élvezetet a végül végrehajtott cselekedetből, megtörte annak lendületét. A gyors akciókat kell előnybe részesíteni, vállalva a kockázatot a cselekvő számára és nem sokat törődve annak másokra gyakorolt esetleges negatív hatásával. A családi élet szempontjából ez az individualizmusnak a családi szolidaritás fölé való helyezését jelenti.

Az itt felsorolt értékek mellé logikusan oda sorakozik az értékek pluralitásának meghirdetése. Ez viszont azzal is jár, hogy ez a szemlélet nem léphet fel azzal az univerzális érvényesség igényével, mint a megelőző vallási vagy világi világnézetek tették. Következik ebből, hogy a család intézményének esetében egymás mellett megtalálhatók az új és a korábbi formák. A változás hangsúlyozása pedig ideológiát nyújt minden egyes személy számára, hogy élete

folyamán, ha kedve van, a hagyományos formákkal, magatartásokkal is kísérletezzen.

Az értékek változása a népesség jelentős hányadának családi magatartását átalakította, véglegesen, vagy átmenetileg, de nem hozott létre egységes képet. A jelen helyzet vizsgálata és értelmezése éppen ezért a különböző társadalmi csoportokkal külön-külön foglalkozó megközelítést igényel.

A pluralitás figyelembevétele nélkül nem kísérrelhetjük meg annak a kérdésnek a megválaszolását sem, hogy mi várható a jövőben, mennyiben képzelhető el a család átalakulási folyamatának visszafordítása? A kérdés inkább úgy fogalmazandó meg, hogy mik a kilátások arra nézve, hogy a népességen belül megnő, nagyobb arányúvá válik azok hányada, akik a legalizált, stabil párkapcsolatokat fontosnak tartják egyéniségük érvényesítéséhez, biztonságra törekednek elsősorban és a kölcsönös szolidaritást többre becsülik, mint az egyéni sikereket, alkalmankénti élményeket.

Nem tudunk választ adni erre a kérdésre, de az 1940-es és 50-es évek családcentrikus fordulata mutatja, hogy volt már példa a jelenlegi tendenciával ellenkező irányú változásra is Európában és abban az esetben, ha a gazdasági és politikai körülmények is kedvezően alakulnak a stabil, nagyobb létszámú családok számára, akkor nem kilátástalan a már többször elparentált család intézményének jövője.

Tárgyszó:

Családszociológia

**THE EFFECT OF THE CHANGES IN VALUE JUDGEMENT
ON THE FUNCTION OF FAMILIES**

ÉRTÉKEK EGYSÉGE ÉS PLURALITÁSA A CSALÁDI SZOCIALIZÁCIÓBAN

SOMLAI PÉTER

Érdekes kérdések vethetők fel az értékek szocializációjáról, ha egységüket és sokféleségüket próbáljuk meg összefüggésbe hozni a családok stabilitásával, a családtagok kapcsolatainak alakulásával és személyiségük fejlődésével. Hadd jelezzem az így adódó problémák körét, tematikáját, főként pedig ellentmondásait két kérdéssel:

- Fenntarthatók-e a családok a szocializáció elsődleges intézményeiként és nyújthatnak-e kellő támaszt tagjaiknak egységes értékrend nélkül?
- Fenntartható-e egységes és stabil családi értékrend patológiák nélkül és torzulásmentesen a modern társadalmakban, a gyorsan változó létfeltételek, perspektívák és a kulturális sokféleség világában?

E kérdések ellentétes feltételezéseit, eltérő kiindulási pontjait és utalásait próbálom árnyalni a továbbiakban elméleti szempontok és összefüggések szembeállításával.

a) Anómia és dezintegráció

Sokféle változatban fogalmazták meg szociológusok az értékrendek egységének funkcióit, stabilitásuk igényét és felbomlásuk okait a társadalmi-kulturális modernizáció kibontakozásától és a modern társadalomelmélet kialakulásától kezdve. E változatok közül századunkban a *funkcionalista magyarázat* terjedt el legszélesebb körben.

A funkcionalizmus a kulturális folyamatosság, a szociális integráció, a személyiség "stabilitása", a "normatív rend", illetve a bomlás (az "anómia", a "devianciák") fogalmkörében értelmezi az értékeket és szocializációt. Eszerint egyén és társadalom egészséges állapotához nélkülözhetetlen az értékek valamilyen egységes rendszere, továbbá az, hogy az emberek tudják, mihez kell igazodniuk. Ellenkező esetben anómia támad, tartós zavar az emberek viselkedésében, a társadalmi együttműködésben.

E. Durkheim fejtette ki (elsőként "Az öngyilkosság" című monográfiájában) azt a hipotézist, hogy az anómia elsősorban a modern társadalmakra jellemző. Ennek oka szerinte a régebbi szabályozó erők gyengülése, a vallásos világképek, hitek és erkölcsiség megrendülése, a hagyományos családi kötelek megbomlása. A világias szellemiség, a fokozott önzés és individualizmus korában "a kollektív érzések meggyengülnek" /1/, a társadalom ... kevésbé tudja visszafogni a divergáló tendenciákat" /2/.

Az anómiát kísérő jelenségek közül előbb *E. Durkheim*, majd főként amerikai követői (*T. Parsons*, *R.K. Merton* és mások) hangsúlyozták az élet értelmének elvesztését, a személyes és szociális patológiákat, az öngyilkosságok és másfajta devianciák számának növekedését.

A házassági és családi anómia azzal jár, hogy a házastársak, a szülők és gyerekek nem tudhatják, valójában mi az elsődleges és mi a másodlagos, miben higgyenek, mire törekedjenek. Ilyenkor megszűnik az összhang egyfelől az értelmes céllá tehető értékek, másfelől a rendelkezésre álló eszközök között. Mindez felbomlasztja a családi szerepkészletet, a nemek és nemzedékek kölcsönösségének rendjét is. A szabályozatlanság helyzeteiben a családtagok magatartása kiszámíthatatlanná, kapcsolatuk bizonytalanná, énjük és identitásuk zavarossá válik.

Ennek az elméletnek nagy hatása volt és van a családszociológiában, a szocializáció-kutatásban, illetve annak határterületein. A modern családok kohéziós problémáiról, a családi és rokonsági kötelékek alakulásáról, a nevelésről szóló kutatások hosszú sora használja gondolati előfeltevésként az említett szempontokat. Például a házasságon kívüli együttélési formák terjedése, a válások növekvő száma, az öregek magányossága vagy az intézményes gyermekvédelem kapcsán. Vagy amikor rámutatnak, hogy a modern családokban kevés idő jut a gyerekekre, hogy a pedagógusok és a szülők nem tudnak versenyezni a gyerekek kortárs-csoportjainak hatásával, illetve a tömegkommunikáció értékmintáival és a tömegkultúra bálványaiával.

A gyakori hivatkozás nem véletlen, hiszen *az értékek egységének, mint elsődleges funkcionális követelménynek eszméje egybevág a közgondolkodás egyik vélemény-csoportjával*. A tömegkommunikáció is naponta emlegeti az értékrend egységének hiányát, a család és a szocializáció zavarait főként fiatakorúak bűnözése, kábítószeres vagy új, erőszakos kultuszok terjedése kapcsán.

A funkcionalista magyarázat azonban nem fér össze több fontos kérdéssel és szemponttal. Például azzal, hogyan alakulhatnak ki mentális zavarok, súlyos magatartásproblémák, patológiák "túlszervezett családokban". Vagy hogyan keletkezhetnek embertelen előítéletek a magas fokú integráció, egység és a rend közepette? Már *Gordon Allport* utalt a szocializáció fő tendenciáira olyan családokban, ahol elnyomják a gyerek önálló kezdeményezését, ahol nem a bizalom és türelem, hanem a hatalom és engedelmesség szabályozza a kapcsolatokat.

E. Durkheim elméletével szemben *J. Piaget* hangsúlyozta a nem kényszerűen, hanem szabadon elfogadott, nem egyoldalú tekintélyen, hanem kölcsönösen kívánatos együttműködésen alapuló szabályozás fontosságát: "...civilizált társadalmaink, vagyis éppen azok, amelyekhez a gyermeknek alkalmazkodnia kell, a kényszerű szabályt mindinkább az együttműködés folyamán szabadon elfogadott szabállyal törekednek helyettesíteni. A demokrácia lényegéhez tartozik, hogy a törvényt a közösségi akarat termékének tartsa, és ne egy transzcendens akarat vagy egy isteni jogon alapuló tekintély kisugárzásának tekintse. A demokrácia lényegéhez tartozik tehát, hogy a tekintély egyoldalú tisztelete helyett az autonóm akaratok kölcsönös tiszteletét hozza létre" /3/.

A rendet személytelennek tüntetik fel azok, akik kizárólag az értékekre, normákra és hagyományokra hivatkoznak, pedig a normatív rend érvényességének elfogadása nagyon is személyes kérdés. Az értékek bármilyen egységes rendje mindig hatalmat jelent egyesek és alávetettségét mások számára. S ez nemcsak az uralom makrostruktúráira vonatkozik, hanem a családra is. Ezért

is keresnek társas szerkezeteket és személyközi magatartásmintákat azok a szociológusok és szociálpszichológusok, akik az engedelmességet, konformizmust és lázadást kiváltó okokat kutatják.

b) Sokféleség és kreativitás

Szabályokat nemcsak tudomásul venni és követni lehet, hanem kijátszani és megkerülni, látszólagosan elfogadni és hallgatólagosan megkettőzni is. A családi szocializáció során ezeket a manővereket is elsajátítjuk. A szabályokat azért is tudja többféleképp értelmezni a gyerek, mert szocializációja nemcsak a családban és nemcsak a felnőttek irányítása alatt folyik. A kortársak a szülőkhöz képest mindig új perspektívákat jelenítenek meg és új értékeket érvényesítenek /4/. Mindezek révén felfedezéshez juthat a gyerek, s megváltozhat gondolkodása nemcsak egyik vagy másik normáról, hanem a szabályok mibenlétéről is. Ettől kezdve megnyílik az út a hetronóm erkölctől az autonóm erkölcs felé. E változás lényege az, hogy ettől fogva *a szabályoknak elvileg megvitathatóaknak kell lenniük, hiszen érvényességük a vita résztvevőinek egyetértésétől függ*. Tekintélye ezentúl is lehet valamelyik interkációs partnernek, ennek forrása azonban nem lehet "kívülről" a tagok közötti együttműködés.

A norma-szabályozás fejlődése tehát szorosan összefügg azzal, hogy a szocializációban többféle — az életkor előrehaladtával egyre többféle — vonatkozási személy és csoport működik közre. A modern társadalmak és kultúrák amúgy is növelték a partnerek sokféleségét, szempontjaik változatosságát. Szembeötlő jellegzetessége a huszadik század emberének az életfeltételek gyakori és gyors változása. Vonatkozik ez a népmozgalmi jelenségektől kezdve a gazdasági és politikai rendszereken át a tudományos ismeretekig vagy művészeti stílusokig szinte mindenre. Alaposan változnak a családi szocializáció szervezeti keretei és tartalmi is. Hadd hivatkozzak itt néhány közismert tendenciára!

A modern társadalmakban sokféle, családi és családon kívüli formában élnek az emberek. Az *életformák pluralitása* részben a kitolódott életkor, a sokféle életszakasz, az eltérő életfunkciók, szerepek és kapcsolatok következménye. Részben viszont a szubkultúrák gazdagságáé, a változásoké, az egyéni és családi mobilitásé. A modernizáció tehát ösztönöz a sokféleség eltűrésére, illetve az ezekkel kapcsolatos jogosultságok garantálására.

A családi szocializáció egyik legtöbbet kutatott területe a *nemi és házastársi szerepek*, kapcsolatok problémája. Hozzájárul ehhez a nők társadalmi helyzetének (képzettségüknek, munkavállalási arányuknak, közéleti szerepvállalásuknak stb.) megváltozása, a nemi érintkezés, a szexuális normák és magatartások módosulása. De az is, hogy egyre több férfi folytat olyan tevékenységeket, mely korábban a feleségek, anyák, nagymamák kizárólagos szerepköréhez tartozott: csecsemőgondozást, kisgyerekek fürdetését, óvodások hazakísérését, játékot és tanulást gyerekeikkel, közös kirándulást stb. De megváltoztak az *életkori szerepek* is. Elegendő lesz ezzel kapcsolatban a

kamaszkorra utalni, ami egyre hosszabb lett a század folyamán többek között a közoktatás elterjedése, a felsőszintű képzés eltömegesedése miatt.

A közvélemény is másként foglalkozik az értékekkel és magatartásszabályokkal. Korábban a családi élet feszültségeit, zavarait és a családtagok magatartását szinte kizárólagosan erkölcsi nézőpontból, a hagyományok felől ítélték meg. Ehhez képest megfigyelhető, hogy a század folyamán eltolódott a közgondolkodás olyan szempontok felé, melyek inkább *mentális jelenségekre, szocializációs hatásokra, a személyiség számára kedvező vagy patogén folyamatokra vonatkoznak*. Mindez összefügg az ún. "permisszív nevelés" ideológiájával, a pszichiátria és pszichoterápia népszerűvé válásával.

A szocializáció változását mutatja az is, hogy a családtagok elbizonytalanodtak magánéletük alakításában. Például a gyereknevelés problémái egész sor egészségügyi, lélektani, gyogyepedagógiai szakmára tartoznak. A mai szülő megtanulja, hogy alig ért valamihez, hogy tájékozatlan a gyerek fejlődésének problémáiban, nem ért a helyes táplálkozáshoz, a testi és lelki higiéne követelményeihez, nem tudja, mekkora alvás- és mozgásigénye van a gyereknek. Tudja, hogy gyerekére csecsemőkortól ezerféle veszély leselkedik, s hogy egy szülőnek hozzáértő, hivatásos orvosoktól, gondozóktól kell megtanulnia, milyen mozgást kell(ene) végeznie gyermekének egy évesen, miként kell őt öltöztetni télen és nyáron, mit és mikor játsszék a fiú és a kislány. Egyre többen vesznek igénybe *professzionális segítséget* a csecsemő- és gyerekgondozásban, a nevelésben, pályaválasztásban, de szexuális ügyekben, párkonfliktusokban is. A fejlett országokban növekszik az önismereti csoportokba és szülői tréningbe járók száma.

Az újabb elméletek rámutatnak arra, hogy a családi szocializáció nem egyirányú utca, nemcsak a szülők, nagyszülők és más felnőttek szocializálják a gyerekeket, hanem ők is tanulnak, változnak eközben. A szocializáció újabb kutatási irányjaiban előtérbe került a szociális kreativitás jelenségköre, s vele a látens struktúrák, a kapcsolatok kommunikatív "mélyszerkezetei". Ilyen szempontok nyomán terjedt el például a *személyközi kompetenciák* vizsgálata. Ez a fogalom arra vonatkozik, hogy mennyire tudjuk meghatározni társas viszonyainkat, kooperációink vagy konfliktusaink helyzeteit, partnereink magatartását, döntéseit és választásait. Sokszor éppen azoknak van magas szintű szociális kompetenciájuk, akik gyengének látszanak a kapcsolatok felszínén. A fiatalabb gyerek társas befolyása határozottabb lehet például, mint idősebb testvéréé. Kutatók kiderítették, hogy már a csecsemőknek is van szociális kompetenciája, s ezzel néha erősebben tudják ellenőrizni egyik vagy másik szülő viselkedését, mint azok az övékét.

A szociális kreativitás és az interakcionizmus elméletei azonban megakadnak egy sor problémánál vagy kitérnek értelmezésük elől. Nem tudják megmagyarázni azt, hogyan maradnak fenn, hogyan örökítődnek át az ún. "természetes beállítódások" és kulturális magátólértetődőségek. Nem mérik fel azokat a kognitív és normatív tényezőket, melyeket az egyének felhasználnak helyzet- és státuszmeghatározásaik, illetve szabályalkotásaik során. Értelmezésük szerint a normatív rend mindig megváltoztatható, de nem adnak számot arról, miből fakad állandósága és ellenálló ereje.

JEGYZETEK

1. *Durkheim*, 1986: 178.
2. *Durkheim*, 1986: 160.
3. *Piaget*, 1970a: 430.
4. Lásd: *Youniss*, 1984.

IRODALOM

- E. Durkheim* 1986. (1893) A társadalmi munkamegosztásról (részletek) — Bp. MTA Szociológiai Kutató Intézete.
- J. Piaget* 1970. A gyermek kétféle erkölce — in: *Piaget*, Válogatott tanulmányok — Bp. Gondolat k. 407—439. old.
- Youniss, James* 1984. Moral, kommunikative Beziehungen und die Entwicklung der Reziprozität — S. 34—60 in: *Edelstein, W.—J. Habermas* (hrsg) Soziale Interaktion und soziales Verstehen — Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Tárgyszó:

Családszociológia

UNITY AND PLURALITY OF VALUES IN FAMILY SPECIALIZATION

CSALÁD ÉS MUNKA — KONFLIKTUS VAGY HARMÓNIA

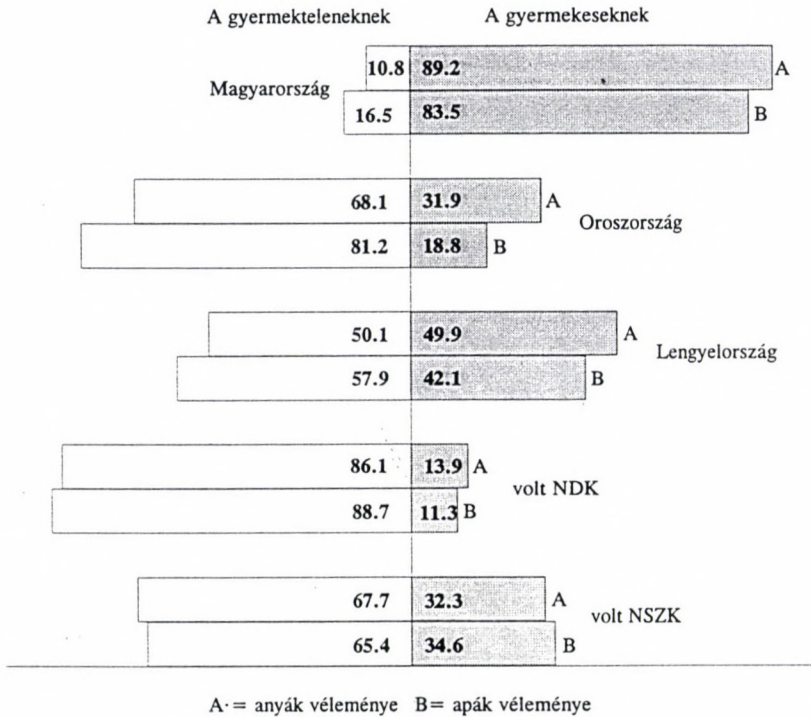
PONGRÁCZ TIBORNÉ

A családi feladatok és a munka vagy hivatás összeegyeztetésének, összeegyeztethetőségének kérdése örökzöld téma nemcsak a társadalomtudományban, de a szélesebb közvéleményben is.

A KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben, a 70-es évek közepe óta, *S. Molnár Edittel* végzett kutatásaink azt mutatták, hogy nemcsak az érintett, a konfliktusszituációt naponta átélő gyermekes anyák, de a társadalom túlnyomó többsége is a gyermeket nevelő nők főhivatású anyaságával, a kereső tevékenység hosszabb idejű szüneteltetésével értettek volna egyet. A gyermekes anyák munkavállalásának negatív megítélését nemcsak intézetünkben végzett kutatásaink, de e témakörben végzett más kutatások is egyértelműen alátámasztották. Úgy tűnik azonban, hogy az utóbbi években, éppen az érintett gyermekszülési korban lévő női népesség körében megváltozott, megnőtt a munka, a hivatás értéke, jelentősége. Mindenesetre erre következtethetünk annak a nemzetközi összehasonlító vizsgálatnak az eredményeiből, melyet a közelmúltban *S. Molnár Edittel* együtt végeztünk. A kutatás 6 éven aluli gyermeket nevelő apák és anyák kérdőíves megkérdezésén alapult (Magyarországon kívül kiterjedt Németország keleti és nyugati régiójára, Lengyelországra és Oroszországra). A gyermekneveléssel, szociálpolitikával kapcsolatban számos témakört vizsgált, amelyből — az idő rövidsége miatt — én a munkával és a családdal kapcsolatos értékrend változását, illetve változatlanóságát szeretném bemutatni.

Változatlanóságát mondtam, mert ami a család, a gyermek jelentőségét illeti, a megkérdezettek értékrendjében minden más értéket megelőzve, majorálva a legfontosabb helyet foglalja el. Joggal lehet erre a megállapításra azt mondani, hogy ez teljesen természetes, hiszen gyermeket vállaló, gyermeket nevelő szülők véleményéről van szó, s az lenne meglepő, ha nem lennének család- és gyermekcentrikusak. Valóban minden vizsgált országban a család a szülők értékrendjének abszolút vezető helyét foglalja el, de nem elhanyagolhatók azok a különbségek, amelyek az egyes országok között a gyermek, és a család jelentőségének megítélésében tapasztalhatók. Ennek illusztrálására két kérdés válaszmegoszlásait szeretném bemutatni.

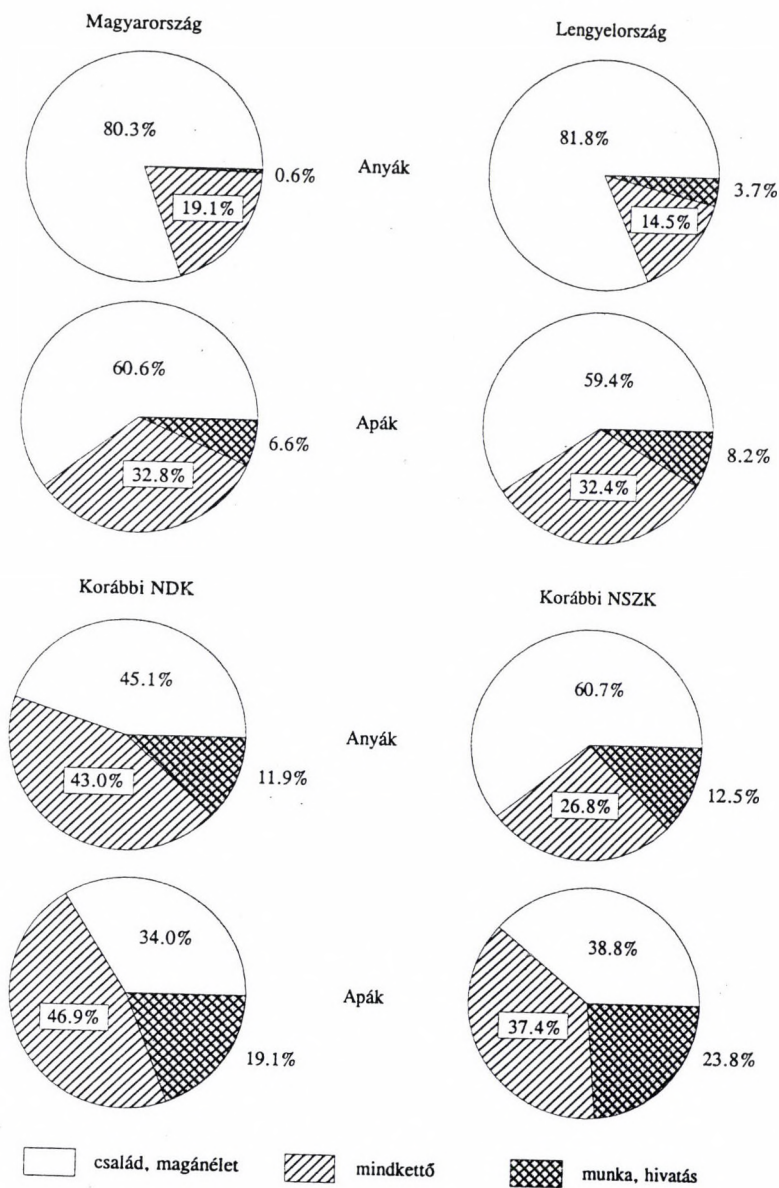
Úgy gondolom sokat elárul egy társadalom gondolkodás módjáról, érték szemléletéről a gyermekes szülők véleménye arról, hogy az élet gyermekkel vagy gyermek nélkül jobb-e? A vizsgált országok közül egy kivételével valamennyiben többségi vélemény — a kelet-német területeken igen erős többségi vélemény —, hogy a gyermekteleneknek jobb az élete. Ezzel szemben Magyarországon a megkérdezettek közel 90%-a vallja, hogy a gyermekeknek jobb az élete, mint akiknek nincs gyermeke.

I. Kinek jobb az életben?

A fiatal magyar szülőknek ezt az eltérő attitűdjét az magyarázza, hogy nálunk a gyermekes státushoz a szülők elsősorban nem az anyagi problémákat, a fizikai és idegi megterhelést, hanem a gyermek nyújtotta érzelmi többletet társítják; nálunk a gyermekkel kapcsolatban nem az áldozatvállalás, az anyagi hátrány dominál, hanem az a harmónia, boldogság, amit a gyermek léte a szülők és a család számára jelent.

A másik kérdés, mely a magyar népesség erőteljes családcentrikusságát bizonyítja a családnak, illetve a munkának/hivatásnak a szülők életében betöltött szerepét mutatja.

II. Minek van nagyobb szerepe az életben?

A szülők valamennyi országban — és ez kisgyermeket nevelő szülők esetében természetes — a családot, a munkát, a foglalkozás elé helyezték.

A család dominanciája leginkább a magyar és a lengyel anyákat jellemzi, míg viszonylag gyenge a keletnémet nők esetében. A keletnémet anyák beállítottsága inkább a férfiakéhoz hasonlít: a többség életében a munka és a család azonos jelentőségű, sőt kimutatható egy viszonylag jelentős (gyermekes anyákról van szó!), egyértelműen munkaorientált réteg is.

Míg a kutatás egészére igaz, hogy a férfiak és nők véleménye országonként általában nem tér el egymástól, ebben a kérdésben a férfiak és nők beállítottsága érezhetően különbözik. Az apákat a két szféra iránti egyidejű elkötelezettség, illetve erősebb munkaorientáltság jellemzi. Legkevésbé munkacentrikusnak — az anyákhoz hasonlóan — a magyar és a lengyel apák mutatkoztak. A magyar szülők — nemcsak az anyák, de az apák is — erős családcentrikusságát a kutatás további megállapításai is alátámasztják, melyekre időhiányban nem tudok kitérni. Hangsúlyozni kell, hogy ez a család- és gyermekcentrikusság talán triviolitásnak tűnik, hiszen gyermeket nevelő népességről, kisgyermeket nevelő férfiokról és nőkről van szó, de éppen a nemzetközi összehasonlítás a vizsgált többi ország hasonló összetételű, azonos helyzetben levő szülő népességének a véleményeltérései, beállítódási különbségei bizonyítják, hogy a magyar szülők családcentrikussága korántsem annyira magától értetődő.

A kisgyermekes anyák értékrendjében a családi élet primátusa mellett azonban új elemként jelenik meg a munka, a hivatás felértékelődése. Míg korábbi kutatásaink azt mutatták, hogy mind az érintett anyák, mind a lakosság túlnyomó többsége az anyák hosszabb, a gyermek 10—14 éves koráig való otthonmaradását preferálták és a kereső tevékenységet ebben az életszakaszban szükséges rossznak tekintették, a mai fiatal 30—35 év alatti női népesség már korántsem így gondolkodik.

Hogy a fiatal szülő-generáció számára a nők munkavállalása ma már nem csupán anyagi kényszer, bizonyítja, hogy a nők körében minden országban többségi vélemény: akkor is a kereső tevékenységet választanák, ha férjük el tudná tartani a családot. A teljes munkaidő helyett azonban a részmunkaidős foglalkoztatást részesítenék előnyben.

A munka szerepe, jelentősége tehát a nők életében megnőtt, de az ambíciók csak addig a határig terjednek, amíg ez a családi életet, harmóniát nem veszélyezteti. Kutatásunk azt mutatta ugyanis, hogy a vizsgált országok közül a magyar apákban és anyákban él a legmérsékeltebb vágy munkahelyi előmenetel vagy karrier után, s éppen azért, mert úgy vélik, ez felborítaná a család eddigi kialakított életét, harmóniáját.

Végül mi az üzenete az elmondottaknak a politika, a családpolitika és a családpolitikusok számára:

- a magyar társadalomban a családi értékek, a családorientáltság még erőteljesen — a volt szocialista országokhoz képest lényegesen markánsabban jelen van. Ezt bizonyítja, hogy a nehéz gazdasági helyzet ellenére, annak ellenére, hogy a gyermekvállalás sok esetben a család szegénységbe süllyedését eredményezi (Magyar Háztartási Panel 1993) nem következett be a születési arányszámok olyan drámai csökkenése mint például Németország keleti területein. Ezért a társadalompoliti-

kának és családpolitikának anyagi és erkölcsi támogatással arra kell törekednie, hogy megóvja, megvédje, sőt erősítse ezt a család- és gyermekcentrikus értékrendet.

- Elfogadva a nők munkaorientáltságának erősödését, de egyben növekvő igényét a részidős munkavégzésre terjeszteni, támogatni és propagálni kell mind a munkáltatók, mind a munkavállalók körében ezt a foglalkoztatási formát.

Úgy vélem, hogy amelyik társadalom családorientált, az jövőorientált is. Ezért a pesszimista közvélemény-kutatási adatok ellenére úgy gondolom, hogy a magyar családok bíznak saját jövőjükben és az ország jövőjében is.

Tárgyszavak:

Család
Munkahely
Attitűd

FAMILY AND GAINFUL OCCUPATION — CONFLICT OR HARMONY

A PARASZTCSALÁD MORÁLIS ÖKONÓMIÁJA

HOFER TAMÁS

Hozzászólásom a régi, kollektivizálás előtti, részben még II. világháború előtti parasztcsaládról szól. Egy 1951-től, illetve 1954-től *Fél Edittel* együtt a Heves megyei Átányon végzett terepmunka és egy 1966-ban elkészült (de csak 1972-ben megjelent) monográfia /1/ másod elemzését adja.

Az elemzés elméleti keretét az *E.P. Thompson* által bevezetett "morális ökonómia" fogalmat, illetve ennek a fogalomnak egy sajátos értelmezését használom. A "morális ökonómiát" *Thompson* az angol munkásosztály kialakulásáról írt, ma már klasszikusnak számító munkájában vezette be /2/. Arra keresett magyarázatot, hogy a 18. század közepén gyakori "kenyérzendülések", "gabona-zavargások" háttérében mi állt. A történészek jelentős része hajlamos volt ezekben a felháborodásnak, dühnek valami elemi, "rohamszerű" kitörését látni. *Thompson* azonban rámutatott, hogy a kenyér árának mértéken túli emelése, vagy a kenyér súlyának, minőségének csökkenése miatt felháborodott emberek nagyon is átgondoltan, következetesen egy olyan régebbi, a kapitalista piaci viszonyok előtti erkölcs alapján cselekedtek, amely különösen ínség idején elvárta a közösség érdekeinek tiszteletét, a piac szabályozását, mely tisztességtelennek minősítette, "a nép szükségén való nyereszkedést az élelmiszerárak tisztességtelen fölhajtásával". Maguk a zendülők is gyakran igen fegyelmezetten jártak el: a gabonakereskedő, a malom lefoglalt készleteit az igazságosnak tartott áron kimérték, a vételárral elszámoltak.

Thompson 1971-ben nagy tanulmányban dolgozta ki a morális ökonómiának a 18. századi angol "tömegre", az ő saját kutatásaiban főként a városi egyszerű emberekre vonatkozó fogalmát /3/. *Thompson* egyik vezető személyisége volt a történettudomány kulturológiai irányzatának. Hasonlóan a *Polányi Károly* és mások által kidolgozott "szubsztantív" gazdasági antropológiához /4/, a klasszikus formális gazdaságtan keretein túl próbálta föltárni a "kulturális" mozzanatokat a gazdasági folyamatokban. Az ipari forradalomban uralkodóvá váló "kézpénz-nexus" előtt — írta *Thompson* — bizonyos értelemben egy "kenyér-nexusról" beszélhetük. Vidék és város ellentétét a kenyér ára fejezte ki. A gazdasági osztály-érdekek Angliában "bér-harcban" ütköztek össze a 19. században. A 18. században azonban a munkásembereket az árak emelkedése készítette cselekvésre /5/. *Adam Smith* ebben az időben megszülető (1776) és a közvéleményt meghódító "politikai gazdaságtanával" szemben a piacok, a malmok, pékségek régi paternalista, közösségi érdekekre hivatkozó szabályozását kívánták visszahozni. A morális ökonómia, *Thompson* értelmezésében mintegy a kapitalista piacgazdaság előtti gazdasági gondolkodás rendszerének kifejezésévé vált. Elképzelése szenvedélyes vitát és új elemzéseket váltott ki. Hipotézisét kiterjesztették paraszti társadalmakra is. *James C. Scott* 1976-ban a délkelet-ázsiai "paraszti morális ökonómiájáról" írt könyvet. *Thompsonhoz* hasonlóan ő is a tradicionális és a kapitalista gazdálkodás közötti peremen élő

labilis paraszti háztartásokat, gazdaságokat vizsgált, és arra keresett választ, hol van az a határ, ahol a parasztok fellázadnak. Tanulmányát a klasszikus gazdaságtan alapján megtámadta *Samuel L. Popkin* "A racionális paraszt" c. könyvében (1979), azt állítva, hogy a parasztok viselkedése a szerinte romantikus "önellátó etika" helyett materiális költség és haszon-kalkulációkkal jobban értelmezhető /6/. Amikor 1991-ben *Thompson* majd száz oldalas esszében kommentálta a morális ökonómia fogalom vitáját és utóéletét, e két könyvről és a parasztokról nem foglalt állást, mintegy följosítást adott arra, hogy más kutatók az övétől eltérő értelmezésben, a 18. századi Angliától távoli témákra használják ezt a fogalmat, de úgy, hogy pontosan meghatározzák mindenkori értelmezését és alkalmazásának hatókörét /7/.

A következőkben én is ezzel a fölhatalmazással élek és használom a morális ökonómia elgondolás néhány elemét, hogy próbáljam megragadni az átányi parasztok gazdálkodását, háztartásvitelét, illetve az átányi parasztembereknek a saját gazdaságukról és háztartásukról alkotott gondolatait, azt a "plebejus diskurzust, mely szinte a megfogalmazottság szintje alatt létezik". Az etnográfus, antropológus részletek iránti érzékenységgel próbálok megkeresni a morális mozzanatokat, az elveket a családok mindennapos gyakorlatában, a munka megszervezésében, az étkezés, pihenés rendjében — azzal a reménnyel, hogy mindez megvilágíthatja a családnak, mint társadalmi intézménynek a működését.

A morális ökonómia fogalmát eddig szinte kizárólag ütközési helyzetek magyarázatára használták: amikor a köznapi, paraszti morális ökonómia összeütközött az átfogó külső nemzetgazdaság vagy a gyarmati uralom piaci mechanizmusaival, mégpedig általában válságos helyzetekben. (A "morális" és a "politikai" ökonómia közt általában időbeli elcsúszás is volt: az előbbi már csak azért is hagyományos színben tűnt föl, mert egy visszaszoruló, visszaszorított régebbi gyakorlatot testesített meg.) A következőkben viszont azt szeretném megnézni, hogy ez a régies morális vezérlési rendszer hogyan működött az ütközésnek kitett burkolaton belül, a családon belül. Pontosabban: ez a morális ökonómia hogyan működött egy alföldi magyar község középparasztnak besorolható birtokos gazdái körében (akik a lakosságnak mintegy 15%-át tették ki) az 1950-es, 60-as években és korábban.

Pár szót kell szólnom az átányi tanulmányról is. Az 1951, illetve 1954 januárja óta folyó monografikus terepmunka alapján vettük tervbe *Fél Edittel* együtt egy olyan kötet elkészítését, amely ábrázolni, elemezni próbálja a parasztok mindennapos gyakorlatában meghozott gazdasági döntéseket, az alternatívákat, a parasztok rendelkezésére álló ismereteket, elveket, a többi falubeli gazdaság teljesítményének megítélésénél használt normákat. Arra jutottunk, hogy a faluban — ha a könyvvitel ismeretlen volt is — finoman kidolgozott mennyiségi mutatók voltak használatban akár a termények, élelmiszerek, a takarmány, a fűtőanyag stb. adagolására, akár a munka számon tartására-adagolására és beosztására. A változó külső természeti és politikai adottságoktól függően ez az adagolási rendszer hol szűk, hol bő évekhez alkalmazkodott. A skálában be voltak jelölve azok az értékek, amelyek már túl soknak, s azok is, amelyek túl kevésnek minősültek és közöttük az a sáv, ahol a helyes személyes választások elhelyezkedtek. Ez a beosztási, adagolási

rendszer volt a vezérfonala annak a könyvnek, mely 1966-ban készült el és végül 1972-ben németül jelent meg Göttingában, a Marburgi Egyetem Közép-Európai Néprajzi Intézetének kiadványaként /8/. E kötet eredményeiről adok most vázlatos utó-elemzést.

Az átányi parasztemberek olyasféle ütközésnek kitett peremhelyzetben voltak a saját "morális ökonómiájuk" és az ebbe egyre jobban behatoló kapitalista piaci gazdaság közt, mint a 18. századi angol tömegek. A háznál történő kenyérsütés (és az egész évre szóló gabona-tárolás) volt az egyik hosszan fenntartott jelképe a külső piaccal és pénzgazdálkodással szemben őrzött függetlenségnek, még a TSZ-ek megszervezése után is, évekig. Az egyik fiatalasszony, aki meglátogatta Pestre költözött, ipari munkássá lett fivérért, őszinte elborzadással beszélt arról, hogy "boltból veszik, zacskóban tartják a lisztet". Átányon addig az volt a mintakép, aki "se egy szemet, se egy szálát" be nem hozott az udvarára élete során, vagyis se gabonát, se takarmányt nem kényszerült mástól venni. Maga termelte meg a kenyérgabonát, amit meghatározott éves terv szerint négy alkalommal vittek őrletni a malomba, a különböző minőségű lisztek közül a lisztes ládába minden hétre kimérték a fogyasztásra szánt adagot, ebből sütötték a kenyeret, gyúrták a tésztát. Még a töredékbirtokosok, nincstelenek is arra törekedtek, hogy részes aratással megkeressék egész évre a "kenyérnek valót", továbbá részes kapálással a disznóhizlaláshoz szükséges kukoricát. A saját hizlalású, vágású disznó a zsírt, húsfélét birtosította az egész esztendőre. Természetesen az átányiak be voltak kapcsolva a kapitalista piacba is: terményt, állatot adtak el és házi szükségre, ruházódásukra stb. sok mindent pénzért vásároltak. A gazdaházakból is sokan jártak hosszabb-rövidebb időre munkába városokba, uradalmakba. De magát a gazdaságot sem fogták föl úgy, mint üzemet, vállalkozást, amelynek eredményességéről mérleget lehet készíteni. Egy mérlegszerű jövedelmezőségi becslés már csak azért sem volt lehetséges, mert sem a megtermelt értékeket, sem a befektetett munkát, trágyát, vetőmagot stb. nem számították át pénzbe. Az átányi gazdaságok igen sok ágból voltak összetéve, sokféle növényt termesztettek, ültettek és igavonó, tejelő, hízó és piacra nevelődő állatokat tartottak, egyesek háziipari tevékenységeket folytattak stb. Ezek mind mintegy "címként viseltek", vagyis meg volt határozva rendeltetésük, szolgálatuk a család ellátásában, eszerint lehetett megítélni sikerességüket vagy sikertelenségüket. Ha kevés krumpli termett, abban az évben télen, amikor sültkrumpli adta volna a reggelit, kevesebb krumplit ettek, inkább kukoricaételeket készítettek, kevesebb jutott a disznó moslékjába is, de arra nem gondoltak, hogy más, jobban sikerült terményből eladjanak azért, hogy kipótolják a rosszul sikerült krumplitermést. Átányi adatközlőink szemében értelmetlennek tűnt az a kérdés is, hogy termelésüknek mekkora része irányult saját fogyasztásra, illetve eladásra, piacra, mert hiszen a piacon történt eladás és utána a kapott pénzen állat, ruha, cipő, só, fűszer, beszerzése éppúgy a család ellátását szolgálta, mint a családban elfogyasztott, elhasznált termékek (azok között is voltak olyanok, mint a szálas- és szemestakarmányok, amelyek átalakítva, "állaton át", állatokkal föletelve kerültek fogyasztásra, illetve hoztak végül hasznót).

Ezekben a külön-külön "elszámolással" rendelkező gazdasági ágakban egyaránt érvényesült egy olyan erkölcs, ami hasonlónak tűnik *Thompson*

"kenyér-nexusához". Egy olyan elképzelés — amely az emberek, a családtagok mellett érvényes volt az állatokra, növényekre, sőt a termőföldre is —, hogy a munka (a teljesítés, növekedés stb.) fejében táplálék jár és pihenés, ami embernek, állatnak, de a termőföldnek is megújítja az erejét. A viszonyosság (tehát aki dolgozik kapjon is enni, aki enni kap, igyekezzen hasznos lenni) mintegy általános erkölcsi elvárásként tartotta működésben az egész rendszert. Ennek néha szinte túlzott pedantériával kidolgozott megnyilvánulásai voltak. Az átányiak különbséget tettek az erőt adó, "erős" ételfélék és a pusztán a létfenntartásra szolgáló ételek közt. Erőt adott a zsír, a szalonna, húsfélék — télen a sültkrumpli, a kukoricapogácsa, a görhe viszont csak a létfenntartásra volt elég. Hasonló módon választották szét a takarmányféléket is. Az évnak a pihenő, telető időszakában az emberek is, állatok is csak a hitványabb, pusztán a létfenntartásra elegendő táplálékot kapták, és csak a tavaszi munkák közeledtével vált táplálóbbá az étkezések választéka is, a takarmányozás is. Volt olyan család, ahol a nők közül csak azok kaptak szalonnát reggelire, akik a nagymosást végezték, a többiek nem. Sokat számított az is, hogy valamelyik gazda "utólérte-e magát", "jól állt-e" gazdaságában, vagy még küszködni kellett, hogy a földbirtokkal arányos állatállományt, fölszerelést, tartalékokat stb. összehozza. Ha télen zsákolni kellett, meglátzott, hogy ki evett otthon szalonnát, annak a keze úgy fogott mint a vaskapocs, szemben azzal, akinek csak kukoricagörhe, krumpli jutott.

Disznóöléskor, az állat földarabolásakor már előre meg volt határozva, melyik darabot a gazdasági év melyik munkacsúcsára, melyik megfeszített munkaidőszakra teszik félre. Előre tudták, hogy az orjaszalonnát szőlőnyításra fogják elővenni, a legjobb ízűnek tartott hasaalja szalonnát viszont aratásra tartalékolják, ugyanerre az időre a lapockákat is stb. A disznónak ez a hagyományos, célokra rendelt fölosztása egyben illusztrálja ennek a beosztásnak a szűk és bő esztendőkhöz való alkalmazkodási képességét. A lapockát, orjaszalonnát ugyanúgy célra lehetett rendelni, ha csak egy 60—80 kilós "malacot" tudtak ölni, vagy ha egy kétmázsát is meghaladó hízót.

A munka, az erőmegfeszítés "adagolásának" számos eszköze volt. Kapálásban a még "félrészes" serdülő csak egy sort vitt, a felnőttek kettőt-kettőt. De a felnőttek is úgy soroltak be a munkához, hogy a gyengébb öregeket, gyerekeket közre fogják, be tudjanak segíteni a sorukba. A nők kisebb fejű kapával dolgoztak, a férfiak nagyobbal. Ez nem jelentette, hogy a férfiak nagyobb darab kukoricaföldet kapáltak volna meg. Az átányi elmélet szerint azonban a nőnek könnyebben esik, ha többször vág kisebb kapával. A férfi viszont inkább kevesebb mozdulatot tesz, de egyszerre több földet mozgat meg.

A kukoricakapálásnál maradvány /9./ az egy nap alatt elvégzendő területet szakaszokra, "pásztákra" osztja a gazda, szemmértékkel. A pászták végén a munkacsapat (a család) megáll, fölegyenesedik, kinyújtózik. Amikor oda-vissza haladva a pászta teljes területét megkapálták, 10—15 perces pihenő következik: beszélgetés, rágyújtás. Azzal, hogy rövidebb vagy hosszabb pásztákat fognak föl, sűrűbbek vagy ritkábbak lesznek a pihenők, feszítettebb vagy lazább a munkatempó (aszerint, hogy öregekre, fiatalokra vannak tekintettel vagy nem, sietnek vagy ráérnek stb.). Ha a délelőtti munkát három pásztára osztják, az

első után jön a reggeli, früstük, a harmadik után az ebéd, déli pihenő. Ebben a rendben, ha csak szemmértékre is, a parcellában előre be lehet látni a munkanap feladatát és a mindenkori teljesítést. Ez hiányzott az uradalmakban. Az átányiak épp ezért fárasztóbbnak tartották az uradalmi napszámot mint az otthoni munkát. Az uradalomban kora reggel egymás mellett nekivágtak a végtelen táblának. A kasznár időről időre jelt adott, hogy megállhatnak, pihenőt tarthatnak — nem is kevesebbet mint otthon. De hiányzott a munkanap térben, időben áttekinthető rendje.

A munkabefektetés mintegy jogot szerzett a munkálkodónak fáradtsága jutalmára. Ezért lehetett külön kasszája a háziasszonynak baromfiból, zöldségféléből, tejhaszonból, esetleg a feldolgozott kenderből, ezért lehetett viszont kötelessége anyai tisztségéből kifolyólag, hogy még legényekkel bandázó nagy fiának is ő adjon kocsmába való pénzt szombaton, és hogy ő teremtsen elő lányának a kelengyét. Ezért szólhatott rá a fiú apjára, ha mértéken fölül ütlegelte a lovat: "Én is dolgozom annak a béliért". A nők viszont se nem szántottak, se nem arattak-kaszáltak, fogatot se hajtottak. Ezért tűnt még az 50-es években is sokak szemében indokolatlannak, igazságtalannak, hogy a lányok is örökölnék földet, jószágot, gazdasági felszerelést. Jogos volt viszont, hogy a kiházasodó leány vigyen magával tehenet, hiszen ő meg az anyja fejte addig is.

A most elmondottak csak illusztráló példák. Azt hiszem, meg lehet kockáztatni egy olyan föltevést, hogy a kölcsönös kötelezettségek és elvárások bonyolult hálózata a parasztgazdaság és háztartás egészét, a benne végzett sokféle, nemek és életkor szerint finoman differenciált tevékenységet valami módon igazságosnak elismert kötelezettségek teljesítésévé és igazságosnak elismert jogosítványok beváltásává tette, amiben nem is a családfőnek engedelmességek a gyerekek vagy az asszonyok (vagy nem csupán neki, mert hiszen a családfő is köteletséget teljesített), hanem egy erkölcsi modellt valósítottak meg.

1971-es tanulmányában *E.P. Thompson* annak igazolására, hogy az *Adam Smith*-féle piaci mechanizmusokra alapozott monetáris gazdaság mellett elképzelhető volt a gazdaságnak egy másféle modellje is, hivatkozott arra, hogy hiszen "az ökonómia eredeti jelentésében egy háztartás szervezett rendje, melyben minden rész kötődik, relációban van az egészhez és tudja sajátos kötelességeit és feladatát" /10/. Az átányi és kisebb-nagyobb különbségekkel talán általában a parasztcsaládban, úgy tűnik, megtaláljuk ezt a "piacit megelőző" gazdasági rendet, benne elemi, családi formájában a "kenyér-nexust" is, amint ül az asztal szögletében a családfő, a gazda, és mindenkinek szel a kenyérből, személyes igénye és jogosultsága szerint.

JEGYZETEK

1. *Edit Fél—Tamás Hofer*: Bauerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt. Eine ethnographische Untersuchung über das ungarische Dorf Átány. Göttingen, 1972.
2. *E.P. Thompson*: The Making of the English Working Class. London, 1963. Itt az új előszóval ellátott Penguin Books kiadást idézem, 1980. Morális ökonómia: 67—73.

3. *E.P. Thompson: The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century.* In: *Uő. Customs in Common. Studies in Traditional Popular Culture.* New York, 1991. 185—258. — Eredeti kiadása: *Past and Present*, No. 50, 76—136. 1971.
4. *Vö. Karl Polányi: The Great Transformation, The political and economic origins of our time.* Boston, 1957 (1944). — *Uő.: The Economy as Instituted Process.* in: *K. Polanyi, C. Arensberg and H. Pearson (eds): Trade and Market in the Early Empires. Economies in History and Theory.* Glencoe, 1957. 243—270.
5. *E.P. Thompson, i.m. (1991): 189.*
6. *James C. Scott: The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia.* New Haven, 1976. — *Samuel L. Popkin: The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam.* Berkeley, 1979. — *Vö.: Michael G. Peletz: Moral and Political Economies in Rural Southeast Asia. Comparative Studies in Society and History 1983: 731—739.*
7. *E.P. Thompson: The Moral Economy Reviewed.* In: *Uő. Customs in Common.* New York, 1991. 259—351.
8. *Édit Fél—Tamás Hofer: i.m. (1972).* — A kézirat korábbi változatának két fejezete, önálló kötetként, magyarul is megjelent: *Fél Édit—Hofer Tamás: Az átányi gazdálkodás ágai.* Néprajzi Közlemények VI. 2. 1961. — *Uők.: Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és háztartásban.* Néprajzi Közlemények XII. 3—4. 1967.
9. *Vö.: Tamás Hofer: Cognitive Aspects of Peasant Livelihood in Hungary.* In: *Joan P. Mencher (ed.): Social Anthropology of Peasantry.* Bombay etc. 1983. 191—203.
10. *E.P. Thompson: i.m. (1991) 258, 271.*

Tárgyszavak:

Gazdaságdemográfia
Parasztság

MORAL ECONOMY OF PEASANT FAMILIES

A CSALÁDI DISZHARMÓNIA ÉS A VÁLÁS HATÁSA A GYERMEK FEJLŐDÉSÉRE

RANSCHBURG JENŐ

A hetvenes évek óta, ha egy-egy gyermek magatartási zavarait, deviáns személyiségfejlődését értelmezni vagy éppen mentegetni akarjuk, már-már szlogenként alkalmazzuk a meghatározást: "elvált szülők gyermeke". Ugyanakkor a pszichológiai vizsgálatok nem igazolják azt a feltételezést, hogy az egyik szülő kilépése a családból — aminek egyik megvalósulási formája éppen a válás lehet — szükségszerűen devianciával fenyegető magatartási zavarokhoz vezet. Ha összehasonlítjuk az ép, de erősen diszharmonikus családokban élő gyermekek magatartásformáit és személyiségjegyeit az elvált szülők gyerekeinek hasonló jegyeivel, nagyon sok olyan azonosságot találunk, melyek egyértelműen utalnak arra, hogy ezek a gyerekek veszélyeztetettek, a társadalomba való beilleszkedésük prognózisa rossz. Ha viszont olyan gyerekeket vizsgálunk meg, akik szintén csonka családban élnek ugyan, de ennek oka az egyik szülő — rendszerint az édesapa — halála, ezek a deviáns személyiségfejlődésre utaló karaktervonások és személyiségjegyek rendszerint hiányoznak. Ezek az összefüggések nyilvánvalóan úgy magyarázhatók, hogy az egészséges szocializáció szempontjából kockázatos tulajdonságok kialakulásának oka rendszerint nem a család csonka volta — tehát valamelyik szülő hiánya — sokkal inkább az ép családban kiéleződő diszharmónia, mely az esetek jelentős részében természetesen váláshoz vezet és nemegyszer azt a látszatot eredményezi, hogy a gyermek magatartási zavarai éppen a válás következménye.

Természetesen a szülők válása nem közömbös a gyermek számára, de ha ez kulturált formában, a gyermek érdekeit kölcsönösen és messzemenően szem előtt tartva zajlik le, az általa okozott zavarok átmenetiek lehetnek és a szocializáció sikerét hosszú távon kevéssé veszélyeztetik. Ha a diszharmonikus házasság szocializációs következményeitől elválasztjuk és megvizsgáljuk, hogy a válás önmagában milyen hatással van a gyermek fejlődésére, azt tapasztaljuk, hogy a gyermek életkora a szülők válásának idején rendkívül fontos tényező.

A szülők válása a szocializációt akkor veszélyezteti a legjobban, ha az a gyermek megszületése előtt — az anya terhességének idején — következik be. Ilyenkor ugyanis a gyermek megszületésekor a férfinak a családból való kilépése alatt érzett depresszió, vagy indulatok oly mértékben lekötik az anyát, hogy az anya és gyermek közötti emocionális kapcsolat kialakulása gyakran kudarcot vall. Rendszerint már a csecsemőkorban látható — elsősorban a táplálás és a szem-kontaktus zvaraiból —, hogy az anya és a gyermek közötti kapcsolat nem alakult ki és így — akár állami gondozásba kerül a gyermek, akár az anyánál marad — a sikeres szocializáció esélye erősen lecsökken.

Ha a szülők válása a gyermek születése után — az ontogenezis korai periódusában — következik be az anyai magatartás általában az ellenkező oldalra billen. Ilyenkor a férj kilépése a családból már az anya-gyermek

kapcsolat kialakulása után következnek be és a megrendült, önmagát elhagyott-nak és becsapottnak érző asszony gyermeke védelmébe, szeretgetésébe menekül. Túlzottan féltő, örökké aggodalmaskodó, a gyermek testi és lelki egészségéért okkal, ok nélkül reszkető anyai viselkedés alakul ki és a gyermek előbb-utóbb a túlzott védettség szindrómájának jegyeit mutatja: szibiózis az édesanyjával akkor is fennáll, amikor életkora függvényében ez már egészségtelen jelenségnek tekinthető.

Feltétlenül említést érdemel, hogy a gyermek hat esztendő kora előtt bekövetkező szülői válás gyakran játszik kedvezőtlen szerepet a gyermek nemi identitásának és serdülőkorra utáni szexuális magatartásának alakulásában. Meglehetősen súlyos tévhit, hogy az apa elsősorban a fiúk nemi identitásának alakulásában fontos tényező és így válás esetén az anya mellett maradó kislánynak kedvezőbb a szocializációs prognózisa. A maskulin és feminin viselkedésformák elsősorban a két nem kapcsolatában — rendszeres kommunikációjában — jelennek meg, így az anya önmagában — férje nélkül — nem megfelelő modell leánya számára. Gyakran tapasztaljuk, hogy a hat évesnél fiatalabb korától kizárólag anyja által nevelt kislány túlságosan korán megy férjhez, hamar elvállik és — bár szexuális partnereit gyakran váltogatja — nemi életére az átlagosnál többször jellemző a frigiditás. Az elsők között *Byrne* hívta fel a figyelmet arra, hogy az elhagyott, önmagukat becsapottnak érző anyák "varázsigéket mormolnak", amikor leányaikat a fiúkkal, férfiakkal való kapcsolattól óvják. ("Minden férfi gazember, minden férfi csak azt akarja.") Mint tudjuk, ezek a "varázsigék" fontos szerepet játszanak az egészségtelen, önsorsrontó, heteroszexuális játszmák létrejöttében.

Ha az anya elhagyott fiút nevel, a veszély inkább az "önmagát megvalósító jóslat" formájában jelentkezik. "Istenem, csak nehogy olyan legyen mint az apja" — mondogatja, ahogy az évek múlnak időnként aggódva fedezi fel, hogy "tisza apja ez a gyerek" és a fiús csinytevéseket rendszeresen így kommentálja "kiütözik rajta az apja vére". Ha évek múlva a gyermek magatartásában valóban megjelennek a deviáns elemek, szakember legyen a talpán, aki megállapítja, hogy ezek mennyire tulajdoníthatók az öröklött genetikai struktúrának, az apa hiányának, illetve a válás tényének, vagy éppen az anyai jóslatok pszichológiai következményei.

Az ún. "keresztirányú identifikáció" hatása jól megfigyelhető azokban a — szerencsére viszonylag ritkán előforduló — esetekben is, amikor a többgyermekes családból az anya lép ki és a gyerekek gondozásának, szocializációjának feladata egyedül az apára hárul. Ilyenkor a család életének hagyományosan "feminin" feladatait rendszerint a legidősebb kislány veszi át, aki korábban a háziasszonyi teendők ellátására és az anyai gondoskodásra különösebb hajlamot nem mutatott. Újra és újra tapasztalható, hogy az ilyen családokban a kislány mintegy belép az anya szerepkörébe és olyan belső természetességgel látja el az "anyai" és a "háziasszonyi" feladatokat, hogy az apa esetleges házasságkötése az "új asszony" megjelenése féltékenységből eredő súlyos problémákat eredményezhet a kislány személyiségfejlődésében.

Ha a szülők válása a gyermek serdülőkorában következik be, aki az anyánál marad, rendszerint ismét a túlzott féltés és a túlzott gondoskodás problémáival találkozhatunk. A serdülés az individualizáció, a szülőről való pszichológiai

leválás időszaka, így az anya túlzott gondoskodása, mintegy rátelepülése gyermekére, az adott életkor igényeihez mérten jellegzetesen inadekvált viselkedésforma és többé-kevésbé súlyos konfliktusok forrása lehet. Amikor a serdülő fiú individualizációs törekvéseit az anya látványosan úgy éli meg, hogy "lámcsak most ő is elhagy, akárcsak az apja" a gyermeknek szinte lehetetlen az adekvált megoldást megtalálnia. Ha a köteléket, mellyel az anya magához fűzi, erőszakkal tépi el, ez az szocializáció szempontjából ép olyan problematikus, mintha enged a zsaroló-jellegű erőszaknak és feladja küzdelmét saját autonómiájáért.

Láthatjuk, hogy a válásnak, az egyik szülő kiválásának "par excellence" következményeit szinte lehetetlen elválasztani azoktól a következményektől, melyek a felnőtt embernek a válás során szükségszerűen létrejövő pszichológiai sérüléséből adódnak. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretném, hogy a hagyományosan a válásnak tulajdonított deviáns gyermeki viselkedésformák jelentős része sokkal inkább a kiélezetten diszharmonikus házasság, illetve családi élet következménye, semmint a válásé. A pszichológiai és jogi értelemben egyaránt kulturált válás tehát sokkal kevesebb kárt okoz a gyermek személyiségfejlődésében, mint a mesterségesen (sokszor éppen "a gyermek érdekében") konzervált, de a család valamennyi tagja által tarthatatlannak minősített együttélés.

Tárgyszavak:

Válás
Attitűd
Gyermek

**THE EFFECT OF FAMILY DISHARMONY AND DIVORCE
ON THE DEVELOPMENT OF CHILD**

A HELYI KÖZÖSSÉG ÉS A CSALÁD

GOSZTONYI GÉZA

Vajon mit tennénk akkor, ha egy olyan család költözne a szomszédságunkba, akik verik a gyermekeiket?

Mit tennénk, ha a házunkat vagy a lakásunkat újra kellene festenünk, de nincs rá elég pénzünk?

Mit tennénk, ha valaki nap-mint-nap közbotrányokat okozó magatartást tanúsítana a környékünkön?

Kihez fordulnánk segítségért és tanácsért, ha lakásunkban valamilyen apró javításra lenne szükség?

Mi lenne, ha nyernénk egy szakajtó pénzt a lottón?

Kinek újságolnánk el környezetünkben azt az örömteli eseményt, hogy gyermekünk született? Vagy kit kérnénk meg arra, hogy vigyázzon nagyobacska gyermekünkre, amíg bevásárolunk, vagy a kisebbiket orvoshoz visszük?

S végül milyen széles körben tájékoztatnánk a környezetünket arról, hogy egy kedves hozzátartozónk már nincs az élők sorában? No és kinek az együttérzésére számíthatnánk?

Felteszem, hogy válaszaink zöme két kört írna le:

1. a *családunkét* és

2. a legkülönbélebb *intézményesült szolgáltatásokat*.

S mintha amnéziában szenvednénk, egy fekete lyukat hagynánk e két kör között: a *szomszédságok*, a *helyi társadalom* majd' elfeledett körét.

Vajon miért nem építünk a család közvetlen társadalmi erőterére, a *helyi közösségre*? Miért nem használjuk sem formálisan sem informálisan a hiányzó családi funkciók ellátására a szomszédságban rejlő potenciális többleterőforrásokat?

A rutinszerű válasz így hangzik: ami *nincs* azt nem lehet igénybe venni. Helyi közösségek pedig gyakorlatilag nincsenek, tehát miért is beszélünk nem létező dolgokról. Ez az állítás azonban valószínűleg nem igaz.

Közvetlen statisztikai adatokat ugyan nem lehet felhozni arra vonatkozólag, hogy hány élő helyi közösség létezik Magyarországon, de bizonyos közvetett adatok azért sejteni engedik a civil szektor tényleges méreteit. Valószínűleg igen nagyot téved az, aki tagadja a helyi közösségek létét a hazai 12 000 alapítvány és 24 000 egyesület ellenére.

A magyar *civil társadalom* az elmúlt néhány év intézményesülési boomja során — igazi Münchhausen-bárói gesztussal — maga-magát, a saját hajánál fogva emelte ki az ismeretlenségéből, hiszen az állami intézményi reflexek igencsak nehezen módosíthatóak; különösen akkor nehezen, ha alulról jövő nyomásra, lakossági kezdeményezésként szeretnénk azokon változtatni. Így történt ez az alábbi esetben is:

Egy budapesti kerület önkormányzata boldog öntudattal bízott meg egy szállítási vállalkozást az idősek számára biztosított szociális ebédek házhoz szállításával. A szociális osztály nyilván sokkal biztonságosabbnak vélt egy ily

módon intézményesített "szociális" alrendszert, semhogy helybéli önkéntesekre vagy szomszédokra, netán közeli kifőzdékre bízta volna a feladat ellátását. A szociális ellátás fényesre csiszolt fogaskerekei közé csak néhány homokszem került. Például azé az idős úr, akinek a körzeti orvos által előírt étrend szerint szigorúan azonos időben, déli tizenkét órakor kellett (volna) megebédelnie. A szállítási útvonal minimalizálásában érdekelt vállalat saját intézményi logikája — és ennek megfelelő anyagi érdekeltsége — azonban ezt nem tette lehetővé; viszont minden nap pontosan háromnegyed kettőkor megjelentek az ebéddel. Miután az úr szegény volt, mint a templom egere, és nem volt jégszekrénye, kénytelen volt nap mint nap a háromnegyed kettőkor átvett ebédet a szomszéd hűtőszekrényébe tenni, és onnan másnap délben kivéve, újramelegítve elfogyasztani. A szomszédnak viszont egy idő után terhessé vált a napi kétszeri szolgáltatói szerep, ezért nemsokára "szolgáltatási/használati" díjat kezdett el felszámítani, amit akár "jégszekrény-bérlet"-nek is nevezhetnénk.

Számtalan ilyen és ehhez hasonló példát lehetne felhozni annak igazolására, hogy a családok igényeihez, szükségleteihez, élethelyzeteihez *nem* igazodó szolgáltatások segítő jellege hogyan fordul át a szomszédosági kapcsolatokat bomlasztó, sőt olykor végérvényesen tönkre tevő torz akadályá.

Mi történt és mi nem történt meg (ami megtörténhetett volna) ebben az esetben?

Az önkormányzat egyáltalán nem használta ki a személyes szociális szolgáltatásban rejlő gondozási lehetőségeket ezzel a megoldással, hiszen a szállító vállalatok sofőrjei *csak* szállítanak. Teljesítményük időben (sőt percekben) mérhető, nem pedig abban, hogy hányszor igazították meg a párnát az idősek feje alatt, vagy, hogy hányszor volt egy-két jó szavuk a gondozottakhoz.

Az önkormányzat jogszabályokban meghatározott feladatokat lát el, s ez nem kevés, hiszen a feladatok meghatározódása már önmagában is a szervezet átláthatóságát segíti.

Ám a jogszabályoknak nemcsak szövege, hanem úgymond' szelleme is van. Hibát hibára halmoz az az önkormányzat, amely csak a szó szerint vett jogszabály alapján dolgozik, határozza meg és látja el a gondozási feladatokat, miközben épp ezáltal kerül ellentétbe a jogszabályok szellemével. Ez a "szellem" az a cél, melynek elérése az állampolgárok elégedettségével igazolható, s amely megérthető a törvények preambulumból, funkciójából, illetve az ellátandó feladatok meghatározásából.

A "szolgáltató jellegű önkormányzat" ideológiából viszont szükségszerűen következne a civil társadalom kialakulásának és megerősödésének támogatása. S ennek a jogalkotói intenciónak még korántsem felel meg az önkormányzati munka.

De az érem másik oldala sem fényes, hiszen túl könnyen adnak felmentést az önkormányzatok önmaguknak azzal, hogy a családok-szomszédok-egyesületek nem dörömbölnek nagy számban a hivatalokban azért, hogy levegyék a szolgáltatások terhét az önkormányzatok vállairól. Való igaz, hogy csak kevés szülő áll össze annak érdekében, hogy közös óvodát nyisson; viszonylag ritka az azonos lakáshelyzetű családokból megszerveződő érdekközösség; nincs Magyarországon szomszédosági alapon szerveződő "utca-egyesület"; ugyanakkor

ismeretlen fogalom a helyi programok finanszírozására legalkalmasabb formának ígérkező "*közösségi alapítvány*" is.

Az állami ellátás monolit ellátórendszerét csak úgy lehet felbontani 1. nonprofit; 2. forprofit és 3. állami szolgáltatások egymást kiegészítő rendszerére, ha a nonprofit szereplők irányában *pozitív diszkriminációt* alkalmazunk.

A jogszabály szelleme a helyi civil társadalom *aktív* támogatását, a civil szervezetekkel való *aktív* együttműködést, a helyi lakosokkal, családokkal való folyamatos interaktív kapcsolatot kíván az önkormányzatoktól. Nemcsak a területen lakók anyagi biztonságáért, hanem az ott élők egymásért érzett felelősségvállalásáért is tennie kellene az önkormányzatoknak. Nemcsak a köz érdekében, hanem a közszel együtt. Állami tulajdonú infrastruktúrát lehetne átadni a civil szervezeteknek; közös szemléleti keretet nyújtó képzéseket lehetne indítani pl. a környezetvédelemért tenni kívánó egyéneknek-csoportoknak-intézményeknek; hirdetésekkel lehetne nevelőszülőnek, pártfogónak, házi betegápolónak ajánlkozó családokat keresni stb.

Kézenfekvő a kérdés: *kinek a feladata* a helyi közösség, szomszédság fejlesztése, támogatása?

Ha az emberek úgy érzik, hogy nem tudják a dolgok menetét befolyásolni, akkor nem fognak azon gondolkodni, hogy mit kellene csinálniuk és hogyan. Ha viszont úgy érzik, hogy akárcsak lehetőségük van befolyásuk érvényesítésére, akkor van esély arra, hogy elinduljanak abba az irányba, hogy elkezdjenek gondolkodni saját és szűkebb-tágabb környezetük problémáin, annak érdekében, hogy körülményeik megváltoztatásához új eszközöket és új lehetőségeket dolgozzanak ki.

Nem elég tehát, ha csak a képviselői, vagy közigazgatási rendszer ellenőrzésére szolgálnak a nyilvánosság fórumai, mintegy védve és igazolva a megszületett döntéseket, hanem a *közösségi részvétel*, a *közösségi nyomásgyakorlás* eszközeiként is funkcionálniuk kell, hiszen enélkül a helyi közösségek soha nem lesznek képesek "*közösségi feladatokat*" átvállalni.

Lehetetlen például a bűnözés százféle formája ellen eredményesen fellépni a szomszédságok 1. *bűnmegelőző* együttműködése nélkül (például szomszédságfigyelő lakossági csoportok szervezésével és támogatásával), vagy a 2. mediációs, reparációs *közösségi büntetések* bevezetése nélkül. Továbbmenve, a helyi közösség az, amely a fiatal és a felnőtt *pártfogás* igazi értelmét, erejét és identitását megadja.

Követendő példaként említeném az angol gyermekvédelmi törvény megvitatásának folyamatát, melyben már a vázlatok és a javaslatok is széles körű társadalmi nyilvánosságot kaptak, majd a törvény parlamenti elfogadása és hatályba lépése között eltelt két (sic!) esztendőben 100 000 (azaz egyszáz-ezer!) embert képeztek ki az egységes jogalkalmazás érdekében. A családok életébe történő állami beavatkozás szabályozásának mintapéldája lehetne e törvény, mely többek közt arra az alapelvre épül, hogy az *állami beavatkozás előtt* kell bebizonyítani, hogy a beavatkozás eredménye kedvezőbb lesz annál a várható kimenetelnél, mely akkor következik be, ha semmilyen állami-önkormányzati intervenció nem történik. S ha ez nem bizonyítható, akkor nem szabad beavatkozni.

A törvényalkotási folyamat társadalmasításának első hazai lépéseként könyvelhető el a tárcaszintű, szakmai lobby-listák összeírása. Jó lenne, ha ezt a döntést önkormányzati szinten is hasonló lépések követnék.

Legyen bár konzervatív, vagy reformer egy ország kormányzati politikája, s legyen bármilyen politikai retorikája, a tény tény marad: semmilyen jóléti vagy állampolgárainak akárcsak minimális jólétet biztosítani igyekvő állam nem mondhat le a helyi közösségek igénybevételéről. Ám óvatosságra intenek azok a híradások, amelyek a helyi közösségek bevonását pusztá retorikaként hangoztató kormányzatok tényleges szándékait elfedő, az állam felelősségét és szerepvállalását csökkenteni kívánó és az állam által ellátandó feladatokat csak olcsóbbá tenni akaró törekvésekről tudósítanak.

A helyi szomszédsági hálózatok működőképessé tétele, újraélesztése fontos szerepet kaphat a helyi közösségek megerősítésében, hozzájárulhat a *"támasztadó emberi erőtér"* (Losonczy Ágnes) kialakulásához, s ezáltal a családok biztonságérzetét is fokozhatja, de elősegítheti a társadalmi igazságosságot erősítő *állampolgári jogok* érvényesülését is. Ez utóbbi már csak azért is fontos, mert a politikai szocializáció nem csupán a család feladata, hanem a szűkebb-tágabb közösségé is. Ugyanis csak az tudja a saját jogait érvényesíteni, aki más jogait is tiszteletben tartja.

E helyi hálózatok megerősítése nélkül nem csodálkozhatunk a gyermekvédelem és az idősgondozás eredménytelenségén, a családokat segítő-támogatógondozó-ellátó alap- és szakszolgáltatás tehetetlenségén, a nevelőotthoni, az alkoholológiai intézeti, a drogterápiai utógondozás kilátástalanságáról nem is beszélve. E problémaoldó tevékenységekben való tevékeny lakossági részvétel viszont jelentős mértékben hozzájárulhat a kölcsönös bizalomra épülő, stabil, öntudatos és biztonságos helyi közösségek-szomszédságok megerősödéséhez.

A politikai rendszerváltás járult hozzá leginkább ahhoz, hogy hozzáfogjunk számtalan fogalom újraértelmezéséhez, a civil társadalom sok — valaha jól csengő, de a közelmúlt évtizedei miatt negatív konnotációktól terhes — kifejezésének egyértelművé tételéhez.

E fogalmak közül mindenekelőtt a *"közösség"*-et említeném, melynek természetéről, jellegzetességeiről, feladatairól, valamint az ehhez kapcsolódó állampolgári jogok, elvárások, kötelezettségek és felelősségek rendszeréről kell elgondolkodnunk. S miközben újradefiniáljuk a közösség fogalmát, fel kell venni szótárunkba a *"szomszédság"* kifejezést is.

A *"közösség"* szó definiálásának speciális nehézsége többek közt abban rejlik, hogy e fogalom sokáig az aktuálpolitikai érdekeknek rendelődött alá, és nagy-társadalmi méretű ideák igazolására szolgált. Legjobb esetben a közös kulturális, szakmai vagy vallási meggyőződésbeli gyökerekkel rendelkező embercsoportok megjelölésére alkalmaztuk, ám sokkal kevésbé jelentette a közös földrajzi területen élőket és/vagy az ott dolgozókat: a *"lokális közösség"*-et, akik egyébként meglehetősen kevés *egyéb* közös vonással rendelkeznek, lévén hazai településstruktúránk a nyugat-európainál sokkal kevésbé szegregált.

Persze könnyen érvelhetnénk azzal, hogy a pártállami időkben — sok minden mással együtt — a *"közösség"* fogalma is a *munkahelyekre* tevődött át a *lakóhelyekről*, másrészt nem a helyi társadalomra, hanem központi,

társadalmi méretű, többnyire kényszerközösségekre alkalmazták (lásd pl.: Úttörő Szövetség, Iparkamara). Ugyanakkor ezek a nagyléptékű szervezetek nem kaptak valódi érdekérvényesítési jogosítványokat, pusztán kontroll funkciókat. A közösségek hiányát a közösségek fontosságáról szóló *retorika* töltötte ki.

A helyi társadalom földrajzi értelemben vett határainak meghatározása csak látszólag magától értetődő, hiszen legalább háromféle meghatározási módja lehetséges: mégpedig a 1. *geográfiai tereptárgyak* mentén: út, vasút, park, víz stb., vagy 2. a *történelmi hagyományok* figyelembevételével: hogy csak a legújabb politikai-emberi dilemmákat említsem. Csepel vagy Újpest hovatarozását, valamint 3. a *közigazgatási határokhoz* igazodva: ilyenek a politikai választóközetek, vagy az iskolai, a háziorvosi stb. körzethatárok.

A "*helyi polgár*" jogainak és kötelezettségeinek meghatározása sem sokkal könnyebb az előbbieknél. Más dimenziókban kell ugyanis gondolkodnunk, ha az egyén jogainak az állammal szembeni érvényesüléséből indulunk ki, s megint másban ha a mások iránt érzett kölcsönös felelősségek, kötelességek és kötelezettségek rendszerét vesszük alapul.

További — közhelyszerűen használt, de alig-alig végiggondolt — fogalmunk a "*civil társadalom*" újjáélesztésének gondolata. A "civil társadalom" mindig a formális hatalmi struktúrákon és a jól körülírt felelősségi rendszereken túli (vagy inneni) informális kapcsolatok és kölcsönös egyetértések, nézetek szövétét jelent, amely egyben a nehézségekkel küzdő egyének és családok bátorítását és támogatását is célozza, de tartalmazza a társadalmi kontroll elemeit is. Engem e fogalom tisztázásában leginkább *Jürgen Habermasnak* az "*uralommentes kommunikáció*"-val kapcsolatos meghatározása segített, mely szerint "a civil társadalom politikai szerepe nem kapcsolódik össze közvetlenül a hatalom ellenőrzésével, illetve megragadásával, hanem sokkal inkább abban áll, hogy a demokratikus társulások és a kulturális nyilvánosság szférájában zajló szabad viták közvetítésével gyakorolja befolyását a hatalomra." (*Arató András*)

Együttműködő és egymásnak segítő szomszédok, rokonszenves tanárok, megértő főnökök, törődő háziurak, segítőkész és problémaérzékeny eladók az üzletekben, pincérek a vendéglőkben, hivatalnokok a helyi postahivatalokban, vagy az önkormányzatokban — mind mind e *lokális hálózatok* elemei lehetnének, hiszen nemcsak a bajba jutott családok és egyének esetében van szükség a közösség támogató együttműködésére, hanem a helyi környezetnek az egyéneket és családokat folyamatosan segítő támaszként kellene funkcionálnia.

Csak az egészséges, öntudatos és biztonságot adó helyi közösségek jellemző vonása a sokféleség a pluralitás iránti igény, az integráció (és nem a kiközösítés), a kölcsönös kötelezettségek és felelősségvállalások rendszerének kiépítése. Az egyének és a családok szintjén ez a másik ember érzéseinek és tulajdonainak tiszteletét jelenti és mindazok segítését, akik azt igénylik.

A helyi közösség azért tudja jól pótolni azokat a funkciókat, amelyeket a család nehezen vagy egyáltalában nem tud ellátni, mert a család jólismert alapfunkciói (*Kulcsár Kálmán*) közül: 1. gazdasági-gazdálkodói, 2. reproduk-

ciós, 3. szocializációs, 4. irányító, ellenőrző, 5. érzelmi-emocionális egyensúlyt biztosító, 6. a társadalomban elfoglalt helyet meghatározó, a 2. és 6. kivételével valamennyi a helyi közösségeknek is funkciója. E funkcionális hasonlóság felveti a család és a családon kívüli csoportok közötti *határok* kérdését.

Egy indiai nagyváros utcagyerekeinek helyi társadalmáról készült szociológiai felmérés meglepő eredményre jutott. A gyermekcsoportban egy leukémiában szenvedő fiút a többi *gyerek* (!) olyan szeretettel és ragaszkodással övezett (összekoldulták a gyógyszerei kiváltásához szükséges pénzt; egymást váltva, haláláig ellátták, gondozták), mint ahogy az a mesebeli ideális családban szokás — s közben eszükbe se jutott családként definiálni magukat. A kutatók igen élesen fogalmazták meg azt az álláspontjukat, hogy miután a gyermekcsoport — a reprodukció kivételével — a család valamennyi funkcióját ellátta, miért ne lenne tekinthető valamiféle *mutáns családnak*. Netán a vérségi kapcsolat lenne a család egyetlen igazi differencia specifikája? De vegyük csak a másik végletet, amikor a gyermekeit fizikálisan, vagy szexuálisan bántalmazó, elhanyagoló vagy kihasználó család már semmilyen családi funkciót nem lát el, ám mégis családként beszélünk erről az elidegenedett embercsoportról. Ez utóbbi családi problémákat megelőző eszköznek tartják nyugati kollégáink a szomszédsági kapcsolatokban rejlő preventív lehetőségeket.

Igenám, de mit gondoljunk minderről, ha a jóléti állam ideológiájára építő országokban a szomszédsági hálózatok szerepének, jelentőségének csökkenését azzal indokolják, hogy egyrészt a helyi *jótekonyságról* a szakmai *professzionálizmusra* tevődött át a hangsúly, másrészt azzal, hogy a társadalmi és a földrajzi *mobilitás* megnőtt. S míg a hagyományos polgári demokráciák azon keseregne, hogy virágzó közösségi hálózataik a demokrácia iskolájában "rontottak az osztályátlagukon", addig mi boldog örömmel mutatnánk civil társadalmunkat *nem* újszülöttnek, hanem klottgatyás kiskamasznak, aki már büszkén lövi be szűzlijával a hatalom ablakát.

Bizony csak lassan tanuljuk meg, hogy számtalan ilyen *kölcsönös (ön)segítő hálózat* építhető ki például a bölcsődei és az óvodai korszakotokat nevelő szülők között; a hátrányos helyzetben lévőknek segítők számára; vagy az iskoláikat elhagyó fiatalok problémáinak oldására. Természetesen ezekhez hasonló számtalan project kidolgozható és működtethető szomszédsági keretek között. Ahhoz azonban, hogy a helyi önkormányzatok intézményei és szolgáltatói ne csak az intézményi és ágazati érdekek mentén érezzenek felelősséget, hanem a helyi közösségek iránti felelősség valóban megjelenhessen, a helyi önkormányzatokat szolgáltatói szerepükben kell megerősíteni. Aktív és központi szerepüket a szolgáltató *"esefelelős"* szerepével kell kiegészíteni. Ahhoz azonban, hogy a polgárok és a családok életébe beavatkozó helyi hatalom az érintett családok számára is legitim legyen, átláthatónak, elszámoltathatónak és a helyi közösség számára széleskörűen elfogadottnak kell lennie.

Mindannyian tudjuk, hogy a politikai rendszerváltást még nem követte a személyes szociális szolgáltatások terén a túlhaladott egypártrendszeri problémamegoldó minták elenyészése. A mindennapok helyi demokráciájából

még sokszor hiányzik a "demosz". Nem hallunk pl. arról, hogy helyi egyesületek tömegesen követelnék a túl sokszor üresen kongó művelődési házaknak mint vagyonnak átadását, vagy akárcsak tartalmi profilváltásukat, és "Egyesületek házá"-vá átlényegítését; ugyanakkor továbbra sem a helyi önkormányzatok döntési kompetenciájába tartozik a veszélyeztető családokból az állami gondoskodás rendszerébe vett gyermekek sorsa.

Felteszem, hogy a szolgáltatások terén még sokáig csak "*tanuló demokrácia*" leszünk. Mindannyiunk felelőssége, hogy meddig.

Tárgyszó:

Családszociológia

LOCAL COMMUNITY AND THE FAMILY

AZ IDŐSKORÚAK GONDOZÁSÁNAK PROBLÉMÁI — INNOVATÍV MEGOLDÁSOK

SZÉMAN ZSUZSA

Bevezetés

1994-re Magyarországon a nyugdíjasok aránya elérte a 27,7%-ot (Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság adatai). A 60 éven felüliek aránya 19,3% volt (Magyar Statisztikai Zsebkönyv '93, 1994: 11). E nagyarányú társadalmi öregedési trend mögött a korai nyugdíjazási formák, a korengedményes nyugdíj, az előnyugdíj és a rokkant nyugdíjazás felerősödése áll. A munkaerőpiacot rokkant nyugdíjazással elhagyók aránya 1980-tól folyamatosan nőtt (Novák, 1990: 25). A 90-es évek elején a rokkantak, azaz a fiatal idősök aránya az újonnan nyugdíjazottak egyharmadára rúgott, arányuk 1994 első felében még ennél is magasabb, 36,7% volt (Statisztikai Tájékoztató 1993: 1, 1994: 1, 1994/1: 7—8). Ennek a trendnek a következtében a 90-es évek elején — a 70 éven felüliek mellett, akik között közel 40%-a krónikus betegséggel, 25,9%-uk komolyabb egészségügyi problémával küzdött (KSH, 1994: 13) — megnőtt a 60 éven aluliak körében is a gondozási igény.

A családok szerepe a gondozásban — nehézségek

Az idősök egészségügyi, fizikai és anyagi támogatásában az állami ellátóhálózat mennyiségi és minőségi elégtelensége, a nyugdíjrendszer problémái miatt az elmúlt évtizedekben a családok nagy szerepet vállaltak. A gazdasági helyzet romlásával 1988—89-ben a családtagok egymás iránt érzett felelőssége méginkább felerősödött (Gayer Gy.-né 1990: 171—185). De 1990-től ez a támogatás, a társadalmat érintő, a családok erőviszonyait átrendező (A családi értékek változásáról készített legfrissebb tanulmányt lásd Cseh-Szombathy, L. 1994) számos újonnan fellépő szociális feszültség miatt (pl. a tartós és nagyarányú munkanélküliség, a veszélyeztetett kiskorúval rendelkező családok növekvő aránya, az alkoholizmus növekedése stb.) gyengült. A gondozási szerep csökkenésében egyéb tényezők is szerepet játszottak.

A Szonda Ipsosnak a Fraternité Rt.¹ megbízásából 1994 tavaszán elvégzett reprezentatív, 2000 háztartásra kiterjedő, véletlen mintán történő felmérése szerint pl. a mintában szereplő háztartások több mint *egyharmadában* (36%) családjában, rokonságában volt *gondozásra szoruló idős* személy. Az érintettek 72%-a, többnyire a 40—50 éves korosztályba tartozó szendvics generáció

¹Köszönet a Fraternité Rt. és a Budapesti Bank Rt.-nek, hogy a kizárólagos tulajdonukban levő adatokból a fenti eredményeket a tanulmány elkészítéséhez rendelkezésre bocsátották.

valamilyen formában megpróbálta támogatni időskorú hozzátartozóit. A válaszadók 28%-a, *különböző okok miatt* — a) *korlátozott anyagi lehetőségek*, b) a gondozást más személy vállalja, c) a gondozási intézmény vállalja — mégsem segítette idős rokonait.

A gondozással kapcsolatos teendők elvállalása úgy mint a bevásárlás, mosás, takarítás, étkezés, anyagiak, lakhatás biztosítása, egészségügyi ápoló fogadása, hivatalos ügyintézés, kapcsolattartás, ugyanis nagyban függött a *háztartások jövedelmi* képességeitől. A jobb módúaknak jelzett háztartások az átlagosnál jóval nagyobb arányban vállalták az idősgondozás terheit.

Az anyagiakon túl a családoknak a gondozás egyéb problémával járt együtt, mert az érintettek 71%-ának komoly *időbeli*, 60%-ának *fizikai* és 54%-ának *szellemi-idegi* igénybevételt jelentett az idős ellátása. A legnagyobb terhelést az együttélés okozta (háztartási munkák végzése, étkezés biztosítása, ügyintézés, ápolás, gondozás stb.). De a különélő hozzátartozóknak is sokszor teljes körű ellátást kellett biztosítaniuk, ami egy kétkeresős családmódellem időkeretét és anyagi lehetőségeit figyelembe véve messze meghaladta erejükét. Az egykeresős vagy munkanélkülivé vált család anyagi lehetősége pedig még ezt a szintet sem érték el. Az elvben rendelkezésre álló gondozási időt feltehetőleg csökkentette az ilyen családok devianciája (pl. alkoholizmus), a fekete piaci munkavégzés vagy a munkakeresés. A családok által ellátatlan feladatok így az állami és nem állami szereplőkre hárultak.

Az állami szektor

A családok által gondozatlanul hagyott időseket az állami idősellátórendszer képtelen volt kezelni, mivel mind az ún. zárt (bentlakásos), mind a nyitott (otthonélést elősegítő) rendszerek komoly gondokkal küzdöttek.

A zárt rendszer problémái

A zárt idősgondozási rendszerből is hiányzott a nyugati előregedett társadalmak ilyen típusú rendszerének tartalmi és formai színessége: pl. időotthon, időlakóotthon, gondozóotthon, átmeneti gondozás, nappali gondozás, nappali kórház, speciális idős lakások, demenciában szenvedők számára létesített bentlakásos otthonok. Az ellátás két típusra, az elterjedt és alacsony színvonalon működő, szegény elemeket tartalmazó szociális otthonra és a valamivel magasabb szintű, ritkábban előforduló nyugdíjas házra korlátozódott. A minőségi kritériumokon túl a nyugati társadalmak 4–11%-os mutatóival összehasonlítva a 60 éven felüliek mindössze 2%-a kapott zárt rendszerű ellátást (Széman 1986: 121–157).

A nyitott ellátás típusai-problémák

Az ún. *nyitott*, 1986-tól elvben minden idős számára rendelkezésre álló ellátóhálózat mindössze néhány ellátóegységet tartalmazott: a) az idősek

napközi otthonát, b) a házi szociális gondozást, c) szociális étkeztetést, d) néhány kísérleti jellegű formát. A szociális gondozóhálózat felépítésében messze elmaradt a nyugati társadalmakban létező szolgáltatásoktól, s az egyes ellátási formákban a 60 éven felüliek 2–5%-a részesült. Ugyanakkor pl. már a 80-as évek közepén az idősek 32%-a igényelt ilyen vagy hasonló jellegű segítséget, pl. (segítség a nehéz fizikai munkákban, ház körüli munkákban, szerelésben).

A 80-as évek második felében az egyes gondozási központokban két új problémával is szembe kellett nézniük: *a) az ellátottak 10–20%-a tartós, gyakran egészségügyi ápolást is tartalmazó gondozásra szorult, b) a gondozottak korstruktúrájában az igen idősek mellett megjelentek a fiatal idősek, különösen a nagyon rossz egészségi állapotban lévő 60 éven aluli rokkant nyugdíjasok.* Egyes gondozó központokban az ilyen gondozottak aránya 10–20% körül mozgott (*Széman—Utasi* jelenleg folyó kutatás). Ennek az új kihívásnak az intézmények vezetői szociális érzékenységüknek megfelelően válaszoltak. Így igen eltérő gyakorlatok alakultak ki. Volt, ahol "illegálisan" a körzeti nővér feladatkörébe tartozó tevékenységet is (pl. injekcióbeadás) elláttak.

Területi eltérésektől függetlenül néhány tipikus problémát szükséges kiemelni: pl. a hétvégi gondozás megoldatlansága, a családok felől érkező, az idősek átmeneti, egy-két hónapos gondozását kérő igény, nappali ellátás együttélés esetén, a szolgáltatás bővítése, az idősek biztonságérzetének növelése stb. Ennek a kihívásnak az eredményeképpen 1989-ben számos, a magyarországi ellátásból hiányzó láncszem, innovatív kezdeményezés jött létre. Több helyen kialakították a nyitott és a zárt ellátási formát összekötő ellátási rendszert, az *átmeneti gondozást*. De a nyitott és zárt rendszerek hiányosságai következtében a kórházak belgyógyászati osztályain továbbra is az ágyak 40%-át tartósan idősek foglalták el.

Idősgondozás az új jóléti modellben

Az önkormányzatok figyelemre méltó hányada a rendszerváltás utáni első két évben *a) nehéz gazdasági helyzetére hivatkozva, b) politikai okokból (a múlt rendszerben életre hívott keményezések rosszak, c) a gazdaságpolitikának szociálpolitikával való előnyberészesítése miatt, d) vagy egyszerűen csak szociális érzékenység híján, sorra elsorvasztották az 1989-ben létrehozott új idősgondozási ellátási formáikat.* Az 1993-ban életbe léptetett Szociális Törvény az alapellátási feladatok (köztük a gondozás) kijelölésével ezt az erodáló folyamatot igyekezett megállítani, sőt a hálózatot fejleszteni, de a jogban megengedett 1997-ig lehetséges halasztási cikkely miatt, ez nem minden esetben sikerült.

A voluntáris szektor szerepe

Miközben az állami szereplők ereje csökken, a *voluntáris* szektor szervezetek *volumene*, hatósugara az új jóléti modellben megnőtt. 1992 márciusában a Szonda-IPSOS (az MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központjának a megbízásából) egy 1000 egészségügyi alkalmazottra és 500 orvosra kiterjedő vizsgálat részeként a következő kérdést tette fel:

Kérem, sorolja fel azokat a szervezeteket, amelyekkel már találkozott, s amelyek segítsége közvetlenül megnyilvánult az Ön vagy az Ön munkahelyének a támogatásában.

A kérdés három választ értékelt sorrendiség nélkül. Egy szervezet segítségét a válaszadók több mint a fele (54%), kettőt 24%-uk, hármat közel 10%-uk nevezett meg. A sorrend a következőképpen alakult. Első helyen 26%-kal kiemelkedett az 1992-re már országos méretűvé vált Magyar Máltai Szeretet Szolgálat, második helyen ettől jóval kisebb aránnyal, 6,6%-os előfordulással egy régi voluntáris szereplő, a Magyar Vöröskereszt fordult elő. Harmadik helyre kerültek 6,5%-kal a különféle alapítványok, amelyek közül ki kell emelni a Soros Alapítvány jelenlétét, mivel ez a szervezet önmagában 3%-kal fordult elő. Vagyis az akkor mintegy 11 ezerre rúgó alapítványi mező felől jövő támogatás egyharmadát egyetlen alapítvány, a Soros Alapítvány képviselte. Az országos jellegű mintában regionális eltérések is mutatkoztak. Az egyik jelentős különbség a JOINT magas arányú fővárosi előfordulása. A szervezetek eltérő jellemvonásai ellenére (alapítványi, karitatív, régen meglévő vagy a rendszerváltás utolsó éveiben létrejött szervezetek) a társadalomban volt egy velük szemben meglévő alapvető közös elvárás: a meglévő, súlyos szociális feszültségek enyhítése. Ez a "csodavárás" azért érdekes, mert a fent megnevezett nem állami szervezetek kivétel nélkül semmilyen vagy igen kevés állami forrással rendelkeztek. Megalakulásukat, létüket, fejlődésüket és intézményesedésüket, *külföldi pénzbeli* (pl. a Soros Alapítvány, JOINT) vagy *természetbeni* (pl. ruha, élelem, gyógyszer, intenzív kórházi ágyak) segítségnek köszönhették. (Az egyetlen kivétel ez alól a régi szereplőnek tekinthető Magyar Vöröskereszt volt, amelynek a többiekhez képest nagyobb állami támogatást élvezett.)

Nemcsak az állam, de az egyes hátrányokkal küzdő rétegek, így az idősek is természetesnek vették a nem állami szektor felől érkező *különböző jellegű megoldásokat*. Az alábbiakban két idősgondozási, különböző típusú, innovatív megoldás kerül bemutatásra.

A Magyar Máltai Szeretet Szolgálat szereplő innovációs kísérlete

A Magyar Máltai Szeretet Szolgálat 1991 elején megnyitott Orvosi és Szociális Segélyszolgálatánál az "ügyfélforgalom" 21,5%-a, összesen 421 fő, idős volt, akik közül igen sokan kértek házi gondozást vagy alternatívaként bentlakásos elhelyezést. De a hagyományos módon, a karitatív szervezet

önkénteseivel az igények mindössze 35%-ának tudtak gondozó jellegű ellátást nyújtani.

A lehetséges megoldási irányt a professzionális munkaerő megteremtésében látták. A képzésbe III. kerületi (a Budapesti Központ itt volt), csonka családban élő, rosszul tanuló, általános iskolai diákokokat vontak be, akiket már tizenévesen a munkanélküliség veszélye fenyegetett, s akik számára 2 éves "segédápolónői jogosítvánnyal" járó szociális gondozói-ápolónői képzést indítottak el. (A 15—19 évesek 25%-a munkanélküli. A munkanélküliek egynegyede 25 év alatt van. 1993 őszén 55 ezer először munkába lépő volt munkanélküli.) (Nesporova—Simonyi 1994: 17.) A máltaiak legnagyobb gondja volt, hogy pénzügyi forrásaik elsősorban naturáliákból álltak. Szükségük volt az állami szektor támogatására.

Az innovációs kísérlet története

1994 októberében a Magyar Máltai Szeretet Szolgálat Budapesti Központja egy vészjelzőrendszert működtető központot adott át. Ennek létrejöttét egy véletlen indította el.

Sikertelen innováció az állami szektorban

Az Európai Nemzetközi Tudományos Együttműködés (COST) keretében "Az öregedés és technológia (COST A5)" programon belül a Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi Konfliktusok Kutató Intézete pályázatot nyert, hogy a házigondozásra szoruló idősök körében *alapkutatást* végezzen a szükségletek felmérésére. Ezen túl a pályázat lehetőséget adott, hogy az idősök szociális, egészségügyi szükségleteit egy szűk kört érintő *kísérleti modellben* valamilyen *technikai* elemmel kapcsolja össze. A választás egy Magyarországon még nem használt, de a nyugati előregedett társadalmakban általánosan elterjedt készülékre, a *vészjelző gombra* (alarm bell) esett. Az állami szektorban ugyanis a legtöbb esetben a gondozási központokban különböző okok miatt (nem volt elég gondozójuk, az önkormányzat anyagi nehézségei stb.) hiányzott a *hétvégi házi gondozás*. Különbőféle esettanulmányok kimutatták, hogy a gondozottak 2—3%-a évente azért halt meg, mert rosszul léte esetén nem tudott senkit sem értesíteni. A kísérletben megfogalmazott cél, az idősök vészjelző gombbal való ellátása, egy addig hiányzó láncszem pótlására szolgált, így a pusztai technikai megoldáson túl alapvetően fontos volt a magyar idősgondozási struktúrában.

Míndezért az eredeti elképzelés az *állami, már meglévő rendszerbe* kívánt innovációt bevinni. A modell a főváros egyik igen előregedett (I. ker.), 36%-os öregségi rátát mutató kerületét célozta meg, ahol a házi gondozásban részesülők 20%-a teljesen ágyhoz kötött volt, és hétvégi gondozás híján évente az idősök 2,5—3%-a meghalt.

Az állami szektorban elkezdett, kezdeti pozitívumokat felmutató — a Szociális Bizottság pozitív döntése (az önkormányzati döntés mechanizmus első lépcsőfoka) — adaptálási kísérletet abba kellett hagyni. A kudarc oka, hogy a

magyar közigazgatási szféra még nem kellően politikamentes. A rendszerváltás után az önkormányzatokat is utolérő *politikai csatározások sorozata végül is megghiúsította* a projektvezető azon szándékát, hogy a modellt a kísérleti időszak lejáratán túl is működtesse, s annak költségvonzatát — fenntartás, munkabér — az önkormányzat fedezze.

A voluntáris cselekvő színre lépése

A MMSZ Budapesti Központja tudomást szerzett a vészjelző készülékről, s felajánlotta fogadókészségét. 1993 októberében az ügyet a kerületi önkormányzat Szociálpolitikai Osztályának vezetőjével megtárgyalták, aki fantáziát látott a rendszerben, s anyagi támogatásra érdemesnek tartotta azt. A pozitív önkormányzati hozzáállás után újabb cselekvőket próbáltak az ügynek megnyerni.

Végül is a máltai szervezet is több cselekvővel kötött együttműködési megállapodást:

1. a III. kerületi önkormányzattal, amely a gondozáshoz szükséges szociális munkások bérének egy részét biztosította,
2. a fővárosi önkormányzattal, ahonnan a máltaiak tulajdonában lévő helyiségek felújításához kaptak pénzt,
3. ezen túl a Művelődésügyi Minisztériumtól pályázati úton is nyert pénzt bizonyos, az alapvető rendszert kiegészítő technikai berendezések (személyi hívók) beszerzéséhez.

A fenti adaptáció sikeréhez is több tényező együttes jelenléte szükségeltetett: a) a helyi és makro szintű állami és piaci szereplők támogatásának elnyerése, b) a képzési program és az alarm rendszer modelljének összekapcsolása a képzési program és a munkaerő transzformálás révén, c) egymást támogató pozitív viszonyok kialakítása az állami házi gondozóhálózattal.

A JOINT Home-care kísérlete a Józsefvárosban (VIII. ker.)

Az előzmények

1990-ben a JOINT elhatározta, hogy egy igen előregedett budapesti kerületben home-care névre hallgató új ellátási típust alakít ki. Ennek realizálásához a jóléti modell több szférájának együttes mozgására volt szükség.

1. A JOINT, a voluntáris szféra szereplője, még a jelzett évben megkereste a Népjóléti Minisztériumot, a makro szintű állami cselekvőt és előterjesztette elképzeléseit.

2. A következő évben a JOINT a makro szintről a helyi állami szint irányába mozdult. Együttműködési szerződést kötött a VIII. kerületi önkormányzattal, mely az alábbiakat tartalmazta:

- a) A JOINT vállalta a kísérlet szakmai és személyi feltételeit, az oktatás-technikai felszerelések biztosítását, a team tagok képzését, és a

programban később oktatni szándékozó magyar szakemberek képzését, oktatófilmek bemutatását, szakkönyvtár létrehozását.

- b) Az önkormányzat vállalta a kísérlet tárgyi feltételeinek megszervezését, közigazgatási apparátusán belül a home-care csoport létrehozását, egy felújított és berendezett oktatási épület átadását és annak fenntartási költségeit, valamint az önkormányzat hatásköre alá tartozó idősellátási területekről a programba bevont szakemberek számára a képzéshez szükséges szabad idő biztosítását. Az egész program kerületi koordinálása az önkormányzat Szociális Bizottságának hatáskörébe tartozott.
- c) A kísérleti szakaszban a JOINT és az önkormányzat közösen vállalta 5 fő gyógytornász és 10 fő szociális gondozó munkabérét.

3. A JOINT fontosnak tartotta a makro szinttel, a Népjóléti Minisztériummal való együttműködési szerződés megkötését. Egy ugyanis — a kísérlet sikere esetén — szakmai és jogi garanciát nyújtott a modell országos elterjesztéséről.

A modell lényege

Az Izraelből importált modell lényege a korszerű *gerontológiai és gerátriai* tudással rendelkező *családi orvosra* épül, akik team munkában dolgoznak együtt a házi rehabilitációs technikára kiképzett *fizioterapeutával*, az *ápolónővel* és a Magyarországon hiányzó szakmának tekintendő *szociális munkással*. A modellhez szükséges *multidiszciplináris* munka elsődleges feltétele volt egy, az *orvosokra és a team többi munkatársára* egyaránt kiterjedő *egységes gerontológia, geritária szemlélet kialakítása*. A képzés 1991 őszétől 1992 végéig több lépcsőben zajlott. A 80—140 órás elméleti anyag mellett, amely az idősor alapvető és általános nehézségeivel foglalkozott — pl. öregkori elmagányosodás, halál kérdése, öregkori veszteségeink, az öregeket védő törvények, táplálkozás, nemiség stb. — a kurzus nagy hangsúlyt helyezett a terepen történő problémamegoldó készség fejlesztésére: *szituációs gyakorlatokra, házi vizitekre, konzultációkra*. A képzésben összesen 41 családorvos, 41 szintén az egészségügyi szektorba tartozó körzeti nővér vett részt. Az önálló képességek megőrzése, javítása érdekében pedig egy izraeli foglalkoztató terepauta és egy szociális munkás tartott a magyar gyógytornász hallgatóknak és a szociális szférában dolgozóknak videovetítéssel, gyakorlatokkal egybekötött előadásokat. Ezt követően a magyar idősellátás egyik egységében, az idősek klubjaiban az időseket ismertették meg azokkal a gyógytorna gyakorlatokkal, foglalkoztatás-terápia eszközökkel, amelyek segítenek az önállóan élhető időskori élet határait kitolni.

Felmerülő problémák

1. A modell sikeres működésének egyik alapvető hátráltatója volt a magyar egészségügyi és szociális szféra presztízse között tátongó szakadék. Már a team három, az egészségügyi rendszerhez tartozó tagja, az orvos, s nővér és a gyógytornász között is alapvető hierarchián alapuló viszony uralkodott az orvos

javára. A team *negyedik tagja, a szociális munkás* Magyarországon a mai napig nem elfogadott foglalkozás. A területi idősgondozásban foglalkoztatott gondozási központok vezetőinek és a szervező gondozónőknek (munkájuk sokban hasonlított a szociális gondozókéhoz) társadalmi presztízse messze alatta maradt pl. az orvostól fényévre lévő *körzeti nővér* társadalmi értékének. Ilyen körülmények között az izraeli szakemberek igen nagy fáradságába került néhány alapvető, a sikeres működéshez szükséges alapelveket lefektetni és begyakoroltatni: pl. a teamek tagjai szakmai kompetenciájukat tekintve egymással egyenlőek, a csoport célkitűzéseit közösen fogalmazzák meg, azokat előnyben kell részesíteni az egyéni érdekekkel szemben, az orvos viszonya a csoport többi tagjához képest mellérendelt stb. A korábbi társadalmi-kulturális-szakmai magatartási modellt az izraeli tanárok komoly erőfeszítésekkel, jó diplomáciai érzékkel, sok tapintattal igyekeztek megváltoztatni, aminek eredményeképpen egy év alatt *48 orvosi körzetből 18-ban* multidiszciplináris teamek alakultak, ahol összesen *208* beteget (82%-ban nőket) láttak el.

2. A home-care project eredményességét a magyar idősellátásról (korábban már említett) *hiányzó elemek* is veszélyeztették. Bár a project sikeresen oldott meg egy-egy olyan esetet, amikor az idős nappali kórházat, gondozóházat, átmeneti otthont vagy más jellegű tartós felügyeletet igényelt, világossá vált, hogy az otthoni 24 órás felügyelet a rendelkezésre álló személyi erőforrásokkal megoldhatatlan.

3. A kísérlet időtartama során az is kiderült, hogy a magyarországi egészségügyi és szociális idősgondozási gyakorlatban csaknem kezelhetetlen gond az idős *haldoklásával* való szembesülés. Sem a csírájukban már Magyarországon meglévő hospice szolgálatok, sem a teamek képzése nem nyújtott elég tudanyagot, információt és erőt a probléma megoldásához. Ezt a nehézséget egy pszichológus teambe vonásával oldották meg. Ezen túl a teamek újabb állami és nem állami szereplők felé nyitottak, kapcsolatba léptek egyházi szeretetotthonokkal, a kerületi lakosokat ápoló kórházakkal, klinikákkal, a gyámüggyel, különböző főiskolákkal, intézményekkel, egészségügyi szakiskolával. Utóbbi intézmény diákjai önkéntes munkájuk révén csatlakoztak a programhoz.

Az eddigiekből világossá vált, hogy egy a voluntáris szektor felől (JOINT) érkező, az *idősellátás egyetlen szelejét felölelő* (házi gondozás) kezdeményezés Magyarországon a 90-es évek elején adott körülmények között az csak akkor tudott továbblépni, ha *újabb állami és nem állami szféra tartozó szereplőket mozgósított*. Gyakorta a két szféra közti határ elmosódott, pl. az állami szakközépiskola diákjainak önkéntes tevékenysége esetében.

Tanulságok

Az eddigieket összegezve hangsúlyoznunk kell, hogy mindkét modell létrejött hazai körülmények között csak *komplex* megközelítésben volt lehetséges. Az idősök gondozását önmagában az állami szektor nem tudta megfelelően kezelni. A voluntáris cselekvők is csak több szektor érintkezésé-

vel, számos szereplő — a helyi és fővárosi önkormányzat, a Népjóléti Minisztérium, külföldi tőke, a hazai és nemzetközi tudomány, szakembergárda — részvételével tudták a kísérleti modellt "beindítani". Bár a modellek különböznek egymástól mindkettő jellegzetesség: *a*) innováció elindítása a magyar idősellátásban, *b*) több különböző szinten és szférában (állami és nem állami) elhelyezkedő cselekvő mozgósítása. Más kerületekben szerzett tapasztalatok is arra tanítanak, hogy rövid és középtávon számos szociális feszültség megoldásához komplex, bizalomépítő kooperációra, az állami szektor nagyobb flexibilitására van egyidejűleg szükség.

HIVATKOZÁSOK

- Cseh-Szombathy, L.* (1994): Az értékek változásának hatása a családok működésére. Budapest, kézirat.
- Csépányi, G.* (1993): A home-care, mint a területi idősgondozás humánus, racionális és komplex alternatívája egy kerületi modellkísérlet tapasztalatai alapján. Budapest, szakdolgozat.
- Gayer, Gy.-né* (1990): Családok—gazdasági válság—stratégiák (1988—198). 171—185. In: *Széman* (szerk.). Rokkantak—idősek: veszélyeztetettek? Szociálpolitikai Értesítő 1990/3. Budapest: MTA Szociológiai Kutató Intézete—MTA Soros Alapítvány.
- KSH (1994): Az időskorúak egyézségi állapota. Budapest, KSH.
- Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1990 (1991), Budapest, KSH.
- Nesporova, A.—Simonyi, Á.* (1994): Labour Market Developments in Hungary. Budapest, ILO.
- Novák, M.* (1990): Munka—munkahely—rokkantság. In: *Széman* (szerk.) Rokkantak—idősek: veszélyeztetettek? Szociálpolitikai Értesítő, 3. MTA Szociológiai Kutató Intézete—Soros Alapítvány, Budapest.
- Sík, E.—Széman, Zs.* (1991): Care for the Elderly? Hungary, 43—57 in Evers, A./Svetlik, I. New Welfare in Care for the Elderly. Vol. 1. Eurosocial Report 40/1. Vienna, European Centre for Social Welfare Policy and Research.
- Széman, Zs.* (1986): Az időseket ellátó intézményrendszer. 121—156. In: *Széman, Zs.* (szerk.) Nyugdíjkorhatár? Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- Széman, Zs.* (1989): Pensioners on the labour market. A failure in welfare. Budapest, Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences.
- Széman, Zs.* (1990): Old and Hungry. The impoverishment of the elderly in Hungary. Budapest, Institute of Sociology, Hungarian Academy of Sciences.
- Tardos, K.* (1993): Feláldozott egészség (munkások, munkakörülmények, betegségek). Budapest, kandidátusi értekezés.

Tárgyszavak:

Öregek
Szociális ellátás

FIGYELŐ

A REVIEW OF HISTORICAL DEMOGRAPHY (Historisch-Demographische Mitteilungen) ismertetése

Előzmények

"A történeti statisztika forrásai", Budapest, 1957 és a "Magyarország történeti demográfiája", Budapest, 1963 című kötetek felhívták a külföld, különösen a Population Studies és a Population szerkesztőjének, az angol *Grebenik* és a francia *Alfred Sauvi* professzoroknak, valamint *Louis Henrynek* a figyelmét arra, hogy Magyarországon milyen gazdag történeti demográfiai forrásokat őriznek a népesség történeti tanulmányozásához.

Az említett művek a Központi Statisztikai Hivatal és az Országos Levéltár közreműködésével láttak napvilágot, *Kovacsics József* statisztikus és *Ila Bálint* levéltáros kezdeményezésével. Azok után, hogy *Kovacsics József* 1959-ben az ELTE-re került, a sorozat, melynek további tervbe vett kötetei Magyarország oktatásügyének történeti statisztikai kérdéseit, az egészségügyi statisztika, az ipar és a mezőgazdaság történeti statisztikai áttekintését lettek volna hivatva bemutatni, megszakadtak.

1965-ben *Kovacsics József* az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történeti demográfiai kollokviumot szervezett. Ezen a történeti demográfia művelőinek: *Louis Henrynek*, *David Eversteinek*, *Paul Depréznek*, *Nils Forbergnek*, *Pavla Horskának*, *Felix Burckhardtnak* és másoknak a javaslatára megszületett egy olyan periodika terve, amely a közép- és kelet-európai történeti demográfia forrásainak, az itt élt és élő népek népesedéstörténetének a feltárását tűzte ki célul.

Az UNESCO 10 ezer dollárt ajánlott fel a periodika támogatására. Azok között a sajátos körülmények között, melyek ebben az időszakban a KSH és az ELTE viszonyát jellemezték, a periodika nem jött létre.

Ekkor határozta el *Kovacsics József* professzor, hogy tanszéki vállalkozásként fog hozzá a sorozat megindításához. E bonyolult és nagy tényismeretet, szervezési készséget kívánó munka nem ígért könnyű sikereket. A kiadványsorozat első számában felvázolt célkitűzések ugyanis a következők voltak:

"Ez a füzet, mely az 1965-ben Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen tartott nemzetközi történeti demográfiai kollokvium szellemében készült a vonatkozó országok kutatóinak közös erőfeszítésével, elindítója szeretne lenni az intenzívebb közép-európai történeti demográfiai együttműködésnek.

A történeti demográfiai kutatások Közép-Európában több szempontból is figyelemre méltóak. Minél jobban haladunk vissza kronológiailag a közép-európai népek történeti demográfiáját kutatva, annál több a megoldandó, tisztázandó probléma. A legtöbb európai állam feldolgozott és rendszerezett adataira alig egy-két emberöltőre tekint csak vissza.

Közép-Európa államai saját forrásaik alapján a népességtörténet idősorait, fejlődési tendenciáit helyesen megvilágítani nem tudják. A folytonosan változó államhatárok s ezzel együtt a források őrzése terén fennálló megosztottság szinte kényszeríti a kutatókat az együttműködésre.

Az európai gondolat lassú érlelődése kedvező feltételeket teremt a történeti demográfia területén az együttműködéshez.

A társadalmi haladás állomásai szorosan összefüggnek a népesség számára, foglalkozási, műveltségi összetételére, az egészségügyi és kulturális viszonyokra, a születések és halálozások mikénti alakulására vonatkozó mutatókkal.

Az újjászülető Európában kis és nagy nemzeteknek egyaránt fel kell ismerniök, hogy a társadalmi haladás a kölcsönös megértésen alapuló együttműködést kívánja meg.

Miután a XIX. század első felének demográfiai kérdései sem tisztázottak, úgy véljük, hosszú időre van tartalma ennek az együttműködésnek."

A sorozatról

Az első számban két német kutató, *Karl Obermann* és *Karlheinz Blaschke*, a francia *André Armengaud* és a sorozatszerkesztő *Kovacsics József* cikkei szerepelnek. *Obermann* a XIX. századi németországi népességfejlődést tárgyalja, *Blaschke* úr Szászország történeti demográfiáját mutatja be 1700-tól. *Armengaud* Európa népessége a XIX. és a XX. században címmel írt tanulmányt, míg *Kovacsics József* a helytörténeti kutatás módszertani kérdéseit dolgozta fel.

Az első szám óta további hét szám jelent meg napjainkig, egyre színvonalasabb és sokoldalúbb tartalommal.

A második szám négy tanulmányt tartalmaz. *Horváth Róbert Thirring Gusztáv* történeti statisztikai munkásságát értékelte, *Kovacsics József* és *Ila Bálint* a Balaton Keszthely környéki térségének legjobban fejlődő községei: Gyenesdiás, Vonyarcvashegy, Balatongyörök és Cserszegtomaj település- és népességtörténetét dolgozta fel.

Karl Obermann a Rajnavidékről 1843–1847 között történt kivándorlásról írt tanulmányt, *Baranyai Kálmán* pedig Csorvás község népmozgalmáról írt elemzést az ottani anyakönyvek alapján.

A könyvismertetések rovatában *Adam Szycpiorskinek* a lengyel történeti demográfia kutatási problematikájáról írt művének, *Heimold Helczmanowszky* "Ausztria népesség- és társadalomtörténete" című munkájának, *Róza Wojciechowska*: A történeti statisztika levéltári forrásai Lengyelországban és *T. Hollingsworth* "Történeti demográfia" címmel megjelent művének ismertetése szerepel.

A harmadik számban a következő munkák olvashatók:

- *R. Pullat*: A szovjet demográfia néhány elméleti és historiográfiai kérdése;
- *A. E. Imhof*: A történeti demográfia a Német Szövetségi Köztársaságban;
- *M. W. Flinn*: Az angol népesség 1930-ban;
- *L. Máday*: A halálzási krízisek Európában a XIX. század második felében;
- *Györgyi Kálmán—Kovacsics Józsefné*: A pénzbüntetés alkalmazása a magyar polgári jogban;
- *Granasztói György*: Kassa és népessége a XVI. században.

A könyvismertetések sorozatban *Ila Bálint*: Gömör megye; *Maria Lujza Marcilio*: Sao Paulo népessége; valamint *Nicholas Schanchez-Albornoz*: "Latin-Amerika népessége" című munkák bemutatására került sor.

A negyedik szám tartalma is ugyancsak változatos. Két cseh szerző, *Eliška Čáňova* és *Pavla Horska* a csehszlovák levéltárosok együttműködését mutatja be a történeti demográfia területén. *Mészáros László* a budai szandzsák számadáskönyvei alapján vizsgálja a törökkori Magyarország népességének demográfiai, szociális és etnikai képét, *Thirring Lajos* a népszámlálási adatok longitudinális vizsgálatának a problémáját tárgyalja, *Karl Obermann* a Hannoveri Királyság népességfejlődését és társadalmi strukturáját elemzi az 1848. évi választási statisztikák alapján, végül a szerkesztő *Kovacsics József* a statisztika és a demográfia 1777–1977 közötti egyetemi oktatásáról ír.

E számban négy könyv ismertetésére került sor. *Jaques Dupaquier*: Bevezetés a történeti demográfiába; *Artur E. Imhof*: A komputer szerepe a németországi társadalomtörténetben és történeti demográfiában; *Imreh István*: "Változó valóság. Szociográfiai elemzések" című munkája, *Káldy Nagy Gyula*: Török adóösszeírások Magyarországon; végül *Kristó Gyula—Makk Ferenc—Szegfü László*: "Adatok a korai helyneveink megismeréséhez" című művének recenziója olvasható.

Az ötödik számban *Kerecsényi Edit* a Nagykanizsai Múzeum igazgatója a Zala megyei horvát falvak népességének településtörténetét vizsgálta hosszú idősorok alapján, *Roland*

Pressat a Nemzetközi Statisztikai Intézet demográfiai kutató tevékenységének 100 évéről készített számadást, *Kovacsics József* pedig *Thirring Lajos* életéről, munkásságáról emlékezett meg soraival. E szám közli a csehszlovák és lengyel történeti demográfiai periodikák tartalomjegyzékét, valamint válogatott bibliográfiát ad a hazánkban 1985-ben megjelent történeti demográfiai munkákról, és összefoglaló táblázatban mutatja be az 1754–55-ös nemesi összeírás megyei adatait.

Recenziót olvashatunk *Raimo Pullat* Tallin történetét bemutató munkájáról, *J. P. Knitz*: A strasbourgi társadalom 1560–1660 címen megjelent kötetéről, valamint *Csetri Elek—Imreh István*: "Erdély változó társadalma" című publikációjáról.

Amíg a korábbi számok az ELTE Sokszorosító üzemében készültek, addig a *hatodik szám* a KSH Népszámlálás gondozásában jelent meg. Ebben *Hőgye István* az 1831. évi sátoraljaújhelyi kolerajárványról *Kossuth Lajos* által készített jelentést értékeli, a sorozat szerkesztője a magyarországi németesség 1870–1941 közötti demográfiai történetét mutatja be, *Pavla Horska*: A házas termékenység problémái Közép-Európa szláv népességében a hivatalos statisztika előtti időkben címmel közölt tanulmányt. *Buzási János* a történeti demográfia magyarországi levéltári forrásait mutatja be, *Draskóczy István* az erdélyi századok XV. század végi népességszámával foglalkozik.

Ismertetésre került *Dennis Willigen—Katheryne A. Lynch*: "Források és módszerek a népmozgalmi jelenségek történeti statisztikai vizsgálatában" című munkája, *J. Dupaquier*: "A francia népesség története" című műve. Bibliográfiát olvashatunk az oroszországi falukutatás témakörében megjelent, a XVI. századtól a XX. század elejéig terjedő időszakokkal foglalkozó társadalmi-demográfiai tanulmányokról. E mellett bemutatásra kerül a *Kovacsics József—Ila Bálint* szerkesztésében megjelent Veszprém megyei helytörténeti lexikon.

A *hetedik szám* a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat kiadásában látott napvilágot. A benne megjelent munkák a következők:

- *Klinger András*: A magyarországi németek 1941–1980 között;
- *Elekes Dezső*: A kisebbségi problémák terminológiai kérdései;
- *Kovacsics József*: A magyarországi kisebbségi irodalomról;
- *Zielbauer György*: A kollektív bűn és büntetés 1944–1948 között és a németek kitelepítése Magyarországról;
- *Hoóz István*: A Baranya megyében élő népesség 1980–1990. évi számai, valamint A magyarországi nemzetiségek számának alakulása (történeti áttekintés).

A könyvismertetések rovatban a KSH Népszámlálás gondozásában megjelent "A magyarországi népszámlálások előkészítése és publikációi 1869–1990", továbbá "Az erdélyi települések 1850–1941 közötti nemzetiségi (anyanyelvi) adatai" című kiadványokról; *Láng Imre*: Az USA 1933–1939 közötti gazdasági és külpolitikája címmel megjelent művéről; a KSH Népszámláláson készülő megyei történeti statisztikai helységnévtárakról, valamint *Étienne Hélin* születésnapjára a barátai által készített "Történések és demográfusok" című kötetről kapunk tájékoztatást.

A *nyolcadik szám* is a KSH Könyvtára nyomtatásában jelent meg. A benne olvasható tanulmányok az alábbiak:

- *Kovacsics József*: Vándorlás Magyarországon 1500–1800 között;
- *Immo Eberl*: A magyarországi németek a Német Szövetségi Köztársaságban. A számkivetettség politikai, gazdasági és kulturális hatásai;
- *Mirnic Károly*: Módszertani nehézségek a vajdasági magyarok identitásának tanulmányozása során;
- *Popély Gyula*: A szlovákiai magyarság települési területeinek és a népesség struktúrájának a változása;
- *Berti Béla*: A magyarországon élő szlovákok helyzete a két világháború között;
- *Andrzej Brożek*: Etnikai statisztikai felmérések a lengyel kisebbségű országokban.

E szám közli az 1992 szeptemberében Budapesten megtartott nemzetiségi statisztikai konferencia ajánlásait a nemzetiségi/etnikai/nyelvi csoportok számbavételével kapcsolatosan, valamint a sorozat szerkesztője beszámolóját a konferenciáról. Ebben a számban kezdődik

egy olyan folytatólagos táblázat, amely a székelyföldi települések népességösszetételét és iskolai intézményrendszerét mutatja be a negyvenes években, itt az első negyven község adata olvasható. Végül három könyvismertetés zárja a periodika nyolcadik számát. Ezek bemutatják *Gyönyör József* Államalkotó nemzetiségek Szlovákiában; *Popély Gyula*: A magyarság számának csökkenése 1918—1941 között, továbbá *Vladimír SRB—Jirina Růžková*: "A csehszlovákiában élő népesség megoszlása anyanyelv és nemzetiség szerint az 1991. évi népszámlálás alapján" című műveit.

A kiadvány iránt érdeklődők és annak egyes megjelent példányaikat rendszeresen igénylő intézmények sorában található többek között a párizsi INED, INSE, a Francia Történeti Demográfiai Társaság mellett az Amerikai Kongresszusi Könyvtár, a firenzei, helsinki, montreáli, kölni, hamburgi egyetemek, de svéd és olasz demográfusok is szerepelnek a rendszeres olvasók táborában.

Egyrészt örömmel állapítható meg, hogy a periodika külső formáját tekintve sokat változott, szebb megjelenésű lett azáltal, hogy a KSH Népszámlálás, valamint a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat vállalta egyes számok nyomdai előállítását, ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy a kiadás folytonossága továbbra sincs biztosítva. Jellemzi a kiadvány megjelenése körüli sokszor bizonytalan állapotot az egyes számok megjelenése között eltelt idő, mely a kiadás éve alapján igen változó: az első, 1971-ben megjelent számot a második 1974-ben, a harmadik 1976-ban, a negyedik 1981-ben, az ötödik 1986-ban, a hatodik 1990-ben, a hetedik 1992-ben követte, majd az utolsó, nyolcadik szám 1993-ban készült el.

Ugyancsak észreveheti a köteteket kézbe vevő olvasó, hogy amíg a sorozat első számaiban főként németül kerültek publikálásra a cikkek, addig napjainkra a francia nyelvre lefordított tanulmányok mellett — mintegy tükrözve a nemzetközi tudományos életben e vonatkozásban lezajló változásokat — teret nyertek az angolul közölt értekezések is. Célszerű lenne a jövőbeni egységesítés keretében áttérni ez utóbbira, s e mellett a másik két említett nyelvre is lefordított tartalmi összefoglalókkal teljessé tenni az áttekintést.

Hazánk, a magyarság és a közép-európai térségben velünk együtt élő népek demográfiai történetének a külföld, a nemzetközi tudományos és politikai élet számára történő tényszerű feltárása igen fontos, napjainkban különösen időszerűvé vált feladat. Ehhez a *Review of Historical Demography* eddig is nagymértékben hozzájárult, s a jövőben is hozzájárulhat. Ennek azonban elengedhetetlen feltétele olyan pénzügyi háttér megteremtése, amely a sorozat tekintetében a mai napig fennálló bizonytalan helyzetet végre rendezné, biztosítva ezzel a folyamatoságot és a további színvonalas munkát.

Kígyósi Attila

IRODALOM

KÖNYV

MÜNZ, R.—ULRICH, R.: *Was wird aus den Neuen Bundesländern? Demographische Prognosen für ausgewählte Regionen und für Ostdeutschland.* (Mi lesz az "Új Szövetségi Államokból? Demográfiai előreszámítások egyes régiókra és Kelet-Németországra".) Demographie aktuell, Humboldt-Universität zu Berlin, Forträge—Aufsätze—Forschungsberichte No. 3., Berlin, 1994. 66 p.

Felgyorsult időnkben, amikor a társadalmi történések térben is csaknem egyszerre következnek be, a komputerizált információ ellenére, talán minden eddiginél nehezebb feladat az előrejelzés. Igaz ez a demográfia területén is — különös tekintettel a biológiai vonatkozásokra. Nem biztos, hogy könnyíti, bár elengedhetetlen, a népesség történelmi, regionális és társadalmi tényezőinek figyelembevétele.

Ebbe a nagy fába vágják fejszájukat a szerzők, amikor az előreszámításukat a jelenlegi "egyesített Németország" keleti részére, a volt NDK területére összpontosították. A "nagy egészben" ugyanis sok tényező összerosódhat, de a kisebb egységeknél fény derülhet olyanokra is, melyeket ki lehet terjeszteni az általánosabb szempontokra.

Meglehetősen egyéni ugyanis a volt NDK népességének alakulása. Nagy "törés", csökkenés következett be igen rövid időn belül — aminek végét, vagy "mélypontját" talán még el sem érték. A vizsgálat kiterjedt a folyamat demográfiai tényezőinek vizsgálatára: 1. Termékenység; 2. Halandóság; 3. Vándorlás.

Mindezek előreszámításánál a hagyományos kohorsz-komponens módszer EXCEL program PC-re való alkalmazását használták. A komponensek hatását elemezték és építették be a prognózisok variánsaiba.

Megállapításaik között talán első lehet, hogy a halandóság alakulása szinte elhanyagolható. Részletesebb elemzést adnak viszont a termékenység — és legfőképp a vándorlás alakulásáról; és e komponensek jövőbeli szerepéről. Ezek szerepelnek — ennek megfelelően — az előreszámítási "feltételezések" meghatározásánál.

Kohorsz- és korcsoportos TFR adatok alapján végzett előrszámításaik feltételei között szerepel az összehasonlítás a volt NSZK szintén nem magas értékeivel, illetve az a kérdés, hogy "felzárkózhat-e" és mikorra a keleti rész a nyugatihoz. A főbb megállapítások közé tartozik, hogy a kimaradt születések mintegy 1/3-áról feltételezhető, hogy nem pótlódik be akkor sem, amikor a gazdasági és társadalmi változások már kiegyenlítődnek. A termékenység vagy a születések csökkenése ugyanis nagymértékben a nyugatra vándorló korosztályoknak tulajdonítható — ami részben pótlódni fog az "időzítés" okozta eltolódással.

A vándorlás e vizsgálatban kizárólag belső vándorlást jelent, azaz Németország két része között. A kép, természetesen, nem egységes, régiókként igen jelentős az eltérés. 1989—92 között mintegy 1,23 millió keletnémet vándorolt nyugatra, és ugyanezen időszak alatt a vissza, vagyis keletre való vándorlás 230 ezer fővel megindult, és 1992 I. félévében már voltak régiók, ahol a keletre vándorlás meghaladta a nyugatra irányulót.

A népesség számának alakulását is régióként számították, az egyes variánsoknál eltérő komponens feltételezések szerint. Az irány elsősorban a gazdasági és társadalmi folyamatok alakulásának megfelelően a kiegyenlítődés felé mutat. Emlékeztetve arra, hogy ez az előreszámítás az 1990—92-es adatok alapján készült, és csak az egyesített Németország népességének belső mozgását vette figyelembe, nem meglepő, hogy az egyes régiók korfái igen eltérő képet mutatnak. E tanulmány — nemzetközi összehasonlítás szempontjából — főleg rendkívüli helyzetek elemzésének módszertani vonatkozásában lehet igazán hasznos.

FOLYÓIRATCIKKEK

EGGERICKX, T.—BÉGEOT, F.: *Les recensements en Europe dans les années 1990. De la diversité des pratiques nationales à la comparabilité internationale des résultats.* (Az európai népszámlálások a 90-es években. Az egyes országok gyakorlatának különbözőségétől az eredmények nemzetközi összehasonlíthatóságáig.) *Population*, 1993/6. 1705—1732. p.

A népszámlálás olyan adatgyűjtési művelet, amelynek eredményei a demográfusok és más statisztikai adatfelhasználók kiemelkedő érdeklődésére tartanak számot. Ugyanakkor manapság a népszámlálások hitele mintha csökkenőben lenne a statisztikák készítői, a tudományos közélet és a széles közönség előtt is. Európa-szerte megkérdőjelezzük a népszámlálás immár két évszázados gyakorlatának jelenlegi létjogosultságát. Megéri-e például a jelentős befektetéseket? Egy állandó változásban lévő társadalomban a közügyek irányításához és a tudományos kutatáshoz megfelelő-e az összeírás tíz éves gyakorisága, az adatok kései közlése, a sztereotip és esetenként aktualitását veszített tartalom? Nem lehet-e a hagyományos népszámlálást részben vagy egészében más adatgyűjtési eszközökkel helyettesíteni, amint azt már néhány országban kipróbálták? A vita széles körben folyik a tradicionális népszámlálás hívei és ellenzői között.

Az európai országok többsége követte a nemzetközi szervezetek kívánságát és hagyományos összeírást hajtott végre 1990—91-ben a népességre és annak fő jellemzőire vonatkozóan. Az egyes országokban felmerülő kételyek részben az emberek magánéletébe történő beavatkozás problémájával, részben a művelet nehézségével és jelentős költségeivel függenek össze. Ezért fordulnak egyes országokban a népességi nyilvántartásokhoz a népszámlálás helyettesítésére vagy könnyítésére, vagy széles körű mintavételes adatgyűjtésekhez, a teljes népesség kérdésterheinek enyhítése céljából. Az adatszerzés módjainak különbözőségét a nemzetközi összehasonlíthatóság szempontjából még tetézik a fogalmi eltérések (pl. már a népesség arányának meghatározásában a lakó, jelen lévő v. jogi népesség definíciója szerint), vagy egyes kategóriák besorolásának problémái (pl. a külváltan élők helyzetének megítélése különböző országokban stb.). Nincs egységesen kialakult rendje az adatok megbízhatóságára vonatkozó vizsgálatoknak sem. Mindezekben a területeken szükséges a nemzetközi, általánosan elfogadható és alkalmazható normák kialakítása.

R. G.

ANDERSON, B.A.—KATUS, K.—SILVER, B.D.: *Developments and prospects for population statistics in countries of the former Soviet Union.* (A népesedéssztatistika fejlődése és kilátásai a volt Szovjetunió országaiban.) *Population Index*, 1994. tavaszi sz., 4—20. p.

A Szovjetunió felbomlásával egy hosszú életű népesedésszisztem is megszűnt. Ez alkalmat ad az utódállamok kormányainak, hogy újragondolják a fogalmakat és eljárásokat, igazodjanak a nemzetközi szabványokhoz és gyakorlathoz. A Központi Statisztikai Hivatal (amely 1987-ben az Állami Statisztikai Bizottság, Goszkomstat nevet vette fel) Moszkvából irányította a népszámlálásokat, és felelős volt az állami vezetés számára szükséges minden népesedési adatgyűjtésért. Az adatgyűjtések és közlések elsősorban a legfelső államvezetés ideológiai és politikai szándékainak megfelelően történtek, egyes esetekben azonban döntés-előkészítő szerepük is volt.

A statisztikai adatok publikálásának két szintje létezett: egyes adatsorok nyilvános, mások viszont csak hivatalos használatra készültek. Az utóbbiak alkották a túlnyomó többséget. A nyilvános kiadványok erősen aggregált adatokat tartalmaztak, de a részletesebb információkat

hordozó belső használatú kiadványok sem kerültek a központi cenzúrázásra. Nem volt megoldott az egyének és más adatszolgáltatók védelme a statisztikai célból adott információk más irányú felhasználásával szemben. Ezért a statisztikai adatgyűjtéseket mind a mai napig a gyanú árnyéka és népszerűtlensége övezi az adatszolgáltatók részéről. Az utódállamok statisztikai hivatalainak tehát az alábbi kritikus nehézségekkel kell megküzdeniük:

1. A hivatalok állománya megszokta, hogy gyors, de színvonalatlan adatszolgáltatást produkáljon.
2. Meg kell oldani az egyéni adatok védelmét, és nyilvánossá kell tenni a táblázásoknál alkalmazott definíciókat, valamint számítási eljárásokat.
3. A statisztikai hivatalokban a hivatalnokokat statisztikusokkal kell felváltani, a statisztikusoknak pedig bejutást kell biztosítani a politikusokhoz.

Az adatfeldolgozás gépesítése idején a statisztikai hivatalokon belül önálló számítóközponti egységek jöttek létre. A számítóközpontok gazdasági státusza is eltért a hivatalokétól, amennyiben ez utóbbiak az állami költségvetésből finanszírozott kormányzati szervek voltak, az előbbieket viszont profitorientált szervezetek. Ez a szervezeti és pénzügyi elkülönülés számos probléma forrása lett. Egyik fél sem ismerte igazán a másik munkáját. Az elkülönültség hosszú ideig tartó fennmaradásának egyik magyarázata, hogy a volt Szovjetunióban és utódállamaiban a legutóbbi időkig kevés mikroszámítógép jutott mind a számítóközpontoknak, mind a statisztikusoknak. A moszkvai utasítások mellett a helyi adatigények alig érvényesültek. Az adatokat tartalmazó számítógépes szalagokat általában Moszkvába küldték feldolgozásra, de onnan a javítások utáni számítások és eredmények ritkán kerültek vissza a köztársasági hivatalokhoz.

Az egykori Szovjetunió minden tagállama új népesedési problémákkal szembesül, és számos kérdést kell önállóan megoldania az állampolgárság, vándorlás, családpolitika, lakásügy, munkaerő, egészségügy stb. dolgában. Olyan országokban kell most megoldani a munkanélküliség mérését, amelyekben korábban nem volt nyilvántartott munkanélküliség. A szovjet időszak népmozgalmi és népszámlálási statisztikai fontos kiindulópontját jelentik az időbeli összehasonlításoknak. Számos viszonylatban azonban csupán aggregált adatok állnak rendelkezésre.

A volt szovjet köztársaságok némelyike nyilvántartási rendszer bevezetését tervezi, de ez egyiküknek sem sikerülhet gyorsan. Javítaniuk kell pl. a népmozgalmi nyilvántartás pontosságán, és ehhez a saját helyzetüknek megfelelő szabályozás, ill. törvény szükséges. A népesedési kérdések — és ezen belül a népességyilvántartás új rendszerének kialakítása — politikai szempontokat is érintenek. Felmerül pl. a nemzetiség és anyanyelv, ill. beszélt nyelv kategóriának problémája, amelyeknek adatait a Szovjetunióban a változó politikai irányzatok is befolyásolják. Egyes utódországokban a népesedéstatistikai és egészségügyi statisztikai információk összekapcsolása, személyi azonosító szám alkalmazása, a születési nyilvántartás más ismérvekkel való kibővítése segíti az adatok hasznosítását.

A felsorolt problémákat jól illusztrálják a Szovjetunió utolsó, 1989. évi népszámlálásával kapcsolatos nehézségek. Állítólagos papírhány miatt még 1994 elején is alig lehetett népszámlálási kiadványokhoz jutni. Nem tisztázott még a FÁK Statisztikai Hivatala és az Oroszországi Föderáció Statisztikai Hivatala közötti munkamegosztás a népszámlálási adatok közzétételén. Ugyanakkor egyes volt tagországok az eredeti népszámlálási mágnesszalagok egyetlen kópiájával sem rendelkeznek. Szerencsére jó példák is akadnak. Orosz demográfusok megkezdték évenkénti publikációk készítését Oroszország népesedési helyzetéről, bár továbbra is nehézségeket okoz a más országokkal való összehasonlítás megoldása. A legtöbb országban új probléma a mintavételes eljárások és összeírások alkalmazása is, mivel a Szovjetunióban korábban ezekkel csak a Központi Statisztikai Hivatal foglalkozott.

GRUBER, S.—RIEDE, T.: *Erste Ergebnisse des Mikrozensus April 1993*. (Az 1993 áprilisában végrehajtott mikrocenzus első eredményei.) *Wirtschaft und Statistik*, 1994/7. 518—533. p.

1993 áprilisában a Németország újraegyesítése óta végrehajtott harmadik mikrocenzus alkalmával mintegy 350 000 háztartás és 800 000 személy adatait írták össze. A tanulmány ennek első eredményeiről ad tájékoztatást.

Megállapítható elsősorban, hogy Németország népességének növekedése folytatódott, de a növekedés forrását — a korábbi évekhez hasonlóan — szinte kizárólag a bevándorlás jelentette. A mikrocenzus időpontjában a 81,1 milliós népességből 6,8 milliót tett ki a külföldiek száma. Az előző összeírás (1992. május) óta a német lakosság 0,1%-kal, a külföldiek csoportja 9,2%-kal gyarapodott. Említést érdemel továbbá, hogy a növekedés teljes egészében a régi szövetségi területen érvényesült, míg az új szövetségi államokban és Kelet-Berlinben a népesség száma némileg visszaesett.

A gazdaságilag aktív népesség (40,2 millió fő) minimális növekedést mutatott az egy évvel korábbi szinthez képest. E változás a régi szövetségi területen észlelt jelentősebb irányú fejlődés és az új területeken tapasztalt visszaesés egyenlegeként adódott. A gazdasági aktivitási ráták főleg az 55—65 éves férfi népesség vonatkozásában térnek el a két országrész között. Az említett korosztályokhoz tartozók jelentős része az NSZK eredeti területén aktív kereső tevékenységet folytatott, míg az egykori NDK-ból alakult szövetségi államokban a megfelelő korúak gazdasági aktivitása — különösen az előnyügdíj és az időskorra való átmenet idejére fizetett segély hatására — igen alacsony szinten mozgott. A nők gazdasági aktivitása az új országrészben továbbra is viszonylag magas, és a korszpecifikus gazdasági aktivitási ráta görbéje — hasonlóan a férfiakéhoz — harang-alakú. A régi országrészben a női gazdasági aktivitás szintje alacsonyabb, a korszpecifikus ráta pedig jellegzetes "M" alakú görbét alkot. A 30—35 év körüli életkorban levő nők közül ugyanis sokan — a családi kötelezettségek (gyermeknevelés) miatt — átmenetileg visszavonulnak az aktív kereső tevékenységtől.

A gazdaságilag aktív népességben belül a munkanélküliek száma — az ország egészét tekintve — növekedett (1993 áprilisában 3,8 millió állást kereső személyt mutattak ki, szemben az 1992 májusában jelzett 3,2 millióval). A munkanélküliség növekedésének eddigi gyors üteme a keleti területeken lassult, a nyugati országrészben viszont a növekedés a korábbi kedvező tendencia átalakulását jelenti. A munkanélküliség egyelőre a keleti szövetségi államokban okoz nagyobb gondot. Erre vall az is, hogy a tartósan (egy évnél régebben) állást keresők a keleti területeken a munkanélkülieknek mintegy felét alkotják, szemben a nyugati egyharmados aránnyal.

A megélhetés forrásait illetően az aktív kereső tevékenységből élők arányának fokozatos visszaesése állapítható meg. Egyre szélesebb rétegek alapozzák megélhetésüket járadékra, nyugdíjra, segélyre — ide értve a munkanélküliek részére folyósított támogatást. A két országrész között leginkább a támogatott munkanélküliek részarányában mutatkozott szignifikáns eltérés: keleten több mint háromszor akkora volt a munkanélküli segélyben részesülők hányada, mint a nyugati területen.

A külföldi eredetű lakosság arányának növekedése szükségessé tette a külföldiek helyzetének behatóbb értékelését. Az utóbbi években a más országokból származó népesség gyarapodásával együtt az idegen munkaerő is növekedett. A munkanélküliségi ráták rosszabbodása a külföldi dolgozókat is érintette, sőt náluk a munkanélküliség fokozódásának aránya általában sokkal nagyobb volt, mint a németeknél. (Az előző mikrocenzus óta a német munkanélküliek száma 15,8%-kal, a külföldieké 44,3%-kal emelkedett.) Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a Németországban élő és dolgozó külföldiek távolról sem alkotnak homogén csoportot. Célszerűnek látszott tehát a külföldiek rétegén belül néhány jellegzetes kategória megkülönböztetése a következők szerint:

- Európa északi és középső részéből, valamint az USA-ból származók;
- dél-európaiak;

- kelet-európaiak (ide értve Magyarországot, Horvátországot, Szlovákiát, Lengyelországot és a korábbi Csehszlovákiát is);
- törökök;
- egyéb külföldiek (hontalanokkal együtt).

A külföldi népesség különböző csoportjaiban észlelt szembetűnő strukturális eltérések arra hívják fel a figyelmet, hogy a külföldiek helyzetének helyes megítélése céljából további differenciált vizsgálatokat kell folytatni.

F.J.

KEDELSKI, M.: Regres demograficzny w Polsce, 1981—92. (Demográfiai regresszió Lengyelországban, 1981—92.) Studia Demograficzne, 1993/2. 3—14. p.

A népegészségügyi kormánybizottság soros jelentéseit olvasva a lengyel demográfiai helyzet rendkívül sötét képe bontakozik ki előttünk. Nő a patológus jelenségek száma. Szaporodnak a társadalmi regresszióra utaló jelek, mint például a szűkített népességreprodukció állandósulása, a férfiak halandósági rátájának növekedése. Ökológiai és halandósági szempontból Lengyelország helyzete más országokkal egybevetve nagyon kedvezőtlen. A számos probléma közül a cikk szerzője azokat emeli ki, amelyek döntő hatást gyakorolhatnak Lengyelország jövőjére.

1946 óta 1965-ben, illetve 1992-ben kötöttek a legkevesebben házasságot Lengyelországban. Az alacsony szám mellett nyugtalanító a folyamatosan csökkenő házasságkötési kedv is, mint állandósulni látszó tendencia. A folyamat oka többek között a társadalom életkori struktúrájának megváltozása. A 80-as években érték el a házasságkötési kort a 60-as évek demográfiai hullámvölgyében születettek.

Az egy évre jutó válások száma 1950 és 1986 között a hatszorosára nőtt. Napjainkban minden ötödik házasság válással végződik. A válások száma az elmúlt években némiképp csökkent. Ennek oka azonban feltehetőleg nem a társadalom pszichés kondíciójának javulása, hanem a súlyos lakáshelyzet, amely lehetetlenné teszi az elvált házastársak különköltözését, így sokan bele sem vágnak a válóper elindításába. A fő válóokok: alkoholizmus, elhidegülés, hűtlenség. A válások következtében jelentősen megnőtt a csonka családok száma, ami komoly társadalmi problémát jelent.

Lengyelországban a születésszám 1983 óta csökken. Ez a tendencia az új orvostikai kódex életbelépésével minden bizonnyal változni fog. A csökkenő születésszám demográfiai okai: a családmodell megváltozása, a szülőképes korban lévő nők számának, struktúrájának átalakulása. Jelenleg dominál a 2+2 családmodell, és nő a gyermektelen nők száma.

Lengyelországban állandóan növekszik a kis születési súllyal (2500 g alatt) napvilágot látott csecsemők száma. Ez a tendencia korrelációt mutat az édesanya életkorával, egészségi állapotával, életkörülményeivel. A csecsemők és 20 év alatti gyermekek és fiatalok halandósági rátája mindentől függetlenül csökkenő tendenciát mutat, és nem kielégítő mértékben, különösen igaz ez a környezeti szempontból szennyezett területeken, amelyek Lengyelország harminc százalékát teszik ki.

A jelenleg ható fő halálozási okok: rák, keringési rendszer betegségei, balesetek. Az öngyilkosságok tekintetében Lengyelország közepesen veszélyeztetett országnak tekinthető.

A kedvezőtlen demográfiai tendenciák mögött az elmúlt évek társadalmi folyamatai keresendők: a gazdasági válságot kísérő patológus jelenségek, a társadalmi átalakulással járó stressz, a romló életminőség, helytelen életmód, nem megfelelő táplálkozás, a természeti környezet szennyezett volta. Egyre növekvő veszélytényezőt jelent a kábítószer és az AIDS is.

A nettó reprodukciós koefficiens 1992-ben tovább csökkent. 1989-ben 0,98 volt, 1992-ben 0,91.

Továbbra is létező jelenség az emigráció. Ez különösen azért veszélyes, mert fiatal, jól képzett embereket érint. Az emigráció célja elsődlegesen Németország. A német statisztikák ezen belül elhatárolják a beutazó német és nem német származásúakat.

K.J.

PAMPEL, F.C.: *Relative cohort size and fertility: the socio-political context of the Easterlin effect.* (Relatív kohorsz nagyság és termékenység: az Easterlin hatást befolyásoló társadalmi-politikai tényezők.) *American Sociological Review*, 1993/4. 496—514. p.

Richard Easterlin amerikai demográfus elmélete szerint a termékenység időbeli alakulásában megfigyelhető hullámzások elsősorban a különböző generációk eltérő létszámával magyarázhatók. Mennél nagyobb létszámú évfjártat tagja valaki, általában annál rosszabbak a munkaerőpiaci esélyei és a jövedelmi kilátásai, ugyanakkor anyagi törekvései meglehetősen magasak, hiszen a vágyakat a szülői családban szerzett tapasztalatok határozzák meg, a szülők pedig — kisebb létszámú kohorszhoz tartozván — többnyire kedvezőbb anyagi helyzetben voltak. Ennek eredményeként a nagy létszámú generációk tagjainak *relatív* — vagyis az elérni kívánt szinthez viszonyított — életszínvonala aránylag alacsony. Ez az alacsony életszínvonal befolyásolja a generációk demográfiai magatartását is: ha családot alapítanak egyáltalán, csupán egy-két gyermek nemzésére vállalkoznak. Az így létrejövő kis létszámú nemzedék tagjai azután épp ellenkező helyzetben találják magukat: munkaerőpiaci helyzetük és jövedelmük — épp az alacsony létszám miatt — lényegesen kedvezőbb, mint szüelüké, így ők már rendszerint több gyermeknek adnak életet, hozzájárulva ezzel egy újabb "nagy generáció" kialakulásához.

Az Egyesült Államokra vonatkozó adatok alátámasztották Easterlin goldolatmenetét, az európai tapasztalatok azonban inkább cáfolták, mintsem megerősítették azt. Tanulmányában a szerző a kutatási eredményeknek ezt az ellentmondásosságát igyekszik tisztázni: arra a kérdésre keres választ, *miért változik országról országra a kohorsz nagyságnak a termékenységre gyakorolt hatása.*

A szerző véleménye szerint az országok közötti eltérések elsősorban az állam társadalompolitikai szerepvállalásában és a női foglalkoztatottság mértékében mutatkozó különbségekkel magyarázhatók. Mind a nemzeti jövedelem társadalompolitikai szempontú átcsoportosítása, mind pedig a nők munkába állása csökkenti ui. a kapcsolat erősségét a munkaerőpiaci helyzet és az életszínvonal között, ezáltal pedig mérsékli a nagy létszámú kohorszhoz tartozás anyagi hátrányait. Azokban az országokban tehát, ahol széles körűek a szociálpolitikai juttatások, ill. elterjedt a nők munkavállalása, a kohorsz nagyság várhatóan kevésbé befolyásolja a termékenység szintjét.

Feltevésének ellenőrzésére a szerző 18 iparilag fejlett ország 1951 és 1986 közötti adatait veti alá statisztikai elemzésnek. A függő változó a teljes termékenységi arányszám, míg a kohorsz nagyság mutatójaként a 30—64 és a 15—29 éves népesség aránya szolgál. Az állam társadalompolitikai szerepvállalását a társadalompolitikai kiadások nagysága és az egyes országoknak egy ún. "kollektívizmus skálán" elfoglalt helye jelzi.

Az eredmények alátámasztják a szerző gondolatmenetét: mennél erősebb egy országban az állami társadalompolitika és mennél magasabb a női foglalkoztatottság szintje, annál kisebb ott a kohorsz nagyság hatása a termékenységre. Mindez arra utal, hogy a gyermekvállalás előtt álló párok anyagi helyzetének megítélésénél nem elég pusztán a jövedelem szám előtt tartása; figyelembe kell venni azt is, mennyire bíznak a fiatalok abban, hogy az állam megvédi őket a munkaerőpiac kedvezőtlen hullámzásaitól.

M.F

SCHWARZ, K.: *Kinder und Jugendliche in den Familien Alleinstehender in Deutschland im Jahr 1991*. (Gyermekek és fiatalok az egyedülálló szülők által fenntartott német családokban, 1991-ben.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—1994/1. 71—91. p.

Németország jelenlegi területén 1991 áprilisában — a mikrocenzus felszorzott adatai szerint — több mint 2 millió kiskorú gyermeket egyedülálló szülő nevelt, akiknek nagy többségéről (1,7 milliót meghaladó létszámban) az anya gondoskodott. Figyelmet érdemel, hogy az ilyen helyzetben lévő kiskorúak aránya az új szövetségi tartományokban jóval magasabb volt (18,7%) mint a régi NSZK területén (11,4%). A régi szövetségi terület visszatekintő adatai mellett azt bizonyítják, hogy az egy szülő által nevelt 18 éven aluli gyermekek és fiatalok hányada általánosságban ott is növekvő tendenciát mutatott.

Az a helyzet, amikor a gyermek nevelésének feladata az egyik szülőre hárul, különböző módokon következhet be:

Az egyik ilyen lehetőség, hogy a gyermek házasságon kívül születik, a másik abból adódik, hogy a szülők a gyermek születését követően elválnak. Előfordulhat továbbá, hogy a szülők a válás hivatalos kimondása nélkül külön költöznek. Végül az egyik szülő halálát is eshetőségeként kell számba venni.

A házasságon kívül született gyermekek teljes száma adott időpontban nem állapítható meg, mert az összeírás alkalmával az ilyen gyermek anyja férjes, özvegy vagy elvált családi állapotú is lehet. A születési statisztika azonban módot nyújt a házasságon kívüli születések arányának folyamatos követésére. Ez az arány az 1970-es évek eleje óta erősen növekedett, és az elmúlt évtized második felében a régi szövetségi tartományokban az élveszületések egytized részét, az új szövetségi tartományokban pedig egyharmadát tette ki. A szülők utólagos házasságkötése e gyermekek jelentős hányadát a születést követően legitimálja. Egy részüknek a helyzete olyan formában is rendeződhet, hogy az anya nem a gyermek apjával köt házasságot, tehát a férj nevelőapaként szerepelhet.

A gyermekek szélesebb körét érinti a válások számának növekedése. A régi szövetségi tartományokban élők ilyen szempontból is kedvezőbb helyzetben vannak. A kisebb válási gyakoriság mellett ugyanis e tartományokban az elvált házaspároknak a fele, az új szövetségi tartományokban viszont csak egyharmada volt — a legutóbbi adatok szerint — gyermektelen. Érthető tehát, hogy az egykori NDK területén más országokhoz képest nagyobb az ún. "válási árvák" hányada, vagyis azon gyermekeké, akik egyik szülőjüktől a válás révén elszakadtak. (E mutató értéke 1991-ben az új szövetségi tartományokban átlagosan 17%-ot a régiökben 12%-ot tett ki.) Az elvált szülők egy része új házasságot köthet. Erre a régi szövetségi tartományokban kedvezőbbek az esélyek.

Az 1991. évi mikrocenzus a családok anyagi helyzetének, kereseti viszonyainak a vizsgálatára is kiterjedt. Az anyagi vonatkozású adatokat indokolt bizonyos óvatossággal kezelni, néhány kirívó sajátosság feltárása azonban alkalmasnak ítéltető.

A gyermekeküket egyedül nevelő szülők — elsősorban az anyák — helyzete mindenképpen kiemelt figyelmet érdemel. Az egykori NDK területén lakók életkörülményei — a meginduló átalakulási folyamat ellenére — élesen különböznek a régi szövetségi tartományok lakóinak helyzetétől. Az NDK korábbi társadalmi rendszere általánossá tette, hogy az anyák döntő többsége kereső tevékenységet folytasson, és ennek érdekében a gyermekek részére egész napos házon kívüli ellátást biztosító intézmények hálózatát hozta létre. Az új szövetségi tartományokban ennek hatása ma is észlelhető, minthogy az anyák viszonylag nagy hányada dolgozik. Ez vonatkozik a gyermeküket egyedül nevelőkre is. A gyermekellátó hálózat visszafejlődött ugyan, de még mindig bizonyos támaszt jelent a munkavállalók részére. Az alacsony bérek miatt viszont az új szövetségi tartományokban élő egyedülálló anyák döntő többsége szociális támogatásra szorul. Ez az arány jóval magasabb, mint a régi szövetségi tartományokban. Meg kell azonban jegyezni, hogy a hajadon és elvált családi állapotú, valamint a különváltan élő anyáknak meglehetősen számottevő hányadát a régi szövetségi területen is támogatni kell. E csoportok tehát összességében nem elhanyagol-

ható, marginális jellegű, sőt számszerűen növekvő szegény réteget alkotnak, melynek problémáival behatóan kell foglalkozni.

F.J.

JOZWIAK, J.—PARDYSZ, J.: *Demograficzny wymiar aborcji*. (Az abortuszok demográfiai vetülete.) *Studia Demograficzne*, 1993/1. 31—41. p.

Minden vizsgálat arra utal, hogy Lengyelországban az elmúlt harminc évben a születésszabályozás egyik legdöntőbb eszköze az abortusz volt. Ugyanakkor minden erre vonatkozó adat hitelessége erősen megkérdőjelezhető. Nem ismerjük az abortuszra jelentkező nők alapvető demográfiai jellemzőit sem. (A cikk közli az abortuszok számának alakulását 1960—1991 között.) Az abortuszok száma ugyan folyamatosan csökken, ám egyre több abortuszt végeznek ezen belül magánrendelőkhöz, és feltételezhetjük, hogy ezek száma még a bevallottnál is magasabb. Az abortuszok számát befolyásolja a nő családi állapota is: leányfejjel kevesen vállalnak gyermeket. Az abortuszra vonatkozó adatok közelítő jellegű bizonyítják a cseh helyzettel való egybevetés is, ahol hasonló demográfiai struktúra mellett sokkal magasabb arányszámokkal találkozunk.

A cseh adatok arra utalnak, hogy a szülési kedvet erősen befolyásolja a családi állapot, az életkor, a korábbi gyermekek száma. A legmagasabb a szülő nők arányszáma a 20—24 éves, férjezett korcsoportban, akik még nem szültek gyermeket. A spontán abortuszok száma viszonylag alacsony, az életkor növekedésével, a 40. életév után, hirtelen megnő. (Csehszlovákia vonatkozásában a cikk 1958—1989 közötti adatokat tartalmaz: születésszám, abortuszok száma — beleértve az adatok lineáris trend segítségével történő korrekcióját.)

A lengyel, illetve csehszlovák (a szerző ezt két, cseh és szlovák részre bontja) adatok egybevetését az abortusz hasonló módon történő jogi szabályozása is indokolja; külön figyelmet érdemel azonban a joggyakorlat. Csehszlovákiában azokban az években, amikor csökkent a művi abortuszok száma, mindig nőtt a spontán vetéléseké — feltételezhető, hogy ezek egy része a valóságban szintén művi abortusz volt.

Lengyel demográfusok már eddig is foglalkoztak az abortuszok számának becslésével (Z. *Smolinski*, 1980), azonban a cikkben először történik erre kísérlet külföldi, hasonló demográfiai szerkezetű adatokból kiindulva. A becslés módszertani alapjául a jogi szabályozása hasonlóságán túl az abortuszok megfelelő módon történő nyilvántartása, ezek publikálása szolgált.

Az abortuszok számát befolyásolja a nő életkora, családi állapota, gyermekei száma. A leggyakoribb az abortusz a 35 év alatti nők, ezen belül is a 20—25 éves korosztály körében, 40 év felett, illetve olyan nők esetében, akiknek már legalább két gyermekük van.

K.J.

KOWALSKA, I.: *Problem aborcji na tle postaw i zachowan w zakresie regulacji urodzen. Wyniki ankietyowego badania przemian rodziny i wzorców dzietnosci*. (Az abortusz a születésszabályozással kapcsolatos magatartásformák, megnyilvánulások tükrében. A családdal és a szüléssel kapcsolatos magatartással foglalkozó vizsgálat eredményei.) *Studia Demograficzne*, 1993/1. 43—85. p.

A címben megjelölt témakört 1991-ben országos vizsgálat keretében kutatták, 4313 háztartást, 8544 főt felölölő mintán. A vizsgálat az UNFPA támogatásával, egy nemzetközi project keretében történt. A vizsgálat fő módszere a kérdőíves felmérés volt. A kérdőív két részből állt. Az első rész a családra vonatkozó alapvető adatokra kérdezett, a másodikban az alábbi kérdéskörök szerepeltek: a családtagok általános jellemzése, a tanulási időszak, a

munkával eltöltött időszak, lakóhelyváltoztatások, az életkörülmények változásai, a család története, a házasság története, a születésszabályozás. A cikk ez utóbbi kérdéskör válaszait ismerteti.

A felmérésnél abból a hipotézisből indultak ki, hogy Lengyelországban a családtervezés kevésbé fejlett, a terhességek véletlenszerűek.

A válaszokból kiderült, hogy többségük 18—19, illetve 20—21 éves korban kezdett nemi életet élni.

A vizsgálat kitért az első, második, többedik terhesség sorsára. A kapott, és a cikkben található adatokat azonban óvatosan kell kezelni, hiszen minden bizonnyal több olyan vizsgált személy is volt, akik nem vallották be, hogy volt terhességmegszakításuk. Óvatosságra készítetnek az ebből az időszakból származó egyéb vizsgálatok eltérő eredményei is.

A különböző fogamzásgátló módszereket általában ismerik a megkérdezettek — a nők jobban, mint a férfiak, jobban a városiak, mint a falusiak. Az ismert módszerek alkalmazása azonban nagyon alacsony színvonalú. A megkérdezettek 27,6%-a soha nem alkalmazott semmiféle fogamzásgátlási módszert. Az alkalmazott módszerek népszerűségi sorrendben: megszakított közösülés, naptár-módszer, gumi-óvszer, termikus módszer, fogamzásgátló tableta.

A nem tervezett terhesség sorsára vonatkozóan a megkérdezettek döntő többsége azt válaszolta, hogy megtartaná a gyermeket. Minden hetedik megkérdezett gyökeresen elutasítja a terhességmegszakítást, az életkörülményektől függetlenül. A férfiak kevésbé utasítják el az abortuszt kategorikusan, mint a nők. A városiak között fele azoknak az aránya, akik teljes mértékben elutasítják az abortuszt, összehasonlítva a falun élők véleményével. Minél magasabb valakinek iskolai végzettsége, annál megértőbb az abortusszal szemben. Az egyetlen érv, amit nagyon sokan (elsősorban a nők) hajlandók elfogadni: ha az édesanya egészsége, vagy élete veszélyeztetve van a terhesség kihordása által. További, az abortusz előfordulása mellett szóló érvek: a születendő gyermek esetleg nyomorék lesz (e vélemény elfogadása nem függ a nemtől, viszont függ a lakóhelytől), rossz viszony a partnerrel, hajadon családi állapot, nehéz anyagi körülmények. Mind a férfiak, mind a nők körében magas azoknak az aránya, akik határozatlanok az abortusz kérdésében. Mindezek alapján meg lehet kockáztatni a hipotézist, hogy a terhességmegszakítással kapcsolatos döntést a konkrét helyzet, konkrét körülmények szülik.

Következtetések: a nemi élet megkezdésének alsó határa egyre lejjebb süllyed; a tudatos családtervezés Lengyelországban egyelőre csak vágyálom; a fogamzásgátláshoz való viszony nagyon lassan alakul át; a társadalom elutasítja a terhességmegszakítást.

K.J.

NIZARD, A.—MUNOZ-PEREZ, F.: *Alcool, tabac et mortalité en France depuis 1950.* (Alkoholfogyasztás, dohányzás és halandóság Franciaországban 1950 óta.) Population, 1993/4. 975—1014. p.

1986-ban az alkoholfogyasztás több mint 40 000, a dohányzás pedig több mint 50 000 haláleset oka volt Franciaországban. Ez együtt az összes halálozások hatodrésztét jelentette az adott évben. A különféle traumák okozta halálesetekkel együtt számítva az előbbi két tényező már az idő előtti halálozás, a gazdaságilag aktív korban (64 éves kor alatt) lévő népesség halálozásának több mint feléért felelős.

Az alkohol- és a dohányfogyasztás összevetése a betegségek nemzetközi osztályozása alapján velük összefüggő halálokkal a fogyasztás és a halandóság igen szoros összefüggését mutatja ki az utóbbi 40 évre vonatkozóan. Az alkoholfogyasztás 1958. évi, majd a 60-as évek végétől kimutatott csökkenése jelentős visszaesést hozott az elmezavarok és a májzsugor

okozta halálozásban, de Franciaország még ma is első helyen áll az etilalkohol fogyasztásában, és az ezzel összefüggő halálozás jelenleg is nagyon magas.

A dohányfogyasztás és a hozzá kapcsolódó (pl. tüdőrák okozta) halandóság pedig jelentősen emelkedett a 80-as évekig, és a férfiak ezzel összefüggő halandósága megkétszereződött. A 90-es években a férfiak dohányzás okozta halandósága némi csökkenést mutat, a nőknél viszont tovább növekszik a fogyasztással párhuzamosan. Ugyanakkor a szív- és érrendszeri megbetegedések száma jelentősen csökkent. A két nem közötti különbség a dohányzás alakulásához hasonlóan ugyancsak mérséklődik a megbetegedések e területén a 90-es években. Az együttes alkoholfogyasztás és dohányzás miatt kialakult felső légúti és emésztőrendszeri, valamint nyelőcsővi daganatok által okozott halálesetek száma a férfiaknál csökkenő, a nők esetében lassabban növekvő tendenciát mutat.

Az általános halandóság csökkenésével az alkohol- és dohányfogyasztással összefüggő halálozás részaránya 1952 és 1986 között gyakorlatilag megduplázódott: a 35—64 éves korcsoportban a férfiaknál 17%-ról 34%-ra, a nőknél 10%-ról 17%-ra nőtt. A helyzet jelentősebb javulása kizárólag a fiatal korosztályok későbbi fogyasztásának hatékony megelőzésével érhető el.

R. G.

FRIEDL, H.P.: Fragen zur Gesundheit: Risikofaktoren und Gesundheitsbewusstsein. Ergebnisse des Mikrozensus Dezember 1991. (Kérdőíves felmérés az egészségről. Az 1991. évi osztrák mikrocenzus eredményei.) Statistische Nachrichten, 1994/6. 479—489. p.

A szerzők egy olyan kérdőíves felvétel eredményeit ismertetik, amelyet Ausztriában végeztek az 1991. évi mikrocenzus keretében, s amely az egészséget veszélyeztető tényezők népességen belüli elterjedtségére, valamint a lakosság egészséggel kapcsolatos magatartására terjedt ki.

A kockázati tényezőkön belül a kutatók a krónikus betegségek előfordulását, az elhízást, a dohányzást és a különféle stresszhatásokat vizsgálták. Az eredmények szerint a 15 éves és idősebb népességre számítva a cukorbeteg aránya 2,8%, a magas vérnyomásban szenvedőké 8,6%, a reumatikus panaszokkal küszködőké pedig 7,0%, míg az érrendszeri betegségek gyakorisága 4,8%. Ezek az arányok a nőknél magasabbak, mint a férfiaknál, itt azonban figyelembe kell venni, hogy a nők átlagéletkora magasabb, márpedig a krónikus betegségek gyakorisága az életkorral párhuzamosan emelkedik. A foglalkozási különbségeket nézve szembevetendő a mezőgazdaságban dolgozók igen rossz egészségi állapota: ebben a csoportban a magas vérnyomásúak aránya 13,2%, a reumatikus betegségekben szenvedőké pedig 12,3%.

A 20 éves és idősebb lakosságban a férfiak 26,4%-a, míg a nőknek 21,0%-a tekinthető túlsúlyosnak, ezen belül az erősen elhízottak aránya a két nemnél 8,3. ill. 9,0%. A kövérség előfordulási gyakorisága az életkorral párhuzamosan emelkedik. A foglalkozási különbségek körében tapasztalható némi csökkenés, ami vélhetőleg a betegségek hatásának tulajdonítható. Az iskolázottabbak körében kisebb az elhízottak aránya, s hasonlóan kedvező hatása van az urbanizációnak is: Bécsset leszámítva a település nagyságának és agrár-jellegének csökkenésével a kövérség előfordulása is mérséklődik. Érdekes módon Ausztria keleti részében (Burgenland, Alsó-Ausztria) lényegesen magasabb a súlyfelesleggel rendelkezők aránya (12,5, ill. 10,9%), mint a nyugati tartományokban (Tirolban pl. csupán 4,5%).

Ami a dohányzást illeti, a 15 éves és idősebb népesség 27,5%-a jelenleg is cigarettázik, további 15% pedig korábban dohányzott. A férfiak körében a nőkhez viszonyítva magasabb mind a jelenleg, mind pedig a korábban cigarettázók aránya. Ugyanakkor azonban 1986 és 1991 között a férfiak között "csupán" 6%-kal, a nőknél viszont 17%-kal emelkedett a dohányzók aránya. Az életkor előrehaladtával a dohányzás gyakorisága csökken, s ez nem

egyszerűen a leszokást tükrözi, hiszen az idősebbek között azok aránya is magasabb, akik sohasem gyújtottak rá. Hasonló csökkenés tapasztalható a nagyvárosok felől a falvak felé haladva: míg Bécsben a lakosság 33,9%-a dohányzik, addig az erősen agrár-jellegű kistelepüléseken ez az arány csupán 20,6%.

A kockázati tényezők mellett a felmérés által érintett másik témakör az egészséggel kapcsolatos magatartás, ill. tájékozottság volt. Az adatok szerint a 15 éves és idősebb népesség 47,2%-a igyekszik úgy alakítani táplálkozását, hogy az elősegítse a különféle betegségek megelőzését. Csaknem ugyanekkora azok aránya, akik rendszeres testmozgással próbálják megőrizni egészségüket. Meglehetősen alacsony — az 1%-ot sem éri el — ugyanakkor a magán, ill. állami tanácsadó szolgáltatások igénybevétele, az emberek mintegy harmada pedig semmiféle külön erőfeszítést nem tesz a betegségek megelőzése érdekében.

Ami végül az egészséggel kapcsolatos információk forrását illeti, a megkérdezettek csaknem fele az újságokból, közel 40%-a pedig a rádióból és a televízióból meríti ilyen irányú ismereteit. Sorrendben ez után következnek az orvosok (30%) és a rokonok, ill. ismerősök (15%) mint információforrások.

M.F.

IMHOF, A.E.: Erfüllt leben — in Gelassenheit sterben. (Teljes életet élni — békében meghalni. Beszámoló egy szimpózium és egy kutatási program eredményeiről.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 1993—94/2. 169—188. p.

1990 és 1994 között Németországban nagyszabású interdiszciplináris kutatómunka folyt, amelynek középpontjában a várható élettartam emelkedése és annak következményei álltak. Cikkében a szerző e munka legfontosabb eredményeiről számol be.

A kutatás három fő részre tagolódott. Az első célkitűzés a várható élettartam hosszú távú alakulásának, az erre vonatkozó statisztikai adatoknak a bemutatása volt. 1990-ben napvilágot látott már egy kötet, amely a XVII. századtól a XIX. századig követte nyomon az élettartam növekedését. Ezt egészítette ki most a kutatás keretében az a munka, amely a XIX. századtól napjainkig tartó fejlődést tárta az olvasók elé. A két kötetben szereplő adatok nem csupán nyomtatásban váltak hozzáférhetővé: a Kölnben működő, nemzetközileg is ismért adatbank, a Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung révén a kutatók számítógépen is lehívhatják akár a teljes adatállományt, akár csupán annak őket érdeklő részét.

A négyéves kutatási program második elemét két, 1991-ben, ill. 1993-ban megrendezett szimpózium alkotta. Mindkét rendezvény alapvetően eltért a témában szokásos demográfiai-statisztikai konferenciáktól: a megvitatott kérdések nem szorítkoztak a halandóság mérésének és előrejelzésének szűken vett szakmai problémáira, hanem kiterjedtek az élet és az elmúlás filozófiai, teológiai és antropológiai vetületeire is. Ennek megfelelően a résztvevők köre is igen széles volt: a témával hagyományosan foglalkozók — vagyis a demográfusok, epidemiológusok — mellett megjelentek pedagógusok, művészettörténészek és a tanatólogia, valamint az orvosi etika szakértői is.

Végül a kutatás harmadik részeként a projekt irányítójának, *Arthur Imhof* professzornak a gondozásában öt, egymáshoz szorosan kapcsolódó kötet jelent meg, amelyek mindegyike az élet és a halál általános kérdéseivel foglalkozott.

M.F.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

3
E

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
1994. No. 2.*HORSKÁ, P.*: Az európai családi fejlődés bizonytalan prognózisa.*SIMEK, M.*: A Cseh Köztársaság népességelőrejelzése.*BURCIN, M.—KUCERA, M.—KUCERA, T.*: Népességelőrejelzések a Cseh Köztársaságban 2010-ig.*RABUSIC, L.*: Népességelőreszámítás a Cseh Köztársaságban 2030-ig.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata
1994. No. 1.*GUINNANE, T.W.—OKUN, B.S.—TRUSSELL, J.*: Mit tudunk az európai termékenységi átmenet időrendjéről?*CONNAY, R.S.—LI, J.*: A háztartás nyilvántartás típusa és egyezés az "egy gyermek" politikájával Kínában, 1979—1988.*GERTLER, P.J.—MOLYNEAUX, J.W.*: Hogyan járul hozzá a gazdasági fejlődés és a családtervezési program az indonéziai termékenység csökkentéséhez?*AXINN, W.G.—CLARKBERG, M.E.—THORNTON, A.*: A család hatása a családnagyság megválasztásában.*SMITH, K.R.—ZICK, C.D.*: Összekötött életek, függő elmúlás? Férjek és feleségek túlélési vizsgálata.*DA VANZO, J.—CHAN, D.*: Idősebb malajziaiak életkörülményei. Ki pártolja a felnőtt gyermekeket?*ANDERSON, B.A.—KALEV, K.—PUUR, A.—SILVER, B.D.*: Az abortuszra vonatkozó felvételeknél adott válaszok megbízhatósága: észtországi adatok.*LANDALE, N.S.*: Vándorlás és a latin család: portorikói nők házasságkötési magatartása.*CRIMMINS, E.M.—HAYWARD, M.D.—DAITO, Y.*: Az időskorú népességek változó halandósági és morbiditási arányszámai, valamint egészségi állapota és várható élettartama.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népeségtudományi Társaság folyóirata
1993. No. 4.*VAN DIJCK, L.—KOOT-DU BUY, A.—SIEGERS, J.J.*: A hollandiai önkormányzatok nappali gondozási szolgáltatásai.*HENKENS, K.—MEIJER, L.—SIEGERS, J.*: A házas és élettársi kapcsolatban élő nők munkavégzése Hollandiában, 1981—1989.*POULAIN, M.*: Az Európa-közi vándorlási statisztikák összevetése: egy jobb összhang felé?

NASELENIE

a Bolgár Tudományos Akadémia Népeségkutató Intézetének folyóirata
1993. No. 1.

- MINKOV, M.*: Illúziók nélkül a népesedési válságról.
BALEV, I.: A 15. bolgár népszámlálás és lakásösszeírás.
BURG, H.: A népesedés elmélete és az ökológiai problémák.
HRISZTOV, E.: A demográfiai események intenzitásának mérése egyes népességcsoportoknál.
GOLEMANOV, N.: Az aktív keresők lakóhelye és halandósága.
MIHOVA, G.: A munkanélküli nők reprodukív és vándorlási magatartása.
ALEXIEV, S.: A külföldön élő bolgárok ingatlanszerzési joga Bulgáriában.
TOTEV, A.: A bolgár nép antropológiai sajátosságai.

1993. No. 2.

- MITCHEV, N.*: Bulgária regionális demográfiája.
CHOPOV, P.: A bolgár emigránsok politikai magatartása az Egyesült Államokban.
ALEXANDROV, E.: A külföldön élő bolgárok helyzete a középkorban (681—1396).
ILIEVA, N.: A női foglalkoztatottság és munkanélküliség.
SPASSOVKA, L.: A házasság nélküli együttélés tendenciái egyes nyugat-európai országokban és az USA-ban a 70-es és 80-as években.

POPULATION

a francia Demográfiai Kutatóintézet folyóirata
1993. No. 6.

- COEFFIC, N.*: Az 1990. évi népszámlálás utóellenőrzése. A teljeskörűség mérése.
ROUALT-GALODO, D.: Az aktív népességre vonatkozó népszámlálási és éves munkaerő felmérési adatok eltérései és ezek okai.
EGGERICKX, T.—BÉGEOT, F.: Az 1990-es évek európai népszámlálásai. Az egyes országok gyakorlatának különbözőségétől az eredmények nemzetközi összehasonlíthatóságáig.
CHENU, A.—TABARD, N.: A társadalmi-foglalkozási átalakulások Franciaországban, 1982—1990.
BACCANINI, B.—DOURGEAU, D.—DESPLANQUES, G.: A belső vándorlás Franciáországban, 1982—1990. Összehasonlítás az előző időszakokkal.
BACCAINI, B.: Vonzó és taszító régiók 1982—1990-ben. Összehasonlítás 1975—1982-vel és a különböző korcsoportok sajátosságai szerint.
LE JEANNIC, T.: A vándorlások szerepe Ile-de France megye népesedésében.
MADINIER, C.: A tengeren túli megyékből származó népesség.
GAYMU, J.: Milyen 60 évesnek vagy idősebbnek lenni Franciaországban 1990-ben?
TRIBALAT, M.: A bevándoroltak és a letelepedésükhöz kapcsolódó népesség az 1990. évi franciaországi népszámlálásban.
MARCHAND, O.: A nők gazdasági aktivitása az 1990-es évek elején.
MOLINÉ, A.F.: Ágazatok és korok.
LAVERTU, J.: A gyermekek és a családi környezet az 1990. évi népszámlálásban.
DESPLANQUES, G.: A termékenységi különbségek mérése csak népszámlálási adatok segítségével.

1994. No. 1.

- COURGEAU, D.*: A csoporttól az egyénig: a vándorlási magatartások példája.
BRUNETT, P.A.—MORABIA, A.—CAMPANA, A.—MARCUS-STEIFF, J.: A reprodukív magatartás biometriai vizsgálata. Módszer és első eredmények.
LELIÉVRE, E.: Párkapcsolatok és házasságon kívüli termékenység Nagy-Britanniában. Összehasonlítás Franciaországgal.
BARTIAUX, F.: A születésszám csökkenése és a házasságkötések Olaszországban, 1930—1950.
H. MARTIN LAOUROU: A benini halandóság egy becslése.
BIDEAU, A.—BRUNET, G.—HEYER, E.—PLAUCHU, H.: A vérrokonság szerepe a népesség struktúrájában. A Valserine medence példája a XVIII. századtól napjainkig.
TRIBALAT, M.: Bevándorlási krónika.
COURBAGE, Y.—LASSALLE, D.: Az előreláthatatlan egyiptomi termékenység.
DANIEL COURGEAU, D.—KEILMAN, N.—LELIÉVRE, E.: Hányadosbecslés aggregált adatok segítségével.
COURBAGE, Y.: Palesztina népessége.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az amerikai Népesedési Tanács folyóirata

1994. No. 1.

- PRITCHETT, L.H.*: A kívánt termékenység és a népesedéspolitikák hatása.
OLSHANSKY, S.J.—CARNES, B.A.: Az öregedés népesedési perspektívái.
BLEDSON, C.H.—HILL, A.G.—D'ALESSANDRO, U.—LANGEROCK, P.: A természetes termékenység felépítése: a nyugati fogamzásgátló módszerek alkalmazása Gambia vidékein.
DESAI, S.—JAIN, D.: Az anyák foglalkoztatása és a családnövekedés dinamikájának megváltozása: a női munkavállalás társadalmi összefüggései Dél-India vidékein.
EBERSTADT, N.: Demográfiai sokkok a kommunizmus után: Kelet-Németország, 1989—1993.
BARLOW, R.: Népeség-növekedés és gazdasági növekedés: néhány további korreláció. Beszámoló a Nemzeti Kutatási Tanács szimpóziumáról Afrika Szaharától délre eső területeinek népesedési helyzetéről.

POPULATION INDEX

a Princetoni Egyetem Népesedéskutató Intézetének és

az Amerikai Népesedési Társaságnak a folyóirata

1993. No. 4.

- DAVANZO, J.—RAHMAN, M.O.—WADHAWA, K.T.*: Családpolitikai kérdések Amerikában. Bibliográfia.

POPULATION STUDIES

a londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata

1994. No. 1.

- DHARMALINGAM, A.*: Az időskorúak eltartása: elvárások és tapasztalatok egy dél-indiai faluban.

- BALK, D.*: A nők helyzetének és termékenységének egyéni és közösségi szempontjai Banlades vidékén.
- MEEKERS, D.*: A nemi élet kezdete és házasság előtti szülés a Szaharától délre.
- YI, Z.—COALE, A.—CHOE, M.K.—ZHIWU, L.—LI, L.*: A családi otthon elhagyása Kínában, Japánban, Dél-Koreában, az USA-ban, Franciaországban és Svédországban.
- WEIGLEY, E.A.*: A vándorlás hatása a házasságkötési kor becslésére a csalárekonstruktív vizsgálatokban.
- McDANIEL, A.—PRESTON, S.H.*: Kor és halálok szerinti halandóság a XIX. századi libériai bevándorlóknál.
- LYNCH, K.A.—GREENHOUSE, J.B.*: A csecsemőhalandóság rizikótényezői a XIX. századi Svédországban.
- GALLOWAY, P.R.—HAMMEL, E.A.—LEE, R.D.*: A termékenység csökkenése Poroszországban, 1875—1910.

POPULATION TRENDS

a londoni Népszámlálási és Adatgyűjtési Hivatal folyóirata
1994. tavaszi szám (75)

- CHARLTON, J.—WALLACA, M.—WHITE, I.*: Tartós betegségek: adatok az 1991. évi népszámlálásból.
- NOBLE, B.—CHARLTON, J.*: Emberölések Angliában és Wales-ben.
- CRAIG, J.*: Százévesek: 1991-es becslések.

1994. nyári szám (76)

- NOBLE, B.*: Az alkohol, kábítószer és más szerek fogyasztása által okozott halálozások.
- HASKEY, J.*: Mostohacsaládok és mostohagyermekek Nagy-Britanniában.
- DORLING, D.*: Az 1991. évi népszámlálási adatok térképi megjelenítése.
- McCORMICK, A.*: A HIV-vírus hatása Anglia és Wales népessége körében.
- CAPRON, D.*: Mennyire megbízhatóak a nem országos szintű népességelőszámítások?

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata
1993. No. 3.

- FRENKEL, I.*: A vidéki népesség gazdasági aktivitása, 1988—1992.
- IGLICKA, K.*: A termékenység átalakulása Lengyelországban és néhány más európai országban.
- JÓZWIAK, J.—OKÓLSKI, M.*: A demográfia fogalma a lengyel kézikönyvekben.
- RYDZEWSKI, P.*: Az elváltak újraházasodása.
- MAKOWSKA, K.*: Egyes települések vándormozgalma, 1971—1988.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a német Szövetségi Népesedéskutató Intézet folyóirata
1993—94. No. 2.

- STÖRTZBACH, B.*: Németország az egyesítés után: a családpolitikával kapcsolatos vélemények és magatartások.

IMHOF, A.E.: Teljes életet élni — nyugalomban meghalni. Beszámoló egy tudományos tanácskozásról.

PRSKAWETZ, J.K.: A várható élettartam alakulása a nyugdíjas korúaknál.

POLLARD, J.H.—HÖHN, C.: A nemek közötti interakciók.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Fényes Elek utca 14/18.

Postai irányítószámunk: 1024

Telefon: 212-6549

Kiadóhivatal: 1024. Budapest, Fényes Elek u. 14/18.

Telefon: 212-6576 Fax: 212-6680

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: — — — —

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézesítő postahivatalnál, a hírlapkézesítőknél

és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál

(HELIR, Budapest XIII., Lehel u. 10/a. — 1900)

közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021—02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 260, — Ft, egész évre 520, — Ft

Szede: a Szerkesztőség

